СТАРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

5

ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

СТАРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

В СЕДЕМ ТОМА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

Боньо Ст. Ангелов, Лиляна Грашева,
Петър Динеков, Климентина Иванова,
Стефан Кожухаров, Куйо Куев,
Светлина Николова, Донка Петканова

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА
„БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ“

СТАРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

ТОМ ПЕТИ

ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ

СЪСТАВИТЕЛСТВО И РЕДАКЦИЯ
АНИСАВА МИЛТЕНОВА

Ив. Стоянов
1992

СОФИЯ, 1992

Книгата
е издадена
с конкурс
на Националния
център
за книгата

© Анисава Милтенова, 1992
c/o Jusautor, Sofia
ISBN 954—443—621—0 (т. 5)

ЕСТЕСТВОЗНАНИЕТО В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

Едни от най-интересните и увлекателните страници в литературата на българското средновековие представляват съчиненията по естествознание. В тях непосредствено се оглежда спецификата във възприемането на природата и природните явления от средновековния човек, схващанията му за микро- и макрокосмоса, пречупени през сложното взаимодействие между християнски мироглед и езически традиции. Чрез тези съчинения до нас достигат отгласи от древни познания, които включват извънредно широк кръг въпроси: устройството на небесните селения и земния свят, физически явления, метеорология, география, ботаника, зоология, анатомия на човешкото тяло, медицина, приложни знания по химия, фармакология, земеделие и др.

Сред малобройните изследвания, посветени на по-общи и по-специални проблеми от историята на средновековното естествознание, се откроява първото и единствено засега издание на основни извори — „Естествознанието в средновековна България“ (С., 1954), — резултат от усилията на акад. Иван Дуйчев. Откъсите от съчиненията са публикувани на старобългарски език с превод и коментар. Изданието се отличава с присъщата за учения изчерпателност и прецизност в интерпретацията на текстовете, голяма част от които не само са преведени на съвременен български език за пръв път, но са непознати за читателите и в оригинал. Научният интерес на Ив. Дуйчев към съчиненията по естествознание го подтиква и по-късно да събира и анализира писмени източници, които съдържат сведения за отношението на човека към природата през средновековната епоха. Без съмнение той би бил съставител на един нов сборник от текстове с подобна тематика, но кончината му попречи да осъществи този замисъл. Настоящата книга, в основата на която е положен приносът на Ив. Дуйчев, прави опит да продължи неговото дело, прибавяйки към кръга от средновековни творби неизвестни и малко познати текстове в превод на новобългарски език.

* * *

Да се проникне в същността на старобългарските творби из областта на естествознанието означава те да бъдат оценени с подходящи критерии спрямо цялата система от културни ценности в средновековния източноправославен свят. Научното знание във византийско-славянския културен модел съществено се отличава както по форма, така и по съдържание от съвременното понятие

„наука", започнало да се формира като самостойна изява на общественото съзнание и като духовна дейност едва през XVI—XVII в. в Западна Европа. Запознаването с този дял от старата българска книжнина изключва прилагането на съвременни оценъчни категории, а употребата на названията на съвременните клонове в природните науки е до голяма степен условна. Разглежданите съчинения са органична част от средновековната литература, схващана като сакрален акт, при който авторът изобразява обектите и явленията в съответствие с религиозните си представи. Тяхната специфика се определя от липсата на граница между художественото (образно) и научното (логическо) мислене, тяхната неразчленимост. Познанието, почерпано чрез византийски източници предимно от антични автори, а също — ред практически умения, предавани от поколение на поколение още от предхристиянски времена, са подчинени на християнската символика и алегория; обективното описание на фактите и явленията от действителността е тясно преплетено с художествено-образното обяснение в духа на християнския мироглед. Тези особености на съчиненията по естествознание подчертават тяхната стойност като художествени постижения на старобългарската литература, както и значението им за културните процеси в средновековния цивилизован свят. Създадените и преведени от старобългарски книжовници произведения играят ролята на образци в славяноезичните православни литератури и биват преписвани и преработвани векове наред както в българските земи, така и в Русия, Сърбия, Влахия и Молдова.

Понятията, представите и практическата дейност на древния славянин и прабългарин преди християнизацията са тясно свързани с природата. Отношението към нея е отразено във фолклорната традиция, а стремежът да бъдат овладени природните явления намира израз в многобройните култови практики (обреди, ритуали и др.). Езическите възгледи за устройството на вселената, персонификацията ѝ в славянските и прабългарските божества, магическите ритуали в продължение на столетия след приемането на християнството се запазват като изконна структура в съзнанието на българина. Извънредно жизнената и устойчива връзка „човек — природа" оказва съществено влияние върху възприемането на християнския модел в българската култура и по-специално — в книжовното творчество от времето на Първата българска държава. Християнската дихотомия „човек — Бог", която измества езическите представи, се импулсира и обогатява в художествено отношение от архаичната връзка „човек — природа", придавайки му нов — универсален — духовен смисъл. С това може да се обясни особеното място на природата в образната система на старобългарските писатели, нейното възторжено описание като прослава на християнския Бог, от една страна, и, от друга — полагането ѝ в основата на цяла систематична поредица от художествено-естетически символи и алегории, характерни за старите славянски литератури. Най-ярък пример за тази отличителна черта във възприемането и интерпретирането на микро- и макрокосмоса са съчиненията на Йоан Екзарх, един от видните писатели и мислители през IX—X в. Възхищението от световното устройство се изразява във възхвала на неговата „мъдрост" и „разумност", в подчертаване на многообразието и неповторимостта на обектите от живата и неживата природа, в апология на човека, „венец на Божието творение".

Средновековният българин възприема заобикалящия го свят в няколко формални „измерения", съществуващи едновременно и независимо едно от друго, които се откриват в различни по жанр и функция писмени паметници. Най-разпространеното и преобладаващото сред тях е „измерението" „човек — Бог", според което видимият свят във всичките си проявления е йерархически подчинен на божествения и представлява негово отражение, негов „образ и подобие". Трудно може да се посочи средновековно произведение със сведения по естествознание, в което това „измерение" да отсъствува. Неговата господстваща роля се определя от съществения мястo на екзегетическата (тълкувателната) струя в преводните и оригинално-компилативните произведения, тясно свързана с текста на Свещеното писание. Мнозинството от тях всъщност представляват не природонаучни съчинения по отделни дисциплини, а богословски трактати, в които митологично-образните представи подчиняват обективните описания и логическите заключения. Това е характерна особеност, твърде показателна за интересите на високообразованите старобългарски книжовници и на читателската аудитория, отличаваща литературната традиция в България от тази във Византия. До днес в старобългарската литература не са известни преводи на византийски съчинения по математика, астрономия, механика, земеделие и др., но до нас са достигнали редица преводни и оригинално-компилативни шестодневи, тълкувателни съчинения от ранните патристични автори, богата въпросо-ответна книжнина и др. По-голяма част от паметниците, в които християнските писатели разработват космогонията и космографията, са шестодневите (хекзамерони), състоящи се от шест слова върху книга I от Ветхия завет — Битие, посветени на сътворението на света в шест последователни дни. Именно в тях се съдържат най-обилни сведения по естествознание. Шестодневите се формират в самостоятелен жанр на богословската византийска и съответно — славянска литература, като придобиват широка популярност.

Концепцията „човек — Бог" изцяло е проникнала не само официалната, но и неофициалната извънкултова литература. Дори в произведения, в които се излагат еретически възгледи, космогонията и космографията на света се изграждат по познатата библейска схема, следвайки жанровата структура на шестодневите (напр. апокрифа „За Тивериадското море", „За всички неща" и др.).

В продължение на средновековната епоха (IX—XVII в.) екзегетическите творби със сведения по естествознание имат нееднаква актуализация в съответствие с измененията в цялостното развитие на литературата. „Високата" художествена проза на Йоан Екзарх, а също така богословски компендиуми на знанието като Симеоновия сборник престават да се разпространяват в южнославянски преписи след края на Първата българска държава и биват запазени благодарение на приемствеността в руската ръкописна традиция. На тяхно място през епохата на византийското владичество придобиват актуалност „низови" по характер преводни и оригинални творби, които съдържат тълкования на природни обекти и явления в духа на християнската образност на по-опростено, конкретно равнище (напр. „Физиолог"). Интересът към шестодневите се възобновява през XIII—XIV в., когато отново се превеждат

някои популярни византийски съчинения от Севериан Гавалски, Георги Писидийски, Василий Велики и др. По същото време се създава и нов (след този на Йоан Екзарх) превод на „Богословие" („Небеса") от Йоан Дамаскин. След турското нашествие в българските земи, в периода XV—XVIII в., сред масовия читател естественонаучната екзегетика от този вид е изместена почти напълно от значително по-елементарни и достъпни текстове (напр. по-късния превод на „Физиолог", кратки апокрифи с космогонична тематика, въпроси и отговори с много фолклорни елементи и др.). Те се разпространяват в сборниците със смесено съдържание и в дамаскините.

Друго „измерение" в кръгозора на любознателния българин през средновековието е неговия географски хоризонт. Ако „измерението" „човек — Бог" би могло да се определи като стремеж към познанието на вселената по вертикала, то това може да се оприличи на движение по концентрични кръгове, разширяващи се от центъра — мястото на кръстната смърт на Исус Христос — към периферията. Средновековната географска мисъл се гради върху няколко оскъдни постулата от Свещеното писание в съзвучие с идеята за християнския универсум. По-конкретни от тях са напр.: твърдението, че в средата на обитаваната земя се намира свещеният град Ерусалим; указанието за местоположението на Едем (т. е. на рая); имената на четирите реки, които извират от него — Тигър, Ефрат, Геон и Фисон; упоменаване на страната на варварските народи Гог и Магог. Тези крайно фрагментарни сведения дават възможност на редица автори от ранното средновековие да дискутират въпросите за обхвата и границите на обитаваната земя, за нравите и обичаите на народите, живеещи на нея, и т. н. Етническите, историческите и географските отличителни черти на „ойкумене-то" (както се е наричала населената част от земята) са предмет на разглеждане най-често в богословско-апологетични съчинения, в които се полемизира с възгледите на античните философи и географи. Наред с това през средновековната епоха не остават встрани от вниманието на писателите и проблемите на физическата география — формите и размерите на земната повърхност, космология на небесната сфера, на световния океан, моретата, реките, за „седемте климата" (т. е. географски пояси) и др. Тези въпроси обикновено се разглеждат заедно с космогонията и космографията в шестодневите и други сродни богословски произведения. Върху тяхната интерпретация лежи трайният отпечатък на християнската религия.

В старобългарската литература интересът към двете основни направления в географията — теоретичното и описателното — възниква още по време на Златния век (IX—X в.). Едни от първите съчинения, в които са изложени въпроси на физическата география, са „Небеса" и „Шестоднев" на Йоан Екзарх. Преобладаващо място те заемат и в преведените по-късно шестодневи на Василий Велики и Георги Писидийски, както и в преводните „Отломки по космография и география", съставени от Константин Костенечки през XV в. Едно произведение, типично за средновековното разбиране на географията, е „Християнска топография" от Козма Индикоплевс, проникнало в старобългарската книжнина вероятно през X в. и получило широко разпространение в славянския свят. Близко по дух е и друго философско съчинение, за което се предполага, че е познато в старобългарската епоха — „Четири диалога на Псевдо-

Кесарий". Композицията и стилът на последните две творби, в които са вплетени полемични елементи, както и увлекателното им съдържание определят значителното им място сред преводните съчинения по естествознание.

Трябва да се подчертае, че географските сведения за българските земи и за най-близките заобикалящи ги територии на Балканския полуостров не са предмет на специални съчинения в старата българска литература. Отделни споменавания и кратки характеристики се срещат в друг дял от книжнината — в историческите писмени паметници. В по-късните векове (XIV—XVI в.) разширени географски описания на населени места се включват като част от текста в агиографски творби. Известни са географските описания на Белград в „Житие на Стефан Лазаревич" от Константин Костенечки и на София в „Житие на Никола Нови" от Матей Граматик, които представляват органична част от композицията на произведенията и не бива да се разглеждат откъснато от нея. Средновековният българин изпитва интерес към географията на християнския свят, но не и към своето родно място, което е естествено за тогавашната епоха; този възглед се променя едва през Възраждането.

Отделна жанрова форма са пътеписните съчинения в старобългарската книжнина — преводни или оригинално-компилативни творби, принадлежащи към т. нар. поклонническа литература (проскинитарии). Обикновено това са описания на светите места в Ерусалим и Палестина, свързани със старозаветни и новозаветни събития от историята на християнството. Най-ранният образец на поклонническа литература в старобългарски ръкопис е „Слово за светите места в Ерусалим", поместено в Бдинския сборник (съставен през 1359—1360 за царското семейство на Иван Срацимир и царица Ана във Видин). Съчинението представлява анонимен сравнително подробен пътеводител-указател на палестинските християнски забележителности. При съпоставката му със сходни византийски и латински поклоннически текстове се установява, че оригиналът е възникнал като компилация от няколко извора на византийска почва през XII в., а през следващото столетие е преведен в средновековна България. Текстът е претърпял известни изменения, в резултат на което се е доближил до преписа в Бдинския сборник. Произведението е ценно свидетелство за българския културен живот, свидетелствувайки за интерес към документално описание на местностите и паметниците от „средата на обитаваната земя". Известен е също така пътеписът на солунския дякон Арсений от XIV в., българин по произход. Авторът съобщава, че е прекарал седемнадесет години в Ерусалим и описва от свое име видяните от него места, свързани със старо- и новозаветни събития. В съчинението личи стремеж към правдивост — отбелязани са размерите на някои паметници, а също разстоянието от едно място до друго. Наред с това не се прави разлика между канонично и неканонично, в текста редовно присъствуват апокрифни легендарни мотиви, някои без съмнение свързани с българската дуалистична традиция (напр. мотивът за записа, даден от Адам на дявола). Пренесена в Русия, творбата бива прередактирана от книжовник, запознат с жанра на духовната поезия; текстът оказва значително влияние върху руската поклоннническа литература.

Старобългарският писател Константин Костенечки посещава Палестина около 1415—1420 г., за което се намират данни в „Сказание за буквите" и

в житието на Стефан Лазаревич. Вероятно по време на това пътуване той превежда от гръцки език кратък пътепис, познат под заглавие „Пътуване до Палестина". Някои изследователи смятат, че Константин е внесъл известни изменения в текста, основани на лични впечатления. Всъщност познати са две отделни съчинения, запазени в два фрагмента под заглавие „Описание (на пътищата) в населената земя" и „Описание на светите места". Първият съдържа имагинерни елементи (пътят започва от Едем, т. е. от рая), а вторият — пътят до Ерусалим и Палестина като се изброяват палестинските забележителности. Текстовете като цяло се включват в традицията на поклонническата литература и разкриват разширения културен кръгозор на автора. Последно от средновековните географски описания е „Тълкувание за земите в Дакия" от Димитър Кантакузин, от което днес е запазен само малък фрагмент.

Редом с разгледаните дотук аспекти на естествознанието в средновековна България са разпространени познанията, продуктувани от бита и непосредственото ежедневие на хората, от годишния кръговрат на сезоните — както по отношение на стопанската дейност, така и на културните обичаи. Обемът и характерът на знанията за природата и човека в това „делнично измерение" до голяма степен се определят от езическите представи, които за дълго остават в обращение под формата на практически опит.

Красноречив пример, подкрепен с документални свидетелства, е календарната система на прабългарите, употребявана в България до X в. включително, която показва някои сходства с древнокитайския и средноазиатския календар. Съществуват данни, че дори до XVII—XVIII в. се пази спомен за старите славянски наименования на месеците, засвидетелствувани в месецослови и гадателни книги. Езическата традиция се съхранява особено устойчиво в медицинските познания на българите. Най-ранният препис на медицински рецепти е глаголически и е датиран XII в. Съдържанието включва съвети за лекуване на различни болести: за оток, за треска, ухапване от бясно куче или вълк, тежест в стомаха, запек, инфектирана рана, счупен или навехнат крак, кашлица, простуда и др. В този старинен документ на медицинското изкуство се препоръчват изцяло природни лечебни средства (билкови отвари, мед, настойка от дрожди, компреси от листа на растения, мехлеми от животинска мазнина и т. н.), вероятно проверени на практика. Лековете обхващат свойства на представители на българската флора и фауна, а религиозен елемент изобщо липсва. В ръкописи от XIII—XIV в. макар и рядко се срещат фармакологични текстове от този тип. Едва от XVII в. нататък са запазени сборници от рецепти, които могат да се причислят към народната медицина. В южнославянската традиция те се наричат лекаруши (лековници), а в руската — зелейници. Навярно за продължителен период от време те са били предавани устно от поколение на поколение и едва след това са намерили писмен израз. В късносредновековните български ръкописи от този вид се наблюдават множество наслоения от фармакологичния опит на други народи, както личи от гръцките и турските термини, с които се назовават болести, растения и процедури. Въпреки това лековниците представят уникални свидетелства на народния лечителски опит, натрупан в продължение на векове. Те значително обогатяват представата ни за материалното и духовното битие на българина, за познанията му по

хуманитарна и ветеринарна медицина. В тях се преплитат древни умения с езически предания, рационални с ирационални елементи. Макар че лековниците не са създавани като художествени творби, в рецептите са съхранени самобитни художествени образи и стилистични фигури.

След християнизацията на българските земи в ежедневието и бита широко навлизат молитвите — основна форма за пряк контакт на човека с Бога. Те са един особено продуктивен средновековен жанр не само поради вярата в обредната им сила, но понеже откликват на древни фолклорни традиции с магично-предпазно и лечебно предназначение. Най-старите текстове от молитвен тип — заклинания против болести и зли сили — са запазени на коптски и асирийски глинени плочки от VII в. пр. н. е. Молитвите, които проникват в старобългарската книжнина в най-ранния период, са преведени от гръцки и представляват християнизирани езически съчинения с източен произход. Най-ранните образци са заклинанията-амулети срещу нежит (болест на венците и зъбите), гравирани върху оловни пластинки, открити при разкопки край манастира до с. Равна. Те са носени с предпазна цел от обитателите на селището. Амулети, върху които са написани молитви или други текстове (легендата за цар Авгар, сън на св. Богородица и др.) са разпространени на Балканите през късното средновековие и ранното Възраждане. Те са били зашити в кожени торбички на гърдите, увивали са се около кръста или се премятали през рамо. Функцията им произтича от дълбоко вкорененатa вяра в магическата сила на словото, което преграждa достъпа на дявола или други зли сили (вещици, вили, болести) до носителя на амулета.

Важното място, отредено на молитвените текстове „за всяка потреба", проличава от внушителния цикъл в Синайския евхологий — глаголически паметник от XI в. Включените в него молитви са свидетелство за ранен етап във византийската — и оттук в славянската евхография. Сред тях се нареждат текстове, предназначени да осветят началото и да осигурят благополучното протичане на определен вид човешка дейност: молитва при садене на лозе, молитва над стадо и др.; против различни заболявания: главоболие, болести на очите и ушите, спиране на кръв от рана, болести на ръцете (вероятно артрит), зъбобол, треска, воднянка, подагра и др. Молитвите против стопански вредители, макар и съхранени в по-късни преписи, също предполагат архаичен първообраз. В тях се съчетават заклинателни формули от фолклорен тип с християнска евхологична схема. Някои от тях имат ограничено разпространение в книжовната традиция поради очевидната им неканоничност, затова ценността на запазените текстове е още по-голяма. Най-интересни от тази гледна точка са: молитва против гръглица (вредител по житните растения), против вредители в нивите, лозята и градините, против мишки и т. н. Преобладаващата част от каноничните и апокрифните молитви са придобивали допълнителен авторитет, като са приписвани на църковните отци или на християнски светци, напр. св. Трифон, св. Сисиний, свещеномъченик Антипа, св. Георги и др. Вероятно те са се използували от свещениците в манастирските болници, а също в църквите и в домовете на болните. Специално заслужава да се отбележи оригиналното българско творчество в този дял на приложното естествознание — молитвите, които носят името на писателя от X в. поп

Йеремия (според някои автори нему принадлежи само една молитва, а според други — шест). Молитвените текстове са предназначени за лечение на треска и на нейните причинители и са изградени с оригинална богата образност.

Източник за естественонаучните знания през средновековието в „делнично измерение" представляват т. нар. гадателни книги, изградени главно върху гадания според природни явления. Така въз основа на гадания според гръмотевицата е възникнал „Гръмник", според мълнията — „Мълнияник", според промените в движението на луната — „Лунник", според дванадесетте зодии — „Зодиак", според земетръсите — „Сеизмологион" и т. н. Отделни гадания са били свързани с наблюденията върху движението на части от човешкото тяло — т. нар. трепетници. За тълкуването на сънищата се е използувал „Съновник". Голяма част от гадателните книги, особено тези, които съдържат знания за природата, изобилствуват с астрологически елементи и имат старинен произход. Те са били разпространявани в древния Изток, през римската и елинистическата епоха, а по-късно и във Византия, откъдето преминават в старобългарската литература. Например т. нар. „Коледник" първоначално е обхващал гадания с езически произход, свързани с началото на годината (1 януари), а в християнския му вариант — с Коледа (Рождество Христово). Във византийско-славянската традиция гадателните книги се приписват на библейския пророк Мойсей, на цар Давид, на пророк Ездра, а също така — на византийските императори Ираклий (610—641) и Лъв VI Мъдри (886—912). Съществуват основания да се допусне, че този вид литература е проникнала в средновековна България още през X—XI в. Анализът на достигналите до нас преписи (от XIII в. нататък) показва, че гадателните книги съдържат ценни сведения за ползуването на предсказания от средновековния човек, свързани с всекидневния му бит — за плодородието, за успеха на скотовъдството и земеделието, за разпространението на болести и епидемии, както и за събития от политическия живот — войни, смърт на владетели и боляри и т. н. В основата си те почиват върху многовековен опит и наблюдения върху заобикалящата действителност. Въпреки че са били причислявани към забранените книги, гаданията придобиват широка популярност в старите славянски литератури дори до XVIII—XIX в.

Характерни исторически свидетелства за състоянието на приложните знания имат рецептите за приготвяне на мастила и на различни бои, запазени в ерминиите и в сборниците със смесено съдържание. Те дават представа за познанията по химия, както и за употребата на органични и неорганични вещества в писмовната дейност и в украсата на ръкописите. Картината на средновековното естествознание може да се допълни с разнообразни текстове с приложно предназначение — календарно-математически изчисления (пасхалии), заклинателни таблици и формули и др.

* * *

Старобългарските съчинения по естествознание се създават в пряка зависимост от византийската културна традиция, която от своя страна съхранява най-пълно античното и елинистичното наследство. От особено значение за

разбирането на тяхната същност е византийската богословско-догматична мисъл от IV—VI в., когато творят патристичните автори — отците на ранновизантийската църква. Именно в техните съчинения се формира оня универсален модел, в който се вмества цялото по-нататъшно развитие на средновековната книжнина по естествознание, включително и в новопокръстена България.

В оригинално-компилативните и в преводните произведения са намерили отражение двете основни течения във византийската патристика, представени главно от Кападокийската и от Антиохийската школа. Произведенията на писателите от Кападокийската школа, част от които вече споменахме — Василий Кесарийски (Велики), Григорий Ниски, Григорий Назиански (Богослов) и др. — заемат основно място както във византийската, така и в средновековната българска литература. Популярни християнски автори са също Севериан Гавалски, Йоан Златоуст, Епифаний Кипърски и др., които са последователи на идеите на Антиохийската богословска школа, привърженици на една значително по-идеологизирана естественонаучна концепция, с приоритет на библейската символика и на църковната доктрина. „Християнска топография" на александриеца Козма Индикоплевс и „Четири диалога на Псевдо-Кесарий" от неизвестен автор също следват антиохийските и сирийските нисибийски екзегети. Като пример за различните възгледи, застъпвани от византийските писатели, чиито съчинения намират широко разпространение в старите славянски литератури, можем да приведем един частен случай в космологическите и космографски идеи, възприети от тях. В съчиненията на Йоан Екзарх — „Шестоднев" и „Небеса", — както и преведените няколко века по-късно шестодневи на Василий Велики и Георги Писидийски, следовници на Кападокийската школа, се възпроизвежда Аристотелевата космографска схема в нейната християнизирана трансформация — вселената и Земята имат кълбовидна форма. Другата, по-примитивна, но по-близка до библейския текст теория за дисковидната, плоска форма на Земята и на вселената (форма на скиния) намира отражение в „Християнска топография". Някои изследователи обясняват възгледите на Козма Индикоплевс със средата, за която е било предназначено съчинението — средните слоеве (занаятчии, търговци и др.), които са се отличавали по-скоро с практицизъм, отколкото с издържан в богословско отношение мироглед.

Усвояването на постиженията на византийската философска мисъл, а оттам — на античното знание в средновековна България — е резултат от високата образованост на най-изтъкнатите български книжовници от епохата на Златния век. Въпреки някои неясни въпроси около организацията на византийското образование, които се дискутират, известно е, че през IX в. в Константинопол са се усвоявали седемте свободни изкуства: най-напред т. нар. тривиум — граматика, диалектика, реторика, а след това т. нар. квадривиум — аритметика, геометрия, астрономия и теория на музиката. Те, заедно с християнското богословие, са основата на средновековната наука. През тази епоха творят и преподават Лъв Математик, известен с открития в областта на математиката и направата на механични устройства, и патриарх Фотий, който има особени заслуги за възраждане интереса към класическата наука и образованост. Освен създателят на славянската азбука Константин-Кирил, а по-

късно и цар Симеон — за които съществуват документални данни, че са завършили образованието си в Магнаурската школа — може да се допусне, че такова високо образование са получили и други представители на старобългарската интелигенция — Йоан Екзарх, Константин Преславски и др. Техните съчинения свидетелствуват не само за свободно владеене на гръцки език, но като преводачи и компилатори те блестящо си служат с естественонаучни и философски съчинения на византийските автори. Именно с високата степен на образованост може да се обясни в известен смисъл липсата на голямо обилие от преводни византийски съчинения по естествознание в България, чиито текстове вероятно са се използували пряко на гръцки език.

Наред с тази констатация, която се отнася не само за IX—X в., но за цялото средновековие, въпросът за взаимодействието между византийската и старобългарската книжнина в областта на естественонаучните знания е сложен и многоаспектен. Както изтъкнахме, в България византийската култура (и науката като компонент от византийската образованост) не е пренесена като цяло. Възприемат се само някои аспекти, развиват се определени направления в богословието и природознанието.

Сред преводно-компилативните съчинения с оригинални авторски пасажи се откроява приносът на старобългарския книжовник Йоан Екзарх. На основата на шестодневите на Василий Велики и на Севериан Гавалски се осмисля геоцентричната концепция за сферичната Земя и окръжаващата я вселена (небе), дава се представа за движението на планетите, привеждат се астрономическите изчисления на Ератостен и Хипарх и т. н. В екзегетично-богословска форма е поднесена класификацията на живите организми, която представя опростено Аристотелевата класификация и в някои основни положения се различава от тази на Василий Велики. В „Шестоднев" е включен трактатът „Описание на човешкото тяло", заимствуван от Аристотелевата „История на животните". Тези текстове — както по съдържание, така и по идейната си насоченост (свързана с традициите на Кападокийската школа) — имат важно значение за по-нататъшното развитие и възприемане на естествознанието в славянските литератури от източноправославен тип. За това свидетелствуват не само многобройните преписи на „Шестоднев" , но и многобройните извлечения от него в руски, сръбски и влахо-молдавски ръкописи чак до XIX в.

Подчертаният интерес на книжовниците от кръга около цар Симеон към естетическата и богословската мисъл, а също така и към знанията за природата, осмислени в символико-алегоричен религиозен план, е отразен в състава на Симеоновия сборник, запазен по най-ранен руски препис от 1073 г. (Светославов Изборник). Тук наред с първия преведен трактат по поетика и с едни от най-старинните преводи на философски съчинения в старата българска литература са поместени няколко произведения с естественонаучна тематика. Трябва да се отбележи, че по характер те напълно съответствуват на богословско-екзегетичното съдържание на целия сборник. Частта от съчинението на Немезий от Емеса (IV в.) „За естеството на човека" развива идеята, че човекът заема ключово място във вселената, защото той е създаден като завършващо звено на Божието творение за свързване в единно цяло на духовния и на материалния свят. Антропоцентрическият трактат на Немезий, в който са изпол-

зувани много цитати от антични автори (Аристотел, Гален и др.) и от кападокийските отци, се е ползувал с голям авторитет сред византийските книжовници. Показателно е, че Йоан Дамаскин заема цели пасажи от това съчинение. Преводът му в Симеоновия сборник показва популярността на философската представа за съвършенството на човека и неговото превъзходство над всичко материално в универсума, която е актуална и в творчеството на Йоан Екзарх.

В сборника са включени кратки текстове, свързани с наименованията на месеците у различни народи, приписвани на Йоан Дамаскин. В тях се съдържат астрономически сведения, съобщават се римските имена на месеците, уточнява се коя планета на кой небесен пояс се намира (според разпространеното в средновековието схващане), изброени са имената на зодиите и месеците, които им съответствуват. Освен римските имена на месеците следват имената им според юдейския, македонския, елинския и египетския календар. Привличат вниманието прибавените наставления за здравословен живот, които имат донякъде апокрифен характер. Астрологията през цялото средновековие играе съществена роля за разпространението на астрономическите знания. В астрологическите текстове (макар и официално преследвани от църквата) античната традиция се изравнява по достойнство със старозаветното библейско предание.

Не по-малък интерес представлява преводът на съчинението на Епифаний Кипърски за дванадесетте скъпоценни камъка, описани като елемент от одеждите на юдейския архиерей. В грузински ръкопис е запазено едно послание на автора до Теодор, епископ на гр. Тир, в което той съобщава целта на своето произведение: да уточни наименованието на камъните, в кои страни се добиват, каква сила притежават и каква е тяхната библейска символика, т. е. разпределението им според 12-те израилеви рода. Последните сведения липсват в превода от Симеоновия сборник. Сходно изреждане на (полу)-скъпоценни камъни се среща в „Шестоднев" на Йоан Екзарх, в „Християнска топография" на Козма Индикоплевс и др. Статията в Симеоновия сборник е първият „минераложки" трактат в старите славянски литератури, който създава траен интерес у средновековните книжовници — описанието е пренесено от него в „Тълковната палея", в „Александрията" (втора редакция) и др.

Към областта на естествознанието могат да се причислят още откъс от Августин Блажени (IV—V в.) за свойствата на огъня, чрез който се разяснява догматът за Светата Троица, извадка от съчиненията на Евсевий Кесарийски (III—IV в.) с календарно-математически характер, имената на големите реки и на големите планини и др. Тези текстове напълно се вписват в общата насоченост на Симеоновия сборник, който възхожда към антологиите от ранни патристични произведения (т. нар. флорилегии), популярни във Византия през VII—VIII в.

Най-обемното и цялостно съчинение, в което са включени разнообразни сведения по природознание и география, преведено вероятно по време на Първата българска държава, е „Християнска топография" на Козма Индикоплевс (V—VI в.). Книгата се състои от дванадесет слова, в които се разглежда устройството на вселената — звездите, реките, моретата, животинския и растителния свят и др. Творбата, широко известна през цялото средновековие във византийско-славянския свят, е твърде своеобразна по своя жанров характер.

В нея са съединени записките на пътешественик, естественонаучни сведения)по астрономия, биология, география с философско-богословски разсъждения, в които намират отзвук религиозните спорове през VI в. „Християнска топография“ носи вътрешната противоречивост на личността на своя автор — любознателен пътешественик и търговец от една страна, а от друга — ревностен последовател на възгледите на нисибийската несторианска школа по отношение на християнското учение. В композицията на произведението са преплетени живи естественонаучни наблюдения, почерпани от личните впечатления на писателя с философски обобщения за устройството на вселената в духа на схващанията на Теодор Мопсуестки, апологет от нисибийската школа. Във възгледите на Козма централно място заема ученията за двете състояния: едното — тленно и крайно, пълно с противоречия и изпитания (материално) и друго — вечно и съвършено (божествено). Изхождайки от това, авторът на „Християнска топография“ възприема вселената дуалистически — разделена на два свята (земен и небесен), а историята на човечеството — съставена от два периода (преди и след Христа). Влиянието на несторианската теология проличава в полемическата насоченост на творбата, особено по отношение на актуалните христологически дискусии по негово време. Тясно свързана с идейната специфика на произведението е космогоничната система, изложена в него. Тя е замислена като критика на Птолемеевата система, крачка назад в сравнение с позициите на Кападокийските мислители според нашето съвременно схващане. Независимо от това „Християнска топография“ разпалва въображението на читателя с ярките описания на флората и фауната на остров Цейлон, на северното крайбрежие на Индия и др. Плавайки по време на пътешествията си в три морета — Ромейското, Арабското и Персийското (т. е. в Средиземно и Червено море и в Персийския залив) — авторът дава интригуващи географски сведения, разказва за редки (в някои случаи фантастични) растения и животни. По време на пътешествието си в Адулис (Етиопия) Козма обръща внимание на два гръцки надписа, съдържащи данни за царуването на египетските Птолемеи. Тези текстове, които се смятат от изследователите за автентичен исторически източник, и до днес се използуват според неговото съчинение.

Въпросът за хронологията на превода на „Християнска топография“ и за съществуването на отделни редакции в старите славянски литератури не може да се смята за окончателно решен, тъй като досега отсъствува текстологическо изследване и критическо издание на паметника. Запазени са повече от 90 преписа на съчинението (изцяло или в извлечения), повечето руски по произход, най-ранният от които от XV в. Въз основа на езиковия анализ на текста се предполага, че е бил разпространен на старобългарски език още през X—XI в. Съдържанието на „Християнска топография“ е повлияло на други сходни произведения, а руските ръкописи с творбата представляват ценност и в художествено отношение, тъй като богато са украсени с миниатюри по образец на гръцкия първообраз.

Вероятно в ранна епоха в България е било преведено още едно произведение, чийто анонимен автор, обозначаван като „Псевдо-Кесарий“, също е последовател на възгледите на Антиохийската богословска школа. Съчинението

съдържа четири диалога, в които под формата на въпроси и отговори в богословско-екзегетичен план са дадени редица обяснения на природни явления, съдържат се географски и астрономически сведения. В първите два диалога преобладават въпроси от областта на естествознанието: защо през зимата, дори и да има вятър и облаци, не се явяват гръмотевици, нито светкавици; за природата на небето и на „небесната твърд"; за тъмнината, за светлината, за редуването на деня с нощта; за земния и за небесния огън; за морето и за „наднебесните води"; за изпарението на земната влага и за образуването на облаците и на дъжда и т. н. Няколко въпроса са свързани с ботаниката. Отделно се разглежда движението на слънцето, на звездите и на небесните светила. Авторът на „Диалози" има подчертано критично отношение към астрологията, стараейки се да обясни явленията в библейски символично-алегоричен план. Важно е да се отбележи, че в „Диалози" е вмъкната една обширна извадка от „Книга за законите и страните" (Liber legum regionum), приписвана на един от най-ранните сирийски писатели Бардезан Едески (154—222). Чрез нея средновековният читател е могъл да се запознае с различни народи и племена — сирийци, бактриани, брахмани, индуси, халдеи, вавилонци, мидийци, аламити, египтяни, фриги, галати и др., както и с техните нрави и обичаи, понякога с фантастични подробности. Тези сведения от етнографско и географско естество, почерпани от древната сирийска литература, са разширявали познанията на старобългарските книжовници, формирали са тяхната представа за заобикалящия ги свят. Актуална за средновековна България през X в. е била и антиезическата насоченост на произведението, която особено се откроява при изпълненото с ирония тълкование на езическите елински божества (Меркурий, Арес, Дионисий, Асклепий и др.). Стилът на „Диалози" е подчертано полемичен, следвайки принципите на чистата схоластика. Преводът на творбата още веднъж потвърждава популярността на възгледите на антиохийските богослови в славянския свят.

Едно от най-преписваните произведения на естественонаучната средновековна книжнина, възхождащо към раннохристиянската традиция, е „Физиолог". Съставено е на гръцки език в Александрия около II в., за да отговори на необходимостта от разяснение на основните догми на християнството, съчетавайки древни народни вярвания с алегорично тълкование на библейските текстове. Авторството се приписва на различни авторитетни средновековни писатели: Епифаний Кипърски, Василий Велики, Григорий Богослов, Йоан Златоуст, Петър Александрийски и др. По съдържание „Физиолог" обхваща 50 кратки слова, във всяко от които е обрисувано животно, растение или камък — реално съществуващо или легендарно — с няколко негови свойства. Веднага след това следва тълкование, в което описаните свойства са съотнесени с казаното в Свещеното писание по най-актуални теми за новопокръстените християни — за природата на Христос, за Възкресението, за етичните норми на праведния живот и т. н. Свойствата на животните, растенията и минералите много често не отговарят на действителните, а са подбрани във връзка с предпоставената догматична интерпретация, затова стойността на съчинението като извор на естественонаучни сведения е условна. Ценността му като литературна творба се състои в опростения и в същото време картинен стилистичен похват на из-

ображение, което е причина тя да намери трайно място в културния кръгозор на средновековния българин.

Старобългарските преводи на съчинението са няколко и възхождат към различни гръцки редакции. Първият по хронология превод е на т. нар. Александрийска редакция. Той първоначално е проникнал чрез отделни фрагменти в състава на преводни гръцки сборници или в рамките на други по-големи произведения като шестодневите. Такъв фрагмент — за феникса, за орела и за пеликана — е бил включен в сборник с разнообразно богословско-екзегетично съдържание, близък по състав до Симеоновия сборник, още през IX—X в. и е достигнал до нас в препис от XIII в. Пълният превод на Александрийската редакция, възникнал преди началото на XIII в., е известен днес само в руски преписи, но неговият старобългарски произход не подлежи на съмнение. Той съдържа 49 слова, от които около 40 са посветени на действителни или фантастични животни: лъв, крокодил, харадрий (дъждосвирец), пеликан, нощна врана, орел, феникс, вип (папуняк), диво магаре, ехидна, змия, мравка, сирени и кентаври, таралеж, лисица, пантера, кит, яребица, кондор, мравольв, дива котка, еднорог, бобър и др.

През XI в. на гръцки език бива съставена друга редакция на „Физиолог", наречена „византийска". В нея са отстранени словата за растения и камъни, а са добавени нови слова за животни; наред с това богословско-догматичните тълкования във всяко слово са преобразувани в поучения с религиозно-етичен характер. Редакцията прониква в старобългарската литература вероятно през XII—XIII в. и се разпространява предимно в южнославянски преписи. Те са поместени в сборници със смесено съдържание, създавани и разпространявани сред низшето духовенство и грамотните народни среди, в които преобладават апокрифи и кратки повествователни жанрове от легендарен тип. Популярността на „византийската редакция на „Физиолог" от XIV до XIX в. се дължи на това, че за разлика от други преводни съчинения по естествознание тя е написана много достъпно, а символично-алегоричното тълкование е ясно и предметно. В нея намират място животни, обитаващи Балканския полуостров — кълвач, щъркел, славей, лисица, вълк, жерав, вол, паун, пчела, мечка, заек и др. Някои от словата (напр. за орела) проникват във въпросо-ответната книжнина, а други (напр. за грипсоса) оказват влияние върху космогонични апокрифни творби („За всички неща"). „Физиолог" в продължение на векове остава единственото съчинение, посветено на животинския свят в старата българска литература.

Космогоничните и космографски представи на антиохийските и сирийските богослови намират най-пълен и завършен израз в труда на Севериан Гавалски „Шест слова за сътворението на света" (V в), който принадлежи към жанра на шестодневите. Във византийската ръкописна традиция произведението често се приписва на Йоан Златоуст. Части от него стават известни на българския читател още чрез „Шестоднев" на Йоан Екзарх. По-късно, през XIII—XIV в., е направен пълен превод на Севериановото произведение, от който са запазени фрагменти, поместени в два сборника от средата на XIV в. от библиотеката на цар Иван Александър. Пълни руски преписи, възхождащи към средновековен български оригинал, са достигнали до нас от XV в.

За интереса към въпросите на естествознанието по време на Втората българска държава и през следващите десетилетия свидетелствуват преводите на други съчинения от този вид. Предполага се, че по това време е бил известен пълен превод на „Хексамерон“ от Василий Велики (329—379), части от който Владислав Граматик включва в Загребския си сборник от 1469 г. Към шестодневите се отнася и коментарът на Йоан Златоуст върху книгата Битие, преведен също през XIV—XV в., запазен в български препис от 1480 г., сътворен от монах Мардарий Рилски. Към същата епоха се датира пълният превод на „Богословие“ от Йоан Дамаскин, запазен в препис от плодовития книжовник Висарион Дебърски, работил през XVI в. Въз основа на редица аргументи този превод се причислява от изследователите към книжовното дело на Константин Костенечки.

Следовникът на Търновската книжовна школа Константин Костенечки е една от най-ярките фигури в културния живот на Балканите през XV в. и, изглежда, въпросите на космографията и географията специално са привлекли вниманието му. С неговото име се свързва авторството на компилацията „Отломки по космография и география“. Съчинението под това условно заглавие е известно в няколко пълни преписа и фрагменти от XVI в., между които два в сборници на Висарион Дебърски. То съдържа кратко въведение и около 45 откъса с разнообразни сведения за устройството на вселената и за природата — за кълбовидната форма на земята, за нейното местоположение във вселената, за нейната големина, за водите и земната твърд, за океана, който обкръжава земята, за седемте климата, за образуването на градушката, мълнията и гръмотевицата, за огъня, за кометите, дъгата и т. н. Текстът, който е съставен кратко и ясно, представлява извлечение от византийски извори. На първо място сред тях е произведението на Симеон Сиг „Кратки обяснения по природни въпроси“ (22 откъса); представени са и Михаил Псел и Василий Велики Идейната страна на съчинението се доближава до схващанията на кападокийските богослови и техните последователи. „Отломки по космография и география“ е израз на стремежа на книжовника да обогати българската литература с нови астрономо-космографски и географски творби и безспорно стои във връзка с проникващите идеи на европейския Предренесанс.

В резултат на така направения преглед на старобългарските съчинения в областта на космологията и космографията може да се заключи, че антиохийската теория за устройството на вселената и на земята е водеща в продължение на цялото средновековие. Тя е била по-достъпна за възприемане, отколкото кападокийската, и е била в съгласие както с дълбоко вкоренените езически представи, така и с библейския текст. Възгледите на кападокийските мислители, поставили античната (Аристотелева) концепция в основата на произведенията си, са популярни сред представителите на „високата“ философска литература както в най-ранния, така и в по-късния период от развоя на културната традиция. За средния и особено за „низовия“ слой на читателската аудитория се запазват неизменни представите за плоската земя, за куполообразния вид на небето, за две „твърди“ небеса, между които са затворени небесните води, за сушата, обкръжена от всички страни с вода, за съществуването на подземен океан, за местоположението на земния рай на изток и т. н. За битуването на по-

добни схващания е допринасяла и богатата образност на неофициалната извънкултова литература, в която обикновено се включват оригиналните и преводните апокрифи.

Космологията и космографията намират най-голямо място в апокрифните видения, наречени още откровения, представляващи пътувания в отвъдното — небесата, ада или рая. Сред преводните произведения такъв характер имат „Книга за светите тайни Енохови", „Откровение Варухово", „Видение на пророк Исайя" и др. Праведния Енох, възнесен на небесната „твърд", пътешествува из седемте небеса и описва техните обитатели. Особен интерес представлява четвъртото небе, където се разкриват механизмите на движението на слънцето и луната, дават се календарни сведения и т. н.; специално внимание заслужава и разказът за сътворението на видимия свят в шест дни, изпълнен с живописни подробности и фантастични образи. Апокрифът съчетава древни юдейски вярвания с антични представи, преосмислени в духа на раннохристиянската религиозна система. В „Откровение Варухово" се съдържа отговор на редица въпроси за устройството на вселената и за природни явления: за произхода на слънцето и луната, защо светлината на луната е по-бледа от тая на слънцето, как се образуват облаците и дъждът и т. н. В повечето случаи обясненията се основават на стари митологични мотиви — напр. постоянното количество вода в океана, което не се увеличава, нито намалява (въпреки че всички реки се вливат в него), се дължи на един огромен змей, който всеки ден изпива по „лакът вода" от океана. Творбата е оказала влияние върху други произведения и особено върху въпросо-ответната книжнина, обогатявайки я с приказни елементи. „Видение на пророк Исайя" е насочено повече към устройството на небесния свят, отколкото към земния. Съществен момент в творбата е умереният дуализъм, който я свързва с богомилското учение.

Оригиналните български съчинения от апокрифната традиция, съдържащи космогонични представи, са „Тайната книга" на богомилите, „Тиверидского море", „За всички неща", и компилативните въпросо-ответни съчинения „Разумник", „Беседа на тримата светители". В „Тайната книга" („Йоаново евангелие"), възникнала през X в. и позната днес само по латински преписи, са изложени основните положения на богомилската ерес. В тъканта ѝ се преплитат мотиви от каноничен и апокрифен характер, подчинени на умерено дуалистичния светоглед на богомилите. Вселената е сътворена от четири елемента: огън, въздух, вода и земя; небесата са седем, като на най-горното обитава Бог, а под най-долното се намира въздухът, небесните води, земята, под нея — пъкълът; земята е подпряна от две риби, които плуват в заобикалящото я море; всичко видимо на земната твърд (животни, птици, растения) е сътворено от сатаната. В „Тиверидского море" (XI—XII в.) се съдържат две характерни космогонични представи с фолклорен произход — за водноплаващата птица (гмурец-демиург), която изважда пръст от дъното на морето за създаване на земната повърхност и за произхода на болестите, явили се от повредите, нанесени на човешкото тяло от сатаната. „За всички неща" представлява компилативно съчинение, възникнало вероятно не по-рано от XII—XIII в., тъй като в него са използувани почти всички апокрифни творби, известни дотогава. За времето на поява на съчинението е показателен и фактът, че в нея са вплетени

редица приказни мотиви, заети от фолклора, които са преминали в литературата. По съдържание „За всички неща“ стои най-близо до въпросите и отговорите под заглавие „Разумник“. В двете произведения има много сходни представи: слънцето е увенчано от венец, носен от 300 ангели; други 300 ангели въртят „гръмовното колело“, от което се поражда гръмотевицата; слънцето и луната се движат из въздуха, а нощем слънцето се движи ниско над подземния океан; небето е куполообразно, а земята — плоска, с четири краища (т. е. четири географски посоки) и т. н. Най-интересно е обяснението за кукуригането на петлите през нощта, причина за което е митичен гигантски петел, застанал в океана, който надава вик, щом слънцето трикратно омива своя лик във водата. В руските преписи творбата включва пространен увод с полемичен характер, в който се оборват дуалистични еретически представи за сътворението на света. Това показва известен обрат в светогледа на „низовия“ читател в определен период от средновековието.

Извор на значителна част от разпространените схващания за сътворението на света в компилативните извънканонични съчинения, възникнали на българска почва и особено на въпросо-ответните текстове, е едно друго преводно съчинение — Историческата палея. Тя представлява кратко изложение на библейската старозаветна история от сътворението на света до царуването на цар Давид с множество апокрифни допълнения. Историческата палея е възникнала във Византия като продукт на народната литература не по-късно от IX в., а старобългарският й превод се датира не по-рано от средата на X и не по-късно от първата четвърт на XI в. Легендите и апокрифните мотиви, които се съдържат в нея, се срещат още в юдейската писмена традиция и в някои съчинения на раннохристиянски писатели и твърде се различават от утвърдените тълкования на църковните отци. Независимо от това Историческата палея не се е нареждала сред „забранените книги“ през средновековната епоха. Въпреки че не са запазени български преписи от най-ранния превод (известен главно по руски преписи), следи от нея се откриват в редица произведения, включително в „Тайната книга“ на богомилите. Ролята й за утвърждаване на определен тип възгледи за устройството на вселената и за живота на първите хора, които варират между официална и неофициална, между „висока“ и „низова“ литература, е безспорна.

Византийският културен модел оказва влияние и в областта на средновековната медицина. Съществуват данни, че по византийски образец към българските манастири са съществували лечебници. Най-ранни са предполагаемите манастирски болници в манастирите край Преслав и в манастира „Св. Пантелеймон“ край Охрид. Целителските култове, зародени около минералните извори в българските земи, биват утвърдени от дейността на светци, които са упражнявали лечителското изкуство. Такива моменти присъствуват в житията на св. Иван Рилски, св. Гавриил Лесновски и св. Йоаким Осоговски; смята се, че те не са само трафаретна част от агиографското повествование, но имат реална историческа стойност.

Византийската медицинска култура прониква в България преди всичко чрез превода на теоретични и практически съчинения. Като най-ранен опит за превод на текст с близко до тази област съдържание може да се сметне указа-

нието в Симеоновия сборник за храната и хигиената през различните месеци. Такива статии по „диететика" се разпространяват и по-късно, през XIII—XIV в. и се приписват на цар Соломон. В по-късната ръкописна традиция се среща, произведение, превод от гръцки език, в което храната през годината се определя в зависимост от зодиака. Установено е, че тези диетични съвети се свързват с учението за преобладаване на някоя от четирите „Хипократови течности" в човешкото тяло. Внимание заслужават обемистият медицински кодекс от XV в., писан в Хилендарския манастир, който съдържа изключително богата сбирка от трактати и съчинения на Диоскурид, Клавдий Гален и др. Несъмнено тези текстове са били познати не само на Атон, но в по-широк балкански регион. Някои изследователи допускат, че част от текстовете имат среднобългарски първоизточник.

Не по-малък интерес представлява един кратък откъс от творба на Клавдий Гален, известен под заглавие „Разяснения на Гален върху Хипократовото учение". Откъсът е бил познат в среднобългарската книжнина, но е съхранен в по-късни руски и сръбски преписи. В откъса се развиват схващанията на Гален за четирите основни елемента в космоса (огън, вода, земя и въздух) и за четирите основни качества (топло, сухо, влажно и студено), които обясняват Хипократовото учение за четирите течности в човешкото тяло (слуз, кръв, черна и жълта жлъчка). Това учение намира широко признание през цялото средновековие във византийско-славянския свят. Практическа насоченост има съчинението „Медицинско изкуство за всякакъв случай", запазено в сръбски препис от XV в. То представлява сборник с рецепти, преведени от гръцки език. Анонимният автор добре е познавал византийската лечебна традиция и болестите, разпространени в средновековния балкански градски бит. Предполага се, че българският превод е възникнал през XIV в.

Самостоятелен щрих към старобългарското естествознание представляват приписките на книжовниците от XII до XIX в., в които се отбелязват природни явления (комети, наводнения, земетресения и др.), епидемии от болести, нашествия на насекоми по реколтата и др. Те са документален източник за преживяванията на средновековния българин при сблъсъка му с природните стихии, за това, как е изглеждала вселената през очите на нашите предци в далечната средновековна епоха.

Старобългарските съчинения по естествознание разкриват всеобщата връзка и хармонията между природата и човека, проникват във вътрешната обусловеност и непрестанният кръговрат на процесите и явленията. Многовековната мъдрост, съхранена в старинните ръкописи, ни връща към непреходните извори на знанието, които са преминали през изпитанието на времето. Тази мъдрост, все още непозната в целия си обхват и дълбочина на съвременния читател, ни помага по нов начин „чрез видимите неща да прозрем невидимите" според словата на писателя-философ Йоан Екзарх.

* * *

Представяйки най-значителните образци от съчиненията по естествознание в старата българска литература, в настоящото издание се прави опит да се обрисува пъстрата и разнообразна картина от най-различни по жанр и пред-

назначение текстове, в които се съдържат знания за човека и природата. Материалът обхваща както същинското, така и късното средновековие (от IX—X до XVIII в.), и е подреден според тематичен принцип. Този принцип е избран поради невъзможността по друг, по-сполучлив начин да се обединят отделните откъси (напр. подредбата по хронология е рискована поради дискусионните датировки на някои паметници), а също така — защото добре илюстрира синкретичния характер на средновековното познание. В този смисъл делението по тематични кръгове трябва да се възприема условно, тъй като в много случаи знанията от отделни области са тясно преплетени и неразчленими (напр. космологията, космографията и физическата география). Това особено се отнася до три по-големи по обем обобщаващи съчинения: „Шестоднев", „Християнска топография" и „Четири диалога на Псевдо-Кесарий", избрани части от които са поместени в три различни раздела. При подбора на текстовете в изданието сме се стремили да включим колкото се може повече новооткрити творби или такива, които са непознати на читателите в превод на съвременен български език. Извън книгата останаха произведения със сведения по естествознание, които вече са публикувани в т. I от поредицата „Стара българска литература" (апокрифи, гадателни книги, молитви и др.). Подборна библиография по въпросите на средновековното естествознание е поместена към бележките за всеки преведен текст.

Книгата е съставена от преводи на акад. Ив. Дуйчев и от нови преводи, направени специално за тази антология. Основна задача в представените нови преводи е да се съчетаят точността със стилистичната изразителност. Превежда се според един определен препис, като вариантите се указват в коментара. Всички добавени думи и изрази са заградени в квадратни скоби; не се заграждат вскоби само думи, които са внесени в превода поради спецификата на синтактичните конструкции в старобългарския език.

Дължа голяма благодарност на проф. П. Коледаров за консултациите му по отношение на географските имена, отбелязани в речника, както и на ст. н. с. Ст. Кендерова за идентификациите на редица турски и арабски думи в лечебниците.

Предлагайки на вниманието на читателите тази книга, завършвам със словата от Свещеното писание: „Царството небесно е подобно на синапово зърно, което е по-малко от всички семена, но като поникне, става по-голямо от всички тревисти растения" (Мат. 13:31-32).

АНИСАВА МИЛТЕНОВА

КОСМОЛОГИЯ И КОСМОГРАФИЯ

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ БОГОСЛОВИЕ (НЕБЕСА)

16. За видимото творение[1]

Сам Бог наш, славословен в единство и в Троица, създаде небето, земята и всичко, що е в нея[2], като приведе от небитие в битие всичко: едно от несъществуващо преди това вещество, като небето, земята, въздуха, огъня и водата, а друго — от онова, което е било сътворено от него, като например животните, растенията и семената. Защото тези неща са произлезли по повеление на Твореца от земята, водата, въздуха и огъня.

17. За небето[3]

Небето е онова, що обгръща видимите и невидимите създания. Защото вътре в него се съдържат и обгръщат и постижимите само за ума ангелски сили, и всичко видимо. Необхватно е само божеството, което изпълва всичко, всичко обгръща и всичко ограничава, тъй като се намира над всичко и всичко е сътворило. Поради това, че Писанието говори за „небе", „небе на небесата" и „небесни небеса", а блаженият Павел разказва, че е бил „възнесен до третото небе"[4], ние казваме, че под създание на небето при сътворението на целия свят разбираме онова, що светските мъдреци[5], възприемайки казаното от Мойсея, наричат беззвезден кръг[6]. А освен това Бог нарече небе твърдта, като ѝ повели да бъде посред водите и ѝ заповяда да разделя водата, която се намира над твърдта, и водата, която е под твърдта.[7] Свети Василий[8], научен от божественото Писание, казва, че нейното естество е тънко като дим.

Други [твърдят], че твърдта има вид на вода, тъй като се намира всред вода, докато други пък [смятат], че тя [представя] пето тяло, различно от четирите [основни] тела [или елементи][9]. Някои пък смятат, че небето обхваща всичко в кръг, тъй като е обло[10], и че съставя най-високата част [на света]. Най-средната част от заеманото от него място била най-ниската част [на света], като леките тела получили от твореца по-горната част, а тежките и стремящи се надолу — по-долната част, която съставя средата. И тъй, най-лекото и издигащо се нагоре вещество е огънят, та за-

това, казват, бил поставен веднага след небето. Те го наричат етер, а по-ниско от него [поставят] въздуха. [Според тях], земята и водата, като по-тежки и стремящи се надолу, висят в средната част, така щото се намират насрещу, долу. Но водата е по-лека от земята и поради това е по-лекоподвижна от земята. Най-отгоре над всичко, като някакво покривало, наоколо се намира въздух, а около въздуха отвсякъде е етерът, докато извън всичко е небето. Те казват, че небето се движи кръгообразно и обгръща това, което се намира вътре, и по този начин то остава свързано и не отпада. Те смятат, че съществуват седем небесни пояса, един по-високо от другия. Те казват, че то [небето] има най-тънко естество, като дим, и че на всеки пояс се намира по една от планетите. Защото те твърдят, че има седем планети: Слънце, Луна, Юпитер, Меркурий, Марс, Венера и Сатурн. Те назовават Венера веднъж Зорница, а други път Вечерница, а наричат [седемте звезди] планети, тъй като те извършват своето движение в противоположна посока на небето. Защото, докато небето и другите звезди се движат от изток към запад, те единствени шествуват от запад към изток. И ние узнаваме това от луната, която всяка вечер отстъпва по малко [към изток]. Прочее, онези, които говорят, че небето е обло, твърдят, че то отстои от земята еднакво отгоре, отстрани и отдолу. Аз казвам „отдолу" и „отстрани" съобразно с нашата представа, тъй като, съобразно с вече казаното, небето навсякъде заема по-високо място, а земята по-ниско. Те казват, че небето обгражда кълбообразно земята и с бързото си движение движи със себе си слънцето, луната и звездите. Когато слънцето се намира над земята, тук настъпва ден, а когато слънцето отива под земята, тук настъпва нощ, а там е ден. Други пък, като се уповават на светия Давид, който казва: „разстила небето като кожа"[11], което обозначава покров, и на блажения Исайя, [който пише:] „Онзи, който е поставил небето като шатра за живеене"[12], смятат, че небето представя полукълбо. Поради това, захождайки, слънцето, луната и звездите обхождат земята от запад към север, и по този начин отново стигат на изток. Обаче било че това [става] по този начин, или по друг начин, всичко [се върши] по Божие повеление, като е било утвърдено и има за непоколебима основа Божията воля и намерение. Защото „той рече, и се създадоха; повели, и се сътвориха; постави ги навеки и на вечни векове; даде наредба, която няма да се наруши"[13]. Наистина, „небето на небето" е първото небе, намиращо се върху тази небесна твърд. Ето ти две небеса, защото Бог е назовал и твърдта небе. Божественото Писание обичайно нарича небе и въздуха, тъй като ние го виждаме отгоре [над себе си]. А на гръцки онова, което виждаме над себе си, се нарича у р а н о с (οὐρανός)[14]. И тъй, казва се: „благословете всички небесни птици"[15], като се разбира [птиците] по въздуха, тъй като въздухът, а не небето,

представя пътят на птиците. Ето ти трите небеса, за които говори светият апостол[16]. Ако ли пък поискаш и седемте пояса да наречеш седем небеса, то с това никак няма да нарушиш истината. А за еврейския език е свойствено да нарича небето в множествено число и поради това, като иска да каже „небе на небето", казва „небесни небеса", което ще рече „небесно небе", що се намира върху твърдта, както и водите, които се намират над небесата, [сиреч] или въздуха и твърдта, или седемте пояса на твърдта, или самата твърд се нарича, според еврейския обичай, в множествено число „небеса". Наистина, всичко родено, което съществува, подлежи на разруха, както е, по закона на естеството, и с небесата. Обаче те се държат и се пазят по повеление Божие. Единствено божеството по своята природа е без начало и без край. Защото е и казано: „тези неща ще погинат, а ти ще останеш да съществуваш"[17]. Обаче небесата не ще бъдат разрушени напълно, понеже „ще овехтеят, ще се свият като някаква одежда, ще се променят и ще има ново небе и нова земя"[18]. А небето е много по-голямо по размери от земята. Обаче не бива да се търси същината на небето, тъй като тя е непознаваема за нас. Никой да не смята, че небесата или [небесните] светила са одушевени, тъй като те са бездушни и безчувствени. А ако светото Писание казва: „да се възвеселят небесата и да се радва земята"[19], то призовава към радост небесните ангели и земните човеци, тъй като Писанието знае да олицетворява, да ги представя като одушевени, като например: „морето видя и побягна, а Йордан се обърна назад", както и: „що ти е, море, та побягна"[20] — както обикновено и ние говорим: „събра се градът", при което искаме да кажем не зданията, но онези, които живеят в града. [Така също се казва:] „небесата разгласят славата Божия"[21] не за това, че те издават звук, който се възприема със сетивните уши, но че със своето собствено величие ни показват мощта на Твореца. Когато наблюдаваме тяхната красота, ние прославяме Твореца като велик художник[22].

18. За светлината, огъня и [небесните] светила[23]

Огънят е един от четирите елемента, най-лек и се носи нагоре повече от другите, осветява и е бил създаден от Твореца още в първия ден. Защото божественото Писание казва: „И каза Бог: да бъде светлина, и стана светлина."[24] Както са казали някои, светлината не е нищо друго, но именно този огън. Други пък твърдят, че този световен огън, който наричат етер, се намира над въздуха. И така в началото, сиреч в първия ден, Бог създал светлината — украса и отличие на цялата видима твар, защото,

като отнемеш светлината, всичко ще остане в тъма и ще бъде непознаваемо, като няма да може да покаже своята собствена красота. „[Бог] нарече светлината ден, а нощ нарече тъмата“[25]. Тъмата представя не някаква същност, но е случайна, защото тя е липса на светлина, тъй като въздухът в своята същност няма светлина. Прочее Бог е нарекъл именно тази липса на светлина във въздуха тъмнина. Така тъмата не е същност на въздуха, но липса на светлина — което показва повече една случайност, а не същност. Не нощта е назована на първо място, но денят, тъй като било е първом ден, а после нощ. Наистина, нощта следва деня, а от началото на единия ден до [началото] на другия ден съставя един ден. Защото Писанието казва: „настана вечер и настана утро — един ден“.[26]

В [първите] три дни прочее денят и нощта са произлезли, като по Божие повеление се е разпръсвала и се е събирала светлина. А на четвъртия ден Бог създал „великото светило“[27], именно слънцето — като начало и господство на деня, тъй като чрез него денят настъпва, когато слънцето се издига над земята, а продължителността на деня [се определя] от хода на слънцето от изток до запад над земята. [Тогава Бог създал] и по-малкото светило — именно луната и звездите, като начало и господство над нощта, за да я осветяват. Нощта настъпва тогава, когато [слънцето] се намира под земята[28], а продължителността на нощта е движението на слънцето под земята от запад до изток. Луната и звездите са поставени да осветяват нощта не защото през деня те винаги се намират под земята, защото и денем звездите са над земята на небето, но тъй като слънцето със силното си сияние закрива както звездите, така и луната и не им позволява да се явяват и да светят[29]. Творецът[30] е вложил в тези светила първосътворената светлина не защото му е недостигала друга светлина, но за да не бъде празна тази светлина, понеже това светило [не] е самата светлина[31], а образ[32] на светлината. От тези светила, както казват, са и седемте планети. За тях казват, че имат такова движение, което е противно на [движението на] небето. Поради това именно ги наричат планети, тъй като казват, че небето се движи от изток на запад, а планетите — от запад на изток. Небето, със своето движение, което е по-бързо, носи в кръг и седемте планети. Те имат следните имена: Слънце, Луна, Юпитер, ⟨Зевс⟩, Меркурий, Венера и Сатурн[33]. [Казват,] че на всеки един от небесните пояси се намира по една от седемте планети. На първия, най-високия, е Сатурн; на втория — Юпитер, на третия — Марс, на четвъртия — Слънце, на петия — Венера, на шестия — Меркурий, на седмия, най-ниския — Луната. Те извършват едно непрекъснато движение, както им е повелил Онзи, който ги е създал, и както ги е поставил — както казва свети Давид: „луната и звездите, които Ти си поставил“[34]. Тъй като той

е казал „поставил“, това означава утвърденост и неизменност — което ще рече даденият им от Бога ред и устройство. Защото Той „ги е поставил, да бъдат за времена и за знакове и за години“[35], тъй като поради слънцето настъпват четирите годишни времена. Първото е пролетното, когато Бог е сътворил всичко. Това се вижда от [обстоятелството], че по това време и досега се извършва израстването на цветята. Тогава настъпва еднаквост на деня и нощта, тъй като денят и нощта се състоят от двадесет и четири часа. Това настъпва поради извисяването на слънцето в средата на изтока. Отличава се с умереност на температурата, а кръвта се увеличава, бидейки топла и влажна. [Това годишно време] стои посред зимата и лятото, като е по-топло и по-сухо от зимата, а по-студено и по-влажно от лятото. Това време се простира от двадесет и първи март до 24 юни. После, когато слънцето се извиси към северните области, настъпва лятното време, което се намира посред пролетта и есента — като има топлотата на пролетта и сухостта на есента, защото то е топло и сухо. То увеличава жълтата жлъчка. Това годишно време има най-големия ден от 15 часа, а най-малка нощ от 9 часа. То се продължава от 24 юни до 25 септември. След това, когато слънцето отново се завърне в средата на изтока, есенното време замества лятното, като държи средно място по студенина, топлина, сухост и влажност и представя нещо средно между летния и зимния [сезон], тъй като притежава от летния сухостта, а от зимния студенината. Наистина, това време е студено и сухо и прави да се увеличава черната жлъчка. Това годишно време представя отново изравняване на деня и нощта, като и денят, и нощта имат по 12 часа. То продължава от двадесет и петия ден на септември до 25 декември. Когато пък слънцето се спусне към по-малката и по-ниска част, сиреч към средата на изток, тогава настъпва зимният сезон[36]. Той е студен и влажен и представя нещо средно между есенния и пролетния, като има от есента студенината, а от пролетта влажността. Тогава денят е намален на 9 часа, а нощта е голяма от 15 часа. Тогава се увеличава слузта [в човешкото тяло. Това време] продължава чак до 21 март. Премъдро Творецът е съобразил, щото ние, като преминаваме от крайния студ или влага или топлина, или сухост към нещо, което е напълно противоположно, да не изпаднем в люта болест. Разумът знае, че внезапните промени са опасни. Прочее слънцето върши по този начин своите обикаляния и чрез тях определя годишното време, дните и нощите. През деня то се изкачва и се намира над земята, а през нощта захожда под земята и като се скрива, предоставя осветлението на другите [небесни] светила: луната и звездите. Казват, че на небето се намират и 12 зодиакални знака[37] от звезди, които имат движение, противоположно на движението на слънцето, луната и на останалите пет планети, както и че седемте пла-

нети преминават през 12-те [зодиака]. Слънцето прекарва във всеки един [от зодиакалните знаци] по един месец и така в продължение на 12-те месеца преминава през 12-те зодиака. А имената на 12-те зодии и на съответните месеци са следните:

Овен, посреща слънцето на 21 март
Телец, на 23 април
Близнаци, на 23 май[38]
Рак, на 24 юни
Лъв, на 25 юли
Девица[39], на 25 август
Везни, на 25 септември
Скорпион, на 25 октомври
Стрелец, на 25 ноември
Козирог, на 25 декември
Водолей, на 20 януари[40]
Риби, на 20 февруари.

Луната от своя страна всеки месец преминава през 12 зодиака, тъй като тя се намира по-ниско и преминава по-бързо[41]. Тъй както ако някой би направил кръг вътре в друг кръг, вътрешният кръг ще се окаже по-малък, така също и движението на луната, която е по-ниско [от слънцето], е по-малко и се извършва по-скоро.

Елините казват, че чрез изгряването, залязването и съчетанието на тези звезди със слънцето и луната се направляват всички наши дела[42]. С това се занимава астрологията [звездобройството].[43] Ние обаче казваме, че от тях се определят предзнаменованията за дъжд и бездъждие, за студ и жега, за влага и суша, за вятър и за други подобни неща, но в никакъв случай не и за нашите дела. Защото ние, бидейки надарени от Твореца със свободна воля, сме господари на нашите дела. Ако ли пък ние вършим всичко, що вършим, вследствие движението на звездите, то ние вършим това, което вършим, по необходимост. А онова, което произлиза по необходимост, то не е нито добро, нито зло. Ако пък ние не проявяваме нито добро, нито зло, то ние не сме достойни нито за възхвала, нито за увенчание, нито за укор[44], нито за мъчение. В такъв случай и Бог ще се окаже несправедлив, като на едни дава блага, а на други печал. Но ако всичко се движи, тласкано от необходимостта, тогава и Бог не ще управлява своите творения и не ще промишлява за тях. Щом като ние не сме господари на никакво дело, то и нашият разум би бил излишен и ние излишно разсъждаваме. А всеки разум ни е даден, за да мислим, та поради това всяко разумно същество е и надарено със свободна воля. Ние обаче мислим, че не тези звезди са причина за каквото и да било от онова, което става: нито за раждането на това, що се ражда, нито за гибелта на това, що загива, а са по-скоро предзнаменования за дъжд и за промяна на въздуха. А

някой може да каже, че [звездите] не са причина и за войните, но предзнаменования, тъй като състоянието на въздуха, причинявано от слънцето, луната, звездите и по друг начин, предизвиква различни съчетания, нрави и разположения[45]. А нашите нрави се подчиняват на разума, развиват се и се променят. Често пъти се появяват и такива звезди, които са предзнаменование за смъртта на царе. Но те не спадат към създадените отначало звезди, но по Божия повеля се образуват в дадено време и отново пак се разпръсват. Така и звездата, която се явила на влъхвите по времето на спасителното рождение на Господа, заради нас, в човешка плът, не е била от броя на онези звезди, които са били създадени отначало. Това е явно от [обстоятелството], че понякога се движела от изток към запад, понякога от север към юг, понякога се скривала, понякога се показвала. А това не е присъщо на реда и природата на звездите.

Трябва да се знае, че луната се осветлява от слънцето не затова, че Бог не е бил в състояние да ѝ даде отделна светлина, но за да бъде въведено в творението съотношение и ред на властелин и подчинен. По този начин и ние да се научим да общуваме помежду си, да се подпомагаме и да се покоряваме преди всичко на Създателя и Твореца, Бога и Владетеля, а после на поставените ни от него началници. Не трябва да се издирва защо този началствува, а аз не началствувам, но да приемаме с възхвала и благоразумие всичко, що идва от Бога. Слънцето и луната се затъмняват, като чрез това изобличават безумието на тези, които се покланят на творението, а не на Твореца, и ни показват, че те са изменчиви и променливи. А всичко, което е изменчиво, не е Бог, защото всичко променливо по своята природа е разрушимо. А слънцето се помрачава, когато тялото на луната застава като някаква преграда, засенява ни и не позволява то да ни праща светлина. Колкото продължително се окаже, че тялото на луната закрива слънцето, толкова ще трае и затъмнението. Ако и тялото на луната да е по-малко, то не се учудвай, защото, както казват някои, слънцето било много по-голямо от земята, докато нашите [църковни] отци [смятат], че то е равно на земята, и [въпреки това] често пъти то бива закривано от малък облак, малка могила или пък малка стена.

Затъмнението на луната се причинява от сянката, която бива хвърляна от земята[46], когато луната стане на 15 дни и се окаже на противоположна страна, в крайното средище, и докато слънцето е под земята, луната се намира над земята. Тогава земята произвежда сянка и слънчевата светлина не може да достигне, за да освети луната, поради което тя се затъмнява. Но трябва да се знае и това, че луната е създадена от Твореца пълна, сиреч на 15 дни, защото е трябвало тя да бъде съвършена. А слънцето, както казахме, е било създадено на четвъртия ден.

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ ШЕСТОДНЕВ

Пролог

Какво е по-красиво, какво е по-сладко за боголюбците, които истински жадуват вечния живот? Нима не е това да не отстъпват от Бога в мисълта си и да помнят добрите му дела? Така и ти, господарю мой, княже славни, Симеоне христолюбче, не спираш да търсиш заповедите и творенията му, за да се украсяваш и славиш чрез тях. Защото така става и с нас: когато преданият роб види своя господар, че е извършил нещо добро, то не би искал само той, знаейки това, да се радва и хвали, но ако е възможно, и светът да научи за него. И ако тези, които се насищат с пиене и ядене, поруменяват, засияват и се развеселяват, то колко повече този, който се храни с мисли, като съзерцава Божиите дела и се украсява с тях, би искал и други да ги видят и да се приобщят към тях. На такива, както казва Писанието, „ще израстат пера като орли, ще тичат и няма да се изморят“[1]. Защото радостта не познава мъката, а дава криле. И как да не се радват търсещите Го, като са разбрали за кого небето е украсено със слънцето и звездите, за кого ли земята е обрасла с растения, дървета и цветя и е увенчана с планини, за кого морето и реките, всичките води са пълни с риба, за кого е приготвен раят, самото [небесно] царство. Като разберат, че не за друг, а за тях, как няма да се радват и веселят, прославяйки Го. Ето защо те трябва да помислят и за това, по какъв начин самите те са сътворени, какво им е отредено, за какво са призвани. Ако и другите премислят това, как няма да са доволни и да се радват. Тук ще напомня накратко всичките шест слова, защото е добре да ги разгледаме, като поговорим отново за доброто творение.

Защото Бог сътвори не като човеците-зидари, или като майсторите на кораби, или медникари, или златари, или тъкачи на платове, или други занаятчии, които събират готов материал и изработват нужните им вещи, а и съдове и инструменти взимат един от друг, за да работят с тях. Докато Бог, щом помисли, сътвори несъществувалото преди това, защото той не се нуждае от нищо, докато човешките занаяти имат винаги нужда един от друг. Кормчията не може без строителя на кораби, а майсторът на ко-

раби — без дърваря или ковача, или катранджията. А също и сеещият нещо се нуждае от земя и от поливане, и от растения, и от семе, и от ковач, който да изработи всички инструменти. Ковачът пък се нуждае от постройка и от подходящи сечива. Всеки има нужда от това, което изисква неговият занаят. Докато великият творец не се нуждае нито от инструменти, нито от материал за работа [. . .].

Чудя се и аз, как не се свършва, как не намалява въздухът, след като толкова хора и толкова безсловесни същества непрестанно дишат, толкова слънчеви лъчи и така горещи преминават през него, а при това луната и звездите правят същото. Но чудо на чудесата! Но аз ще кажа и това, че не е чудно това чудо, и ако Бог направи нещо, то нам не подобава да се чудим, а повече да хвалим и славим всичко, защото Той може да направи каквото си поиска. В тези творения Той вложи толкова сила, колкото сметна за необходимо, за да просъществуват. Затова и земята е такава, каквато в началото бе сътворена; и морето не намалява, нито се увеличава; и въздухът, каквото естество прие в началото, него пази и до днес: и слънцето не може да разтопи небесната твърд; и твърдта не се разля, макар преди да беше водна, а си остава твърд, защото така е отредил Творецът.

Противоположните естества — мокрото и сухото и студеното и топлото — Творецът събра заедно в съгласие и любов. И когато виждаме някое от тези неща, слънцето, което се движи понякога по северната страна, понякога по южната, а понякога по средата на небето; и луната как расте и намалява; и звездите как изгряват и залязват в определено време, като показват лятото и есента, и известяват буря и затишие на плаващите по моретата; когато виждаме всичко това, ние, господарю мой, възхваляваме Твореца, който е създал такива добрини, та чрез видимите да преминем към невидимите. Но не пътуване ни трябва, а вяра, защото чрез нея можем да го видим. Когато виждаме как се изменят сезоните и дъждът, който се дава на земята, и тя расте, и се покрива с трева, и нивите се вълнуват, и горите се зеленеят, и планините обрастват, и овошките се отрупват с плод, да нагласим за хвала езика си, да кажем заедно с блажения Давид и с него да възпеем така: „Възвеличиха се делата ти, Господи! Всичко си направил с премъдрост."[2] Когато слушаме пойните птици да пеят с различни гласове хубави песни — пеещите славеи, косовете и сойките, и чучулигите, и кълвачите, щурците и скакалците, ластовиците и скворците, и другите птици, които са безчет, — като се радват така, те прославят Твореца, който не е като другите творци, които творят с готова вещ, а всичко това Той изведе от небитие в битие и даде на несъществуващото битие. За Него е лесно да твори и от небитие, и от битие. Така направи някога и както се казва, прави го всеки ден. Нали

не от готови тела е създал живите тела, и от несъществуващото създава душите, но не за всички живи същества, а само за хората, докато от птиците Той прави птици да се раждат, а от плаващите — плаващи, и от другите родове всеки се променя според своя род. Така и земните плодове, които се сеят и садят, Той носи на хората. А земята, която преди беше неорана и незасята, роди растения с различни имена и видове, и влечугите, и четириногите. И водното естество роди, както му бе заповядано, животни, които живеят във водата, а други пък летят по въздуха. А самата земя и небето, и въздуха, и водата, и огъня, и светлината, Той заповяда да бъдат изведени не от някакво вещество, а несъществувалото дотогава от небитието в битието въведе. Сам творец на този велик кораб, сиреч на това творение, Той сам премъдро го и направлява. Така ни каза неговият върховен пророк Мойсей, като го е приел от премъдрия Творец Господ Бог и Владика на Синайската планина.

А тези шест слова, господарю мой, не създадохме от себе си, но нещо взехме от истинните слова на Шестодневa на св. Василий[3], друго взехме от идеите му, както и от Йоан[4], а друго от други, от които нещо сме прочели. Така сме го съставили, като онзи, покрай когото минава владетелят. И като минава, той пожелава да му построи дом; но като няма от какво да го направи, той ще отиде при богатите и ще поиска от тях — от един — мрамор, от друг — тухли. И така ще издигне стените и ще положи мрамора, с изпросеното от богатите. А като поиска да покрие оградата, а няма подходящ покрив за стените и мраморния под, той ще изплете леса и така ще покрие къщата, като положи и слама отгоре. Вратите ще изплете от пръти и тъй ще затвори входа. Така трябва да постъпи този, който няма нищо в своя дом. Така е беден и нашият ум, и като няма нищо в своя дом, с чуждото изгради тези слова, а от бедния си дом прибави, подобно на слама и пръти, свои думи. Ако владетелят се смили над него, той ще приеме всичко това като негов труд. А на този владетел нека Господ Бог, владетел над владетелите, да даде, като изживее този живот благоугодно, да постигне рая заедно с всички преподобни мъже. А на нашия Бог слава във вековете. Амин.

Из слово за втория ден

През втория ден Бог рече: „Да бъде твърд посред водата и тя да разделя водата от водата.“[5] Той сътвори това небе видимо, като го стегна като лед. Искам да разкажа за това дело, макар да е по-добре с очи да се види, отколкото с думи да се разкаже. Да кажем така: имало е вода на тридесет лакти над земята; след това тя се е втвърдила по средата като лед и половината от водата се е издигнала нагоре, а другата половина е останала долу,

както пише: „Да има твърд посред водата и тя да разделя водата от водата.“ Но защо я нарича твърд? Нали защото я втвърди от течни и редки води. Затова и Давид каза: „Възпейте твърдостта на силата му.“[6] Нека добавя и друго сравнение: както димът от дърво и огън се въздига нагоре рядък и слаб, но като стигне нависоко, се сгъстява и удебелява като облак, така и Бог възвиси водното естество и природата [на водата], като го сгъсти и стегна в твърд. А че такова сравнение е истинно, свидетелствува Исайя, който казва: „небето се втвърди като дим“.[7] След като се сгъсти сред водите, възнесе половината от водата високо, а другата половина остави долу. За какво са горе водите? За каква полза? Кой ли ще ги пие, кой ли ще плава по тях? А че горе има води, за това свидетелствува Давид, като казва: „водата, която е повисоко от небето“.[8] Виж и премъдростта на Твореца: небето беше втвърдено от водите като лед. Но понеже топлината и огънят на слънцето и на месеца, и на звездите трябваше да бъдат под него, и беше цялото изпълнено с огън, за да не изгори от тази топлина и да не се разлее, затова Той разпростря по небесните плещи тази водна шир, за да го напоява и охлажда, за да противостои на пламъците. И за това е подходящ един пример: ако поставим оловен котел върху жарава и в него има вода, той ще издържи на огъня и няма да се разтопи, но ако няма [вода], той ще се разлее. Така и Бог противопостави водата на огъня, за да може постоянно да издържа, охлаждано от горните води.

Други казват, че в съдния ден горната вода ще изчезне, и небето без водно съдържание ще се разпадне, и звездите ще изпадат[9], защото не ще имат вече свой път, нито на какво да застанат. Това не говорим от себе си, а така ни учи Писанието, в което се казва: „Небето ще се свие като свитък“[10], т. е. ще изсъхне, защото това, което е изкорубено от сухота, то се свива; звездите ще изпадат от него като листа от лоза. Обърни внимание, моля те, че горните води и по друга причина са на небето. Те не само го пазят, но отразяват и изпращат обратно надолу слънчевата и лунната топлина. Ако небето беше прозрачно и рядко, цялата светлина би отишла нагоре, защото огънят винаги се стреми нагоре, и така земята би опустяла. Затова е обвил небето отгоре с вода, та светлината, като се издига, да не пробие свода, а да се спуска надолу и да сияе по цялата земя.

Виж премъдростта на искусния Творец. И ти носиш в себе си образа на тази мъдрост. Бог и в тебе сътвори образа на тези четири елемента. Внимавай, за да ти разкажа. Нека главата ти бъде горното небе, а преградата, която е над езика, е второто небе. Затова елините го наричат ураниск, т. е. небце, а по български се нарича „лалоцы“. Отгоре се намира главник (главният мозък), който е невидим, а в долното небе езикът е видим и по тази причина горното небе се отнася така към разума, както и този свят

към словото. Ти и сред предметите ще намериш, че земята е тежка, а водата е по-лека от нея, но по-тежка от огъня, и въздухът е по-лек от водата, но по-тежък от огъня. Така и при нас чувствата, т. е. вкус, обоняние, слух, зрение, също не са еднакви. Ето как можеш да разбереш: ако искаш да вкусиш нещо, то ако не приближиш езика си до това, което искаш да вкусиш, нито го усещаш, нито го разбираш. Това чувство е грубо и не може да се усеща от разстояние. А обонянието се усеща от разстояние: като вървиш по улицата, ти можеш да усетиш както уханието на тамяна, така и зловонието на някоя смрад. А пък слухът е по-бърз и от обонянието, защото можеш да чуваш отдалеч. Зрението от своя страна е по-бързо от слуха, защото отвисоко вижда и от голямо разстояние. А от зрението по-бърз и по-ясен е умът. Той обхваща небето и земята, морето и всичко, което се намира в тях. Затова умът се нарича образ Божий: първо ще помисли, а след това ще изгради в ума си или планини, или поля, или тържища, или хора. Да се засрамят неверниците! Как може умът да върши такива дела, а Творецът на ума, който е несравнимо по-бърз от всички чувства (сетива), да не бъде по-бърз в действие или творчество, или непостижим в същността си, която не е по силите на никого.

[. . . .]

И рече Бог: „Да бъде твърд посред водата и тя да разделя вода от вода.“ Така и стана. И раздели Бог водата, която беше под твърдта, от водата, която беше над твърдта. Твърдта Бог нарече небе.[11] Така Бог изведе от небитието първо небето и земята, и въздуха, и огъня, и водата. Така се казва и в Притчите Соломонови: „Преди създаването на земята и преди създаването на бездните и преди извирането на водите от изворите.“[12] От това става ясно, че Той създаде изворите и водите. Пожела да сътвори и второто небе чрез своята доброта и величие и с огромната си и преславна сила. Дали е извел това небе от небитието, както и първото, или, както смятат други отци според думите на Мойсей и на върховния апостол Петър, поставя началото му от редките и бързотечащи води, които е превърнал в по-твърдо вещество и този огромен свод е окачил на меката въздушна материя. За него Той определи да бъде в непрекъснато движение в кръг, като му заповяда да пази върху своята извивка редките води, а на изтичащата надолу материя — да не се разлива. Но както и да е сътворено, то е дивно и за хората, и за ангелите небесни.

Как се върти в кръг непрестанно такъв широк и наистина величествен свод, който задържа върху себе си лесно податливото съдържание на толкова много води, без да ги разлива, ако не известяваше изключителното величие на мъдростта, разума и силата на Твореца. Затова и пророкът казва: „Небесата проповядват славата Божия, а твърдта възвестява за делата на ръцете Му.[13]“

[. . . .]

Но и това е добре да се знае, защото има църковни писатели, които повтарят след другите философи, които първи са писали за земята, които не само без вреда, но и разумно са говорили за това. Когато ги попитали дали земята виси, или е опряна на някакво по-твърдо тяло, върху което стои, а то е застанало върху друго, а то — върху друго, и така до безкрай. Но на какво се опира последното тяло, тене могат да отговорят. Ето защо те предпочели да кажат, че е окачена по средата и затова не се клати в никоя посока, нито се накланя, нито се завърта, а лежи по средата. И ние приемаме това за по-сигурно, защото то е повече в прослава на Твореца Бог . . .

Така ни учи и пророк Давид, като казва, че: „в Неговите ръце са краищата на земята“.[14] Тъй като нито един от нейните краища няма на какво да се опре, защото всички земни краища са в ръцете Му, т. е. държат се чрез Неговата всеобхватна воля, затова я е създал и ѝ е дал битие, за да стане ясно, че нито отгоре, нито отдолу, нито отстрани няма нещо, в което да се притисне или да се опре, а без да се държи за нещо, тя лежи сред всемира, опряна върху всемогъщото желание на Твореца, без да се накланя или дори да се поклаща . . .

[. . . .]

Ако някой действително или мислено раздели формата на кълбото по равно, ще се получат две полукълба. Това показва и кръгът на видимите звезди, които се движат по небето, както и появата на равноденствието. Съществуват две полукълба. Едната част от кръга е тази, която се движи над земята по пътя на шестте зодиакални кръга. Това не би станало никога, ако земята бе плоска или имаше вдлъбнатина, или долинна форма — както смятат някои, като сочат, че върху нея се намира водата — нито ако е четириъгълна. Видимите звезди не позволяват да се приеме, че земята има такава форма. Ако тя беше плоска и равна, тогава навсякъде щеше да има един хоризонт, защото с такава форма тя не би могла да се промени, и според този ред източният и западният хоризонт щяха да бъдат еднакви отвсякъде и нощите щяха постоянно да бъдат равни на дните. Обаче това не е така. На изток живеят персите и те смятат, че слънцето изгрява при тях с четири часа по-рано, което сполучливо са забелязали и иверите, които живеят на запад. Но понякога дните са по-дълги, понякога нощите, а от това следва, че земята не е плоска. Ако тя имаше форма на вдлъбнатина или на долина, тогава денят трябваше да се появява по-напред при иверите, защото слънцето ще освети първо тук; едновременно с това то ще изгрее и при персите, които са по-близо до него и са по-напред. При всяка местност, която има в себе си долина, ние можем да видим, че слънцето огрява най-напред двете ѝ страни, т. е. горния край,

който е над долината, а в долината дълго не грее, докато не се намира над нея.

Ето защо формата на земята не е вдлъбната, нито е подобна на долина. Затова и на запад денят не настъпва по-рано, отколкото на изток, нито пък нощите постоянно са по-дълги от дните, както би се очаквало, ако земята имаше формата на долина, защото слънцето щеше да грее по-дълго върху двата й края. Ако земята беше четвъртита, денят щеше да има винаги по шест часа, а нощта по осемнадесет. Тази форма има три страни и всяка от тях трябва да се огрява от слънчевите лъчи по шест часа. Но и това не е така. Никой не е виждал нощите да са толкова по-дълги от дните. И тъй като всичко това не е така, трябва да се приеме, че формата на земята е кръгла, защото такава подредба подобава на действената природа на невидимите неща.

Из Слово за четвъртия ден

И рече Бог: „Да има светила на небесната твърд, за да осветяват земята; и да управляват деня и нощта и да разделят светлината от мрака."[15]

Тези две светила получиха битие през четвъртия ден.

[. . . . .] С това ни съобщава, че сега са създадени като тела слънчевият и лунният кръг, в тях Творецът постави и светещата същност на първоначалната светлина, проста и несъставна и превъзхождаща всяко телесно творение. Тънки и прозрачни бяха тези кръгове — тела на слънцето и на луната, и подобни [бяха] на тялото на небето, но казвам ти — много по-тънки и по-прозрачни.

Каква материална същност има първоначалната светлина, защото се приема за материална, както са мислили някои? Но по-правилно и по-добре е да се разбере и повярва, че тя е нематериална, тъй като нейното битие не е познаваемо според трите измерения, т. е. дължина, ширина и дълбочина, както е при другите тела. Всички тела се познават според тези три измерения. По тази причина това, което не я притежава, е безтелесно, стои по-високо от телесния разум и е съвсем различно.

[. . . .] Защото естеството им беше безтелесно (нематериално), Бог създаде кръговете на двете големи светила обли и с телесна същност, като каза: „да бъдат светила на небесната твърд и да светят на земята". С простата и безтелесна същност, т. е. с първоначалната светлина, която бе поставена в кръглите тела на големите светила и на звездите, с това събиране и съединяване на двете [същности], той накара светлината да сияе по цялата земя и раздели деня и нощта. Не както в началото, когато светлината равномерно се разпръсквaше и събираше, защото слън-

цето, когато извърви своя път под земната половина, пристига на източния хоризонт и тръгва над Земята в посока към Запад. Такъв кръгов обход на небесната шир от изток на запад, който се нарича строго установен път (орбита), имат не само всички останали звезди, които се движат и се надпреварват с него по своя собствен кръг на небето, но и тези, които се наричат планети т. е. плаващи, защото не се движат в правилната посока, а се движат от запад на изток, сякаш са се заблудили. Но то и тях не ги отклонява, а ги превежда в своя обход към източния и западния предел.

[. . .] Той смята, че тези светила господствуват над деня и нощта, като с това иска да каже, че на всяко от тях, според повелята на Бога и Твореца, е отделено време, за да сияе над земята. По тази причина и те са поставени като господари и управители. Тяхната власт е разделена и никой не престъпва предела, определен по силата на Твореца, а си отстъпват един на друг. Макар дните да са създадени преди тези светила от изгряването и изчезването на първоначалната светлина, сега слънцето, което съдържа в себе си в различен вид същата светлина, не по-лошо създава деня и нощта. Когато излезе от подземната половина на небето и достигне източния хоризонт, то тутакси разпръсва със своята светлина тъмнината, предизвикана от сянката на земята, и осветява, и със сиянието си прави видим целия свят. Това състояние на въздуха се нарича в действителност „ден", създаден от просияването на слънчевата светлина. И когато премине, както му е отредено, и достигне края на надземната половина и приключи работата си по заповедта на Господа, то като послушен слуга, който не престъпва заповедите и самоволно се отказва от своята воля и слава, предава старшинството на по-малкия си другар и се крие само в невидими и безславни места, докато луната приключи определеното му за отсъствие време. И отново пристига, както би казал някой, в господарските покои, където отново се облича в достойната княжеска одежда. И влиза в двореца, завладява целия свят и поема властта си, като спазва равномерното участие в годишния кръговрат и на по-малкото светило и негов другар. Така че можем да видим как то, винаги едно и също, предизвиква и двете — деня и нощта, — но не като княз и владетел над двете, а само над деня, а над нощта владее луната, която е по-малкото светило според решението и предназначението, което им отреди премъдрият Владика и всемогъщ Творец.

Големи нарече Той тези светила, но не сравнени едно с друго или със звездите, а защото сами са създадени големи. Но ти не смятай, че щом можем да ги видим с нашите очи, сякаш могат да се обхванат и опишат, та затова не смятай, че са малки. Други, които добре са изучили астрономията, казват, че слънцето е много пъти по-голямо от Земята, а земният кръг е два пъ-

ти по-голям от кръга на луната. Обиколката на Земята е 252 000 стадия[16], а диаметърът е повече от 80 000. От това следва, че обиколката на луната е повече от 125 000, а диаметърът ѝ е повече от 40 000. Други смятат, че диаметърът на слънцето е 500 000. Въпреки че за човешкия поглед кръгът на двете светила може да се стори голям, колкото лакът или стъпка, в действителност той е огромен и много хубав.

Той каза: „Да бъдат знакове и за дни, и за години, и за времена."[17] Чрез тези светила се дават знаци и за буря, и за тихо време, за дъжд и за вятър, имам предвид дали ще бъде южен или северен, продължителен или бързо утихващ. Това разказват тези, които са го наблюдавали внимателно: щом видят от двете на страни на слънцето негови отражения като две нови слънца. Това се получава, когато слънцето е на изток или на запад. Същото става и когато някой облак се сгъсти силно и се изпълни със светлина. И ако почервенее от северната си страна, това означава, че се задава северен вятър, а от южната — южен; ако се зачерви и от двете си страни, а слънцето е по средата — това означава, че ще има много дъжд и силен вятър. Това ни известява Господ, като казва: „Когато небето е мрачно и почервенее, казвате, че това показва буря по тези места."[18]

Когато при изпарението на мъглата парите, които се издигат от земята, станат съвсем черни и слънчевите лъчи станат съвсем черни, а самото слънце изглежда като горящ въглен или направо стане кърваво, това е сигурен знак, че ще има буря по тези места, където влагата се изпарява най-силно. А когато разпростре коси и започне да гори облаците, тогава ще бъде ветровито и студено. Ще бъде дъждовно и бурно и когато изглежда така, сякаш извива лъчите към себе си, или при изгрев или залез е заобиколено от потъмнели облаци. А ако при залез е чисто или аленее, тогава показва, че времето ще бъде тихо и ясно.

Луната също показва много и различни знаци на тези, които наблюдават различните ѝ фази. Ако в третия ден е чиста и тънка това показва, че ще се задържи задълго тихо време. Ако е тънка, но не е чиста, а сякаш е огнена, това е знак, че ще има силен вятър. Ако двата ѝ рога са еднакви или северният рог е по-чист, ще има южен вятър или ветрове от запад. Когато потъмнее при пълнолуние, ще бъде дъждовно, а когато стане такава от двете си страни, ще има вятър. Ако около луната се появи венец и той може да бъде забелязан от хората, то това означава, че ще има буря. Когато кръгът потъмнее, това е знак за продължителна и тежка буря.

[. . . .]

Това може да бъде разбрано така: ако за 24 часа през денонощието слънцето изминава една част от зодиака, а луната за

същите часове преминава през тринадесет части, ние трябва да проумеем, че слънцето всеки месец преминава по един зодиакален знак, а за цялата година, т. е. за дванадесет месеца, прехожда през целия кръг, който се нарича зодиакален. А луната преминава през един зодиакален знак за два дни, 7 часа и 1/3, т. е. 1/3 от осмия час (20 минути). За 27 дни и 1/3, т. е. 8 часа, което ще рече всеки месец, тя преминава през целия зодиакален кръг, явно в посока към следходните зодиакални знаци, а не към предходните. Ето защо двете светила се движат в посока, обратна на зодиака, както и всички останали планети.

[. . . .]

„Да бъдат, каза, знаци!“ Та за тях смята, че трябва да бъдат знаци при промяна на времето, т. е. когато ще има буря или бездъждие. И когато хората видят тези знаци и ги разберат, да могат предварително да вземат мерки, а да не се смутят или ужасят при внезапната поява на това явление. Това се прави, за да могат да се подготвят добре и търговците по море и по суша, и земеделците, и работниците, и гребците. Тези знаци са велика милост и велико устройство от твореца Бог, чрез тях може да се разбере в последния момент внезапно появила се беда и да се избегне.

Казва „за дните“, защото слънцето предизвиква цялата продължителност на деня, като се показва от границата на тъмнината, и отново то, залязвайки, е причина за нощта. Ето защо, когато го видим да изгрява на източния предел и със слънчевото си сияние и блясък да очиства въздушната тъма, ние знаем, че настъпва денят, и се приготвяме за работата, която трябва да свършим. А когато премине в своя ход надземната половина на небето и светлината му във въздуха понамалее, от това разбираме, че вече настъпва нощта, и прибираме нещата си, с които сме работили на светло. Тези от нас, които плават по вода, търсят тогава заветни места, орачите си тръгват привечер от нивите, а пътниците спират за почивка там, където ги е заварила нощта.

[. . .] Продължителността на месеца се определя според времето, за което луната преминава през едно и също място. Ако някой се прави, че не знае колко продължава една година, нека разбере: слънцето тръгва от дадено място и се връща при същия знак. Така се установява слънчевият кръговрат, това е и една слънчева година, която има единадесет дни повече от лунния кръговрат. Тя протича за дванадесет месеца, като дава тази разлика между двата кръговрата според преминаването на светилата през едно и също място. Ето защо на всеки три години трябва да се прибави един месец, за да се изравнят и уеднаквят двата кръга.

А и до ден днешен ние наричаме и назоваваме „времена“ четирите годишни сезона, които се редуват през цялата година

и са ѝ като венец — имам предвид пролетта, лятото, есента и зимата. Голямото светило се премества и преминава над други области, а заедно с него се сменят и настъпват сезоните.

Добре и полезно е, след като поговорихме за това, да видим и с какви имена (термини) външните [философи] (езичниците) говорят за астрономията, както сме ги чули, та като обясним ясно с тези имена, различия и знаци слънчевите преходи и обрати, да прославим и възхвалим повече изкусния Творец, който е установил и назовал всичко това. Когато слънцето премине през т. н. Овен, тогава то довежда пролетния обрат и създава равноденствие. И както само опитен майстор може да дели, така и то изравнява продължителността на деня и нощта. След като извърви своя път през Телец и Близнаци, то приключва времето на пролетта. Оттук минава в Рак и като се отклонява на север (Арктик), поставя началото на лятото, удължава и увеличава дните, а нощите намалява и скъсява, защото преминава по-голяма окръжност над земята и по по-малка под нея. Затова предизвиква знойна и люта жега по нашите земи, а така кара плодовете на посевите и на дърветата да узреят. Тогава то пече най-силно. А когато премине през местата на други две зодии (съзвездия), които се наричат Лъв и Дева, привършва в своя ход времето на лятото и прехожда в есента. Минавайки през Везни и Стрелец предизвиква есенното равноденствие, след което нощта започва да расте, а дните постепенно да намаляват. След това преминава в Козирог, който е в началото на зимата, и му разрешава да застудее, докато самото то продължава и достига Водолей и Риби. По това време земята, кърмилница на всички растения и животни, спряла животворното раждане, сякаш е умряла и изглежда неподвижна като мъртвец, въобще без никаква дейност, каквато може да извършва според своята природа. Но щом (слънцето) в своята обиколка достигне до пролетното състояние и отново вкара в нея с лъчите си животворна душа, тя започва да действува според естеството си, да се плоди и да ражда всичко, което е приела като своя природа от Твореца.

А двете съзвездия (зодии) на равноденствията, т. е. Овен и Везни, дават на дните и нощите по равен брой часове. През тези две времена може да се види, че въздухът е еднакъв, т. е. през есента и пролетта, и по нищо не се отличават едно от друго освен по разпределението на студа и топлината. А еднаквостта на кръговата обиколка прави пътя на слънцето под земята и над нея еднакъв и при никое от тези времена той не е повече, въпреки че в единия случай се увеличават дневните часове, а намаляват нощните и, обратно, нарастват нощите, а намаляват дните. Когато другите две повратни съзвездия, имам предвид Рак и Козирог, застанат едно срещу друго и при двете се осъществява голямо нарастване и намаляване на нощта, то тогава е лято или зима —

когато денят е по-голям от нощта, защото слънцето грее по-продължително над земята, тогава е лято, с голяма жега и лют зной. А когато пък нощта стане по-дълга от деня, защото слънцето се бави по-дълго под земята, без да изгрее, тогава е зима, тъй като въздухът задълго не вижда слънчевото сияние и топлината. Понякога настъпва такъв студ, че човек не може да излезе от къщата си, както и повечето животни.

Поради тези причини някои, които са се занимавали със звездите, са открили, че и по земята имало пет пояса, т. е. пет зони. Двете са откъм краищата и по тях никой не живее, т. е на северния и на южния край, защото там студът е много силен. Прибавят и трета зона, която наричат средна, но и на нея никой не живее, защото там зноят е изгарящ, поради неблагоприятното ѝ разположение под екваториалното небе. Този пояс се нарича още „изгорелият". А всички живи същества живеят в останалите две зони, понеже са разположени благоприятно (имат добър климат) и нито е много студено, нито е горещо. Имам предвид северната зона, върху която живеем ние, и която е наречена добре и сполучливо „едносенчеста", защото сенките на нашите тела са насочени на север. Сенките, хвърляни от телата на жителите в южната зона, са насочени на юг, тях също наричаме „едносенчести". А тези, които живеят в зоната, разположена под равноденствения кръг (екватора), наричаме „двойносенчести", понеже слънцето грее точно над главите им.

Смята се, че на небесната шир съществуват много кръгове, по които се движат всички звезди, обаче много малко от тях са приписани на съответните звезди и са получили техните имена. Сред тях има един кръг, който е неподвижен и винаги видим, наречен Арктик според закрепените върху него звезди на Мечката. Един друг, намиращ се срещуположно на този по същия път, също видим, се нарича Антарктик.

По средата на всичко, разделяйки на две небесната шир, е разположен т. нар. равноденствен кръг (екватор), защото в тази област от земята, която се намира под него, всички дни и нощи са равни. При другите кръгове, както казват онези, слънцето със своя изгрев и залез показва всяка промяна, а когато се намира в този кръг, разделя по равно деня и нощта. Между екватора и Арктика се намират кръговете на слънчевите обрати — летният, който е разположен от тази (нашата) страна на екватора, и зимният — разположен от другата страна на юг — по тях се движи слънцето в своя път.

[. . . .]

А какво да кажем за луната? Не е ли тя тази, в която е заложена способността ту да намалява, ту да се увеличава, ту да загубва цялата светлина и отново нараствайки, да приема своята същност от великия Творец — Бога? Нали тя проповядва и Го

показва в собствените Му дела, като приема страданията. Често светлината я напуска, подобно на душата, и тя изглежда мъртва, но отново оживява, щом приеме светлината, която сякаш й дава живот и отново я ражда и осветява.

Но нека не ни упрекват, че излагаме думите на самите астролози, както ги чуваме да говорят нездраво и суетно, и това, което разбираме от тях, него ще изложим, а те от своите душегубни стрели ще получат рани и ще приемат смъртта. Те смятат, че на небето има четири зони, които с един общ израз наричат Кентра, което означава „дом" (център). А всяка от тях има собствено име: едната наричат часоблюдец (изток), другата — запад, трета — зенит (средата на небето) и четвърта — противоположността на зенита, т. е. това място, което се намира на противоположната на зенита точка под земята. За часоблюдец (асцендент) те определят един от дванадесетте зодиакални знака; нека като пример това да бъде Криос, което ще рече Овен. На небесния зенит се намира Егокер, което означава Козирог, на запад Зиг, т. е. Везни, а на срещуположната на зенита точка — Каркин, което означава Рак. По-нататък при всяка от тези кентри, т. е. „домове", зодиакалният знак, който е предходен, наричат наклоняне, а този, който идва отзад, епанафора, т. е. възкачване (асцендентен зодиакален знак). Но понеже и планетите се наричат звезди, но плаващи, то и тях разделят на благотворни — за такива явно приемат звездите на Зевс (Юпитер) и на Афродита (Венера); делят ги още и на злотворни, за каквито смятат звездата на Арес (Марс) и на Кронос (Сатурн). Само тази на Хермес (Меркурий) приемат като обща за двете страни. За слънцето и месеца проповядват и твърдят, че имат владетелска сила.

След това разделят кръга на четири части и с едно според тях съвсем истинно число, както им предписва численото правило, изчисляват съотношението между звездите (констелацията) и всичко останало по този начин, според изискванията за подобно проучване. И ако открият в четирите зони, че преобладават и посилни са добротворните или напротив — злотворните, като разгледат съотношението и констелацията им според тяхната воля и предназначение, подобието и различието на техните т. нар. „домове", и изчезането и снижаването им, или според образа, който показват — като копие или триъгълник или в някаква друга форма, то тогава се хвалят, че могат да предсказват това, което ще се случи и какви ще бъдат новородените — славни ли или богати, князе или първенци, царе, мъдреци, силни, храбри, честни, способни, добри в ученето. И според зодиакалния знак в дадената зона, ако той е добросърдечен и търпелив, родените под него ще бъдат добросърдечни и търпеливи, кротки и с бяло тяло, със сини очи, руси коси и с добър външен вид. Но те предсказват и обратното, т. е. че ще бъдат безславни, бедни, слаби, длъжници, страхливи,

глупави, болнави, лоши в ученията, лукави, подли, скверни, суетни, гневливи, с черна плът, кавгаджии, надменни, с лош външен вид. Когато някой чуе всичко това, как няма да им се надсмее и да ги подиграе, защото това прилича на бълнуване при силна треска. Кой няма да въздъхне от дълбините на душата си и да ги оплаче, че се занимават само с тези безсмислици и са насочили в тях целия си ум, а това им носи голяма вреда и ги води към люта гибел. Защо полудяваш, човече? Защо произнасяш с устата си безчестни и хулни слова? Защо ставаш враг на истината? Защо разваляш формите на природата? Защо кривиш прави пътища? Защо така безсрамно престъпваш границата на праведния ред и с лошата си мисъл изопачаваш причината на сътворението и йерархията и устройството, като заместваш голямото с по-малкото и смяташ, че човешкият живот се подчинява на звездните закони? Хората без съмнение са много по-ценни и по-славни и по-добри от звездите не само защото имат душа, но и защото имат разум, свободна воля и ум. И правят това, което искат, а което не искат, могат и да не го правят. Те различават доброто от злото и властвуват над всички животни по земята и в морето; дори над тези, които са по-силни и по-бързи от тях, те могат да властвуват, защото имат разум. По тази причина те са били създадени за хората. Те могат да изучат с ума си и звездите, макар да са на такава височина над тях, както и техния ред, тяхното влияние, позициите им, възкачването им, избързването и забавянето им, задържането и обрата им. Те могат да разберат и затъмненията на големите светила, на слънцето и луната за много години напред и да ги предсказват и обясняват. Как така звездите, които хората схващат, познават и могат да разберат кога каква вреда ще им донесат, които те класифицират, как тях ще поставите за творци на хората и как смеете да изречете такова хулно слово? Вие наистина сте пустословци и глупци!

Звездите във всичко са по-низши от човека. Човекът със своя ум стои по-високо от всички видими създания, тъй като само човекът в този познат и видим свят е разумно и смислено създание, което единствено притежава разумна душа, и наистина е сътворен по образ и подобие на своя творец — невидимия Бог. Затова му се подчиняват и всички живи същества, дори и тези, които са по-големи и по-бързи от него, както казахме и по-горе. А звездите не притежават нищо подобно. Те са само тела, създадени като съдове и образи (статуи?) на светлината от Твореца Бог, който единствен е без причина, а е причината на всичко останало. Той ги е сътворил, за да светят на тези, които живеят на земята, т. е. за да са потребни в човешкия живот. И както Творецът е заповядал и наредил в началото, по този ред те се движат непрестанно, по-точно се носят и летят без прекъсване по своя път.

[. . . . .] Наистина са смешни всички мнения и вярвания на астролозите и показват тяхното изключително безумство, защото в думите им няма никаква истина, а са като бълнуване насън. [Зодиакът е разделен на дванадесет части] и всяка от тях те разделят на 30 части и отново всяка част на 60 [минути] и после за втори път всяка шестдесетна част на 60 [секунди], след това отново ги делят на две и на три. И те казват, че хороскопът, т. е. часоблюдецът, е коренът на умението им. Чрез него астрономите смятат, че могат да открият останалите кентри, т. е. „домове" (центрове), както и местата на другите зодии, които се намират встрани от тях, и асцендентите (възходящите звезди) и на триъгълните и четириъгълните звезди и на останалите съзвездия. И приемат за истина всичко, което видят при това търсене. Но те ще бъдат изобличени, защото не могат да открият истината за хороскопа. Нали цялото им познание и информацията, които те получават от тази подредба, ще бъдат унищожени и ще изчезнат завинаги. Нека всеки, който обича истината, пази това изобличение!

[. . . .]

Но нека да добавим и следното за изобличаване измамата на астролозите, от което ще стане ясно, че те ни залъгват със своите безсмислици. Щом някой се роди в една от т. нар. зодии, т. е. под някой животински знак, той би трябвало да придобие такива отличителни белези, каквито са присъщи на зодията, сякаш човешката природа се уподобява бързо на първия образ, който съзре. Но за времето, когато небето и земята се намират в зодия Лъв, Дева или Риба, не се раждат негри, а тези, които се раждат под тези зодии, както казват те, са бели. Обратно, през Близнаци, Рак и Скорпион не се раждат хора при скитите, а през това време се раждат изключително черни хора, т. е. само негри. Ние сега виждаме и слушаме, че всички етиопци, които са се народили безброй, са все черни, а при скитите всички са бели, силни и здрави. Това би трябвало да се обясни така: или никъде и по никакъв начин не може зодията да определи дали ще се раждат бели или черни хора, или никъде няма черни негри или бели скити. Но тъй като и двете са верни, не трябва ли да приемем, че само едното от тях е истина? А щом и двете са налице, т. е. черни и бели хора, и цял свят знае, че тези, които живеят в Етиопия, са черни, а в Скития — бели. И щом това е така, трябва да приемем, че в т. нар. зодиакален кръг не зодиакалният знак е този, който определя това. Но и въобще няма зодиакален кръг, защото те самите са го съставили според астроложките си басни. Ако този кръг съществуваше, просто нямаше да има толкова много бели хора в Скития и толкова черни хора в Етиопия. Всичко това е съставено от лъжи и ги разкрива като празнодумци.

Но и от следното става ясно, че това е лъжа: в много страни владетелите се поставят според рода си — и царе, и князе, и кра-

ле — не според зодиака и според природата и силата на звездите, а според реда и закона на наследството по родство и роднинство. Синът наследява бащата и брат — брата, както е било и при Давид — започвайки от него, родът му не се сменя чак до Зоровавел[19]. Същото е и при персите и лидийците — при едните от Кир и Дарий,[20] та до последния, а при лидийците от Кандавъл[21] чак до Гиг[22], и от него до Крис[23] — при всички тях царската власт се предаваше по наследство. И при българите отначало князете са били по наследство — синът е наследявал бащата и брат — брата. Чуваме, че същото е и при хазарите.

[. . .]

Нека сега поговорим малко за това, което изследователите казват за двете големи светила и звездите: дали са създадени с кълбовидна форма, дали са закрепени за небето и дали се движат заедно с небето в кръг, както ни се струва, или се движат самостоятелно. Всичко това философът Аристотел мъдро е показал и сполучливо е описал, доколкото е било възможно, чрез фазите на луната. Когато тя расте и после намалява и изчезва; когато е наполовина, после е прегърбена на две и почти без светлина, а при новолуние се скрива; и обратно — отново прегърбена на две, след това почти пълна и накрая изпълнена със светлина — при всичките фази луната изглежда обла, което се вижда ясно. Той (Аристотел) разгледа подробно и всичко друго и установи, че всички имат обла форма — и слънцето, и луната, и звездите — и извършват видимото си движение, прикрепени към небето. Закрепването той разбира като подреждане и участие [самостоятелно и отделно] в своите орбити. И след като разгледа много неща и пожела да приключи, Аристотел каза: Щом е невъзможно и двете да се движат еднакво, имам предвид кръгът (орбитата) и звездата, нито звездата [да се движи] сама, то не трябва ли да се движи кръгът, а звездите да стоят неподвижно и да бъдат носени и закрепени за кръга. Това движение (носене) е познато на всички.

А колкото до тяхната форма, това, че са кръгли, той доказа чрез луната — как тя приема светлината, имайки обла форма. Той говори за това със следните думи: Луната показва, както и ние можем да видим, че има обла форма. В противен случай тя нямаше да расте и намалява, да бъде в по-голямата си част с тъмен кръг или извита от двете си страни, или понякога да бъде наполовина. А щом луната е такава, то ясно е, че и другите звезди ще имат обла форма. До този извод стигнахме от нуждата да покажем, че Божественото писание говори истината, като казва: И рече Бог: „да бъдат светила на небесната твърд и да огряват земята“[24] и „Бог създаде двете светила и ги постави на небесната твърд, за да светят на земята“[25]. Защото това, което рече великият и премъдър Мойсей, това показват и истинните

слова [на Аристотел] в книгите му, без да е видял, нито чул Божественото писание, а единствено изследвайки природните неща.

[. . . .]

Когато луната намалява и изчезва, тя не губи своето тяло, а само светлината в себе си. После отново я приема и така ние виждаме как тя намалява и расте. А че изобщо не загубва своето тяло, когато намалява, за това свидетелствува нашето наблюдение върху нейния вид. Когато въздухът е съвсем ясен и свободен от мрака (би трябвало „мъглата"), тя изглежда като обръч; може да се види, че неосветената й част описва такъв кръг, какъвто тя има при пълнолуние. Този кръг може да се види съвсем ясно, когато тя осветява с едната си страна другата, която е тъмна и въздушна. И не казвай, че светлината е чужда на луната, защото тя намалява, когато тя се приближава към слънцето, и расте, когато се отдалечава.

ПСЕВДО-КЕСАРИЙ

ИЗ ДИАЛОЗИ

Диалог първи

Въпрос LXXXVIII. — Защо [Бог], като е създал [небето], не е украсил първом него, а е предпочел земята, която е била създадена след него? Трябвало е според последовността в създанието да се извърши и украсата.

Отговор. — [Това е сторено] заради тази многобожническа измама, която е трябвало да се яви и която дори и днес обладава мнозина, които почитат като Бог небето и остават без богове през нощта, когато то залезе. [То е сторено също] да не се помисли някога, че плодовете, които се произвеждат от земята, зреят [само] от слънчевата топлина, а не благодарение на Божията мощ, която управлява всичко: всеки един [плод] достига големината, определена от нея. Земята е била украсена преди небето също и за това, да не би някога някои да почнат да мислят, че слънцето е първопричина и баща на светлината.[1]

Въпрос LXXXIX. — И защо още през първия ден, когато бездната не е поддържала небесните неща и водата още не е била събрана в едно място, [Бог] не е създал слънцето и месеца и звездите?

Отговор. — Защото още не е съществувала небесната твърд, на която е трябвало да бъдат поставени небесните светила. Защото, [казва се]: „в началото Бог направи небето и земята“[2] — като се подразбира не видимото небе, а онова, което се намира над него.

Въпрос XC. — Впрочем нима ти казваш, че над небесната твърд има множество небеса?

Отговор. — Никой от богогласните [мъже] никога не е посочил броя на небесата с изключение на върховния апостол, който възвестява, че е бил издигнат до третото небе[3], но при все това не е посочил [техния] брой. Защото той казва, че бил грабнат до третото небе, но чрез частицата „до“ загатва, че има и други [небеса] освен трите . . .

Въпрос XCI. — Ти смяташ ли, че [небето], което лежи над това [небе], що виждаме, е различно [по естеството си] и се нарича небесна твърд?

Отговор. — Смятам, че тези горни небеса са по своята същина по-тънки [в сравнение с най-долното небе], и по-леки, подобно на мехури, които се явяват върху замръзнал лед, докато видимото небе е по-плътно, защото носи надземните неща . . .

Въпрос XCII. — А как не се подхлъзват по втвърдената повърхнина на небесната твърд водите, които се намират над нея?

Отговор. — Тази повърхнина не образува напълно кубе, но е равна и гладка, както е покривът на баните. Устройството на пещерите също ни показва това. Отдолу те изглеждат като кубета, докато външно са наклонени, равни и проходими. Също и създадените от Бога площи отдолу изглеждат вдлъбнати нагоре, а отгоре са плоски и равни, като се спускат постепенно. Защото Бог не твори подобно на човеците, нито пък поставя под своето творение съответни и подходящи основи. Той обаче натрупва като свод по-тежкото над течното, а чрез неустойчивото и движещото се задържа онова, което е плътно и дебело. По небето той е прострял въздуха и краищата на бездната, към земята е приближил водите, та [изглежда], че чрез по-леките носи по-тежките [неща] . . . Строителите изграждат големите сгради на височина, като поставят основи, които съответствуват на височината. Строителите на кораби, когато изработват кораб, който да носи голям товар, поставят такава основна греда, която да съответствува на тежестта на товара. А моят Бог най-напред е поставил отгоре покрива и след това е сложил отдолу основата, най-напред е разпънал платната, а после изкусно е изработил кораба на творението . . .

Въпрос XCIII. — От какво са създадени небесните светила: слънцето, луната и звездите или светлината? Ние знаем, че те са дело на Бога, но питаме относно тяхната същност.

Отговор. — Мисля, че небесните светила произхождат от първородната светлина. Защото, като е създавал веществото на светлината, Бог казал: „Да бъде светлина, и стана светлина."[4] А като е разделил тази материя в различните ѝ видове, той казал: „Да бъдат небесните светила."[5] По същия начин би постъпил някой, който първом излее сплав от злато, после я раздроби на монети, направи две [такива монети], които да надминават другите по големината си, спои ги върху огромен диск и ги забие на покрива на къщата си, така щото, като радва зрителите, създава безсмъртни паметници на своята съобразителност. [Бог] първом е сътворил [небесните светила] далече от небесната твърд, а после ги е поставил под нея. Защото самият Мойсей, който говори за божествените неща, казва: „И сътвори Бог двете големи небесни светила". . .[6]

Въпрос. XCIV. — Дали Той е поставил двете [небесни светила] заедно, или пък ги е разделил едно от друго?

Отговор. — [След като (Бог) украсил земята, създадено било слънцето, та някои да не го наричат първопричинител на светлината, нито пък създател на онова, що се ражда от земята. Най-напред е било създадено естеството на светлината, а на четвъртия ден е била приготвена слънчевата колесница с първородната светлина, като някакъв светилник поради поставения в него огън. Както едно е самата белота, а друго е избеленото тяло, така също и тези неща, бидейки различни, се съчетават в едно, въпреки че са неразделими . . . (Създателят) е разделил топлинната сила на огъня от светлината (му) . . . Тези въпроси могат да се разберат по промените на луната. Когато намалява, тя не изтощава цялото си тяло, но като скрива светлината, която я обгръща, а после отново я приема, дава вид, че намалява и се увеличава. Защото при ясно време може да се види, че онази част от нея, която е затъмнена, бива очертана наоколо от такъв кръг, както при пълнолуние. Същото нещо си представи и за слънцето с изключение на това, че като е приело веднъж (светлината), то я притежава неразлъчно, а луната непрекъснато я приема на себе си и я снема. Трябва да се вярва и на онова, което е казано (в Писанието) относно слънцето].[7] От Мойсеевите книги ще разберем за положението [на слънцето и луната]. Защото [Мойсей] казва: „И създаде Бог двете големи светила и ги постави над твърдта: голямото светило в началото на деня, а по-малкото светило в началото на нощта.“[8] Действително, Той ги е поставил едно срещу друго: едното на запад, другото на изток, едното да управлява деня, а другото нощта. По този начин, като се движат едно срещу друго, [слънцето] чрез деня и нощта, а луната чрез нощта и деня, да стигнат на един и същи изгрев. Така, когато денят преваля, [луната] се явява, подобно на царица, в крайния изток и с лъчите си разведрява нощта. А [слънцето], при отдръпването на мрака, достига до същото място и като цар със своето първенство осветлява всичко, което се намира под небето. Така, когато то изгрява, луната залязва, а когато пък тя изгрява, слънцето се оттегля, та по този начин да се изпълни [казаното]: „нека господствуват над деня и нощта“.[9]

Въпрос XCV. — Как така, след изтичането на четиринадесет дена, тогава тя е в пълнолуние и осветлява целия свят, също както и когато е на петнадесет дена? А как така сега, след като също са изтекли четиринадесет дена [от появата на луната], тя през нощта също не осветлява света?

Отговор. — Казва се, че луната е „на четиринадесет дена“ наспроти явяването на другите светила, а не че като е имала четири дена, тя е по-късно създадена. Защото, когато е създадена, тя е била съвършена, понеже Божието творение не е трябвало да бъде накърнено или несъвършено. Това, че сега, когато е на четири дена [от рождението си], луната не изглежда такава [съвършена], не смятам дори достойно за питане . . . А онези [една]десет дена,

с които [луната] превъзхожда слънцето, тя му налага не поради своя живот, а поради естеството си, тъй като всеки месец брои двадесет и девет дена и половина и в триста петдесет и четири дена тя завършва годишния обход, съгласно летоброението на евреите. Защото те не познават нашенските, гръцките месеци, а се ръководят само по луната.[10]

Въпрос XCVI. — Що значи това: „Да са знамения и за времена, и за дни, и за години?"[11] Защото някои казват, че по небесните тела могат да се отгадаят много неща относно рождението на човека.

Отговор. — Безразсъдните гадаят за своето рождение, като пресмятат по звездите. А за това, че не е възможно по звездите да се предскаже нещо относно живота на хората, свидетелствува Исайя, като казва: „Нека се вдигнат сега звездобройците, които гледат по звездите на небето, и да ти известят онова, което ще те сполети."[12] Малко по-нататък [аз ще изложа по-обстойно техните басни. А знаменията на небето и на звездите естествено нека бъдат изброени — дъждове, ветрове, бури, пролет. Относно тези неща поради Божието човеколюбие ние се учим от звездите: така морякът, като вижда даден знак, вкарва кораба си в пристанище и избягва корабокрушение. Така също земеделецът, като се води по годишните знамения, прекопава нивата. Също и пътникът, като остане за малко в странноприемницата, може да избегне пристъпа на дъжда или на градушката. Стават знамения и за война, и за мир, както това потвърждава Спасителят (Христос), като говори към юдеите].[13]

Въпрос XCVII. — Що, впрочем? Ти смяташ, че е едно и също да се каже „случай" [καιρός] и знамение и време [χρόνος]? А защо Писанието изтъква различие между тях, като казва: „И нека бъдат за знамения, и за времена, и за дни и за години"?

Отговор. — Едно е „време" (χρόνος), а друго е „случай" (καιρός),[14] защото едното означава продължителност, а другото удобен случай. . . . А знаменията на звездите са [следните явления]: изгрев на Плеядата, като начало на жетва и на пътуване по море, докато залезът означава противното. Защото при едното се събират, а при другото се пръскат семената по нивите . . . И тъй, луната определя месеците, а слънцето годините. С изтичане на дни тя става пълнолунна, докато слънцето, след изтичането на месеци, се връща на своето положение на изток, като спазва повратите на лятното и есенното равноденствие.

Въпрос XCVIII. — Дали небето представя кълбо [сфера] или пък полусфера, която носи търкалящото се по[д] земята слънце, или пък по някакъв друг начин му дава възможност да изминава пътя си?

Отговор. — За тези две неща ще се поучим от великия [пророк] Исайя, който велегласно зове: „Който простира небето като

свод и го разтяга като шатра."[15] И тъй, онова, което е поставено,не се търкаля; онова, което е простряно, не се свива. Действително, небето има начало и край. Защото Писанието не казва: „възлезе слънцето", а „излезе над земята", и „Лот влезе в Сигор",[16] като по този начин утвърждава, че става въпрос не за сфера, а за свод. И Давид в песнопенията си казва: „от края на небето е изходът му"[17] — а не възходът му, и [по-нататък]: „и пристигането му до края", — а не слизането му или залезът, за да не излезе, че то се движи, като се търкаля по цялото пространство. И отново: „И то, казва, като младоженец излиза от чертога си",[18] като не казва възлиза. Сам Господ, като говори, казва: „И ще проводи ангелите си с тръба и със силен глас, и те ще съберат [Неговите] избраници от край до край на небето."[19]

Въпрос XCIX. — И тъй, как слънцето залязва, ако не се скрива под земята? И кое е мястото, което засенчва неговите лъчи?

Отговор. — След като премине бързо небесните предели, то стига като зад някаква стена — именно северната област, и след като се издигне над земята на кападокийците, блясъкът на лъчите му бива засенчван в горите и водите поради голямата студенина на небесната твърд. Поради това лъчите му се пречупват настрани; а [поради възвишеността на земята] неговият блясък бива прегражден по подобие на онова, което става със свещта, за която говорихме вече по-напред: когато пламъкът бива притиснат отгоре с глинен съд, тогава светлината се разпръсква просто към стените. Това небесно светило достига изтока, като скришом минава край северната област. И достоверен свидетел ми е премъдрият Соломон: „Изгрява слънцето и залязва", казва той[20]. Когато изгрява, то пътува към запад и когато обикаля, [обикаля] към север и се завръща към своето място. Погледнете го наистина как сияе на юг и как простира лъчи до севера, за да стигне на изток в определеното време.

Въпрос C. — Ако пътуването му е непрестанно, как така през лятото то прави дните по-големи, а през зимата по-малки?

Отговор. — Понеже винаги излиза не от една и съща точка, но стига близо до юга, като върви не по пътя високо, а по страничен път, то прави дните по-къси. След като залезе в края на западната област, през нощта то заобикаля целия запад и севера и изтока, за да достигне отново края на юга, та оттам пак да започне своя дневен ход. Поради това естествено нощта се удължава, а денят се скъсява. А когато то преминава равномерно през средата на небето, тогава създава равноденствие. А през лятото, като се накланя към север, то пак се издига нагоре и поради това скъсява нощта, а вследствие на по-кратката обиколка през нощта увеличава деня. От своя страна луната, като се намалява, не се губи напълно, но засенчва отчасти своя кръг, и ние можем да я видим как намалява и изчезва, засенена от облак

подобно на някакво изображение под копринена завеса. След това, като се облече отново в светлина, получава онова, което й липсва — сякаш се вдига завесата, — и тя пристъпва подобно на царица — очевиден образ на нашето [човешко] естество, като се ражда, расте, изпълва се, намалява, завършва и залязва, обаче не погива напълно. Също така и ние се раждаме, растем, достигаме зрялост и пълнота, остаряваме, след това губим цвета на лицето си, чезне хубавият блясък и цветът на бузите, руменината ни става бледна, мощта на тялото ни намалява, почваме да се прегърбваме и да се подпираме с тояга, наведени към земята, и със самия си вид заявяваме: Ето, пристигаме, умираме! И в същия миг свършваме телесно, без обаче с духа си да погинем. Но малко по-късно душата отново се облича в оставената одежда на плътта. Защото аз — това не е тялото, а аз — това е душата, а мое е тялото и онова, което се ражда от земята, отгдето е и това тяло . . .

Диалог втори

Въпрос CV. — Дали звездите и небесните светила са прикрепени към небесната твърд, и небето, както казват, стои неподвижно? Как през него преминават слънцето и луната, без да разделят неговото същество? Как е възможно, от друга страна, да се вбие в огъня лед, без този да го разложи?

Отговор. — Те не са прикрепени, но са издигнати под небесната твърд, като се движат във въздуха поради лекотата на своето естество и минават под небесната твърд. Бидейки охлаждани от нея, те съответно биват тласкани надолу, но се поддържат от гъстотата на намиращия се отдолу въздух. Защото от всички творения най-леко е естеството на огъня . . . Те не могат да се докоснат до небесната твърд или да повредят нещо от нея поради лъхащата ги отгоре хладина на небесните води.

Въпрос CVI. — А как така поради силата на ветровете звездите не се сблъскват или не биват възпрепятствувани в своя път?

Отговор. — Ветровете духат отдолу, и облаците се носят под слънцето, както това може да се види при ясно [време] по пладне, когато движещите се облаци засенчват плуващото отгоре слънце. Силата на вятъра е ограничена близко до земята и естествено тя разклаща [земните] бездни и посипва въздуха с прах. А как така силата на ветровете, която не може да разклати една къщичка или един камък, някога ще разклати или ще премести слънцето, което по големина надминава всякакъв град, или ще се сблъска със звездите?

Въпрос CVII. — Ако звездите [не определят в нищо рождението на човека], и от тях не можем да отгатнем за нашата [съдба], защо при рождението на Христос изгряла звезда, която станала пътеводител на влъхвите? Как те, като познали царствената

звезда, потеглили на път, та водени от тази звезда, да се поклонят на младенеца?[21]

Отговор. — Тъй като самаряните и садукеите не признават ангелите, с право божественият евангелист е нарекъл ангела звезда. От друга страна, като пренася към Христа почитанието, отдавано на звездите и [по този начин] откъсва човеците от измамата на многобожието, той представя като звезда ангела пътеводител на поклонението. Защото влъхвите не щели да се вдигнат за поклонение иначе освен под въздействието на своята вяра. Тъй като тяхната вяра била отслабнала и се била разклатила, поради божественото рождение на онзи, който е утвърдил звездите и е определил техния ред, когато разбрали това, тези заблудени халдеи се съвзели и започнали да молят за [появата на] избавител от заблудата, сами станали благовестители и първи проповедници за пришествието на богочовека на земята . . . Това, че не звезда, а някаква духовна и умствена сила е била водач на влъхвите, научаваме от самото й движение и положение. Защото онези звезди, които постоянно се движат, никога не прекратяват движението си, докато онези, които стоят на едно място, не се движат. Въпросната звезда изглежда едното и другото — подвижна и и неподвижна, като се скрива от тези, които тя самата води . . . От друга страна, дали смятате, че една звезда е по-голяма, или пък слънцето? Ще кажеш непременно: слънцето. И тъй, когато то се намира насред небето, може ли някой да каже точно кой град или кое село то посочва, или коя къща сочи като с пръст? Понататък, сравни звездата със слънцето — като мишка наспроти слон, и божествената звезда ще бъде като комар спрямо камила спрямо най-големия от всички градове. И така, ако ние не можем да познаем, кой от най-големите градове посочва възвисеният цар на небесните светила, как ще кажем, че една слаба звезда посочва пещерата, ако не е имало ангел, който е пътувал по небето близо до земята и е възвестявал за господството [на новороденият младенец]? Нека престанат безумните, които смятат, че при рождението на всекиго от нас се издига [на небосвода] по една звезда, защото те разказват басни и празнословят, че заедно с умиращия изчезвала и [неговата] звезда. Наистина, когато на света е имало двама човеци, сиреч Адам и Ева, небето е било изпълнено със звезди. След като по времето на гигантите чрез водата [на потопа] било унищожено всяко одушевено същество, с изключение на осемте, спасени от божествения Ной, звездите не били повлечени заедно с погубените от водите, нито пък — дори и малко — не са били разклатени от своя ред.

Въпрос CVIII. — А защо Писанието нарича Авраам звездоброец [астролог]?[22] Защо също намираме и мнозина други, които по звездите ни казват много нещо за нас, [например,] че едно дете, като порасне, щяло да стане убиец или развратник, а дру-

го, според звездата [му], ще бъде трезво, много благоразумно и щастливо?

Отговор. — Ако и Писанието да назовава Авраам звездоброец [астроном], то съвсем не го представя, че той обоготворявал или почитал звездите, но смята, че праотецът е наблюдавал звездите заради земеделието, дъждовете, сушата и студовете, и то защото баща му е бил езичникът Тара и е общувал с многобожниците халдеи, които почитат огъня. Защото той не поради звездобройството [астрономията], а поради богопочитанието положил острото желязо на обрезанието първом на себе си, после на сина си Исаак. Не поради звездобройството [астрономията], но поради пророчеството повярвал, че от безплодната и остаряла съпруга ще се роди [Исаак]. От младини и още от разцвета, та чак до оплешивяване и до дълбока старост те спели заедно, без никак да се уповават на звездобройството. Нито пък после той се подчинявал на звездите, когато самият създател на звездите, [за да го изпита], му повелил да принесе в жертва сина си, но се покорявал на Бога и преминал Халдея и Месопотамия. Обаче аз умолявам твоето остроумие, достойни за удивление Константине, [23] като оставим да замълчи за кратко настоящото свето събрание, за да слуша, да ми разкажеш относно това, което ти мислиш за нашия живот според звездобройците и какво [означава] смешението и съчетанието [на звездите] . . . .

КОЗМА ИНДИКОПЛЕВС

ИЗ ХРИСТИЯНСКА ТОПОГРАФИЯ

Предисловие[1]

Някои впрочем, считащи се християни, не зачитат Светото писание, като го пренебрегват и презират, а предполагат, подобно на светските философи, че небето има кълбовидна форма, въвлечени в заблуждение от движението[2] на слънцето и луната. Аз изложих цялото съдържание на това съчинение по подобаващ начин в пет части. Първото слово е съставено предимно за споменатите вече заблудени християни и то показва, че е невъзможно този, който желае да бъде християнин, да се поддаде на въвеждащата в заблуждение грешка на светските философи, докато в същото време Светото писание предлага други теории. Всъщност, ако някой пожелае да проучи елинските учения, той би намерил там само заблуждения и измамни мъдрувания, които са съвсем неприемливи.

По-нататък, за да отговори на въпроса на християнина, който непременно ще попита: „Като се отхвърлят изцяло [заблужденията], с какви истинни теории трябва да се заменят, за да отстане явна тяхната лъжливост?“, е написано второто слово, което излага християнското учение, позовавайки се на Светото писание, запознава с формата на вселената и показва, че и някои от древните светски философи са изразявали такова мнение. После, предполагайки, че някой, поставен натясно, ще възрази: „Откъде знаем, че Мойсей и пророците говорят истината, поддържайки такова мнение?“, е съставено третото слово, което показва, че [думите на] Мойсей и пророците са достоверни, защото са говорили не от себе си, а са били вдъхновени от Божието откровение; че като ги изпитали на думи и дело, писалите и Стария, и Новия завет са представили нещата такива, каквито са ги видели преди това [в откровение]; освен това [тази книга] обяснява каква е ползата от изображението на формата на вселената и откъде са се взели основанието и първопричината на схващането за кълбовидността.

След това за онези, които искат да възприемат нагледно образите, бе съставено четвъртото слово, което е кратко обобщение с изображения на вече казаното, както и опровержение на уче-

нието за сферичността и за антиподите. После за този, който иска да проучи християнските учения, бе съставено петото слово. То учи на това, че ние основаваме нашето изложение и нашето описание не на собствени измислици, а на откровението и на повелята на Бога, създателя на вселената, понеже ние размишлявахме за цялостното изображение на света, сиреч скинията, сътворена от Мойсей, която Новият завет също счита за копие на вселената. Като я разделил със завеса, Мойсей направил от едно творение две, както и Бог раздели с помощта на небесния свод пространството[3], което е между земята и небето, на две пространства; в скинията — външно и вътрешно вместилище; във вселената — горно и долно небе; по-ниското прочее, долното — това е този свят; горното е бъдещият свят, където нашият Господ, Христос от плът, възкръснал от мъртвите, влезе най-напред от всички и където всички праведници ще влязат по-късно, когато настъпи часът. От Адам до Мойсей, от Мойсей до Йоан, а с Йоан и всички останали апостоли-благовестници единодушно и със слово, и с дело говориха за това двойно устроение; и нито един от тях не изрази несъгласие или пък изтъкна пред първото второ устроение; нито пък добави към второто трето устроение; съвсем не, а точно обратното — всички единодушно, вдъхновени сякаш от Светия Дух, утвърждаваха, че съществуват само тези две устроения. Затова, като се осмелихме чрез Божието писание, ние нарисувахме образа на вселената и нейните пространства. В тях ще видиш и Изхода на израилтяните, и планината, на която получиха скрижалите, [и как] изучиха умението да пишат, [ще видиш] рисунки на скинията, поселението на евреите в Обетованата земя, а накрая и пришествието на чакания и проповядван от всички патриарси и пророци [Месия], който ще се яви, за да отвори бъдещото второ селение. Това селение той ни го разкри, като сам влезе във вътрешното вместилище, сиреч в небесното селение, в което ще призове праведниците при Второто пришествие, като изрече: „Елате вие, благословени от моя Отец, наследете царството, приготвено за вас от сътворението на света.“[4] Нему слава нине и присно и во веки веков, амин.

Добавленията, съдържащи се в това съчинение, са направени, за да стане текстът по-ясен. Впрочем в началото трябва да прочетеш текста, а после — добавеното към него. След това разгледай рисунките.

Тази книга, наречена Козма Индикоплов, е съставена от божествените съчинения от благочестивия и прочут навред господин Козма

Към онези, които искат да бъдат християни, но вярват и провъзгласяват, подобно на езическите философи, че небето е кълбовидно.

Тези, които са разумни и са ревнители на светлината на истината, те, които се стремят да станат съобитатели на светците в бъдния живот и считат, че Старият и Новият завет са плислина Божие творение, покорни са на Мойсея и Христа, като приемат изцяло техните [завети], твърдейки, че светът е създаден от Бога и е изначален и безконечен; тези, които вярват във възкресението на човеците и в съда, както и че праведниците ще наследят царството небесно — всички те внимателно вникват в Светото писание цялостно, за да се уверят казано ли е всичко това у Мойсей, описал сътворението, или пък у другите пророци, [описали] пространствата и формите на сътворението в тяхната пълнота, като е посочено и мястото, където се намира небесното царство, което Бог, по думите на Господа, нашия Исус Христос, Той е приготвил за праведниците. И щом те повярват в казаното в Стария и Новия завет, те намират там твърда подкрепа и не позволяват на своите противници да ги победят.

А тези, които се осланят на светската мъдрост и се доверяват на въвеждащите ги в заблуждения догадки на собствения им разум, за да проумеят формата и пространствата на вселената, тези хора се надсмиват над Божественото писание като над басни, считат Мойсей, пророците и нашия Господ Христос, и апостолите празнодумци, самозванци и гадатели. И като повдигат горделиво вежди, сякаш превъзхождат по мъдрост останалите хора, те приписват на небето кълбовидна форма и въртеливо движение. С помощта на геометрични чертежи, по движението на звездите, чрез игра на думи, пустословие и светска мерзост те се опитват да определят положението и формата на вселената посредством слънчевите и лунни затъмнения, бидейки едновременно и измамници, и измамени. Ние няма да говорим за тях, те сами себе си опровергават.

Онези обаче, които искат да бъдат християни, но в същото време се кичат с дара на красноречието, с мъдростта и измамната прелест на този свят, като същевременно се стремят да по-

лучат и едното, и другото, те приличат на сянка[5], от която по нищо не се отличават[6]. Към такива е насочено моето слово, за които Светото писание казва, че те са подобни на пришълците, поселили се в Самария: „Те се бояха от Бога, но в същото време принасяха жертва на своите богове.“[7] И ако някой ги нарече двулични, няма да сгреши, защото те искат да бъдат едновременно и с нас, и с онези [езичници]. „Отричам се от Сатаната“, произнесено от тях при кръщението, сега те го отричат и пак към него се обръщат. Такива в никакъв случай не могат да бъдат с нас, защото се намират някак си по средата — домове празни, както се казва, висящи в пространството, без основи на земята и без нещо, което би ги държало горе. Едва започнали [градежа], те разрушават началото. И още недоразрушили го, показват, че целите им са безцелни. Надсмиват се над всички и всички над тях се надсмиват. И понеже са с разум заслепен, мамят се от своите астролози и астрономи[8].

Впрочем, щом небето е сферично и се върти, то как и всички звезди не се въртят с него? Ако ли пък стоят извън него, то как едни се движат, а други са неподвижни?

Ако пък някой пожелае да проучи по-подробно и по-внимателно [учението] за антиподите, ще открие, че това са по-скоро басни, измислени от тях. Да предположим, че нозете на единия човек се намират там, където е главата на другия и че и двамата стоят на краката си на земята, във водата, във въздуха, в огъня или на някакво друго място, то как и двамата биха могли да стоят изправени едновременно? Нима няма да се окаже, че единият, според природата, ще стои изправен, а другият, противно на природата, ще стои с главата надолу? Тези неща са абсурдни, противоречащи на нашата природа и несъвместими с нашия порядък. Освен това, когато вали дъжд върху двамата, може ли да се каже, че той вали върху двамата отгоре надолу? Не вали ли [дъждът] върху единия отгоре надолу, а върху другия — отдолу нагоре? Или пък отстрани навътре при единия, а отвътре навън при другия? Този, който приема съществуването на антиподите, ще трябва да приеме и [съществуването] на анти-дъжд. И съвсем основателно човек ще се надсмее над тези смехотворни измислици, предлагащи оборкани неща, несъвместими и противоречащи на природата.

Ако някой узнае и друго тяхно мъдруване — говоря за това, че земята се пълнела с въздух и възниквали земетресения, когато сгъстеният въздух изведнъж разтърсвал земята с всичка сила — ще се удиви от измамата и противоречието на собствените им думи. Да предположим, че земята е непрекъснато притискана от цялата въздушна маса в една точка; тя би следвало да се наклони и да бъде тежка от тази страна, както е при човека, когото те посочват като пример. Защото човек се движи и трепери не само

когато го духа вятър, но той трепери и когато е обзет от страх, от питие като се опие, от студ когато е измъчван, когато е с гореща кръв, когато се гневи, от старост и от немощ когато е налегнат. А когато е надухан от вятъра, най-често заболява и умира. Как тогава земята, която според тях е надута от въздух, не се премества и не пада? Как могат да твърдят, от друга страна, че Египетската земя се съпротивлява на земетръсите, защото тя е пореста и пропуска въздуха, като образува огромни пукнатини, известни на всички, щом всъщност там земетръсите са толкова чести, че цели градове се рушат до основите? И не само това,но и по времето на древните гърци, когато те владеели и царували през епохата на Александър, Селевк, Антиох и Птолемей, когато те канели при себе си мъже философи — Аристотел и подобните нему — и много неща вършели по техните съвети, то защо по времето, когато се строяла Антиохия от Селевк и Антиох, тези философи, говорейки за онези райони, не са предупредили, че те не издържат на земетресения и че са предразположени към тях? По тази причина град Антиохия неведнъж е бил разрушаван от земетресения. И не само Антиохия, но и Коринт, в който са живели прославени философи.

Ще оставя впрочем другите им пустословия и измамни мъдрувания за дъжда и елементите[9]. Казват, че земята е суха и студена; водата — студена и влажна; въздухът — влажен и топъл; огънят — топъл и сух. И така, затруднени, те назовават осем качества на четирите елемента. И така те говорят, че всички качества се съдържат във всеки от елементите. Но тогава те още веднъж си противоречат на своите собствени думи, определяйки всеки от елементите не с четири, а само с две качества. Аз се дивя впрочем на тези смели хора, които считат водата за нещо студено и мокро, а въздуха — за влажно и топло. Как според тях става така, че водата, т. е. студ и влага, се втвърдяват и замръзват през зимата? Откъде се взема този силен студ, че да превърне водата в лед? И ако те се оправдаят, че това се дължи на отдалечеността на слънцето, което естествено я превръща, то защо тази отдалеченост не превръща естествено и въздуха в горещ и влажен, а, напротив, прави го хладен? Как става така, че не студът, т. е. водата, не прави така, че въздухът да замръзне, а точно обратното — въздухът е причина водата да замръзне, както това всеки може да види? И въпреки че имам още много какво да кажа по този повод, както и по отношение на примерите, които те дават в заблужденията си, аз се въздържам, защото изпитвам срам заради несъстоятелността на техните доказателства. Мисля, че казах достатъчно по този повод, и бързам да се заема по-добре с друго мъдруване на тези мъдреци. Ето го. Когато казват, че небето е тяло, с това те твърдят, че то обгръща целия свят, но в същото време, предполагайки, че извън него няма

нищо друго, те определят ангелите, демоните и душите, съставляващи част от тази вселена; като неограничаващи вселената, те не съдържат в себе си небето, но и самите те не се съдържат в него. Те не разбират правилото, че това, което не съдържа и не се съдържа не може да се представи като съществуващо. И ако все пак е така, нека те отговорят дали собствените им души съществуват или не съществуват. Ако рекат, че не съществуват, значи считат себе си за същества неподвижни и лишени от душа. Ако пък, напротив, рекат: „Да, съществуват", то нека отговорят, душата в тях ли е или извън тях. Ако е последното, то пак е неуместно и не по-малко глупаво от първото твърдение, че душата съществува. Но ако все пак те поддържат първото, трябва пак да ги попитаме: ако тялото е ограничено в небето, то как може душата да бъде неограничена в него? Ако пък, както те ни убеждават, душата осветява тялото, като не се съдържа заедно с него, трябва да попитаме къде се намира тя, за да осветява тялото? Защото наистина не е възможно душата, бидейки творение, да не бъде с творенията. И ако те твърдят, че душата се намира някъде вътре в небето, то в този случай чрез тялото тя се намира в небето и това е същата душа, която вие представяте като неограничена. Но ако те се съгласят, че душата е извън небето, в този случай те разрушават своите собствени теории. Затова, [ако ги попитат]: „Тя в част от небето ли е или в цялото небе?", ако отговорят, че е в част от небето, тогава душата също е ограничена, понеже заема част от него; ако е в цялото небе, то тя ограничава небето и има сферична форма, понеже обгръща сферата в нейните крайни точки. Ако пък кажат, че душата се намира едновременно и вътре, и вън [от небето], проникваики във всяка вещ, понеже е неограничена, те не бива да забравят, че насаждат многобожие и в крайна сметка приемат, че са равни на Бога. Това качество принадлежи само на Бога, неръкотворния Творец и създател на всяко нещо. По този начин, „наричайки себе си мъдри, те обезумяваха"[10], както е казал апостол Павел, защото те замениха истината за незаменимия Бог в лъжливите си души и си присвояват Божието сияние[11]. Ето защо е необходимо непременно да се избягват, според апостола, който казва: „Отвръщай се от такива, които само наглед имат благочестие, но от силата му са се отрекли."[12]

Християнските учения за формите и местоположението на пространствата в цялата вселена, имащи доказателства в Божественото писание

Книга втора

С какво отлагане се залових да опиша формите на вселената, въпреки че други достойни мъже ме подтикваха към това — ти знаеш това по-добре от когото и да било, Памфилие, ти, любимецо на всички — на Бога и на Христа, — носиш името „любим на всички светии", ти, пришелецо в земния Ерусалим, вписан си с първенците като гражданин на небесния Ерусалим. От самото начало бях привързан към тебе с горещо приятелство и доверие, понеже бях слушал за тебе, а сега сам видях образа на твоя лик, когато по Божие изволение ти дойде от Ерусалим, тук, във великия град на Александър. Ти не преставаш да ме подтикваш да побързам с това дело, и то в момент, когато съм немощен телом. Аз страдам заради очите си и заради сухотата на стомаха си, та затова често съм обземан от немощ. Впрочем не ми достигат светските умения да поучавам, аз не владея ораторското майсторство, не умея да съставям съчинения, богати на слова и с изящен стил, а и съм в плен на житейски пороци. А ти самият себе си не заставяш да се потрудиш ни най-малко [за това], но през цялото време ме подтикваше да съставя съчинение за скинията, построена от Мойсей в пустинята, [скинията], която беше образ и подобие на цялата вселена, понеже в твое присъствие аз я описах с думи; но аз се опирах не на своите собствени мисли, представи или доказателства, а, напротив, бях вдъхновен от Светото писание и от словесното поучение на божия човек и велик учител Патрикий[13], който излезе от Халдея, за да изпълни мисията на Авраам, и пристигна заедно с блажения Тома[14] от Едеса, негов ученик, който го следваше навсякъде и който след това, според Божията воля, се помина във Византия. Той ми предаде благочестие и истинно познание — този същият Патрикий, който в този момент, благодарение на Божията милост, се въздигна до архиерейския престол на цяла Персия и бе ръкоположен за съборен епископ на всички християни от тази страна.

Аз пък, понеже бях в крайно притеснение главно поради онези, които обичат да укоряват и чиито дребни клевети стават удобен повод за присмех, бях обзет от голяма нерешителност. И ти ме подтикваше към работа, обсипвайки ме с упреци; повтаряше ми, че това съчинение би било полезно за живота, способно да научи [хората] и да им даде възможност да разберат

божествените учения, за да отхвърлят езическите предразсъдъци, както и [да покаже] по какъв начин цялото съдържание на Светото писание е насочено към бъдещето. Още повече че и апостолът говори: „Знам — рече, — че когато земното ни телесно жилище се разруши, имаме дом от Бога, храм неръкотворен и вечен на небесата."[15] Ти ми говореше тези и подобни на тях неща и като не можах да възразя на повелята на твоето благоверие, аз отстъпих. Надявах се, че твоите молитви ще ми помогнат и аз ще получа Божията милост, без която нищо не може да се изпълни при нас, та да се отключи устата ми, па макар и без плетението на изящното слово да смогна с прости и несъвършени думи, без излишна украса — понеже благодатта винаги е сила — да преподам на учениците знанията за божествените учения, за живота на благоугодните мъже, както и да изложа уверено формите и сътворението на света, като съставя това съчинение с чисто сърце и щедро поделя това, което аз самият получих като дар от Бога.

Ние завършихме, о, боголюбче, първото слово, посветено на заблудените християни, и доказахме добре, мисля аз, че тези хора са се захванали за невъзможното. Ние не можем да бъдем изкушени — в никакъв случай! — да отречем изяществото на словата им, но ние отхвърлихме измислиците им и басните на езическите им теории. Книгата завърши и ние изпълнихме повелята ти, като излагаме по-нататък във втората книга християнските учения за формата и местоположението на вселената. И така, третото слово доказва, че Светото писание е истинно и достоверно, че Старият и Новият завет са съгласувани помежду си и че посочват полезността на формите на цялата вселена. И пак в четвърта книга е изображението на скинията, построена в пустинята от Мойсей; сега прочее тези книги са единодушно свидетелство на апостоли и пророци.

Съчинението, наречено от нас Християнска топография, обхваща целия свят и има за основа истинното Божествено писание. За тези неща не е пристойно християните да имат спорове. И прочее, понеже заради вашите молитви ми се съдейства свише или, както се казва, дойде помощ — започвам да пиша нашето изложение.

Така говори Мойсей, повествователят на света: „В началото Бог сътвори небето и земята."[16] Днес следователно приемаме, че небето и земята са съдържателите на всичко съществуващо, понеже го съдържат вътре в себе си. А че това е така, и сам [Мойсей] възкликва: „Защото за шест дена Господ сътвори небето, земята, морето и всички неща, които са в тях."[17] И отново така казва: „И се създаде небето и земята и цялата тяхна красота." И отново, когато започна да назовава книгите, така рече: „Това са книгите за сътворението на небето и земята", като с това оз-

начаваше, че всички неща, които са в тях, са обхванати [в тях]. Ако впрочем само небето обкръжаваше всичко, както твърдят заблудените християни, то той [Мойсей] не би казал „земята с небето“, а би рекъл: „Това са книгите на сътворението на небето“. Впрочем не виждаме да е сторил това той или който и да било друг от пророците. Ясно е, че те са знаели, че двете са обхващали всички неща. А и цялото множество от праведници и пророци посочват небето винаги заедно със земята. И слушай какво говори всеки [от тях]. Първо Мелхиседек, благославяйки Авраама, така рече: „Благословен Авраам от Бога Всевишния, който сътвори небето и земята.“[18] [След него], втори, и Авраам така рече: „Вдигам ръката си към Бога Всевишния, който сътвори небето и земята.“[19] И още: „Положи ръката си под бедрото ми и те заклинам в Господ Бог на небето и земята.“[20] Защото още по-верен е достойният Авраам на обрязването, когато щеше да заколи детето си, защото [обрязването] е сякаш царски печат. „Положи — рече — ръката си под бедрото ми.“ Вместо царски печат — това е обрязването. И отново: „Господ Бог на небето и земята, който ме взе от бащиния ми дом.“[21] А и Давид също: „Благословени сте вие от Господа, който сътвори небето и земята.“[22] И още: „Всичко, което Господ пожела, сътвори на небето и на земята.“ И пак: „В началото ти, Господи, основа земята; и небесата са дело на твоите ръце“.[23] И Озия така рече: „Аз, твоят Господ Бог, утвърдих небето и сътворих земята.“ Неговите ръце създадоха небесното войнство. И Захарий: „Разпростря небето, основа земята и създаде духа на човека вътре в него.“[24] Исайя пък: „Така говори Господ Бог, който е сътворил небето, който е разпростял земята с нейните твари, който дава дихание на людете, що са на нея, и дух на ходещите по нея.“[25] [. . .]

Свещеновидецът Мойсей във Второзаконието така рече: „Ето небето, и небето на небесата, и земята, и всичко, що е на нея, е на Господа, твоя Бог.“[26] Но и великият апостол Павел така прие и възкликна: „Нашето жилище е на небесата, откъдето очакваме и Спасителя.“[27] Впрочем показах мнозина, които говорят като един [човек]. И Давид много пъти повелява, възкликвайки: „Хвалете Господа от небесата.“[28] И добавя: „Хвалете Господа от земята,“[29] като завършва: „Неговата сила е на земята и на небесата.“[30] И още нещо: „ . . . сътворил небето и земята чрез разума“. И той изповядва колко подобаващо е да се възвеличи Господ,

ИЗ ИСТОРИЧЕСКА ПАЛЕЯ

Книгата на небесното и земното битие

Подобава на истинския човек да знае, че този, който съществува преди всичко, преди всеки и за всичко, е Бог. Защото като шум се яви Бог, за което ще се нарече Бог. Бог Отец безначален и неописуем, обгръщащ всичко и владеещ над всичко, непознаваем. Бог-Син, роден от Отца преди вековете[1], нетленен, повече от всичко и заради всички творения въплъти се от Девата Майка,[2] неописуем по Отца, но описуем по плът. Бог е Светият Дух единосъщен с Отца, Бог е Син, сътворяващ и владеещ всичко, един в три [лица], нито едно от тях съвършено, но [и трите] едно царство и едно желание, и една трислънчева светлина в две същности — божествена и човешка.

През първия ден [Бог] сътвори светлината, т. е. деня и нощта. През втория ден — небето и земята. През третия ден — моретата, потоците и реките, и всички водни твари. През четвъртия ден — слънцето, луната и звездите, облаците и дъждовете. В същия ден видя [сатаната], някога светъл, сега помрачен,[3] небето украсено, възгордя се и си рече: „Ще поставя престола си върху облаците и ще бъда подобен на Всевишния.“ И беше по [Божия] заповед изгонен от ангелския строй. И беше поради светлината [си] помрачен[4] и от ангелски одежди лишен.[5] А тези, които казват, че не се поклонил на сътворения от Бога човек и заради това е изгонен, лъжат, като говорят такива [работи]. И тям безумните — анатема! Защото човекът беше създаден в шестия ден, а противникът[6] беше изгонен[7] в четвъртия. Така през петия ден сътвори Бог градините и всички четириноги твари, гадините и зверовете, а в шестия ден създаде човека, като взе пръст от земята. Делата, сътворени от Бога за шест дена, наброяват двадесет и две: първо дело — светлината и тъмнината; второ — небето; трето — земята; четвърто — водите; пето — рибите; шесто — гадините и зверовете; седмо — огъня; осмо — снега; девето — дъжда; десето — морето; единадесето — облаците; дванадесето — слънцето; тринадесето — луната; четиринадесето — звездите; пет-

надесето — ангелите; шестнадесето — градините; седемнадесето — растенията; осемнадесето — птиците крилати; деветнадесето — планините и хълмовете; двадесето — насекомите;[8] двадесет и първо — сланата; двадесет и второ — човека. Тези дела сътвори Бог за шест дена и тези двадесет и две слова са от евреите.

Създаде се от Бога човекът и неговата невеста Ева.[9] Постави ги Бог в рая да живеят безгрижно в наслаждение.[10] Противникът, обладан от завист, се облече като змия, отиде при Ева и я попита, без да знае какво им[11] беше заръчано от Бога, като искаше да [го] узнае. Жената,[12] отговаряйки, рече: „Да не докосваме дървото на Живота, за да не умрем. А всички останали дървета са подвластни нам.“ Затова дяволът, уговаряйки ги, рече: „Ако се докоснете до дървото [на Живота], ще бъдете като богове и ще познаете доброто и злото.“[13] Жената, като видя красотата на дървото, пожела да бъде равна на боговете и уговори мъжа си да последват съвета на змията. Така Адам, подмамен от нейния съвет, рече: „Добро е да бъдем като богове.“ Като бяха в този помисъл, намериха се голи от богоизтъканите одежди, и така по голотата си разбраха, че не само от божествеността, но и от Божията любов бяха лишени.

Мнозина след изобличаването им повярваха в дървото на Живота. Други пък посочват образа на дървото, повечето провъзгласяват образа на някои плодни дървета: едните — смокинята,[14] други — лозата.[15] И едните, и другите не казват право. Свидетелствуват Божиите писмена, като говорят така: „Заради желанието си да бъдат равни на боговете бяха изгонени от рая.“[16] Свидетелствува [един] писател, говорейки така: „Змията ме извади от Едема, мене пък жена с любов ме примами и хвърли в земята.“[17] Както свидетелствува [един писател],[18] не за нещо друго, а само заради желанието да бъдат равни на боговете бяха изгонени [Адам и Ева] от рая — желаеха божество и изпаднаха от рая, защото дървото на Живота не е нищо друго освен Христос и Светият Дух, който се явяваше на Адама като висок дъб, достигащ небесата. И от това е ясно, че той[19] явяваше Славата Божия, че в средата на рая стоеше Светият Дух и огряваше рая. И затова дяволът така рече на Ева: „Ако само се докоснете до него, и двамата ще бъдете дивни, защото ще се прослави докосналият се до Божествената Слава. Поради това Бог даде завет на двамата, като им каза: „Ако се докоснете до него, ще умрете.“ И не се диви на това, защото където е Божието явление, заповядва [Бог] да не се приближава [никой]. Защото така и на Мойсей в Синай най-накрая рече, че Божията Слава ще се яви на планината и всеки, който се докосне [до нея], със смърт ще умре. Толкова за Славата Божия — да не се докосвате до нея, нито да я изпитвате. И на Адама така рече [Бог] — да не докосвате дървото на Живота, кое-

то е в средата на рая. Защото и в книгата Битие[20] така е казано — от всяко дърво в рая плода да ядеш, а от това, което е да се знае добро и зло, да не ядете от него, защото е ясно, че не беше плодно дърво, както говорят някои, а Славата Божия в рая. И беше заповядано на Адама да не я докосва; намери се наг и заради желанието да бъде равен на боговете беше изгонен от рая. Анатема на тези, които говорят, че се съедини Адам с Ева в рая. Защото Адам, като излезе от рая, сътвори тридесетгодишен плач и така се съедини с Ева.[21] И Григорий Богослов във вечерта на светлото Богоявление рече, че Исус на тридесет години е бил покръстен.[22]

Позна Адам своята жена Ева и като зачена, роди Каина.[23] И беше Каин прелукав и отречен от Бога, и всяко лукаво дело беше негово. Свидетелствува словото на Андрей Критски, който пише така: „Яко Каина и ние, душо нечиста, скверна и нечиста жертва ведно с неблагочестив живот поднесохме на Твореца на всички дела.“[24] Свидетелствува така: целият Каинов живот бе нечестив, и не само нечестива жертва принасяше, но и всяко лукаво злодеяние беше негово.

За Авел. След това се роди на Адама син, когото нарекоха Авел, което ще рече „плач“, Каин пък означава „жалост“. И Авел принесе първородна жертва на Бога от своите овце и волове.[25] Свидетелствува ми словото на Андрей Критски, който пише така: „Исусе, не се уподобих на Авелевата праведност — приятен дар никога не ти принесох, нито божествени дела, нито непорочна жертва, нито живот без порок.“[26] Авел беше благочестив, в страх от Бога и в праведност живееше, затова и жертвите му приемаше Господ Бог, а от Каиновите нечисти [жертви] се отвръщаше.[27] И поради това възненавидя Каин своя брат Авеля и му рече: „Да идем двамата на полето.“ И въстана Каин срещу Авеля, своя брат, и го уби.[28] И запита Господ Бог Каина, като рече: „Где е Авел, твоят брат?“[29] И отвърна Каин, като рече на Господа: „Да не би да съм страж на своя брат?“[30] И рече Господ Каину: „Що си сторил, гласът на кръвта на брата ти въпие от земята към Мен. И нине проклет си на земята, която разтвори устата си и прие кръвта на брата ти от твоята ръка.“[31] И рече Каин на Господа: „И ако ме изгониш днес от лицето на земята, ще се скрия от лицето ти и всеки, който ме намери, ще ме убие.“[32] И рече Господ на Каина: „Няма да е така — всеки, който убие Каина, ще наруши седем отмъщения[33] и Каин ще бъде на земята, стенейки и треперейки.“ И беше Каин така пред лицето на земята, и нямаше кой да смее да го убие, за да не бъде подложен на седем отмъщения [нарекоха се отмъщения, понеже който ги придобие, не ще избегне Божия гняв; но ще се оправдае от Бога този грях, и поради това се именуваха оправдания, защото от Бога оправдания ще приеме].

Това са лукавите дела, които Каин извърши: 1. Бога прогневи; 2. баща си опечали; 3. брата си уби; 4. излъга; 5. извърши убийство; 6. земята оскверни; 7. отричане от Бога помисли: защото, запитан от Бога: „Где е Авел, твоят брат?“, отрече се, като каза: „Да не би да съм страж на своя брат.“[34] Затова бе проклет от Бога да стене и да се тресе по земята и никой, който го среща, да не смее да го убие и виделият го да се вразуми и да не върши убийство. И беше Каин, стенейки и треперейки, по земята. Роди [Каин] синове и дъщери и беше до второто хилядолетие измъчван. Роди се на Каин син и го нарекоха Енос.[35] На Енос се роди Гайдад,[36] а на Гайдад — Малелеил.[37] Малелеил пък роди Матусала,[38] Матусал[39] роди Ламеха.[40] Роди се Ламех сляп от утробата на майка си, но получи от Господа Бога дар да стреля точно. Бидейки сляп, най-разнообразни животни със стрела убиваше: елени, лъвове, мечки, сърни; и не само четириноги, но и птици: орли, каняци и други пернати, посочвани[41] му от момчетата, които го водеха, защото имаше кой да го направлява в посоката, където се виждаше животно или птица. И като опъваше лъка [Ламех], стреляше и поразяваше животното, убиваше го и живееше от лов. И си взе слепият Ламех две жени, името на едната бе Ада, името на втората — Села.[42] Всеки ден Ламех излизаше [на лов], като взимаше своя водач, и ловеше дивеч, и изхранваше себе си и жените си в ония дни.

За Каин. [Каин], измъчен от многоболезнения живот да стене и да трепери, отиде в непроходими планини и хълмове, казвайки си така — дано някак си бъда изяден от зверовете. И нямаше кой да убие Каина. Веднъж излезе слепият Ламех лов да лови и водачът му, юноша, с него. И като бяха близо до една долчинка, рече водачът му, юноша: „Виждам в долчинката тръстиката да се колебае и мисля, че е дивеч.“ Рече му Ламех: „Насочи ръката ми [натам], където мислиш, че е животното.“ И насочи ръката Ламехова юношата. Стреля Ламех със стрела и удари Каина и го уби, без да знае, че е Каин — разбра от удара на стрелата, че е ударил човек. Изстена горко Каин и издъхна.[43] И така разбра Ламех, че уби Каина, и се опечали и удари юношата с ръка и уби и него. И плачеше Ламех. Срещнаха го някои, хванаха го и го заведоха в дома му. И възприе Ламех ридание велико. Като им дожаля на двете му жени, започнаха и двете да ридаят, питайки за причината на неговото ридание. Ламех пък, като възприе велик плач, рече: „Ада и Села, слушайте моя глас, жени Ламехови, и чуйте моите слова! Мъж и юноша убих за своя беда, защото седмократно ще се иска възмездие от Каина, а от Ламеха — седмократно по седемдесет.[44] Ясно е, че седем отмъщения бяха наложени върху Каина, загдето уби; на мен седмократно по седемдесет ще се наложат от Бога и много повече от Каина ще бъда изкушен.“ Свидетелствува ми словото на дивния Андрей Крит-

ски, който пише така във втора песен на Великия Канон: „Мъж убих и юноша за своя беда, рече Ламех, плачейки надаваше вопли. А ти, о душо, защо не трепериш, не се ли боиш, осквернила ум и плът.“[45] Защото, брате, този Ламех е първообраз на покаянието. И получи прошка от Бога, защото сам себе си осъди.

За Адам. Адам видя Авеля убит и не знаеше какво е неговата смърт и как стана тя. И седя над тялото Авелево три дена. Дойде ангел Господен и му рече: „Адаме, защо седиш над мъртвото тяло, безгласен и неподвижен от днес ще е Авел — това е клетвата, която си чул, че земя си и в земята ще идеш.“[46] Това като чу от ангела Адам, започна да ридае. Намери скала във вид на пещера и положи долу тялото Авелево. И всеки ден идваше и гледаше тялото. Като гледаше тялото полека-лека да гние, по-голям плач надаваше, защото искаше да изпие горчивата смъртна чаша.

[За Сит.][47] Роди Адам син и му нарече име Сит,[48] който своите синове и дъщери научи на благочестие. Роди Адам, както пише Йосиф,[49] по равно 30 мъже и жени.[50] А Каиновите внуци лукави бяха и в беззаконие живееха, като вършеха всякакви безсрамни и лукави дела. От Бога бяха отлъчени и оставиха Бога, отдадоха се на своите желания[51] и изпълняваха волята на лукавия дух, който твори зло. И не споменаваха Бога. И прогневи се с гняв Господ на тях и пожела да ги погуби от лицето на цялата земя. Като видяха Ситовите синове, че Каиновите дъщери са красиви, взеха си за жени всички, които избраха. И бяха научени от тях да оставят Бога и да следват своите желания, които пожелаваха. За този род напомня Христос в Евангелието, казвайки, че бяха в дните преди потопа и ядяха и пиеха и се женеха.[52] Така също и Андрей Критски казва в песните: „Тези при Ной, Спасителю, се уподобиха на творящите блудство; тяхната присъда беше потапянето на всичко в потопа и всяко писание старо и ново оплаква тяхното беззаконие.“[53] Тях и псалмопевецът[54] споменаваше, казвайки: „Като прокажени в ямата седящи, които няма кой да ги спомене, така и тия от Твоята ръка бяха изгонени.“[55]

Роди се на Адама Сит, на Сит се роди Енос.[56] И Енос роди Кайнана,[57] и Кайнан роди Малелеила,[58] Малелеил роди Ареда,[59] Аред роди Еноха.[60]

ЗА ВСИЧКИ НЕЩА[1]

А това е [слово] за небесната сфера, Отче благослови[2]

Небесната сфера е по-голяма от земната, а земната е по-голяма от лунната.[3] Триста ангели снемат [и поставят] венеца на слънцето,[4] а гръмовното колело се върти от [други] триста ангели. Всичко това — слънцето, и луната, и звездите, и ветровете — е живо. Ангелите пък са безплътни и невидими; никой на света не е видял истинското естество на ангела, само света Богородица видя Гавриил.[5]

Слънцето и луната не са на небето, но са във въздуха, [между небето и земята]. На изток има дванадесет врати, и на запад — дванадесет,[6] а по океана и по въздуха — дванадесет пътя, по които се движи слънцето. През деня то се движи по въздуха, а през нощта — по океана — лети ниско, за да не се намокри; но точно три пъти се измива [в океана]. В Писанието е казано: „В морето има петел, главата му — до небесата, а морето — до коленете."[7] Когато слънцето се мие в океана, тогава океана се развълнува, [и вълните започват да удрят петела по перата], и като усети развълнувания океан, петелът казва: „Кукуригу!" И тогава запяват всички петли по цялата вселена в едно и също време, което се тълкува: „Господи светодавче, дай светлина на света!" Слънцето се омива от океана и океана — от слънцето. А всички води изтичат от океана.

Небесната сфера е [кръговидна] като камара, а земната има четири ъгли. Колкото е от единия край на земята до другия, толкова е до небесата,[8] толкова е и до водата — на нея плава земята. Тази вода няма дъно, нито край. И [зад] океана има земя, на нея е раят и [вечната] мъка. Посред тази земя има грамадна пропаст, много дълбока, [където тече огнена река].[9] Тази земя прилича на половина от щит; с широката си страна лежи в морето, в единия ъгъл е раят, а в другия — [вечната] мъка (т. е. адът). Райското място е кръстообразно.

В океана стои стълб [от] диамант, върхът му е до небесата, и на този стълб е завързан дяволът сатана, но за него[10] няма да говоря много, а за това, с което започнахме, за него ще кажем.[11]

Бог сътвори всичко за пет дни. В петия ден[12] Бог заповяда морето да произведе риби от различен вид и птици, а на земята заповяда да произведе влечуги и зверове четириноги, заповяда на земята да растат плодове.[13] Дяволът бе смъкнат преди създаването на Адам, а не както словоблудците казват, заради това, че не се е поклонил на Адам.[14] Не поради това отпадна сатаната, но поради гордостта си отпадна от Божията слава. В шестия ден Господ погледна към земята, и видя, че това [що е сътворил], е добро. И рече Бог Вседържител — Отец към Сина и Светия Дух: „Да сътворим човека по наш образ и подобие. Да владее всичко съществуващо по земята."[15] И взе пръст от земята, и създаде Адам, а Ева сътвори от Адамовото ребро, и оттогава се наплодиха всички хора. И [Господ заповяда] да живеят в рая, и като съгрешиха, излязоха от рая. Всичко това Бог сътвори за пет дни, а в шестия създаде човека, а в седмия не създаде [нищо]; както за [сътворението] на човека изминаха седем дни, така за Бога ще изминат седем хиляди години.[16] Дъгата Бог сътвори след потопа.[17]

Когато Адам отпадна от рая, тогава дяволът започна да мъчи човешкия род и душите да изпраща в ада. Човеколюбецът Бог не презря делото на своята ръка, мъчения от дявола човешки род, и изпрати своя единствен син да освободи от дявола човешкия род. Синът Божий дойде на земята и се роди от Светия Дух — от девицата Мария по изволение на Отца. Прие разпятието, бе положен в гроб и възкръсна от гроба. И слезе в ада и върза сатаната, и възвести на хората, и се възнесе при Отца. И ще дойде пак при Второто пришествие, да съди живи и мъртви, и да въздаде всекиму според делата. На него слава във вековете, амин.

НЕЖИВА ПРИРОДА. КЛИМАТИ И МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ БОГОСЛОВИЕ (НЕБЕСА)

Слово 19. За въздуха и вятъра[1]

Въздухът е най-тънкият елемент, влажен и топъл, по-лек от земята и водата, причина за дишането и говоренето, по природата си безцветен, прозрачен, светъл, приемател на светлината. Той служи на три наши сетива, защото чрез него ние виждаме, слушаме и обоняваме. Той възприема топлина и студ, сухост и влага. Всред него се извършват движенията нагоре и надолу, навътре и навън, надясно, наляво, както и движението в кръг. Сам по себе си той няма светлина, но бива осветяван от слънцето, луната, звездите и огъня.[2] Така казва Писанието: „тъма имаше над бездните“,[3] като желае да покаже, че въздухът няма в себе си светлина, но че има друга същност, която носи светлината. Вятърът пък е движение на въздуха и неговото място е във въздуха. Наистина, място на всяко тяло е онова, що го обгръща. А що обгръща телата, ако не въздухът? Местата, от които произлиза движението на въздуха, са различни, а по това се дават и съответните имена на ветровете. Всички ветрове са 12. Казват, че въздухът бил загасен огън или пък изпарение на нагрята вода, поради което въздухът, по своята природа, е топъл. Той се охлажда при приближението си към водата и към земята, така щото долните му части са студени, а горните — топли.[4]

За водите[5]

Също и водата е един от четирите елемента, прекрасно Божие творение. Водата е елемент мокър и студен, тежък и стремящ се надолу, лесно разливаем. За нея споменува божественото Писание, като казва: „И тъма имаше над бездните, и дух Божи се носеше над водите.“[6] Защото бездните не са нищо друго освен множество вода, чийто край е непознаваем за човеците. И тъй, в началото вода се разливала по цялата земя. Бог преди всичко създал твърдта, като разделил водата, която се намирала над твърдта, и водата, която се намирала под твърдта. Защото [твърдта] била утвърдена, по повеля на Господа, посред бездната от вода. Поради това Бог казал, да има твърд, и така станало. А защо ли

ние, в което да няма някаква сила, която Творецът да не е вложил за полза на човека. Защото онзи, който преди тяхното рождение е знаел, че човекът по собствена воля ще престъпи [Божията заповед] и че ще бъде предаден на гибел, е създал всичко, което е върху твърдта, на земята и във водата, да бъде използувано навременно от него.

А преди нарушението [на Божията заповед] всичко се е покорявало на човека, защото Бог го поставил за господар на всичко, което е на земята и във водата. Също и змията е била свикнала — повече от другите — да идва при човека и със своите приятни движения да общува с него. Именно поради това чрез нея дяволът, изначалният зъл клеветник, станал зъл съветник на нашите прародители. А земята сама по себе си принасяла плодове за храна на животните, подчинени на [човека]. На земята нямало нито дъжд, нито зима. След престъпването [на Божията заповед] обаче, когато [човекът] се смесил с неразумните животни и се уподобил на тях[21], щом като, пренебрегвайки Господнето повеление, направил в себе си така, щото неразумното желание почнало да управлява надарената с разум душа, тогава подчинената му твар се вдигнала срещу него, който бил поставен от Бога за началник. Обаче и сега не е безполезно сношението със зверовете, които докарват [човека] в ужас и го карат да познава и да призовава Твореца Бог. След престъпването [на Божията заповед] израсли из земята, по Божие решение, и тръни. Така била съчетана наслаждата от цвета с тръните, за да ни припомня за престъпването [на Божията заповед] — и по тази причина било отсъдено земята да произвежда за нас тръни и репеи. Трябва да се вярва, че това е така, от обстоятелството, че тези неща съществуват и до днес съгласно Господните думи, които гласят: „Растете, умножавайте се и изпълнете земята."[22]

Едни казват, че земята е обла, а други — че е плоска. Тя е по-незначителна и много по-малка от небето и като някаква точка виси посред него. Също и тя ще премине и ще се промени. Блажен е онзи, който ще наследи земята на кротките,[23] тъй като земята, която трябва да приеме в себе си светиите, е безсмъртна. Прочее, кой може да изрази достойно удивлението ни от преголямата и непостижима премъдрост на Твореца, или пък, както подобава, да въздаде благодарност на тогова, който ни дава такива блага?

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ ШЕСТОДНЕВ

Из Слово за втория ден

Необходимо е и изобилие от вода, поради непрекъснатото изгаряне и изсушаване, предизвикано от огъня. Разгледай цялата природа и ще видиш силата на топлината, която е причина за съществуването и отмирането на всички неща. Затова има толкова много вода по земята; тя се намира дори отвъд видимите предели, разпръсната е и в цялата земна глъбина. Затова оттам непрестанно извират извори в изобилие и кладенци, и речни бързеи, и земни потоци — в толкова различни и многобройни места се крие и пази водната същност. От североизток тече реката на име Инд, много голяма, както разказват пътешествениците. А от средния Изток изтичат Вактър,[1] Хоасп[2] и Аракс[3]. От последната се отделя Танаи, [4] за да се влее в Меотското езеро[5]. Фазис,[6] която извира от Кавказките планини, и безброй други реки, които идват от север, се вливат в Черно море. На запад от Пиринеите извират Тартис[7] и Истър, която наричат още Дунав. Едната от тях се влива в морето отвъд Херкулесовите стълбове[8], а Истър, т. е. Дунав, тече през Европа и навлиза в Черно море.

Нужно ли е да се изброяват и другите реки, които извират от Рипейските планини[9] отвъд Скитските планини. Сред тях е и Родан[10] с безбройните си притоци, всичките плавателни, които текат покрай западните галати и келтите и съседните им варвари и след това се вливат в Западното море.[11] А от юг, отвъд Етиопия, едни от реките се вливат в Кападокийското море,[12] а други се вливат извън плавателното море. Това са Агон и Низис и т. нар. Херм,[13] също и Нил, която не изглежда като река, когато придойде като море и залее Египетската земя.

Така нашата вселена, по която живеем, е заобиколена с води, покрита е с безмерни морета и е залята от безчислени реки вследствие на неизчерпаемата премъдрост, която постави водата като противоположност на огъня.

[. . . .]

Забележи голямата досетливост на този, който мести слънцето в премъдростта си от едно място на друго, за да не погуби творението от големия зной и топлина, движейки се по един и

същи път, а го отклонява през зимата по южната страна, след това го води към знака на равноденствието, а оттук през лятото то се изкачва на север. Така чрез бавното му придвижване се осигурява умерен климат на земята. Да внимават тези, които сами си противоречат, като казват, че морето не се увеличавало от реките, защото слънцето го изсушава и гори, от което се получавала солеността и горчивината, а топлината унищожавала полеката и пивка вода. Това се дължи на силното слънчево лъчение, при което лекото се отнема, а по-грубото и земното остава като мая и утайка, откъдето идва горчивината, солеността и сухотата. Тези, които твърдят това за морето, от друга страна променят мнението си, щом говорят, че от слънцето въобще не се губи влагата, т. е. водата.

[. . .]

А в клетвите си към Израил той (Мойсей) казва: „Да бъде медно небето над главата ти.“[14] Какво иска да каже с това? Не нарича ли така сухотата и задържането на въздушните води, от които се раждат плодовете на земята — житото и овощията. Когато казва, че росата и дъждът идват от небето, ние разбираме, че става дума за водите, на които е отредено да заемат горното пространство. Когато парите се събират горе и въздухът се сгъсти от налягането на вятъра, когато тънката като пара влага в облаците се сгъсти бързо и се слепне, се образуват капки, които от тежестта и натрупването си падат долу, и така се появява дъждът.

Когато влагата под натиска на ветрове и бури се разпени и разкъса на отделни части, след което изтине съвсем и замръзне, при разпадането на облака надолу полита сняг. Въобще от тази мисъл ти трябва да разбереш, че естеството на влагата се появява във въздуха над главите ни.

Из Слово за третия ден

Когато Бог сътвори земята, още не съществуваха долините и планините. Но щом каза: „да се събере водата“,[15] тутакси създаде долините и морските заливи, както свидетелствува с делото си: земята се раздели и от двете страни се появиха острови и планини. Бог затова постави островите и планините, за да разбереш, че в началото всичко беше наедно, но Божието повеление наруши тази равнинност. Водата се събра накуп, земята оголя, както ѝ заповяда Творецът. „Да се събере водата, която е под небето, на едно място и да се появи сушата. И стана тъй. И събра се водата, която беше под небето, на едно място и се появи сушата. И Бог нарече сушата земя, а водните сборове (басейни) нарече море.“[16] Без съмнение той ни показа причината, поради която нарече земя невидимата суша.

И когато Бог повели на водното покривало, с което бе обгърната земята, та бе станала невидима, да се отдръпне, щом само го помисли, тутакси се появиха формите на земните долини. Според мястото се появиха височини и низини, едни от долините имаха безмерно високи склонове, а други — ниски спрямо морските дълбини. Там, където свършваше морската ширина, имаше други брегове, които стигаха до облаците за удивление на минаващите край тях . . . С тях, макар на места да бяха ниски, както казах, непознаваемата премъдрост и сила Божия огради разбушуваните морски вълни и ги постави срещу огромната бездна.

Другаде намираме брега на безкрайната шир леко покрит с пясък и само ниският бряг удържа тази огромна вода. Бог прави всичко това, за да разбереш и ти, че може и без високите брегове и без каменните стени, а само с малко пясък да удържи пенещото се и надигащо се до облаците море.

[. . . .]

О, неизречима премъдрост на Твореца! Мойсей смята, че Бог е говорил за морето в множествено число, за да не приемаме за море само широкото, събрано в разтворените дълбини и простряно надлъж, което не може да бъде преплувано, а за наблюдаващия го изглежда като огромно количество вода без предел, но и езерата и по-малките басейни, които приличат на големите, макар да са малки и да изглеждат повече като заливи. Затова нарече Никомидийското[17] „залив“, а Витинското[18] нарече „море“, също и Далматинското[19] и Смирненското[20], и другите места, които приличат на заливи. Така че морята трябваше да бъдат назовани в множествено число, тъй като те на много места изглеждат по един и същи начин, сякаш са създадени от едно море. Затова и тези, които плават по тях, чудесно знаят това и ги наричат с различни имена: Източно море и Западно море, а Сицилийското е друго и Венецианското е друго, и въобще според местоположението дават име и на морската вода, а не според естеството на водата — природата на морето навсякъде е една и съща, но според формата си всяко място се отличава и означава с различно име.

[. . . .]

Съществува един голям воден басейн, който бе образуван по Божията воля от стеклата се в широката и дълбока земна долина вода. Този басейн той нарече първоначално море, а по-късно наред с него и тези езера, които приличат на морето, произлезли от него през различни места на долината. Пророк Давид ни разяснява този смисъл, като хвали Бога, създателя на всеки ред, като казва тъй: „птиците небесни и рибите морски и всички, които имат своя път през морето“[21], т. е. като събира в един израз едновременно морските риби и пътуващите по морските пътища, той му дава много имена. Защото на славянски език на това място не може да

се раздели морѣ тн море, а двете се предават с една дума морьскымн; на гръцки на това място се говори първо за едно море, а след това за тези, които пътуват по морските пътища. Много моря може би той нарича другите водни басейни, които са се получили по цялата земя в долините от събирането на дъждовната вода или от реките, като например блатата, гьоловете или езерата, които се пълнят винаги от реките. Те също са водни басейни, но не са наречени море, защото когато Бог нарекъл водните басейни море, те още не са съществували. Най-вероятно ниските места по земята да се запълват от някоя река и оттук да получават своя вид.

А реките са се появили по-късно, защото ги е нямало тогава, когато Творецът е казал: „да се съберат водите на едно място". Великият Мойсей възвестява, че когато творението е било завършено, тогава са се появили и реките. Той каза: „Извор излезе от земята, за да напоява цялото лице на земята."[22] И каза също: „Една река изтичаше от Едем, за да напоява рая, след това се разклони на четири ръкава."[23] Името на едната река е Фисон.[24] на втората Геон,[25] на третата Тигър, а четвъртата река е Ефрат. И ако приемем тези четири реки, разделени на четири ръкава и изтичащи от един извор, трябва също да разберем и повярваме, че те не са съществували по времето, когато Бог е казал: „да се съберат водите на едно място", защото тези води биха се стекли и събрали в големия басейн, а нямаше да се появят от само себе си и да се разделят на четири ръкава.

Ако тогава не са съществували реките, не би могло да съществуват и езерата, защото езерата се образуват от реките. Други са се образували от моретата, възникнали са подобно на заливите. Но някой може да ми възрази, че има много езера — и на изток, и на запад, и в северните, и в южните области — които с нищо не са по-малки от останалите морета: и по дължина, и по ширина, и по дълбочина те са почти еднакви с тях, както разказват тези, които са описвали земята (географите) за Ирканското и Каспийското [море].[26] Други смятат, че някои езера имат соленост, която е не по-малка от тази на морето, например Асфалтийското,[27] а също и Сервонитското,[28] което се намира между Палестина и Египетската пустиня, разположено по дължината на Арабия. Нека да приемем това и да допуснем, че е така, както твърдят те, обаче не е правилно да ги наричаме с чуждо име, защото те не са от същия произход [като моретата], въпреки че има някои, подобни на тях. Всяко трябва да запази името, което е получило в началото — от Бога или от хората, — без да го променя.

[. . . .]

И рече Бог: „Да се съберат водите на едно място и да се появи сушата." Много сполучливо и премъдро каза „да се появи су-

ша“, а не земя. По-подходящо беше да рече така, защото по-рано беше казал: „а земята беше неустроена“. Като я нарече така, той искаше да покаже, че тя е била невидима. Каза: „земята беше невидима и неустроена“. Затова и сега бе необходимо да извика на видимост това, което преди не можеше да бъде видяно. Но защото след това мнозина решиха, че земната сухота е предизвикана от топлината на слънчевите лъчи, а не е нейно естествено свойство, затова знаещият всичко Господ, като ги изпревари, я нарече суша. Сега, след като водата се е оттеглила, той показва ясно, че сухотата е естествена за земята, а влагата и калта, които по-рано е имала върху себе си, не са били присъщи на нейното естество, а са били случайни, вследствие на водната покривка. По-сполучливо и по-точно е земята да се нарича Земя, както я нарече според Св. Дух и Мойсей.

[. . . .]

И рече Бог: „Земята да покара зелена трева, която дава семе по свой род и подобие, и дървото да даде плод и той да му бъде по род и подобие.“[29] Този, който нарече несъществуващото съществуващо, започна според реда на естествения порядък, като отне водната тежест и откри земята, и щом я освободи от потискащата и задушаващата я материя, пожела тя да обрасне с растителност и според силата, заложена в нея, ѝ повели да се заеме с действие. Каза: „земята да покара зелена трева, която дава семе по свой род и подобие“, и тозчас словото се превърна в дела и навсякъде се виждаше как земята кълни и обраства — по долини, по равнини, по планини и по клисури. Като през хълбоци на майка земята раждаше от своята утроба безброй различни видове треви за храна на хората и на животните, и на птиците, и на зверовете. А което не бе годно за храна, израсна просто така, за лечение на болестите — или на всички, или на отделни, или на по-особени. Защото нищо не е създадено за вреда, нито е излишно, нито пък напразно, но което се смята за смъртоносно и пагубно, то по своя строеж и свойства може да се използува за храна и препитание на други животни. Знаем например за кукуряка и за бучиниша, че с едното се хранят гугутките, а с другото скворците, а когато се смесят с други неща и се изпият, често помагат на болни хора. Кукурякът, за който се знае, че може да причини люта болестен недъг, е в състояние да унищожи причината за всяка [болест], ако се смеси с други растения.

И рече Бог: „земята да покара зелена трева, която дава семе по свой род и подобие, и плодното дърво да дава плод и семето му да бъде по негов род и подобие“. Там, където се появи Божествената всемогъща повеля, земята народи много и различни видове растения — цветя в ливадите, всяко със своя собствена красота, хубостта на различните жита и бобове в нивите, към тях се прибавиха и различните сортове и видове в овощните гра-

дини, а също и дърветата без плодове и безброй други видове дървета, всяко от които е възникнало за своя полза — всичко това се предоставя на човека за похвала и прослава на Бога и всичко, което е създал, подканя да повтаряме след пророк Давид: „възвеличиха се делата ти, Господи, всичко сътвори с премъдрост“[30].

Как да не са велики и чудни и преславни тези дела, присъщи единствено на Божията премъдрост? Дивни са те и неразбираеми! Но дори и да смяташ някое творение за незначително, то възторгът ти няма да има граници, ако го разгледаш по-внимателно. Когато огледаш стеблото на пшеницата или на някое друго житно растение, поникнало от земята и израсло нагоре, защото височината му е необходима по много причини — ако е ниско на ръст, то ще бъде лесно наранимо, а от веещия вятър ще получи полза, — когато се изправи нависоко и зърната в класовете се налеят и докато е още младо, е нежно и сочно, но горено от жегата, то няма да издържи, а ще му бъде необходимо охлаждане от вятъра, за да не бъде увредено и да даде повече слама за храна на животните и за покрив на къщите. И като видиш, че Творецът така го пази и изгражда във вродената му слабост, и как стеблото е свързано с някакви костици и жили и стави и как от горе до долу е обвито с тънки нишки, след това с люспи и осили, направени като къщи за зърното, и копия, поставени на стража, за да го охраняват от малките гадинки, как няма да се преклониш пред Божията премъдрост и пред величеството, с които е сътворил всичко това изкусният Творец на всемира, как няма да го възхвалиш и прославиш според силата си.

А ако искаш да разбереш и за друго растение, което приемаме за слабо, но което е много необходимо за човешкия живот и развеселява сърцата на земеделците и ратаите [имам предвид лозата], то в нея ще откриеш изключителната премъдрост на Твореца и в безмерно удивление ще прославиш несравнимото величие на Божия разум и сила, за които каза: „дървото плодно, което дава плод“. И незабавно заедно с всички поникна и пусна корени в земните дълбини и лозата; тя разпростря филизите си като стълба, за да се захваща с тях — по същия начин, както и с корените си. И когато лозата се показа над земята и достигна съответната си височина, тя разпредели по равно своето имане върху пръчките си, като на свои деца, и еднакво и по равно се погрижи за своите клонки, като им раздели своята дебелина и им подаде мустачета, та изкачвайки се нагоре, да се захващат с тях като с ръце, за да не ги разнесе вятърът от майката лоза, а захванали се като с гривна, да могат да издържат тежестта на гроздовете.

Лозата има и листа, които гъсто покриват пръчките при растежа ѝ нагоре; тя ги произвежда, за да пази децата си от бурните дъждове. Листата ѝ са пробити по такъв начин, сякаш имат

прозорчета, през които да навлизат слънчевите лъчи, като така тя получава необходимата ѝ топлина, но не повече, за да не се повредят гроздовете.

[. . . .]

Произнесено бе Божието слово и изникнаха всички видове растения и дървета, не само тези, които раждат плодове и овощия, но и другите, без плод и овощия. Те не са по-лоши от плодородните, защото са от полза за човешкия живот. Без ябълки и смокини и круши може да живее човек, но без дървото, с което печем хляб и варим каша, с което изработваме лодки и кораби, за да плаваме по реки и по големите морски ширини, като купуваме или разменяме стоките си с другите; или когато строим къщи, в тях правим стени и тавани, обзавеждаме стаи и сайванти — без него въобще е невъзможно да се живее, но дори и да се живее, се живее лошо. Ето защо по-необходимо от плодното дърво е неплодното. [. . . .]

От него дърводелците изработват рала и мотики, колиби и каруци и всяко друго нещо, необходимо за живота на хората и на света; с него се сее житото и се копаят лозята, с него се превозва по водата това, от което се нуждае всеки. Ето защо наред с плодородните дървета са израсли и голям брой безплодни дървета за задоволяване на разнообразните потребности на човека. Помисли си само — ако те не бяха израсли заедно с плодните, то ти трябваше вместо неплодните да сечеш плодородните, за да изработваш своите инструменти. И тогава често щеше да бъдеш изпълнен с печал и скръб, защото трябва да сечеш за изработване на инструменти и за подклаждане на огън това, което е създадено за храна на тебе и децата ти и през цялото време ти дарява сладостната си свежест. А така поради Божията благост и милост от това, което ражда плод, ти се храниш, а безплодното сечеш безгрижно, за своите нужди, защото Творецът затова го е създал в такова количество. Не само горите са изпълнени с такива безплодни дървета, но и големите планини и местностите, които са неподходящи за живот, а са определени за тях според неизречимата премъдрост и са отдалечени, за да не може една местност, ако е подходяща за живеене, да бъде посечена и унищожена напълно, когато дърветата се окажат недостатъчни за това, за което са предназначени.

Каза: „и плодното дърво да дава плод и семето му да бъде по негов род и подобие на земята“. И веднага поникна доброто и полезно маслинено дърво, а с него и орехът, смокинята, ябълката и другите дървета от този вид, с тях и кипарисът, и елите, и боровете, и смърчовете, черната топола и върбите, кленовете и трепетликите, тополите и останалите дървета, които са подобни на тях и растат на голяма височина; едновременно с тях и ниското дърво, подобно на храст, което не порасна нависоко. С

всичко това Той украси земята в своята доброта, като я окичи с различни плодове, форми и вкусови качества и те с безбройните думи на природата възхваляваха Твореца Бог, който ги изведе от небитието, и му въздаваха благодарност, както подобава: „Хвалете, каза, небесата небесни и водата, която е по-високо от небесата. Да хвалят името Господне планините и всички хълмове, плодоносните дървета и всички кедри."[31] Те и до днес го хвалят и прославят с гласовете си, дори когато по изключение сякаш измръзнат през зимата, през пролетта те като че ли възкръсват от мъртвите. С рождената си майка те умират всяка година, защото трябва и децата да умрат, и щом възкръсне тя, възкръсват и те според закона, установен за тяхна полза от техния Господар и Творец.

[За водите]

Сега послушай какво ти обяснява самото Писание, като казва: да се събере водата и да се яви суша. Покровът се вдига, за да се види невидимото. Но може би някой ще пожелае да разбере и това, като попита защо течението на водата надолу по планината става по заповед на Твореца, както свидетелствува Мойсей. Докато водата се намира върху равна земя, тя стои на едно място, без да може да тече в някоя посока, но щом открие и най-малкия наклон, тя поема надолу, а тутакси след нея се втурва и останалата и тече толкова по-бързо, колкото по-голяма е тежестта ѝ и колкото по-дълбоко е мястото, по което се стича. [. . .] На водното естество бе заповядано да тече и от тази заповед то стана неуморно. [Имам предвид течащата част от водата.] Някои води текат сами за себе си, например изворите и реките, други стоят събрани. Но думата ми сега е за течащите води.

„Да се съберат водите на едно място."[32] Ако ти застанеш при някой извор и видиш как извира водата, [ще се запиташ]: Кой ли я изтласква от земните недра? Кой ли я води напред? Къде почива, къде се крие, откъде изтича? Кое ли е мястото, в което се влива? Защо местата, откъдето изтича, не се изпразват, а местата, където се влива, не се препълват? Всичко това спазва заповедта на онзи първи глас, чрез него водите получиха своето неспокойно течение . . .

„Да се съберат водите на едно място." За да не могат приижданите води да се изливат безразборно извън мястото си и да изпълват други площи, на водата, която не можеше да се удържа и застрашаваше да потопи цялата земя, ѝ бе заповядано да се събере на едно място. По тази причина морето образува вълни и често се пени от вятъра, като вълните му достигат голяма височина, и щом достигне брегове те и се докосне до тях, то се превръща в пяна и се връща обратно, както говори и Писанието: „Или

от мене не се боите, каза Господ, който сложи пясъка за предел на морето“[33]? С най-слабото от всичко, пясъка, той укротява пакостите на бурята. Какво би могло да попречи на Червено море да навлезе в Египетската земя, която е разположена по-ниско от него, и да се слее с другото море, освен заповедта на Твореца. А че Египетската земя е по-ниско от Червено море, това на дело ни показаха тези, които пожелаха да съединят двете морета — Египетското и Индийското, т. е. Червено море. Затова тези, които започнаха, се отказаха — отначало започна Сезострис Египетски,[34] след него друг поиска да повтори — Дарий Индийски[35]. Разказвам това, за да се разбере каква е силата на заповедта „да се съберат водите на едно място“, т. е. да не се извършва друго събиране освен това, а след първоначалното събиране водата да остане на едно място. С това искам да покажа, че отначало водите бяха разделени на различни места. И планинските долини, прорязани от дълбоки пропасти, събираха водите, също така и много равнини и полета не се различаваха по нищо друго от моретата и блатата освен по формата си, въобще всичко, което тогава бе запълнено от водата, се изля и събра по Божията заповед на едно място. Но да не би някой да рече, че щом водата е била върху цялата земя, тя е била и във всички долини, където сега се намира морето. Те и тогава са били пълни и в какво иначе щяха да се съберат водите, щом като долините вече са били запълнени? Ние ще отговорим така: когато водата е трябвало да бъде събрана на едно място, тогава са били създадени и съдовете. Преди това не е съществувало морето, което е отвъд Гадира[36], нито онова голямо и страшно за плаващите море, което обгръща Британския остров и западната страна на Иберия. Едва след това бе създадена по Божията заповед тази шир и водното множество се вля в нея.

[. . . .]

Както огънят, който употребяваме, е разпръснат и разделен на много части, а горе в етера той е разстлан като едно цяло, както и въздухът е разделен на малки части, а като цяло обгръща земята, така е и при водата: макар и да е разпределена в по-малки басейни, мястото, от което водната стихия се е разделила на части, е едно. Езерата, които се намират на север, и тези, които са в елинските земи и в Македония и във Витиния[37] и в Палестина, въобще всичките очевидно са водни басейни. Но сега думата е за този огромен и единствен воден басейн, голям колкото земята. А в тези езера има много вода — никой не спори за това. Но всъщност те не бива да се наричат морета, нито да се твърди, че са солени, колкото Голямото море[38], Асфалтийското езеро[39] в Юдея и Сервонитското[40], което се простира между Египет и Палестина, като пресича Арабската пустиня. Това са езера, а морето е едно, както разказват тези, които са обиколили земята.

Други смятат Ирканскѝото езеро и Каспийското езеро за самостоятелни, но ако послушаме тези, които описват земята (географите), то и те са свързани под земята едно с друго, а едновременно с това се вливат и в Голямото море. Също така се смята, че Червено море достига отвъд Гадира, където се съединява [с Голямото море]. Защо, питат, нарече Бог водните басейни морета? Нали затова, защото водите се стекоха на едно място, а и останалите водни басейни, т. е. заливите и провлаците, които са останали в своята форма по различни земни места в долините, всичко това Господ нарече море: Северно море[41], Южно море[42], Източно море[43] и Западно море[44]. И всяка от тези дълбочини има свое име: Евксински понт[45] и Пропонт[46], Хелеспонт[47], Егейски понт[48] и Йонийски. Други са Сардинската шир[49] и Сицилийската[50] и Тиренската[51]. Има много имена на моретата, които ние няма защо да споменаваме сега.

[. . . .]

„И видя Бог, че е добро.“[52] Тази дума не указва, че гледката на морето е била прекрасна за Бога — не с очите Творецът вижда красотата на творенията, а наблюдава сътвореното с неизречимата си премъдрост. Сладка е гледката, когато блещука морето, когато се успокои съвсем, сладка е, и когато раздвижва плещите си от лекия полъх и играейки с пурпурните вълни, се доближава до съседката-земя и сякаш я прегръща с нежните си ръце и я целува. Не бива да се разбира буквално казаното в Писанието, че морето се е сторило на Бога добро и сладко, а че красотата (добротата) трябва да бъде оценена според смисъла на творението. Първо, защото морската вода е източник на влагата по цялата земя. Тя преминава през невидими канали, за които свидетелствуват дупките в земята и пещерите. Там морето посредством криви канали и извити изходи бива задържано да не се изкачи нагоре. През тези извити канали, изтласквана навън от налягането на вятъра, [водата], изтича, като руши земята и камъка, и от тази филтрация става сладка и губи горчивината си. Тази вода става и топла, когато, задвижвана по същия начин, приема на изхода качеството на рудата и загрявайки се, често става топла и вряща, както може да се види по много места на островите и покрай морето. Топли извори, излизащи от земята, има не само край морето. Близо до тях извират и студени реки — това се случва, за да може чрез малкото да се види и голямото.

Защо разказах всичко това? Не затова ли, за да разберем, че по цялата земя има много пукнатини и че водата тече под земята още от създаването на морето. Ето защо морето е добро за Бога, тъй като има влага, която изтича от дълбините, добре е и защото приема всички реки и при това остава, без да напуска своите предели, добро е и защото е начало и източник на въздушните води. Когато се огрява от слънчевите лъчи, то издига нагоре

леките части на водата във вид на изпарения и дим и когато тази влага се възнесе до високите места, тя се охлажда [подобно на отразените от земята и издигнати нагоре лъчи]; и изстинали заедно до стената на облаците, частиците се превръщат на дъжд и падат на земята. Това е известно на всеки, който разбира, че когато пълен с вода котел се подгрее и се вари дълго, той ще се изпразни вследствие на изпарението. Същото може да се забележи и при самата морска вода — когато моряците я варят и поставят над парата гъба, след като я изтискат здраво, ще получат вода за пиене, която от изпарението е станала сладка.

Морето и по друга причина е добро за Бога, тъй като то обкръжава островите, придава им красота и чрез себе си им осигурява защита. Освен това то свързва отдалечени земи, безпрепятствено пренася моряците и им създава връзки във всички земи. Което не знаем за тези земи, го научаваме от плаващите. То създава богатството на търговците и ако някому нещо потрябва, то може лесно да се добие, като се изнесе това, което е в излишък и изобилие у един, и се внесе това, което липсва на друг.

Той каза: „Да произведе земята злак трева, която да дава семето си по свой род.“[53] Защото всеки вид трева, който е полезен за добитъка, щом за тях е полезен, е полезен и за нас; ето защо семената са предназначени и за нас. Но защо, ще попита някой, всичко, което расте от земята, трябва да има семе? Нали виждаме, че нито тръстиката, нито троскотът, нито ментата, нито чесънът, нито много други растения нямат семе. Ние ще отвърнем на това, като кажем, че много от израстващите от земята имат долу в корените си семенната сила. Например тръстиката образува от корена си грудка, подобна на чесъна, която подобно на семе покълва през пролетта. Същото е и с много други видове — това, което израства от земята, има от какво да се зароди в корените си. Ето защо самата истина е, че всичко, което расте, има в себе си или семе, или сила вместо семе. Това означава „според рода си“. Затова от кълна на тръстиката не се получава маслинено дръвче, а от тръстиката се ражда друга тръстика. И от всяко семе израства според вида му. И така това, което е получило първоначално своето битие от земята, то и до днес се ражда, като всяко пази своя вид.

[. . . .]

И днес още естественият ред при растенията свидетелствува за първоначалния замисъл. Поникването предхожда всяка трева и всяка зеленина. Ако нещо покълне долу в корена си и се надигне, например троскот или тръстика, то трябва да израсне и да поникне навън. Дори ако е от семе, то трябва най-напред да покълне и след това да се превърне в трева. А като раззеленее, да прокара стебло и тогава да даде плод, когато стеблото вече надебелее и укрепне, съхнейки.

„Земята да произведе злак.“ Когато семето падне на земята, и поеме необходимата му влага и топлина, то се размеква и пониква, захваща се в земята и извлича от нея сродната му влага. Когато влагата попадне в семето, тя внася тънки земни частици и разширява порите му. По този начин го принуждава да набъбне и то пуска корени надолу, а нагоре израства с толкова стебла, колкото са корените му отдолу. Кълнът се загрява непрекъснато, като извлича влагата от корените си и при извличането на топлината се вкарва земната храна. Тя се разпределя по стеблото и корена и по пшеничните люспи, както и по самите зърна и осилите. Така малко по малко растението се развива, като всяко расте според мярата си, без значение дали е житно, бобово или зеленчук. Едно растение или една тревица са ти достатъчни, за да вникнеш в този смисъл, ако изследваш добре съвършенството на това творение: как пшеничното стебло е препасано с пръстени, за да може като с някакви гривни да поддържа тежестта на класовете, когато, изпълнени с плод, се накланят към земята. По тази причина и голяма част от овеса е куха, защото главата му (класът) не е много тежка, а естеството на пшеницата я привърза с много пръстенчета и положи зърната ѝ в люспи, за да не могат животните, които се хранят с тях, лесно да ги откъсват; освен това постави на зърната осили като копия за защита срещу малките гадини, които да не могат да ги увредят.

Какво да кажа, какво ли да премълча? Сред богатите съкровища на това творение има едно неописуемо изобилие от най-прекрасното, но е непоносима празнотата на пропуснатото.

„Земята да произведе злак трева.“ И заедно с ядивното порасна и отровното, с пшеницата — и бучинишът, с другите ядивни [растения] — и кукурякът, аконитонът, мандрагората и макът. И какво прочее? Ще пренебрегнем ли това, което е създадено за наша полза, и ще престанем ли да славим и хвалим Бога, а ще корим и осъждаме Твореца заради тези неща, които ни погубват живота? А не помисли ли, че не всичко е създадено за нашия стомах? Нашата храна се различава от всичко и се знае от всички; всичко съществуващо има свой смисъл в творението. Или ако за тебе е вредна кръвта на юнеца, в такъв случай това животно не би трябвало да съществува или трябваше да бъде без кръв този, чиято кръв е необходима в нашия живот? Ти нали имаш достатъчно ум, за да се пазиш от всичко вредно. Нали овцете и козите знаят да отбягват тревата, която е вредна за тях, като я разпознават само с едно сетиво. А ти, комуто е даден и ум, и необходимото лечебно умение, а и опитът на твоите предшественици ти е даден, за да разбираш, то за тебе ли, кажи ми, ще бъде трудно да отбягваш вредното? Нищо от това, което съществува, не е създадено напразно — то или е предназначено за храна на жи-

вотните, или е оставено за лечение, или за помощ при някоя болест за нас самите. Скворците кълват бучиниша, но поради телесното си устройство те успяват да избягнат вредата от отровата, защото имат тънки канали, които водят към сърцето и изхвърлят погълнатото, за да не бъдат погубени от неговата студенина.

Кукурякът е храна на пъдпъдъците и тяхното устройство е такова, че не може да им навреди. Тези неща са полезни понякога и за нас. Лекарите ни приспиват с мандрагората, с опия успокояват и смекчават силните болки, други с бучиниша усмиряват и премахват лошите страсти и желания, а с кукуряка се отстраняват продължителни болести. Ето защо това, за което смяташ, че Творецът трябва да бъде упрекван, то най-вече е за негова прослава.

„Земята да произведе злак трева, която да дава семе по рода си." Защо каза земята да носи семена по рода? Нима [понякога], когато сеем пшеницата здрава, не я жънем като чернило (главня). Но това не е вследствие преминаването ѝ в друг вид, а от някаква болест или недъг по семето, защото то не се превръща в друго семе, а почернява при проникването и затова придобива друг външен вид и вкус. Някои смятат също, че когато се засее в добра земя и има проливни дъждове, то отново ще се превърне в здраво зърно. Така че не можеш да откриеш и сред растенията нещо, което не е възникнало по заповед на Твореца.

[. . . .]

„И плодното дърво, каза, което дава плод, и семето му в него по род и подобие."[54] След тези думи всички хълмове се покриха с растителност, всички дървета се устремиха нагоре и се извисиха нависоко — елите и смърчовете, и боровете, и кипарисите, и тисите, черните и обикновените тополи, и всяко дърво се зеленееше, обрасло с листа; розата и миртата и лавърът, които до този момент не съществуваха, тутакси се появиха от земята и получиха своето битие. Всяко от тях имаше свои отличителни качества и се различаваше от другите, разпознавано по неговите характерни белези. Цветът на розата тогава беше без тръни и едва по-късно към красотата на цвета бяха прибавени и трънките — да помним греха, заради който земята бе осъдена да носи тръни и бодили.

Заповядано бе на плодното дърво да създава на земята плод и семето му да бъде в него. Сред дърветата се срещат много, които нямат нито семе, нито плод. Какво да кажа за това? Нали това, което е най-почитано според природата си, то бива споменато най-напред? Но ако разгледаш добре, ще ти стане ясно, че има или семе, или вместо това някаква сила, която се равнява на семето. За черните тополи, върбите, брястовете, тополите и някои други от същия вид се смята, че нямат плод, но ако някой ги разучи внимателно, ще открие, че всяко от тях има семе.

Това зрънце, което се намира под листата, съдържа семенната сила. Онова, което засаждат от клонка и тя му служи за корен, съдържа в този корен семенната си сила. Затова градинарите ги отглеждат чрез откъсване.

Най-ценни са, както казахме, плодните дървета, които поддържат нашия живот, хранейки човешкия род с изобилието си. Лозите, от които се ражда виното, веселят сърцата на хората; маслината, която дава плод, с маслото си може да успокоява лицето. Колко много се събра сега, произведено от природата: коренът на лозата, големите пръчки, израсли около чокана и извисили се високо над земята, летораслите, филизите, мустачките, ягоридите, гроздовете. Дори само лозата е достатъчна — ако я разгледаш добре, тя ще извика в теб представата за естеството. Ще си припомниш образа на Господ, когато сравнява себе си с думите: „Аз съм лоза“[55], а своя Отец нарича градинар, а всеки един от нас, насадените в църквата чрез вярата си, нарече лозови пръчки, като ни уговори да принасяме много плод, за да не ни предаде на огъня, откривайки, че сме непотребни. Непрестанно и навсякъде сравнява човешката душа с лозата — за това говори и в Евангелието, и в пророците — който иска да прочете, като потърси, ще намери.

А ние да се върнем на темата: какви растителни видове са се появили тогава. Има едни, които дават плодове, и други, които са годни за работа; някои са подходящи за изработване на кораби и лодки, а други — за горене и отопление. Всяко от тези дървета има различно свойство и е трудно да се открие разликата между отделните видове. На някои от тях кореният са дълбоко, а на други съвсем на повърхността, едни от тях растат право нагоре и имат само едно стъбло, а други [растат] по земята и още от корена се разделят на много различни стъбла. Това, чието стъбло е високо и се е издигнало на голяма височина, има и дълбоки корени. А колко различни са и корите. Едни кори са гладки, а други са грапави, други пък са набраздени и напукани; едни от тях имат само по един пласт, а други са двойни и тройни. Чудното е, че и при растенията могат да се открият белези, които указват за младост и старост. Когато растението е младо и здраво, кората е гладко изпъната, а когато остарее, тя сякаш е набръчкана и стара. И ако първото бъде отсечено, то ще пусне филизи, а когато старото бъде отсечено, то няма да пусне филизи, защото за него отсичането означава смърт. Наблюдавали сме при някои растения как градинарите, като се потрудят, могат да ги излекуват. Тъй като нарът е кисел, а бадемът горчив, когато пробият стъблото при корена и вбият насмолен боров клин в сърцевината му, те превръщат киселината на единия и горчивината на другия в сладост. Затова нека не се отчайва някой, който чувствува себе си зъл, и да знае, че щом градинарите могат да подобряват ра-

стенията, променяйки качествата им, та нима стремежът на душата към доброто няма да може да преодолее душевния недъг и да я излекува?

Много разлики има между градинските дървета според раждането на плодовете им, затова няма да можем да ги обясним с една дума. Не само при дърветата от различен вид има разлика в плодовете, но и при дърветата от един и същи вид разликите са големи. Един образ има мъжкият плод, а друг — женският, както смятат градинарите. Те разделят и палмите на два вида — за единия приемат, че е от мъжки пол, а за другия — от женски. И може да се види как тези, които се отнасят към женския пол, са разтворили клоните си и жадуват за мъжкия пол. Градинарите, които се грижат за тях, поставят в клоните им нещо, наподобяващо семената на мъжкия пол, което наричат псинас (малки насекоми). Когато наситят желанието си, клоните отново се отпускат в предишния си вид. Същото говорят и за смокините. Други засаждат диви смокини до градинските и това, което се роди найнапред вместо цвят на питомните, те го вземат и го привързват към дивите, като ги карат да започнат да раждат плод, а не да го погубват или изхвърлят.

За какво е това сравнение с природата? Нали често получаваме твърдост от друговерците и кривоверците, за да показваме добрите дела. Когато видиш някой езичник или еретик, че живее в чистота и спазва установения ред, трябва да се утвърдиш и насърчиш, за да бъдеш подобен на плодородната и питомна смокиня; трябва да получиш сила, както и питомната смокиня получава от дивата, защото тя задържа плода — не изхвърля смокините, а им дава повече храна.

А кой може да изброи различията и формите им, как изглеждат и какъв вкус имат, какви са свойствата им и за какво служи всяко от тях? Как един плод узрява гол, а друг е покрит с люспи, трети пък е мек и сякаш има покрив от дебели листа, като например смокинята? Дървото, чийто плод е скрит под твърда обвивка, има леки и тънки листа, като например орехът. Друго е при смокинята, която има нужда от повече помощ, защото е слаба и мека; а дебелата обвивка на ореха би била увредена от дебелата сянка. Как е разцепен лозовият лист? Това е така, за да могат гроздовете да бъдат предпазени от увреждания, които предизвиква дъждът, а и за да могат през процепите да приемат обилно слънчевите лъчи.

Нищо не е само по себе си, нищо не е без причина, във всичко се крие непознаваемата премъдрост. Чия мисъл може да обхване това? Как човешкият ум може наистина да изследва всичко това, както и да разбере свойствата на всяко нещо и по какво се различават едно от друго и ясно да раздели скритите причини и да ги обясни докрай? Една и съща вода, извличана от корена, храни

по различен начин корена, по различен начин кората на стеблото, по различен — самото дърво, различно — сърцевината му. Тази водна влага отива и в листата, и във филизите, разпределя се по клоните, дава растеж на плодовете, превръща се в клей от същото дърво. Ничия мисъл не може да обхване това. По един начин се получава мастиковият клей, който наричат сълза, друга е сълзата на балсама, подобна на водата. И нартиките в Египет и Либия имат различни на вид сълзи. Смята се, че и кехлибарът е дървесна сълза, която се е сгъстила и се е превърнала на камък. За това свидетелстват клечките и малките животни, които са седели върху още течната малка сълза и като са потънали в нея, са се втвърдили, та все още могат да се разпознаят. И въобще, който не познава добре качествата на тези сълзи, той по никакъв начин не може да си обясни как става това.

Как от една и съща влага в лозата се получава вино, а в маслината масло? Но не само това е чудно — как на едното място влагата става сладка и рядка, а на другото е мазна и гъста. Но и при следните плодове разликите в качествата им са многобройни: една е сладостта на гроздето, друга е на ябълките, друга е на смокините, друга на фурмите. И още, казвам ти, помисли внимателно върху това, как една и съща вода, добра на вкус, веднъж, когато влезе в едно растение, т. е. дърво, става сладка, а друг път, в друго дърво, става кисела или съвсем горчива, когато е в пелина или скамонията? Ако е в жлъда или в дренката, става тръпчива и остра, а в теревинта и в ореха — мека, вкусна и маслена. Но защо трябва да говорим за други и далечни неща, когато и в самата смокиня водата преминава в противоположни качества. Сокът ѝ е горчив, а в самите плодове е сладък. Така е и при лозовите пръчки — във филизите тя е кисела, а е сладка в самото грозде.

А колко различен е цветът на всеки плод. Може да се забележи по цветовете, че една и съща вода в някои е червена, в други пурпурна, в други синя, зелена, жълта или бяла. А освен разнообразието по цвят те притежават много и различни аромати.

[. . . .]

„Да израсте от земята плодно дърво, което да дава плод на земята.“[56] И веднага планинските върхове обраснаха с дървета, подредиха се изкусно овощните градини, речните брегове се украсиха с безбройни растения. Едни бяха предназначени за трапезата на човека, други за храна на животните — и листата, и плодовете, трети ни се даваха като лек — във вид на сок, смола, тревица, кора или плод . . . Въобще всичко, което опитът е открил отдавна, събирайки в отделни случаи това, което му е било необходимо, всичко това острият и ясен промисъл на Твореца е прозрял в началото и го е извел в битието.

А ти, когато видиш питомното и засаденото растение или дивото, или това, което расте край водата, или полското, или цъфналото, или самия цвят, като познаеш чрез малкото великото, нека се множи удивлението ти и да расте любовта към твоя Творец! Отгатни и това — как е създал вечнозелените, едните сменят листата си, а другите ги пазят винаги. Маслината и борът сменят листата си, макар и тайно, за да се смята, че никога не се оголват. Винаги с листа е палмата — от поникването и докрая си тя пази едни и същи листа. Внимавай и в това, че мирика та расте и сред водата, но може да се размножава и на полето. Затова и Йеремия сравнява лукавите хора, които имат двуличен нрав, с това дърво.[57].

Из Слово за четвъртия ден Василиево

„И да бъдат, рече, знаци за времена и за дни и за години.“[59] Тези знаци на светилата са много полезни в човешкия живот. Ако някой се опита да ги изясни критично, ще открие, че от древния опит и наблюдения, те са полезни. Може да се разбере много за дъждовете, много и за бездъждието, също и за вятъра — дали ще бъде продължителен или краткотраен, бурен или слаб. Това, което се показва от слънцето, Господ ни го е предал с думите „Ще има буря, защото небето се зачервява и се покрива с облаци.“[60] Когато слънцето изгрява в мъгла, ще почернеят лъчите му, лицето му ще изглежда кървавочервено — такава халюцинация се създава от плътността на въздуха. Когато лъчите му не могат да пробият през сгъстения въздух, това показва, че поради натрупване на изпаренията, които излизат от земята, той не може да се задържи, а от увеличението на влагата предизвиква студ и бури по тези места, където се събира. Същото става и когато луната се огради [с пара] и около слънцето се опишат [концентрични] кръгове (гумна) — това означава, че ще има или силни валежи, или бурни ветрове. Така се получава и при т. нар. антилии, което ще рече странични слънца (слънчеви отражения) — когато се движат заедно със слънцето, те са знак за някакви въздушни смущения. Ако пък се появят лъчи на вид като дъгата, които се простират право надолу от облаците, това показва, че ще има валежи или силни бури, или просто времето за продължителен период ще бъде променливо. Тези, които са наблюдавали растежа и намаляването на луната, са установили много знаци, защото надземният въздух по необходимост се променя според [същите] фазите, присъщи на луната. Когато тя на третия ден е тънка и чиста, това показва продължително тихо време, ако има

дебели контури и рогове и аленее, то времето заплашва да бъде със силни валежи или с южни ветрове. Кой не познава ползата в този живот от тези знаци? Плаващият в морето, когато види този знак, може да скрие кораба на завет, за да се предпази от бурните вълни. Пътникът, щом види потъмняването на небето, може да избегне бедите, като изчака изясняването. Земеделците, които сеят семена или засаждат растения, по тези знаци се ориентират за най-благоприятното време за работа. И накрая, когато всичко ще бъде унищожено, т. е. в последния ден, тогава чрез слънцето, месеца и звездите ще се появят знамения. Бог каза: „Слънцето ще се превърне в кръв и луната няма да дава своята светлина."[61] Това ще бъдат знаменията за края на света.

[За зодиака]

„Да бъдат, каза, знаци и за времена, и за дни, и за години." За знаците вече говорихме. Смятаме, че „времена" означава смяната на годишните времена — зимата, пролетта, лятото и есента, — чиято сполучлива последователност ни предлага и закономерното движение на светилата. През зимата слънцето се движи по южните места и нощните сенки по нашите места са дълги, въздухът над земята сякаш изстива, всички изпарения на влагата се събират при нас и стават причина за много дъждове, студ и снегове. Когато се завърне от южните места и застане по средата, то изравнява времето на нощта и на деня; тъй като се задържа подълго над земята, температурата постепенно става благоприятна. Тогава настъпва пролетта — начало на растежа на растенията, оживяване на многобройните дървета. Тя запазва рода на всички земни и водни животни и продължава тяхното потомство. Оттук слънцето преминава през летния поврат и отива на север, като удължава дните. И след като продължително време се движи из този въздух, то пресушава въздуха над главите ни и изсушава цялата земя, като помага на семето за изобилието му, а на плода в узряването. Когато слънцето стане най-силно, то прави малки сенките по пладне, тъй като грее точно над главите ни . . . Това са най-дългите дни; а дните стават къси, когато се удължават сенките. Така е при нас, защото живеем върху северната страна на земята и затова ни наричат едносенчести. Има и други, които за два дни през всяка година са въобще без сенки по пладне, когато слънцето е над главите им и огрява по равно навсякъде. Тогава през тесния отвор то огрява и водата в дълбините на кладенците. По тази причина някои ги наричат безсенчести. А тези, които живеят отвъд страната на подправките [Арабия], хвърлят сенките си от двете страни (т. е. променят посоката на сянката си). Единствено те от нашата вселена по пладне хвърлят сянката си на юг. Затова ги наричат „двойносенчести". Това се случва,

когато слънцето премине в северната част. От това може да се проследи как всеки отделен слънчев лъч нагрява въздуха, как става това и какво го предизвиква. Тогава настъпва есента и изключителната жега намалява, температурата постепенно спада и през един сравнително умерен климат постепенно ни води към зимата. Ясно е, че слънцето отново се е върнало от север на юг. Така годишните времена, следвайки слънчевия път, управляват нашия живот.

[. . . .]

ИЗ СИМЕОНОВИЯ СБОРНИК (ИЗБОРНИК ОТ 1073 Г.)

1

Свети Епифаний. За дванадесетте камъка, които бяха вградени в нагръдника[1] на първосвещеника

1. Сардът[2], наречен още вавилонски [камък] е огненочервен като кръв. Среща се във Вавилон, близо до асирийците. Прозрачен е и има целебна сила. Като го мажат, с него целителите лекуват отоци и рани от желязо.

2. Топазът[3] е по-ръждив[4] от рубина. Среща се в индийския град Топазион[5]. Стриван на лекарско точило, изпуска сок, който не е червен наглед, а е като мляко. Пълни много чаши — колкото би искал точещият го. И не намалява нито на големина, нито на повърхност. Полученото от него пием при очни болести и при воднянка. [Да го пие] и този, който полудява от морското грозде.[6]

3. Смарагдът[7] е зелен. Копаейки го, варварите го секат в индийските планини. Силата му е в това, че в него можеш да видиш лицето си.

4. Рубинът[8] е много червен на вид. Среща се в Ливийския Кархидон[9], наречен Африкий. Казват, че го търсят през нощта, а не през деня, защото отдалеч искри като факел или като въглен. И за един час престава. И като разберат тези, дето го търсят, че е той, тръгват срещу светлината му и го намират. В каквито и дрехи да се увие, светлината му минава през тях.

5. Сапфирът[10] е светлосин[11]. Среща се в Индия и в Етиопия. Стърже се. Лекува отоци и подутини, намазан заедно с мляко върху възпалените места. Казват, че законът, даден на Мойсей на планината, е бил на камък сапфир.

6. Ясписът[12] е зеленикав. Открива се в устието на река Термодонт и в Матунтийския Кипър[13]. Употребява се при епилепсия.

7. Хиацинтът[14] е червеникав. Среща се в Сирия, във вътрешна Варварий. Древните наричат тази северна страна, където са

готите и давните, Скития. И тук, във вътрешността, в пустинята на Велика Скития има дълбока пропаст, покрита с гора, недостъпна за хората, оградена с каменни стени. И ако някой надникне от върха на планината, като от стена, не може да съзре дъното на пропастта, но от дълбочината е тъмно като някаква бездна. Затворници, пращани тук насила от околните царе, колят агнета и като ги одерат, ги хвърлят отгоре, от скалите в бездната на тази пропаст. И камъните полепват по месата. А орлите, дето живеят по скалите, се събират, примамени от мириса на месо, и изваждат агнетата с камъните по тях. И когато изядат месото, камъните остават горе, на върха на планината. Затворниците, като видят накъде са отнесли орлите месото, отиват там и така донасят камъните. А те имат такова действие. Ако ги сложиш върху въглени, самите те не се повреждат, а гасят въглените. И не само това, но също и ако някой вземе камък, увие го в платно и го държи над огъня, ръката му изгаря, а платното остава невредимо. Казват, че помага също на родилките.

8. Ахатът[15] е синкав. И той се добива в Скития. Стърже се и намазан на лицето, лекува ухапано от скорпион и ехидна.

9. Аметистът[16] е като дълбок пламък. Среща се в Ливийските планини, в крайморските краища.

10. Хризолитът[17] е сякаш злато. Има го в каменния кладенец на Ахименида Вавилонска. Ахименида наричат и Вавилон и този каменен кладенец. Стрит, камъкът лекува болни стомаси и черва.

11. Берилът[18] пък е гълъбовосин. Среща се в полите на планината, наречена Тавър.

12. Ониксът[19] е жълтеникав. И той се добива в същата планина.

2

Имената на големите планини

Ливан[1]. Каикасис[2]. Таврос[3]. Аклас[4]. Олимп[5]. Арарат[6]. Фаворион[7]. Синеон[8]. Пиринеон[9]. Китаронион[10]. Ферманион[11]. Ерманион[12]. Токасион[13]. Това са 13 планини.

Имената на големите реки

Тисон[14]. Геон[15]. Тигр[16]. Ефрат[17]. Йордан[18]. Нимфиос[19]. Танаис[20]. Днепър[21]. Миниос[22]. Ириманфиос[23]. Алоис[24]. Асамос[25]. Фермодос[26]. Ирасинос[27]. Риос[28]. Варъстенис[29]. Алфиа[30]. Таврос[31]. Евротас[32]. Менадрос[33]. Иринос[34]. Аксиос[35]. Пирамос[36]. Веос[37]. Ерон[38]. Сагарис[39]. Ателос[40]. Пиниос[41]. Империгиос[42]. Калав-

строс[43]. Симнос[44]. Скамандрос[45]. Стръмнос[46]. Ахелос[47]. Рестис[48]. Родамос[49]. Витрон[50]. Сергергис[51]. Строс[52] или още Дунав. Роданос[53]. Това са 40 реки.

Св. Августин.
От догматичните съчинения

Да видим каква е силата на огъня, от който винаги излиза светлина и винаги дим. Защото и двете неща се раждат от него, обаче огънят не е без тия неща, както прочее се открива, че тези трите не са едно и също нещо, но заедно се раждат. Понеже нито от светлината се появява огън или дим, нито от дима — огън или светлина, а от огъня светлината и димът винаги се раждат. И както пък дъгата по природа има свойствата червено и синьо, и зелено, и пурпурно, и както тяхната общност по природа е единна и единосъщна, и неразделна в съществуването си, така и Светата Троица е единосъщно божество — и е съединена без смесване, и е отделна без деление. И човекът прочее, бидейки сътворен преди всичко според Божия образ, носи най-явния образ на Светата Троица — неговата разумна и словесна душа да бъде в три същности, сиреч ум и слово и дух, както е и при пребожествената същност — Отец и Син и Свети Дух. Защото както Отецът е Отец, а не Син, и Синът е Син, а не Отец, и Духът е Дух Свети, а не Син, нито Отец, така и умът е ум, а не слово, и словото е слово, а не дух, и духът е дух, а не слово или ум. Те прочее нито се сливат чрез съединението, нито се разделят от броя им, защото трите са едно и едното е в трите — винаги единоестествени и единосъщни помежду си.

ПСЕВДО-КЕСАРИЙ

ИЗ ДИАЛОЗИ

Из Диалог първи[1]

Въпрос I. — Онези, които плават през голямото и обширно море, докато пътуват приятно при попътен вятър, малко се грижат за онова, що ги заобикаля. Но ако насреща задуха противен и силен вятър, който повдига буря и заплашва със смърт тези, които неотдавна безстрашно са плавали, едва тогава те начеват да копнеят за тихо пристанище. Те разглеждат цялата земя, която лежи срещу тях, без да могат никъде да хвърлят котва. Най-сетне, с помощта на кормилото те насочват кораба към близкия остров, ако пред тях се случи такъв, и по всякакъв начин се борят за своето спасение. А когато приближат до острова, като се приютят под закрилата на морските носове и [така] се спасят от ужасна смърт, те отправят благодарствени слова към общия Спасител Бога. Прочее също и ние, о чедолюбиви отче[2], като плаваме по многобурното море на живота и биваме изнурявани най-различно от вълните на ересите, без никъде да намерим пристанище за [нашия] ум, пристигнахме при твоята обич. Ние те молим да чуем [от тебе] относно достойната за поклонение Света Троица и относно други въпроси от Светото писание, та да не блуждаем заедно с безразсъдните, но като бъдем укрепени от твоето поучение, постепенно и безшумно да се отдалечим от морската буря и следвайки твоето медоточиво наставление, да се постараем да вкараме нашия душевен кораб в безбурното пристанище на Христа [. . .].

Въпрос VII. — Дори Писанието представя духа като нещо сътворено, като казва: „Господ, който утвърждава гръмотевицата и създава вятъра.“[3]

Отговор. — Но Писанието тук не говори за божествения Дух. Защото към онова, което е създадено, не се прибавя „свето“, а просто се казва: „създава диханието [на вятъра]“. Това е духането, свързано с движението на облаците и действието на дъжда, чрез което [духане] естествено се образува и звукът на гръмотевицата, когато в кухините на облаците се включи въздух и чрез пукване и духане се нанася удар върху материята. Подобно нещо става с ципата на нетрайното и прозрачно мехурче у птиците или

животните. Дръзките и невъзпитани момчета го взимат, изсушават го на въздуха, надуват го с духането си, после, като го ударят скришом, чрез шума на неговото пукване изплашват онези, които се намират наоколо, [та да им се пукне] далакът и до дълбочината на сърцето . . . .

Въпрос VIII. — А как през зимата, когато духат същите ветрове и дори по-силни, не се образуват удари на гръмотевица?

Отговор. — Когато облаците се овлажнят и омекнат поради гъстотата на въздуха, който е изпълнен с изпаренията и влагата от намиращите се по земята извори и реки, не се получава шумът от пръскването. Разбира се, това не става по цялата земя, но само в областите, дето владее зима. Това прилича на някаква кожа или ципа. Когато те биват надути на слънцето, дори при самото докосване издават звук. Но когато се овлажнят, не издават звук дори при пукване или свиване. И тъй, когато въздухът около земята стане по-плътен и се сгъсти, смятам, че не ще се чува плавният звук на гръмотевицата. Естествено, трябва да се смята, че според Писанието духането на вятъра се създава [по такъв начин], та затова и то се свързва с гръмотевицата . . .

Въпрос XXXVII. — Но ако не го наречеш създание[4], ти хулиш Отца, като му приписваш страдание. Защото онзи, който ражда, във всеки случай подлежи на страдание като родения. Понеже раждащият или се свива, или разширява, или се подлага на отрязване или на оттичане, или се надува, или се смалява, или друго нещо.

Отговор. — Остави настрана тези празнословия, о [достойни за удивление човече!] Защото божественото тяло не подлежи на надуване или на свиване, или на тление и изобщо не се поддава на никакво накърнение. И тъй, понеже Отец е Дух, то той е родил Бога Син Словото духовно, извънвременно и неизразимо. Но понеже повечето люде смятат, че зрението е по-вярно от слуха и опитът — по-верен от словата, аз сметнах за потребно да приведа примери за това, че божеството е родило, без да понесе накърнение, като не е било подложено нито на отливане, нито на раздела. Прочее, [слънцето] е създание на Бога. Някои люде — [коняри], воловари, свинари и пастири, когато се намират в необитаеми покрайнини и нямат огън, за да си сварят храната, напълнят една чаша със чиста вода и я държат под слънчевите лъчи. После като почнат да търкат сух [магарешки тор] о този воден съд, веднага получават оттам огън. [Небесното светило] не претърпява нито отрязване, нито намаление, нито увеличение, нито ограничение. Също така, като прониква в домовете през чистото стъкло [на прозорците] и сякаш ражда лъчите, то навсякъде изглежда винаги цялостно и незасегнато. По същия

начин и [главнята], ако и да запали много хиляди светилници, все пак не претърпява нито отливане, нито отрязване . . .

Въпрос XLIV. — Ние молим към вече казаното да се добави защо в Писанието Светият Дух бива уподобяван на вода и огън?

Отговор[5]. — Светият Дух се сравнява с тях не току-тъй необмислено, нито пък неоснователно. Защото водата, която вали от небесата, ражда трева, дава живот и храни. Тя прави всичко да се напоява и прониква във всичко. Бидейки еднообразна, тя действува по различен начин. Различни видове растения се оросяват от един и същи извор. Самият дъжд, бидейки еднообразен по своето естество и вид, по много начини оказва благотворно действие: в лилията изглежда бял, в розата червен, виолетов в [теменугата] и червен в божура[6]. Като вали по един и същ вид върху смокинята, той се превръща в различни неща: сладък е в плода, а стипчив в сока, който се изстисква от него. Като се излива в един и същи вид върху лозата, дъждът се сгъстява в пъпки, в издънки, в недозряло грозде, във вино, в сок, с една дума казано, става всичко във всичко. Бидейки еднообразен, като се съчетае естеството на онези неща, които го приемат, той отрежда на всяко едно от тях необходимото. Огънят също е еднообразен, но действува по различен начин: топли, пречиства, сварява, изпробва, осветява, изгаря. Така също и Светият Дух, който е един, еднообразен, еднородствен, единосъщен: неразделим, ненакърним, на всекиго раздава благодатта както желае. И както е естествено да става с растенията, та те, докато господствува над тях суровостта на зимата, остават без да дават плод, а когато се напоят от дъжд и се стоплят от слънцето, се оживяват отново и почват да никнат, така също и душите на човеците, докато биват обладавани от зимата на злото, проявяват [мрачност] и необщителност спрямо ближните си и са мъртви и безплодни . . . Разбира се, както водата има свойството да предизвиква раждане на тревата и да предизвиква растеж, а огънят — да изгаря и осветява, така също и светлият Дух има свойството да върши добрини и да наказва.

Въпрос XLV. — Тъй като в твоето лице намерихме душевен лечител, който чрез обяснения добре лекува нашите души и ни спасява от заблудата, ние те молим към казаното да добавиш [нещо] за ангелите, дали имат чинове, колко са, какви са по своята природа и дали знаят бъдещето.

Отговор. — . . .Ангелите, както и човеците, не знаят бъдещето, защото само на Светата Троица е дадено да познава това, което съществува и предварително да познава бъдещето. А те служат на нея и на нас: на нея както подобава на божество, а на нас, като ни ръководят в онова, което е заповядано от нея за нашето спасение. Те погубват едни люде поради тяхната непоправима лошота, та да не би ближните им да се изпълнят от това

зло. Те действуват подобно на мъдрите лекари, които, преди злото на болестта да се разпространи по цялото тяло, чрез изгаряне или отрязване прекъсват нейното бързо движение. Към същото се стремят и земеделците, които веднага, щом като плевелите израснат, ги изкореняват, та да не би, като пораснат заедно със житото и се издигнат високо, да го повредят. Също и лозарите, с цел да не се повреди гроздето, изтръгват или отрязват със сърпа бурените още докато са млади и преди да се увият около лозата и да я задушат. Същото има обичай да прави и земеделецът на нашата природа и уредниците на църквата . . .

Въпрос LVI. — Освен това ние желаем да знаем за раждането на огъня. Защото никъде в Писанието не е казано, че Бог е рекъл: Да бъде огън!

Отговор: — Най-действено от всичко е естеството на огъня и изглежда, че огънят съществува още със самото създаване на земята и се таи в него. Когато удариш камък — произлиза огън. Когато се трият железа, обичайно е да стане същото. Когато се търкат едно о друго дървета, вижда се подобно нещо, [както показва това оста на колата:][7] под натиска на товара тя се претърква от примесения в нея огън. Не само това, но и воденичните камъни, като се въртят празни, вижда се да изскача огън. По подобие на това и сблъскването на облаците, движени от вятъра, произвежда обикновено светкавици. Защото всичко е смесено с огън . . .

Въпрос LVII. — А как през зимата, когато съществуват същите облаци и ветрове, не се получава нито светкавица, нито гръм?

Отговор. — По-горе казах онова, което смятам за гръмотевицата. Относно това, че през зимата не се явяват светкавици, смятам, че то се дължи на гъстотата на въздуха и на влагата, която прониква в облаците. Несъмнено онова, което не съдържа влага и е сухо, има свойството да се проявява различно при търканията в сравнение с влажното и изпълнено с такава материя: едното се възпламенява, докато другото угасва.

Въпрос LVIII. — Казаното е вярно, обаче ние питаме не за светкавицата, а за създаването на огъня. Къде Бог е казал: да бъде огън!

Отговор. — Мойсей казва „рече Бог: Да бъде светлина! — и стана светлина“[8], сиреч естеството на огъня. Защото съществува не само нашият [земният] огън, но също ми се струва, че и висшите сили са огън и са сродни с нашия [земния] огън.

Въпрос LIX. — А как небесният огън е сроден с нашия [земен] огън, когато единият е неугасим, а другият угасим?

Отговор. — Мисля, че между ангелите и нашите души съществува приблизително сходство . . .

Въпрос LX. — А как земният огън има свойството да изга-

ря дърветата и всяко стъбло, докато небесният не изгаря сухите дървета, вълната на овците и нашите коси, [когато са изложени на слънцето]?

Отговор. — Нека слънцето ни бъде наставник, който да ни покаже сродството между своя собствен огън и нашия [земен] огън. Именно често пъти някои пастири, воловари или [коняри], като пребивават на шатри из пусти места, когато поискат да си сварят месо или съестни припаси, напълват с вода един съд от чисто стъкло и го държат изложен на слънчевите лъчи. Когато докоснат този воден съд със сух трут[9], те получават огън, който произхожда от [небесното светило].

Въпрос LXI. — Кой е създал тъмата? Бог ли, дали е изначална, или пък дяволът я е създал, като противовес на светлината? Ние смятаме, че тъмнината е съществувала отначало, още преди създаването на света. Защото Мойсей никъде не казва, че някой е създал тъмнината, но че тя е съществувала.

Отговор. — Нито Бог я е създал, нито дяволът, нито е съществувала преди видимия свят. Защото всички безтелесни множества на ангелите са пребивавали в светлина още преди да се създаде светът. Но когато горе е било разпростряно небесното тяло, тогава като от някаква преграда чрез сянката се е явила тъмнината, също както ако човек по време на най-силния дневен пек си издигне шатра от някаква гъста и плътна материя. Подобно нещо узнаваме и за онези, които плават с кораб: по време на силен дъжд те простират кожи и така затъмняват кораба. Ако ли пък не е така, то струва ми се, че тъмнината се е създала от подобното на мъгла изпарение из бездната, образувана от сгъстен мрак, и от парите . . .

Въпрос LXII. — Що впрочем? Дали светлината е едно, а денят друго? Друго ли е нощта, друго тъмнината?

Отговор. — Всичко светло и радостно се нарича, естествено, ден[10]. Противното на това се назовава нощ . . .

Въпрос LXV. — Какво е естеството на небесната твърд, която разделя посред небесната от морската вода?

Отговор. — През първия ден [от сътворението на света] е било създадено небето, което лежи над небесната твърд, а през втория ден небесната твърд, която виждаме над главите си и която има по-друго естество в сравнение с небесата, които стоят над него.

Въпрос LXVI. — Как така, като имат едно и също наименование, те се различават по своето естество?

Отговор. — Онези, които са ученолюбиви и не разследват повърхностно Писанието, ще открият, че те крият голямо различие дори и в самото наименование: едно е небе, друго небесна твърд. И тъй, от самото название узнаваме, че онова, което се вижда, има по-твърдо естество, отколкото онези [небеса], които

не се виждат . . . Божественото Писание обикновено нарича мъжа и жената с [общото наименование] „човек". Въпреки че носят едно и също название, единият е търпелив и може да понася тежести, а другата е слаба, сиреч по-лека по мисъл и слово. Прочее, като оставям настрана естеството на стоящите по-горе [небеса], доколкото е достижимо за мене, ще кажа, че естеството на видимата [небесна твърд] е лед, който по Божия повеля е втвърден и закрепен, за да носи всичко наднебесно, но е по-лек и се различава от нашата гъстота . . .

Въпрос LXVII. — А как може лед да носи и да разграничава тази така голяма и безкрайна вода?

Отговор[11]. — Естествено е християните да се ръководят от вярата. Защото там, където Бог желае, естеството бива побеждавано и служи въпреки своята природа. Така в Кана Галилейска водата се превърнала по Божия повеля във вино. Така Нил в Египет приел червен цвят. Така, против естеството си, Червеното море се превърнало в суша, водата застанала като две разрязани на половина стени и [еврейският] народ преминал с ненамокрени нозе по сухо дъно. Нека за твоето неверие като вразумение ти послужи удавеният [в морето] богоомразен фараон . . .

Въпрос LXVIII. — Вече по-горе те помолихме, когато те запитаме, да не ни смяташ за неверни люде, но като люде, които говорят с думите на неверните, за да получат полза от тебе.

Отговор. — И аз много справедливо моля вашето достойно за удивление благолепие, никак да не се колебае или да бъде хромо с очите на мисълта [по пътя към познаване на] истината. Към нашите думи нека добавим [за сравнение], че водата се намира на сто лакти над земята. А Бог казва: „Да бъде твърд всред водата и да разделя тя посред водата от вода."[12] Тук веднага се образува лед и се разделят насред водите, както това може да се види при едно стъкло, което образува преграда [в някаква чаша] и така разделя на две течността. А премъдрата действена Божия мощ е по-силна от всяко човешко изобретение. Но виж най-нагледния пример за небесната твърд, създаден по Божия воля, не от изкуството на човеците, и поставен пред нас сякаш за назидание. Това е една от четирите реки, които изтичат от извора в рая, именно Фисон, както се нарича от нашето Писание, от гърците Истър, от римляните Дунавий и от българите Дунав[13]. Когато скове зима, мекото естество на реката става подобно на камък, така щото може да издържа множество от неприятели, които вървят отгоре и преминават срещу гърците, в сремските[14] и тракийските области. Така става и с тази твърд, съставена от вода: отдолу тя се подмива от скритото под нея течение на реката, а отгоре носи коне и ездачи, които често пъти стигат до десетина хиляди. Случва се обаче, докато още трае суровостта на зимата и студът се задържа, от облаците да завали топъл дъжд и да се стечат потоци

от планинските хребети или от хълмовете над речния лед. Тази [дъждовна вода] бива разделена от онази, която тече отдолу, посредством образуваната от вода твърд [на леда], сякаш посредством някаква преграда, така че остава за известно време несмесена и неразбъркана с течащата отдолу. Подобно нещо виждаме и при снега, който като чуждо тяло се разтопява върху казаната твърд [на леда], така щото тя се намира като междинна преграда от лед и разделя по средата вода от вода, подобно на небесната твърд, която разделя онова, което е на земята, от надземното. Смятам, че в сравнение със зимата безкрайна и несравнимо посилна е Божията повеля, която е създала небесната твърд над нашите глави.

Въпрос LXIX. — Но защо са небесните води? Дали нещо да се напоява, или да я пие, или да плува, или да пои нещо, или изобщо са за някаква нужда?

Отговор. — Понеже, както казах, небесната твърд е като лед, тя е трябвало да приеме намиращата се над нея топлина на небесните светила, сиреч слънцето, луната и останалото сборище от звезди, чието естество е от огън. Именно поради това, да не се разпадне от горещината им създадената твърд, било наредено, щото огромна вода, поставена над нея, да охлажда горещината и да възпира пламъците, та [твърдта], като се стяга от тази влага, да може да се съпротивлява на огъня от небесните светила.

Въпрос LXX. — А как може лед да се съпротивлява на огън, когато той съвсем не издържа близостта до огъня, нито допира с ръка, нито топло дихание, нито приближаването на някаква дреха?

Отговор. — Обаче надземното не трябва във всичко да се поставя под [правилата на] земното. Съответно с нашата немощ, [Божията] сила всичко нарежда и управлява. Като изхождаме от слабите примери, които се намират пред нас, ние говорим за онова, което се намира над нас. Като съпоставяме царя на небесните светила слънцето и го сравняваме с небесното тяло, то ни се показва като много малък светилник в огромен дом. Ако някой постави върху огромен поднос малка искра или запали свещ, не само не ще бъде в състояние да изгори или разтопи положения отгоре съд, както си мисли, но дори няма да може да го загрее. И тъй, как едно слабо светило ще може да разтопи или да изгори една втвърдена бездна? Кога едно запалено кандило може да сломи мраза на зимата, която се бори чрез своя студ да загаси фитила, да превърне в камък намиращата се в него вода или масло, и дори когато прекомерният студ загасява самото светило? А как и растението амиант[15] може да се съпротивлява на огъня и дори поставено всред пламъка, остава съвсем незасегнато? Обаче и едно обикновено животно, като саламандърът,

надвива на огъня. Ние знаем, че то скача вред огнището с огъня и го преминава, без съвсем в нищо да пострада от естеството на огъня. И тъй слънцето, като минава по небето, никак не го уврежда. Описвайки неговото утринно изгаряне, божественият [песно]певец казва: „И то излиза като жених из чертога си, радва се като исполин, че тича по пътя си, и излизането му е от край небето.“[16] Виж, „край“ и „излизане“, а не кълбо [сфера] и възкачване чрез търкаляне, както мислят празнодумците. „И обикалянето му е до края на небето.“ [Ето отново:] „обиколка“ и „край“ до запад, а не „слизане“ и „залез.“ Но да се върнем към младоженската красота на слънцето. Защото и Давид казва за него: „И то излиза като жених от чертога си“, изразявайки чрез тези думи блясъка и съразмерността на утринния му изглед. Когато то преминава небето по пладне, ние често се опитваме да се подслоним от него, тъй като не можем да понасяме неговия жар. Щом като изгрее, то е красиво и носи удоволствие за всички. То изглежда като жених, преминава в обилие от изток до запад, чрез отраженията на своите лъчи и чрез светлината си разпръсква суровостта на въздуха, влиза в общение със земята, за да я оплоди, като я стопля и подбужда семената да покарат.

Въпрос LXXI. — Но как ледът не се стопява поради жаркостта на слънцето, което е така горещо, щото ние го избягваме по пладне, тъй като не можем да понасяме неговата горещина?

Отговор. — Тъй като Бог желае [това], нека твоят въпрос заглъхне . . . А как фитилът, направен от [растението амиант] и поставен в един светилник, може да трае в течение на двадесет години, като само дървеното масло постоянно бива изгаряно в огъня на светлината, а фитилът остава незасегнат? И тъй, относно Бога нека мълчи [питането] „как“ . . .

Въпрос LXXII. — Що прочее? Нима никога няма да има разрушение на небесата и унищожение на тези [небесни] светила?

Отговор. — Ще има разрушение на творението, обаче не пълно унищожение, а промяна към нещо по-добро . . . Когато пресекнат наднебесните води, тогава всичко напълно ще се разтопи поради извънредно силния огън . . .

Въпрос LXXIII. — Нима накрай ще изчезне и морето, което е толкова голямо, както и наднебесните води, за които Бог казва: „нека бъде твърд между вода и вода“?[17]

Отговор. — И много право от великия Исайя научаваме, че морето ще се свърши и накрай ще изчезне. Защото пророкът казва за Бога: „Той казва за бездната: Ще опустееш, и аз ще пресуша реките ти“[18] . . . Създателят е направил естеството на водите [да бъде достатъчно за цялата морска уредба]. Небесната твърд се запазва не само чрез охлаждането от надсветовните води, но също така праща надолу горещината на небесните светила. Чрез своето сгъстено тяло тя пречупва надолу устрема на огъня, на-

сочен нагоре, и чрез студа го разпръсква като лъчи, тъй както става с намиращата се в наши ръце горяща свещ. Когато натискаме отгоре нейния пламък посредством някакво блюдо или тиган, [пламъкът] се пречупва в лъчи и блясък. Защото и Христос, първото слънце, е направил слънцето издигнато високо, та да изгрява през лятото от тази страна, а през зимата от другата страна, така щото да не се задържа много в една и съща област, за да не повреди свода на небесната твърд и да изгори нещо от [мировата] уредба.

Въпрос LXXIV. — Що прочее? Дали и надземните води подобно на морските са горчиви, солени, тежки или смърдящи?

Отговор. — Горната вода е половина от цялата вода и [тази половина] не е така горчива или тежка, или зловонна, както е морската вода. Защото нея слънцето не я докосва, като минава под нея, докато, напротив, то повече грее върху другата, та я изпарява и изтегля тази по-сладка и пивка вода, която се влива в морето от реките и потоците. Защото ние често виждаме как някои блатисти места в продължение на [няколко часа] пладнешка горещина стават сухи и без влага поради изпаренията: водата се отделя от тях и като се издигне нагоре, смесва се с облаците, а после бива изсмуквана от [земята] като от сюнгер и се превръща в дъжд.

Въпрос LXXV. — Нима дъждовете биват доставяни на облаците от морето, а после се разпръскват отново по земята? А как всъщност е възможно такава тежест и такова голямо количество вода да се издигне нагоре в облаците?

Отговор. — Чуй Давид, който говори за Бога: „Той възвежда облаците от крайнината на земята и превръща светкавиците в дъжд."[19] А друг пророк казва: „Онзи, който призовава самата вода на морето и я излива върху лицето на земята: Господ Бог Вседържител е неговото име."[20] Защото чрез търкането на облаците, тласкани от ветровете, се произвежда дъжд и се явяват светкавиците.

Въпрос LXXVI. — А как така изворната или морската вода не се свършва, като бъде изчерпвана толкова години чрез изпарението за дъждовете и чрез всякакви други промени?

Отговор. — Изворната вода не се свършва, тъй като се получава от морето и отново чрез реките и потоците пак се влива в него. Заради това нито може да стане наводнение, тъй като [морето] получава онова, което само дава от себе си, както ни учи премъдрият в божествените работи Соломон: „Всички реки отиват в морето и морето не се напълва."[21] А морската вода не се намалява поради това, че [загубеното] бива заместено отгоре, тъй като онова, което бива изпарявано от слънцето, в още по-голямо количество се излива във вид на капки от небето и се оцежда чрез росата — както влагата, която всекидневието

чрез изпаренията натрупва и овлажнява кубетата на баните, а после започва да оцежда капки по пода. И често може да се види, че от морето или от изворите и реките се издига нагоре дебела мъгла, което според мене не е друго, а вода.

Въпрос LXXVII. — А как от морето може да излиза изворната или морската, или речната вода, когато [морската] вода е горчива и солена, а водите [на изворите и реките] са сладки, пивки и по-леки?

Отговор. — Нищо от тези неща не може да засенчи вече казаното. Защото чрез изцеждането в гънките [на земята] и чрез криволичестия път на извирането онова, което е тежко и горчиво, бива отлагано и солеността намалява, както, когато смесеното с вода вино бива прецеждано през сюнгер или през чист хляб. Изливано, виното като по-гъсто се задържа в порите [на сюнгера или хляба], а другото [водата] като по-леко и по-чисто се прецежда през порите. Същото се наблюдава, когато смесено с вода дървено масло бива прецеждано през [сюнгер или чист хляб]: онова, което е тлъсто и по-гъсто, остава, а по-лекото преминава и се отделя.

Въпрос LXXVIII. — А ако е така, защо навсякъде от бездните [на земята] не избликва вода, ами като копаем кладенци, полагаме необикновен труд, а често пъти понасяме и жалка смърт, бидейки заравяни под изкопите?

Отговор. — И напълно правилно от кладенците може да се докаже, че изворните води избликват от [земните] бездни чрез [шуплестите кухини на земята]. Защото като криволичат продължително през гънките [на земята], при излизането си от [земните] бездни водите се очистват от горчивината и като отложат солеността си, стават сладки. Кладенчовата вода естествено е по-тежка, възсолена и не е така приятна за пиене, защото дъното [на кладенеца] се намира близо до [земната] бездна и подобно на някакво ведро или делва плува по морето. Поради това вследствие на по-късия път на избликване и на по-бързата поява [върху земната повърхност] тя не притежава горчивата соленост на морската вода, но съдържа всичко в средна степен: по-тежка е от изворната и по-лека от морската.

Въпрос LXXIX. — Как облаците издигат нагоре морската вода? Как, като бъде вдигната горе, тя не се разлива веднага върху земята? Как така на едни места вали, а на други не вали?

Отговор. — Чуй Давид, който пее за Бога: „Той събира, сякаш в мех, водите на морето.“.[22] Друг пък казва: „Той свързва водата в облаците и въздуха.“[23] Преди това Йов, наставник, стълб и твърдина в подвизите на Бога, е казал: „И не се разкъсва облак под нея“[24], сиреч под водата. Разумно е да си помислим и за божественото възнесение на Спасителя [Христа]. Защото под нозете му се промъкнал облак не за да съдействува за Неговото

възшествие, но за да покаже, че Той е онзи, който някога е говорил чрез буря и облаци на Йов, а след него на Мойсей. Когато облаците бъдат изпълнени, подобно на някакви мехове или сифони, над тях лежи по Божия повеля водата — вместо някаква връзка или пръст или пък натиска на онзи, който държи сифона. Подобно нещо правят търговците, като спускат сифон дълбоко в една делва, напълват го, после, като поставят там ръката си, изкарват го нагоре. Тогава те го носят по цялата къща — сякаш по света се носят пълните облаци, — та онова, което е всмукано, да бъде използувано по волята на този, който го е налял, когато той си поставя или пък отмахва пръста [от дупката на сифона].

Въпрос LXXX. — След като по-рано всичко е било обгърнато от водата и е било покрито от бездната, как тя се е събрала и е отстъпила, по думите на Бога, който казва: „Да се събере водата наедно и да се яви сушата“[25]?

Отговор. — Обгръщащата всичко божествена сила, когато решила да отдели водата в едно общо място, веднага създала и мястото, което трябвало да я приеме. Защото не е съществувало нито морето отвъд Херкулесовите стълбове[26], нито обширното и неизследвано от моряците море с вода, което обгръща Британския остров и западните иверийци[27]. Но тогава това било създадено по Божия повеля и там се събрали множеството води.

Въпрос LXXXI. — Едно ли е морето, или има сбор от морета, или пък има много морета?

Отговор. — Един е сборът на цялата вода, но много са главните части. Защото езерата, които се намират на север, и онези, които са насочени към Елинското море и които обгръщат Македония, Витиния[28] и Палестина, безспорно представляват сводища [на вода]. Никой не оспорва, че те съдържат множество вода. Ние обаче не ще кажем, че те са напълно като морета, въпреки че смесват, подобно на морето, горчивината и солеността, както е Асфалтийското езеро в Юдея, Сервонитското [!] между Египет и Палестина, разположено покрай Арабийската пустиня, както и Ирканийското[29] и Каспийското. Има някои, които са ги описали. Обаче необходимо е да отдаваме внимание на земеописанията на онези, които са ги видели и описали. Защото [тези езера] незабележимо се свързват помежду си и се сливат в едно и голямо [море], както се сочи, че Червеното море невидимо е свързано с морето отвъд Херкулесовите стълбове.

Въпрос LXXXII. — А как тези сводища на води Господ е нарекъл морета?

Отговор. — Господ нарича морета езерата, които по особен начин са обгърнати от намиращата се наоколо суша, сиреч Северно море, Южно море, Източно море и друго, Западно море. Носят наименование моретата: Черно море, Мраморно море, Хелеспонт, Егейско и Йониско море, Сардиниско море, после

Сицилийско море, след това Тиренско море, както и безброй [други] имена на морета, които сега не е време да изброяваме.

Въпрос LXXXIII. — Защо Мойсей в началото на „Битие" казва „земя", а след това отново „суша"? Нима земята е едно, а сушата друго?

Отговор. — Мисля, че не съществува никаква разлика между суша и земя.

Въпрос LXXXIV. — Що значи това, което Мойсей казва: „И видя Бог, че е добро"? . . .[30]

Отговор. — Защото красива гледка представя изясненото море, когато в него царува пълно затишие. Приятно е и когато морската повърхност се вълнува от тих ветрец: тя изглежда на ония, които я съзерцават, багрена или пък синя, като нито буйно се блъска о съседната суша, нито пък е напълно спокойна, но сякаш целува, в някакви тихи прегръдки, своите брегове и отново се възвръща назад. Красива гледка е също, когато то се покорява на Божията повеля: „Да стигнеш дотук и да не преминаваш понататък, но вълните ти да се разбият [в самото тебе]."[31] То показва, за изобличение на нашата безразсъдност, наложения му страх: като преминава малко чрез вълните си границата, то очертава някаква ясна линия по морския бряг и сякаш с думи ни подканя да не преминаваме границите на Божието повеление. Красиво е също и като майка на реките, тъй като отново ги приема в себе си: от едната страна ги ражда, а от другата ги приема. Красиво е, защото чрез него се свързват повечето от раздалечените една от друга земи и градове: то носи по гърба си корабите и е свободно за моряците, а чрез тях доставя щастие и на другите. На онези, които нямат познания, то дава знания и помага в нуждите им на онези, които се нуждаят. Така то дава на градовете възможност за [извършване на] износ и внос . . .

Въпрос LXXXV. — Защо Мойсей е писал, че Бог е казал: „Да прорасте земята зелена трева, която да дава семе по вида си и по свое подобие, и плодоносно дърво, което ражда семе по род и подобие"?[32] Ние виждаме, че много от растенията са напълно безплодни и дори семе не дават. Защото какъв плод има габърът или елхата, или борът, или тръстиката? А какво семе има чесънът или шипката, или [борът], или [лозата], или тамарискът и другите безплодни растения?

Отговор. — Ако някой с любов и старателно издири Божиите [дела], той ще намери, че всичко е създадено напълно по Божието желание. Защото габърът дава плод: клонищата, които [служат] за нуждите на всекиго едного от нас, после шумата, която бива спастряна за храна на добитъка през зимата. Маслото от [неговите] фиданки се дава на болните и мнозина го наричат „егерово масло". Вместо семе самите клони се заравят и те пускат корени. Също и елхата и борът продължават рода си чрез своите клони

и издънки. А шипката или чесънът и другите цветове се използуват [различно]: едните за тяхната миризма, като пиячите ги примесват в стоплено вино; а другите биват използувани от онези, които варят билки и приготовляват благоухания за мазила, или пък от лекарите. Чесновият пък лук, разтворен заедно с други по-горчиви билки, прочиства стомаха, когато той е измъчван от отрова. Също и за онези,които пият вода, водата е безвредна. А пък тръстиката дава плод, като листата ѝ служат за метли, а останалата част [за уреди] за писане.[33]Едните и другите продължават рода си чрез коренните прораст̀ъци.

Въпрос LXXXVI. — Защо с добрите неща са съчетани лошите и губителни за нашия живот: заедно със житото [расте] плевелът и бучинишът, заедно с цвета — бодлите, заедно с другите храни — кукурякът, и пелинът, и мандрагората, и маковата глава [с опиум], — които погубват нашия живот?

Отговор. — И тъй защо, като изоставим похвалата за полезните неща, ще обвиним Твореца за онези неща, които са създадени [да бъдат различавани и избягвани] от нас, а дори и за полза? А не помисляме за това, че не всичко е създадено заради нашия стомах. Онези храни, които са отредени и приготвени за нас, са познати на всички. Всяко нещо, което е създадено, изпълнява свое особствено предназначение в света. Затова, че кръвта на юнеца [бика] била отрова за тебе, не трябваше ли да бъде създадено това животно, или пък то трябваше да бъде без кръв, когато неговата сила е толкова потребна за нашия живот? Обаче за тебе ти е достатъчен сам по себе си вроденият разум, за да се предпазваш от онова, което е вредно. Нима прочее овците и козите не знаят да избягват онези неща, които са гибелни за живота им, като различават само чрез обонянието вредните неща? А за теб, който имаш и разум, и лечителското изкуство, ти предлага онова, което е потребно, и опитът на предците ти подсказва да избягваш вредните неща, трудно ли е да избягваш отровните неща? Обаче никое от тях не е създадено напразно или без полза, но всяко е дадено за полза нам или на животните. Защото скворците ядат [пелина], пъдпъдъците кукуряка, като едните и другите поради природното си устройство не получават никаква вреда. А чрез мандрагората лекарите предизвикват сън у болните. [Чрез опиума] те успокояват силните болки на телата. А някои вече и чрез пелина са започнали да премахват проявите на беснуване, докато чрез кукуряка и мандрагората отстраняват много от хроническите страдания. Ето защо онова, което смятаме за създадено като враг на нашата природа, то за нас се превръща в прибавка към благодарността ни.

Въпрос LXXXVII. — А защо за растенията и за дърветата се казва: „[земята] да прорасте“, докато за добитъка и зверовете:

„да роди“?[34] Нима има някакво различие, когато и едните, и другите произлизат от една и съща утроба?

Отговор. — Защото растенията и плодовете трябва да растат всяка година и да остават в самата земя, като в майчина пазва, след окапването на листата и да завършат живота си, а после отново да се раждат от нея. Животните обаче, след като веднъж са били създадени от нея, по-нататък вече се раждат не от нея, а сами от себе си . . .

[. . . .]

Въпрос CXIII. — Като се обръщам към тебе, отче, аз не защитавам езичниците, но желая да си доставя от широкото твое знание оръжие против тях.[35] И тъй, защо сега казваш, че нищо не става случайно, нито пък извън Божията мощ? Ето, небесната дъга, която се вижда, има точна обиколка, каквато наистина дори умът не може да опише. И въпреки това ние виждаме, че [дъгата] не се създава от никого, но се явява тъй от само себе си.

Отговор. — Устройството на дъгата не може да представя пред тебе нещо случайно. Защото тя се простира по очертанието на небесната твърд като червена връв върху диск. Ако и наистина умът представя образ, който изобразява самия себе си, обаче онзи, който е създал първообраза, го е направил такъв преднамерено, като е желаел [чрез него] да изобрази онова, което си е представял. Нека не ти се струва, че става случайно,когато олово, восък или мед биват разтопявани на огъня, после биват изливани в някакъв калъп, та получават от това неговата форма и биват преработени според волята на майстора. Напротив, чрез ръката на майстора бива изработено посредством калъпа онова, което [майсторът] желае. Така също трябва да се схваща появата на дъгата при силните дъждове . . . И тъй слънцето, посредством лъчите си извлича като с някакви тръби влагата от облаците и сякаш чрез някакви уста привлича [към себе си] дъжда, който като поток се спуща към земята. Дъгата е трицветна: червена, бяла и зелена . . . [Юдеите] сметнаха за човек Бога, комуто ние всички се покланяме. Както опитните лекари прекъсват течението, което от темето се спуща към лицето, така посредством дъгата се събират на едно място водите, разлети като в някаква поставена под слънцето форма, а посредством лъчите — облаците, и сякаш с нажежено желязо се изсушават водоносните жили.

Въпрос CXIV. — Ти каза, че първоначалният мрак се е получил при разпростирането на небесното тяло, и [казаното] относно това е добре. Но защо ние виждаме, че нощта настава от само себе си и не получава форма по никакъв [първо]образ?

Отговор. — По-горе аз обясних за нощта. Но и сега, като използувам едно слабо уподобление, ще покажа, че тя не настава току-тъй от само себе си, нито пък извън Божията ръка. Както стълбовете биват издигани от строителите, ръката на майстора

извайва онова, що се изделва или изковава, обаче техните очертания не се получават от майстора, но от онези неща, които са направени преди тях. И тъй, едното и другото се получава като бъде създадено по някакъв образец. Все пак тези образци първоначално са били направени от ръката на майстор. Ето защо и нощта не се явява като нещо от само себе си, но представя сянка от земята, както ще покажа малко по-късно [. . .].

КОЗМА ИНДИКОПЛЕВС

ИЗ ХРИСТИЯНСКА ТОПОГРАФИЯ

Из Книга втора

Образа на земята, както казахме, се простира по дължина от изток към запад, а по ширина — от север към юг. Земята се разделя на две части от едно море, което езичниците наричат Океан и което обкръжава тази земя, на която ние, човеците, живеем днес, като я отделя от другата земя, чиито краища се докосват до краищата на небето и е заобиколена от Океана; тази земя на изток някога обитавали човеците, преди да настъпи потопът по времето на Ной; това е мястото, където се намира и раят[1]. По време на потопа [хората] преплували до тази земя в ковчег и попаднали в персийските земи, където и заседна Ноевият ковчег на Араратските планини[2]. Така Бог спасил Ной и тримата му синове с жените им, за да бъдат четири съпружески двойки. Спасил и всички животни: от всички чисти (т. е. домашните) — по три двойки, а от дивите — по една, понеже са страшни. Изглежда, че Ной е принесъл в жертва на Бога от всичко чисто и затова хората били четири двойки, чистите животни — по три, а дивите зверове — по една двойка. Така те доплували до тази земя, на която и до днес живеем, а тримата Ноеви синове я разделили така: Сим и потомството му [получили] земите от Азия до Далечния изток при Океана; Хам и потомството му — от запад, от така наречените Гадири до океана при Етиопия, до земята, наречена Варвария[3], която от другата страна се простира до Арабския залив и [достига] дори до нашето море — казвам Палестина и Финикия — и [включва] всички южни територии, както и цяла Арабия, наричана и до днес Евдемона, сиреч Щастлива; Яфет и потомството му — от северните райони, от [земите] на мидийците и скитите, до Океана; от запад — та чак отвъд Гадирите и всички останали области, както се пише в Битието от божествения Мойсей[4]. От него прочее, като заимстват и езическите философи, разделят земята на три части: Азия, Ливия и Европа. Азия наричат изток. Ливия наричат юга чак до запад. Европа наричат севера чак до края на западните области. На тази земя има и четири залива, сиреч морета, които се вливат в Океана, както правилно твърдят и езическите философи, когато пишат

за това. Те [заливите] са: нашият [при гръцката земя], влива се при Гадирите и преминава през западните области; Арабският залив, наричан още Червено море; Персийският — при Ливанската земя[5]; четвъртият започва от север и се влива на изток, е така нареченото Каспийско море или Иркания[6]. Това са четирите залива, по които може да се плава, докато по Океана не може да се плава заради многото течения и надигащата се мъгла, която скрива слънчевите лъчи, както и заради необятната му ширина. Някои от нещата, за които говорих, приех от божествения мъж [Мойсей], а други сам установих от собствен опит, понеже заради търговия плавах по три залива: Ромейския, Арабския и Персийския. От живеещите по тези места, както и от тези, които бяха плавали дотам, научих разказаното.

Тези от вас, които са плавали по тези места и са достигнали до вътрешните части на Индия[7] близо до страната Варвария, която зингите[8] наричат Устие на Океана, сигурно са видели отдясно в далечината да летят много птици, които се казват „сусти“[9]. Те са двойно по-големи от говеда, а зловонието на въздуха на това място е толкова голямо, че кара всички, които са на кораба, да се страхуват. Затова всички на кораба — гребци, опитни в плаването, както и пътници — казваха, че сме близо до Океана и говореха на кормчията: „Насочи кораба наляво в залива, за да не бъдем повлечени от течението, да попаднем в Океана и да погинем, защото Океанът поглъща плаващите.“ Теченията от залива се вливат в Океана и образуват огромна вълна, която предизвиква ужас. Тази гледка беше много страшна за нас и ни обзе неописуем ужас. Някои от онези птици, наречени сусти, дълго ни следваха, летейки високо, сякаш ни напомняха, че Океанът е близо.

Не всички земни краища са еднакви по височина. Северните и западните са по-високи [планински], а южните са по-ниски [равнинни]. Спрямо първите Океанът лежи в дълбочина, а спрямо вторите — на едно равнище. Първите, понеже са отдалечени от слънцето, са студени, та заради това телата на живеещите там са бели. Южните и източните, [понеже са по-близо до слънцето], са топли. Освен това не цялата земя е населена: северните части заради неописуемия студ е необитаема; южната пък, заради силната горещина, също е останала незаселена. Защото и блаженият Давид така говори в псалом 74: „защото въздигането не иде нито от изток, нито от запад, нито от пустинята“[10]. Защото изгрева нарече изток, залеза — запад; другите два края — север и юг. Когато езическите философи говорят за това, те казват истината, защото това наистина е така. Ние пък твърдим, понеже го приемаме по божественото Писание, че слънцето се движи от изток, като по въздуха достига до южните предели, изпраща светлината си на север, като огрява цялата обитаема земя. Високите

части на земята образуват преграда на север и на запад, като в онези земи настава нощ, както и над Океана и в земите отвъд Океана; после, когато слънцето достигне западните [области], които са по-ниски от земните възвишения, и измине своя път над Океана към северните краища, тогава на земята настъпва нощ, докато обикаля и отново дойде на изток, издигайки се към южните земи, осветявайки вселената. Или както говори божественото Писание чрез Соломон: „Слънцето изгрява и слънцето залязва и на мястото си се връща, откъдето е изгряло."[11] И още: „Вятърът вее на юг и отива на север, върти се, върти се в своя път и пак започва своите кръговрати."[12] [. . .]

Впрочем от пророчествата на Ламех, както и от трапезното устроение на скинията се разбира, че от другата страна на Океана има земя, също оградена от Океан. А и свещеновидецът Мойсей във Второзаконието така рече: „И ти, Израилю, чуй заповедите, които ти давам днес. Да не речеш в сърцето си: „Кой ще се изкачи на небето, за да ги снеме при нас? Или пък кой ще отиде от другата страна на морето, за да ги донесе?"[13] „Близо до тебе е това слово, то е в устата ти."[14] Да не речеш, че е невъзможно да се възкачиш на небето и да снемеш Божиите заповеди или пък да преминеш на другата страна на морето и да ги донесеш, защото те са близо до тебе, те са в устата ти и в сърцето ти. И знай още нещо: Океанът не може да се прелети и небето не може да се достигне, защото ние сме тленни. И не за плавателните заливи се казва, че не могат да се пресекат, а тъкмо за Океана се твърди това.

Понеже хората обичат да знаят и се стремят да научат всичко, то ако раят беше на нашата земя, мнозина не биха се спрели пред нищо, за да го достигнат. Ако те без колебание тръгват да пътуват заради дребната търговия с коприна, то как при възможността да видят рая биха се спрели? Земята на копринатa е във вътрешна Индия, като се навлезе наляво в Индийския залив, което е много далече от Персийския залив и затова те донасят малко коприна, и то не всяка година[15]. Страната на ливана[16] е в крайните области на Етиопия. Тя се намира във вътрешността на континента, а зад нея се намира Океанът; жителите на Варвария, понеже са близо, навлизат във вътрешността и като вървят търговия, донасят оттам тамян, канела и захарна тръстика. След това пак по море ги откарват в Адулия, Омерт, Индия и Персия[17]. Така и в книга Царства ще намериш писано, че царицата на Сава — така се нарича страната на омиритите, която в Евангелието Господ ще нарече „царицата на Юга" — поднесла на Соломон благовония, които били от Варвария, която била съседна отвъд морето, а също и жезли от абанос, маймуни и злато от Етиопия, понеже владеела цяла Етиопия чак до края на Арабския залив. И пак по думите Господни може да се раз-

бере, че той счита тези места за края на земята, защото така казва: „Царицата на Юга ще се възправи на съд с рода си, защото дойде от края на земята да слуша премъдростите Соломонови.“[18] Страната на омиритите не е далече от Варварий: понеже морето се намира между двете страни, дотам може да се стигне за два дена, ако се плава по море. По-нататък е Океанът, който там се нарича Зингион[19]. Земята, наречена Сасу[20], също е близо до Океана. В съседство с Океана е и земята, раждаща ливан[21]. Наред с всичко друго там [в страната Сасу] има и много злато или по-точно златна руда. На всеки две години царят на аксомитите[22] изпращал свои служители в Сасу да купуват злато със съдействието на управителя на Агав[23]. Много други търговци тръгват с тях, така че понякога се събират до 500 души. На отиване карат волове, сол и желязо. Като стигнат близо до страната, те правят биваци на различни места. Като донасят много тръни, правят голямо заграждение и се настаняват вътре; после те колят говедата си, нарязват ги на късове и ги поставят на оградата от тръни, както и еднакви късове сол и желязо. Тогава пристигат местните жители, като носят злато колкото бобени зърна, и поставят едно, две или повече зърна злато върху това, което им харесва: парче месо, сол или желязо; след това се отдръпват. Приближава се господарят на стоката и ако му е изгодно, взема златото; ако ли пък не е съгласен, оставя златото. Идва другият и като види, че не го е взел, или добавя още, или взема златото и си отива. Такава е търговията им, понеже говорят на различни езици и не виждат друга възможност да се спогодят. На едно място остават горе-долу по пет дена, както е прието, докато разменят стоката. Когато стане време да се връщат, движат се пак всички заедно и въоръжени, защото сред местните жители се намират злосторници, които ги залавят и искат да им отнемат златото. През шестте месеца, през които пътуват, те постъпват все по този начин, докато се върнат обратно. На отиване те пътуват бавно, главно заради говедата, но на връщане бързат, за да не ги хванат студовете и дъждовете по пътя. Това е така, понеже по тези места са изворите на Нил и по време на дъждовете, както и през зимата, поради силните бури от нея се разлива множество потоци и пътят става непроходим. Когато там е зима, в околностите на Египет започва жътвата. От началото на месец фий (т. е. юни) до края на месец тоф (т. е. август) винаги вали силен дъжд — през тези три месеца; и тогава се образуват множество реки, които се вливат все в Нил. Някои от тези неща с очите си видях, а други пък чух и ги записах от хора, които са вършили там търговия. За да завърша разказа си, ще предложа на твоето благоволение и нещо друго, което съм видял. Град Адула[24], както го наричат етиопците по крайбрежието, е отдалечен на две мили от пристанището на аксомитите, с които ние,

търговците от Александрия и Ела, търгуваме. Вдясно от пътя, пред самия град Аксом на запад се намира мраморен трон на един от царувалите тук Птолемеи. Той е направен от изкусно обработен ценен бял мрамор, от какъвто се изработват белите трапези. Той има четвъртита основа и четири тънки малки колони на четирите ъгъла, а в средата — една по-дебела, изваяна като усукано въже. Отгоре върху колоните е седалището, а зад трона има облегалка. От лявата и от дясната страна има дръжки. Целият трон — основата, петте колони, седалището, облегалката и страничните дръжки — са изработени от един и същ камък и е около два и половина лакти. Тронът е подобен на така наречените у нас катедри. Зад трона има друг купол от басанитски камък, който е три лакти, четириъгълен, подобен на статуя, чиято глава по средата е остра, а встрани е по-ниска, така че образува формата на ∧. Цялото тяло е четириъгълно. Този камък сега е паднал зад седалището. Долният му ъгъл се е отчупил и е унищожен. Целият мрамор и седалището са изписани с гръцки букви. Когато аз преди около 25 години бях по тези места — това бе в началото на царуването на византийския император Юстин[25], — тогава царят на аксомитите Елесбан[26] се канеше да тръгне срещу омиритите. Той написа до началника на Адулия да му препише точно текста от мраморната плоча и от седалището на Птоломеевия трон и да му го изпрати. Тогавашният началник на име Асав, като повика мене и друг един търговец на име Мина, който стана монах в Раиту и неотдавна почина, заповяда ни да отидем и да препишем надписа. След като преписахме текста, дадохме го на началника, но запазихме за себе си точен препис и сега го предавам в това писание, предназначено за вас, като описание на страни, народи и разстояния. Надписът на гърба на трона е с релефни изображения на Ираклий и Йеремия[27]. Тогава блаженият, който беше с мене, ми каза, че Ираклий е покровител на силата, а Йеремия — на богатството. Аз си спомних писаното в Деянията на апостолите и му възразих само в едно: казах, че Йеремия е покровител повече на словото и то трябва да се приеме, защото така е написано в Деянията: „Наричаха Варнава Юпитер, а Павел — Меркурий, понеже бе словесен предводител."[28] Впрочем ето го и самият надпис, който прочетохме на мраморната плоча: „Великият цар Птолемей, син на цар Птолемей и на царица Арсиноя, потомък на Херакъл и Зевс по бащина линия и на Зевс и Дионис по майчина, като наследи от своя баща царствата Египет, Либия, Сирия, Финикия, както и островите Кипър, Ликия, Кария и Цикладските острови, опълчи се срещу Азия с пеша сила, конници, тригладски и етиопски слонове, с които баща му и най-вече той бяха ловували в тия страни, докарали ги в Египет и ги бяха превърнали в бойна сила. И като построи [войските] според военните изисквания, завладя цялата земя,

която е по поречието на Ефрат, Киликия, Памфилия, Неопия, Хелеспонт и Тракия, като плени и всички въоръжени сили на тези страни, заедно с индийските слонове, подчини всички владетели на тези страни и постави на тяхно място послушни единовластници. Той премина река Ефрат и направи свои Месопотамия, Вавилония, Мидия, както и всички територии чак до Бактриания; после издири свещените предмети, които персите бяха отнесли от Египет заедно с други съкровища от тези места. И изпрати други сили към Газа, като ги прехвърли през прокопаните реки . . .“[29] Такъв е надписът върху плочата, защото само това се е запазило от него. После, сякаш беше продължение, ето какво беше написано върху трона: „ . . .след това, като укрепнах, накарах съседните народи да се омиротворят, аз продължих войната и покорих в битки изброените тук народи; завоювах Газа — така наричат страната на аксомитите, — след това агамитите и сигиите, които живеят по Горни Нил в непроходими и снежни планини, където бурите и студът са постоянни, а снеговете дълбоки, та мъжете потъваха до колене. Като преминах реката, победих ги; след това — лаасините и гамалите, които живеят в планините, откъдето извират горещи извори. Превзех и страната на савеите. Победих и омиритите и превзех техните земи, които стигат чак до Египет. Като покорих живеещите в планините, аз направих проходим пътя, който води от територите на моето царство чак до Египет; след това подчиних аните, които обитават скалистите планини. Ето с тези народи воювах, които се бяха укрепили върху една много висока планина, трудно достъпна. Като ги покорих, аз събрах оцелелите и си избрах за себе си млади жени, деца, девици и цялото им имущество, което носеха със себе си. Победих народа раиса от вътрешността на сушата. [Превзех] и ливаноносните земи на варварите, които живеят по безкрайните безводни равнини. Покорих и племето солате; на тях им дадох да охраняват морското крайбрежие. Всичките тези народи, защитени от стръмни планини, аз ги победих и покорих, като лично участвах в битките и им оставих всичките земи, но заповядах да дават дан. Много от другите народи ми се подчиниха доброволно, като ми плащаха данък. На отвъдната страна на Червено море живеят арабите. Изпратих срещу тях войска и флота. Залових комита на техните войници и покорих царете им, като ги заставих да плащат данък, като ги проводих да си идат с мир. От тези краища, та чак до страната на савеите воювах и покорих всички народи под своя власт, като станах пръв и единствен между царете, защото имам моя бог Арес Благодатник, който ме роди и благодарение на който завладях всички страни, които са съседни на моята, от изток чак до земите, раждащи ливан; от запад чак до Етиопия. И Сасу завладях. Нея прочее самият аз излязох и я победих, а другаде изпра-

тих войските си. След като постигнах мир в целия свят, който ми е подчинен, а аз отидох в Адулия да принеса жертва на Зевс, Арес, а също и на Посейдон, за да закриля тези, които плаваха по море. Като събрах на това място войските си, поставих този трон и стълб на бога Арес в 27-та година на моето царуване." Сасу и ливаноносните земи се считат за край на етиопските земи. Впрочем Сасу лежи на юг и на запад от Варварията, която е разположена на юг и на изток. Варварията е земята, която ражда ливан, а земята Сасу е златотворна и я наричат тагхаран[30].

Това всъщност е написано на престола. И до ден днешен на мястото, където е поставен тронът, изпълняват смъртните присъди на осъдените. Не мога да твърдя, че този обичай се е запазил от древни времена, от времето на Птолемеите. Тези неща вмъкнах, защото исках да покажа, че и той е считал Сасу и Варварията за край на Етиопия, понеже сам е покорил всички онези народи и страни. Повечето от тези земи сами видяхме, а за останалите се осведомихме точно, когато плавахме в близост до тях. Всъщност по-голяма част от робите, които идват [при нас], са от тези народи и дори днес можем да открием някои от тях в ръцете на търговците. Що се отнася до Самина[31], където казват, че има страшен студ и вали сняг, там именно царят на аксомитите изпраща осъдените на заточение. Тези пък, които живеят отвъд морето, се наричат араби и кинедоколпити[32]. Там е и страната на савеите[33].

От това описание може да се узнае точно ширината на земята от северните области до Сасу и ливаноносната Варварията и че тя не е повече от двеста нощувки. Знаем точно и едва ли сме далече от истината, защото ние описахме нещата — едните, след като лично ги бяхме видели при нашите пътешествия по суша и вода, а другите — след като ги проучихме точно, тогава ги описахме. Защото и по този въпрос Свещеното писание казва истината, а езическите философи лъжат, защото повече си измислят и разказват бабини деветини; и за да защитят собственото си нищожество, блуждават за някаква друга зона, заобиколена с повече вода, отколкото знойната [зона], и която е подобна на земята, която ние обитаваме. Тази зона никой не я е видял и не е чул да се говори за нея, защото как може да се види и да се чуе нещо, което не е реално познаваемо за сетивата ни? Затова не е за вярване тяхното празнословие. Впрочем не на старите [езически философи], а на някои нови мъдруващи [ученията] биват такива. Те считат теориите на древните за кощунствени и започнаха да опровергават схващанията им като несъстоятелни само защото са били преди тях. Затова и аз съставих изобличителното слово преди това. [. . .]

Има и други доказателства за гръцката сила. Става въпрос за това, че при гърците пристигат от всички страни, за да купу-

ват златото им. И навсякъде, от единия до другия край на света, то предизвиква удивление, защото такова злато няма нито едно друго царство.

Измежду древните философи, които са се опитали да опишат обитаваната от нас земя, има и такива, които са определили по начин, близък до Светото писание положението на земята и движението на звездите. Нека оставим един от тях да говори. *Ефор.*

На изток и в земите, близки до източните, живеят индийците; етиопците заемат земите, които се простират на юг; на запад живеят келтите, а на север пребивават скитите. Ефор[34] точно и с думи, и с описания обяснява в съгласие с божественото Писание положението на земята и движението на звездите. Този Ефор е един древен историограф и философ, който разказва тези неща в четвъртата книга на своето съчинение. Всяка една от тези територии не си прилича с друга. Земята на скитите и етиопците е по-голяма, а на индусите и келтите — по-малка. Помежду си обаче две по две те си приличат по големината на териториите. Индийците впрочем се намират между летните и зимните изгреви, докато келтите заемат земите, които започват от залеза на лятото до залеза на зимата. И тази част от земята е равна по площ на другата, но се намира, така да се каже, в нейната противоположна посока. Племето на скитите пък обитава земи, откъдето не се вижда изгревът на слънцето, докато етиопците владеят земите, които сякаш се простират от зимните изгреви до кратките залези.

Питеас Месалиот[35] [пише], че когато пристигнал в северните области, живеещите там варвари му показали къде е слънчевото ложе, защото винаги при тях слънцето отива да нощува.

Ксенофан от Колофон[36] счита, че земята е безпределна и явно е, че не приема , че тя е сферична. Намират се и такива светски философи, които твърдят неща, съгласуващи се със Светото писание. Колкото до нас, продължавайки нашето изложение, отново повтаряме приетото за четирите реки[37], за които е писано в Светото писание, че извират от рая, прекосяват Океана и отново извират от нашата земя. В земите на Индия е реката Фисон, която наричат понякога Инд или Ганг. Тя тече някъде във вътрешността на страната и се влива чрез няколко устия в Индийско море. Втората река е Геон, който идва от етиопските предели, прекосява цяла Етиопия и Египет и се влива в нашия залив. Тигър и Ефрат прекосяват областите, разположени между Персия и Персийския залив. Тези райски реки, извирайки върху земята, напояват по-голямата част от нея.

която доказва], че божественото Писание е истинно и достоверно и че това, което се разказва в нея, е в съгласие с Писанието; че Старият и Новият завет показват света чрез подобаващи образи.

След потопа, по време на изграждането на кулата, която бе предизвикателство към Бога, когато хората достигнали голяма височина, започнали да наблюдават звездите. Така за пръв път те, като разсъждавали с разума си, изпаднали в грешка и изказали мнение, че небето е кълбовидно. Понеже градът, където те изграждали кулата, бил Вавилон, то на халдейците се пада и това, че измислили варварското учение за сферичността. Така тези от Авраамовото коляно, халдейци по произход, щом дошли в Египет, предали на египтяните тази идея. На свой ред египтяните, стремейки се да си създадат своя гледна точка, я разпространили от Египет чак до Гърция [и я предали] на философите Питагор, Платон и Евдокс Книдиецът. Те, приемайки тази идея, я доразвили, вземайки за основа твърдението на първите наблюдатели.

Така след потопа, когато хората се били размножили много във вътрешността на източните области, където Ноевият ковчег заседнал, както е писано, хората се отправили полека-лека към външните райони и намерили една равнина в областта Зенаар. Понеже всички говорели един език, те стигнали до единодушното решение: „Господ унищожи хората преди нас с потоп. Ако отново се разгневи срещу нас и излее гнева си и ни унищожи чрез всеобщ потоп, тогава всички ще погинем. Хайде да направим кирпич и да го подложим на огън, та да може да противостои на водата, а после да го съединим с асфалт и да построим висока кула, върхът на която да достига до небето, та да можем да се опазим от потопа, като се скрием в нея." Бог изпратил вятър и едни от строителите били хвърлени долу, а други, поради близостта до слънцето, били изгорени, трети пък загинали от световъртеж поради височината. Тогава Бог направил от техния език смесица от много езици: от една страна, сложил край на скверната им лудост, а, от друга — пръснал ги по цялата земя. Такава е причината за разделението на народите и разселението им по земята. [. . .]

И заповядал после Бог на Мойсей да построи скиния, следвайки образа, даден му във видение на планината; скиния, която да бъде образ на целия свят. И той построил скинията, стремейки се възможно най-точно тя да наподобява формата на света. И така, тя била дълга 30 лакти, широка — 10 лакти. И поставил по средата завеса, като разделил [скинията] на две части: първата част нарекъл свята, а втората — светая светих. Външната част

на скинията, според божествения апостол, беше образ на видимия свят, от земята до небосвода. Там, в северната част, се намирала трапезата, а върху трапезата — 12 хляба. Страните на трапезата били оградени с вълнообразен корниз, изобразяващ морето, наречено Океан. Орнаментът бил ограден с палмов венец, символизиращ земята отвъд Океана, която е на изток и в която е раят. Там краищата на първото небе под формата на свод се допират от всички страни до краищата на земята. Тогава на южната страна поставил светилник, който да осветява земята от юг до север. На него поставил седем свещи, за да означи седмицата със седемте дни — те всички представляват светила. В скинията отвъд завесата, наречена светая светих, бил поставен кивотът със завета, жертвеникът с херувимите на славата, които го обграждат като купол. Вътрешната част на скинията, според апостола, е образът на небесните селения, горното небе. [. . .]

И така, ако един космограф, толкова велик и толкова божествен, колкото бе Мойсей, е бил избран и е бил подкрепен от божествените свидетелства в Стария завет, както и от свидетелствата на Христос в Новия завет, ако и други боговдъхновени люде — пророци и апостоли — дават свидетелства, еднакви с неговите (т. е. на Мойсей) по всички въпроси, свързани със сътворението — за формите на творението, така както ние го изложихме в предходните книги, както и за самото творение и ако всички неща съвпадат помежду си, то всеки, който се нарича християнин, но не вярва на това свидетелство, истинно и свято, би бил твърдоглав, глупав или лицемерен. Той би трябвало поскоро да коленичи на земята и да изпита чувство на преклонение пред многобройните свидетелства, пред лика на светците, пред откровенията, мъдростта, славата, пророчествата, чудните знамения, великите чудеса, сбъдналите се пророчества и свидетелството на самия Бог, който говори на Мойсей като приятел на приятел, лице в лице и очи в очи, пред свидетелството на Владиката Христос, потвърдено неколкократно в Новия завет. И за да изразя и аз моето горещо убеждение, бих казал, че не може да се противоречи на Мойсей, без това да бъде богопротивно. [. . .]

Всичко, речено от него, ще се сбъдне. Той, който знаеше, им рече: „Виждате ли тези големи здания? Амин! Казвам ви, че не ще остане камък върху камък, който да не бъде сринат.“ Те много се изплашиха и млъкнаха.“[38] А после дошли римляните и разрушили храма и града, като опустошили всичко, за да се сбъдне казаното от Всевишния. И днес ние виждаме с очите си, че ето повече от 500 години, откак е станало това опустошение, а храмът още не може да се възстанови. [. . .]

И наистина, когато някога бяха жестоко преследвани от елините и юдеите, християните привлякоха на своя страна гоните-

лите си. Така и църквата, която не загина, се възмогва, а учението на Владиката Христос изпълва цялата земя. Благата вест се проповядва и изпълва целия свят. Това аз лично видях, защото бях на много места и узнах това и го излагам, защото то е самата истина. На остров Тапробан[39] във вътрешна Индия, където е Индийско море, има християнска църква, духовенство и вярващи. Не знам дали има и по-далече, навярно в областта Мале[40], където расте пипер; и в Калиана[41], където има и епископ, ръкоположен в Персия; и на о-в Диоскорида[42], който се намира в Индийско море и чиито жители говорят гръцки, понеже са преселници от времето на Птолемеите, наследници на Александър. Ние подминахме този остров и не спряхме там, но все пак се свързах с хора, които живееха там и говореха гръцки, но идваха към Етиопия. Сред бактрийците[43], хуните, персийците, сред останалите индийци, сред персийските арменци, мидийците, еламитите, по цялата персийска земя има безброй църкви, много епископи, отшелници и иноци. [Има ги] и сред аксомитите, сред арабите, сред омиритите, из цяла Палестина, във Финикия, по цяла Сирия, в Антиохия, та чак до Месопотамия, при нубийците, харамантите[44] в Египет и Ливия, Пентаполис, Африка, Мавритания до Гадирите, които са в южните краища — навсякъде има християнски църкви, епископи, мъченици, иноци, отшелници; навсякъде, където се проповядва Христовото евангелие; и в Киликия, Азия, Кападокия, Лазика[45], Понт, в северните страни на скитите, сред ирканите, ерулите, българите[46], еладците, илирийците, далматите, готите, испанците, римляните, франките и по западните области. И във великата страна Рус[47], и в другите страни на Гадирите, из северните страни до Океана има вярващи хора и проповядващи Христовото евангелие, които вярват във възкресението на мъртвите. И така, виждаме пророчествата, изпълнени по целия свят.

Кой, Сократ или Питагор, Платон или Аристотел или някой друг измежду известните езически философи се е удостоил да предскаже нещо толкова полезно за целия свят, както възкресение от мъртвите например, или пък непоклатимо небесно царство, отредено за човеците? От изчисленията на светските учени за слънчевите и лунни затъмнения, дори когато се окажат истина, от това не следва никаква полза за света, нито пък зло ще се случи. С тях те не могат да съкрушат нито една злина дори. А има ли народ, който не познава такива неща — говоря за астрономията, астрологията, геометрията и различните занаяти като лечителския, дърводелския, строителния, тъкаческия, ковашкия, земеделския и други, за които елините нямат дори и представа? Или пък кой народ, от изток до запад, от север до юг, повярвал в Христа, не определя датата за пасхалните празници, като я изчислява по различни начини? И всички, от единия до другия

край на земята свидетелстват, че празнуват [пасхата] едновременно, макар че по различни начини се изчислява.

Из Книга пета

Що се отнася до скинията, построена от Мойсей в пустинята, то време е най-сетне, да се представи изображението ѝ съобразно с това, как сме го възприели от божествения учител. Той пък го е основал на божественото Писание и на неговите свидетелства, като се започне с момента на изхода на евреите от Египет, когато измирали първородните [деца] на египтяните — това последно наказание ги постигнало чрез Мойсей. Когато израилтяните ядели пасха, принесли жертва, стоейки с препасани чрясла и с тояги в ръце, готови за тръгване. [. . .]

И заповядал Бог на Мойсей да удари с жезъла по морето и да го раздели. Като изпълнил повелята и ударил, разделил водата, като от двете страни се образували стени и израилтяните преминали. Когато египтяните, които гонели израилтяните с оръжие и колесници, били по средата на морето, чрез богопослания гняв водата се върнала върху им и те погинали, като се издавили. Това място се намира в така наречения Пролив от дясната страна на пътя към планината. Тук още личат следите от колелата на тези колесници, забележими много преди да се достигне морето. Те са се съхранили днес в уверение на невярващите, а не на вярващите[48]. [. . . .]

Когато израилтяните преминали отвъд, в страната Финикон, тръгнали през пустинята Сур. Затова Бог им разпрострял облак през деня, за да ги предпази от слънчеви изгаряния, а нощем чрез огнен стълб им светел и ги напътствал в пустинята, както се пише: „Разпростря облак за покрив и с огън им освети нощите.“[49] [. . .]

Мойсей се сподоби да види онова страшно видение и му бе заповядано от Бога да сътвори скинията, която му бе показана във видението на планината и която бе образ на целия свят. „Ще сътвориш всички неща, които ти бяха показани на планината.“[50] [. . . .]

Трапезата е образ на цялата земя; дванадесетте хляба върху нея са плодовете ѝ, които са символ на дванадесетте месеца на годината; четирите ъгъла са четирите обиколки на слънцето, по три месеца всяко; корнизът, обграждащ масата наоколо, символизира морето, което езическите философи наричат Океан; венецът наоколо представлява земята от другата страна на Океана, където е раят.

Заповяда завесата да бъде от хиацинт[51], порфир[52], висон[53], кармазин,[54] по подобие на четирите елемента както по красота, така и по външен вид, цвят и предназначение. И постави заве-

сата по средата на скинията, като я раздели на две части. Във вътрешната част постави свещения кивот, скриван от завесата и невидим за никого. Цялата скиния е с дължина 20 лакти и ширина 50 лакти. Определи на изток скинията да има по три колони от едната и от другата страна. Пред вратата да има две завеси от висон, покриващи трите колони. Нареди да се поставят други четири вида украсени завеси, всяка от висон и с височина по пет лакти, като всяка се раздипля и прибира с кукички, пръстени и въже. Те скриват преддверието на скинията. Цялата скиния била величествено и добродетелно зрелище.

Описание на одеждите на първосвещеника

Одеждата на първосвещеника е такава: това е дреха, позлатена от главата до нозете. Препасва се с пояс от порфир, висон и хиацинт. Полите ѝ имат пришити ресни, а помежду им — златни звънчета с формата на цветчета; имат и висулки, усукани от хиацинт, и порфир, рубини и висон. Звънчетата, изработени от чисто злато, се пришиват между висулките наоколо по краищата на долната риза. Обличат и горна одежда от висон и порфир, хиацинт, рубин и злато, и украсена с всякакви украси. Облечена, тя стига до бедрата и се пристяга с пояс, подобен на първия. Тази дреха се нарича епомида или още ефуд. Към тази дреха на раменете са прикрепени сардоникси, обковани в злато, и други 12 камъка с различна красота, непостижима за човека. Камъните са подредени в четири реда от двете страни и са обковани в злато. И ето че някакво дивно богатство се появява пред зрителите. Върху всичките камъни са написани имената на патриарсите — на всеки камък по едно име. Йерейт носи на главата си клобук със златни нишки, който се нарича още митра или кидар. От него към темето се спуска златна тъкан, върху която със свещено писмо е изписано Божието слово, с което Бог говореше на Мойсей: „Аз съм този."[55] Архиерейт се облича тайно и прилежно и така влиза в светинята, за да моли Вседържителя и Господаря на този свят. [...]

През деня имало облак над тях, а през нощта огнен стълб им светел към Израел. Както се пише, често измаилтяните и мадиатяните им носели стоки, за да не чувстват оскъдица, защото Бог, като мислеше за тях, им подаваше. И не както някои съчинители на чудеса мислеха, че преди всичко заради обрязването не овехтявали дрехите, които носели, и обущата им, понеже Мойсей така говори. Но ако те не чувстваха никаква оскъдица в пустинята, то бе затова, че търговците често им носеха нужното[56].

Когато те получили скрижалите от Бога, тогава започнали да се учат да пишат. Господ използвал пустинята, сякаш е спо-

който училище, и ги заставил в продължение на 40 години да се учат на грамотност. Затова в тази пустиня около планината Синай могат да се видят на всички места за нощувка камъни, откъртени от скалите и изписани с издълбани еврейски букви. Самият аз мога да свидетелствам за това, понеже съм обходил тези места. Някои от евреите, като ги прочитаха, ни обясняваха, като казваха, че е написано следното: „Това е мястото на тръгването на еди-кого си от еди-кое си коляно в такава и такава година, в такъв месец.“ И у нас мнозина пишат подобни неща по местата за нощуване. Те, току-що научили се да пишат, навярно често са се възползвали от това и често пишели. Затова тамошните места са пълни с издълбани еврейски надписи, запазени и до днес — заради невярващите, мисля аз. Всеки, който поиска, може да отиде по тези места, да поогледа и да поразпита за това, за да се увери, че казваме истината. Защото за пръв път евреите били поучени от Бога и получили писмото на каменни скрижали. Като го изучили в продължение на 40 години в пустинята, предали го на своите съседи финикийците по времето на Кадмий, тирския цар[57], а от него пък го получили елините. След тях го получили всички народи подред. [. . .]

И така, всички вие, които считате, че сте християни, и се надявате, че е така, приемете Владиката Христос за пример и образец. Като четете тази книга, молете се за мене, грешника, та Вседържителя да не ме презре, а като ме помилва, да ме съпричисли заедно с вас към намиращите се от дясната му страна. Дано прости моите прегрешения, та да стана и аз достоен за неизразимото блаженство чрез вашите молитви и прошения, чрез милосърдието, човеколюбието и благодатта на Спасителя на всички нас, Христос, заедно с комуто слава на Отца и на Светия Дух сега и винаги и във веки веков, амин.

Молитва на Козма, който написа тази книга

Боже благи, милосърдни, дълготърпеливи и многомилостиви! Помилуй мене, Твоя недостоен раб, и не ме осъждай за греховете ми, защото Ти се грижиш за всички нас и знаеш скритите помисли на всеки. Но когато с любовта си към Тебе просех Твоето милосърдие, аз не скрих дарените ми благодарение на Твоята щедрост благодат и милост. Отдадох моите познания за полза на четящите чрез промисъла на нашия Спасител Христос во веки.

Из Книга шеста

Когато книгите бяха завършени, някои започнаха да коментират [въпроса] за формата на земята, като казваха: „Как може да се скрие слънцето зад високите северни части на земята, когато то има размери, много по-големи от нейните? Ако приемем, че земята е кълбо, то слънцето, щом е по-голямо от нея, непременно ще хвърля сянка върху другата ѝ част.“ Веднага им отговаряме, че това е лъжа и измама[58]. Ще им докажем първо, че зоните, които описват, нямат различни климати. Освен това ние го видяхме със собствените си очи в аксомитските области в Етиопия. В началото на лятото, на 26 май, в шестия час на деня, когато слънцето беше по средата на небето, видяхме ясно, че небесната сянка се движи на юг. През това време, сиреч от 25 май до 30 август, точно в шестия час се намирах в Александрия. Като застанах точно под слънцето, показах сянката, която тъкмо отминаваше в северната посока с една стъпка. А Александрия е в третата зона. Тук се намираше благоверният и чуден във всичко инок Стефан, който бе от Антиохия. Той бе съвършен презвитер и истински християнин, който по вида на луната можеше да познае точната дата. И мисля, че той можеше, ако пожелае, да открие всичко по божественото Писание; беше способен и готов дори да предскаже слънчевите и лунни затъмнения. Когато настъпи месец август, индикт десети, той бе подтикнат от един хитростен мъж на име Анастасий — мъж коварен, мъдруващ с много думи и твърде опитен и хитростен — да предскаже слънчевото затъмнение. Той му отговори, че то ще стане на 12 януари, което и стана, а лунното — на 24 юли пак по същото време. Като се удивих от този човек, попитах го за затъмненията, станали преди това. Той ми изреди и тях. Тогава се учуди и онзи мъж [Анастасий]. Дойдоха и други — някои бяха лукави, а други — приятели. Той и на тях разказа тези неща. А самият боголюбив мъж впрочем, понеже имаше опит в тези неща и ги обичаше, отиде в Антиохия и Константинопол и прекара там много години. Той разказваше, че сам е измервал сенките на двете места и че докато в Антиохия стената има сянка една стъпка и половина, в същото време в Константинопол сянката е две стъпки. Антиохия е в Родоската, сиреч в четвъртата зона, а Византия — горе-долу в петата. Счита се, че зоните се делят така: първата — до Мерое[59]; втората — до Синия; третата — до Александрия; петата — до Хелеспонт; шестата — до средата на Понт; седмата — до река Бористен и до средата на Меотидското езеро. Нататък е Океанът. Това, което видях с очите си, е, че сянката тук, в третата зона, както и те предполагат, се премества на север с една стъпка. В четвъртата зона — с една стъпка и поло-

вина. В петата с две. Е, не става ли ясно, че при всяка следваща зона се прибавя по половин стъпка или пък се отнема? И ако това е вярно, както впрочем наистина е вярно, ще се окаже, че слънцето има големината на две зони. Щом впрочем в третата зона големината [на сянката] е една стъпка, във втората ще има само половин стъпка, а в първата зона ще се окаже изобщо без сянка. Както споменахме в предишното второ слово, разстоянието от Мерое до Океана на юг е много голямо. Нека припомним казаното, че от Праговете до Океана дължината на земята има горедолу 70 нощувки, а зоните, както те предполагат — 20 нощувки. Тогава излиза, че в етиопския град Аксом сянката се отклонява с повече от една стъпка на юг всеки път, когато слънцето е по средата между Сюин и Аксом по време на лятната си обиколка, щом като то има големината на две зони. Как да не е лъжа и измама твърдението им, че слънцето е по-голямо от земята? А щом говорят, че земята е кълбовидна, как тогава сянката не се променя по заобления или по вдлъбнатата част на земята? Те предполагат, че кръговата зона, която обикаля земята, би трябвало в средата да бъде по-закръглена. Тогава, според тях, там никой не би могъл да живее заради горещината и следователно нашата вселена ще да се намира в северните части на земята на голямо разстояние от кръговия пояс. И пак се чудя, как по тези закръглени части, според техните думи, сенките могат да нарастват във всяка следваща зона с половин стъпка, както с Божията помощ вече бе посочено от нас? Това, което видяхме със собствените си очи, това разказахме. Разговаряхме с хора различни, но не с неуки, а с такива, които са опитни и спорят ожесточено по това. И те говореха, като твърдяха, че когато светилото е голямо тяло, а осветяването е малко, но и двете са сферични, тогава то образува конусовидна сянка, понеже лъчите на голямото кълбо, когато се насочат от двете страни на малкото кълбо, хвърлят конусовидна сянка. И започнаха с чертежи да доказват, като чертаеха от двете страни. Тогава пък ние веднага им доказахме пред очите им, че твърденията им са лъжливи. Донесохме малко дървено кълбо, забихме в него гвоздеи, хванахме го с ръка и го поставихме на слънце. Видяхме кръгова, а не конусовидна сянка. „Ето колко малко е това кълбо, а колко голямо е според вас слънцето, то не хвърля конусовидна сянка, а кръгла.“ Опитахме и от близо, и от далече, но те не успяха да докажат това, което твърдят. Понеже са непреклонни обаче, мнозина с измама прелъстяват. Ние пък тогава донесохме конусовиден съд и им доказахме, че конусовидният съд хвърля конусовидна сянка. И истина ти казвам, отче боголюбче, че те, благодарение на божествената сила, си тръгнаха безгласни и с мрачни лица, срамувайки се от своите измислици.

Ето че и ние, след като описахме [нещата], направихме чертеж по техния метод, както те обичат да правят. Подкрепяни от Божията сила, можахме да покажем всяка от зоните. Нека се поучат от това, а не да се възгордяват. Нека да се подчинят на Божието писание . . .

Както пътникът, който не познава пътя, се заблуждава и се отклонява от широкия друм, като пропада в пропасти със стръмни брегове и трънаци , така и невежият, подстрекаван от противниците, лесно пропада. Затова, о христолюбче, достатъчно ще му е да прочете нашия труд. Много малко ни се наложи от нас да добавим — просто посочихме само християнското учение за този свят . . .

Като свърших труда си, поради твоето желание и любов не можах да не се подчиня на твое боголюбие, както се казва, и отново се залових. Затова, подобаващо е скоро да го завърша.

Из Единадесето слово

За остров Тапробан[60]

Това е голям остров в океана, в Индийско море, наричан от индийците Сиеледива, а от гърците — Тапробан. На него се среща камъкът хиацинт[61]. Отвъд него се намира земята на пипера[62]. Около [острова] има множество съвсем малки острови. По-голяма част от тях са пусти, понеже са много [ниски]. Големият остров има дължина 300 поприща[63] и такава ширина, което ще рече 200 версти[64]. На острова има двама царе, които враждуват един срещу друг. Единият владее хиацинта, а другият — останалата част, в която е тържището и пристанището. Това тържище е много голямо. На този остров има църква, понеже там живеят перси, които са християни. Има и попове, ръкоположени от персийците, и дякони, и редовно църковно служение. Местните жители и царете обаче са езичници. На този остров има и много свещени утвари. На един от тези свещени съдове видях инкрустиран отгоре хиацинт, червен и голям колкото шишарка, както се казва, който блестеше отдалече. Когато пък върху него попаднеше слънчев лъч, той засияваше и това беше някаква неописуема гледка[65]. Островът приема и изпраща много кораби от Индия, Персия и Етиопия, понеже заема средищно положение. От вътрешните области — говоря за Циниста[66] — и от други тържища получава коприна, алое, кариофил, кариофилово дърво, сандалово дърво и всичко, което има по тези места. Оттам те се препращат за нуждите на другите, казвам за Мале[67], където се ражда пипер, и в Калиана[68], където има мед и сусамово дърво и тъкани. Там има голямо тържище. Изпращат се и в Синду[69], къ-

дето има мускус и се раждат нардови плодове, както и в Персия — в Омирит и Адулия. Като получи (стоки) от някое от споменатите тържища, веднага ги препраща във вътрешността, като доставя навсякъде такива стоки, от каквито се нуждаят. Синду представлява началото на Индия. Реката Инд, която е Фисон и се влива в Персийския залив, отделя Персия от Индия. Най-прочутите индийски пристанища са: Синду, Орота[70], Калиана, Сивор[71], Мале. Пет тържища доставят пипер: Парти, Мангарут, Салопатана, Налопатана, Пудапатана[72]. По-нататък на разстояние около пет денонощия път по сухо, само че навътре в океана, се намира остров Сиеледива, който е Тапробан. По-нататък навътре в сушата е тържището Марало[73], което изнася перли. След това идва Кабер[74], който доставя алавандия, кариофил и други неща. След това идва Циниста, която внася коприна. Има и друга вътрешна област, но океанът я обгражда откъм изток.

Така споменатата вече Сиеледива, която е някак си по средата на Индия, притежава хиацинт. Тя получава [стоки] от всички тържища, но и всички самата тя обслужва и има голямо тържище.

Някога впрочем един от тукашните търговци на име Сопатър, за когото знам, че е починал преди 35 години, пристигнал веднъж на остров Тапробан по търговия. Така се случило, че и от Персия пристигнал кораб. Слезли хората, които били от Абдулия[75] и между които бил и Сопатър. Слезли и хората, които пристигнали от Персия, а между тях бил и един стар персиец. След това, както било редно, управителите и служителите по митата ги посрещнали и ги отвели при царя. Царят, когато ги видял да влизат и да се покланят, поканил ги да седнат. После ги попитал: „От кои страни сте и как са работите?“ Двамата отговорили [откъде са] и добавили, че са добре. Той веднага ги попитал: „На кого от двамата царят е по-велик и по-могъщ?“ Персиецът заговорил веднага и рекъл: „Нашият е по-велик, по-могъщ и по-богат. Той е цар на царете и може всичко да направи, каквото си пожелае.“ Сопатър мълчал. Тогава царят рекъл: „А ти, грък, нищо не казваш.“ А Сопатър [отговорил]: „Какво мога да кажа след всичко, което той каза? Ако искаш да узнаеш истината, имаш тук двамата царе. Разгледай всеки от тях и ще разбереш кой е по-блестящ и по-могъщ.“ Той, като чул това, учудил се и рекъл: „Как така имам тук двамата царе?“ Този му отговорил: „Ти имаш монетите с ликовете на двамата [царе], с които търгуваш: на единия златицата, а на другия — драхмата. Разгледай как изглежда всеки и ще разбереш истината.“ Царят, като го похвалил, съгласил се и заповядал да му донесат двете монети. Златицата била от чисто злато, блестяща и прекрасна, защото такива именно монети носят [гърците], когато пристигат там. И драхмата била там — почти изцяло сребърна, тя не

можела да се сравнява дори със златицата. Царят обръщал и преобръщал двете монети, но похвалил едната, златната, като рекъл: „Ромеите прочее, по-точно гърците, са наистина прекрасни, силни, умни и мъдри.“ И заповядал на Сопатър да се окаже голяма почит. Като го покачили на един слон, превели го през целия град с тимпани и с голяма почит. Това Сопатър сам ни разказа. Потвърдиха го и тези, които са (пътували) с него от Адулия до този остров. Когато тези неща се случили, казват, че персиецът много се засрамил.

Освен споменатите прочути тържища има и много други пазари както по крайбрежието, така и във вътрешните области. Една много обширна и голяма област, която се намира по-високо на север от Индия, е населена с бели, наричани надземни [хуни][76]. Голас, [предводителят им], извеждал, казват, не по-малко от 2000 слона и много конници. Пленява ндийските области чрез насилие и иска оттам данък. Веднъж, както разказват, искал да превземе един от вътрешните индийски градове, около който имало [ров] с вода. Той, като го обсадил и изчаквал доста време, изгребал водата със слонове, коне и войници и като преминал по сухо, превзел града. Те обичали камъка смарагд[77] и го носят на короните си. Етиопците, които търгуват с блемиите[78] в Етиопия, доставят този камък в Индия и те много го купуват за украшения.

Всички тези неща изложих и описах, понеже едни от тях сам видях и преживях, а за други добре се осведомих и тогава ги разказах.

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

ОТЛОМКИ ПО СРЕДНОВЕКОВНА КОСМОГРАФИЯ И ГЕОГРАФИЯ

[В с т ъ п л е н и е][1]

Трябва да се знае, че познатото обитание на земята на изток завършва при града, наречен Сирасин[2], защото, както се казва, отвъд него е подобно на пихтия[3] и тръстълак и е непроходимо и бездънно. Оттам най-източно са китайците, по вяра езичници, но извънредно справедливи.

На запад вселената се свършва отвъд Испания — при западния Океан, в който се влива нашето море[4]. От Испания до Острова на блажените[5] има 1000 мили разстояние.

На север достига до острова Фул[6], защото отвъд него е ненаселено поради студа. Там през лятото слънцето не захожда 40 дни, както и 40 нощи, а пък през зимата не се показва също така 40 дни и нощи.

На юг живеят човеците алисини (абисини)[7] даже и там . . .[8] Отвъд тях обитават варварски и чернокожи народи.

НАЧАЛО С БОГА. ОПИСАНИЕ ЗА КЪЛБОВИДНАТА ФОРМА НА ЗЕМЯТА

С л о в о п ъ р в о[9]

Има много доказателства за кълбовидната форма на земята. Най-главното е това, че слънцето осветлява източните страни по-напред, отколкото тези в запада, и поради това денят в Китай, в Персия и в земите отвъд винаги изпреварва. Защото, когато в Китай е пладне, в [Персия] е утро, а когато в Персия е 4 часът, тук е 1 часът, а безспорно западните области отстоят [далече] от източните. Ако ли пък някой рече, отгде се вижда, че това е така и че съществува в часовете такава разлика, та на едно място да бъде ден, а на друго нощ, то нека вземе часовете и ще намери, че това се доказва от слънчевото и лунното затъмнение. И тъй, наблюдавай, когато има слънчево затъмнение в Персия в [4] часа, ще се установи, че тук е 1 часът. Същото установяват и онези,

които наблюдават луната и лунното затъмнение. Защото стръмнините на кълбовидната форма на земята се изпречват и засенчват западните страни, докато слънцето не се възвиси и над тукашните области. Наистина, ако земята не беше кълбовидна, а равна и просната нашир, то би я осветлявало цялата. Това, че видът на земята е кълбовиден, се вижда и от следното. Когато плаваме по морската шир, пред нас се показват най-напред краищата на планините[10], а когато се приближим, виждат се и най-близките части на сушата, и морето се съединява със земята. Също и по звездите се доказва, че формата на земята е кълбовидна. Защото, ако формата на земята не беше такава, в такъв случай сега щяхме да виждаме всички звезди, понеже на север е ден и ние виждаме много от северните звезди[11], а по-южните не виждаме. Ето например Канов[12], която е голяма звезда, се вижда в Египет и в другите по-южни страни, а тук не се вижда не само тази звезда, но и другите по-южни звезди.

Слово второ. Доказ за това, че земята лежи посред всичко

Явно е, че земята лежи посред всичко друго. Ако тя не би била по средата, но би отстояла към изток, то когато слънцето се наклони, хвърляните отгоре сенки щяха да бъдат други. Когато слънцето, което дава светлина, е най-силно и близко, тогава сенките биват малки. Когато онова, което дава светлина, е по-голямо от това, което бива осветлявано, отдалече е по-добре. Обаче в такъв случай всичко осветлявано би се показало по-добре на онези, които живеят на изток, тъй като те са по-близо от нас, а западните [области] биха били лишени от това, тъй като ние се намираме на запад. Ако земята би отстояла на запад, то щеше да стане обратното. А ако би лежала към север, то хвърляните сенки щяха винаги да се разпростират към тази част. Ако беше пък към юг — щеше да става същото. А сега, когато слънцето изгрява, сенките се накланят към запад, а когато залязва — към изток.

Слово трето. Доказ за големината на земята[13]

Изказани са били много мнения за големината на земята, но после всички се съгласиха, че целите ѝ размери са 250 000 стадии. Така посредством геометрически способ[14] са доказали, че такава е нейната дължина от изток до запад, докато ширината ѝ от север до юг е 120 000 стадии[15].

Слово четвърто. Мнения на някои за земята[16]

Някои са казали, че земята се крепи, поддържана от седем стълба. Това те казват, като приемат [думите] на Соломона, че мъдростта си е създала дом и го е утвърдила, като взела седем стълба[17], както и [думите] на Твореца, който казва, че земята е опряна върху вода[18]. Но те неправилно мислят така, защото Соломоновите думи трябва да се тълкуват като иносказателно пророчество за седемте векове, за седемте климата на земята, за седемте дарования на духа, които се дават на достойните. Ако ли пък земята би се крепяла на седем стълба, то на кое място са закрепени тези стълбове, които поддържат земната тежина, тъй като е казано, че под земята има вода, която наричат бездна. От друга страна, те приемат заедно с това думите на Твореца, които посочихме вече по-горе, именно, че тя се крепи върху вода. Но ако земята е закрепена върху вода, тогава водата щеше да бъде много повече и като бъде повече, нямаше да произлязат четирите основни елемента. Обаче някои безразсъдни са казали, че това трябвало да се разбира в смисъл, че земята била по-важна от водата. На тях ние ще кажем: вие разсъждавате неправилно, защото Океанът, който е най-голям измежду тези води, покрива заедно с другите морета повече [пространство], отколкото видимата земя. Ето, приеми, че е истина онова, което е казал светият Йоан Дамаскин: „Онзи, който чрез повелението си е прикрепил земята на нищо, защото я е прикрепил и утвърдил“[19] — поради това земята е закрепена върху нищо.[20]

Слово пето. За водата и пясъка [земята][21]

Трябва да се знае, че пясъкът и водата притежават известно притегляне помежду си, подобно на желязото и магнита, защото, където желязото види магнит, там и отива. Така е с водата и пясъка: където има пясък, там отива и водата, като двете се свличат надолу, както огънят и въздухът, сиреч парата, [отиват] нагоре.

Слово шесто. За Океана, който обкръжава цялата земя[22]

Около земята има река, наричана Океан. Неговият край [се намира на] изток, а от изток се проточват [към запад] два пояса. Те обкръжават цялата земя и после отново се съединяват в

западния Океан, който съдържа много повече вода от всички други водни сборища и е непроходим. На източната страна има една отсечена ивица суша, която го разделя. Единият край на тази ивица е раят, та поради това се нарича Врата на рая. Защото, като се разливат двата пояса — десният и левият, получава се по ред течение от двата източника, и теснината става все по-малка, та именно поради тази теснота се нарича Врата на рая. А дължината е 20 мили.

Слово седмо. За безсмъртния извор[23]

Трябва да се знае, че изсред рая избликва една [водна] жила, която слиза в дълбините на земята, после излиза на същинската земя, тече на изток и [дава] най-сладка и нетленна, нетленна и безсмъртна вода.

Слово осмо. За седемте климата на земята.[24]

Вселената е била разпределена от древните мъдреци на седем климата по следния начин. И тъй, те видели, че онези страни, които са по-северни, имат най-голям ден — по-голям от [деня] на южните[25]. Като отделили една първа част и забелязали, че [денят] нараства с един час, нарекли това разстояние по посока на своята страна първи климат и го именували според Мерои[25]. Има етиопски град Мерои, гдето денят е 13 часа. След това, като видели где денят има 13 и половина [часа], нарекли [това разстояние] според Синии[27]. А Синии е град в етиопските и египетските земи. Така направили и с третия климат и за така наречените по-ниски страни на Египет[28], които имат 14 часа [ден], подобно и за така наречения Родос[29], гдето денят има 14 и половина часа. Същото [сторили] и за петия, в който ние живеем и който има [ден от] 15 часа, както и за шестия, в който денят има 15 и половина часа, като нарекли този [климат] Хелиопол[30] . . . [Същото сторили] и за седмия [климат], според [Бористен], гдето има ден от 16 часа[31]. Съществува и на север някаква населена страна, отвъд седемте климата, която има много голям ден — по-голям от посочените часове.

[Слово девето. За моретата][32]

Има четири големи морета. Първото започва от Кинокефалон [Песоглавие], достига до Египет и Едем, разделя Индия и се простира до Океана отвъд Острова на блажените[33]. Защото

Океанът към западните области има много острови, които се наричат Острови на блажените, а се казват и [Острови] на песните, и то поради следната причина. Някой корабчия ги видял и пожелал да отиде там, за да види що има на тях. Като приготвил един малък кораб и го снабдил с всичко, той отплавал към тези области. Когато чул песните, той бил пленен и смаян от тези песни, така щото полетял и бил похитен от тях. И тъй, оттогава тези острови били наречени [Острови] на блажените и на песните. А тогава Евсевия нарекли „западен плувец", защото той извършил такова плаване към западните страни[34]. Второ море е Червеното [море]. Нарича се Червено, защото земята му е червена и като ѝ се противопоставя, то изглежда червено. [Има] и други мнения. Други пък го наричат Червено, защото там живеят така наречените червено[кожи] човеци и според обозначението на човеците наричат морето Червено. Червено се нарича, защото има бързи течения, които там текат в голям брой, тъй като това море има залив.

Слово десето. За третото море

Третото море се простира към Калабрия при Аламанските планини, от които се именуват и аламаните, после се връща, вмъква се вътре в Гадирските планини, а като се простре така, съединява се с Океана. Това море е най-солено от всички други, понеже Гадирските планини са солени, и то, като навлиза при тях, става солено.[35]

Слово единадесето. За четвъртото море

Четвъртото море отива от Сиракуза на север и . . . по Азия и Албания и се простира по северните страни, слиза към Византион [Цариград]. Понеже тече там, намират се множество риби[36].

Слово дванадесето. За облаците[37]

Облаците се образуват от земята и морето. Когато парата се издигне нагоре вследствие на слънчевата топлина и се изкачи на високо, то поради студа, който владее там, тя се превръща във вода, понеже слънцето само по себе си не е, както мислят някои, много топло, но неговата топлина се проявява чрез лъчите му, насочени към земята. Това се вижда от върховете на високите планини; колкото са по-близко до слънцето, толкова са по-студени, в сравнение с ниските [места]. А снегът не е сгъстяване на водата, но мокър облак, преди той, бидейки сгъстен и спус-

кащ се надолу [към земята][38], да се превърне напълно във вода, поради което е крехък и рядък по своето естество.

За въздуха и огъня[39]

Въздухът, повече от земята и водата[40], е най-потребен за съществуването на живите същества. По-висш от него е обаче огънят, който се различава от този огън, употребяван от нас самите: той е по-плътен и по-горещ, като надминава съставния [материалния] огън, така както ледът [надминава по студенина] студената вода. Той има слаба, поносима топлина и не е така топъл, както вродената в нас топлина.

За градушката[41]

Градушка се явява, когато дъждът замръзне, преди да достигне земята. Ако това замръзване стане далече, тогава пада във вид на топчета поради голямото разстояние, което се намира по средата [от момента на] неговото замръзване. Ако ли замръзне по-близо до земята, пада в друга форма и с различна външност. И тъй, във въздуха се получава следното: облак, дъжд, сняг, град, а подобно нещо става и на земята. Защото облакът е като мъгла, дъждът като роса, снегът като слана, а вместо град [имаме] лед.

За мълнията и гърмотевицата[42]

Мълнията и гръмотевицата не се получават, когато облаците биват[43] един до друг, но когато топло дихание ги обхване, притисне облаците и ги изстудява поради затоплянето при съпротивлението. Когато противното побеждава, то другото избягва, защото, ако и външно да се наблюдава някакво огнено издигане нагоре, то бива притискано от онова, що е по-горе, студено е и обхванато от облака, изтърсва се надолу и ако е малко, произвежда малко топлина — именно мълния и гръм. Ако ли пък топлината е голяма, то се получава тази запаляща мълния, която се нарича керавнос (κεραυνός) [светкавица]. Мълнията предварва гръма, защото зрението вижда бързо това, което се явява, а пък слухът не го чува веднага.

За земетръса

Знае се, че от земята, когато се затопли, се издига пара и изпарение. Защото парата представя влажност и е нещо средно между водата и въздуха, изпарението е нещо топло, сухо и бързоподвижно. От него и се издига въздухът нагоре и се получават

ветровете. А когато това изпарение бива затворено в земята и се стреми да отиде нагоре, като търси изход, то раздвижва по повеление и устроение Божие цялата земя, която се намира над него. Когато е спокойно, често биват множество и много силни трусове, а след труса често [дълго] духа силен вятър, понеже земята се разгръща поради раздвижването на потиснатия вятър. Това става повече нощем, отколкото денем, защото през нощта лицето на земята бива по-студено и се свива, като затваря вътре изпарението. Преди земетръса вали силен дъжд, а след това [се чувствува] топлина. Такива [земетръси] има на отделни места, а [не] по цялата земя. Само веднъж цялата земя се е навдигнала, при спасителното страдание на нашия Спасител Исуса Христа. Когато се разтресе самата средина на земята, земетръс има там[44], гдето земята е стегната и изсушена. На някои места това става често, а някъде рядко и повече лете и наесен, нежели зиме и напролет. Тези неща, ако и да стават по естествен обичай, но все пак са по Божие усмотрение и устроение.

За образуването на вятъра[45]

Както казахме, изпаренията биват два вида: едното е мокро, а другото сухо.И тъй от мокрото се получават облаците и водата, а от сухото — ветровете. Те са 12 на брой, както виждаш в изображението тук, гдето са представени.

За небесата и каква е тяхната същност[46]

И тъй, Аристотел казва, че небето представя пето тяло, различно от четирите елемента [стихии]. А Платон отрича, че небесното тяло по състава си се образува от Дух[47]. За това свидетелствува Прокъл, като казва, че то по състав се състои от четири цветове. А Василий Велики казва, че то по състав е многообразно. По него има и седем пояса, по подобие на седемте века. В тези пояси са и седемте звезди, които се наричат планети. Те имат огромно въздействие, като са възприели от Бога действието. [Людете] са ги гледали и са ги смятали за божества. Всяка една от тях има и свой знак, именно: Сатурн — ♀, Юпитер — 3, Марс — θ, Аполон — θ, Венера — ♀, Меркурий +3, Артемида — ☿[48].

За кръговете по небето[49]

Смята се, че на небето — което е сферично — има различни кръгове. Големи кръгове са следните: равноденственият, южният и небосклонът. Равноденственият разделя небето на две

от изток чак до запад. Южният [го дели] от север до юг, а небосклонът се вижда около земята, като заобикаля земните неща. През зимата и през лятото се виждат два кръга, които определят полегатостта на слънчевите лъчи. Над тях има други два кръга — северният [арктическият] и [южният,] антарктическият[50]. Те са били поставени, за да разграничават [умерената зона] от онази, която е необитаема поради студа.

За материята на звездите

Същината на звездите е огнена и въздушна, като има повече огнено, отколкото въздушно вещество. Защото небесните кръгове съдържат повече въздушно вещество, отколкото огнено, а звездите — обратно.

За формата на звездите[51]

По своята форма звездите са кълбовидни. Бог украси с тази форма най-съвършените създания от елементите на духа[52] и самото небе и всичко, що е в него. Както казахме, тази форма е най-съвършена от всички други форми. Защото всички многоъгълни форми, като биват разделени, дават различни нови форми, а ако кръгът бива разделен, не се образува друга форма. Заедно с това той е проснат, обхванат от една линия и поради това има обща [форма]. Разните образи се очертават така: ○ синод [съчетание], шестоъгълник ⬡, четириъгълник □, триъгълник △, двумерно ○¯○. Зодиакалният знак се разделя на 12 части. В началото на всяка част има по една звезда. Други пък, които имат шест ъгли, се наричат шестоъгълни. А онези, които имат четири начала, се наричат четириъгълни. В началото на петото са триъгълни, в началото на седмото са съразмерни: в тази част всички си съответстват.[53]

За [движението] на звездите[54]

Звездите се движат от запад на изток, обаче седемте планети се движат по-бързо: Луната за 29 дни и половина, Меркурий за 11 месеца, Венера за 16 месеца, Слънцето за една година и за един ден, Марс за две години и половина, Юпитер за 12 години, Сатурн [Кронос] за 30 години. А неподвижните планети, които се намират в най-горния кръг, се предвижват за 66 години и извършват това свое предвижване според пътуването на Слънцето.

Откъде получават светлина звездите[55]

Относно това е съществувало голямо неверие[56] всред древните мъдреци. Някои, като виждали, че луната получава светлина от слънцето, смятали, че [това се отнася] до всички звезди: че и те получават светлина от слънцето. Други пък, като виждали, че Венера и Меркурий се намират под слънцето и не отстоят далече от него, та може да бъдат осветявани от него, смятали, че тези [планети], както и другите звезди, имат своя светлина.

За това как стават четирите [годишни] времена[57]

И тъй, всичко, което е било създадено от божествената мъдрост, е безчислено и достойно за удивление, а такова е главно наклонението на слънчевото шествие. Защото то не шествува [при равноденствие] посред небето, но се наклонява към север на 24 градуса, както и към юг. Когато прочее се извисява откъм юг, то стига до равноденствие и определя [пролетния сезон]. Когато пък отново се накланя към север, то определя лятото. А когато отново се връща към юг, то създава есента. Когато отново [се наклони] към юг, то създава зимата. Поради тази причина настават четирите годишни времена[58].

За дните[59]

Има някои, които казват, че през деня не става ден, но владее ден. Защото денят и нощта са най-старите светила на битието[60]. Това ни показват и псалмите, като казват: „Положи слънцето във властта на деня, луната и звездите във властта на нощта.“[61] Така имат власт денят и слънцето, като носят светлина в себе си. След като се издигне над нашия хоризонт, [слънцето] създава деня и разпръсква тъмата. Прочее, човек не ще съгреши, ако рече, че на деня е отредено да бъде под осветения от слънцето въздух[62].

За големината на слънцето[63]

И сътвори Бог двете големи светила. Той ги създаде големи не за да надмине най-големите от най-малките звезди, но понеже те са толкова големи по своята обиколка, щото лъчите, които излизат от тях, са достатъчни, за да осветят и небето, и въздуха, и изобщо да достигнат по-далече от цялата земя и морето. За-

щото, като бъдат на високо и изгряват и залязват, те се намират в центъра, та людете отвсякъде ги виждат еднакви, което е ясен доказ за огромната им големина, тъй като ширината на земята не ги прави да изглеждат нито по-големи, нито по-малки. Защото предметите, които отстоят по-далече, изглеждат по-малки, а когато се приближим, ние отново намираме, че те са по-големи. Напротив, по отношение на слънцето нищо не е нито по-близо, нито по-далече, но то осиява от равно разстояние обитателите на всички части на земята. Доказ за това е, че както индусите, така и британците го виждат едно и също. Когато то залязва, не изглежда по-малко от онези, които живеят на изток, нито пък когато изгрява се струва по-малко за обитаващите на запад, нито най-сетне когато се намира посред небето огрява по-слабо едната или другата страна. Не се лъжи от привидността. Тъй като то ни се струва колкото един лакът, не смятай, че то действително е толкова голямо. Защото е естествено при големите разстояния да се смалява големината на предметите, които наблюдаваме, тъй като нашата зрителна сила не е в състояние да стигне чак дотам, [гдето се намират предметите], но тя сякаш се изразходва в това [междинно разстояние] и само малка част от нея достига до предметите, които наблюдаваме. Тъй като нашето зрение е слабо, това прави да изглеждат малки предметите, които наблюдаваме, понеже то придава на тези предмети своята собствена слабост и така зрението ни се лъже.

Доказ за големината на слънцето[64]

Прочее [слънцето] — според свидетелството на Писанието — е голямо светило и е много по-огромно, отколкото изглежда. Като доказ за неговата големина нека ти бъде и следното. Въпреки че звездите, които се намират по небесата, са безчислено множество, светлината, която се излъчва от тях, не е достатъчна да разсее тъмата на нощта. А когато [слънцето] само се яви по своя път [на хоризонта], па и дори още когато бива очаквано, преди да възсияе над цялата земя, то разпръсва тъмата, закрива и звездите, като стопява и разпръсва въздуха около земята, до това време скован и стегнат. От това се явяват утринните ветрове и капките роса, [които при ведро небе] покапват по земята. Когато земята е толкова голяма, как то може в един миг да я осияе цялата, ако не би пращало светлината си от една голяма орбита? Познай и в това премъдростта на Твореца, който му е дал топлина съобразно с разстоянието. Неговата топлина е толкова, щото нито поради излишък да изгори земята, нито пък поради недостиг да я остави [студена] и безплодна.

За луната[65]

Подобни на казаното са и разсъжденията относно луната. Прочее също и нейното тяло е голямо и е най-светло след слънцето. Нейната големина не винаги се вижда, но понякога тя представя съвършен кръг, друг път изглежда накърнена и намалена, като [видимата] част показва онова, що липсва. Защото, когато луната расте, едната ѝ страна бива закрита, а когато намалява, скрива се другата ѝ част.

За слънчевото затъмнение[66]

Неправилно се говори за слънчево затъмнение, защото слънчевата светлина никога не се затъмнява, а само се закрива [от нас]. А слънцето се закрива, когато луната застане перпендикулярно спрямо него, тогава слънчевата светлина се засенчва от очите ни. Обаче понеже астрономите (ѕвѣѕдоуьтцн=ἀστρονόμοι) определят тялото на луната на 12 пръсти, то понякога слънчевите лъчи биват засенчвани от цялото тяло на луната, а понякога се вижда, че се закрива по-малка част от него. Когато прочее луната застане в горната му част и се приближи до него, тогава изглежда, че засенчва по-малка част. Когато пък застане в долната му част, тогава — тъй като луната изглежда пред очите ни много голяма — тя закрива слънцето изцяло.

За лунното затъмнение[67]

Луната има затъмнение, когато попадне в сянката на земята. Защото земята, щом като бъде осветена от слънцето, хвърля сянка. Тази сянка обаче не е цилиндрична, каквато е формата на [колоната], но конусовидна, понеже изхожда от широка основа и завършва остро. Тъкмо такава е и сянката на земята, понеже когато едно тяло бива осветявано от друго тяло, което е равно [по големина], сянката е цилиндрична, а когато това става от много по-голямо [тяло] — тогава сянката бива конусообразна. Понеже слънцето е по-голямо и я осветлява, то създава конусообразна сянка. И тъй, когато луната попадне в тази сянка на земята, тя се затъмнява, и ни се струва, че изчезва. Когато попадне в основата на сянката, тогава тя се загубва напълно; а когато е към върха — по-малко, тъй като сянката е конусообразна и основата е по-широка, а върхът ѝ е по-тесен.

За огъня[68]

Платон казва, че всяко топло огнено [небесно] тяло се състои от огън, земя и други два елемента, сиреч от слънчева топлина. Аристотел от своя страна, като въвежда друго тяло, извън тези елементи, твърди, че слънцето нито е топло, нито притежава друго такова качество. Когато прочее бива запитан как така [слънцето], без да е топло, дава топлина, отговаря, че то, като се движи, предизвиква загряване [ὑπέκαυμα] всред въздуха около земята и така става причина за затоплянето на онова, което лежи под него. Той пръв е открил естеството и името на това загряване и му е дал наименование. Той твърди, че загряването, което бива излъчвано от земята, представя [топло и сухо] изпарение, което поради своята лекота достига чак до луната. После, като се движи в някаква посока, то се възпламенява, изглежда като огън и затопля материята на онова, което се намира отдолу.

За звездите[69]

И тъй, всички неподвижни звезди, както казва Аристотел, са закрепени и се движат неизменно заедно с небето. Понеже то се движи от изток към запад, то и те самите заедно с небето извършват това движение. Подвижните звезди [планетите] пък по една мъдра повеля се носят вследствие на обратен и равномерен тласък — за да не стане изместване от пътя и да бъдат обърнати и съобразно със своето естествено движение — от запад към изток. Те се носят също и от изток към запад, обаче само като биват носени от небето. Поради това слънцето, съобразно със своето движение, причинява четири годишни времена — като се движи веднъж на север, а друг път на юг. Тъй като обаче се движи и заедно с небето от изток към запад, то създава дните и нощите.

За подвижните комети[70]

Кометите представят влажно изпарение, което се въздига нагоре поради загряването. Когато [кометата] се сблъска горе с някаква част от намиращия се там огън, тя става като негова храна и вещество. Формите на кометите стават такива, каквито ги създава по случайност изпарението. Повечето комети [когато се явят], съставят лошо знамение.

За дъгата[71]

Така наречената дъга няма свое собствено естество, но представя видение. Защото, когато един малък облак, който съдържа дъждовни капки, попадне срещу слънцето, нашият поглед се пре-

чупва към слънцето и ни се струва, че на небето има сякаш част от някакъв кръг. Аристотел, чрез [геометрически измерения] показва, че това не е нито кръг, нито пък някаква по-голяма част от полукръг.

За това, когато се виждат две слънца

Това се случва много пъти с луната, слънцето и светлите звезди. То става поради пречупване на зрението, което винаги се насочва към слънцето и луната, както това се доказва посредством геометрическо изображение.

За формата на небето[72]

Небето е сферично, и това се вижда от наблюдението на неподвижните звезди, които изгряват и залязват по едни и същи места, както и от северното небе, което виждаме, че винаги е неподвижно, докато южното се скрива. А това не би ставало, ако небето не беше сферично. Всяка сфера, която се движи, има три неподвижни части — оста и двата полюса. А тази форма е много по-пространна и по-съвършена в сравнение с всички други равномерни ней форми.

За 12-те животни, които са над седемте планети[73]

Над седмото небе се носят неподвижните звезди. В северното небе има шест [такива звезди], чиито имена са следните: Овен Юнец, Близнаци, Рак, Лъв, Девица. На южната страна има други шест и техните имена са следните: Меркурий, Скорпион, Стрелец, Козирог, Водолей и Риба.

Дванадесетте животни [на зодиака]

Тези неподвижни дванадесет звезди се наричат така също и зодиакални знаци и домове. Прочее те се наричат неподвижни, защото не се движат пред погледа ни, както седемте планети, но като бъдат сравнявани с тях, остават неподвижни всред вселената. Те [се наричат] зодиакални знаци поради животното, което всичко бележи или създава, а домове — защото слънцето влиза и излиза от тях. Те са закрепени кръгообразно на небето.

За Едем

Едем и Мястото на блажените[75] имат една църква. Тя е изградена от един камък, [наречен] антракс. Дължината е 7 мили и ширината 3[76]. Тя има 7 жертвеника. Изкачването до жертвениците става по 62 стъпала[77]. Под нея излиза реката, която тече от рая и се разделя на 4 части. Прочее Геон и Фисон, сиреч Нил, текат към юг, а Тигър и Ефрат на север. Когато Геон стига в Египет, един извор отива в Либия, а другите два в Горна Етиопия. Като се събере водата и се умножи, напоява Египет през месец август[78]. Египтяните наричат това Истапие, което ще рече „вода от тъмата".

Същото става и с Тигър и Ефрат. Като се раждат от рая, те също минават под земята и отново се явяват на планината Тавър[79].

Ефрат, като слиза от северните страни към южните, има светло течение. Той се насочва към Персийския океан[80], като образува вдлъбвания и тресавища и се губи в тях.

Тигър излиза незабелязано от някакво източно езеро[81], изтича към южните страни, пресича Триконската планина[82] и при масагетите се съединява с Ефрат. Той разделя Вавилон, после като слиза надолу, се приближава до Перидон[83], влиза в Персийския залив. Преди да се съедини с Ефрат, докато текат разделено един от друг, те образуват Междуречието [Месопотамия]. Разстоянието от Ефрат до Тигър е 428 [пъприща].

Фисон, който се нарича Истър и Газ, и Истър и Дунав от траките, също излиза от рая. Като мине под дълбините на земята и стигне до Запада, излиза при Пеонската планина[84], която се простира от Сицилийското море до германците, при Северния океан. Оттам той тече на изток и се влива в Евксинския Понт [Черно море] през пет устия.

След това идват [други] 36 реки, които са: Йордан, Ниф, Танаис, Данаприс, Миниис, Йеримант, Алис, Асоп, Ермос, Ирасин, Риос, Варис, Алфие, Тавpос, Еврот, Меандър, Иринос, Авксиос, Пилор, Пирам, Меон, Еврос, Сангар, Афеи, Нанеи, Ипергаи, Калис, Самие, Пандър, Стровос, Охиал, Вир, Хион, Йерис, Строс, Йордан,[85].

А има и 12 планини: Хиван, Кавказ, Авлис, Олимп, Арарат, Тавор, Синаи, Пиринеи, Кидеи, Термоние, Йермонион, Йерасим[86].

Що означава Адам

А — Анатоли, сиреч изток. Д — Дисис, сиреч запад. А — Аристос [Арктос], сиреч север. М — Месимврия, сиреч юг.[87]

За моретата

Пристига се при брега на Хелеспонтското море. То се стеснява при Авин и Систон[88]. Същото това море се стеснява при Халкидон и Византия [Цариград], гдето е тясно[89]. Оттам започва морето, което е и Мео[тид]ско езеро[90]. Там е също началото на Европа и Ливия и Иберийското море при Пиринейските планини[91]. То се намалява даже и до прехода на Тиренското море. [Иберийското море][92] е онова, което се спуща от Сардиния към Ливия, а Тиренското се стеснява даже до Сицилия. То започва от Логистийския край[93], после до Крит, Сицилия, Ион (?) и Ангелските острови (?) и завива от Сицилийското море. Това се нарича Коринтски залив[94]. После: Алкионско море, Сунийско море, Сицилийско море, в което се влива Саронитското море[95]; също и Мирто и Каринското море, в което са Цикладските [острови][96]; Карпатското море, Памфилион, Егинското море, което е близо до Европа и изтича от реката Танаис и стига Херакловите стълбове — има [97] . . . Ливийското море е от Газските устия до Кановитските — . . .[98] стадии. А пък Сине от Канова да река Танаи има 40 171 [стадии].[99] Общо обкръжената от нас вселена има 13 972 стадии.[100]

СВЕТСКИ И ПОКЛОННИЧЕСКИ ПЪТЕВОДИТЕЛИ

СЛОВО ЗА СВЕТИТЕ МЕСТА В ЕРУСАЛИМ

Най-напред впрочем, на изток от светия Ерусалим, се намира Давидовата пещера, в която [той си] направи псалтир и гусла[1].

И оттам като се излезе, [тръгва се] към Христовата църква. Христовата църква е без купол. По средата ѝ е гробът Господен: има четири двери, вход и изход от него. И като се влезе вътре, [там] е камъкът, който ангелът господен отвали от дверите на гроба. И тук — малките двери: през тях да се влезе в светия гроб и да се целуне мястото, където е лежало тялото Господне.

По средата на църквата е пъпът на земята. Отляво са дверите, чрез които ангелът възпря Мария Египетска да влезе. А от това [място] — [към мястото], където лежи честният кръст. Точно тук Мария Магдалина видя Господа след възкресението. А след това — тъмницата Христова, в която Господ бе затворен. Тук е мястото, където биха Господа по главата, погавриха се с него, като плюеха в лицето Му и възложиха на главата Му трънен венец. И оттогава е Голгота и мястото на Адамовата глава. Разтърси се и се разтвори земята и прие честната кръв от Неговите ребра. Това е същото място, където е стоял кръстът. Тук положиха Господа, когато Го снеха от кръста. Тук Авраам щеше да заколи своя син Исак. Пак тук делиха дрехите Му. Зад светата Голгота [е мястото], където Христос стоеше вързан, и оттогава мястото [се нарича] Храм обретение. Тук положиха честния кръст върху мъртвата девица и девицата възкръсна[2].

Близо до църквата, на изток, [на мястото], където Божията майка оплака разпнатия Господ, лежи свети Кириак[3].

А оттук [се отива към] дома на светите Козма и Дамян[4]. На изток е стъпката на света Богородица и кръвоточивото място[5]. А оттук — [към] дома на Йоаким и Анна, в който се роди света Богородица[6]. Тук е техният гроб. Тук са и Овчите порти, при които Христос изцели недъгавия.

В Соломоновия притвор, в Светая светих[7] [се намира] камъкът, върху който спа Яков и видя стълбата, закрепена между земята и небето, и ангелите Божии, възлизащи и спускащи се по нея. А на него [личи] стъпката на ангела Господен. Тук беше внесен Господ [като младенец] и беше поет на ръце от праведния Симеон. Тук е и гробът на праведния Симеон. Пак тук беше вне-

сена света Богородица и хранена от ръката на ангела. Тук е пещерата, където беше убит Захария, тук е и гробът му. Тук Христос спореше с еврейските първосвещеници. И стоеше Христос в църквата и прогони вън търговците на овце и гълъби, и прекатури масите [им] зад Светая светих. Тук е дървото, наречено анакави, под което Христос благовестяваше.

А от това [място] — [към] Христовите двери, през които [Той] влезе на Връбница[8]. Тук свети Петър заедно с Йоан хромия изцели. Тук са и пръстените на Христовите двери[9]. В Соломоновия притвор е люлката на Христа и пелените, и съдовете[10].

А ето, като се върви по Сионския път, [може да се види] каменен кръст[11]. Тук [Христос] помаза с кал очите на слепия[12], тук бе намерена дрехата на света Богородица[13], а по-нататък е Петровата тъмница[14]. Това са светите места вътре в Ерусалим.

А ето [светите места] и извън очертанията на Ерусалим. Светата планина Сион — тук е местността и църквата „Литостратос“.[15] Тук Пилат би Исуса и го предаде да бъде разпнат. Тук е домът на Йоан Богослов. А във великата църква [се намира] одърът, на който се помина Божията майка. Тук е камъкът от Сионската планина, който ангелът донесе при кончината на Богородица. А в горницата [се намира] светата трапеза, на която Господ [извърши] тайната вечеря с учениците си. Тук стана и слетението на Светия дух върху апостолите на Петдесятница. Тук е мястото, където Господ изми нозете на учениците [си]. Тук Тома пипна [с ръка] ребрата Господни. Тук светите апостоли извършиха служение за първомъченика Стефан. И неговият гроб е на север [от това място][16].

А под Сион е нивата на грънчаря[17] и къпалнята Силуам[18], и долината на Ясафат[19], и пещерата на Петровото покаяние[20], и веригите му. Долу е гробът на свети Яков, брата Господен. Горе е мястото, където се моли Господ на своя Отец и лицето му [се ороси] в пот като капки кръв. Пак тук е Кедровият поток и тук заловиха Господа, за да го разпънат. Тук е мястото, където Господ разбуди учениците си, които бяха заспали от тъга[21]. Тук е светата Гетсимания и гробът на света Богородица[22]. Погоре е мястото, където убиха с камъни първомъченика Стефан, на [това място] се възнесе Господ на небесата[23]. Тук е и гробът на света Пелагия[24]. Тук е мястото, където Христос си почина и тръгна към Йордан. Тук е мястото, където Господ научи учениците си на „Отче наш“.[25]

Като се дойде във Витания, [там] е мястото, където Господ възседна на осел и влезе в Йордан (sic!)[26]. А във Витания [се намира] гробът на свети Лазар и на сестрите му Мария и Марта. И ето че като се върви към мястото на Господнето разпятие, в пещерата [са] мощите на светите пилигрими, които изби цар Хоздор[27]. А след това е честният Господен кръст [за мъчение].[28]

Долу е домът Захариев, в който се роди Йоан Предтеча. Оттам и Елисавета избяга в планината с младенеца Йоан. И като се тръгне по Витлеемския път, стига се най-напред до гроба на Рахил, майката на Йосиф Прекрасни.

А във Витлеем е пещерата, в която се роди Христос. Тук са и светите ясли, в които бе положен Христос. Тук е и мястото, което обитава Христос и Богородица с мъдреците. Тук е звездният кладенец и гробът на младенците, избити от цар Ирод заради Христа. Зад Витлеем [е мястото], където се разболя майката Божия, а на изток [е мястото], където ангелът благовести на пастирите раждането на Христа. По-нататък е мястото, където свети Харитон лежи в селението на пророците; [там са] и гробовете на светите пророци[29]. В земята Ханаанска е дъбът Авраамов. Тук му се яви Светата Троица[30]. Тук е клетвеният кладенец[31].

В град Хеврон [са погребани] костите на Йосиф Прекрасни[32]; там е и двойната пещера, [както и] шестте гроба: на Авраам, Исак и Яков и на техните жени — Сара, Ревека и Анна[33].

От Хеврон като се тръгне, недалече [се намира] пещерата, където Бог, като взе пръст, сътвори Адам. А от това [място] — [към] гроба на праведния Лот. Там се намира и соленият стълб, в който бе превърната жена му.

Ето че като се тръгне към лаврата, най-напред [ще се види] манастирът на свети Теодосий[34]. Самият той лежи тук, и неговата майка, и майката на свети Сава, и патриархът на Ерусалим, и Антоний. А в светата лавра лежи свети Сава, както и много други светци. Тук се намира и иконата на света Богородица, изрисувала се сама на изток[35].

А от това място [се отива към мястото], където Господ бе кръстен от Йоан, където Богородица срещна свети Сава[36]. А когато наближиш това място, чува се шумът на падащите води на Йордан[37].

И ето, като се върви по поречието на Йордан, най-напред [се стига до мястото, където] лежи свети Евтимий[38]. По този път е Червената планина, наречена Хаврута. Тук Каин уби Авел, своя брат. И наляво е пустинята Хозива, в която Йоаким оплака своето безплодие[39]. Пак тук ангелът му донесе благата вест за раждането на света Богородица. А оттам се отива към Христовата постница, в която Господ пости 40 дни и 40 нощи[40]. А от това [място се отива] към потока на пророк Илия[41] и към 12-те камъка на синовете израилеви[42]. В Ерихон [се намира] домът на Закхей. Тук Исус Навин видя архангел Михаил.

Най-близо [после] е манастирът „Йоан Златоуст“, а след него е манастирът „Света Богородица Калимона“. [Там е] и стъпката на свети Герасим, комуто лъв слугуваше в пустинята. По-нататък е [манастирът] „Свети Йоан Предтеча“[43].

А по-високо е планината Ермон и църквата „Света Троица“, и малката колибка, където Господ бе кръстен от Йоан[44]. Тук е светата [река] Йордан.

А на другата страна на Йордан са трите пещери: на свети Йоан, на свети Марко и на свети Илия[45]. В Ариматея е гробът на свети Самуил[46]. В Емаус [Христос] бе разпознат от Лука и Клеопа по [начина, по който] преломи хляба[47].

В Лида е гробът на свети Георги.[48] В Яфа свети Петър видя плащаницата, която се спускаше от небесата[49].

В Кесария е гробът на свети Корнил[50]. В Кесария е и скалата на свети Мартин.

На Кармилската планина е престолът на свети Илия, а долу, в подножието [на планината], край [потока] Кисон, е неговата пещера[51].

И в Назарет ангелът благовести на Богородица рождеството Тук е и гробът на Йосиф, женихът Мариин[52].

На Тавор бе преображението на Христа. Тук е и пещерата на Мелхиседек.[53]

В Кана Галилейска пък Исус превърна на сватбата водата във вино. В подножието на Галилейската планина [се намира] Тивериадското езеро[54]. Тук има множество бани, тук е и мостът на Матей, където [той] е събирал мито[55]. А под този [мост] тече Тивериад[56].

А от планината извира Йордан. И събраха се по-долу две [реки] и стана една река — Йордан. От това място [се отива] към трите бани: Христовата, Богородицовата и Йоановата[57].

Под Тивериад[58] [има] планина, от нея пък спущали свети Георги[59]. И над нея има пещера, в която Христос е играл с еврейските деца. Тук е и манастирът „Свети Марко“. А по-долу е люлката на Христа, и домът на свети Йоан, и [домът] на свети Петър, и църквата „Света Богоридица“.

И на другия край на града е църквата „Свети Михаил“, където Исус и учениците хвърляха мрежите и извлякоха 153 големи риби. А другата [църква] е „Свети Никола“, където Господ се яви на учениците си, показа им [се] и [яде] хляб и печена риба. А от това място [недалече] е домът на Мария Магдалина. Тук е и нейният гроб. А след това е домът на Петровата тъща и пещерата Христова, и трите блюда, и мястото, където Христос нахранил с [пет] хляба пет хиляди души.[60]

А другото място [е там], където Христос със седем хляба засити пет хиляди души.[61] Нататък е и Капернаум, в който възкреси сина на вдовицата; и град Наин [е там] — в него Христос извърши много чудеса.

И [нека] за всичко да възхвалим Господа с Троицата — Отец, Син и Свети Дух — сега и винаги и во веки, амин.

АРСЕНИЙ СОЛУНСКИ

ОПИСАНИЕ НА СВЕТИТЕ МЕСТА В ПАЛЕСТИНА

Ето, аз, раб божий Арсений, дякон смирен от град Солун, прекарах в Ерусалим 17 години. Видях Ераусалим и всички ерусалимски знаменитости и ще ви разкажа — сякаш пред Бога — всичко както си е.

Първата знаменитост [е] светият Сион[1]; храмът Господен, великата църква, обърната към четирите посоки, а над гроба Господен църквата не е покрита; в нея [има] 12 двери. В църквата се влиза през големите двери. Надясно е гробът господен — 12 стъпки, като допираш крак до крак. Братя, първото знамение е на гроба Господен. Отдясно на гроба Господен, а от гроба — пет сажена — тук е пъпът на земята. А големината му е три [човешки] обхвата около него.

Вляво от гроба Господен има голяма пропаст, където Христос е слязъл в ада[2]. През цялата година остава запечатана, само на Възкресение Христово снемат печатите и идва Патриархът с дяконите и се надвесва над пропастта, и дяконите също се надвесват, и слушат звука в пропастта[3]. След това Патриархът се връща при гроба Господен с поповете и с людете.

А пропастта [отстои] от гроба Господен на сажен и половина. И тук [става] знамението: от небето се спуска мълния над гроба Господен. В гроба Господен горят три свещи, които мироносиците са поставили. Тук, в гроба Господен има три големи тръстики: едната гори като свещ; другата пуши като огнище; третата — от нея се процежда [нещо], което прилича на сълза. И на Велики четвъртък изгасят тези свети свещи и в целия Ерусалим не ще има огън в четвъртък и петък. И във Велика събота, в 9 часа през нощта, ще излезе мълнията в гроба Господен и ще се запалят свещите и трите тръстики. И като види Христовото знамение, Патриархът влиза в гроба с двама дякони, запалват свещта и започват „Христос возкресе", дават на всички хора огън от гроба Господен.[4]

На пет сажена от Гроба — от нозете Господни — лежи обл камък, подобен на яйце[5], защото е бил на гроба Господен.

И като се влезе в църквата, наляво лежи главата на Адам, на първозданния човек. От дверите до главата на Адам [разстоя-

нието е] 35 сажена; а в главата — църква; ежедневно в нея [има] служба; а лежи [главата] възнак. А дверите към главата са през гърлото; и лежи [тя] в църковния олтар.[6]

От Ерусалим до град Витания, където е гробът на Лазар, са 6 мили. А Гетсимания, където е гробът на света Богородица, е на 6 мили от Ерусалим. Тук е знамението на света Богородица; стъпките на Христа личат върху камъка и сега[7]. Вдясно от гроба на Богородица е второ знамение; евреин се докоснал до ложето на света Богородица и ангелът отсякъл и двете му ръце. И кръвта, която изтекла от [отсечените] му ръце, [и сега] се намира близо до гроба на Богородица — топла и димяща кръв.

От Ерусалим до Витлеем са 7 мили. [На мястото], където се роди Христос, [се намира] великата църква „Рождество Христово". И знамение [има] в пещерата: димящото мляко от гърдите на света Богородица си стои и досега такова, каквото е било, когато се е сукало: бяло, меко, каквото винаги бива млякото.

Друго знамение. [На мястото], където се е родил Христос, света Богородица докосвала с ръце земята. Тук отдясно израсла трева, наподобяваща ръката на света Богородица, а отляво на преградата — [трева], подобна на кръст със събрани краища; а ръката [сякаш] е свита. Когато на Рождество Христово има служба, [щом] започнат да произнасят най-главното [славословието], ръката и кръстът се разперват и от млякото на Богородица се вдига пара. И докато трае службата, ръката на света Богородица и кръстът остават разперени; [после] ръката и кръстът се свиват, и млякото секва.[8]

От Ерусалим до Елеонската планина е една миля [разстояние]; планината е много висока, на нея растат маслинени дървета — други дървета няма.

[А на склона на тази планина откъм Ерусалим е гробът на света Пелагия, където е [мястото] „изповедание на греховете". Като се дойде до гроба, [трябва] да се обиколи трижди около гроба. [Там има] два камъка. Първият камък отскача от гроба към втория камък и се откривя тялото на Пелагия. Човек изповядва греховете си от младини до голям. Говори на глас, а другият човек, който стои близо, не чува [гласа му.][9]

Между Ерусалим и Елеонската планина е полето Ермон[10]. По средата на това поле е планината Тавор, където Христос се преобрази. Планината не е голяма, гора няма; на нея се намира църква, а в нея [има] целодневна служба. А в олтара под престола и до днес личат стъпките Христови върху камъка, на който е стоял Христос. И на празника Преображение Господне рано, на изгрев-слънце, патриархът отслужва тържествена литургия. А щом отслужи литургията, бързо побягват вън, защото, щом свърши, върху планината се спуска огнен стълб и мълния.

От Ерусалим до Нивата на грънчаря е една миля; [тя е от-

редена] за погребение на странници. Когато Юда предаде Христа за 30 сребърника и като се разкая, хвърли сребърниците, Пилат купи нивата на грънчаря за погребение на странниците.

А от Ерусалим до Капернаум са 20 мили. Тук пребивавал Христос в молитва с учениците си.

А от Ерусалим до Йордан, [разстоянието] е 23 мили. [На мястото], където Христос се е кръстил, се намира църквата „Свети Йоан Предтеча“ и манастир. А на брега на Йордан има камък, върху който личат стъпките Христови. А под този камък могат да се видят костите на змията, която пазила написаното от ръката Адамова.[11]

И от тази църква до свети Герасим са 3 мили.

А от лаврата на свети Сава — 6 мили.

А от „Свети Йоан [Предтеча]“ до Мамврийския дъб, като се мине през Йордан, е една миля.

А от Йордан [се отива] до град Самария, до кладенеца на Яков, където Христос се яви на жената-самарянка.

От Ерусалим до затворените двери[12] са 4 мили. Когато Исус дойде до заключените двери, каза на учениците си: „Мир вам!“ Тук има каменна стена и от едната страна на стената видях 12 двери, а зад другата страна — отворени двери. Там, където Христос е бил, те са отворени.

До камъка, който се нарича „Слава тебе, Боже!“, са 6 мили.[13] Когато Христос вървеше към Ерусалим, рече на учениците си: „Вървете в селото пред нас и ще намерите човек, който носи вода в стомна. И речете на господаря на къщата: „Учителят казва: „У тебе ще направя пасха с учениците си!“[14]

А в дома Давидов, когато засияе слънчевият ден, е непосилно да се гледа, [защото] сякаш слънце гледаш. И докато не залезе слънцето, не можеш да се доближиш до него.

[И друго. От светлината в слънчев ден не може да се гледа. [Може] да се гледа, когато слънцето не е изгряло [още] или когато залязва вечер. А [човек] няма сили да се приближи към дома Давидов, защото сякаш е ограден от страх Господен. От едната страна е домът Асафатов, а от другата страна земята се тресе и никой няма сила да пристъпи. Домът Давидов има 12 върха, а от една кула [излизат] 4 двери. Видях, о, Христе Исусе, Господи наш! Нему слава и крепост винаги: нине и присно и во веки веков, амин.][15]

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

ОТКЪС ОТ ОПИСАНИЕ НА СВЕТИТЕ МЕСТА В ПАЛЕСТИНА

. . . . пред Възнесение. От Елеона до мястото, за което казват, [че била пренесена] Авраамовата жертва на планината . . . Това също се намира на Елеона. Но от самото Възнесение, където върху камъка е изобразена стъпката на Христа, когато Той се възнесъл, защото Елеон се нарича от Кедърския поток чак до Витания и останалото, [има . . .].

А от града [Ерусалим] до Долината на плача са 450. И оттам до селото на грънчаря — 108. И от светилището до мястото, където изцели слепия — 690. Оттам до Горни Силоам — 308. В Захариевия дом има църква с дължина 60 стъпки. Там се родил Йоан.

Във Витлеем пък, в пещерата, където се отвърна млякото — 25. Вратата е толкова малка, колкото човек едва да премине. Църквата на Божия гроб има дължина 150 стъпки.

Оттам до Обретението на кръста има в действителност 72 стъпки. Ширината на пещерата е 15 стъпки. Около гроба, от четирите страни, до стълбовете при пъпа на земята има 17 [стъпки]. От пъпа на земята до вратата — 18. От вратата до мястото, където разделиха дрехите на Христа — 18. От гроба до мястото на сниманието — 50. Оттам до Голгота — 25.

Около Ерусалим и Витлеем също няма планини, но така е украсено с високи места и е някак дивно. Елеон е най-висока от всички.

Христовият гроб е обърнат на изток, а в Гетсимания гробът на Богородица е към юг според тогавашния обичай. А от изток до светата трапеза има три стъпала. Оттам до гроба на пресвета Богородица — 19.

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

ПЪТУВАНЕ ОТ ЕДЕМА ДО ЕВИЛАТ

Нека кажем и за това пътешествие, което намерих писано в Палестинска Кесария.

От Едема до Драхма 70 престоя по реката Фисон.

От Драхма до Евилат 70 престоя. Там няма [определено] време за жътва, но винаги има сеитба и жътва. [Тамошните жители] имат имотите си общо и казват, че са истински християни.

От Евилат до Емир 40 престоя.

От Емир до Евнека 32 [престоя].

От Евнека до Дисман 2 [престоя]. [Местата дотук] са неразделени. Тази земя се напоява от Фисон. Всред [тези люде] няма идоли, нито пък вярват в Христа, нито в закона на Мойсей, а така казват, да бъде почитан само богът на небесата. За тях е закон да не се произнася лъжа.

От Дисман до Хонея пътуването [трае] 8 месеца. Всички [жители] са християни. Там има безводни места [на разстояние] 25 месеца [път]. Много често пътуват по море до Велика Индия от Диавród на седем престоя. [Тук] християните са по-многочислени от езичниците.

От Индия в Алексиомен [се преплава] за седем месеца.

От Аксиомен [!] се преплава Червеното море и се стига в Малка Индия за 5 месеца.

От Индия се плава до Персия три месеца.

От Персия — до Сарациния два престоя.

От Сарациния се отплава за Евилат по Червено море, в пристанището персийско и индийско и от Египет за 9 престоя.

ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН

ГЕОГРАФСКО ОПИСАНИЕ

. . . до великата река. И до [тях?] е Рагуза, която е Дубровник. На юг се намира [областта], наречена Македония, която достига днес до Серес. На изток е Тракия, която [се простира] от Адрианопол до великата река Дунав. На север границата е голямата река Сава, а също и [голямата] река Дунав, както вече беше казано по-горе. И до Германия, и [до областта], където [хората] се наричат евагри. Средиземноморието пък — [в него] днес се намират градовете Хацаг, Ердел и Мукач — достига до река Тиса. И ето така се нарича днес. Средиземноморие е наречено според географското разположение. Обаче краят [на Средиземноморието] — днес се нарича Мехадия според древното му географско название — достига до река Олта.

ТЪЛКУВАНИЕ НА ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН ЗА ЗЕМИТЕ ДАКИЙСКИ

Тази Дакия в географските книги [карти?] се намира, започваща от подножието на планината. И от планината — до Мориш; и от Решава [Ресава?] до Дунав; и от Дунав — до морето; и от морето — до Нистър [Истър?]. Това е първата епархия — Охридската — която се нарича още планини [. . . .].

ЖИВАТА ПРИРОДА. ЖИВОТНИТЕ И ЧОВЕКЪТ

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ БОГОСЛОВИЕ (НЕБЕСА)

23. За човека[1]

И тъй, душата е жива същност, проста и безплътна, по своето естество невидима за телесните очи, безсмъртна, надарена с ум и разум, без форма, имаща като свой орган плътта, на която дава способност да расте, да чувствува и да се възпроизвежда, има ум, който съставя не нещо различно от нея, но най-чистата част от самата нея, така щото това, което е окото за плътта, това е умът за душата. Тя е самовластна, надарена със способността да желае и да действува, изменчива, сиреч с твърде променлива воля, поради което тя е и сътворена, като е получила всичко това по естеството си от Онзи, който я е създал, придобивайки от него благодат и съществуване и това, че е такава по самата си природа. . .

Плътта (тялото) има три измерения, сиреч дължина, ширина и дълбочина, или тлъстина. Всяко тяло се състои от четири елемента[2], а тялото на живите същества — от четири течности. Трябва да се знае, че има четири елемента: земята, която е суха и студена; водата, която е студена и течна; въздухът, който е влажен и топъл; огънят, който е топъл и сух. Също така и течностите са четири, като съответствуват на четирите елемента: черната злъч, която съответствува на земята, тъй като е суха и студена; слузта, която съответствува на водата, като е студена и влажна; кръвта, която съответствува на въздуха, като е течна и топла; жълтата жлъчка, която отговаря на огъня, тъй като е топла и суха. И тъй, плодовете се образуват от четирите елемента, влагите (течностите) от плодове, а телата на живите същества — от течностите и пак се връщат в тях. Защото всичко съставно се връща в онова, от което то се образува. Трябва да се знае, че човек има общо и с бездушните същества, както и участвува в живота на безсловесните същества, а е получил и мисловна способност заедно с разумните същества. Чрез своето тяло той има нещо общо с бездушните предмети, както и по това, че се състои от смес на четири елемента. С растенията има общо това, както и проявата да се храни, да расте и че притежава семе, сиреч способност да ражда. С безсловесните той има общност както в това отноше-

ние, така и това, че е одарен със желание, сиреч гняв и похотливост, после по чувстването и по движението, което отговаря на подбуждението[3].

Сетивата са пет: зрение, слух, обоняние, вкус и осезание. Движението, което е свързано с подбуждението, представя способност да се придвижва от едно място на друго, както и да се раздвижва цялото тяло, да се издават звуци и да се диша. Защото от нас зависи да вършим или да не вършим всичко това. Посредством разума човек се съчетава с естествата, които са безплътни и са постижими само чрез ума — като мисли, разбира и разсъждава за всяко нещо, стреми се към добродетелите и обича благочестието, което е върхът на добродетелите. Поради това човекът представя един малък свят.

Трябва да се знае, че разрезът, изтичането и промяната са свойствени само на тялото. Изменението се отнася до качеството, сиреч затопляне или охлаждане, и подобни неща. Изтичането е изтичане чрез опразване, като се изпразва и влажното, и сухото, и въздушното, и има нужда да се запълни. Поради това са естествени гладът и жаждата. За душата са свойствени благочестието и мисленето. Добродетелите са нещо общо за душата и тялото, поради това, че те имат отношение към душата, понеже душата помага на тялото.

Трябва да се знае, че разумът по своята природа властвува над онова, що е неразумно [у нас]. Душевната сила се разделя на разумна и неразумна. Неразумната част има две страни: едната не се покорява на разума, сиреч не се ръководи от мисълта, а другата се покорява и слуша разума. Непослушната и непокоряващата се на разума част е жизнената сила, която се назовава туптяща [пулсираща], съдържащата в себе си семе, сиреч способност да ражда и да расте, та се нарича и хранеща. Тя е същата, която образува плътта, понеже тази последната се направлява не от мисълта, но от самата природа. Онази част, която се покорява и повинува на разума, сиреч на мисълта, се разделя на желание и гняв. Изобщо, неразумната част на душата се нарича възприемаща и способна на желание. Трябва да се знае, че движението, което съответствува на подбудата, спада към тази част, която е покорна на разума. Трябва също да се знае, че едни от делата са добри, а други лоши. Онова благо, което се очаква, събужда желание,[4] а когато се постигне, носи удоволствие. Също така и очакваното зло събужда страх, а когато настъпи — скръб. Необходимо е да се знае, че когато ние говорим за благото, ние имаме предвид както онова, което е истинско благо, така и това, което изглежда такова. Същото се отнася и за злото[5].

24. За удоволствията[6]

Едни от удоволствията са душевни, а другите плътски. Душевни са онези, които са присъщи само на душата сама по себе си, например каквито са [удоволствията] от заниманието с наука или от съзерцанието. Плътски пък са тези, които се получават чрез участието на душата и тялото и поради това се наричат плътски. Такива са [удоволствията] от храненето, съвкупленията [и други подобни]. Никой обаче не може да намери удоволствия, които са свързани само с тялото. От друга страна, едни от удоволствията са истинни, а други лъжливи. Едни от удоволствията са свързани само с ума и се отнасят до образоваността и до разума, другите пък са свързани с плътта и се получават посредством сетивата. От тези плътски наслади едните са естествени и без тях не може да се живее, каквото е храненето, а други пък са естествени, обаче не са необходими, каквито са съгласните с природата и закона съвкупления. Но тези, ако и да се вършат за продължение на рода, възможно е да се живее и без тях, в девственост. Други пък [удоволствия] не са нито нужни, нито естествени. Такива са пиянството, блудството и преяждането, което надминава потребата [от храна]. Те прочее не съдействуват нито за запазването на нашия живот, нито за възпроизвеждането на рода, но по-скоро причиняват вреда. Поради това онзи, който живее според Божията воля, трябва да търси онези удоволствия, които са необходими и в същото време са естествени, като оставя на второ място тези удоволствия, които са естествени, но ненужни, и то за подходящо време, начин и мяра. Той трябва да отбягва всички други удоволствия. Трябва да се смятат за добри онези удоволствия, които не са съчетани със скръб, нито пък предизвикват разкаяние, не причиняват никаква друга вреда, не надвишават мярката, не ни отвличат от сериозните дела за дълго време или не ни заробват.

25. За сетивата[7]

Сетивото е тази душевна сила, която е способна да възприема нещата, сиреч е способна да различава. Сетивата са органи сиреч членове, посредством които усещаме. А ние усещаме онова, що попада на сетивата. Способно да усеща е всяко живо същество, което има сетива. Сетивата, както и органите за усещане, са пет.

Първото сетиво е зрението. Вместилища на това сетиво и и органи на зрението са нервите, които излизат от мозъка, и очите. Зрението възприема на първо място цвета, сиреч лицето, като разпознава заедно с това и оцветеното тяло[8], това, с което то

е намазано, неговата големина, вида му, мястото, гдето се намира, промеждутъчното разстояние, числеността, движението, покоя, неравността, голотата, гладкостта, негладкостта, остротата, тъпостта, състава, дали [тялото] е течно, или пък е от земя, сиреч дали е влажно или сухо.

Второто сетиво е слухът, който е способен да възприема гласовете и звуците. Това сетиво разпознава височината и нискостта [на звуците], гладкостта, слабостта, силата. Неговите органи са нежните нерви на мозъка и ушите. Само човек и маймуната не движат ушите си.

Третото сетиво е обонянието, което действува чрез ноздрите, изпращащи изпарения до мозъка. То достига до предела на първите вдлъбнатини на мозъка. То е способно да усеща и възприема изпаренията. Изпаренията пък създават различни благовония и смрадове, а средното между тях е онова, което не е нито благоуханно, нито смрадливо. Благовонията се образуват тогава, когато намиращите се в телата влаги се изсушат както подобава. Когато те изсъхнат само донякъде, получава се средно ухание, а когато [изсъхнат] зле или никак, тогава се получава зловоние.[9]

Четвъртото сетиво е вкусът, който възприема, сиреч чувствува вкусове. Негов орган е езикът и главно краят му и небцето. Там стигат от мозъка нерви, които предават на ума [на човека] това, което е усетено и възприето. А така наречените вкусови качества на соковете са: сладост, горчивина, киселина, тръпчивост, острота, мазност, соленост, тлъстост, лепкавост. Вкусът може да разпознава всичко това. А водата не поражда [нито едно от тези усещания], защото няма нито едно от тези [качества].

Петото сетиво е осезанието, което е общо за всички живи същества. То възниква с помощта на нервите, които изхождат от мозъка по цялото тяло. Поради това не само цялото тяло, но и другите органи притежават сетивото осезание. Чрез осезанието се долавя: топло и студено, меко и твърдо, жилаво, остро и тъпо, тежко и леко — това се разпознава само чрез осезанието. Общо за осезанието и за зрението е: грапаво и гладко, сухо и влажно, дебело и тънко, горе и долу, мястото, големината — всеки път, когато [предметът] е такъв, че може да бъде обгърнат с един допир, — гъстото и рядкото, облото, когато [предметът] е малък, и други форми. Така също [човек] усеща и приближаващото се тяло — както [става] и с помощта на паметта и мислителната способност. Също така той усеща и числата до две или три, и то по-скоро чрез осезанието, отколкото чрез зрението.

Трябва да се знае, че Творецът е създал всяко от другите сетива по две, та като се повреди едното, другото да задоволява потребата. И тъй, [той е създал] две очи, две уши, две ноздри на носа, два езика — сиреч езика и езичето[10]. Осезанието обаче е раз-

простряно по цялото тяло, с изключение на костите и нервите, ноктите, роговете и косите, връзките [в тялото] и в нещо друго от този род. Трябва да се знае, че зрението възприема по права линия, а обонянието и слухът не само по права, но и отвсякъде, докато осезанието и вкусът нито по права, нито отвсякъде, но само когато се приближат [към предметите] със своите органи[11].

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ ШЕСТОДНЕВ

И з Слово за петия ден

Мойсей казва: „и рече Бог: да произведе водата влечуги,[1] живи души, според рода им, и птици да полетят по небесната твърд.

След създаването на двете светила и водите се изпълват с животни, за да могат да се украсят и те. Земята получи като украса своите растения, небето получи звездните цветове и бе украсено с двете светила сякаш с впряг от две очи. Трябваше и водите да получат своята украса и тутакси реките и плодните езера родиха на дело всяко от тях (водните животни) според природата си. И морето роди различни видове от плаващите. Не останаха безплодни и безучастни нито тинята, нито калта. От тинята се раждат жаби, скакалци и комари. Това, което виждаме сега, ни показва какво е станало. По този начин се трудеше цялата вода по заповедта на Твореца и това, което се народи, не може никой да изброи. Великата и неизречима Божия сила им показа живот действен и подвижен. Едновременно със заповедта да се раждат живи същества се появи живот във водите.

„Водите да произведат влечуги, живи същества.“ Сега се създава живо същество, което приема първото сетиво на душата. Растенията и дърветата, макар и да ги наричаме живи, защото получават силата да растат и да се хранят, не са същински живи същества, нито пък притежават душа. По тази причина каза: „водите да произведат влечуги“, т. е. всички плаващи — било върху водата, било което се движи по дъното през водата, въобще всичко, което носи природата на влечугото, независимо от това дали се влачи по тялото на водата, или скача и ходи на краката си, или живее и във водата, и на сушата, както тюлена, крокодила, хипопотамите, жабите и раците. Обаче най-характерното за тях е, че плуват, и затова „да произведат водите влечуги“.

В тези малко думи кой род е пропуснат, кой ли не е обхванат от заповедта на Твореца — дори и тези, които раждат рожбите си, всички са включени. И тюлените, и делфините, и акулите, и подобните им, наричани селахи (хрущялни). Също и тези, които снасят яйца, каквито са повечето, особено дребната риба, но и

от тях не всички са риби. Едни са без люспи, а други с люспи, някои са с перки, а други без перки. Тих беше гласът на заповедта, по-точно бе негласен помисъл, но бе по-бърз от мълния. И в тази заповед бе събрано такова множество от разнообразни риби, че ако някой иска да ги изреди, той все едно, че се опитва да пресметне морските вълни или да мери морето с чаша. Защото това е невъзможно.

„Водите да произведат влечуги." Сред рибите има някои, които плуват навътре в морето, и други, които плуват по края, някои надълбоко, а други [се крият] под камъните. Едни се движат на стада, а други поотделно. Има някои, например китовете, които са изключително големи, и други, които са съвсем дребни. Всичко това се е появило след същата заповед на Твореца — и големите животни, и малките.

„Водите да произведат" — това показва, че природата на плуващите е в тясна близост с водата. Ако рибата остане съвсем малко време извън водата, тя моментално ще загине. Те нямат с какво да вдишват и издишват въздуха. Това, което за земните животни е въздухът, за гмуркащите се риби е водата. Ясно се вижда причината, поради която ние имаме дробове, снабдени с дупки. Въздухът, който се приема през устата, отива в гърдите и с него се охлажда вътрешната ни топлина. А рибите поемат и изливат водата чрез разтваряне и затваряне на хрилете и това им замества дишането.

Рибите имат своя собствена съдба, специфично естество, определена храна и собствен начин на живот. Затова и не могат да бъдат опитомени и въобще не могат да свикнат с човешките ръце.

„Водата да произведе влечуги, живи души, според рода им." Сега се дава началото на всеки род, сякаш от някакви естествени семена. По този начин той се грижи и за многобройността на потомството им, защото то трябва да расте и да се размножава. От друг род са тези, които имат твърда като кост черупка. Такива са конхе (мидите), ктене (гребеновидните), кохли (раковините), морските охлюви и много и различни други. А от друг род са тези, които имат меки черупки. Това са тези, които се наричат раци или каркини. И пак от друг род са тези, които се наричат малахия (мекотели), чиято плът е мека и слаба, полипите, сепията и други подобни. Също и сред тях има безбройни разлики.

Драконите, мурените и змиорките, които се въдят в тинята на реките и езерата, повече приличат на отровните влечуги, отколкото пазят естествената си прилика с рибите. От различен род са тези, които снасят яйца, а от друг тези, които раждат малките си живи. Галеите (рибата-меч) и кониксите (морските кучета) и въобще така наречените селахи (хрущялни риби), както

и китът. Най-вече делфините и тюлените раждат своите малки живи. За тях се смята, че ако изведнъж се стресnат от нещо, отново се вмъкват в майчината утроба.

„Да излязат влечуги според рода им.“ Един е родът на китовете, а друг на дребните риби. Защото и сред рибите има безбройни разлики. Те се поделят на родове, всеки със свое име, със своя храна, външен вид, големина и вид на месото. Във всичко това има големи разлики и те съществуват в различна форма. Та кои са тези рибари, които могат да изброят разликите между всички видове, кой от тези, които са остарели край морските брегове, може да ни каже наистина това? Едни риби се знаят от тези, които плават из Индийско море, а други — от тези, които се движат из Египетския залив, едни познават островяните, други — мавританците. Всички те — и малките, и големите — се появиха от онази първа заповед и от онази неизречена сила.

Много разлики има и в начина на живот и на размножаване на всеки род. Повечето от рибите не мътят като птиците, нито си правят гнезда, нито се грижат за прехраната на малките си, а водата, която поема изхвърления от рибите хайвер, му дава живот. И малките от всеки род са без промяна, а не са смесени с друг вид, както са земните катъри или както птиците се смесват една с друга, като създават потомство с променен външен вид.

Никоя риба няма зъби само наполовина, както е при говедата и овцете, които са преживни. Никоя риба не преживя, така се говори единствено за скаруса. Зъбите на всички риби са остри и гъсти, за да не може да им избяга храната, ако дъвчат бавно. Така би се случило, ако рибата не дъвчеше бързо и не изпращаше раздробеното в стомаха си.

Храната на рибите е една или друга, в зависимост от рода. Едни се хранят с пясък, други с кал, едни с насекоми и с други гадинки и с водорасли, а други — с различни треви. Повечето от рибите се изяждат една друга — с по-малката риба се храни по-голямата. А може да се случи и така, че някоя малка риба да погълне по-малка от себе си, а нея да я погълне по-голяма — тогава и двете ще се озоват едновременно в нейния стомах. [. . . .]

Ракът много обича да яде месото на стридите, но му е трудно да ги хване, защото за него обвивката им е като твърда броня. Малкото месо е обвито и затворено в тази твърда черупка по такъв начин, че ракът не може да направи нищо. Ето защо, когато ги издебне в някое заветно място да се греят сладко, разтворили срещу слънцето своите черупки, ракът се промъква тайно и вземайки камъче, го хвърли в черупката, за да не й даде възможност нито да я стегне, нито да я затвори. Това, което не може да направи със сила, той постига с хитрост. [. . .]

Не мога да прескоча лукавството и хитростта на онази риба, която наричат многоножица (полип), защото тя е много коварна. Тя приема цвета на камъка, до който се приближи — до зеления се оцветява в зелено, до белия — в бяло. Така че много риби, както си плуват невнимателно, попадат в челюстите на многоножицата, която са сметнали за камък, и стават лесна плячка на това лукаво животно.

. . . „Ето великото и просторно море.“ Там се намират безбройните влечуги — малки и големи животни, но те са премъдро и добре сътворени. Няма защо да обвиняваме и хулим рибите за техния начин на живот, защото в известен смисъл е добре да им се подражава — например в това, че отделните родове риби са си разделили местата [за живеене] и не си ги отнемат един от друг, а всеки живее в своята зона. Никакъв земемер не им е разделял жилищата, нито пък са оградени със стени, а това е определено от само себе си според потребностите на всеки [род]. В един морски залив се раждат едни видове, в друг — други; и ако в някоя морска дълбочина се размножават и раждат твърде много, в други дълбини ги няма. Тях не ги разделя нито висока планина, нито преминаваща помежду им река, а единствено установеният естествен ред — еднакво справедлив [за тях] — само той определя необходимото за изхранване на всеки [род място].

. . . Китовете познават необитаеми места, които са им определени от природата за тяхното отхранване. Те се намират в това море на необитаем остров, където от отсрещната страна няма земя и затова корабите не пътуват натам. Китовете приличат на огромни планини, както разказват тези, които са ги видели. Те живеят в своите предели, като не причиняват вреди нито на островите, нито на крайбрежните селища. Така че всеки род от тях живее в определените му морски предели, сякаш в градове и села или в наследствени имоти.

Има и други риби, които са прехождащи. След като се съвещават на общо събрание, те се придвижват според общото решение в други предели. Така че, когато настъпи определеното им време за раждане, те са вдигат от различните морски заливи и според общата си природа се запътват към Северното море[2].

. . . Послушай как рибите, без да издават и най-малкия звук, [ти казват] какво правят: „Тръгнали сме на този далечен път, за да родим и отгледаме своето потомство.“ Те нямат нито думи, нито разум, но имат твърдо установен естествен закон и той им сочи какво трябва да направят. Те не казват: „да отидем в Северно море, защото то има най-сладката вода от всички морета“, тъй като слънцето, като се движи малко по тази страна, се връща обратно и не извлича с лъчите си цялата сладка влага. И морските риби обичат сладкото, ето защо понякога навлизат и в реките и плуват извън морето. Най-вече по тази причина те пред-

почитат да раждат и да отглеждат малките си в Понтско море[3], което като че ли е по-подходящо от другите морета. И след като се наплодят обилно в него, те отново се завръщат по обичайните си за живот места. А какво си разказват, без да говорят, ние слушаме от мълчащите и то е следното: „Северно море е плитко и вятърът лесно предизвиква вълнение, дори по-силен вятър може да го развълнува до дъното, така че даже пясъкът да се смеси с вълните. А зимно време то става студено, защото се пълни от много и големи реки.“ Ето защо след като се повеселят малко и се понахранят в него през лятото, през зимата те се завръщат на топло в дълбините и в огряваните от слънцето места. Като избегнат северния студ, те навлизат в тези морета, където вятърът е по-слаб.

. . . Дочух от един мъж, който живее на морето, че ехинът (морският таралеж) — това малко и жалко животно — често се проявява като учител на плаващите, [и им показва] кога ще има буря или затишие. Щом разбере предварително, че се задава силна буря, той се закрепва здраво върху някой камък, сякаш е котва, така че макар и силно клатен от вълните, не може да бъде откъснат лесно. Когато корабните гребци видят това, те разбират, че се задава бурен вятър. Нито астрологът, нито халдеят, които предсказват въздушните смущения според възкачването на звездите, не е научил на това ехина (морския таралеж).

. . . Змията ехидна, която е най-страшна от гадините, се съешва с морската мурена (змиорка). Тя със свистене известява за своето пристигане и зове мурената от дълбините за съвкупление и сплитане. Тя чува това и се съешва с тази отровна гадина. . .

Да приключа тук словото ме принуждава както телесната немощ, така и късният час, иначе бих могъл да добавя за тези, които обичат да слушат, още много удивителни неща за това, което расте в морето, а и за самото море; как водата се превръща на сол, как скъпоценният камък, наричан корал, расте като зелено дърво в морето, но когато бъде изваден [и подложен на влиянието] на въздуха, той се превръща в твърд камък; защо природата е вложила скъпия бисер в мъничката мида — това на което подобава [да бъде поставено в] царската съкровищница се въргаля по бреговете сред острите камъни, затворено в черупка; откъде раковините вземат златната вълна, чийто цвят никой от бояджиите не може да наподоби, или откъде се е взел жълтият охлюв, от който се добива пурпурът за царската багреница и който е по-добро багрило от всяко друго цвете.

„Да произведат водите.“ Кое от това, което е полезно, не се появи в най-кратко време? Кое ли от това, което е толкова ценно, не ни се даде в този живот? Едно, за да служи на хората; друго, за да бъде разбрано и наблюдавано чудното творение; трето —

страшно, за да бъде изобличавана нашата слабост. Бог създаде китовете огромни, но не защото те са по-големи от каридите и милитите, та затова се наричат огромни, а защото тяхното голямо тяло прилича на огромните планини, така че често могат да бъдат сбъркани с острови, когато се покажат на повърхността на водата близо до брега. И тези китове, поради това, че са толкова големи, не отиват нито край бреговете, нито в плитчините, а живеят в Атлантическата морска шир. Така че тези животни са създадени за наш страх и ужас. . .

Ако чуеш, че големите кораби, които се носят с вдигнати платна при попътен вятър, биват спирани лесно от малката рибка ехиния (от рода на таралежите), така че задълго не могат да помръднат, а стоят като заковани към морската вода, то и в малкото няма ли да откриеш знак за силата на Твореца? Защото не само рибата-меч и рибата-трион и морските кучета (акули) и зигените, но и острието на рибата чук [е страшно], дори когато е мъртва, а и морският заек е не по-малко страшен и причинява бърза и неизбежна смърт. . .

. . . Защо бе заповядано на водите да произведат влечуги, живи души, а на земята — жива душа. Нека да помислим дали плуващите във водата имат по-несъвършен начин на живот, поради това, че обитават и се хранят в гъстотата на водата. Ето защо рибите виждат и чуват по-лошо, нито имат памет, нито спомени, нито свой постоянен другар. Така че този израз показва, че плътският живот е присъщ в по-голяма степен на водните животни, отколкото душата; а другите [земните животни] имат по-съвършен живот, защото за тях е заповядано душата да им бъде вожд във всичко. Те имат по-остри сетива и по-бързи реакции, а повечето от четириногите имат и много добра памет за миналото. От това може да се разбере, че в телата на водните животни е била поставена душа, влечугите са живи души, произлезли от водата; а при земните животни на душата е било заповядано да владее над тялото, тъй като те се хранят на земята и така приемат повече от жизнената сила. Земните животни също нямат разум и са безсловесни, но всяко от тях има глас според природата си и с него може да изрази много от това, което му е на душата — скръб или радост. Те разбират, когато идва някой познат или когато се разделят с близък другар, и могат да изразят чрез гласа си още много други състояния. А водните животни не само не произнасят звуци, но и въобще не могат да бъдат опитомени, нито пък да се научат на нещо. „Позна, каза, волът своя стопанин и оселът яслата на своя господар“[4], а рибата не може да познае този, който ѝ хвърля храна. Магарето само познава пътя, по който е минавало много пъти, понякога дори може да бъде водач на заблудил се човек, а освен това чува по-добре от

всяко друго земно животно. Камилата е много злопаметна и дълго пази своя гняв — [коя ли волна риба би могла да ѝ подражава]. Ако е получила отдавна някоя рана, камилата продължително скрива своя гняв и когато дочака сгоден случай, незабавно си отмъщава.

„Да произведе земята живи души.“ Защо земята произвежда душата? Нали за да разбереш разликата между душата на животното и душата на човека. След малко ще разбереш как е създадена човешката душа, а сега чуй за животинската. За нея Писанието казва: душата на всяко животно е неговата кръв — като застине кръвта, се превръща в плът, а като застине плътта, се превръща в земя (пръст). Така че душата на животното, както и може да се очаква, е земна.

„Да произведе земята жива душа.“ Виж връзката на душата с кръвта и на кръвта с плътта, и на плътта със земята; и като разбереш това, се върни по същия начин — от земята в плътта, от плътта в кръвта, от кръвта в душата и тогава ще откриеш, че земята е душата на животното. И не смятай, че тя е създадена преди своето тяло, нито че ще съществува, след като плътта на тялото ѝ изгние.

. . . Съществуват три рода животни: четириноги, птици и водни.

„Да произведат, каза, водите влечуги, живи същества, според рода им, и птици да летят над земята по небесната твърд според рода си.“[5] Защо даде на птиците битие от водата? Нали затова, защото летящите имат някаква естествена близост с плуващите. Както рибите плуват във водата и като я порят, се придвижват напред, а с опашките се направляват, така и при птиците можем да видим, че плуват във въздуха по същия начин. Така че както и двата рода притежават едно и също свойство — да плуват, — така имат и еднаква близост с водата. Обаче няма птица без крака, защото тяхната храна се намира по земята и по необходимост краката са получили много функции. Тези от птиците, които се прехранват от лов, имат остри нокти на нозете си. А на останалите краката са дадени, за да събират храната си и за други жизнени потребности. Малко са птиците, които имат слаби атрофирали крака и не могат нито да ловят, нито да ходят [с тях], например ластовиците и ластуните. Тяхната храна е това, което лети из въздуха. Ластовицата вместо да ходи по земята, може да лети ниско над нея.

Различни и многобройни родове има и при птиците. Който пожелае да ги изброи накратко, ще открие, както и при рибите, едно общо наименование птици, но безкрайно много разлики, които имат помежду си — и по големина, и по външен вид, цвят, начин на живот, дела и нрави. Има някои, които са се опитвали

да им дадат имена (да ги класифицират), и според един характерен белег да се изтъкне необикновеното и особеното във всяка от тях и така да могат да се запомнят. На едни дадоха име разрезоперни, каквито са орлите, а друг род нарекоха кожоперни, каквито са нощните прилепи. Едни са мекоперни, например осите и пчелите, а други са капнокрили (с крила, скрити в обвивка), каквито са бръмбарите, които имат крила, скрити под обвивка, и щом обвивката се разтвори, те могат да полетят, накъдето искат. За нас е достатъчно това деление, което се прави в Писанието, където те се разделят според най-характерния си белег на чисти и нечисти.

Отделен род са плътоядците (хищниците) и имат такова устройство, каквото отговаря на начина им за сдобиване с храна: остри нокти, гърбав клюн и бързо крило, така че лесно да може да хване и разкъса плячката си. Друго устройство имат тези, които събират семена, друго — тези, които се хранят с каквото им попадне. А сред всички тях има и много други разлики. Едни се движат на ята, а други по двойки. Безброй други птици живеят общо, например гълъбите, жеравите, скворците и враните; сред тях някои са без водач и живеят според нрава си, а други се покоряват на един водач, както е при жеравите. Срещат се и други различия — едни живеят само на едно място, а други отлитат надалеч, когато наближи зимата.

Много птици могат да привикнат да получават храна от ръката [на човека], а други не могат, защото са боязливи и страхливи. А някои птици дори живеят в едни и същи помещения с хората, други пък обичат горите и незаселените места. Големи са разликите и между тях. Всяка птица има свой собствен глас — едни от тях пеят, а други са мълчаливи, някои са кресливи и вдигат много шум, а други са напълно неми. Едни могат да подражават — такива са или по рождение, или са били специално научени на това, а други не променят нито нрава, нито гласа си. Петелът е весел, а паунът е надут и обича да се кипри. Гълъбите и кокошките са похотливи, те нямат специално време за разплод. Яребицата е лукава.

Много особености има и в начина им на живот и в делата им. Сред безсловесните има и такива, които живеят общо. Характерна особеност на техния начин на живот е, че те действуват за една крайна цел и всеки един [от членовете] взима участие в осъществяването ѝ. Това може да се види при пчелите. Те имат едно общо жилище, излитат заедно и вършат общо цялата работа. Чудното при тях е това, че са подчинени на един цар и чиновначалник. Те се захващат за работа и литват тогава, когато видят да излита техният владетел, т. е. майката. Техният цар се избира не чрез волята на мнозинството, тъй като много често поради неразбирането си народът поставя недостоен владетел; той ни-

то приема властта си по жребий, защото често се случва властта, която се дава по жребий, да се падне на най-неподходящия. Той не наследява [властта от] своя баща, защото често [децата] биват неуки и тъпи за всяка работа поради възпитанието си, тъй като мнозина ги ласкаят и хвалят, без да им дават възможност да разберат истината. [Става цар] този, който по природа е най-големият от тях, по-добър и по големина, и по вид. Владетелят на пчелите притежава жило, но не ги наказва, защото съществува установен от природата закон да не наказва, а да бъде справедлив, тъй като му е дадена голяма власт. Но и която от пчелите не желае да подражава на своя цар, т. е. на майката, бързо я достига наказанието, защото след като убоде някого с жилото си, тя моментално умира. Подражавай на нрава на пчелите, защото те, без да вредят никому, нито да повреждат чуждия плод, правят своите медени пити. Те явно събират восъка от цветовете, а меда от влагата, която се намира като роса по цветовете. Те я всмукват с устата си и я изливат в питата. Защото той (медът) в началото е течен, но след като престои продължително време, се сгъстява и придобива своя състав и сладост. Поради това (пчелата) прие достойна похвала от Соломон, който я нарече мъдра и работлива. Трудейки се по този начин, тя си събира храната. „Трудът ѝ, каза, носи здраве и на царете, и на простолюдието."[6] Тя прави мъдро и изкусно медените си килийки. Като разстила на тънки пластове восъка, тя изгражда гъсто долепени една до друга клетки, като чрез гъстотата на тези малки помещения се получава опора на цялото. Всяка от килийките е захванатa за съседните, като е отделена от тях с малка стеничка. А освен това медената пита е изградена от два и три пласта, съединени един с друг. Най-напред тя прави в питата един отвор, за да не може течността от тежестта си да се излее навън. Разбери и ти, че геометрията, т. е. зememерието, е нищо в сравнение с премъдрата пчела. Всички килийки са шестоъгълни и имат еднакви стени. Те не лежат една върху друга, за да не може от тежестта [на меда] да им се отделят дъната. Въпреки че са тънки, ъглите на долните шестоъгълници са опора и поставка на горните, така че лесно поддържат тежестта на по-горните и дават възможност на течността да се налива в съответната килийка.

Как мога да ти разкажа наистина всичко, което е свойствено на птиците. Как жеравите поставят нощна стража, като се сменят и една част от тях спи, а друга обикаля в кръг и охранява. И когато стражата приключи, единият заспива, а идва да го смени друг, защото и той е бил пазен, както сега първият. А и когато летят, може да се наблюдава същият ред — веднъж е водач един, след това друг и когато изтече определеното време, предава водачеството на следващия.

А разумът на щъркела много малко се различава от разума на словесните. По едно и също време всички идват на своите места и пак по едно и също време отлитат, сякаш са се наговорили. Съпровождат ги тези, които при нас се наричат врани. Казват, че ги съпровождат, но те освен това се борят за тях с враждебните им птици. Доказателство за това е, първо, че по това време при нас въобще не се срещат врани, а освен това те се завръщат с окълван и проскубан врат, което ясно показва, че са се отбранявали. Кой ли им е установил този закон да ги съпровождат любезно, сякаш са гости? Кой ли е този, който е заповядал да не се отлъчва никой от този конвой? Послушайте вие, негостоприемни и скъперници, вие, които захлопвате вратите си и не давате подслон за пренощуване през зимата.

А грижата за остарелите щъркели е добър пример за нашите деца, които, ако видеха, щяха да бъдат добри към баща си и към майка си. Никой не е толкова безочлив, за да не се засрами от това, че в добрите дела е по-слаб от птиците, които нямат разум. Когато бащата загуби перата си от старост, щъркелите го заобикалят и го покриват със собствените си пера, стоплят го и му подават изобилна храна и му помагат, доколкото могат, като го повдигат от двете страни с крилата си и го пренасят. Това е известно навсякъде и затова се казва „щъркелова благодарност".

. . . Нека никой не се оплаква от бедността си, нито да се отчайва от живота, защото няма нищо в къщата си, а да наблюдава колко умело строи лястовицата. Когато тя започне гнездото си, носи клечки в човката си, но тъй като не може да вземе кал с нозете си, тя натопява краищата на крилете си във водата и след това ги овалва в земния прах и така събира кал за своя строеж. След това добавя клечици, които свързва с тази кал като с лепило и в това гнездо отглежда малките си. А ако някой им избоде очите, те имат естествен лек, с който могат да излекуват очите на своите пиленца. . .

Алкионът е морска птица, която прави гнездото си на морския бряг, като снася яйцата на самия пясък. Тя носи яйцата си посред зима, когато по време на честите бури ветровете изливат морето върху земята. Обаче всички ветрове престават и морските вълни утихват за седем дни, през които алкионът мъти. За толкова дни се излюпват малките. И понеже те имат нужда от храна, великодарецът Бог е дал на това малко животно още седем дни, за да отгледа малките си. Това знаят и морските гребци и затова са нарекли тези дни „алкионски дни" (дните на алкиона).

. . . За гугутката се смята, че когато умре другарят ѝ, тя не си търси друг партньор, а остава сама, без да приеме друг, със

спомените за първия съпруг. Чуйте, жени, че чистотата на вдовството е много по-голяма при безсловесните, отколкото при тези, които се събират с мнозина. . .

[Описание на човешкото тяло]

Нека се заловим да съобщим в приличен размер и останалото за телесните части и членове.

Човекът има, както разказват, на главата си три шева, съединени под ъгъл; а женската глава има един шев, който я обикаля наоколо. По този белег и в гробовете могат да различат коя е мъжка глава и коя — женска, ако и понякога, но рядко, да се намира, както казват други, мъжка глава, която съвсем няма в себе си нито един шев. Главата, както споменах, е по-висока от всички членове, а последните заемат след нея своето място всеки според природата си. Главата се състои от три съединени помежду си части; на предната ѝ страна лежи темето, за което мислят, че се заражда едва след другите части; а на задната страна — тъй наричаното иние, т. е. тил; между тила и темето пък е корифи, или върхът [тази част наричат още череп или лоб]. Но целият тил е съвсем празен, понеже няма нищо в себе си; а темето съдържа мозъчните полукълба, обвити в кожа. При крайната страна на мозъчните полукълба лежи онова, що наричат приглавница (малък мозък), за която мислят, че не се намира у никое друго животно освен у едничкия човек. Понеже мозъчните полукълба са без кръв, нямайки никак кръвоносни жили, то затова мозъкът е всякога студен и обича топлина, а не студ. За него някои мислят, че е място на ума. В мозъчните полукълба отиват от всяко око по три проходчета (нерви): едното е голямо, а другото — средно, краищата и на двете достигат до приглавницата (малкия мозък); третото пък, което е най-малко, влиза в мозъчното полукълбо; същото достига при ноздрите и отива до темето.

Към лицето спада, поставено между двете очи, челото, което, ако е голямо, показва, че онзи, на когото челото е такова, има мъдростен ум; а у които челото е малко, те са по-остроумни и бързо разбират думите и делата; за чело, което се простира нашироко, мислят, че е образ и знак за страхлив човек; което пък е кръгло — на досадлив, припрян и гневлив.

В края на челото, отпред, има две вежди. Ако те лежат право, показват добър, кротък и милостивосърдечен [човек]; а ако са наведени и се наклоняват към носа, [показват] раздразнителен, опак и страхлив; ако пък са наклонени към слепите очи, [показват го] гълчалив, закачлив и пакостник. Такова обяснение е дал първият от физиците, т. е. естествениците, след като е наблюдавал много.

Под всяка вежда се намира на страната по едно око, което има за свои части отгоре и отдолу клепки, всяка от които отделя от себе си тъй наричаните ресници. Вътрешната част на окото, през която се вижда, е изцяло водна; наричат я зеница. Това, що допира непосредствено до нея, е черно наоколо; а онова, що е по-нататък — бяло. Има и сляпо око, както и горни и долни клепки. В очите има много различия: едни биват светлосини, други — шарени, трети — черни, а други — бляскави. А и по големина едни биват по-големи от други; някои не са нито големи, нито малки, а средни; за тях мислят, че са най-добри. Едни очи биват вдадени навътре повече от своята вдлъбнатина, други — изпъкнали навън, като че ли ще изскочат; други пък не приличат нито на едните, нито на другите, а са средни; за тях мислят, че са знак за добър нрав за ония, у които се намират; а които имат очи, вдадени много навътре, мислят ги, че виждат много по-остро; така е и за всяко животно. У които [хора] очите мигат скоро, мислят ги, че имат и ум, що не стои на едно място, а често се мени и се премята на друга страна; а у когото очите не мигат дълго време, мислят, че се знае за безсрамен и безочлив; които очи пък са средни, те не мигат нито много често, нито много рядко, знак са за добър нрав.

Но защо разпространихме речта си за това? Затуй, за да съобщим на читателите почетността на нашето създаване и отреждане, а също и имената на телесните членове и онова, как се съединяват един с друг, та да покажем и характерите, както сме чували от изкусни хора, според лицето си всеки какъв е — добър или лош, та да знаят и други как да се пазят. Чрез тези белези, мислят, Бог като милостив е дал възможност на разбиращите да се отстраняват от злонравния човек, а да се приближават към добрия, както и за слънцето и месеца е дал поличби, по които се узнава тихо време и топлина, а също буря и зима, и бездъждие, и ветрове, и много други неща, та който ги види, да се приготви за работа, или които се уплашат, да ги избягнат и поради това да славят Бога, който е устроил това така за своите слуги. Но нека се заловим за останалото, та да се чудим още повече на невидимата Божия сила и да я славим.

Има и друг член на главата (ухо), чрез който само слушаме, а не дишаме. Защото старовременният Алкмей[7] се е излъгал, като е казал невярно, че козите дишали с уши, според както съобщава философът Аристотел. Нека се знае и това, че само човек не си движи ухото. Едната част от ухото се знае [по име], тя се нарича по гръцки ловоса, а по славянски — крайчец; в нея окачват обици. Другата част оставихме като такава, която е без име. Извътре ухото е кръглесто, а най-подир има кост със същата форма като него; в нея като в празен съд всеки звуков глас хлопа и тупа. А понеже ухото няма тръбичка, нито проходче към

мозъчните полукълба, то затова такава [тръбичка] излиза към устния мъжец и оттам се протяга жила (нерв) в полукълбата, та много удобно пренася до тях гласа и плющенето.

[Умът и неговите отношения към сетивата]

Оттам пък умът, разумната и ръководна сила на безплътната душа, като някакъв истинолюбец и като нелицеприятен и твърд съдия или, просто казано, като цар, който седи на висок престол и бързо схваща чуването, както и онова, що се види с очи, по възлизащото нагоре проходче (нерв) разбира и различава природата на всяко нещо, та ако то бъде по-добро и ползовито, разумно го приема, двойността пък на нашата природа отделя във всяко нещо своето, разлъчва го и дава на невещественото невеществено, а на вещественото веществено и нито това дава на другото, нито другото — на това, за да не излезе, че прави нещо недостойно за своята власт, та с това да погуби царското достойнство на самодържавната си власт и умът да се покаже несправедлив и несмислен по уредба, разделяне и решаване. Което пък не излезе такова и не се намери за полезна употреба, тутакси го откъсва като безполезно и го отхвърля далеч от своя прием, както е дошло, и разбира кое е средно видение и кое — непосредно внушение на разума.

Умът, като се издигне от само себе си, т. е. по своя дейност, възлиза на височина по-горе от небесата, вижда и съглежда умствените блага или повече, или по-малко, несъмнено според степента на своята чистота, при което не само не търси помощта на телесните сетива, но по-скоро се отдръпва от тях, та не усеща ни най-малко, че те го привързват о виждането и чуването, и отива да схване с помощта на средата усещаното и да ни съобщи намиращите се пред нас неща; а те (сетивата) служат на ума като робини и му препращат, според както всяко едно има естествено устройство, уредба и сила за добро избиране или свойство за избягване. Защото онова, което окото възприема с гледане или ухото със слушане, или ноздрите със силата на мириса, или устата със словото и вкуса, или осезанието с похващане, кое да е качество, всяко от тях (сетивата) го открива и раболепно съобщава на ума като на свой цар, за да получи от него наново достатъчно възвишаване, разделяне и полезно нареждане.

[Ум и разсъдък]

Силите на разумната душа, смислени и силни, са двойни като двама равносилно и еднакво разумни братя, именно умът и разсъдъкът, които делят и разкриват мисловното изкуство като бащин имот. Защото, ако и разпознаването и именуването („прославлението") на нещата да е сила на разумната душа, но то не изнамира напълно нищо в себе си и от себе си, а взима и се обогатява от външното и относно възприеманите неща дава онова, което е отбелязано от сетивата или паметта, че лежи пред очите, при което е начертано от слуховата сила (енергия) със слово — било човек, било кон, било вол или нещо неодушевено, например камък или огън, и само ще посочи открито, според както по природа приляга да се нарече с име, като каже: човек е или кон, или нещо друго, добито чрез сетивото или паметта, и така става съединение или сглобяване, та се извършва разпознаването и именуването. Това е за възприеманите чрез сетивата неща. А пък за понятията и построенията на разума паметта е последица (рожба, резултат), а въображението замества възприемането и именуването и му служи (на разума) като вторична придобивка. Защото, когато слушаме светите пророци — Йезекиила, разбира се, и Исайя — славословци на неща, по-високи и от херувимските, и от серафимските, да описват и начертават с думи шестокрило и четирикрило естество, ние тогава нямаме нужда от сетива, а само от помненото и въображаваното, което сме чули и което Платон добре нарече въображаемо описване, та чрез двете (спомена и въображението) да запазим и скътаме вярна представа. А ако едно от тях (двете) се е изличило поради изминаване на време или поради някакъв друг случай, тогава, и да бъде другото някак трайно, пак няма да оцелее и представата тутакси ще изгуби същината си, та не ще бъде вече нещо представяно и никак не ще може да носи името си, защото, като се изгуби производителната причина, неизбежно се губи и причиненото (следствието).

Така само две са трайните (постоянните) сили на душата — разсъдъкът и, разбира се, умът; но разсъдъкът е по-смислена деятелна сила, която чрез съответно и прилично издирване и разпитване изнамира търсените еднородни неща. Поради това философът Платон е казал: „Разсъдъкът е вътрешно размишление на самата душа, което изкарва наяве издирващата и мислеща душевна сила; а онова, що излиза от нея чрез гласа, промъквайки се през устата, е дума; умът пък е душевна дейност, която схваща бързо и независимо от разстоянието веществената природа на реално съществуващите неща." Защото и други от първите философи са нарекли ума душевно око, тъй като той като него прониква в при-

родата на нещата непосредствено и схваща много скоро истината, която е в тях. Но това (казаното) е достатъчно.

Ушите се делят на големи, вдадени (притъпени) и средни. Които са средни, служат само за слушане и по тях не може да се познае някакъв характер освен това, че не са нито големи, нито малки, нито много издигнати, нито притъпени; та ако бъдат такива, показват добър характер; големите пък, които са много издигнати, са несъмнен белег за глупост и празнодумство.

Друга част от лицето е носът, с който издишваме и вдишваме навътре; защото ноздрите приемат въздуха, изпущан от вътрешното скривалище в гърдите и гърлото чрез белите дробове и така надуват и изпращат въздуха навън, а после пак го въвличат обратно там и го пропускат по-навътре в тялото чрез същите части. Но ноздрите имат и мирисна способност; те са устрем и някакво природно сетиво, което узнава и приятна миризма, и смрад. А носът се разделя на две и има по средата преграда от хрущял. В двете му половини, т. е. от двете страни [на преградата], е празно, та всяка половина е като тръбичка, чрез която той (носът) поема и издиша и така действува с помощта на природното (въздушно) съкровище.

На двете страни на лицето има две челюсти — горна и долна. Горната се нарича мустак, а долната — брада. Човек има общо с всички животни това, че може да движи накъде да е долната си челюст; само за речния крокодил мислят, че движи горната си челюст.

Под носа са двете устни, които имат меко месо, та затова лесно могат да се движат. Измежду всички животни човек има най-пълен усет да пипа и познава пипането, а след това и вкус. Относно другите сетива човек е по-зле от много животни. Повътрешна част, отколкото устните и челюстите, са устата. Предните им части са: на горната страна — иперои [по елински], което ще рече горница (небце), а по средата — език, който се усеща и разпознава с крайчеца си, и то главно с помощта на химоса, т. е. чрез соковете на всяко овощие; а, по-пълно казано, той усеща всички качества — разбирам: и топлина, и студенина, и мекост, и твърдост, и друго подобно. Ако [езикът] не е по-широк или потесен [от обикновеното], а следователно среден по големина, той поради това е по-добър. Езичната плът е рядка и шуплива като гъба, затова скоро познава чрез вкусване всички овощни сокове на нещо посеяно. Па и тъй наречената приезичница, т. е. лалог (мъжец), е част от него. И при нея е прибавен тъй наречения исофаг (хранопровод). Пред него лежи артирията (трахеята), която като че захваща от мъжеца и се отклонява към ноздрените дупчици. Когато пием, много пъти издръпваме чрез тях водното вещество и скоро го изливаме там. Устата пък, бидейки двойна, изпълнена е отгоре, отдолу, отпред и отстрани със зъби.

За редкозъбите естествениците мислят, че живеят малко. А понавътре има една част, която лежи на кървавата жила, на горното малко небце; тя, като се напълни с мокрота, често се възбужда ненадейно и като че ще задави човека, защото затуля прохода на дишането. Наричат я чепчица или зърно (сливица). По природа артирията (трахеята) е твърда, обхваната от много кръвоносни жили и поради това от лига. Между нея и хранопровода лежи приезичницата (мъжецът), та когато раздъвкваме суха храна много на дребно и я пропускаме в стомаха, приезичницата затуля трахеята и я кара да действува. Чрез нея се случва, когато трахеята приеме въздух от вътрешно духане, да се възбудят тутакси и белите дробове, защото, като се надуе трахеята, въздухът преминава през дробовете в техните дупчести части. Дробовете имат пролуки и проходчета, които събират въздух; през тях въздухът влиза в дупчиците и в дирушките; дробовете пък го пропускат към сърцето.

Между лицето и трупа има една съединителна част (междина), която наричат шия; предната ѝ част се казва гръцмул, а задната — хранопровод. Хрущялната предна част, през която издаваме глас и дишаме, е трахея, а месната — хранопровод, всичките все вътре пред гръбнака. Задната пък част на шията се казва врат (надраменна част). Такива имена и форми имат частите и членовете между главата и трупа.

А трупът има предната си част, до шията първо гърди, а след това стомах. Основа (корен) на стомаха е пъпът. Под тях е тъй наречените итрон (черен дроб). Сърцето пък е поставено и лежи на последно място в гърдите в празнина, обхванато и пазено наоколо от белите дробове, които със своите ушенца като че го обгръщат и обхващат с пръсти.

О неизследима премъдрост на Оногова, който ни е създал и така устроил! Как го пък пази като природен владетел в палати и покои, заобикаля го наоколо с други части и членове и не дава да се примесят близки повреди! Прилично е прочее да кажем наедно с пророка Давида [че]: „прославиха се делата на ръцете Ти, ще се възрадвам“[8]. Защото кой ум, като чува това, не се радва и не ще похвали и прослави с висок глас Създателя на такава и толкова заслужаваща похвала крепост, дело на ръцете Му? Но хубаво е всеки от нас пак да рече към Тогова, който единчък между всички е Бог и изкусен строител: „Зачуди ме Твоето знание, наложи ми могъществото си, безсилен съм срещу него“.

Прочее сърцето, както казахме и по-горе, е поставено от Създателя като княз и владетел на природата в най-скритите места. Има пък и по природа твърда плът и се свързва с разнообразни връзки; а тупането му явно показва, че е наведено повече на лява страна. По две причини е турено то на тази страна на животното: [едната е] споменатата въздушна или ветрена празнина

и [втората] — това, гдето лявата страна като че има по-голяма нужда от него, защото е по-слаба; според както казват и други за дясната страна, тя приема немалка помощ и от черния дроб. Наведено е прочее, както казахме, повече към лявата страна. Но върхът му не държи в гръдния кош, както основата, напълно и истински средно място,що му е определено между лявата и дясна та страна: той не свършва досущ в право положение отгоре надолу, но се наклонява малко към ляво място и на свършек по форма е повече окръглен, отколкото продълговат, а само последният му край се свива и свършва остро. Сърцето има три стомахчета — на дясна страна по-голямо, на лява — по-малко, а помежду тях — средно; и две по-малки свършват при белите дробове. По-долу, до голямото стомахче, е закачена голямата кървава жила, а от нея захваща тъй нареченото средно стомахче.

А и към белите дробове отиват от сърцето някакви проходчета и се разклоняват по всичките им части, като продължават от трахеята; те приемат въздух, т. е. вятър, и го препращат към сърцето. За белите дробове пък мислят, че имат кръв повече от другите части; но тя лежи не в самите тях, а в кръвните жили. А и сърцето има кръв, но само в себе си, както имат другите две вътрешности. Кръвта, която е в голямото стомахче, е тънка и чиста.

Тъй наречениият пояс, т. е. трупната преграда (диафрагма), лежи под белите дробове; той се нарича френес, т. е. мисли. Под пояса на дясна страна лежи черният дроб, който като че има околчеста форма, а на лява — далакът, който е дълъг и тесен. Черният дроб лежи при голямата и кървава жила (вена), а към нея е прикачен и далакът. И черният дроб, и далакът си имат всеки своя кървава жила (вена), която се отделя от главната жила и препраща кръв. След тях при самия гръбнак лежат бъбреците, които имат проходчета (каналчета) от голямата и кървава жила, разположена в самите тях (бъбреците); през тия проходчета бъбреците приемат кръв на дажба.

Но този, който издирва сърца и бъбреци, едничкият истински велик Творец и с велико име наш Господ Бог, отсъди да направим до тия части разделение между вътрешното (духовното) и външното (материалното) и да свършим частите и членовете, доколкото са достъпни за човешката природа да ги разбере. А остава да ги разберат по-вярно и по-надълго ония, които са навикнали на лекарското изкуство. Ние пък ще се върнем към реда на библейските думи.

ИЗ СИМЕОНОВИЯ СБОРНИК (ИЗБОРНИК ОТ 1073 Г.)

НЕМЕСИЙ, ЕПИСКОП ЕМЕСКИ ЗА ЕСТЕСТВОТО НА ЧОВЕКА

Знаем, че човекът, както казват, не е бил отначало нито смъртен, нито безсмъртен, а е бил на границата на двете природи. Ако се отдаде на плътските превратности, ще попадне в плътските съблазни; ако ли пък почете душевните, ще се удостои с добротата на безсмъртието. Понеже ако Бог отначало го беше сътворил смъртен, то не би го осъдил на смърт, когато съгреши, защото никой не наказва смъртния със смърт. Ако ли пък го беше създал безсмъртен, то той не би се нуждаел от телесна храна, нито Бог би се покаял лесно и би направил веднага родения безсмъртен — смъртен, понеже не е направил това и спрямо съгрешилите ангели, а те останаха според изначалната си природа безсмъртни, очакващи друг съд за прегрешенията си, а не смърт. Прочее, по-добре е така да разберем казаното. Ако човекът беше сътворен смъртен, достигайки съвършенството си, той би станал безсмъртен, тоест безсмъртен с помощта на силата си. А тъй като не беше полезно за него преди съвършенството си да узнае своята природа, то Бог му забрани да вкусва от дървото на познанието, защото имаше, има ги дори и сега големи сили в растенията. А тогава, в началото на мирозданието, те имаха по-силно действие и вкусването на някой плод можеше да издаде разбирането на собствената природа. Но Бог не желаеше човекът да узнае същността си преди съвършенството, за да не би да се погрижи за нуждите си, като разбере, че много неща са необходими на тялото му, и да изостави познаването на душата си. И по тази причина му забрани да вземе от плода на познанието. А човекът, като не го послуша и като позна себе си, не постигна съвършенството — стана по-слаб от телесната нужда и веднага потърси дреха. Затова писанието казва: Разбра, че е гол. А отначало го направи във възторга и в незнанието си. А като не постигна съвършенство, не постигна и безсмъртието, което ще спечели после по милостта на Създателя. След като отпадна съвършенството, беше разрешена месната храна, тъй като отначало Бог заповяда на човека да се задоволява само с плодовете на земята, защото това имаше и в рая. Но след като се отхвърли

съвършенството със слизането се оправда и месната храна, тъй като човек има нужда от храна и питие заради изпразванията и изхвърлянията, защото живото същество се изтощава по известни и неизвестни начини. Значи, необходимо е или да се внася в тялото толкова, колкото е изпразнено, или животното да умре от недостиг на храни. А тъй като храните са твърди и течни, и празни от дух, то и животното се нуждае от твърда и течна храна и от дух. Нашата храна и питие се състоят от нещата, от които сме съставени и ние, тъй като всеки се храни с подобното нему, а се лекува с противоположното. Но тъй като всяко животно получава сила не само поради красотите си, но и поради доброто състояние на чувствата, което се отнася най-вече до осезанието, то човекът не сложи върху ни нито дебела кожа, нито козина като на животните. Затова по необходимост ни станаха потребни дрехи — и заради непостоянството на ветровете и заради щетите на зверовете. А за лошото смесване [на соковете в тялото] и качествените промени и за чувството, дадено на тялото, ни потрябваха лекари и билки. Защото, ако нямахме чувство, не бихме изпитвали болка и нито бихме боледували, нито бихме се нуждаели от лекуване. Прочее, като не боледуваме, щяхме да загиваме в незнание на злото, без да лекуваме вредата от него. А отначало от никое от тези неща не се нуждаехме. Защото безсловесните животни не смееха да вредят на човека, а му бяха роби и покорни, докато той управляваше страстите си. Когато стана управляван от тях, той по същия начин бе покорен и от външните зверове, защото заедно с грешката дойде и вредата от тях, а че това е истина, ни учат хората, които са имали благочестив живот и не са били увреждани от никой от тях, както Даниил от лъвовете или Павел от ехидната. И кой справедливо би се учудил на благородството на това животно, което съединява в себе си смъртното с безсмъртното и словесното с безсловесното, носещо в собствената си природа образа на цялото сътворение, поради което и се нарече малък свят, а заслужи такава почест и промисъл от Бога, че заради него съществува и настоящето и бъдещето, и Бог стана човек. Той е Божие чедо, царува на небето, създаден по Божий образ и подобие, съжителствува с Христос, стои над всяко начало и власт. Кой ли може да изреди предимствата му? Защото той минава през моретата, влиза в небесата с мисълта си, познава движението на звездите и разстоянията, и мерките, обработва земята, обхваща с поглед морето от зверове и китове, направлява всяко знание и изкуство, безкрайно беседва с книгите, с които пожелае, без да му пречи тялото му, предсказва бъдещето, по-силен е от всички, с всичко се храни, от всички приема дарове, пазен е от ангелите, разговаря с Бога, заповядва на демоните, изследва природата на съществуващите неща, любопитен е за Бога. Божий храм и дом е и наследник на Неговото царство.

ПСЕВДО-КЕСАРИЙ

ИЗ ДИАЛОЗИ

Диалог втори[1]

Въпрос CI. — Вчера те чухме да казваш на онези, които те запитваха, че земята е бездушна. Ако е бездушна, как тя може да ражда одушевени същества: вола, овцата, лъва, змията и другите видове домашни животни, влечуги и зверове?

Отговор. — Нищо от това, [което казваш], не показва, че земята е одушевена. Защото в такъв случай трябва да допуснем, че и лозата, като носи скрити [в себе си] гроздовете, веднага би дала [плодове]; че палмата ще израсте из земята зряла и веднага ще се покаже; или пък пшеницата ще излее скритият зрял и готов за жетва клас и веднага по Божия повеля ще се вдигне нагоре. Обаче това безумие[2] няма основание. Защото, ако земята би била одушевена поради това, че ражда одушевените същества, тя самата би останала без душа. Онзи, който създава душа — било на себе си, било на ближния, остава всякак мъртъв и без душа, тъй като изхвърля жизнената причина.

Въпрос CII. — Що прочее? Понеже човеците раждат живи и одушевени същества, нима след като новороденото се яви на бял свят, [майките] остават бездушни?

Отговор. Но човекът ражда тялото, а Бог влага душата. Защото никъде Писанието не казва: нека жената да произведе жива душа, или пък че като е заченала Ева, или Сара, или Елисавета, създала е душа, — но [се казва,] че е родила дете. Защо наистина много майки раждат само тела без душа, ако на тях им беше възможно да родат младенци с душа. Защо тогава, като родят мъртви отрочета, започват да се вайкат и да ридаят, а не вложат веднага душа на мъртвото, щом като са в състояние да раждат душа? Как така всяко одушевено същество, като бъде разрязано или наранено със желязо, веднага пуща потоци кръв и обагря с кърви цялото тяло, докато земята, като бъде разорана и разравяна с лизгара, и изкопавана за кладенци, не вика, не стене, не се окървява, не се моли на онези, които я разорават, както това правят всички одушевени същества? Как така чесновият лук или кромидът, или останалите растения, бидейки разрязвани, с нож или сърп, не се окървяват, ако те са одушевени,

както твърдят празнодумните и безразсъдни манихеи, които разнасят в душите си своето зловонно злоречие? Неодушевено е всяко сухоземно и морско същество и не притежава и кръв. Ето защо неодушевена е земята и всяко растение или небесно светило. Защото нигде Светото писание не казва за тях, че им е бил вдъхнат дъх на живот, както казва [за човеците].[3] Моля те, остави следователно тяхното [манихейско] безумие и безсмислие. Защото всяко животно ражда подобното на себе си: волът вол, също така конят и сърната, и рисът, и товарните животни, и кръвожадните зверове — всяко ражда единствено според своята природа. А как така земята, която се състои от едно естество, може да роди толкова много души на разнородни и несходни животни, ако онова, що се ражда, не бива одушевявано по Божия повеля? Как така и водите, които се покоряват на същото [Божие] повеление, и имат само една природа — мека и течна — в един миг, подобно на земята, изхвърлят десетки хиляди видове плуващи одушевени същества и китове, и безлюспести риби? [Как така] това меко и течно [естество на водите ражда] одушевени същества, яки и пернати, плуващи в [морската] бездна, подобни по големината си на планини: тюлени и китове, риби трион и змиевидни риби, и другите ужасни по име и на вид животни из морските дълбини, които животни не е сега време да обясняваме? И тъй, как така, ако водата би имала едно одушевено естество, създава безчетни видове, плуващи и пернати, различни по големина, [начин на] хранене и на живот [същества], които прекарват ту по сушата, ту във водите, като нилските крокодили в Египет, западните речни кучета по [Фисон], грифоните в Ефрат, блатните жаби, нашите гъски и лебеди? И човек ще намери много хиляди видове хвърчащи животни, които събират семена по ливадите и блатата или се хранят с трева, подобно на сухоземните животни, а после изяждат по-дребните от плуващите, които се намират във водите, както това правят обичайно и кръвожадните [сухоземни] животни. . .[4]

Въпрос CIII. — Казваме, че нищо, което блее или вие, не е бездушно. Как тогава земята, щом е бездушна, реве и бучи, когато бива разтърсвана от земетръс?

Отговор — Надувана, подобно на морето, от подземни веяния, тя издава нещо като шум или мучение. И наистина тя често пъти, бидейки разклащана и надувана от изпарението из дълбината, издава страшен звук, като се блъска о вълните. А когато вятърът кротува, тя е [като] бездушна, шуми недоловимо и пази дълбоко затишие. Или смятате, че кърчазите или делвите са одушевени, щом като ги чуваме да издават шум, да бучат при преминаването на въздушното течение? Когато козата бива заклана и одрана, напълно ясно е, че кожата ще бъде бездушна. Но като бъде изработена във вид на мех и бъде разтегната чрез духане, а

след това чрез натиск на ръцете бива изтласкан въздухът [от нея], как така тази неодушевена [вещ] издава някакъв шум или мучение? Как така, по-нататък, като се духа в свирачески мех за духане [гайда], който бива управляван постоянно [от човека по различен начин], ще се разнесе всякакъв глас — жалостен и плавен? И тъй, нима заради това ще кажем, че са одушевени тези духания в измислените от човека музикални инструменти? А струните на гуслата и кожите на тъпана, които потрепват и издават тъп звук и бучение при допирането и удара на онзи, който ги държи? Смятай, че по този начин и земята поради действието на нещо друго бучи и се тресе.

Въпрос CIV. — Как така всъщност тримата отроци, които пеят пещта, представят като одушевено цялото творение: „Всички творения на Господа, благословете Господа. Възпейте Го и Го възвеличете навеки. Благословете Го, ангели, небеса, слънце, луна, звезди, роса, дъжд, мразове, снегове, светлина, мрак, нощи и дни, планини, хълмове, море, реки.“[5] И всичко по ред бива представено като одушевено.

Отговор. — Обаче божествената песен не представя като одушевено всичко онова, което стои извън човеците, зверовете, добитъка и другите сухоземни и водни [същества]. . . [Упоменати са] небесата не защото имат слово и глас, но поради това, че дават дъждове и имат установено положение; а слънцето и луната поради изгрева и захода, както и поради издаването на лъчи, а звездите поради своето редовно движение: денницата, която като изгрява, възвестява за деня, а вечерницата — противното. Когато се вижда плеядата, това показва за онези, които плуват, отсъствие на опасности, докато, когато залязва — [означава] противното. . .

[. . . .]

Въпрос. CIX.[6] — Тъй като ваша светлост ми повелява да говоря, аз започвам словото си с това, че желая не да увредя присъствуващите, но да отхвърля неверието. Например щом Марс заема началото на своя възход, той под четириъгълник гледа Сатурн [заедно с Меркурий] в началото на [центъра], а пък луната идва в пълнолуние към него, при раждането през деня [това съчетание на звездите] поражда човекоубийци, разбойници, кръвопийци, пияници, развратници, бесновачи, познавачи на скрити тайнства, жертвоприносители влъхви и подобните на тях, особено когато никоя от добротворните звезди не взима участие. Когато пък Марс се намира в квадрат с Венера, ако по съдбоносно стечение към центъра не се насочва някоя добротворна [звезда], тогава се раждат прелюбодейци, които блудствуват с майките и сестрите си. Венера заедно с луната в пределите и домовете на Сатурн, заедно със Сатурна и при присъствието на Марс, създава жени, които обработват земята и строят домове

и познават всички мъжки занимания, като общуват и се сношават с всички, с които желаят, и не биват възпирани от собствените си мъже. Така, мъжествени жени се раждат в Козирог и Водолей, но нещастни при Венера. С мъжете, напротив, става обратното, когато [Венера] е заедно с Марс в Овен. Поради това не е възможно чрез страх или нечия заплаха или чрез някаква хитрост да сдържат страстите си, тъй като са ги получили по жребие от звездите.

Отговор. — Ти ни разказа много вещо басните на елинската заблуда[7]. И тъй, аз от своя страна смело ще пристъпя към казаното от тебе и като използувам словото, подобно на прашка или стрела, ще опитам да поваля Марс и Венера, вашите звезди, та да ме обвиниш в извършване на звездоубийство. Преди всичко те моля да се научиш, че е възможно, когато човек желае, да обуздава страстите и действията си или пък напълно да ги отхвърли от себе си. Аз ги отстранявам от себе си, поради измъчванията заради Бога на съвестта и поради мисълта за неизбежния съд, който ни въздържа от злите дела. Обаче в никоя страна самите княжески закони не са в състояние — преди да бъдат изпитани веригите, изтезанията с [нажежени] скари и меч, само като се слуша за ужасните неща, с които се отплаща за злото — да вразумят буйния и да укротят силата на младостта, [безразлично дали тези закони са] писани или неписани, всред нас и всред езичниците: в едните [господствува] писаното, а в другите обичаят. Защото онези, които нямат [писани] закони, смятат за закон предаденото от бащите. Първи от тези [народи] са сирите[8], които обитават накрай земя и имат за закон бащиния обичай да не се вдигат против другаря си, да не крадат, да не се карат, да не се кланят на кумири или да се молят на бесове, да не търпят никак помежду си ни кумир, ни развратница, ни прелюбодейка, ни грабител, ни убиец, ни грабител на гробове. И все пак твоята огненоблестяща звезда на Марс не е насилила свободната воля на никого, нито пък е принудила някого от тях с оръжие да убие ближния си или да го удари с камък. Нито Венера, заедно с Марс, не ги е убедила да беснеят спрямо жената на съседа, въпреки че у тях по цял ден Марс господствува посред небето — обаче наследеният от бащите закон на сирите се оказва по-мощен от предопределението на звездите. Закон е също между бактрианите или брахманите възпитанието, получено от предците, да не колят, нито да вкусват от нещо одушевено, да не употребяват обикновено вино или сикер [оловина][9], като се страхуват от моя Бог, въпреки че обитаващите наоколо индуси вършат убийства, пиянствуват, блудствуват спрямо жените като диви глигани или свини и тънат в грях. А в западните области на най-далечните индуси[10] живеят някакви [народи], които изяждат чужденците, ка-

то убиват и изяждат пришълците, и никоя от добротворните звезди досега не е могла да ги отклони от това човекоубийство.

Между халдеите и вавилонците съществува друг закон — да се женят за майките, да оскверняват сестрите си, да се влюбват в собствените си дъщери и да блудстват [с тях][11]. Ако и да се раждат далече от своята [родина], те пак се водят по своя закон, който им повелява това явно и тайно. Някои от тях и досега се намират всред мидийците, партите, аламитите, египтяните, фригите и галатите, гдето живеят скверно в някакви села. И съвсем не може да се открие, че в съчетание с Луната, в пределите и домовете на Сатурн и в присъствието на Марс, Венера [участвува] при раждането на всички тях. Друг закон съществува всред гилите, именно жените, да се занимават със земеделие и да строят къщи, като изпълняват всички работи на мъжете, обаче също и да се сношават с когото от пришълците пожелаят, без да бъдат възпирани, нито ревнувани от собствените си мъже. Но те не се мажат с благовония, нито подправят посредством белила лицето си, като не мажат бузите си, както нашите жени променят напълно лицето си. Мъжете обаче обличат меки одежди и багреници. Между тези жени се намират също някои, които са твърде войнствени и ходят на лов за немного силни зверове. И тъй, как всички жени на гилите не са родени в Козирог или Водолей, при лошо влияние с Венера? От друга страна, мъжете им не са родени в Овен, заедно с Марс и Венера, гдето се раждат, както казват привържениците на халдеите, мъжествените [люде]. А в Суза във Вавилон жените се кичат с всякакви мазила и украси, биват придружавани от прислужници и шествуват бляскаво с важен вид и веселба. Те безстрашно и безсрамно се сношават с всички младежи и са господарки на своите мъже. Обаче при раждането на всички жени от Суза Венера съвсем не се намира всред небето, заедно с Юпитер и Марс в пределите на Юпитер. На Изток,сред християните, мъжеложците, ако бъдат заловени, биват наказвани безпощадно от своите сродници. В Британия мнозина мъже се сношават с една жена, както и много жени се сношават с един мъж.

И така, всички народи следват бащините си предания като някакъв закон — без задръжка и без мъка. Амазонките нямат мъже, но подобно на безсловесните животни, веднъж в годината, през пролетта [към пролетното равноденствие], напускат своите предели и се съчетават с мъжете от съседните страни, като смятат това време на съчетаването като някакъв събор и празник. След като забременеят от това, те всички заедно се завръщат по домовете си. По време на раждането те убиват мъжката рожба, а женската запазват жива и я отглеждат грижливо. Безразсъдно е да се вярва, че при зачеването на момчета се случват точно в този час Марс и Сатурн, а това никак не става при [заче-

ване] на момичета. Как така всички амазонки [зачеват] през едно и също денонощие, после заедно, сякаш от една утроба, раждат. Обаче едни [от рожбите], щом вкусят от живота, биват погубвани от майките-убийки, преди още да почнат да сучат мляко, или пък преди да издадат звук. Други, напротив, остават да живеят, биват пощадявани от злото и се радват на беззаконие в [майчински] прегръдки. Как така в същото време много от нашите жени зачеват и раждат, много от тях [раждат едновременно мъжки и женски] рожби, грижат се [еднакво за едните и за другите], без никак да бъдат принуждавани от звездите да погубват или да блъскат о земята новородените, да ги пращат в гроба, както ги погубват амазонките? Напротив, тези майки предпочитат по-скоро собствените си глави да подложат на заколение, отколкото да бъде отнет животът на техните кърмачета.

А пък, както казвате, Меркурий заедно с Венера, в собствените си „домове", създава [ваятели], живописци, [менители на монети], в „домовете" на Венера се [раждат] събирачи на билки, [шумни оратори], [актьори] и [поети]. Защо тогава сред илиите и сарацините, сред жителите на вътрешна Либия и всред мавритe, които живеят по крайбрежието и бреговете на Океана, в крайна Германия, в Горна Сарматия, в Скития, както и сред всички народи, които обитават пределите отвъд Черно море, не може да се намери разменвач на пари или [ваятел], или живописец, или дърводелец, или [оратор], или актьор на поеми, както у нас? Защо Меркурий и Венера не предопределят, щото тези, които там се раждат, да преуспяват поне в някое от занятията, що липсват сред тези народи? Мидийците старателно и безмилостно излагат като плячка на кучетата всички болни още докато дишат. При това, както казвате, нали мидийците получават своето предопределение, когато Луната се намира заедно с Марс, при дневно раждане, в Рак? Индусите изгарят чрез огън своите мъртви, като изгарят и жените на някои от тях. По никакъв начин обаче всички индуски жени, които биват предавани на огъня или които са живи, не са се родили вследствие на нощно сношение на родителите им при съчетанието на Марс със слънцето, което нощем не се вижда в жребиите на Марс. Повечето от германците завършват живота си чрез [удушване], обаче множеството германци съвсем нямат Луната и „часа", разделени посред от Сатурн и Марс. Но във всеки народ се раждат човешки същества, които не са по-добри или по-лоши съобразно със съчетанието на звездите, както казвате вие, но във всяка страна владеят някакви закони и бащини обичаи, от които ние всички научаваме каква трябва да бъде нашата свободна воля и какво според закона сме длъжни да правим. Защото не може, както вие смятате, рождението да принуди сирите да вършат убийство или брахманите да ядат месо и да пият сикер, или персите да не се женят

за майките и да не скверн ят сестрите си, или индусите да не предават на огъня мъртвите, или мидийците да не хвърлят на кучетата умиращите, или партите да не взимат много жени, или месопотамците да не бъдат много въздържани, или елините да не се занимават с телесни упражнения, или варварските народи да не се приобщават в онези неща, които биват установявани от гърците.[12] Обаче, както казах по-рано, всеки човек се придържа о онова, що е предадено като закон, като оставя без внимание онова, което е измислено от езичниците относно звездите, и се въздържа от лоши дела поради страх от законите или поради владеещия сред [неговия] народ бащин обичай. Защото едни от добродетелите са проява на доброволен избор, други пък [се вършат] поради принуда, тъй [като човек] по необходимост преминава към по-доброто, понеже то се изисква от законите.

Въпрос CX. — Но понеже звездите, които са свързани с нашето раждане, са седем, ние казваме, че земята се разделя на седем климата и че всеки един от климатите се управлява от една от звездите, а онези, които живеят в него, се направляват и създават според техните съчетания, което действие на звездите някои наричат закон.

Отговор. — А как така, ако вселената се разделя на седем части, ние намираме в една и съща част много и различни закони?[13] И помнят се, като отдавна установени, а също и сега съществуващи не само седем [закона] според [броя на] звездите, нито дванадесет според зодиакалните знаци, нито пък тридесет и шест според декадите, но десетки хиляди. Как така ние виждаме да живеят в една и съща част на земята човекоядците индийци и брахманите, които се въздържат от [яденето на] одушевени същества и от всякакво убийство? Как така жителите на Вавилон, [когато се женят], извършват скверни бракове с еднокръвни сродници? А как, като се намират в друга област, славяните и фисонитите, назовани също и дунавци,[14] едни от тях с удоволствие ядат женски гърди поради това, че са изпълнени с мляко, като удрят о камъните, подобно на мишки, кърмачетата, други пък се въздържат от законната и безукорна употреба на месо. А едни са надменни, самовластни, не се подчиняват на власт; при пиршества или при пътувания сами убиват своя вожд и княз, ядат лисици, диви котки и мечки,[15] като се викат взаимно с воя на вълците. Други пък се въздържат от алчност и се повинуват и се покоряват на по-слабия.

Много се говори също и за лонгобардите, и за норите, и за западните гали,[16] които нищо не знаят за меркуриевото и сатурновото учение за звездите. Колцина царе и князе са въвели лошо съставени закони, като са законодателствували според своята воля. Или пък, от друга страна, враговете [им] са отменяли подобрите [закони], без да бъдат въздържани от никоя звезда в

своя избор. Аз желая да кажа едно нещо, което ще запуши устата и на всички невярващи. Всички юдеи, като са приели чрез Мойсея закона, щото да обрязват на осмия ден всяко новородено мъжко дете, проливат кръв. От векове насам никой от езичниците или християните не е получил обрезване. При това, повечето от юдеите и езичните и християните са родени по същите месеци, седмици, дни и часове, при Марс и Меркурий, и Венера, и другото езическо баснословие — тъй като един цикъл обгръща всичко, — и никой не е бил принуден от зведите [да стори това]. Защото не всички езичници, юдеи или християни са били заченати в майчината утроба през един и същи ден и час, нито пък всички са били родени едновременно. И тъй, как повечето от тях, като са са отрекли от бащината заблуда, са се присъединили към Христа, без да бъде в състояние звездата, която управлява в дадена част от земята, да им попречи да [преминат] към благочестието?

Въпрос CXI. — Обаче това, което казваме за звездите, не се отнася до вярата, но до свързаните с тях нрави, начин на живот и деяния, както и до телесното сложение. Защото онези, които са родени при Овен, имат руси коси, веселяци са и много умни, именно защото Овенът господствува. Обаче те са също кротки и богати, защото и овенът без мъка сваля от себе си своята вълна и после отново се облича [с вълна] от самата природа. Онзи, който е роден при Юнец, е измъчен и подчинен в робство, защото юнецът се намира под ярем. Онзи пък, който е роден под Скорпион, е ядовит, за да наподобява на това животно. Онзи, който е роден под Везни, е справедлив, поради равността на нашите везни.

Отговор. — О езическо безумие! Защото що би могло да бъде по-смешно от това. Наистина, [Овенът], с който празнословно свързват рождението на един човек, представя една дванадесета част от небето, гдето слънцето, като стигне, навлиза в пролетните знаци. Също така Везни, Юнец и Скорпион — всяка една от тези [зодии] съставя една дванадесета част от небето в така наречения зодиакален кръг. И тъй, как така се твърди, че оттам произхождат причините, които предопределят [съдбата] на хората, та техните нрави се определят според нашите овце? Овенът наистина е кротко животно не защото тази част от небето създава такъв нрав, а защото овцата е получила такова естество от Създателя. И ти се стараеш да покажеш нашето рождение по зведите и почваш да ни убеждаваш от блеенето! Защото, ако небето получава от животните повод за [създаването] на такива нрави, то и то самото във всеки случай е подчинено на чужда власт: то е подчинено на силите на звездите, а те — на [силите] на животните, като причините стоят в зависимост от тях. Ако това е смешно, още по-смешно е да опитваме да извеждаме от

неща, които нямат нищо общо помежду си, вероятността на казаното относно рождението. Защото как положенията на звездите се променят много хиляди пъти всеки ден? Така наречените планети са вечно в движение. Едни от тях се настигат едни други по-бързо, докато други през същото време извършват по-бавни кръгообразни движения, като често пъти се виждат едни други и се скриват. Ако ли доброто и лошото е свързано със самата им природа, без съмнение ние приписваме причината на злото на Твореца. Ако ли се [движат] по своя собствена воля, то първом ще има животни със свободна воля и ползуващи се от несвързани и самовластни пориви.[17] А това е лудост и крайно безумие, — да се хули Създателят и да се казват лъжливи неща за неодушевените същества.

Но как така родените в знака на Овена имат руса коса, радостни са, кротки и богати, когато [в действителност] ние виждаме мнозина [люде] с руса коса, че са слепи и небогати, нито кротки, а люти, бедни, мръсни, скитат облечени в дрипи, обикалят от врата на врата за насъщния хляб. А как така плешивците или пък [людете] с [обикновена] коса или пък слепи, напротив, притежават богатство, [изобилие] и спокойствие, като рядко се събират със сродници и приятели? А колко пъти през деня или през нощта се получават положения [на звездите] за раждане на царе? Защо не всеки ден се раждат царе? Нали приемничеството [на царската власт] идва от бащите? Сигурно не всеки от царете, като наблюдава за царственото разположение на звездите при сношението със съпругата си е в състояние да се приспособи, нито пък някой е господар на това нещо. И тъй, как така царят Озия родил царя Йонатан, а Йонатан — Ахаз, а Ахаз — Езекия, този пък Манасий, той пък Амос, той пък Йосия, а този Йоахаз[18] — всеки цар [ражда] цар и никой от тях не е случил в робски час на раждане? После, ако причините на лошите и добродетелните действия не зависят от нас, а [съставят] предопределения от рождението, [излишни са] законодателите, които ни определят това, което трябва да се предпочете или да се избегне, както [са излишни] и съдиите, които възнаграждават добродетелта и наказват злината. Защото тогава грях няма да бъде [вършен отстрана] на крадеца или разбойника, които, даже и да желаят, не биха могли да възпрат ръката си поради това, че звездобройството ги принуждава към такива дела и поради тежащата над тях необходимост отстрана на съдбата.

Аз ще опровергая [астролозите] също и въз основа на общата промяна на нещата. Наистина преди пришествието на Богочовека всички народи идолопоклонствували и проявявали всякакво безбожие. След идването на Бого[човека], посредством евангелската проповед, премина се към благочестието, заблудата беше отхвърлена и добродетелта стана на почит, а очертанието

и положението на звездите остана същото. [Мнозина от] езичниците, юдеите и от повечето други народи се обърнаха и преминаха към Христа. И тъй, где са звездите, които преди това са ги принуждавали да се молят на идолите? Где смятаха, че се крият онези, които ги подтикват сега към благочестието? Ако към хода на звездите не е било нито отнето нещо, нито пък нещо е било прибавено, [астролозите] неволно признават, че добродетелта или злото се пораждат или отстраняват не от някаква съдба или предопределение, но от самовластната свободна воля на всеки един, насочена към онова, що тя желае. . . [Христос] свързва с волята на всеки човек това, което трябва да се предпочете или да се избегне, а не с предопределението на съдбата или със звездобройството. Защото той не щеше да ни смята за грешници, ако ние бяхме подчинени на тяхната измама.

Въпрос CXII. — Но ако людете в нищо не биват облагодетелствувани или онеправдани отстрана на звездите, защо Евангелието нарича лунатици епилептиците, които изпускат пяна [от устата си] и се раздират?

Отговор. — Според обичайното схващане на мнозина лунатици се наричат онези, които не могат да се вслушат в това, което е по-висше. Тъй като безразсъдните отдават почитание на луната, на слънцето и на зведите, [Христос], който желае да ги отвърне от собственото им празномислие, като от нещо вредно, посочва, че луната е причина и за обзетите от бяс, така щото нейните почитатели да се стреснат и да се откажат от своя-своята празна вяра [към нея]. Защото Христос, съзидателят на всичко, не е създал небесните светила за вреда на човеците, но нечист дух, като издебва в тях такова и друго положение, подвежда някои, именно непостоянните и слаби люде, да ходят при магьосници и гадатели: под предлог за заклинания и за възпиране на онова, що ги безпокои. Ние често виждаме кучета скришом да ни нападат, но не казваме, че причина за ухапването е луната, а не движението на животното. Често пъти и някой роб, когато луната е пълна, се вдига да бяга, като използува за помощник при бързото си бягство нейната светлина. Нима прочее ние ще обвиним луната за неблагоразумието на беглеца? Също така и блудникът, като често пъти се страхува от нощната тъма, бива принуждаван да спи у дома си. Но когато нощта бива осветена от луната, той бързо, като удря с копита подобно на кон, цвили и тича, пристига и скача при блудницата. Нима причина[19] за скверното похождение е [луната], която по Божия повеля от небето осветлява земята? Отстрани от себе си, моля ти се, езическото безумие [за луната]! Демоните имат обичай да внушават [в душите на онези, които] са лесно податливи на гибел това, не само да обвиняват небесните светила за злините, но и да клеветят Създателя като виновник за лошите и вредни неща. Като

вярваха, те се покланяха не на Бога, но на пепелта [от жертвоприношението] на Зевса отцеубиеца и обезчестителя на брака на собствените си чада, изгнил в гроба си при критяните. Не само това, но безбожниците и безразсъдните превърнаха в богове и неговите деца: в Ермопол[20] Хермес, който не може да бъде превърнат в нещо по-добро и се е разсипал на прах; в Кипър Венера, която лежи в гроб като в тор; в Тракия Арес, който е назован по проклятието и откъдето, именно от бедния Исав,[21] изгря Дионисий Ареопагит, който стана ученик на божествените апостоли. А в Кавказките планини Кронос, или по-скоро магаре, бил [почитан] от магаретата; той надавал викове и се надувал срещу самите езичници. В Тива [бил почитан] Дионисий — неизцелима и вонеща болест за душата и тялото на онези, които го почитали. В Тир бил обоготворяван от безбожниците Херакъл — по-скоро отвратителен — който бил изгорен от огън и поради злината си. В Епидавър отстрана на още по-неразумните и безразсъдните бил наречен бог Асклепий — безразсъдният по ум.[22] Сирийците, които според носеното от тях име са една сбирщина и безумци, зле са обоготворили Адонис, който носи името на ада; египтяните — влачения [насам-натам] и паднал на земята Озирис; жалките троянци — Хектора, който всъщност не струва дори един петел; жителите на остров Левка — [вечно лошия] Ахилес; понтийците са обоготворили отцеубиеца Патрокъл; родосците почитат като бог смелия воин Александър Македонски, други другиго — лежащ в гробовете прах, [поради което] проявяват пълно безбожие, защото никой от тях не е свършил живота си в Бога. Не е време сега да бъде извеждано на показ тяхното безумие. Ако пък някой желае да чуе техните празнословия, нека се осведоми от писателите Орфей и Хезиод[23] за тяхното баснословие, а мене да ме остави по-нататък да мълча.

КОЗМА ИНДИКОПЛЕВС

ИЗ ХРИСТИЯНСКА ТОПОГРАФИЯ

Из Книга трета

С пълното съзнание за нещата, отнасящи се до човека, по-специално до неговото тяло, апостолът в Посланието към римляните го поставя над всички създания като същество небесно по своето бъдеще, той казва: „и славата на нетленния Бог измениха в образ, подобен на тленен човек, на птици, на четвероноги и на влечуги“[1]. Назовавайки човека венец на сътворението, след него поставя птиците, четвероногите, а накрая и влечугите, заровени в земята — той като че ли ги разполага на стълбица.

И още. От всички безсловесни животни, които носят телата си върху четири крака, нито едно [животно] не може лесно да види небето. И влечугите, които влачат телата си по земята, нито едно от тях не може да види небето. Птиците, които са двуноги и имат затова по средата на тялото си крака, виждат земята добре, докато летят във висините. Кацнат ли на земята, трудно могат да обърнат поглед към небето. От всички земни животни само човекът като разумно същество може лесно да вижда. И понеже е небесен по своето бъдеще, той получи от Вседържителя да бъде подобен на своя Творец. Той е двуног, защото в бъдеще ще трябва да лети и да върви по небето; той е изправен, защото е готов да се изкачи един ден във висините с лекота; лицето му е поставено високо горе и вертикално, за да може, ако поиска, да се навежда и изправя, а така също да гледа с очите си небето и земята. И понеже той е предопределен да се въздигне от земята към небето, затова и земните, и небесните неща са свързани с него. Така например всички безсловесни същества, лишени от разум, имат връзка при съвкупление предимно отзад, без да виждат лицата си, свързвайки се без разбирателство и без срам. Единствено човекът, понеже е словесен, застава лице срещу лице с този, с когото се съчетава. Преди да се съчетаят, те се гледат един-друг съзнателно, със свян и уважение, и затова съюзът им е и словесен, и доброволен, и честен. Те въздават благодарни възхвали на Словодателя и Чиноположника, който е отредил на естеството своя промисъл и Божието усърдие е насочено към нарастване и умножение на човешкия род. И още нещо.

Бог сътвори жената от реброто на мъжа, защото ребрата поддържат цялото тяло. Той не я направи от предната част, за да не се възгордее жената повече от мъжа; не я създаде и от гърба, за да не се въздигне мъжът над жената. Създаде я от реброто, сиреч от страничната част, защото тя по естество е равна на мъжа, макар че първенствуващ е мъжът, но това е само по времето на поява, а не по естество. Бог стори така и поради закрилата, защото ръката винаги пази реброто си. Така и жената — от мъжа сътворена, от мъжа е закриляна. И макар от една плът двама се наричат, както поради еднаквостта на естеството им, така и заради плода който ще расте от техния съюз. И когато се отдава на разврат, [човекът] допуска грях, както и когато се съчетава безразборно и пилее семето си. А възрастният, който разчлени плът и допусне убийство, ще се нареди сред убийците. И още нещо. Може би някой ще попита в недоумение защо при безсловесните мъжкото и женското са създадени едновременно от Бога, единствено мъжът не е създаден едновременно с жената, а преди нея. Отговорът на този въпрос е: животните, създадени от Бога, бяха всички лишени от разум и нищо не разбираха. Беше необходимо Бог да създаде човека разумен, защото той е венецът на сътворението и той също трябваше да се научи да познава своя Създател. [. . .]

Из книга шеста

Когато първият човек съгрешил и разбрал прегрешението си, след като бил изобличен от Бога, той осъзнал позора и срама си и пожелал да скрие голотата си. Понеже е словесно същество, той открил шивачеството, подпомогнат от Бога: ушил си [препаска] от смокинов лист на невехнещо дърво. Облякъл се в това, пак от Бога наставляван, и се научил да прави одежди от дървесна обвивка.

Каин изнамерил земеделието, защото Каин си взел за жена първородната си сестра Азура. И Авел [открил] пастирското изкуство, както свидетелствува за това Писанието. Пак там пише, че след братоубийството Каин бил прогонен от Бога: „Отдалечи се Каин от лицето на Бога и се засели в земята Нод.“[2] Това доказва, че Каин бил прогонен от Божието лице и бил изпратен на заточение в лоша земя.

[От Писанието] се разбира, че раят е Божието поселение, защото там се възнесе най-честитият от всички. Близо до рая са синовете Ситови, защото живеят според Божия промисъл. И като беседвали постоянно благочестиво с Бога, наричали се синове Божии.

Потомците на Каин, понеже са заточени някъде далече от

рая и не са под покровителството на Божия промисъл, винаги са живели в злочеста земя и са се наричали синове човешки. Бидейки в постоянен страх, Каин и потомците му изнамерили други занаяти, за да се укрепят. Ще спомена дърводелски, строителен, ковашки и музикален [занаят]. Дърводелският — за да строят жилища и двери, та да скрият от зверовете себе си и добитъка, който имат; строителният — за да строят домове и да зидат крепости, мислейки за своята безопасност и защита; ковашкият — за да обработват земята и да я преорават с плуг, да жънат семето със сърп; музикалния — за да правят кавали и някои други неща.

В началото със свирки, с гъдулки и с песни прекарвали в бдение нощите, за да пазят и съхранят себе си и добитъка си от вредата на зверовете. Измислили всеки от занаятите, за да оцелеят. . .

Така Бог още в началото вразумил човека и допуснал да изнамери занаятите. Първите [люде] ги открили, а потомците им, като наследили вината на праотците, много се старали и изнамерили изкуствата.

Добре би било словото да се насочи към мъдруващите и говорещите, че небето е вечно и безначално и да им се напомни, че се съблазняват, понеже не разбират някои от тези неща. Така и изкуствата не са вечни, нито безначални, а са новопоявили се, защото изкуствата били открити постепенно. Например човешкото житие изцяло може да се опише чрез словесното изкуство и умение. Как тогава този свят може да се сътвори без изкусности, без словесно умение? Ако липсваше строителството и дърводелството, как можеше да има домове, убежища и градове за опазване на хората и за живеене? Така ако не съществуваше преденето, откъде хората щяха да се снабдяват с покривала и с одежди в дъжд и студ? Същото е и с ковачеството. Ако то не съществуваше, как човек щеше да обработва земята, да оре с железни плугове и да отглежда зърно, за да си прави храна? Ако го нямаше лечителството, как хората щяха да лекуват болестите и да помагат на страдащите? От всичко това става ясно, че този свят не е съществувал изначално, а е започнат и сътворен. . .

Ние пък няма да се хвалим с нищо друго освен със Светото Писание, според което външният свят е бил разпнат за нас и ние за него. Нека ни бъде дадено, о боголюбче отче Памфиле, с благия живот да обичаме и Божественото слово и да отхвърляме словото на противника по волята на Всемогъщия и при поспешението на Христа Спасителя за всички нас. Нему слава, и на Отеца и на Светия Дух, заслужаващ поклонение нине и присно и во веки веков. Амин.

Из Книга единадесета
За индийските животни

Носорог.

Това животно е наречено носорог, защото има рога на ноздрите си. Когато ходи, рогата му се клатят, но когато се втренчи с ярост, рогата му стават толкова твърди, че може с тях да изкорени и дърво пред себе си. Очите му са ниско под челюстите. Той е толкова страшен, че дори срещу слона се опълчва. Нозете и кожата му са подобни на слонските. Кожата му, когато е изсушена, има дебелина четири пръста и затова някои ратаи прикрепват парче от нея вместо желязо в плуга и орат земята. Етиопците го наричат на своето наречие „Аруи Ариси", като удвояват второто А и тогава произнасят „риси", Аруи означава животно, а Ариси — орно. Заради вида му, заради това, което има на ноздрите си и заради кожата му го наричат така. Видях жив [носорог] в Етиопия, но стоях далече. И друг, мъртъв [видях], одран и напълнен със слама. Той беше поставен в царски дом и затова го описах точно.[4]

Бивол

Животното бивол се среща в Индия и Етиопия. Индийските биволи обаче са кротки и върху тях пренасят в чували пипер и други товари. От тях и мляко доят, и масло [правят], а освен това и месото им се яде. Християните ги колят, а езичниците ги убиват с удар.

Етиопските биволи са едри и неопитомени.

Жираф

Жирафите се срещат само в Етиопия. Те също са диви и неопитомени. В палата и в царския двор се вземат още от малки и се опитомяват един или два за развлечение на [царя]. Когато в присъствие на царя му дават да пие в плитки съдове, [жирафът], ако не простре напред двата си крака, не може да достигне и да пие [от съда] на земята, понеже краката, гърдите и шията му са много високи. Той обаче може да разкрачи краката си без труд и едва тогава може да пие. Тези неща видяхме и ги описахме.

Бобър

Бобърът е дребно животно. Местните жители го наричат на своя език кастур. Те го преследват и го раняват със стрела. Кръвта, която се събира в пъпа му, се завързва и отрязва, защото тази част от тялото му е благоуханна. Това е така наречения мускус. Останалата част от тялото те изхвърлят.

Як (див вол)

Индийският див вол (якът) е голямо животно и от него се [взема] така наречената туфа, с която князете украсяват конете си и знамената при поход.[5] За него казват, че ако закачи опашката си за някое дърво, застава, без да посмее да шавне, за да не се откъсне дори косъм от опашката му. Тогава именно идват местните жители и отрязват опашката му. Едва след като загуби цялата си опашка, то хуква. Такава е природата на това животно.

Еднорог

Това животно се нарича еднорог. Аз не съм го виждал жив.[6] В Етиопия обаче в царския храм с четирите колони са поставени четири фигури [на еднорог], направени от мед. [Видях ги] и ги описах. За него казват, че е страшен и непобедим. Цялата му сила е скрита в рога. И когато се случи да бъде подгонен от много [ловци], спира на някоя стръмна скала, засилва се и се хвърля отвисоко. Докато пада, преобръща се и рогът му поема целия удар, а той остава невредим. Същото свидетелствува и божественото Писание, което казва за него: „Спаси ме от устата на лъва и от рогата на еднорожците, мое смирение."[7] И още: „Възлюбен като син на еднорожци." И в благословията на Валаам, с която благославяше Израил, за него отново се казва: „Бог го отведе от Египет като слава на еднорог." От всичко посочено е явно свидетелството за това животно като за сила, надежда и слава.

Хипопотам (речен кон)

И речен кон не съм виждал, но от него притежавах зъби, които бяха с големина 13 литра. Продадох ги тук. Мнозина са го виждали в Етиопия и Египет.

Дървото, раждащо пипер

Това е дървото, което ражда пипер. То не е високо и затова се прислонява към някое друго високо и безплодно дърво като в лоно, понеже е съвсем немощно и тънко като лозова пръчка. Всеки грозд с плодове има двойна обвивка от листа и всяко [зрънце] е зелено и има вид на седефче.

Индийски орех

Сред големите индийски орехи има едно [дърво], което се нарича кичест орех и което по нищо не се отличава от палмата. В сравнение с истинската палма обаче орехът е по-висок и има по-дебели клони, но не ражда много плодове, а само по два-три грозда с три ореха на всеки грозд. Вкусът им е много сладък и приятен. В началото, докато орехите са млади, те целите са пълни със сладък сок и затова индусите ги пият като вино. Питието, по-

лучено от тях, се нарича ронхосура, защото е много сладко. Когато се откъсне и се остави, сокът постепенно се сгъстява. Най-бързо се сгъстява сокът в съседство с черупката, като постепенно навлиза все по-навътре. След известно време течен сок има само в средата, докато и той изчезне.

Когато стои дълго, плодът изсъхва и не става за ядене.

Тюлен, делфин и морска костенурка

Ако се случи да уловим в морето тюлен, делфин или костенурка, ние ги ядем. Преди да се ядат делфинът и морската костенурсе колят, а тюленът се убива, защото е измежду големите риби. Месото на костенурката е подобно на овчето, делфиновото месо — на свинското, но мирише лошо, а месото на тюлена е подобно на свинското, но е бяло и няма лоша миризма.

[. . . .]

Индийски слон

Някои от местните царе в Индия,[9] като царят на Орота например, на Синду, на Сивор, на Мале[10] имат слонове — някои по 600, други по 500, въобще всеки има, малко или много. А царят на Сиеледива[11] купувал слонове и коне по следния начин: слоновете купувал, като ги мерел на лакти. Мери го от долу до горе и така се споразумява, като дава на лакът, да речем, по 50 или по 100 златици или повече. Конете пък му ги докарват от Персия и той ги купува, като оказва голяма чест на тези, които му ги доставят. Царете във вътрешните области опитомяват диви слонове и ги използуват за война. Много пъти устройват и борба на слонове, за да доставят зрелище на царя. Между два слона се поставя напреки едно голямо дърво, свързано с други две дървета на височината на гърдите им, за да ги раздели. От двете страни стоят хора, които не им позволяват да застанат един до друг и постоянно ги дразнят, за да се бият с хоботите си, докато единият от тях не падне. Индийските слонове нямат големи бивни, но дори да им прорастат, те биват отрязвани, за да не им тежат по време на битка. Етиопците не умеят да опитомяват слонове, но ако се случи царят да поиска един или два [слона], за да ги опитоми, хващат ги още малки и ги отглеждат. В тяхната страна ги има много и те са с големи бивни. И действително от Етиопия докарват слонски бивни в Индия, Персия, в страната на омиритите[12] и на ромеите. Аз видях това сам и го описах.

РАЗСЪЖДЕНИЯ НА ГАЛЕН ВЪРХУ УЧЕНИЕТО НА ХИПОКРАТ

Светът се състои от четири елемента: от огън, от въздух, от земя и от вода. Също и малкият свят [микрокосмосът], сиреч човекът, е съставен от четири елемента, сиреч от кръв, слуз, червена и черна жлъчка. Кръвта прочее е червена на цвят, на вкус е сладка и тъй като е влажна и топла, подобна е на въздуха. Слузта, която е влажна, на цвят е бяла, на вкус е солена и тъй като е влажна и студена, наподобява водата. Червената жлъчка на вид е люта, на вкус е горчива и тъй като е суха и топла, наподобява огъня. Черната жлъчка на вид е черна, на вкус е кисела и тъй като е суха и студена, наподобява земята. Според това, как тези елементи се намаляват или увеличават, или сгъстяват повече от своето естество, или пък се променят и отстъпват от местата си и преминават на необичайни места, те правят човек да боледува по различни начини, много и различно. Прочее, нека кажем где и на кои места се намира [всеки един от тези елементи]. И тъй, слузта се намира под далака, като се излива и излиза през устата и ноздрите. Кръвта пък се намира около сърцето, в преграда, и оттам се разделя и преминава през вените и артерията. Когато се увеличи, тя изтича и излиза през носа, тъй като не може да мине, нито пък може да излезе другаде. Червената жлъчка се намира под утробата, в прилепена към черния дроб торбичка, и изтича през ушите. Защото калта, която чистим в ушите, предоставя червена жлъчка. Черната жлъчка се намира под далака и се съдържа в една прикрепена вътре торбичка. Тя изтича през очите, така щото гурелите, които ние измиваме от очите, представят черна жлъчка. Когато тези елементи са разпределени правилно и еднакво, човешкото тяло се намира в здравословно състояние. Всеки един от споменатите елементи нараства и се увеличава в различна възраст. Така, в младежите до 14-годишна възраст се увеличава кръвта. Така е и в изливанията през март, април и май, защото тогава е влажно и топло. В младите хора, до 30 години, се увеличава червената жлъчка. Така е през лятото, сиреч през юни, юли и август, когато е топло и сухо. В зрелия човек, до 45-годишна възраст, се увеличава черната жлъчка. Така е през есента, сиреч през септември, октомври и ноември, тъй като тогава е сухо и студено. В стария човек, на 80 години, се увеличава слузта, сиреч влажността. Така е през зимата, когато е студено и влажно. В децата има топло и влажно съчетание

[на елементите], което се получава от кръвта, и поради това те понякога играят, понякога се смеят, понякога пък плачат и бързо се утешават. В юношите съчетанието е топло и сухо, което се получава от червената жлъч, и поради това те са твърде бързи и дръзки. В зрелия мъж има сухо и студено съчетание, което произлиза от черната жлъчка, и поради това [людете на тази възраст] са извънредно топли и най-здрави. В стария [човек] съчетанието е студено и мокро, което произлиза от флегмата, и поради това [людете на тази възраст] са печални, отпаднали, бавни и не помнят. А когато се разгневят, те дълго не могат да се успокоят. И ето виж как кръвта прави душата милостива и щедра, а влажността или флегмата — бавна и забравяща, червената жлъчка — извънредно честна и много устойчива. А поводът и причината за болестите се познава така. На първо място прочее това е свързано с възрастта. Ако се разболее едно дете, причина за това е кръвта. Ако [се разболее] младеж — това е поради червената жлъчка; [ако е зрял мъж — причина е черната жлъчка]. Ако е старец — виновна е слузта. На второ място причината се дължи на времето. [Ако прочее е пролетно време, причина за това е кръвта. Ако пък е есен], причина за това е черната жлъчка, а ако е зима, виновна е влагата [слузта]. От друга страна, човек помни и проявява мъдрост съобразно със съчетанието, което се намира в тила, сиреч според това дали тилът му е топъл или студен. Забравянето се дължи на студения тил. Безумието се дължи на огнени и запалителни вещества, тъй като огнена пара излиза от утробата през гърба към тила, и тогава човек става безумен, сиреч загубва ума си. Необходимо е тогава да се намаже тилът му с онова разтворено масло, което се нарича евкратон [εὐκρατον], сиреч шипково масло, и подобни на него [мазила]. Затварянето на очите, на устата или сбръчкването на образа се дължи на твърде студеното вещество, което изтича от тила. При такива [болести] е необходимо да се прави прочистване през ноздрите и главата да бъде напарвана с гореща пара заради вонята. Онези страдания, които засягат главата, водят начало от стомаха. Това са болестите на очите, болестите на зъбите, болестите на гърлото, изсъхване на някакъв член (?), болести по ушите, пресипване, бълване и подобни тям [болести]. Главата има шевове, обаче намират се и такива глави, които са направени от едно, без да имат шевове. Такива глави също са здрави. На главата има обикновени косми. Когато в главата има много влажност [слуз], тогава косата бива къдрава и главата е топла. Косите биват червени [руси] поради червената жлъчка, а черни поради черната жлъчка и студената влажност [слузта]. Плешивостта се дължи на намаляването на сока, който храни космите. Страданията, които засягат главата, водят началото си от стомаха. Такива са: занемяването, [болест на] жлези-

те, перде на очите, зъбобол, оток на. . . сиреч „зърно“ [ягодка?]. Брадата според растежа си [може да се раздели] на пет [вида]: широка, дълга, малка, средна и плешива, [голобрадие, кьосавост], което означава липса на брада и се дължи на намаление на сока, който я подхранва. Сетивата у човека са пет: зрение, обоняние, слух, вкус и осезание. Зрението идва от етера, обонянието от въздуха, слухът от огъня, вкусът от слузта, осезанието от земята.

Въпрос. Колко са частите на душата? — Отговор. Три: разумна, чувствена и волева. — Въпрос. — Кога човек е здрав, и кога изпада в немощ? — Отговор. Човек е здрав, когато споменатите четири елемента са съчетани съобразно своята сила и равномерно, та се изравняват и неутрализират. — Въпрос. Що е здраве? — Отговор. Здравето представя добро съчетание на елементите, от които е съставено тялото: от топлото, сухото, студеното и влажното. — Въпрос. Що е лечител? — Отговор. Лечителят е служител на естеството и помощник при болест. Съвършен е онзи лечител, който е изкусен да наблюдава и да действува за [извършването] на най-необичайни неща, като се занимава с лечение съгласно истинската наука. Лечителството е умение — мярка за онези, които са здрави, и целително за болните. Човек има в тялото си пет части: две ръце, два крака и една глава. [Той има] 12 органа: глава, уши, очи, ноздри, уста, гърди, две ръце, тяло, колена, два крака. Също така и годината има четири части: пролет, лято, есен и зима. Пролетта започва от 24 март до 24 юни. Тогава става увеличение на кръвта. Затова трябва да се пуща кръв, да се извършва очистване на стомаха с помощта на [очистително]. За храна да се яде топъл зеленчук, да се избягва пресищането с риба, топло вино и късното вечеряне. Лятото започва от 24 юни и трае до 24 септември. Тогава се увеличава черната жлъчка. Трябва човек да си отпочине и да не яде много, да се пази от люто, трябва да пие студена вода и да се въздържа от късно вечеряне, да яде малко студена риба, да избягва очистване на стомаха и пущане на кръв. А от 24 септември започва есента и [трае] до 24 декември. Трябва да се въздържаме от яденето на овощия, от студена вода и от много вино, сутрин и при студено време да не се разсъбличаме, въпреки че може да бъде задушно. [Трябва] да се пазим от гняв и ярост, както и от много ядене на каквото и да било, да си пущаме кръв и да си прочистваме стомаха с помощта на очистително при намалението на луната. От 24 декември започва зимата и [трае] чак до 24 март. Тогава се увеличава флегмата [слузта], сиреч влажността [в тялото]. Трябва да се ядат неща, които дават топлина, каквито са: синап, сиреч горчица, хрян, лук, чесън, праз, пипер, джинджифил, карамфил (?), сиреч мускатови орехи, а да се пие копър, сварен с мед и мъст, което се нарича ипсимо, да се предпазваме от пресищане, от прясна риба, от зеленчуци и от късно вечеряне. . .

ФИЗИОЛОГ

Александрийска редакция.

1. За лъва

Физиологът казва следното: да започнем да говорим за лъва, за царя на зверовете, сиреч на животните. Защото Иаков, благославяйки Иуда, каза: „Млади лъве, Иуда, издънка от знатен род излезе, сине мой, и прочее. . .“[1]

Физиологът разказва за лъва, че има три свойства. Първото му свойство е такова: когато отива в планината, за да ловува, към него идва миризмата на ловеца. С опашката си скрива следата си, да не би идващите след него ловци да открият следата му и да го уловят.

Така и моят Спасител, разумният лъв, победител, от коляното на Иуда, корен Давидов[2], изпратен от вечния Отец, скри разумните следи, сиреч божествеността. С ангелите беше като ангел, с архангелите — архангел, с престолите — съпрестолен, с властите — властител, до съществието му. И влезе в утробата на Богородица Мария, за да спаси заблудения човешки род. „И словото стана плът и се всели в нас.“[3] Поради това не познаха и вишните сили слезлия Господ Христос. Тъй че Давид рече: [„Кой е този цар на славата?“ Тогава Светият Дух каза:] „Господ на силите, той е царят на славата.“[4]

За лъва. Когато лъвът спи в свойта пещера, очите му бдят, защото са отворени клепачите му. Както Соломон свидетелствува в песните си, казвайки: „Аз спя, а сърцето ми бди.“[5] Защото с плътта си господарят мой заспа на кръста, а божеството му бди отдясно на Отца. Защото не ще задреме и заспи пазителят на Израил.[6]

Пак за лъва. Когато лъвицата роди лъвче, мъртво го ражда и го пази три дни, докато дойде баща му, духне в лицето му и го съживи.

Така и Бог Вседържител, Отец на всички, на третия ден съживи първородния си син, съществувал и преди всяко създание, Господа наш Иисус Христос, за да спаси заблудения човешки род. [Добре прочее и Иаков каза: „Наведе се и легна като лъв и като лъвица. Кой ще го събуди?“[7]]

2. За слънчевия гущер

Има гущер, който се нарича слънчев. Когато остарее, очите му ослепяват и започва да не вижда слънцето. Какво прави тогава [доброто същество]? Търси стена, обърната към изгрева, и влиза в някоя пукнатина на стената, която да гледа към изток. И когато слънцето изгрее, отварят се очите му и оздравява.

По този начин и ти, човече, когато имаш дрехата на стария човек и очите на разума ти са ослепели[1], потърси изгряващото праведно слънце[2] на нашия Господ Иисус Христос. Неговото име пророкът нарече изток[3] и [то] ще отвори очите на твоето сърце[4].

3. За харадрия

Има птица, наречена харадрий, както пише във Второзаконието.[1] Физиологът казва за нея, че цялата е бяла, няма на себе си никаква пъстрота и нечистотиите ѝ лекуват очите на слепите. Намира се в царските дворове.

Ако се разболее някой, то от харадрия ще се разбере дали [болният] ще оживее, или ще умре. Ако болестта на човека е на смърт, харадрият ще отвърне лицето си от болния и всички ще разберат, че той ще умре. Ако ли [болестта] на човека е към живот, харадрият взима болестта на болния и излита в слънчевия въздух [и изгаря човешката болест] и я разпрашава.

Хубаво е да отнесем тази птица към лицето на нашия Спасител. Защото нашият Господ е целият бял, нямащ в себе си никаква нечистота. Защото каза: „Ще дойде князът на този свят и няма да намери нищо в мене."[2] Слязъл от небесата при юдеите, той отвърна от тях своята божественост. Но като дойде при нас, езичниците, взе нашите недъзи и болести и се възнесе на кръстното дърво.[3] След като се изкачи на височината, плени плен.[4] Добре разказа Физиологът за харадрия. Но ще ми речеш: „Харадрият е нечист по закон и как ще го отнесеш към лицето на Спасителя?" И змията е нечиста и пак свидетелствува Йоан, казвайки: „Както Мойсей възнесе змията в пустинята, така подобава на сина човешки да се възнесе."[5] Защото е двойствена [природата] на създанията, за похвала и за порицание.

Добре разказа Физиологът за харадрия.

4. За пеликана

Хубаво казва Давид: „Уподобих се на пеликана в пустинята."[1] Физиологът разказа за пеликана, че е много чедолюбив. Когато си роди пиленца и те пораснат, започват да кълват родителите си по лицето. Родителите, като ги удрят, ги убиват. След това до-

мъчнява на родителите и те жалят три дни децата, които са убили. На третия ден майка им разкъсва гърдите си и оставя кръвта си да изтече върху мъртвата плът на нейните чеда. И от тази кръв те оживяват.

Така и Господ рече чрез Исая: „Синове родих и въздигнах, а те ме отхвърлиха.“[2] Защото ни роди Творецът на цялото мироздание, а ние го убихме. И как го убихме? „Послужихме на създаденото повече, отколкото на Твореца.“[3]

Като се качи на кръстната височина, Спасителят [разкъса гърдите си и] проля кръв и вода заради спасението и вечния живот. Кръв за онзи, който каза: „Взе чашата, благослови, [а водата] даде за кръстното покаяние.“[4]

Добре разказа Физиологът за пеликана.

5. За нощния гарван

Псаломникът рече: „Бях като нощен гарван сред развалини.“[1] Физиологът каза: Тази птица обича повече нощта, отколкото деня.

А нашият Господ Иисус Христос възлюби нас, хората, седящи в тъмнината в сянката на смъртта[2], хората езичници, повече от юдеите, получили и осиновяването, и известието на отците.[3] Затова на тях Спасителят говореше: „Не бой се, малко мое стадо. Защото моят Отец благоволи да ви даде царството небесно, и прочее. . .“[4]

Но ще ми речеш, че нощният гарван е нечист по закон[5] [и как ще се отнесе към лицето на Спасителя?] Хубаво каза апостолът: „Който не е познавал грях, заради нас съгреши“ и „сам себе си принизи, за да спаси всички и да ги възнесе.“[6]

Добре разказа Физиологът за нощния гарван.

6. За орела

Давид казва: „Ще се обнови като на орел твоята младост.“[1] Физиологът рече за орела, че когато остарее, натежават крилата му[2] и ослепява. И какво прави той? Намира извор с чиста вода и излита в слънчевия въздух, изгаря крилата си и тъмата на очите си. После слиза към земята и се потапя във водата три пъти. [Така се обновява и става млад.]

И ти прочее, новодошъл в общината[3], ако носиш дрехата на стария човек и ако са ослепели очите на разума ти, потърси мъдрия източник на Божието слово: „Оставиха мене, извора на живите води.“[4] Но излети във висините на праведното слънце на Иисус Христос[5] и съблечи предишния човек с неговите дела[6], потопи се три пъти във вечнотечащата вода в името на Отца и

и Сина и Светия Дух;[7] и ще съблечеш вехтата одежда на дявола, и ще се облечеш в нова, сътворена от Бога, и ще се изпълни в тебе пророчеството Давидово: „Ще се обнови като на орел твоята младост."

7. За феникса

Рече Господ в светото Евангелие: „Имам власт да дам душата си и пак да я взема."[1] А юдеите се разгневиха на тези думи.

В Индия има една птица, която се нарича феникс. И след петстотин години тя долита в ливанските гори[2] и напълва крилете си с благоухания. И се явява пред свещенослужителя на Хелиополис през месец март, наречен фармутий. Чистителят, комуто се е явил, идва и напълва жертвеника с лозови клонки. А птицата идва в Хелиополевия град[3], изпълнена с благоухания, и се качва на жертвеника. Жертвеникът се запалва и я изгаря.

На сутринта идва свещенослужителят и намира в праха върху жертвеника червей. На втория ден намира пиленце, а на третия ден — голяма птица. Тя целува свещенослужителя и отлита на своето място.

Фениксът е взел образа на нашия Спасител. Когато той слезе от небето, и двете му крила бяха пълни с аромата на добрите небесни слова, за да можем и ние да издигнем ръце в молитва и да изпратим на небето благоуханни молитви чрез добрия си живот.

Добре разказа Физиологът за феникса.

8. За птицата èпоп

Писано е: „Който злослови за майка си и баща си, ще умре."[1] И как някои могат да бъдат отцеубийци?

Има птица, наречена епоп. Чедата им, щом видят своите родители остарели, изскубват старите им пера, ближат очите им и сгряват своите родители под крилата си, и се грижат за тях като за малки. И те стават отново млади. Тогава [чедата] казват на родителите си: „Както и вие се трудихте да ни изхраните, така и ние направихме същото за вас."

И как могат неразумните хора да не обичат родителите си, [които са се грижили за тях и са ги възпитали в познание на Господа]?

Хубаво разказа Физиологът за епопа.

9. За дивия осел

Писано е у Йов: „Кой пусна дивия осел на свобода?"[1] Физиологът рече за дивия осел, че е водач на стадото. Когато

[обикалящите наоколо ослици] родят мъжки жребчета, то [бащата] отхапва членовете на всички, [за да не могат да създават чеда]. А ако е много стар, оставя едного за племето.

Патриарсите търсеха да посеят телесни семена, апостолите — разумни чеда. На въздържание [се отдаваха те, които се стремяха към небесните семена], както е писано: „Възвесели се, неплодна, която не раждаш, защото повече са чадата на самотната, нежели чадата на омъжената.“[2] [Старото семе е на пророчеството, а новото — на въздържанието.[3]]

10. За ехидната

Добре рече Йоан Кръстител [на фарисеите]: „Изчадия на ехидна, кой ви каза, че ще избегнете бъдещия гняв?“[1] Физиологът каза за ехидната, че мъжкият има мъжко лице, а женската — женско. До пояса имат човешки образ, а до края опашката им е крокодилова. Женската няма отвор на утробата, а отверстие като игленен връх. И когато мъжкият се съвкупява с женската, [пуска] семето си в устата на женската. А когато женската погълне семето, отхапва половите части на мъжкия и мъжкият умира веднага. Когато пораснат, децата прегризват утробата на майка си и излизат. Отцеубийци и майкоубийци са те.[2]

Йоан добре оприличи фарисеите с ехидната. По начина, по който убива баща си и майка си ехидната, така фарисеите убиха духовните си отци и пророците и Господа наш Иисус Христос. Как ще избегнат бъдещия гняв? Бащите и майките ще живеят во веки веков, а те ще са мъртви.

11. За змията

Господ рече в Евангелието: „Бъдете мъдри като змии и кротки като гълъби.“[1] Физиологът каза за змията, че има четири свойства.

Първото ѝ свойство е следното. Когато остарее, започва да не вижда с очите. И като поиска да се подмлади, пости четиридесет дена и четиридесет нощи, докато отслабне плътта ѝ. Тогава търси тясна скална цепнатина, [вмъква се в нея] и съблича кожата си. И като я съблече, се обновява.

[По този начин] трябва и ти, човече, ако искаш [да свалиш старата обвивка на] този свят, по тесния и скрьбен път, чрез пост, да изтощиш плътта. Защото е тесен пътят, който води към вечния живот.[2]

За змията второ: Когато змията отиде на извора да пие вода, не носи със себе си отровата, а я оставя в гнездото си. Добре е и ние, бързащите към живата и непорочна вода, която е пълна с

божествени небесни слова, да не носим със себе си в Божията църква злата отрова, но духом да я отхвърлим от себе си.

За змията трето: Когато змията види гол човек, се бои и се отвръща от него. Ако ли пък види облечен, пълзи към него. Физиологът разказа това и ние проумяваме с разума си, че когато нашият баща Адам беше гол в рая,[3] змията не можеше да го прелъсти. Ако и ти носиш дрехата [на предишния човек, тоест смокиновия лист на удоволствието, като „остарелия в зли дни"[4], змията ще се хвърли към тебе.]

За змията четвърто: Когато човек пристъпи към змията, за да я убие, тя предава цялото си тяло на смърт, а главата си крие. Така и нам подобава да предадем на смърт цялото си тяло заради Христос,[5] а главата си да запазим от грехове и от [зли] дела. Както и сториха пресветите мъченици, защото глава на всеки мъж е Христос, както е писано.[6]

12. За мравката

Соломон казва в притчите: „Виж мравката, о ленивецо."[1] Физиологът разказва за мравката, [че тя има три свойства]. Първото ѝ свойство е следното: Когато [мравките] вървят една след друга, всяка носи своето зрънце в устата си. А онези, които нямат нищо, не казват на имащите: „Дайте и на нас от вашите зрънца!", нито грабят от нужда, а отиват да търсят сами. Този разказ се отнася за мъдрите и за несмислените девойки.[2]

За мравката второ: Често мравката отива на нивата по време на жътва, покачва се на житно стъбло и го накланя. Но преди качването си подушва отдолу стъблото. Като го подуши, разбира дали е пшеница или е ечемик. Ако е ечемик, тя [се обръща и] се качва на пшеница. Защото ечемикът е храна за животните. [И Йов е казал:] „Вместо пшеница ще ми порасне ечемик."[3] Бягай и ти, [човече], от животинската храна и вземи пшеницата, която се прибира в хамбара. Защото ечемикът може да се сравни с учението на неверниците, а пшеницата — с правата Христова вяра.

За мравката трето: Когато внася в мравуняка своето жито, прегризва зърното на две, за да не овлажнеят [зърната] през зимата и да покълнат, та [мравките] да умрат от глад. И ти, [човече], отдели думите на Вехтия завет от духа му, за да не те погуби написаното.[4] Защото Павел рече: „Законът е духовен."[5] От духовен глад измряха юдеите и станаха убийци на светците, и прочее.

13. За сирените и магарешките кентаври

Пророк Исая рече: „Демони и сирени, и ехидни ще танцуват във Вавилон.“[1] Физиологът разказа за сирените и магарешките кентаври, че сирените са смъртоносни същества [в морето и с приятните си гласове радват слушащите ги, така че те изпадат в сън чак до смърт]. До пояса [сирената] има човешки образ, а опашката ѝ е гъша. Такъв е и магарешкият кентавър — едната му половина е човешка, а другата — магарешка.

Така и всеки [раздвоен] човек е непостоянен във всичките си пътища.[2] Има някои, събрани в църквата, които имат вид на благочестие, а се отричат от силата му.[3] И в църквата са като хора, а когато я напуснат, загиват. Те приемат образа на сирените и магарешките кентаври, на враждебните сили [и на хулещите еретици]. Защото сладките им думи и красивите им слова като сирените заблуждават невинните сърца. Понеже добрите обичаи се развалят от лошите разговори.[4]

Хубаво разказа Физиологът за сирените и магарешките кентаври.

14. За ежа

Ежът има кръгла форма и е целият бодлив. Физиологът разказа за ежа, че се покатерва на лозата и долазва до грозда, обрулва грозда и хвърля [зърната] на земята. Легнал възнак, набожда зърната на бодлите си и ги занася на децата си, като оставя грозда празен.

И ти, енориашо, [застани до разумната и праведна лоза][1], за да влезеш в духовния лин и да бъдеш съхранен в царските двори и да се явиш пред светото кръщение.[2] Как пусна ежа, лукавия дух, да се изкачи в сърцето ти, [да погуби твоя добър живот и да го отнесе на чедата си,][3] сиреч на враждебните сили. И като грозда да те остави празен, без зърна на нито един грозд.

15. За лисицата

Физиологът рече за лисицата, че нейният живот е лукав. Ако гладува и ѝ се яде, а не намира грозде, търси хамбар или плевница[1] и ляга възнак, поела дъха в себе си и лежи като издъхнала. И птиците, мислейки, че е умряла, кацат върху нея и започват да я кълват. Тогава тя веднага скача, улавя ги и ги изяжда.

Така и дяволът е лукав злодей и делата му са зли. И който поиска да вкуси от плътта му, ще умре. А неговата плът е такава: блудство, сребролюбие, сладострастие, завист.[2] Затова Ирод

се сравнява с лисицата.[3] И книжникът чу от Спасителя: „Лисиците имат леговища [и небесните птици — гнезда].“[4] И в песните Соломон рече: „Хванете ни малките лисици, които погубват лозята.“[5] И Давид рече в псалмите: „Ще станат плячка на лисиците“[6] и прочее.

Добре разказа Физиологът за лисицата.

16. За живота на пантерата

Пророкът пророчествува, казвайки: „Станах като пантера [за Ефрем].“[1] Физиологът рече за пантерата, че има такова свойство: От всички животни е най-любезна, а е враг на змията. Пъстра е като ризата на Йосиф[2] и красива, мълчалива и много кротка. Когато се нахрани и се насити, спи в леговището си. На третия ден става от сън и вика със силен глас, зовейки зверовете от близо и далеч. И те чуват гласа. А от гласа й излиза всякакво благоухание. И животните следват миризмата на пантерата и се приближават до нея.

Така и Господ наш Иисус Христос възстана от мъртвите на третия ден и се превърна в съвършено благоухание за нас, близките и далечните, и в мир, както рече апостолът.[3] Многообразна е премъдростта на нашия Спасител Иисус Христос. В псалмите се казва: „Яви се царицата от дясната ти страна, в дрехи позлатени облечена и украсена.“[4] Многообразен е Христос, който самият е като девство, въздържание, милост, вяра, доброта, съгласие, мир, дълго мълчание.[5] Но е враг на змията, която е във водата. Нищо невероятно не са казали Писанията за птиците и животните.

17. За аспидохелона

Соломон в притчите посочва, учейки и казвайки: „Не слушай лоша жена. Мед капе от устните на блудна жена, но после ще откриеш, че са по-горчиви от жлъчка и по-остри от двуостър меч. Нозете на неразумните отвеждат отдаващите й се след смъртта в ада.“[1] Има в морето кит, който се нарича аспидохелон. Има две свойства.

Първото му свойство е: Когато огладнее, разтваря устата си и силно благоухание излиза от устата му. И малките риби подушват неговия аромат и влизат в устата му и китът ги поглъща. Но не се случва големите [и напълно пораснали] риби да се приближат до кита. Така и [Йов е съвсем пораснала] риба, Мойсей, Исая, Йеремия и целият пророчески сонм. Така избяга Юдит от Олоферн, Естир от Артаксеркс, Сузана от старците, Текла от Тамир.

А другото свойство на кита е: Много е голям, подобен на остров. Не знаейки това, моряци привързват кораба за него,

като за остров, забивайки кол, и хвърлят котва. И запалват върху него огън, за да си направят каша. И когато се загрее, [китът] слиза в дълбините и потапя кораба. И ти, [човече,] ако се покланяш на дявола, той ще те потопи със себе си в огнената геена.

Хубаво разказа Физиологът [за аспидохелона].

18. За яребицата

Пророк Йеремия рече: „Викна яребицата, събра [яйца], които не е снасяла. Такъв е, който създава богатство не с право. И ще го остави и накрая ще бъде глупец."[1] Физиологът каза за яребицата, че ляга на чужди яйца и ги измътва. Щом [малките] пораснат, всеки род отлита при своите [истински] родители. И сама, като обезумяла, я оставят.

Така и дяволът похищава рода на младенците в духовното.[2] Но когато те възмъжеят, започват да познават своите небесни отци, сиреч Христос и църквата, и пророците, и апостолите. И сам, като глупец, оставят дявола.

Добре разказа Физиологът за яребицата.

19. За гипа

Добре ни каза Господ Спасител в Евангелието: „Горко на бременните и кърмещите в този ден."[1] Физиологът рече за гипа, че се издига на високи места и спи на високи скали и на зъберите на планините. И когато [женската] е бременна, отлита в Индия и намира бързороден камък. Този камък има вид на орех. Ако го разтърсиш, друг [камък] вътре в него се разклаща и излиза звън като от звънец. Когато [женската] ще ражда [и изпитва болки, тя го взима, сяда върху бързородния камък и без мъка ражда].

Така и ти, ако си непразен от Светия Дух, вземи мъдрия бързороден камък, отхвърлен от строителите, който стана крайъгълен камък.[2] И на него седни, както рече пророк Исая: „Ще родиш духа на спасението. Чрез страха от тебе, [Господи,] заченахме в утробата си и изпитахме болки и се роди Духът на твоето Спасение, което създаде на земята."[3] Защото е в истината бързородният камък на Светия Дух — Господ Иисус Христос, с ръка неиздялан, сиреч без човешко семе се роди от девицата. И като бързородния камък имаше вътре в себе си друг, звънящ. Така и Господнята плът имаше вътре в себе си звънящото божество.

Хубаво разказа Физиологът [за гипа].

20. За мраволъва

Елифаз, Теманският цар рече: „Мравольвът [умря, защото нямаше храна]."[1] Физиологът разказа за мравольва, че предни-

цата му е лъвска, а задницата — мравешка, баща му е плътояден, а майката гризе зърно. Когато роди мраволъв, ражда го с с две свойства: не яде месо поради естеството на майката и зърнена храна заради бащата. Затова загива, защото не яде.

Така и човекът е непостоянен [във всичките си пътища].[2] Горко, казано е, на страхливото сърце, на слабите ръце и на грешника, ходещ по два пътя.[3] Нито бива два пъти да се казват в молитвата словата.[4] Не е добре да речеш Да на Не, нито Не на Да, а Да на Да и Не на Не, както рече нашият Господ Иисус Христос.[5]

21. За невестулката

Законът казва: „Не яж невестулка, нито подобно на нея."[1] Физиологът рече за невестулката, че има следното свойство: с устата си зачева от мъжа си и забременяла, ражда през ушите си.

Има хора, които ядат духовен хляб в църквата. А когато излязат, изхвърлят словото през ушите си, уподобявайки се на нечистата невестулка. „[Не яж невестулка,] нито подобно на нея", [казва законът].

22. За еднорога

Псаломът казва: „И ще се възнесе рогът ми като рог на еднорог."[1] Физиологът разказа за еднорога, че има такова свойство: Малко животно е, подобно на козле, и е много кротък. Към него ловец не може да се приближи, защото е силен. Има един рог посред главата. Така го ловят: хвърлят една чиста девица пред него и [той] се втурва към девичата пазва и гърдите ѝ суче. И го завежда девицата в [царския] палат.

Това, казано е, отнесете към лицето на Спасителя. „Защото въздигна рога на нашето Спасение в дома на Давид, своя отрок."[2] Не можаха ангелските сили да го овладеят, но се всели в утробата на истинската девица Богородица Мария.[3] „И словото стана плът и се всели между нас."[4]

23. За бобъра

Има животно, наречено бобър, много кротко и мълчаливо. Неговите мъде служат за лекуване. Когато го преследват ловци [и разбере, че ще го уловят,] откъсва своите мъде и ги хвърля на ловците. Ако ли отново попадне на друг ловец [и е преследван], пада възнак и му се показва. Като разбере ловецът, че той няма нищо, отива си от него.

Така и ти, енориашо, отдай на ловеца [неговото].[1] А ловецът е дяволът. Ако в тебе има блудство или убийство, или прелюбодеяние,[2] отрежи ги от себе си и ги отхвърли от себе си на дявола. И ще те остави ловецът-дявол, за да кажеш и ти: „Нашата душа като птица се избави от мрежите на ловците."[3]

24. За животното енидра

Има животно, наречено енидра, което има вид на куче. Враг е на крокодила. Когато крокодилът спи, устата му е постоянно отворена. Идва тогава енидрата и се намазва с кал и когато изсъхне калта, влиза в крокодиловата уста и му изяжда вътрешностите.

Крокодилът прилича на дявола, а енидрата може да се сравни с лицето на нашия Спасител. Като прие плът от кал, нашият Господ слезе в ада и облекчи болките на смъртта.[1] Рече на окованите: „Излезте, вие, седящи в тъмнината, и ще се просветите."[2] И пак апостолът каза: „Къде ти е жилото, смърт? Къде ти е победата, ад?"[3] Христос въстана на третия ден от мъртвите.

25. За ихневмона

Има животно, наречено ихневмон. [Прилича на свиня] и е голям враг на змията. Когато намери силна змия, отива и се намазва с кал, както разказва Физиологът, и затиска с опашка ноздрите си, [докато убие змията].

Така Иисус прие естеството на пръстта, сиреч плътта, докато убие мъдрата змия, фараона, който седи над Египетската река,[1] сиреч дявола. Ако беше безплътен Христос, [как щеше да унищожи змията]? Отговори му змията: „Бог си и спасител. Не мога да ти се съпротивлявам." [Но който беше по-голям от всички], сам себе си смири с най-малките, за да спаси всички.[2]

26. За враната

Добре разказа Йеремия за Йерусалим: „Седна като врана в пустинята."[1] Физиологът рече за враната, че е еднобрачна. Когато умре мъжът ѝ, не се събира с друг мъж, нито гарванът — с друга жена.

Синагогата на юдеите е земният Йерусалим, който уби Господа. Затова Христос няма да ѝ бъде мъж. „Сгодих ви само за един мъж, за да ви представя на Христос като чиста девица."[2] Но вие прелюбодействувате с дърво и камък.[3] А ако ние имаме мъжа в сърцето си, похотливият дявол няма да влезе. Ако излезе мъжовото слово от нашата душа, ще влезе лукавият. „Не ще

задремят, нито ще заспят пазителите на Израил."[4] И няма да влязат вече разбойниците в разумното ти сърце.

Хубаво разказа Физиологът за враната.

27. За гърлицата

В песните Соломон свидетелствува и каза: „Глас на гърлица чух в нашата земя."[1] Физиологът рече за гърлицата[2], че е съвсем като отшелник и живее в пустинята. Тя не обича да бъде сред множеството.

Така и нашият Спасител живееше на Елеонската планина. Като взе Иисус Петър, Иаков и Йоан, се качи на планината и им се явиха Мойсей и Илия и глас от небето каза: „Това е моят възлюбен син и него възлюбих."[3] Гърлицата обича да се усамотява. Истинските носители на Христа обичат да се усамотяват. „Защото като гърлица ще извикам и като гълъб ще тъгувам."[4] И дивите птици разбраха [кога е времето за тяхното долитане].[5]

Добре разказа Физиологът за гърлицата.

28. За жабата

Има сухоземна жаба. Физиологът рече за нея, че търпи горещина и слънчев зной, но ако я навали дъжд, ще умре. Водната пък жаба, като излезе от водата [и я докосне слънцето], веднага влиза във водата.

Твърдите [във вярата] енориаши[1] приличат на сухоземната [жаба], защото търпят жарта на изкушението. Ако ги постигне голяма зима, сиреч гонения за добродетелта им, ще умрат.[2] [Светските хора са като водната жаба.] Ако ги докосне слабата топлина на изкушението за сладострастие, като не могат да изтърпят, потъват отново заради тази похотлива мисъл.

Добре разказа Физиологът за жабата.

29. За елена

Давид извика, казвайки: „Както жадува еленът за водните извори, така жадува и моята душа за Тебе, Боже!"[1] Физиологът разказва за елена, че е голям враг на змията. Когато змията избяга от елена в земните цепнатини, еленът отива и напълва устата си с речна вода и я изплюва в земната цепнатина, където е влязла змията. Като изгони змията, я улавя и я убива.

Така Господ уби великата змия, [дявола], с небесната вода, която притежава изключителната мъдрост на Божиите слова. Както змията не може да търпи водата, така и дяволът — небесните думи. Господ дойде и прогони голямата змия, а дяволът

я скри в преизподнята част на земята[2], като в голяма пропаст я скри. И Господ, като изля от гърдите си кръв и вода[3], прогони от нас змията. И с окъпването на възкресението уби всички дяволски деяния.[4]

30. За саламандъра

Физиологът рече за него: когато влезе в горяща пещ, угасва пещта. Ако и в зидана печка на баня влезе, тя ще угасне.

Щом гущерът-саламандър угасява [огъня с естеството си, как чак до днес някои не вярват], че и трите отрока, хвърлени в пещта, никак не пострадаха[1], но, напротив, изстудиха пещта. Защото е писано, че ако вярвайки влезеш в огъня, не ще те опали пламъкът.[2]

Хубаво разказа Физиологът за саламандъра.

31. За диамантения камък

Физиологът рече, че в страната на изток се намира камък непобедим[1], но не се намира през деня, а през нощта. А се нарича непобедим, защото побеждава всички, [но него никой не може да победи].

А нашият Господ Иисус Христос съди всички, но него никой не може да съди. Защото той каза: „Кой от вас ще ме изобличи в грехове?“[2] През нощта се намира камъкът, а не през деня. Людете, които седяха в тъмнината, видяха как силна светлина ни огря.[3] На изток се намира. Защото наистина пророкът рече: „Изток е името му.“[4] И пак е писано другаде: „Ще възсияе звезда от Иакова.“[5]

И хората станаха като диаманта непобедими, както беше Йов, [човек] от слънчевия изток, който не можа да бъде победен от злото.[6] Такива бяха апостолите на изтока, които имаха в себе си Христос, както и Павел рече: „Доказателство търсите, че в мен говори Христос.[7] В изгнания, в тъмници, от юдеите бях бит с пръчки, [понесъл] беди от реки, беди от разбойници, беди от лъжливи братя.“[8] И като диаманта непобедим, не се поддаде на изкушение, но доблестно претърпя [всичко], без да се покори на оскърбяващите го. Така ще познаеш и целия събор на пророците и светиите.

32. За лястовицата

Лястовицата се явява през пролетта, когато зимата е преминала, и говори от утрото, събуждайки спящите за работа.

И съвършените постници, презрели телесните и всички желания, и на постелята си споменаващи Господа, и през утриите,

поучавайки се в Бога, вдигат за добри дела натежалите от сън[1], като викат: „Стани, спящий, възкръсни от мъртвите и ще те освети Христос.“[2] Мъртви нарича той юдеите[3], защото спят, без да вършат добро.

Хубаво разказва Физиологът за лястовицата.

33. За перидексийското дърво

Има в Индия дърво, което се нарича перидексион. И плодът на това дърво е пресладък и много добър. А гълъбите се радват много да се хранят от плода на това дърво и се заселват на него.[1] Но има змия, [враг] на тези гълъби, която се бои от дървото и от сянката му. На него гълъбите се заселват и змията не може да се приближи нито към гълъбите, нито към сянката на дървото. Когато сянката се склони на западната страна, змията бяга на изток; [а когато се склони към изток], тя бяга на запад. Но ако се заблуди някой гълъб в тъмнината [далече] от дървото, змията го намира и го изяжда.

И това дърво е от Отеца на всички,[2] защото е мъдро, както Гавриил рече на Мария: „Дух свети ще те открие и сила вишна ще те осени.“[3] Защото то е дървото на живота за всички приемащи го, което дава своите плодове в своето време, и на сянката на крилото му се надяваме.[4] И сянката на свети Петър, отблъскваща от човека творящата тление смърт.[5] Ако и ние приемем от мъдростта и ядем от духовния плод, който е радост, мир, въздържание, няма да се приближи до нас лукавият дявол.

Ако се заблудим в тъмните неща,[6] а те са прелюбодеяние, блудство, идолослужение, изкушения, зли помисли, скъперничество, ще ни открие лукавата змия — дяволът, и, тъй като не се намираме при дървото на живота, ще ни победи и убие. Затова и апостолът, който видя кръстното дърво, убиващо змията, извика: „Не на мене похвала, само на кръста на Господа наш Иисус Христос; чрез него е целият свят за мене разпнат и аз за целия свят.“[7]

Хубаво разказа Физиологът за перидексийското дърво.

34. За гълъбите

Йоан рече: „Видях небесата да се отварят и Дух [свети] да слиза като гълъб и да пребивава там и [чух] глас от небесата, който казва: Това е моят възлюбен син, в когото е моето благоволение.“[1]

Физиологът казва: Има ловни гълъби и те са много различни — черен на вид, златозрачен, целият бял, огненоцветен. Физиологът рече за тези гълъби, че ако ловецът пусне всички гъ-

лъби, [те] нито влизат обратно [сами] нито други ловци могат да ги подлъжат да се върнат в гнездата си[2]. Единствено огненоцветният ги въвежда в мрежата и ги подчинява.

Преди слизането на Спасителя Отецът изпрати като гълъби [мнозина], за да извикат за живот всички: Мойсей, Илия, Самуил, Йеремия, Исая, Йезекия, Даниил и другите пророци. Никой не можа да въведе човеците в живота. Когато от Отеца беше изпратен Господ Иисус Христос от небесата, със своята кръв въведе всички в живота, като каза: „Елате при мен всички, трудещи се и обременени, и аз ще ви успокоя."[3] Раав, блудницата, повярва в червеното знамение и беше спасена душата ѝ и домът ѝ.[4] И Мария, която получи червения жребий да прави истински пурпур, както пише и в евангелието на Матея: „Когато щеше да бъде разпнат, Господ беше облечен в огненочервен плащ."[5] И в Йоановото [пише], че се облече в пурпур.[6] И това обяснява тайната. Защото с огненочервения плащ Матей показва въплъщението на идеята за изцеление. А Йоан разказва за царския пурпур, защото никой [друг] не носи пурпур, само единствен царят.

Добре разказа Физиологът за огненочервения гълъб.

Физиологът рече за гълъбите, че когато всички гълъби хвръкнат заедно, не смее нито един ястреб да се приближи до тях заради плясъка на крилата им. Но ако той открие един заблуден, лесно го похищава и изяжда.

Това се отнася също към девическия сонм. Когато се събират заедно в църква и благият им глас се издига дружно към Бога, техният враг, дяволът, не смее никак да се приближи към никоя от тях, защото се бои от единогласните им молитви и пеене. Но ако намери една от тях заблудена, лесно я похищава и изяжда. Не само девица, но и никой християнин не бива да оставя Христовия събор, за да не бъде похитен от дявола.

35. За животното идропос

Има такова животно, [което е] много гневливо, така че ловецът изобщо не смее да се приближи до него. На главата има дълги рога, които приличат на трион, така че може да прерязва и големи, и високи дървета. Когато ожаднее, отива на Ефратската река и пие. Там растат ерекинови храсти[1], които имат тънки клони. Идва животното към ерекината, играейки, и рогата му се оплитат в нея и то изревава, викайки. А ловците, като чуят и разберат, идват и заколват животното.

И ти, човече, имаш два рога — Новия и Вехтия [завет]. С тях можеш да избодеш враговете: блудство, прелюбодеяние, сребролюбие.[2] Не се овързвай с тях, които като ерекината държат здраво. Внимавай за нея, за да не се овържеш и да не те намери лукавият ловец, дяволът, и да те убие.

36. За огнивото

Има един камък, [който], когато се доближи до [такъв като] себе си, се запалва и изгаря всичко попаднало му. Свойството, което има, е такова, че са от мъжки и женски пол и стоят много отдалечени един от друг.

И ти, човече, бягай от женския пол, за да не се разпалиш за сладострастие и да изгориш всичката добродетел, която е у тебе. Защото мнозина, както е писано, попаднаха [в заблуда] заради женската хубост.[1]

37. За камъка магнит

Физиологът рече за камъка магнит, че [може да] държи увиснало желязо.

Щом като сътворените предмети увисват [един на друг] сами, колко повече Творецът и Създателят на всичко Бог е провесил небето над земята и го е опънал като кожа.[1]

38. За кита, наречен трион

Има животно [в морето], което има големи крила. Когато види кораб с платна, то се уподобява на него, като издига крилата си и си прави платна [и плава, състезавайки се с плаващия кораб]. И когато измине 25 поприща[1], прибира крилата към себе си, изморено. [И вълните] го носят към старото му място.

Корабът се оприличава на апостолите и мъчениците, които, [преплавали морето],[2] дойдоха в тишината на пристанището, [в небесното царство]. А животното е подобно на започналите постнически живот, които отново се връщат към първоначалния мирски живот.

39. За трите деца

Чудно е за Даниил[1] и за търпеливите три отрока, които се молеха в огнената пещ. Чудо е наистина. Защото когато и мъртвите въстанаха и сътвориха по-голяма сила, както и преместиха праведните планини в морето, чудо е наистина.

40. За чаплата ибис

Нечиста е по закон.[1] Ибисът не умее да плава, а се храни при речното устие. И не може да слезе в дълбината, където влизат чистите риби, а [само] където нечистите рибки живеят.

Научи се и ти да плуваш духовно, за да достигнеш дълбината

на реката, в дълбината на богатството, на мъдростта и силата Божия.[2] Ако някой не вдигне и двете ръце и не направи кръстен знак, не може да преплува през морето [на страданията].

Мойсей вдигна ръце и уби Амалик[3], Даниил — лъвовете [укроти][4], Йона беше в утробата на кита,[5] Текла хвърлиха в огъня и на зверовете и кръстният знак я спаси.[6] [Сузана[7] от старците, Юдит[8] и Естир[9] от Олоферн и Артаксеркс] и трите отрока в огнената пещ[10] [се спасиха чрез вярата]. И най-лоша от всички е чаплата, защото греховете от грешниците произлизат.

41. За сърната

Има едно животно, което се нарича сърна.[1] Физиологът рече, че тя много обича високите планини. А храната си намира на по-ниските планини. И вижда отдалече всекиго, идващ към нея, и разбира дали идва [изпълнен] с измама или с любов. Както [Соломон] рече в песните: „Ето моят брат върви по планините, скача по хълмовете."[2]

Планините се оприличават на пророците, а хълмовете — на апостолите. Това, че сърната е с остро зрение, показва, че Спасителят вижда всички деяния, както позна Иуда, който го предаде с целувка.[3] А Давид рече: „Позна Господ неговия път."[4] И Йоан каза: „Това е агнецът Божий, поел греховете на целия свят."[5]

42. За диамантения камък

Има и друго свойство на диамантения камък. [Той] не се бои от желязо, нито поема миризмата на дима. Когато се намира в [някоя] къща, нито демон ще влезе там, [нито някакво зло].

Диамантът е нашият Господ Иисус Христос. Ако го имаш в сърцето си, човече, никое зло не ще те срещне никога.[1]

Хубаво разказа Физиологът за диамантения камък.

43. За животното слон

Има животно, наречено слон, и друго едно, козослон, в Индия. Това животно няма помисъл за съвкупление. Когато иска да създаде чедо, отива на изток, близо до рая. Там има дърво, наречено мандрагора.[1] Мъжкият отива заедно с женската и женската, като взема първа [плод] от дървото, яде и дава на мъжа си и играе с него, докато и той вкуси. И, ял, мъжът се събира с жената. Тя веднага зачева в утробата си. И когато ѝ дойде време да роди, влиза [във водата, докато водата стигне] до гърдите ѝ. Така тя ражда чедото си на водата и то идва към гърдите ѝ и суче гърдите ѝ. А слонът я пази от змия, докато се мъчи [да ро-

ди]. Понеже враг е змията на слона; ако [той] намери змия, я стъпква и я убива.

А природата на слона е такава: Ако падне, не може да стане — няма в коленете си стави. Но когато иска да спи, на дърво се подпира и спи. А ловците, които виждат свойството на слона, идват и малко подрязват [дървото] с трион. Като дойде, слонът се подпира и тогава [заедно с дървото] пада и започва да вика, плачейки. И чул, идва друг слон да му помогне и не може да го повдигне. И надават вик двамата. Идват 12 [слона], но и те не могат да повдигнат лежащия. И отново всички викат. След всички идва малкият слон и като подложи този слон [своя хобот] под лежащия, го повдига. Свойството на малкия слон е такова: ако покадиш или с косъм, или с негова кост на кое да е място, нито бяс, нито змия няма да влезат там.

На Адам и Ева се оприличава слонът и неговата жена. Когато бяха в доволството[2] на рая, те не знаеха за съвкуплението, нито имаха познание за сношението. Но когато жената яде от дървото и даде на мъжа си[3], тогава Адам позна жена си и [тя] роди Каин на [нечестивите] води. Както рече Давид: „Спаси ме, Боже, защото дойдоха водите до моята душа.“[4] Дойде големият слон, който е законът, и не можа да го повдигне. После дойдоха 12 слона, [а това са пророците], и не можаха да го повдигнат. След всички дойде светият мъдър слон и повдигна човека [от земята]. [И най-големият от всички, именно Христос и нов Адам][5], сам се унижи, като прие образа на роб[6], за да спаси всички.

44. За ахата и бисера

Когато изкусните [ловци] търсят бисер, с [помощта на ахата го намират. Като привържат ахата с връв и [го] хвърлят в морето, ахатът отива при бисера. И застава там и не се помества. И веднага разбират ловците мястото по ахата. И по него, сиреч по връвта, намират бисера.

А как се ражда бисерът? Има мида в морето, която се нарича остреос. Тя излиза от морето в предутренните часове и като отвори устата си, поглъща небесната роса и лъча на слънцето [и на луната, и на зведите и създава бисера от горната небесна светлина]. Тази мида има две крила и в нея се намира бисерът.

А що е ахат, се разбира от Йоан, защото той ни показа честния бисер, казвайки: „Това е агнецът Божий, поел греховете на целия свят.“[1] А морето се уподобява на света, ловците — на пророческия сонм, двете крила на мидата — на Новия и Вехтия завет; подобно и слънцето, и луната, и зведите, и росата — на Светия Дух, който е утвърден в [двата] Завета. А бисерът се оприличава на нашия Спасител Иисус Христос, защото той е пречест-

ният бисер.[2] Него ще получи човек, който е раздал целия си имот на бедните.[3] Придобий честния бисер!

45. За дивия осел

Има и друго свойство дивият осел. Физиологът казва, че се намира у царете. На двадесет и петия [ден от месеца] фаменут[1] от дивия осел се разбира, че [дните] са равни. Ако изреве дванадесет пъти, царят и палатът разбират, че е равноденствие. И маймуната, ако седем пъти на нощ пусне вода, равен е денят на нощта.

Дивият осел е дяволът. Понеже докато е нощ означава хората езичници, а което беше ден — това са вярващите в пророка. Изрева дивият осел, това е дяволът. Маймуната пък е лицето на самия дявол, защото има начало, а край няма, тоест опашка. Както дяволът отначало беше един от архангелите, но краят му не се показа добър. Както и тази маймуна, нямаща опашка, [е безобразна], такъв е и дяволът, нямащ край.

46. За индийския камък

Има индийски камък, който има такова свойство. Ако човек има водна болест, изкусните лекари [търсят] този камък и го привързват към болния за три часа. [И всичката вода изпива от болния камъкът. Тогава отвързват камъка и го претеглят с човека на везната. И малкият камък натежава над тялото на човека на везната. Когато обаче се остави камъкът на слънце за три часа], [той] излива цялата нечиста вода и става отново [чист като преди].

Този камък е Господ Иисус Христос, „съвършената любов, прогонваща страха".[1] Понеже сме болните, имащи водата на дявола в сърцата си. [А Господ], слязъл и отвързан от кръста, укрепи нашите сърца и изцели нашите болести, „защото той взе нашите недъзи и болестите понесе."[2]

47. За птицата ардон

Тази птица е много мъдра, повече от много птици. Тя има едно жилище и крепост; не търси много жилища, а където се засели, там се и храни, и спи. И не яде мъртва плът, нито ходи по много места. Ложето му и храната му са на едно място.

Така и ти, човече, енориашо, не търси многото еретически места. Единственото ти ложе да бъде [светата Божия] църква и единствена храна да ти бъде небесният хляб, слезлият от небето Господ Иисус Христос.[1] Не се докосвай до мъртвите учения, нито търси другите места на иноверците.

48. За смокинята

Блаженият Амос каза: „Не съм пророк, нито син на пророк, а пастир, който къса смокини.“[1] Пастирът пасе кози. А казаното „къса смокини“ е мъдро слово.[2] Закхей също се покачи на сикомората. Знаеш, че преди да се откъснат смокините, има мушици, наречени комари, които живеят зад обвивката, в тъмнина, без да виждат светлината и [си] казват: „В голяма страна живеем.“ А живеят в тъмнина. Но когато се откъснат смокините, те излизат. И тогава виждат светлината на слънцето, и на месечината, и на звездите и си казват: „В тъмнина бяхме, [и в сянката на смъртта], преди откъсването на смокините.“[3] Смокинята се откъсва през първия ден, а [на третия се разпуква] и става храна на всички.

Защото бяха разкъсани ребрата на Господа наш Иисус Христос с копието и излезе кръв и вода.[4] И на третия ден, когато той възкръсна от мъртвите, видяхме безсмъртните звезди.[5] Когато смокинята бъде откъсната, на третия ден тя става за храна на всички. Така и Господ наш Иисус Христос, прободен в ребрата, въстана от мъртвите и стана на всички ни храна.

Византийска редакция

1. Слово за лъва, за царя на зверовете

Физиологът рече за лъва: лъвът има три велики свойства по подобие на Светата Троица. Първото свойство на лъва е: Когато лъвицата ражда лъвчетата, ражда ги [мъртви] и седи над тях три дни. И дойде лъвът и им духне три пъти, и оживеят. Така и неверният род в третия ден, на възкресението на нашия Господ Иисус Христос, прогледнаха заради кръщението. Слепи и мъртви наричат се, но в името Господне ще прогледнат за възкресение. Лъвицата е Светият Дух. Когато дойде лъвът и духне, така и Светият Дух вдъхна живот и оживяха, и излязоха всички от ада.

Второто свойство на лъва. Когато спи, очите му гледат на седем страни и разбира, и се предпазва от ловеца. Така и Господ наш Иисус Христос беше разпнат от юдеите, но победи дявола. Затова и каза чрез пророците: „Спях, но гледах с очите си.“[1]

Третото свойство на лъва. Когато бяга от ловеца, скрива следата си с опашката, за да не върви ловецът след него. Така и ти, неразумни човече, защо [се хвалиш]? Погубваш правдата, а и душата си не ще насладиш. Но ако даваш с дясната ръка, нека лявата да не знае,[2] за да не те съблазни дяволът. Защото ловецът е дяволът, а лъвската опашка са твоите добри дела. Пътят на лъва е човешката милостиня. За да не те съблазни врагът, идвай в църквата, човече. Защото пророк Давид рече: „Не ще умра,

но жив ще бъда."[3] Ако и ти направиш добро на душата, не ще умреш никога, понеже праведникът не умира вовеки. Амин.

Братя, за тези неща архангел Уриил разказа на Йоан Богослов.

2. Слово за зубъра, сиреч за идропоса

Зубърът е голям звяр между зверовете, който има твърде страшна красота. Гривата му е дивна, челото му е страшно, най-чудно и видно е от всички животни. В двубой се притиска до [някое] дърво и биейки с рога о дървото, кърши клоните на дървото. Ни един звяр не властвува над него. Търпи жаждата за вода. Като стои край водата, души земята. Щом се напие, се опиянява и се весели. После се навежда към земята като вол. Като намери здрав повет, весело увива главата и рогата си. Но идва ловецът, намира го увит и така го улавя.

Така и ти, неразумни човече, разбери, че Господ ти създаде помощ и ти предаде всичко. Два рога ти даде — двата Закона — стария и новия. Роговете в неволя са ти помощ и кръст Господен, за да не се приближи към тебе врагът. Рече пророк Давид: [„Ще избодем с рогата нашите врагове и в твое име ще стъпчем въставащите срещу нас."][1] Земята ти е за покой, водата на животното е твоето богатство. Заплитането на звяра [е твоята човешка леност]. Когато дойде ловецът, а ловецът е дяволът, той те открива увит в мирския живот, без страх от Бога, не сторил нищо добро за душата, и те съблазнява.

3. Слово за елена

Еленът е красив с чудния си вид, а рогата му са едногодишни. Живее 50 години. После тича много бързо през гори, пещери и долове, душейки леговищата на всички животни. Ако някъде намери змия, която се е съблича́ла три пъти, я познава и разбира [за нея]. Вика силно три пъти, поставя носа си на дупката и поема миризмата. Улавя в ноздрите си змията и я поглъща. Затова се нарича елен, защото изважда змията от камъните. А ако змията бъде в камъните и не може да я улови, търси вода. Макар и да е надалече, носи [вода] в устата си и залива леговището на змията, та я улавя и поглъща с ноздри. Ако ли не намери вода скоро, за да пие, умира. Ако намери и пие вода, живее още 50 години. Затова казва пророк Давид: „Както еленът жадува за водните извори. . ."[1]

Така и ти, неразумни човече, три велики неща ти даде Бог: кръщение, просвещение и възлюбление Божие, покаяние. Както

еленът тича към водата, [така и ти] тичай на покаяние, към учителя на учение. Водата е Божиите слова, пиенето [на водата] е предаващият се на доброто. Жаждата са мислите за църквата. Ако тичаш към църквата, както еленът към водата, ще очистиш душата си от грях не само ти, но и потомството ти. Както еленът умира без вода, така и ти [ще умреш], ако не се боиш със страха Божий.

4. Слово за ендропа, който е в морето

Този ендроп [живее] в морето. Като кон е отпред, много красив, а от кръста към опашката е като риба. Има мрачна красота, защото ходи в морето и е морски войвода на всичките риби. Погледът му е като на риба. В някоя земя има риба, златна на вид, защото всичко ѝ е от злато, която лежи на едно място. Отива ендропът при нея и всички риби тръгват след него при тази златна риба. Отива ендропът и ѝ се покланя като на цар веднъж годишно. Така [правят] и всички риби след него и пак се връщат всички на своите места. Вървят мъжките напред, като [мятат] семето си. Женските вървят отзад, поемат семената и така се оплождат.

[. . .] Ендропът е църковният учител, рибите са хората. Златната риба е вярата на християнското кръщение. [Тези, които] се покланят, са идващите в църква. Човече, царя почитай през деня, а на Бога се моли нощем. Защото царят съди тялото, а Бог съди душите. Угодил ли си на Бога, и царят ще те почете.

5. Слово за орела

Орелът е цар на летящите същества. Орелът е добър и живее без печал 100 години. Като остарее, отслабва и се заливат очите му, и не може да ловува. И се извива в небесната висина и пада върху остър камък, и цялата болест остава на камъка. После той се изкъпва в райското езеро и седи срещу слънцето осем дни. Когато се разгорещи от слънцето, тогава се очистват очите му и става като млад.

Така и ти, неразумни човече, когато се умножат греховете ти, побързай към църквата, защото църквата за тебе е камъкът, слънце ти са църковните молитви, райско езеро са заповедите на духовния ти Отец, висина ти е правоверният пост, а старостта са греховете.

6. Слово за випа, какъв е животът му

Випът е преизпълнен с лукавство. Повече от всички същества е ненаситен и голям. Такова е свойството му. Пости, ако не намери храна, 40 дни. И когато пак намери, изяжда колкото за 40 [дни], та изравнява за 40 [дена] пост.

Така и ти, неразумни човече, постиш 40 дена, като чакаш Възкресението Господне, а лукавствуваш, залягаш да изгубиш 40-дневния пост, да достигнеш със зло доброто, що си сторил.

Випът седи на непоклатимо място, на камък, гледайки към северния вятър. Когато се яви някъде мърша, оцветяват му се ноктите на десния крак от кръвта на животното, та той разбира, че има мърша [и] излита на високо. Затова се нарича вип, защото от земята излита във висината,[1] та се явява пред него друг белег, като голяма звезда. Перо на главата му върви пред него и го отвежда при мършата. Така и випицата, когато приближи денят да ражда, седи в гнездото и не може да снесе. Отива випът в някаква земя. Там има дълбока пропаст. И [той] влиза в пропастта, взима от дълбините камък и го донася в гнездото. Тогава ражда випицата. После випът отнася камъка обратно.

Така и ти, неразумни човече, когато изпаднеш в грях, ще отидеш в същинската тъмнина. Но пази се и бързай при лекаря да изцели раните ти. Защото лекар е учителят, а рана — греховете. Випът седи на камъка, очаквайки мърша. А ти, човече, очакваш смъртта. Випът взима камъка за своето чедо, а ти за своята душа се старай. Защото за тебе [камък] са църковните молитви и [милостинята] за сираците. Човече, [когато] беден се съди с богат, помагай на бедния. Защото Бог е бил беден.

7. Слово за кълвача

Кълвачът е [птица], която обича малките си повече от всички същества. Мъжкият идва при женската и двамата строят гнездо. Кълвачът отива за райска храна. Женската остава в гнездото, защото обича своите пиленца. Прегръща ги с любов и продълбава ребрата им и [те] умират. На третия ден идва мъжкият и ги намира мъртви. Сърцето го заболява от жал за тях, та продълбава ребрата си и капе от своята кръв на тяхната рана, и [те] оживяват.

Така и Господ Иисус Христос продълба ребрата си за нас. И изля се неговата кръв и оживяхме. И ни дари живот, на третия ден възкръснал от мъртвите.[1] Така и ти, неразумни човече, Господ за нас беше разпнат и беше прободена страната му.[2] Помни това и не осъждай сиромаха, и от сиромаха не взимай. Затова не

се прави зло. Давай милостиня от своето имàне, защото земя е имàнето и в земята ще остане. А това добро, което направиш за душата си, то ще бъде твое. Ти знаеш, че Бог здраво е установил всичко. Всичко, което е на земята, да е за храна на твоето тяло. Слънцето, месецът и звездите са сътворени за тебе, [а милостинята е сътворена за душата]. И от много [желание] да устроиш живота [си], да не заблудиш пътя на душата си.

Кълвачът е пъстра птица. Лети от дърво на дърво, с клюна кълве, а с ухото слуша. И ако е кухо дървото, прокълвава го и се заселва в него. И там живее. Ако пък е твърдо дървото, бяга от него.

Така и дяволът ходи от човек на човек. С клюна кълве, а с ухото слуша. И ако човекът не се бои от Бога и не дава милостиня, вселява се в него и там живее. Ако човекът се бои от Бога и ходи на църква от цялото си сърце, [дяволът] бяга; не само от него, но и от съседите му.

8. Слово за папуняка. За родителите

Папунякът е пъстра птица. Като извие гнездо, отглежда си пиленца, носи им храна и ги храни. Когато излетят и отидат [сами] да се хранят, тогава родителите им влизат в гнездото и хвърлят перушината си, и стават млади. После чедата им носят храна и ги хранят, докато им порасне перушината и станат както преди.

Така и ти, неразумни човече, пази своя родител, докато го предадеш на смъртта. Като не пазиш родителя [си], отричаш се от Бога.[1] Понеже родителят е твой втори бог. Човече, приеми родителската молитва, а от Бога ще получиш благодат. Човече, нощем родителят [ти] да е близо до тебе, да му угаждаш вечер и сутрин, да приемеш от тях молитвите, докато не пристигне ангелът [да вземе душите] им.[2] Ако ти им бъдеш неугоден, горко ти, човече, какво ще стори за тебе Ерусалим!

9. Слово за щъркела

Щъркелът, наречен пеларгос, много обича чедата си. От кръста надолу е тънък, а от кръста нагоре е дебел. И не оставя гнездото си [празно, но седи там], кога мъжкият, кога женската.

Така и Господ наш Иисус Христос не отсъствува нито горе, нито долу, нито от небесата, нито от земята не липсва. Така и и ти, неразумни човече, правиш грехове, не преставаш. Не знаеш ли, че в беззаконието няма да се скриеш [от Бога]? Какъв отговор ще дадеш, човече? Всички блага Господ сътвори за тебе,

зверове и животни, летящи и ходещи, и плод от земята; всичко за твоя обител сътвори. И ти сътвори добро за душата си, понеже каквото дадеш на душата, то е твое. Човече, злато и сребро носиш на себе си, та обиждаш бедния. Не знаеш ли, че всичко това е пръст? А беден е Господ. Което даваш на бедния, го даваш на Бога.1

10. Слово за яребицата

Яребицата е многодетно същество. Когато си направи гнездо, яребицата си снася яйца. И не ѝ достигат нейните [яйца], но ходи и краде яйца от друго гнездо. [И се развеселява в гнездото си, че така става.] Затова се нарича яребица, защото не се насища на своите яйца, но и чужди взима при себе си.[1]

Така и ти, неразумни човече, като направиш милостиня, върви при друг, изповядай се и напълни сърцето си. А не се хвали; понеже човек, който се хвали, е като надут мях. Надутият мях изглежда пълен, а като го отпуснеш, не виждаш да е пълен. Така и човек, който се хвали, нито хората наслаждава, нито себе си, нито Бог го обича.

11. Слово за гърлицата

Гърлицата е изпълнена с любов към мъжа си. Двамата ходят заедно и си строят гнездо. Когато се случи да загине единият от тях, вторият почита своя другар, жали го до смъртта си и не пие чиста вода.

Така и ти, неразумни човече, когато се умножат греховете ти, върви на покаяние. Не казвай: „Много грехове сторих, не ще получа опрощение“, но се покай от цялото си сърце и ще намериш опрощение. Човече, славеят 12 пъти на нощ прославя Бога, а ти го [помени] три пъти на ден и нощ, и праведник ще се наречеш. Човече, не се стреми към женската красота. Спомни си, че никоя жена не е въвела мъжа си в рая, а по-скоро го е погубила. Така и ти, неразумни човече, подражавай на гърлицата.

12. Слово за гълъба

Гълъбът е най-добрата от всички птици. Всички летят заедно, та се пазят от ястреба, да не ги улови. Като видят ястреба, излитат и се спасяват от него.

Така и ти, човече, върви в църквата, за да не те намери врагът безсилен и да те улови и така да те подчини на своята воля. Човече, виж как се пази дивият звяр от ловеца. Пази се така и и ти от врага. Защото врагът нищо друго не прави, освен да лови човека. Човече, изтърпи обидата човешка и венец от Бога ще по-

лучиш. А възложи го на Бога, защото Бог ще ти бъде помощник. Какъвто е гълъбът, такъв бъди и ти. Не се скъпи за Божия дар, защото там, където си го събрал, там ще го и оставиш. На скъперника домът е като тъмна нощ — не се вижда какво има. Така и не се разбира къде отива [всичко]. Човече, паунът прилича на злато и сребро и [има] ангелска походка. И се завива умът му, но когато погледне към земята и види, че земята ражда всичко, се снижава от висините си долу.

Така и ти, човече, не си завивай ума от богатството, но си от пръст и пак в пръстта ще отидеш. А богатството ще остане там, където е било и преди. Не гадай по птици и по магьосници не ходи, човече. Четирима ангели държат престола Господен, а дори и те не знаят какво мисли Бог.

13. Слово за вълка, как живее

Вълкът е граблив звяр. Ако не намери мърша да се наяде, излиза на просторно място и [поглежда] към небето, и вика към Бога със силен глас, казвайки: „Господи, ти си ме сътворил, ти си ми казал да живея така. Не си ми дал нито да паса трева, нито да гриза дърво, а от живо да се храня. Прати ни, Господи, прати!“ Чуват го и по-малките му другари и всички единогласно призовават: „Прати ни, Господи, прати!“ Тогава Господ им изпраща храна и [те] не загиват.

Така и ти, човече, послушай църковния глас и призови Господа Бога. Бог няма да те лиши от милостта си и ще ти изпрати храна за душата. Защото храна за душата са църковните молитви, твоят глас и тайната въздишка. Защото рече Господ: „На молещия ще се даде, на чукащия ще се отвори.“[1] Човече, не казвай: „Много съм грешен и няма да получа опрощение“, а се стреми към покаяние и ще получиш опрощение. Защото каещият се грешник винаги ще бъде помилван. Така и ти не преставай, а се старай и Господ ще те помилва.

14. Слово за жерава, как живее

Жеравът е птица с много силен глас. Събират се привечер, когато ще спят, и си поставят стража да ги пази. И [пазачът] взима в единия си крак камък и го държи вдигнат, стоейки на другия крак. Когато [той] задреме, камъкът изпада от крака му и той извиква с висок глас. Другарите му се пробуждат и се пазят.

Така и ти, човече, когато чуеш гласа на църквата, бъди смел и се пази от дявола. Защото църквата е стража за тебе.

Клепалото вика: „Аз бях дърво в планината, с кора обвито, с клони облечено и с листа украсено. Дойде човек и ме повали, и [ме направи] за църковна служба — да зова грешниците за покаяние, а праведниците — за спасение. Да, другари и братя, когато чуете моя глас, не се сдържайте, а се стремете към светата църква и от греха ще се освободите."

15. Слово за хинея

Хинеят живее в морето. Няма крака, нито пера, а е като кълбо накуп. Козината му е като на таралеж. Стои на едно място, а когато разбере, че морето ще се разбушува, събира камъни и се покрива, за да не го изхвърли морето. Понеже му е трудно да се върне на своето място.

Така и ти, човече, бъди добър към своята дружина и благ в живота си. Та когато те постигне неволята ти от господаря или нещо друго, да те закрият твоите другари, за да не загинеш. Брате, не казвай: „Богат съм и имам голямата милост на своя господар." Не гледай отвисоко на по-малките от тебе — не знаеш кога ще те постигне скръб. Човече, и малкия, и големия приеми като гост.

16. Слово за змията

Змията е същество, по-люто от всички същества, което има отрова и жестокост повече от всекиго. Сътвори Бог вражда между змията и човека. Когато змията тръгне да пие вода, изплюва своята отрова на брега, за да не влезе с отровата си във водата, понеже ще се отрови водата. И който би пил вода, ще умре. Затова [змията] изплюва отровата си на брега.

Така и ти, неразумни човече, когато имаш отрова в сърцето си, остави я, не влизай с отровата в светата църква, за да не отровиш светиите или себе си, или да не прогониш от себе си своя ангел. А с всекиго се прости и умири сърцето си. Тогава влез в църквата.

Човече, змията, когато види човек, бяга, дано намери къде да се запази. Ако ли запази главата си, тялото ѝ от главата ще се изцели. Ако [човекът] порази главата ѝ, тогава ще я постигне гибел за цялото тяло.

Така и ти, неразумни човече, запази душата си. Ако бъде поразено[1] цялото ти тяло, а душата ти бъде запазена и праведна към Бога, душата ще изцели цялото ти тяло. Ако погубиш душата си, ти целият ще бъдеш погубен. И къде ще бъде твоето убежище?

17. Слово за вола

Волът е на служба на човека. [Той] е в сърцето си беззлобно същество. Само добри неща желае, затова се нарича вол.[1] Има упорит нрав и голяма необузданост. Когато намери място, на което има волска кръв, възкликва от сърце и въпие към Бога, като души пръстта и казва: „Слава на Тебе, Владико, който си ни създал от пръст. Ние пак ще отидем в пръстта."[2] И други, които чуват гласа му, бързат един през друг, викат от сърце, славейки Бога.

Така и ти, неразумни човече, защо ненавиждаш другаря си? Спомни си, че си от пръст и в пръстта ще отидеш. Защо не изпращаш другаря си със сълзи, славейки Бога, което ще бъде добре за тебе? Като ненавиждаш другаря си, погубваш [си] душата и оставаш в омраза. Но подражавай на вола и така пожали своя другар.

18. Слово за еднорога

Еднорогът е животно, [което] има голямо тяло. Носът му преминава през устата му и достига под брадата му. Стоейки, пасе трева, като я достига с език. Когато види [някакво] животно, настига го и го пробожда, и го носи на рога си. А когато [то] се вмирише и разгние, тогава се разлага и капе, а той поема с език и яде. Ала разбирате ли, братя, каква мъка изпитва със своята храна! Така той три пъти на ден застава, гледайки на изток, и прославя Бога с въздишка. И отново се надсмива над всички същества, [а] себе си хвали.

Така и ти, неразумни човече, разбери, че Бог те е направил добър и през целия си живот не загубвай ума си в богатството, а помни Бога и всички твои похвали да са за Бога. Не се надявай на голямата си сила, нито на величието си, [нито на големия си род,] а се весели в правдата. Бог е на правдата помощник.

19. Слово за пауна

Паунът е най-прекрасното от всички същества. Паунът има голяма хубост. Когато ходи с голямата си красота, наслаждавайки се[1] на красотата си, той се разтърсва в своето великолепие и се възгордява много. [Но] когато види нозете си, въздъхва много жално, защото жали нозете си, и казва: „Господи, защо не са като тялото [ми] и краката?"

Така и ти, човече, пазиш всичко хубаво, което ти даде Бог, та ти се завива умът, а не помниш откъде е дошло [то]. Виждаш злато и сребро на себе си, а за бедния не си спомняш. Ала вземи

от многото дарове на Бога и създай на душата си вечен живот[2]. Човече, ако получиш рана, търсиш лекар да те изцели от болестта. Изцели раната на душата си. Защото лекар на душата са църквата и милостинята. Човече, имай в сърцето си Бога, който е за тебе светлина. Човече, шест дни ти даде Бог [за] работа, а в светата неделя застани със страх пред Бога и ще се опростят греховете ти.

20. Слово за грипсоса

Грипсосът е най-голям от всички летящи птици. Той [живее] в източната земя в Реката-Океан. Когато изгрее слънцето от водните дълбини и се сипне слънчевата заря, разтворил крилата си, той посреща слънчевата заря. Друг грипсос идва при него и застанал до него и той, посреща [зарята] и говорят така: „Ела, светодавче, дай на света светлина."[1]

Както двата грипсоса подпомагат божеството, така и архангел Михаил и света Богородица [утешават гнева на човеколюбеца-Бог] за християнския свят. Затова разбери, човече, кой ще ти дойде на помощ. Това, което дадеш на душата [си] и [че] почиташ светиите, ще бъде в помощ на тебе и [на] бедните, молещи се и любещи. И на помощ не викай никого, освен Бога.

21. Слово за аспидата

Аспидата има чудна красота. Мъжкият живее на изток, а женската — на запад. Когато идва денят им да се размножават, жената идва от запад, а мъжът от изток и идват насред земята. [И женската отваря устата си, а мъжкият поставя главата си вътре] и изяжда женската главата на мъжа си и той умира, [и така тя зачева]. Когато роди своите малки и ги отхрани, [те] изяждат главата на майка си и тя умира. Като пораснат малките, мъжкият отива на изток, [а женската — на запад], както и техните родители, докато дойде времето на размножаването им.

Там, където лежи женската, земята изгаря колкото гумно около нея от дъха ѝ. Земята гори на три сажена и каквото погледне, всичко изгаря. И по какъв начин я улавя заклинателят?[1] Идва заклинателят на мястото, където лежи [аспидата], и се покрива със зелена трева, и полива тревата с оцет седем дни, докато тревата мухляса от оцета. Взима пръчка, [дълга] десет лакти и се явява пред очите ѝ откъм вятъра, за да не бъде поразен от нейния [огнен] дъх. И викайки отдалече, той се приближава до нея. Хвърля имел срещу нея. [Имелът] се възпламенява и изгаря. Второто хвърляне го изсушава. До четвъртото хвърляне го изгаря. А на седмото хвърляне [аспидата] вече няма огън. Така [за-

клинателят] се приближава до нея. А тя се покрива с опашката [си] и за да не чува гласа на заклинителя, запушва ушите си, [защото], ако чуе, ще умре. Затова човекът има очи и уши. Както каза пророкът: „Чух твоя глас и убоях се."[2]

Като взема своята пръчка, заклинателят отмахва опашката [на аспидата] от очите и от ушите ѝ и вика силно. А тя, като чуе, умира. Тогава той взима от нея каквото му е нужно.

Така и юдеите говореха в онези времена за нашия Господ Иисус Христос, както и аспидата по времето на своето размножаване умира от своите рожби. На юдеите проповядваше Мойсей, а те не вярваха на Господа Бога, роден от Дева Мария. Така всички евреи запушват ушите и очите си, за да не чуват гласа на Господа Бога Иисус Христос. Както заклинателят хвърляше имел, за да угаси аспидата, тъй и християнският род намира слова от светото Евангелие към юдеите и ги смирява. Така и оцетът смирява аспидата. А евреите имат голяма омраза към думите на Господа наш Иисус Христос. Така и се изпълни [писаното] в словата на пророка Мойсей.

22. Слово за лисицата, как живее с хитрост

Лисицата е много хитро същество. Когато не намира [какво] да яде, по какъв начин се храни. Отива на слънчево място и се преструва на умряла, като затаява дъха в себе си. Като забави дъха в себе си, тя се надува като мъртва. Идват летящи същества и се накланят към нея да я кълват, мислейки, че е мъртва. А тя, ставайки, бързо улавя от тях и [ги] изяжда.

Така и дяволът, когато иска да съблазни човека и да го обърне в своя власт, първо го прави ленив, за да не иде в църква. Второ, [учи го] да отиде при врачки и магьосници на гадаене. [После врагът го взима в своя власт.] Човече, четири архангели държат престола Господен и казват: „Свят, свят, свят е Господ" [и пак] не знаят какво е намерението на Бога за човека. А ти, човече, това, което е твоята съблазън, то ти е любимо. Както рече пророкът: „Не бъдете като муле, а бъдете чисти като гълъби."[1] Човече, който съдиш според подкупа, кому пак ще дадеш подкуп, за да не отидеш във [вечната] тъма? Златото и среброто са пръст и в пръстта ще останат. Но [живей] без измама, за да те всели Господ в царството небесно.

23. Слово за лястовицата

Лястовицата е незлобива птица. Пребивава половин година в пустинята. Заради рожбите си идва в света. Когато ги отхрани

[и ако ослепее една от тях], майката отива в пустинята и донася биле, полага го на очите им и [те] проглеждат.

Така и ти, човече, търси с очите си простор у Господа Бога, когато се умножат греховете ти. Защото греховете са твоята слепота. Но иди при Учителя и чрез наказание ще очистиш греховете си и ще просветиш очите си. Не бъди като варварин[1], който събира всичкото зло на душата, а смело иди при лекаря, за да се избавиш от душевните болести. Обичай онези, които те ненавиждат[2], и те ще са твои.

Лястовицата има вражда със змията заради хората. Затова при хората отива.

24. Слово за сухоземната и за водната жаба

Сухоземната жаба се суши на слънцето и на студа, и на вятъра, и на снега. И всичко търпи и [не] се изморява много. А водната жаба не може да търпи така, но зиме бяга в дълбините. Като огрее слънце, излиза на огряно място, а когато ѝ прежури слънцето, пак влиза във водата.

Така [са] и хората, [които] приемат калугерство. [Някой] не може да търпи глад и жажда, и голота, и въздържание, и смирение, и неопрание, и сухоежбина, и обида. И сълзите [си] не може да удържи. [Ангели се наричат заради хората, а от Бога не се боят. Защото, ако това] изтърпите, наистина ще сте такива. По-голямо дело от калугерското няма, освен на мъчениците. [Но някой], без да е свършил срока на поста, наистина речѐ: „Много добро сторих.“ И така потърси храна, което не е праведно — както водната жаба избира къде е по-сгодно за тялото. Ако искаш истинско калугерство, бъди като сухоземната жаба. [Водната жаба] угажда на тялото, а душата си не противи, но вика неспирно като зъл монах.

25. Слово за пчелата

Пчелата е чудно същество. Защото рече пророк Йезекиил: „По-малка е от всички летящи същества, но най-благ от всичко е нейният труд.“[1] Никой не разбира нейната работа. Чудна е на вид. Трудът ѝ просветлява светите църкви и е наречен за спасението на християнската душа. Нито я пасе, нито я облича [Бог], но ѝ дава повече от всички, защото всичко е заради човека, заради него [пчелата] живее.

Човече, помни смъртния ответ. Как ще отговаряш? Откажи се от злото и се залови за добро. Да не се затворят дверите и да останеш отвън.

26. Слово за щръкокамила

Щръкокамилът е голяма птица. Когато снася яйце, снася го във водата. После стои във водата и гледа яйцата си. Ако ли извърне очите си [от яйцата], ще станат на запъртъци. Когато иска да спи, с едното око спи, а с другото гледа. Защото има друго същество, което прилича на змия и е дълго 50 лакти. Когато види, че щръкокамилът снася яйца, тази змия идва и наблюдава. Щом щръкокамилът извърне очи [от яйцата си], за да спи над тях, и яйцата ще станат запъртъци. Тук стои аспидата 40 дни, докато щръкокамилът отгледа [пиленцата си].

Така и ти, неразумни човече, когато дяволът види добрите дела на човека, застава там и [мисли] как да развали доброто му дело. [Защото] аспидата не идва да изяде яйцата му, а да дъхне на яйцата, та да станат запъртъци. Затова, човече, нека твоята мисъл да е винаги за църквата, за да не може врагът нищо да ти стори.

27. Слово за змията и нейните дела

Змията е същество, най-люто от всички същества. [Тя] моли Бога да види човек, да се нагледа на човешкия образ, понеже Господ носи човешки образ.[1] Ходейки, тя моли Бога да не я види човекът, бяга, за да се скрие някъде. Ако я стигне човекът, тя свива цялото си тяло и си покрива главата, за да може да скрие главата [си]. Ако [човек] порази цялото ѝ тяло, а главата [ѝ] бъде запазена, пак с главата ще излекува тялото си.

Така и ти, неразумни човече, пази душата си. Ако твоето тяло бъде поразено,[2] а душата [остане] праведна, пак с душата [си] ще изцелиш тялото [си]. Ако душата [ти] бъде погубена, а тялото ти [остане] здраво, не може тялото да изцели душата, а всичко ще бъде погубено.

И пак говори змията: „Аз съгреших пред Бога с дяволската съблазън. И рече Бог на човека да ме убива. Аз не правя на човека зло, понеже Господ носи човешки образ. Ако бих желала злото на човека, къде би се скрил човекът от мене? Бих дошла и бих изплюла своята отрова в изворите и всички биха умрели — хората и животните им. Аз, [когато искам да пия вода], изплювам своята отрова на камък, за да не изтече във водата; да не направя зло на човека. А когато изляза от водата, тогава ще събера отровата си, понеже не желая злото на човека. На нашия Бог [слава во веки веков. Амин.]“

28. Слово за славея, как живее

Славеят е птица. Събира се с другаря си. Единият спи до полунощ, а другият го пази и над него 12 пъти прославя Бога. В полунощ [пък] той заспива, а другият от полунощ нататък го пази. На разсъмване [всички] в един глас прославят Бога.

Така и ти, неразумни човече, ако спиш или лежиш, или каквото и да вършиш, винаги прославяй Бога. И няма да се намали това, което желаеш. Слава на нашия Бог во веки веков, амин.

29. Слово за лястовицата

Лястовицата е нежна птица. Отива в Ерусалим заради храната и пак идва при хората заради чедата [си]. Когато си прави гнездо, [го прави] над хората или над водата, понеже има клетва и вражда със змията. И похвала има змията над лястовицата.

Когато бяха всички в Ноевия ковчег, тогава змията изпрати стършела и му рече: „Иди и виж коя кръв е най-сладка.“ Лястовицата чу и пазеше. И когато се върна стършелът да разкаже на змията, срещна го лястовицата и го попита [какво е научил]. И разбра, че [стършелът] ще каже човешката кръв. Тогава [лястовицата] му откъсна главата, за да не каже. Змията тогава се похвали на лястовицата, че няма да ѝ позволи да вие гнездо. Лястовицата рече: „Аз над [къщите на] хората ще вия гнездо, където за тебе е лошо да идваш.“

Затова хората обичат лястовицата.

30. За горгоната

Горгоната има вид на красива жена и [е] блудница. Косите на главата ѝ са змии, а погледът ѝ — смърт. Играе и се смее през цялото време. Живее в западните планини. И когато дойде времето ѝ да се разгони, става и почва да зове. Започвайки от лъва и другите зверове, от човека до животните и птиците, и змиите, вика: „Елате при мен!“ И щом чуят гласа ѝ, отиват при нея. И като я видят, умират. А тя знае всички езици на животните.

И по какъв начин я улавя заклинателят? Чрез своето умение разбира по звездите деня, в който тя ще се разгони. И отива на нейното място, като омагьосва отдалече. Тя започва да вика, започвайки от лъва и другите зверове. Когато дойде до езика на заклинателя, отговаря ѝ заклинателят, казвайки: „Изкопай на това място яма и сложи в нея главата си, за да не я видя и да

умра. И ще дойда и ще легна с тебе.“ И [тя] така прави. Тогава заклинателят я посича отзад, без да гледа главата ѝ, за да не умре. И я слага в [някакъв] съд. И когато види змия, или човек, или звяр, показва им главата на Горгона и [те] веднага се вцепеняват. [Така] и [цар] Александър[1] я имаше и [затова] победи всички народи.

И ти, човече, имай разум за Бога и лесно ще победиш враждебните сили.

БИТ И ЕЖЕДНЕВИЕ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ БЪЛГАРИН. ИЗ ПРИЛОЖНОТО ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ

Молитви

АМУЛЕТИ ПРОТИВ НЕЖИТ

Когато слезе Исус от седмото небе. . . [и] като ходеше нежитът срещна Исус и Исус му рече: Къде отиваш, нежите? Каза Му нежитът: аз отивам в човешката глава, мозъка да изпия, в костите — да разруша, очита да ослепя, ушите да оглуша. И каза му Исус: върни се в. . . гора и в еленовата глава и в овнешката, защото той (еленът, овенът) е търпелив, сега и винаги и во веки веков. Амин. Исус Христос побеждава.[1]

Господи Боже Христе: победи. Нежитът идваше от Червено море и срещна Исус и рече му Исус: къде отиваш? Той (нежитът) каза: отивам в човека, мозъка му да изпия, кръвта му да пролея, костите да строша. И рече му Исус: Заклинам те, нежите, да не отиваш в човека, но да отидеш в пусто място . . . да намериш ... елена... и да влезеш в техните глави и на тях мозъка да изпиеш, костите да строшиш, жилите да скъсаш, защото те търпят всякакви болести. Иди и не се връщай във вековете до приготвяния ден за съд срещу нас; бой се от Бога, седящ на херувимския престол, от него се бои всичко видимо и невидимо, [а] ти най-много се бой от Бога, Нему слава във вековете. Амин.[2]

ИЗ СИНАЙСКИЯ ЕВХОЛОГИЙ

Молитва при садене на лозе

Ти си, Христе, лоза истинска и Отецът Ти е работник.[1] Ти нарече своите апостоли лозе. Ти пренесе Израиля от Египет и изгони народите и го насади.[2] Така и сега погрижи се за това лозе, засади го и укорени го, и задълбочи милостта си над него, огради го с ограда, входовете и изходите му. Избави го от сняг и от мраз, и от град буреносен. Защото Ти си милостив човеколюбец Бог и на Тебе [подобава]. . .

Молитва над всяко стадо

Владико, Господи Боже наш, Вседържителю, истинен Агнецо, който си взел греховете на целия свят,[1] не отвръщай поглед от душите на молещите ти се. Към Тебе прибягваме, човеколюбче, и на Тебе се молим. Както си избавил вечния свой Яков[2] и си умножил стадата му, и си го избавил от ръката Исавова[3] и Лаванова[4], изволи и сега и благослови това стадо, и умножи го на хиляди и безчет. Избави нас и него от насилието на другоплеменниците и от всеки смъртен час, пази го със светите Твои ангели. И сподоби този, който го притежава, да се наслаждава от него с независтливо око и да Ти принася възхвала. С благодатта и щедростите на еднородния Твой Син. . .

Молитва за болести в устата или в ушите

(Когато искаш да я правиш, плюй върху болното място)

Господи Исусе Христе, Боже наш, непосрамен целителю, който не си отритнал нито един, доведен при Тебе и страдащ от болест; нито си отпратил ни един, доведен при Тебе, без дар целебен. На доведения при Тебе, глух и ням, като си плюл на езика му[1], си изгонил немотата от него. Тебе молим, Господи, който си дал пример как да се лекуват човеците от всяко стра-

дание: погрижи се за нас и за този свой раб, доведен при Тебе, в дома на Твоя Отец, който раб има болезнено страдание в устата; и за мен грешния, който [по същия начин извършва] изцелението, както с Твоята слюнка. И очисти устата му, отхвърли от тях раната, която е в тях, и от обхваналата го болест и от скърбите го изведи, за да въздаде, изцелен от Тебе, хвала на Отца, Сина и Светия Дух. . .

Молитва за главоболие

Като си склонил глава на разпятието,[1] Ти си преклонил пред себе си всички видими [твари], съкрушил си главите им и силите им; съкрушил си главата на всяка болест и си унищожил силата ѝ; повдигнал си много глави, подчинени на греховете и болестите. Ти, Владико Господи, поискай сега да погледнеш този Твой раб, поклонил пред Тебе глава; съкруши главата на болестта, която е обхванала главата му, и унищожи силата ѝ. Въздигни главата му и го изцели от обхваналата го болест, защото Ти си нашата глава[2] и Твоята глава е наше здраве и на Тебе слава изпращаме, на Отца. . .

Молитва при всяка болест, пробождаща и бодяща

Като си приел копието, забодено в пазвата Ти[1], си съкрушил всички оръжия на силните и силата им. Всяко зло и болест си изтребил и отхвърлил, Христе Боже наш, Ти поискай сега да съкрушиш оръжието и силата на този недъг [от злия дух], който е в него, подчинен на Твоята власт, наречен недъг бодящ. Невидимо го победи, и го затрий, и дай здраве на този Твой раб, за да пребивава в здраве и да Те прославя с Отца, Сина и Светия Дух. . .

Молитва за спиране на кръвотечение от рана

Като си пролял кръв от раните на ребрата си,[1] Христе Боже наш, си пресякъл всички източници на злото и на недъзите и си победил цялата сила вража. Ти, Владико, поискай сега да пресечеш източника на тази кръв и победи цялата сила на болестта, и дай на Твоя раб здраве. С волята и благодатта на Твоя небесен Отец, който Те прослави. Защото се прослави светото Твое име, на Отца, Сина и Светия Дух. . . (3 пъти).

Молитва за болен, който пие много вода

Като си пролял вода от раните на ребрата си,[1] Христе Боже наш, си удавил всички вражи сили и си победил всеки дух воден жадуващ, и всяка рана водопиеща. А сега поискай да се погрижиш за този свой раб и изгони от него всеки дух, създаващ жажда, и всяка рана, пареща плътта му и утробата му и изсушаваща устните му, палеща гърлото му. Разхлади го с Твоята прохлада, напой го от извора на Твоята благост, всели здраве в тялото му. Защото се прославя Твоето име, на Отца и Сина и Светия Дух, . . .(3 пъти)

Молитва против разкъсни рани по ръцете[1]

Като си прострял ръце за разпятие[2] и чрез приковаването на своите длани, си приковал всички ръце на нечестивите и на всички зли сили. Чрез изтръгването на жилите Ти си изтръгнал всички техни жили и чрез своята болка си победил всички техни сили. Единороден Сине Божий, Христе Боже наш, поискай сега да приковеш ръцете на тези разкъсващи [болести], които са влезли в тези ръце, протегнати сега към тебе. Разтерзавайки силите [на онези], които дълбаят жилите на тези ръце, възвесели този Твой раб и изцели ръцете му от обхваналата ги болест, за да се радва с радостта, когато приема с тях пресветото Твое тяло и въздава слава на Тебе. С Отца и Светия Дух, нине и присно. . .

Молитва над страдащ от воднянка

Ти, който влезе в дома на един фарисейски началник, Христе Боже наш, и който въздаде слово разумно и достойно на тези, които Те вардеха, че е достойно на всички празници да се прави цялата благодат; Ти, който прие болния от воднянка и го изцели.[1] Тебе молим, Господи, влез сега в светата Твоя църква и в този свой раб, който въздава словото Твое. И приеми този Твой раб, който е болен от воднянка, и изцели го от обхваналата го телесна болест и от тази дизинтерия го избави, както от падането в кладенеца.[2] Защото Ти си този, който избавя от падението молещия се към тебе, прославил Твоя Отец, който Те е изпратил. За да може чрез Теб въздигнат, на Тебе хвала да въздаде. На Отца и Сина. . .

Молитва над глух

[Когато искаш да се молиш над него,
сложи си пръстите в ушите му]

Ти, който прие глухия, доведен при тебе, вложи пръсти в ушите му, въздъхна и погледна към небето и като каза: „Да се отвърже слухът ти", освободи слуха му.[1] Тебе молим, Христе Боже наш, въззри сега от най-горните Твои небеса на този свой раб, който е приведен пред лицето Ти, молещ милост от Тебе, и на мен, грешния Твой раб, който изпълнява Твоите повели, и изпрати смиреното Твое слово, и отпуши ушите му; дай му да слуша пресветото Твое евангелие и словата, които си установил между хората; не посрамвай, Господи, уповаващия се на Тебе пред синовете човешки. Защото Ти си изцелител на всички и на Тебе изпращаме слава, на Отца, Сина. . .

Молитва над болен от очи

Ти, който утешаваш всички, които печални прибягват към Тебе, бидейки, Господи Боже, истинен, с еднородния Твой Син, Господа наш Исус Христос, непомрачената светлина, и дето си дал на обхванатите от мрак да се осветят и да излязат от тъмата пагубна и от всяко обхванало ги зло, на Тебе се молим, Господи: погрижи се за този свой раб, който се е притекъл към Тебе и е оскърбен чрез болест несветла, осенен е с мрак тъмен; утеши го с Твоето утешение, с Господа наш ИсусХристос, непомръкващата светлина; повели да запази светлината от неговия мрак без всякаква вреда чрез мрака на Твоята светлина и да се изцели от обхваналата го болест, та живеейки в светлина, да Ти изпраща хваление, на Отца, Сина. . .

Молитва за роден сляп и за ослепял

Господи Боже наш, който си възвестил на учениците си, че не е сгрешил роденият сляп, нито родителите му, но заради делата Божи и изпратения от Тебе на земята, между хората, бидейки непомръкваща светлина, за да освети омрачените от греховете, както несветеща тъма.[1] Ти, който си плюл на земята, замазал си със слюнка и кал очите на сляпородения и си го изпратил да се умие и чрез умиването си отворил очите му,[2] и си му дал премъдрото слово за Тебе. Сега ние молим Бога всемогъщия, който Те е изпратил и Тебе, който живееш с Него на небесата и винаги живеещ на земята с всички, които Ти се молят, който им даваш

искането от тях, бъди с нас, изпратен от Отеца си и дай ни това, за което Те молим: отвори очите на този Твой раб; дай му светлина, на дошлия по Твоя зов; преобрази лицето си, както изпратеният от Тебе чрез послушание;[3] изведи го от слепотата, както от тъмата на невежеството; одари го с изцеление, както със светлината Твоя непомръкваща; припомни му Твоето слово, казано от Тебе; „Този, който ме последва, няма да ходи в мрака, но ще приеме светлината на живота."[4]; дай му изцеление, както премъдрост, та осветен от Тебе, да Те прославя и да Ти въздава хвала, на Отца, Сина и Светия Дух. . .

Молитва над ослепял

[Когато искаш да се молиш над него,
погледни с пръст очите му]

Ти, който си приел зова на двамата слепи и поклонението на призоваващите Те: „Исусе, сине Давидов, помилуй ни" — и според вярата им отвори очите на двамата,[1] и им показа пътя, за да шестват след Тебе; Тебе молим, Господи Исусе Христе Сине Божий, приеми молитвата и поклонението на този Твой раб и на мен, грешния, който изпълнявам Твоите повели, като гладя с пръст очите му и според вярата му отвори очите му, и дай му светлина, и дай му да шества след Тебе и да Те слави. Защото се прославя името Ти, на Отеца, Сина и Светия Дух. . . (3 пъти)

Молитва над ослепял от светкавица или когато се повлекат очи

[Трябва да пости]

Ти, който си осветил от небесата с голяма светлина Твоя апостол Павел на пътя, посред дружината му,[1] когато е бил не Твой апостол, но архиерейски [слуга], враждуващ и с Тебе, и с апостолите Ти, и с всички, които вярват в Тебе;[2] и чрез пресветлата Ти светлина си му отнел зрението и си му закрил очите сред братята му, давайки му [да чуе] пресвят глас и поръка как оттогава да бъде Твой апостол, и къде ще получи отново своето зрение. При Анания, [воден от неговата ръка], дойде в Дамаск и три дни не пи, нито яде.[3] Че като прие [Бог] молитвите от своя раб Анания и като го погледна, сякаш люспи отхвърли от очите му[4] и му даде светлина и премъдрост духовна, и премъдрост за Тебе и оттогава го направи свой апостол. Ти, Владико, поискай сега да погледнеш от небесата, от светите Твои жилища към този

Твой раб, който е с отнето зрение и със закрити очи и е дошъл при вярващия в Тебе; махни покривалото на очите му и дай му светлина, и сподоби го с Твоята служба, заради милостта Ти и истината Ти, Господи. Защото Ти живееш в небесата и седиш отдясно на Отца, Бога, сътворил небето и земята. И заедно с него равно Те славим Отца, Сина, и Светия Дух, сега. . .

Молитва против всички болести на краката

Господи Исусе Христе Боже наш; като си протегнал нозете си за разпятие, си съкратил всички пътища за нечестивците и на всички зли сили, и на всички недъзи, и на всички болести. Чрез приковаването на своите стъпала, си приковал сърцето на всеки недъг; чрез изтръгването на своите жили си умъртвил силите на всеки недъг, който разкъсва жилите, и чрез своята болка си посрамил всяка болка. Поискай сега да приковеш сърцето на този недъг, който е в тези нозе, и да победиш тази болка, обхванала тези нозе, които стоят пред Тебе.[1] Възбрани му всички пътища, които са по плътта и през месото, и по жилите, и по костите. Затвори за него дверите на неговото ложе и дай изцеление на Твоя раб, че като Те хвали, да изпраща прослава на Тебе, на Отца, Сина и Светия Дух. . .

Молитва против подагра

Господи Исусе Христе Боже наш, помилвай този раб, въпиещ от подагра, която има 150 нокътя; недей да му пакостиш нито на ръцете, нито на краката, нито на цялото тяло; но в едно място [болестта] да легне, като се свие. Пресвета Богородице, помилуй и спаси този Твой раб. Сега, винаги и во веки. . .

Молитва над всеки болен, донесен в църква

Като си приел плащеницата от ръка човешка, за да се прикрие Твоето тяло от раба Твой Йосиф[1], прикрил си всички грехове на Твоите раби, които съгрешават, но не се отмятат от Тебе. Ти, Владико Господи, поискай сега да прикриеш моите грехове и да приемеш словата ми от грешните ми уста. Заради Твоя болен раб (казва се името), донесен на носило пред Твоето лице, който проси изцеление от Тебе. Дай му, Господи, изцеление според вярата му; не си спомняй моите грехове и не махай поглед от мене, когато възлагам върху него ръката си в Твоето име.

Защото Твоето име си ни дал за изцеление и с Твоята кръв си ни изкупил от проклятието. Защото Ти си изцелител на болните и Спасител на тези, които Ти вярват. И на Тебе слава. . . (3 пъти).

Молитва над донесен на носило

Ти, който си влязъл на носило и си стигнал до гроба, и от него си се възнесъл на небето, и си седнал отдясно на Отца[1], давайки ни пример да носим и немощните на носило в светата Твоя църква пред Твоето лице и да просим милост от Тебе, който си умъртвил смъртта, показал си светлината на живеещите в мрак и си извел тези, които седят в тъмата и в смъртната сянка[2]. Молим Те, човеколюбче: просвети със светлината на Твоето лице този Твой раб; помени го с множеството Твои милости, които изцеляват всеки човек, с които си повдигал множество човеци от одъра на немощните. Повдигни и сега от ложето немощния наш брат; благоволи да му дадеш здраве и да излезе от светата Твоя църква.

Дай слава на Твоето свято име. Защото се прославя светото Ти име, на Отца, Сина и Светия Дух. . . (3 пъти)

Молитва над гърбав човек

Господи Исусе Христе Боже наш, който си изцелител на недъгавите, който извика в храма гърбавата и възложил ръцете си на нея, й каза: „Бъди свободна от целия си недъг."[1] Молим те, Владико, погледни сега от светите свои обиталища, като седиш отдясно на Отца и Бога наш, и към този Твой раб, който е дошъл по Твоя призив сред славния събор, в светата Твоя църква; и към мен, грешния Твой раб, който е възложил ръката си на него; изцели недъгавите, изпрати своето изцеляващо слово; поискай да му кажеш: „Бъди простен и свободен от този недъг. И го отвържи от оковите на дявола; отклони го от дяволското преклонение и да прослави тези, които прославят Тебе и светата Твоя църква. И наречи го син Авраамов. За да изпраща слава, изцелен от Тебе, на Тебе, на Отца, на Сина и Светия Дух. . .

Молитва над сухорък човек

Господи Исусе Христе Боже наш, който си повелил на сухоръкия да застане сред храма, очаквайки слово, и си въздал слово и си му заповядал да протегне ръката си, и си я направил здрава и цяла[1], погледни този Твой раб, застанал по повеля сред славното събрание, светата Твоя църква, за да приеме словото

Ти от този Твой раб; и изпратил Твоето оздравяващо слово, което изцелява и изпълнява волята Ти. И му повели да протегне ръката си и я утвърди, защото Ти си нашата твърдина, и на Тебе слава въздаваме. На Отца . . .

Молитва над боледуващи от различни недъзи (болести)

Целителю на боледуващите, Ти, който даваш на просещите от Тебе всичко измолено, който ни даваш своето име за изцеление от всеки недъг и от всички болести, за изцеление и очищение; който си изпратил единородния си Син, Господа наш Исуса Христа, и си ни напътил по правия път, да се покланяме на Теб, единия, да Те прославяме, само на Теб единия да вършим угодни дела. Моля Ти се, Господи, забрави моите грехове и очисти ме в Твоето име, и сътвори в мен дом на светия Твой Дух, изцелил всеки човек от всяка болест. Склони ухото си и чуй гласа на молитвата ми. Погрижи се за този Твой раб, който е потърсил спасение в Твоето име, който се е поклонил под светата Твоя десница и проси от Теб изцеление, здраве и живот. Защото Ти си нашето изцеление и Твоята воля е нашето здраве, и милосърдието Ти е нашият живот. И на Тебе изпращаме слава, на Отца, Сина. . .

Молитва против всяка болест, която ходи по човека

Като си положил тялото си, Христе Боже наш, си затворил пътя на всяко зло, ходещо по земята, и на всеки недъг, ходещ по плътта, и през месото, по вътрешните жили. Ти, Владико, поискай сега да затвориш пътя на този недъг, да заречеш болката, която ще бъде в това време ходеща по това тяло и по членовете му, които сега стоят пред Тебе. Възбрани му всички пътища и всички пътеки. Не му давай да вреди на плътта, нито на членовете, нито на жилите, нито да се приближи до душата му. Приеми го с Твоето повеление на ложето му, затвори за него (недъга) дверите на ложето му. И дай здраве многолетно на този Твой раб, та като пребивава в здраве, да въздава хвала на Тебе, на Отца и Сина и Светия Дух. . .

Молитва над болен, който пие квас

Ти, който на разпятието си вкусил от гъба оцет[1] и си упоил всички, които Те ненавиждат, целия дух на сатаната и всяка квасна болест, неизпълнена с квас, погибелна. Христе Боже наш,

поискай сега да се погрижиш за този Твой раб, склонил пред Тебе глава. Изгони от него всеки дух на жажда и всяка болест квасна и му дай здраве. Напой го от Твоя благодатен източник, защото Твоето име е възлюбил, склонил пред Тебе главата си, изпращайки Ти слава, Отца и Сина. . .

Молитва над всеки онемял, и над гъгнив болен, и над лопотив дух[1]

Прикован на разпятието, Христе Боже наш, с мълчанието си победил всички слова на нечестивите, и всеки дух ням и всяка няма болест, която кара думата да замлъкне, и всеки дух лопотив. Ти, Владико, поискай сега да обърнеш поглед към Твоя раб, да изгониш от него (да се каже, каквото ще бъде). И го победи, и дай му за здраве чист глас. Защото се прославя пресветото Твое име, на Отца, Сина и Светия Дух. . .

ДРУГИ МОЛИТВИ ПРОТИВ БОЛЕСТИ

Молитви против нежит

Вървеше нежитът, и половин нежит, и срещна го архангел Гавриил, и запита го: „Къде отваш, нежите, и половин нежит, и четвърт нежит?“ Отговори: „Господи, защо ни връщаш от човешката глава да не влезем в главата човешка да му мозъка прогнием и очи извъртим?“ И рече му архангелът: „Аз ви заклинам във великото име Божие. Отречи се от раба Божий (кажи му името), защото той е във властта на Отца и Сина, и Светия Дух[1].

* * *

Бог видя как звезда излизаше от морето и реките пресушаваше. Дали бе нежитът, дали бе главоболие денонощно? Исус като чу, запита Михаила и Гавриила: „Какво вие и реве?“ И рече: „Аз съм нежитът, отивам в човешка глава мозъка да му размътя и кръвта [му] да изпия.“ И рече му Исус: „Заклинам те аз, нежите, иди в пуста гора и влез в еленска глава и в овнешка, да им костите стриеш и мозъка изядеш, откажи се от раба Божи (кажи му името) в името на Отца и Сина[2].

* * *

Господи Боже наш. Изведе своите апостоли от сухото море и като отиваха в светия град, видяха на пътя човек, люто измъчван. И запита: „Господине, какво ти е?“ А той отговори: „Имам болест нежит, която спохожда синовете човешки, както слезе ермонската роса върху брадата на Аарон, така и тази болест, носена от вятъра, напада, когато се случи — през нощта или през деня, сутрин или вечер върши беда. Тогава Филип каза: „В името на Отца и Сина и Светия Дух, на тебе казвам, проклети нежите, който си извършил беда на този човек, бързо напусни този човек!“ Иди в пустинята, тук като стоиш пред Христа, как си посмял да се докоснеш до Божията твар, или се уподоби на ревнивия Каин, Христос със всичките си светци ще те прогони, нежите!“[3]

Последование на светия свещеномъченик Антипа против зъбобол

О, архиерею Божий, свещеномъчениче Христов Антипо, чуй мен, грешния твой раб [. . . . .] в този час, когато ти принасям моление,и помоли се за мен, грешния, към Господа Бога за опрощение на греховете ми и за облекчаване на нетърпимата и неутешима зъбна болка. Избави ме чрез твоите свети молитви завинаги. Сега, винаги и во веки веков. Амин.

Молитва срещу зъбобол

(Да я носи човек при главата си.)

Свети Петър седеше на мраморен камък и беше много унил. Дойде при него Исус и му рече: „Петре, защо седиш толкова скръбен, Петре?“ И рече му Петър: „Господи, дойде червей мигренин при мене и ми изгриза зъбите. И рече Исус: „Заклинам те червей мигренин, да не гризеш на Петър зъбите и никога да не се връщаш при него!“ И рече Петър: „Господи, моля ти се, който носи това слово, да няма зъбна болест.“ И рече Исус: „Да бъде така Петре, всеки, който носи това слово, да няма зъбна болест!“ На раба Божи (кажи му името) в името на Отца, и Сина и Светия Дух, днес и винаги и во веки веков!

Молитва кога жена не може да роди

Господ Бог и свети Йоан, идващи от Рим, срещнаха жена чревоболива. И запита св. Йоан Господа: „Господи, какво да сторим на чревоболивата жена?“ И рече Господ: „Свети Йоане, иди и застани от дясната страна на вратата и кажи: „Небесата се отвориха, и земята видя светлината, и ти, отроче, излез вън, Господ те вика.“ Нему слава во веки, амин.

Молитва срещу бодеж

Престани, бодеж, и се махни от раба Божия (речи името). Изгоних те от 77 члена и те отправих при 70 нечестиви народа. Ако не щеш да излезеш, да си проклет като лихвар и като калугер, който отхвърли калугерството! Заклинам те със светия архангел Михаил и със светите врачи безсребърници Козма и Дамян, и със светата Петка мъченица, и със светия Никола архиерей, и със светия великомъченик Георги да те изгони със своето копие из раба Божи (кажи името)! Заклинам те с небесните висини, с морските глъбини, и със сиротинските сълзи, махни се от раба Божи (кажи името) в името на Отца и Сина и Светия Дух!

Молитва, когато болен не може да спи

Владико Господи Боже наш, който даде сън на седемте отрока в Ефеската пещера 372 години — на Сава, Стефан, на Прохор, на Дионисий, на Диомидий, на Кириак, на Гаваон, на Андрей, и на своя раб Авимелех даде сън 66 години, дай, Господи, и на този свой раб (кажи му името), угаси му силата на огъня, дай му здраве и сън за живот, сън здрав и мирен, защото Тебе възпяват всички небесни сили и слава пращаме на Отца и Сина, и на Светия Дух.

Молитва на светите седем отрока за немощ и безсъние

Господу да се помолим: Господи помилуй! Боже велики и непостижими, и неизречени, който си създал човека с Твоята ръка, вземайки пръст от земята, и който си го удостоил със своя об-

раз. Исусе Христе, прежелано име, със събезначалния Ти Отец и с пресветия, и благ, и животворящ твой Дух, яви се на Твоя раб [. . . .] и посети душата и тялото му, по молитвите на преславната владичица наша Богородица и приснодева Мария; на светите небесни сили безплътни и на честния и славен пророк, предтеча и кръстител Йоан; на светите славни и всехвални апостоли, които са наши свети отци; и на вселенските учители Василий Велики, Григорий Богослов, Йоан Златоуст, Атанасий и Кирил, Николай Мирликийски, Спиридон Чудотворец и всички свети свещеноначалници; светия апостол първомъченик и архидякон Стефан; светите славни великомъченици Георги Победоносец, Димитрий Мироточец, Теодор Стратилат и всички свети мъченици; преподобните и богоносни наши отци Антоний, Евтимий, Сава Освещени, Теодосий общежитийния началник, Онуфрий, Арсений, Атанасий Атонски; и на всички преподобни свети изцелители; безсребърниците Козма и Дамян, Кир и Йоан, Пантелеймон и Ермолай, Самсон и прочие светци [. . . .]; и на всички твои светии; и дай му съня на успокоението, сън телесен, здраве и спасение, и живот, и сила душевна и телесна, както си посетил някога Авимелех,[1] Твоя угодник, в Агриповия храм и си му дал съня на утешението, за да не види падането на Ерусалим, и си го приспал със сън хранителен и пак си го възкресил в един миг от времето, за слава на своята благост; и светите Твои славни седем отроци,[2] изповедници и свидетели на Твоето явление, които си посочил в дните на цар Декий Отстъпник[3] и си ги приспал във пещера за 372 години като младенци, прибрани в материнско ложе, така че не претърпяха никакво тление в похвала и слава на Твоето човеколюбие и в доказателство и известие на нашето бъдещо битие, и за възкресението на всички. Сам сега, човеколюбче Царю, представи се чрез съществието на Светия Твой Дух и посети Твоя раб (кажи му името) и дарувай му здраве, сила и благомощие чрез Твоята благост. Защото от Тебе е всяко деяние благо и всеки съвършен дар. Защото Ти си лечител на душите и телата ни и на тебе изпращаме слава и благодарност, и поклон, с безначалния Твой Отец и с пресветия, благ и животворящ Твой Дух, сега, присно и во веки веков, амин.

Молитва на деветте мъченика против треска

О, всехвални мъченици, доблестни страдалци Теогие, Руфе, Антипатре, Теостике, Магне, Теодоте, Таймасие, Филимоне, Артеме, които заради Христа се събрахте от различни страни

и дръзновено проповядвахте в Кизик за този съвършен Бог и човек и бяхте принудени да принесете жертва на идолите, а вие потъпкахте идолите и посрамихте княза, не се уплашихте от различните мъки и огненото наказание и чрез различни страдания с остриетата на мечовете бяхте посечени и проляхте за Христа кръвта си като вода и с тази багреница църквата Христова като невеста украсихте. С това вие в нея се увенчахте с неувяхващ венец на безсмъртната слава и сега като живи сте в неизказаната радост. С ангелските ликове в небесните селения да се въдворите, обливани от божествена светлина и неизразимо да се наслаждавате от гледката на красотата Й. Затова и ние смирени се притичаме към вас и с умиление призоваваме светите ваши имена. Молете за нас Христа Бога с присъщото ви дръзновение, та чрез вашите свети молитви да се избавим от всеки недъг и страдание душевно и телесно. Защото на вас се даде от Бога благодат и врачебна дар против всяко страдание, за да изцелявате дошлите при вас с вяра, както и онзи славен мъж сте излекували от треска. Така и ние, верните, да получим същото. И на този раб [. . . .] дайте изцеление. Почитаме ви, свети мъченици, имащи толкова преславни дарове от Христа, и на него слава, заедно с Неговия Отец, и със Светия Дух винаги, сега и во веки веков. Амин.

Молитва против уроки

Господи Боже наш, Царю на вековете, Вседържителю, сътворил цялата вселена, който я преобразяваш чрез своето желание, който си превърнал за седмината пещния пламък във Вавилон в роса и светите Твои трима отроци си съхранил цели и невредими[1], лекарю и изцелителю на душите и телата ни и надеждо на тези, които се надяват и уповават на тебе. Молим те, отпрати, отгони и отхвърли всяко дяволско действие и всяко сатанинско нашествие, и всяко лукаво и вредително зломишление, което се прилага от очи, от урочасване, от злотворни и лукави човеци, от раба Божи [. . . .] и от красотата или от мъжеството, или от благополучието, или от ревността завистна, или от срещнатите зли очи. Сам ти, човеколюбче, простри властната си ръка и мишцата си крепка и висока; и посети това твое творение; и изпрати му мирен и властен ангел, пазител на душата и тялото, който да му служи и да отгони от него всеки лукав съвет и употребление, и урочасване от тлетворни и завистливи човеци. И от Тебе Твоят молител като е спасен, с благодарение Те възпява: „Господ ми е помощник и няма да се уплаша. Какво може да ми направи човек?“[2] И пак: „Няма да се уплаша от злото, защото ти си с мене.“[3] Защото ти си Бог властен, моят крепък

властител, началник на света, Отец на бъдещия век. Ей, Господи Боже наш, пощади Твоето творение и избави Твоя раб [. . . .] от всяко зло, вреда и всичко, предизвикано от урочасване и от всяко зло. Съхрани го чрез молитвите на преблагославната и славна владичица наша Богородица и приснодева Мария, на световидните архангели и на всички светии. Амин.

Молитви, т. е. заклинания на великия св. Василий за страдащи от демони и за всяка немощ

Боже на боговете и Господи на господарите, Създателю на огнените чинове, Творецо на безплътните сили, небесен и земен художнико, когото не видя никой от човеците, нито може да го види[1]; от когото се бои и трепери всяка твар. Ти, който някога си отхвърлил на земята архистратига[2], нарушил службата си чрез непокорство и си предал на мрачната тартарска глъбина отстъпилите с него ангели[3], които станали демони, дай на това заклинание, извършено в страшното Твое име, да бъде страх за този предводител на лукавството и на всички негови пълчища, паднали с него от горната светлина, и обърни го в бягство, и запрети на него и на демоните му, та съвсем да отстъпят и никаква вреда да не извършват срещу отбелязания с Твой знак образ; но да приемат отбелязаните с Твоя знак сила властна, за да настъпват на змии и скорпии и на всяка сила вража. Защото се възпява и величае и от всичко, що диша[4], със страх се прославя светото име на Отца, на Сина и Светия Дух, сега, винаги и во веки веков. Амин.

Втора молитва на същия

Заклевам тебе, злоначалника на злословието, водача на съпротивното въстание и самоделеца на лукавството. Заклевам тебе, изхвърления от горната светлина, сваления в глъбинната тъма заради възгордяване. Заклевам тебе и падналата от небето сила, последвала твоята воля[5]. Заклевам те, душе нечисти, с Бога Саваот, който е на Божите ангели, с Адонаи и Елои, Бога Вседържителя, излез и се отдели от раба Божий. [. . . . .] Заклевам те с Бога, създал всичко чрез слово[6], и с Господа наш Исус Христос, единородния негов Син, роден от него преди вековете, неизразимо и без страдание, направил видимото и невидимото творение, създал човека по свой образ[7], чрез естествен закон ръководил отначало [човеците], чрез ангелско настойничество ги съхранил, потопил съгрешението отгоре с вода и разтворил

поднебесните бездни, и гигантите нечестиви предал на разтление, и кулата на скверните разтърсил, и земята Содомска и Гоморска с огън жупелен изпепелил[8], и негов свидетел [на огъня] — дим неугасим дими; разделил с жезъл морето и превел хората със сухи нозе[9], и мъчителя-фараон и богоборното войнство навеки потопил във вълните на нечестието;[10] и накрая въплътил се неизказано от чиста Дева[11] и съхранил цели печатите на чистотата, благоизволил да отмие чрез кръщението древната наша сквернота, с която се осквернихме чрез престъпление. Заклевам те в Този, който се кръсти в Йордан[12] и ни даде според благодатта образец на нетление във водата; на него се удивиха ангелите и всички сили небесни, виждайки според въплътения Бог, когато безначалният Отец откри безначалното на Сина и слизането на Светия Дух засвидетелствува троичното единство[13]. Заклевам те в оногова, който запрети на вятъра и укроти бурята морска[14], отгонил полка демонски; и чрез кал направил да прогледне слепият, лишен от зрение още в майчина утроба,[15] и обновил древното създание на нашия род, и неми направил да говорят[16], и очистил струпеите на прокажения[17], и мъртви от гробовете възкресил[18], и даже до погребението си беседвал с човеците, и ада опленил чрез възкресението си, и цялото човечество неподатливо за смъртта направил. Заклевам те в Бога Вседържител, вдъхновил човеците с боговдъхновен глас, който е съдействал на апостолите и е изпълнил цялата вселена с благочестие: убой се, бягай, бягай, отдели се! Демоне нечестиви и скверни, преизподен, дълбинен, лъжлив, безобразен, видим заради безсрамието си, невидим заради лицемерието си, дето и да си или да отидеш; или че си самият Велзевул, или че предизвикваш сътресение, или си змиевиден, или звероличен, или като пара, или като птица, или нощедумник, или глух, или ням, или заплашващ с нашествия, или разтерзаващ, или зломислещ, или в тежък сън, или в недъг, или в рана, или в смях от гъделичкане, или сълзи любосластни предизвикваш, или злосмраден, или похотлив, или сластотворен, или любонеистов, или гадаещ по звездите, или домовълшебник, или безсрамен, или непостоянен, или променящ се с месеца, или по някое време променлив, или утринен, или полудневен, или полунощен, или чрез някакво безбройно множество, или чрез блясък, или случайно си се срещнал, или от някого си изпратен, или си се намерил внезапно, или в морето, или в реката, или от земята, или от кладенец, или от ров, или от езеро, или от тръстика, или от пръст, или от връх, или от сквернота, или от ливада, или от гора, или от дърво, или от птица, или от гръм, или покрив бански, купел воден, или от гроб идолски, или откъдето знаем или не знаем, или от знайни, или от незнайни и непосещаеми [места], отлъчи се, и отмини! Засрами се

от образа, въобразен и създаден от Божията ръка; убой се от въплътеното богоподобие[19] и не се крий в раба Божий [. . . . .]. Заради непослушанието ти те чака жезъл железен и пещ огнена, и тартар, и скърцане със зъби[20]. Млъкни, бягай, не се връщай, нито се скривай с друго лукавство на нечисти духове, но иди в земя безводна, пуста, необработена, дето и човек не живее[21], [а] Бог само се грижи, като свързва всички уязвяващи и зломислещи срещу неговия образ и чрез веригите на мрака ги предава на тартара за дълги нощи и дни, и тебе, изкусителя на злото дело и изобретателя-дявол. Защото голям е страхът Божи и голяма славата на Отца, Сина и Светия Дух, сега, винаги и во веки веков. Амин.

Молитва от св. Йоан Златоуст

Боже вечен, който си избавил човешкия род от дяволското пленение, избави Твоя раб [Твоята рабиня] [. . . . .] от всяко действие на духовете нечисти; повели на лукавите и нечисти духове и демони да отстъпят от душата и тялото на Твоя раб [Твоята рабиня] [. . . . .] и да не останат, нито да се скрият в него, да бягат чрез името на Твоя свят и единороден Син и животворящия Твой дух, от създанието на ръцете Ти. Да бъде очистен от всяко изкушение дяволско, преподобно и праведно, и благочестно да живее, като се сподобява с пречистите тайни на единородния Син Твой и наш Бог, с когото си благословен и препрославен, с пресветия и животворящ Твой Дух, сега, винаги и во веки веков. Амин.

Молитва друга от същия

Ти, който си запретил на всички нечисти духове и чрез силата на словото си изгонил легиона[22], яви се и сега чрез единородния Твой Син на създанието, което си сътворил по твоя образ и изтръгни го от насилието на съпротивника, та помилвано и очистено, да се присъедини към светото Твое стадо и да се съхрани одушевеният храм на Светия Дух и на божествените и пречисти светини по благодатта и щедростите, и човеколюбието на единородния Твой Син, с който си благословен, и с пресветия, и благ, и животворящ твой Дух, сега винаги и во веки веков. Амин.

Молитва друга от същия

Призоваваме те, Владико Боже Вседържителю, вишний неизкусимий, мирний царю! Призоваваме Тебе, който си сътво-

рил небето и земята[23], защото от Тебе са произлезли алфата и омегата, началото и краят[24], Ти, който си дал на човека в послушание четвероногите и безсловесни животни[25], защото ти си ги покорил, Господи; простри ръката си и мишцата си висока и свята и посети това Твое създание, и изпрати му ангел мирен, ангел крепък, на душата и тялото пазител, който ще запрети и ще отгони от него всеки лукав, нечист демон; защото Ти си Господ единствен вишний Вседържител, благословен во веки веков. Амин.

Молитва друга от същия

Божественото и свято, и велико, и страшно, и непоносимо име и призив отправяме за Твоето прогонване, отстъпниче, също и запрещение за твоето погубление, дяволе. Бог свети, безначален, страшен, невидим по същество, недостъпен по сила и непостижим по божественост, Цар на славата и Вседържител владика. Запрещава ти, Дяволе, Този, който е създал чрез словото от небитието всичко, за да бъде благолепно[26]; който е ходил на крилото ветрено[27]. Запрещава ти Господ, дяволе, който призовава водата морска[28] и я излива на лицето на цялата земя, Господ на силите е името му. Запрещава ти Господ, дяволе, на когото безчислените огнени небесни чинове със страх служат и Го възпяват множество ликове ангелски и архангелски, с трепет му се покланят и Го славят[29]. Запрещава ти Господ, дяволе, който е обкръжен наоколо от предстоящите сили и от страшните шестокрили и многооки херувими и серафими, които покриват лицата си с две крила, заради незримото и неизследимо божество, и с две крила покриват нозете си, за да не се опалят от неизречимата му слава и от немислимото му господство, и с две крила летят и изпълват небето с вопъла си: свят, свят, свят, Господ Саваот, изпълнил небето и земята със славата[30] си. Запрещава ти Господ, дяволе, от недрата отечески слязъл от небесата Бог-слово, и приел въплъщение, достойно за поклон от Дева свята, неизречено и пречистено[31], и неизречимо се яви в света, за да го спаси, и чрез властната си сила те отхвърли от небесата и те показа всячески отхвърлен. Запрещава ти Господ, дяволе, който е казал на морето: млъкни, престани, и според повелението Му то утихна[32]. Запрещава ти Господ, дяволе, Този, който чрез пречистото си плюене сътвори кал и създавайки лишения от рождение орган, дарува на слепия светлина[33]. Запрещава ти Господ, дяволе, Този, който чрез слово оживи дъщерята на архисинагога[34], и вдовишкия син от устата на смъртта похити и го дарува на майка му цял и здрав[35]. Запрещава ти Господ, дяволе, който възкреси Лазар от смъртта след четири-

дневно нетление, неумрял и невредим, за удивление на мнозина[36]. Запрещава ти Господ, дяволе, който чрез плесницата е унищожил клетвата[37] и чрез копието в пречистите си ребра[38] е отстранил пламенното оръжие, охраняващо рая. Запрещава ти Господ, дяволе, който чрез заплюването на честния си образ изтри всяка сълза от всяко лице[39]. Запрещава ти Господ, дяволе, който е побил кръста за укрепване и спасение на света за отпадането на тебе и на всички ангели, които са ти подчинени. Запрещава ти Господ, дяволе, който е издал глас на кръста си[40] и завесата на храма се раздра, и камъните се разпукаха[41], и гробовете се отвориха, и мъртвите от векове станаха[42]. Запрещава ти Господ, дяволе, който чрез смърт е умъртвил смъртта и чрез възкресението си е дарувал на хората живот. Запрещава ти Господ, дяволе, който е слязъл в ада и е изпразнил гробовете му, и е, освободил всички, вързани в него; него като видяха вратарите, ужасиха се и подвижниците адови изчезнаха скрити[43]. Запрещава ти Господ, дяволе, от мъртвите възкресеният Христос, Бог наш, дарил на всички своето възкресение. Запрещава ти Господ, дяволе, който се възнесе на небето със слава при своя Отец, и седна отдясно на великия престол на славата[44]. Запрещава ти Господ, дяволе, който отново ще дойде със слава на облаците небесни, със светите свои ангели, за да съди живи и мъртви[45]. Запрещава ти Господ, дяволе, който ти е приготвил огън негаснещ и червей незаспиващ, и тъма адова за вечна мъка[46]. Запрещава ти Господ, дяволе, от когото всички се боят и треперят от лицето на силата Му[47], защото непоносим е гневът Му, който е срещу тебе. Той ти забранява—Господ, дяволе, чрез страшното си име. Уплаши се, треперй, убой се, отдели се, изтреби се, бягай, ти, който си паднал от небесата, и с теб всички лукави духове! Всеки дух лукав, дух на нечистота, дух на лукавство, дух нощен и дневен, пладнешки и вечерен, дух полунощен, дух измамен, дух на срещи, или земен, или воден, или в дъбрави, или в тръстики, или в урви, или на кръстопът, или на трипътие, в езера или в реки, в домове, в дворове, в бани ходещ[48], и вредящ, и променящ ума човешки. Бързо се отдели от създанието на Създателя Христа Бога наш, и отлъчете се от раба Божи (рабинята Божия) [. . . . .], от ума, от душата, от сърцето, от утробата, от сетивата и от всички органи негови (нейни), за да бъде здрав, и весел, и свободен, знаещ своя Господар и Създател на всичко—Бог, който събира заблудените и им дава печата на спасението, за да се сподоби той (тя) с пречистите и небесни, и страшни негови тайнства, и да се присъедини към стадото Му истинно, което на място злачно се поселва, от водата на покоението се пои и чрез палицата на кръста спасително се настанява за опрощение на греховете и за живот вечен. Защото на Него подобава всяка слава, чест и поклонение, и великолепие, на съвезначалния Му

Отец и пресветия и благ, и животворящ негов Дух, сега, винаги и во веки веков. Амин.

ДРУГИ МОЛИТВИ ПРОТИВ СТОПАНСКИ ВРЕДИТЕЛИ

Молитви против гръглица

Както седеше синът Куфов в тъмница три години и нито окраставя, нито нещо го ухапа, така и тебе, жито мое, да не изяде нищо. Нито гръглица, нито жужелица, нито червей, нито мухи, и жаба им в устата. Амин.

* * *

Пресвети Козма и Дамян, яхнали коне и на пътя срещнаха гръглица и метлица, и жужица и рекоха: „Къде отивате, гръглици и метлици, и жужелици?" Те им рекоха: „Отиваме на житото и на гумното на Божия раб [. . . .]" И рекоха им свети Козма и Дамян: „Не отивайте на житото на Божия раб [. . . .], а идете в буковите листи и там идете, и там останете, и идете в становити камъни, там е вашето покоище". Амин.

Молитви против мишки

1. [Където мишки започнат да ядат житото. Да дойде поп на нивата, където са мишките. Да се облече в риза и да направи водосвет в събота преди изгрев-слънце и да извика три пъти с висок глас тази молитва.]

2. Чуйте, гори и бърда, и мишки на това място. Тъй като ще поиска Соломон цар данък 150 хиляди миши кожи, та или дайте данъка, или бягайте от това място. Гадове, проклинам ви. Двадесет и четири свещеници, които извършват богослужение. Свят, свят, свят. . . [И после да поръси нивата със светена вода.]

3. Напиши на керемида и я постави в нивата: Пиши: земни мишки и горски, изпратено е от свети Фока да дадете за ядене 7333 миши езика и миши мехове; дайте 7333 миши мехове, ако не излезете от това място. Слушайте мишки, свети Фока ще ви изгони от нивата на раба Божи (кажи името). Ако са вкъщи осмърдели, изгори кози рог окади къщата и кажи същата молитва на свети Фока и свети Трифон и на светия Юлиан пустинника.

Молитва срещу вълк

В името на Отца. Свети Мина, и Викторе, и свети Игнатие, и Свето Рождество Христово на нашия Господ Исус Христос, и свети Василие, молим ви се, хванете вълците и прогонете ги зад синьото море и зад високите планини, и заключете устата им с железни ключове с 9 бразди, да нямат участие в моите стада, нито при всеки добитък, нито да се срещнат — ни в полето, ни в планините, а да идат в пустите планини при елени и кошути, там да станат част от дивите зверове. В името на Отца и Сина и Светия Дух и навеки.

Молитва срещу вълк и зъл човек

Станаха 8 попове и взеха 8 книги, и вързаха на злия човек ръцете, и нозете, и очите, и на вълка устата, и муцуната, и слуха, и погледа, за да не найде следи и да няма обоняние къде ходи добитъка на Божия раб (кажи името). В името на Отца и Сина и Светия Дух, днес и винаги и во веки.

Молитва срещу звяр и крадец

Онази звезда, която изгрява из сините небеса, из червения облак, държаща свещ в дясна ръка, а в лява ключ, да заключи тайно очите и ума от свещта, и устата им да се заключат, и да им се стомахът заключи, и ръцете и нозете. И пак да се заключат на вълците устата, и на вълчиците; и на мечоците и мечките да се заключат устата, мъртви да бъдат.

Речи трижди и очертай земята наоколо на кръст, и постави нож в средата и след това съедини гребени[1] наопаки, след това ги махни.

Молитва срещу лош дъжд

В името на Отца и Сина и Светия Дух днес и винаги във вековете. Сред Витлеем Юдейски се яви звезда, и имаше мълния и гръм, след тях вървеше сухият вятър и студеният град на мълнията. Свети отци, свети пророци, свети пророче Елисео, свети пророче Еноше, пророче Данииле, свети пророче Йоане Предтеча, кръстителю Господен, свети Йоане Богослове. . . помилуйте ни и помагайте ни, и защищавайте ни с вашите свети молитви — прогонете от нашите села и ниви, и лозя, и градини вятъра и вихъра и студения град в пуста планина и при проклети неверни народи, където клепало не се чува да клепе, където звън не звъни, където църкви не пеят, където свещи не горят, нито се

поменуват четиримата свети евангелисти: Матей, Марко, Лука, Йоан, и нафора не вземат, нито се причестяват. С молитвите на светите отци, свети пророци, свети мъченици, свети апостоли, вържете проклетия дявол, който реве (?) и бляска, и тряска, и мята мълния, и е надменен. Разпръснете се като плен сред войската, като звезди по небесата, разтопете се като сол във водата, където се спрете, там се разтопете и там погинете! В името на Отца и Сина и Светия Дух, днес и винаги и во веки веков, амин.

Молитва на светия великомъченик Трифон, ако се случат вредители в нивите, лозята или градините

Гняв слезе от Бога Вседържителя във всяко лозе и нива, и градина. Боледуват зеленчуците и плодовете тлеят и погиват. Виждайки това, аз, грешният и последният Трифон, тези изгарящи плодове, съжалих всички и с молитва се помолих към Господа, моя Бог, и преклонил колене към човеколюбивия Бог, за да бъде довършен всеки звяр, който води до погибел всяко лозе и нива, и градина, и всяко дърво и зеленчук. Чу Бог призоваващия, изпрати от готовото свое жилище ангел да порази всеки лукав и зловреден род зверски, който вреди на лозята и нивите, и градините. На тия зверове скверни изброих имената: гъсеници, скакалци, червеи, червогъсеници, врабци, мушици, дългокраци, въшки и попови прасета, бълхи и мърудие, празостриг, ризити, филигис, псалитис, кавлокопос, неверни охлюви и всичко друго, което вреди на съществуващия плод, грозд и други храни и зеленчуци. И не само това, но и аз сам свързах чрез клетва към идващите, за да вредят на това място. Клетвата е такава: заклинам ви чрез светите ангели и с всички сили, и с тъмната тъмнина, и с хилядните хиляди на тези, които със страх стоят пред славата господня; и не скверните лозето и нивата, нито градината и другите дървета и зеленчуци на раба Божий [. . . . .] или на мястото, или къщата, но идете в пустите гори, безплодните дървета, където ви е отредил Господ всекидневна храна. Заклинам ви с честното тяло и с кръвта на Христа, истинния Бог, нашия Спасител, който за нашето спасение и избавление даде себе си и в чието име трябва да умираме; не вредете нито на лозето, нито на нивите, нито на градината, нито на всяко плодно дърво или безплодно, или на листата на зеленчуците. Ако чуете тази клетва, то не е към мен, смирения и последния Трифон, но към Бога Авраамов и Яковов, който ще дойде, за да съди живите и мъртвите[1]. Затова и ви казах: идете в пустите гори, в неплодните дървета и във всяка друга неплодна вещ. Ако ме по-

слушате, ще помоля човеколюбеца Бог да изпрати ангел срещу зверовете и чрез желязо и олово да ги свърже и погуби. Ако чуете моята клетва и молитва, на смирения и последен Трифон, няма да ви изядат птиците, които ще дойдат изпратени заради клетвата ми. Още ви заклевам чрез светото и велико име, написано на камък[2], който не изтърпя, но се разпадна, както се топи восъкът от лицето на огъня. Излезте всички зверове, които сте на него (това място), поради за предречените ви неща и [идете] в места непроходими и безводни от мястото, предназначено за помощ, застъпление и спасение! И затова да се прослави цялото свето име на Отца, Сина и Светия Дух, сега, присно и во веки. . .

Средновековно лечителство

ЦЯРОВЕТЕ НА СВ. КОЗМА

За церене на дрисък — обрин, като го изсушиш и свариш във вино — изпий го. На оток — листа от голям репей, ще ги скълцаш, а на рана — коренищата му, като скълцаш кочана, цукай надълбоко, а слуз от главичката му — за треска. Но когато треската ходи по децата, кръв да не се пуска. На големия магарешки бодил семето е в главичката, та ще скълцаш 30 главички във вино и ще дадеш да се изпият. Когато ухапе бясно куче или вълк — коренчета от змийска млечка. Ако ти тежи на стомаха или пък имаш оток или пък запек, свари коренчетата във вино и изпий една чаша. И да знаеш, че ако запекът не мине бързо, ще трябва да свариш буца сол с мед и да сложиш в задния проход. Ако раната се спече, стрий листа или коренчета от коприва и сипи на раната. Ако ти се прекърши или навехне нога, превържи я с ръжено брашно и с дрожди (винен камък). На оток или разкъсано налагай брътци, като ги свариш. Ако те заболи лице или глава — бял тамян и жлъчка, когато си полепяш лицето, слагай превръзки до уши, а виното ако тече, стрий бяла пръст, пресей я, смеси я с лой и размазвай отгоре надолу. Когато детето го боли целият стомах или пък е изсипано — превръзвай корема с ръжено брашно и дрожди. На зъл струпей — чремош. Когато конят има червеи — конски щавел — сложи корена му в язвата. Когато гният венците, стрий коренчета от чубрица и посипвай. Ако червеи ядат. . . отрежи къс чисто платно и вземи нова (сребърна) лъжица и ги сложи на темето — първо платното и на него лъжицата и пак същите церове. Когато човек кашля, свари оман във вино и налей чай да ги изпиеш наведнъж. Ако главата хване кел — овчи лайна и сало или масло или лой, с това мажи. Ако имаш студени тръпки — меча жлъчка и лой и церови кори на въглен, мед и една буца сол. А циреите налагай със сяра.

МЕДИЦИНСКО ИЗКУСТВО ЗА ВСЯКАКЪВ СЛУЧАЙ

Златистожълто алое, индийско орехче, жълъд от благун, дъвка (ароматна борова смола), шафран, анасон — от всичко това претегли за 6 хапчета, стрий го на брашънце и го смеси с пелинов сок. То се нарича горчилата на Гален. И когато искаш да се очистиш от стомашен сок, не вечеряй или пък пости един ден, а след това вземи споменатите хапчета и ги поглъщай по едно. Ако ли не можеш да ги гълташ, стрий ги и ги смеси с топла вода и сложи малко захар и ги изпий на гладно сърце. Но после да не спиш, защото няма да подействува.

Бадемово млекце

Счупи 30 бадема или повече и ги попари с топла вода в една паница. И когато им се подуе кожицата, вземи че ги обели и ги скълцай добре. И налей топла вода и ги разтвори на млекце и ги прецеди през тънко платно и след това налей млекцето в гърне и добави захар. И вземи тесто и го стрий на брашно, и го сипи в млекцето да уври, и го налей в чиния да изстине. То се сгъстява като каша. И яж от него всяка сутрин, за да ти заздравеят вътрешностите.

За илигма

Приготви бадемово масло и вземи унция обикновена захар и унция кристализирана захар (небетшекер) и ги стрий на брашно. Смеси ги с маслото и налей малко топла вода. Това се нарича илигма. Та кога изнемогваш от гърло или от бронхит изяждай всяка сутрин два екзагия (една трета унция).

За лапи

Вземи смола и дървено масло и ги сипи в гърне или глинена съдина и ги сложи на огъня да врат заедно. И внимавай да не се сгъстява, но да е рядко. И след това налей в съда вода и прецеди споменатия разтвор през кълчища. Ако се сгъсти, добре е. И когато изстине, събери го на топка. И след това вземи един екзаг джинджифил и един екзаг индийски орехчета, и един екзаг анасон, и два екзага мастикс, и два екзага пипер, и два екзага карамфил, и ги стрий на брашно, и всичко това смеси с топката.

За хемороиди

Вземи корен от иглика и гризи на гладно сърце, а стеблото вари с вино и пий. А когато хемороидите изскочат отвън долу, то скълцай чесън и много пипер, смеси ги с лют оцет и налагай отгоре.

Друг способ. Направи стол с дупка на седалището, за да седиш със задния си проход над дупката. И вземи сгурия и я разпали добре и я сложи в гърне. Нека да гори, а отгоре поливай с оцет и сложи гърнето под стола. И седни на дупката със задния си проход. И нека парата да върви към прохода. И това да се прави често, когато луната е на разсип.

Трети способ. Вземи 6 яйца и 3 къса ново платно, всеки със колкото длан, и една шепа сол. И ги сложи в ново гърне и ги пъхни в пещта или в огъня да изгорят. И когато станат на пепел, пресей ги, а задният проход да се измие. И издялай дръвце дебело и дълго колкото малкия пръст на ръката и го обвий с меки кълчища и го накваси във вода и го оваляй в пепелта. И го сложи в задния проход, без да бързаш да го извадиш.

Още един способ. Вземи живо сребро (живак) и го умори със слюнка. И скълцай чесън и стрий много пипер, скълцай и от билката, която се нарича сладко коренче, и смеси всичко с лют оцет. И направи топки от чисто брашно като зелник и ги изпечи да са жежки. И когато хемороидите излезнат навън долу, ти вземи от зелника и намазвай задния проход. Или направи същата смес и намажи на кърпа и сложи в прохода.

За дизурия (обилно пикаене)

Вземи семе от драка и го стрий. И налей светена вода и я изпий. И вари спаранги (спараги, аспержи) и яж по всяко време.

За настинка

Вземи говеждо масло, и гьозум, и бял тамян, и пипер, и ги свари с вино, та ги изпий.

Ако искаш да не те боли глава и да имаш здрави зъби.

Когато спиш, слагай си топло на главата.

Ако те свие сърце

Стрий пипер, и бял тамян, и кимион, и гьозум. И като ги свариш с вино, изпий ги.

За червеи

Вземи черешови костилки и като ги стриеш, сипи в раната.

За живеница

Намери корени от вълчи ябълки и ги измий седем пъти с вода и след това ги изсуши. И като ги стриеш, смеси ги с мед и ги направи на питка и ги сложи в раната.

За краста

Вземи лют оцет и зъл тамян, и сол, и мас и сяра. И като ги свариш в оцета, мажи се.

За гниене на червата

Вземи дюли и пържи ги с мед и яж и запали сгур. Режи филии от чист хляб, слагай ги на сгурта, поливай с оцет и яж. И кръвотечението ще престане.

Когато имаш рани на нозете

Вземи морска гъба и я измий с вино. Превържи ги и потърпи.

За краста

С дафиново масло мажи крастата или шугата и ще оздравееш.

ЛЕКОВНИЦИ

I

(1) За бълхи—[вземи] от черна коза кръв и намажи метлата от вечерта, тури [я] в средата на стаята, [така че] да не убиеш ни една [бълха], а след това помети [стаята].

(2) От въшки и гниди [лек]—[вземи] овча жлъчка, бъркай у вино и мажи главата и навсякъде тялото; изгори кози рог, бъркай у зехтин и мажи.

(3) От краста [лек] — всякакво младо бръшляново листо и бадемово масло и сол и вино, бръшляна скълцай у хаван и солта, всичко заедно мешай и мажи.

(4) От улога на нога или ръка — напари я добре на баня и помажи [с] еленов мозък; и еленов рог настържи и измеси със зехтин и помажи ръката.

(5) От зла струпа [лек]—говежда жлъчка и от мечка смеси с мед и се мажи, и калкан стрий, смеси с каросмо и пий прежде [да изгрее] слънце. Комуто е в едно чрево, свари копрец у старо вино, наложи го с водата и омий чревото.

(6) Кой [се] опари, [да] вземе чернице лиске или лозиново и [да] свари с оцет и да наложи; заячини власи [да] сожежи, [да] стрие и посипе раната.

(7) От чреве у рана сожежи овнешки рог и посипуй у раната и скълцай прасково листе и стисни вода у раната.

(8) От усада — на половин вари коприва с листето, налагай жежко на половина.

(9) Ако [някого] ухапе куче, вземи свинско лайно и вежи.

(10) За благ мехлем за свака рана: зехтин, темнан и восок и сакъз, стопи у тиган и сипи у филджан, и помазуй раната.

(11) Аще хощеш да не се напиеш, да се яде горчиви бадеми и от зелка корен.

(12) От запор на вода има биле, зове се жаица — скълцай и пий с вода; аще ли е добиток, а ти посипи [билето] и закърми [добитъка].

(13) Кому се не спи, вземи изсуши сяра и помажи челото [му] и стрий копривно семе с брашнена вода и [му] мажи устата.

(14) Кой спи много, да пие от заек моч.

(15) От глава— кълцай пужел с бял теман и оцет вежи на слепи очи и скълцай синап, тури у мед, мажи глава върху синап и сало мече, и пипер, и шурган, и клацай и три [пъти] намажи главата.

(16) Мерте бения икиот (исиот?) и мерджан и дарифилфил, да го скълца като сол, да го маже на гладно сърце.

(17) От квасеще у постели — вземи петльов гръклян, изгори [го], избъркай с топла вода, пинаще сърце свински мехур изгори и напой с вино.

(18) От нузла-стипца — стипца и нишадър и карамфил по аспра от всичко, кълцай като брашно; и отсето харно, и да го сгрееш, дръж в уста колко мож да траеш.

(19) Кой пие пиявица, зехтин у оцет, тури и нагрей желязо и тури у него да се сгрее; и пий и чеснов лук лют с оцет и малко вино пий.

(20) Кой има камен у мехура, [да] земе лозови селзи с вино [да] свари и напои и корен чапарок скълцай [с] водата [от] него и от рак око с водата [го] напой.

(21) Ако жена няма мляко, земи лозиново листе и лестар и го свари с козе мляко и я напой.

(22) Коя жена няма мляко — морач зелен и кимион скълцай и мед и вино старо и напой я, и бяла лоза скълцай, напой с вино

и босилково семе скълцай и напои с вино. И корен морачов с калица скълцай и напой.

(23) За рожба родити да напоиш хлебна кора и вежи на дясното бедро; и щом роди, по-скоро [я] отвържи, [за] да не изпадне дробът.

(24) Ако жена нема мажко дете, да изяде дървен червев и потом да изяде и върбова пупка.

(25) От еже возвратити от вов жена от мъжма детети им во сбраним сим еже невеликим лиске цвеклово свари с вода и полагай върху и земи кимион, и скълцай, [и] измешай в бобово брашно и с мед вовре жене отозем.

(26) Разумейте на месеци що ясти, що не ясти: септемврия ручай пресно млеко и вино пий, месец очование не банай се, месец ноемврия чувай се со чеснов лук, месец декемврия чувай се от зеле и от купуза, месец януария вино не пий на гладно сърце, месец февруари с оцет ручай секо варено, месо марта саноси не казува, месец априлия секо зелено ручай не бой се, харно е, и яйца варени и печени и риби варени и печени ручай и вино пий, и на баня банай се, и пресно млеко пий, студена вода не пий, пущай си кръв и спи до мера, така подобает, и месец юния оцет яж, не бой се, и месец юлия подобает благо да се яде, месец августа зелено не яж, бели лук яж и оцет често, да не блуваш.

(27) От френк вземи лайкучка, вари с вода да пие, ако е излезла раната, надвор да сгорува тревата и посипе раната.

(28) От тузли — балгим от 7 годин, оцет от 1 година, зехтин и френски бисер 5 драма и синап 50 драма; анасон 20 драма изпържи у тиган и размажи по кърпа и тури, дека боли да стои 24 сахата; и от бодеж добро е да наложи.

(29) От нежит — ротко брашно и вино и зехтин возвари, като со прашка тури на место дека боли.

(30) От живине — бръшлиново семе харно го меси с вода и с вино и кади место къде го боли; и враново яйце со сапун размъти и мажи; и найди 3 таралеже, издъно го разпори, измий му салото и вежи на раната да стои 24 сахате, и утре що видиш, никому не кажи, но чисти рано такожде и други 2 сотвори дондеже изиде матицу болезни и почудиши се таков вещи.

(31) За мурекеп мазия 10 драма и сипи кабрец 10 драма [и] 50 драма вода да възври добре, потом нека стои на слънце 10 дена, па сипи 10 драма оцет врл, и за пара̀ небет шекер, и кълцай като брашно и кога [се] свари, прецади изсевра.

(32) За бодеж — дефней да го джвака, да го гълта вечер и заран.

(33) От вода и бодеж — дъбови шикарки стрий ги и лук чеснов и пипер с мед, и вежи на местото, дека боли и хрен стелци.

(34) Аще има трух, земи огозугубу скълцай и кади се.

(35) Кого боли гърло, ичемено брашно со зехтин мажи на гърло, аще ли у гърло [има] мехур, церн пелин скълцай, бъркай

и с тиряк и с пипер и наложи на гърло; аще ли по язик [има] мехур, а ти бял пипер на гърло вежи.

(36) От кихавица — шишарка и пипер и босилково семе стрий и вежи у свилена кърпа [и] мериши.

(37) От кашлица — за аспра данчин и за аспра карамфил и за аспра ол дурька харъ и за аспра исиот, скълцай наедно се то и попари трици и прецеди вода и тури го да се свари с тая вода и пий 3 утрини на гладно сърце или четири зарани.

(38) От кашлица — земи дуня и тури у гърне да ври добре, и кози рог и небетшекер за пара, и жешка вода; и харно завий се и спи да се сгрееш; и коприва кълцай, и прецади водата, и пий; и клотаново корене кълцай, и пий с вода; и морачово корене кълцай, и пий с вода и с вино.

(39) Кога болят зъби — рог еленов сожежи и до три пъти посипи и вечер с огън тохуми и да се кадиш, тухла, тури я у леген и завий се през глава.

(40) От болезни [при] зъби — от праскови корен с вода с вино свари и пий, стриена чубрица увежи у свилена кърпа [и сложи на болната] страна, и тиква суха разтрий и смеси.

(41) От зъбобол — найди от овца зъб, що я е вълк давил, и тури го у чиста кърпа [и] покади зъба, който боли.

(42) Кому мигат очите, да пие божурово семе преди слънце 40 зарани и секи ден.

(43) Кога болят очи, бял тамян, и от заяк сирище и морска пена и морска сол стрий и насипи на око [и да го подържиш] мало час.

(44) От очобол — скълцай морачово корене младо и лискето, измеси [от] яйце белтък и превежи на очи.

(45) От болест на око — от ястреб проход и желч сгори и положи на око и с мед.

(46) Аще болят уши — вода от корен на диви тикви и шарлаган капни в ушите.

(47) При оглушаване — козя кръв и пловка с лой измешай и вливай в ушите.

(48) От рана на ушите — ако тече кръв из ушите, а ти сипи от вино трагия с вода, аще ли тече, гнои, а ти с вино разтрий лой [и] капни в ушите.

(49) За глухота — кифурия и кимион и восък се то наедно [измеси], [направи го на] по-як конец, да се не скине [като] фитил в ушите. И козя кръв и от пловка мас измешай и сипи в уши.

(50) Ако фучи ухо, скълцай ново капиново лиске, смеси с мед и зехтин, сгрей го, и капни и от гъска сало не слано разтопи и капни.

(51) От червеи в уши — кълцай от праскова листе и стисни в уши водата.

(52) Кому тече кръв от нос — напиши на книга и положи на челото.

(53) Кой онемее от болест — изгори воловски рог и кади лицето му.

(54) За черни коси — шишарки разтрий и троску железну у вода с оцет и вари и сипи у шише и тури на слънце да стои 10 дена и помазвай власите.

(55) За вежди — от кърлеж кръв и дафиново масло разтрий, заколи щъркел с жълтица и [с] кръвта помазвай веждите.

(56) Отеже возвратити власи, и дафиново масло, и кькрица и пържи, и мешай и помазвай власите много дни.

(57) От маясил — ока пресно овче млеко и черно грозге 26 зърна, и да му извадиш семето, [и] 2 балучки чеснов лук вари и пий,и ручай.

(58) От маясил на жена — прасково лиске и карамфил и за аспра кьна да ври с вода и мало мед да [се] измеша и да пие; и да скълца сусам, и да избърка, и мажи на върха на гърдите на рана.

(59) Ком у се развие пъпа — изкопай мения корен, разтрий с мед и с вода и с тамян и пий, и тури на пъпа.

(60) От далак на мало дете — помажи го с нетопен мед и после от зелка росно лиске налагай на сърцето.

(61) Аще ба прохода пашова — семе стрий със сол, възвари го и пий, и от хабад семе кълцай и пий с вода.

(62) Кому излази дебелото черво — от пужел. . . пи, стрий като брашно, преж. . . избриши и омий с топла вода, и посипвай сухо лайно от вълк, отрий го и посипи.

(63) От сърце — скълцай храстови шишарки и пий с вино или капиново корене, или шипково, или трендафил вари с вино и мед, или и козлец с просеник яж на гладно сърце.

(64) От сърце — туфекчийски лок и исиот стрий го и вари го, и на гладно сърце пий; и от грач магдали горки да меша.

(65) От тегоба на сърце — фирфурия и нишадър драм и половина и пелин, сето наедно скълцай, тури у вода у филджан 3 зърна, пий на гладно сърце.

(66) От стомах — мажи се с мед от гърди до доле, и васакое леление; стрий суха чубрица и харно насоли меда, и дови се да стои 24 сахате.

(67) От сърце лек — вземи корени [от] тревата карвавиче, и мазия, и стипци 140 драма, изпечи я с карамфил, и нова керемида ненатопена и [на] дренки клощинките, и от нар кората, да кълца се то наедно и да го вари с мед, да прави маджун, да го яде на гладно сърце.

(68) Кога сърцето много боли, земи от заек кожа, тури на връшник на огин да се юслепия харно, положи кожата от местра на връшника да изгори све, скълцай я у хаван и пресей я, да пие

с кафе.

(69) От ветър, от вси немощи има биле, зове се травол, покрай реките расте, вземи и го гризи.

(70) От ветър — вари павер и долива — 3—4 прецари вода и отпечи хума изкълцана, тури я у вода и напари се на баня и омий с харна ракия, па мажи онои тво. . . 3 или 4 пъти.

(71) От ветър.. . итиран. . . . даври черни косъ с вино да пие.

(72) От зъл ветър на сърце вземи черно грозге и тирак и афион да скълцаш, да правиш хапове като лешници и за 9 вечери по 2 да гълташ и по заран вода не пий и на тоя яд с огън скълцай водата му с мед у филджан и през деня пий на гладно сърце.

(73) От ветар по бедре — вземи афион половин драм и зехтин, тури у един калайдисан сахан да се стопи, седни при огъня, намажи харно, увий се с чисто платно и легни от вечерта.

(74) От глава — скълцай 37 пужела.

II

(1) За болен човек кога е да разбереш какъв илач да даваш. Да го питаш колко е годин и от понапреж какво беше със здравето, [от] колко време има тая болест, като лежиш, има ли да те фата треска, иде ли ти горещина, гледай го на жилата често ли бие или полека, ако бие полека, трябва везден да седи на одаята и да ходи се един карар; ако има саклет, горещина или му е студено, или го глава боли, или корем, или бъбреци, или черва, и ако му се пие вода, дохада му да блюва или сурдисува, или често сере и гледай му говното какво е и питай какъв му е пикоча — жълт ли е, или бел е, или често пика, има ли да се поти, я да блюва; питай спи ли с рахат на солука, като пика, дава ли му зор; питай го какъв илач е ял, от тоя илач харно доде ли ти хич или по-лошо ти доде, тогава да разбереш какъв лек да даваш.

(2) Жени кога са да питаш каква е болестта, има ли да я фата месечината или нема, или на един карар седи болестта или бази керет фата, бази не фата; ако бъде гебе, питай я отколко месеца е тежка; ако бъде лууса, питай я лесно ли го роди или със зор, и питай я, като роди, много кръв тече ли и мляко има ли, или няма, [за] да разбереш от що ли е зора.

(3) За малки деца кога са болни, да разбереш болестта каква е. Питай колко е годин, досега колко му са зъби никнали, има ли нещо болест я да се сипе, я блува ли глисте, я да му е отекъл корема, и спи ли с рахат, или не спи, и има ли хрема, я гърлото боли ли го, я кашлица има ли, да разбереш какъв лек да даваш.

(4) Болен да е човек много, да го разбереш от що лежи, какъв му е зора. Пешин го гледай на езика — ако стои жълт, фата го на три дена треска, ако бъде черен езика, от жлъчката има зор, набрала е много мундарлък сино е за това дава зор, та го фата треска.

— Ако стои бял езика, има балгам много и от него фата треска, ката ден да разбираш какъв илач да му дадеш.

(5) Анберия ракия, дето я пият пашите и бейовете, не мирише на ракия. Слаба ракия 6 ока и мед 1/2 ока, карамфил 1 драм, дарчин 2 драма, енибахар 1 драм, кармас 1 драм, чукай ги харно, сетне тури на тенджурата, саде меда и харча тури да ври, ти бъркай често, да се кавардиса, сетне тури ракията и бъркай чак да каздиса, сетне я свали от огъня, па я запали да гори, чак [до] кога сама изгасне, сетне тури шпирто ракия 1 ока, карашисай, па саший от хаба като фурна, та сипи внетре, окачи го да се цеди во шише, да пие, да пие човек, не мирише.

(6). За жълтия мехлем харчовете. 1/2 ока лой овча без сол, 50 драма восък, 100 драма чамсакъз, 20 драма бел сакъз, 100 драма зехтин, 200 драма тереметия, 5 драма темян, 4 драма кога се прави пешин лойта, тури да се стопи харно, сетне тури и восъка да се стопи, хем бъркай, сетне тури и другите харчове.

(7) Кога е човек много болен, да разбереш ще ли да умре, не ще ли. Върбови листа зелени чукай, па му намажи образа с чорбата; ако стане червен, не ще да умре, ако стане жълт или черен пък, умира човек; болния човек да пика, та да сипе на зелена коприва, ако изсъхне или се попари, умира.

— Хвани един петел за краката, дръж го на болния човек срещу сурата; ако гледа в човека право, не умира, ако си завърне петела главата къде дувара, [човека] умира.

(8) Кога е болен човек, да се изпоти. 1 денк лулаки, 1 денк кармас с лимонова чорба и ракия да пие, да се изпоти.

(9) За сън да спи човек, опои го. Ленено семе, бела и червена папаруна, семето пиши — пиши тодор, и на мак семето, вари ги да пие по малко, да спи.

(10) Жена, кога я хване месеца, та тече много дена кръв, не остае дерман, да яде тоя илач, запира. Керелемия чукай, да пие 1/2 драм с вода и да яде исиот, винаги запира кръвта.

— Магарешки тръни корена, вари ги с вода, да пие 3 филджана.

11) Жена, кога не фата месеца хич, та стане болна. Шафран 8 драма халис смирна, ашилбен 8 драма, мор сафи 8 драма, кастор 1 денк, сари сабур чукано 4 драма, и шпирто раки 200 драма, тури ги на шише заедно да седи на слънце 40 дена, куга да пие 10 я 15 капки.

(12) Жена кога не може да роди лесно. Криви раци тури ги на посипалка и тури огин да се кади по полите, да роди скоро.

— Има у женски елен на очите под клепачите като лешник ка-

мик и мирише хубаво, да пие малко от него с вода, тоя час ще да роди.

(13) Кога роди жена, та я боли корем. Вари анасон да пие, ако не запира кръвта, чер сусам чукай, вари го с вода, да пие, запира.

(14) На жена за плениците да паднат, то стои жълт образа, харно е. Черна метла и от аруду черница кората, та ги тури заедно да врат, и червен щир, саде цвета, сутрин на гладно сърце, и на метлата цвета тури 200 драма вода, харно е.

(15) Якия за отечено. Коприва суха да ври, та тури на отеченото да седи 1 сахат, та топи много пъти да налага, да топи от чорбата да налага; и за хапове прави суха коприва чукай, и да ври, да стане честа чорбата и каращисай, прави хапове; сутрин и вечер 2 да яде; шарени са корените, листата седат като мъх, ръжено брашно като нахут да са хаповете.

— Ружа и овча лой чукай, наложи, ако искаш, вари го, бива.

— [На] памук семе и [на] лен семе, чукай ги и на яйце белото каращисай, тури на чоп, наложи, заминава.

— Бива заекова лой, мажи, харно е.

— Овча лой да ври с кромид, наложи, заминава.

(16) За якия. Ружа, и на леп средата, и краве млеко да ври, наложи, заминова.

(17) Якия кога отече корема на човек. Ленено семе чукай го, и тури чисти трици и мед и вода, па ги вари харно, сетне тури на лен, наложи корема, да слезе отока.

— Смокини от бакалето чукай ги, ечемичено брашно вари ги с вино, наложи корема да спадне отока.

(18) За корем кога боли и кръв тече от гъза я от устата. Вземи дюля, та я чукай да пусне 50 драма чорба, и вари канела, вземи чорбата, каращисай с дюлата, па ги прецади от чорбата, да пие по 3 драма вечер и вутрина, заминова.

— Дафинови листа сухи чукай ги ситно, да пие с вино по 1/2 драм, тури на филджан, заминова.

— Праз чукай го и сипи малко вода, и прецеди го, да пие с шекер, харно е.

— Бери пелин и седеф оту и гозон и чубрица и одене листа и овчарски босилек и тинбос и от смокиня листата, вари ги с лимбик с вода, да пие по малко.

— Чукай кимион, сей го, и мед варен каращисай го, да яде вечер и вутрина по малко.

(19) За болен човек, [който] има саклет, гори като огън, и не може да сере. Раки сапун 20 драма, и мед 20 драма, сол влашка 10, тури ги на огъня малко да ври, тури на платно, доде [е] горещо да седне на гол гъз, вади мараза, да седи 1 ден, много да прави.

(20) За майсил за гъза да не тече кръв. Нишадър 3 драма и

кучешки лайна 3 драма бели, чукай ги, каращисай ги, та соли на гъза.

(21) Маясил на малко дете, да тече кръв от гъза, я да го сурдисува, харно е. Бива да му дадеш крамотартаро и да го сурдиса, сетне спроти човека, дай хап да стегне, харно е.

(22) За майсил, кога има ненки, сушат се. Сачи кабрас печи го, чукай го, тури на гъзо.

(23) За червото да изпадне на дете. Сол и мази чукай, тури на гъза с платно, заминова.

(24) Кога пика често човек, не държи пикоча. Старо четиригодишно сирене каращисай с оцет, да пие много пъти.

— Грах вари го със зехтин да яде, и чубрица вари с вино да пие.

(25) Кога се задъни човек, та не може да пика, харно е. Див слез корена вари ги с вода, да пие, да пика.

— На кромид ципата да тури на кура на дупката, да пика.

(26) Има човек треска, та му съхне езика за вода и кога [е] много болен. Чукай магданоз и гьозум, и сипи малко водица, та му трий езика с него, да му се разкваси.

(27) За малки деца, кога имат рана на устата като просо и по езика. Стипца печена 5 драма и небетшекер 5 драма, и карамфил 9 зърна, и леща 9 зърна, и лулаки 1 1/2 и син камик 1 денк, чукай ги харно, трий устата много пъти, заминова.

(28) Постния мехлем, да се изпукат я ръцете, я образа, я устата. Кога да се прави, восъка 3 драма, и бел сакъз 2 драма да го скълцаш, и 2 лимона да изстискаш, та па тури да ври, и 2 драм лой, та па сетне тури 4 драма зехтин, та па да ври 1 чирек, та па свали, та мажи,

(29) На устата кога има рана и на бърните. Лимонова кора гори я, чукай, соли на раната, заминова.

(30) Кога мирише на човека на устата дъха, маджун ще да е. Дафинови листа и ленено семе и черен пипер малко, па ги чукай, и мед варен каращисай ги, да яде вечер и в утрина 1 драм.

(31) За стафилеца и за гърлото е харно. Миян коку 1 ока омий го харно, па го сечи [на] парчета, сетне башка да заври вода, та го попари да седи 24 сахата, па ги цеди с менгеме харно, тури и малко вода колко требува, па чукай малко стипца чукана во чорбата сетне и бъркай да стане често като мед; като уври, насоли на тепсия брашно, па го изсипи да се не залепи, да се разлее, сетне го сечи на парчета, та па да държи болния човек на устата кога спи, ярадисува; кога яде тоя илач, я кисело, я солено да не яде, саде да вари смокини, да пие чорбата, а студена не бива да пие, че го баздисува.

(32) Гласа кога се схване на човек, та не му се отбира що ората. Праз печи го, и тури малко вино и мед, па ги мачкай и прецеди ги, и малко да е горещо, па да пие по едни филджан.

— Слез, и на ружа цвета, и на върба цвета, и зехтин малко, и рачел и вода по малко, па ги вари да пие по 1 филджан.
— Пресна лахана вари я с малко вода, та да пие чорбата с шекер, и вечер и вутрина по 2 филджана, очиства гласа.

(33) За бъбреците — да болят. Трици и нисък копър и седеф оту, вари ги с оцет и вода заедно, наложи де боли.
— От кокошка мас, и краве масло, и зехтин, вари ги на сахан, мажи де боли.
— От бряст кората, вари ги с джезве, тури на филджан шекер да пие много пъти.

(34) За жълтеница. Вземи гуверджеле, чисто да е 11 драма, и 33 драма небетшекер, па ги чукай, па каращисай ги да яде 3 пъти на ден по 1 денк, заминува му.

(35) За очи — да течат сълзи. Нахут 1/2 ока чукай го, и тамян 10 драма чукай, избъркай ги с гюл сую, наложи главата, заминуват сълзите.
— Боб чукай, на яйце жълтото и гюл сую каращисай, тури на платно, наложи очите, заминуват сълзите.

(36) За очи — да отичат, за перде харно е. Чинар и платан викат листата, вари ги с вино, налагай, заминава.
— Алчия, чукай я, на планината има гарване, жлъчката избъркай на платно, та вържи на очите, заминова.
— На щъркел яйцето, саде жълтото, печи го, та па го чукай, па соли на очите, харно е, заминова.

(37) За очи — да горят като огън. Кервиз чукай, и на леп средата, вари ги с вино, наложи очите.

(38) За кокоша слепота, вечер не види. Черна кокошка, халис да е, воденицата да обелиш, сал кожата, люспата, изсуши я, па чукай, и небетшекер толко тури барабар да се тури на очите, заминова.

(39) Ако има рана на мъдето, тоя илач яко кескин е. Сулумен 3 драма, чукай го, и вода 6 драма тури на шише, каращисай го, мажи с памук ярата.

(40) Да запоиш човек, да не пие вино хич. Хвани водна костенурка, заколи я, вземи ѝ кръвта, па я мери с вино 3 ката, тури, па каращисай с кръвта, вари костенурката с вода и вади месото, прави манджа, тури кромид и магданоз, кришната дай му да яде; и дай му чисто вино пешин 100 драма да пие, а месото и с вино свари сетне, и другото вино дай му да пие кришната.
— От свинка млеко кисело каращисай с вино, ама да не знае, дай да пие, потресува му се.
— Кога препуска кон, та пусне пяна на устата, вземи я каращисай я с вино, да пие, ама да не знае.
— Жив илан балак хвани, пусни го във вино, жив, да умре, дай да пие, дано да не пие [повече].

(41) Чума кога удари човека [и] вземе да лудее. Вземи да-

финови нови зърна 40, саде ядките им, и сол тури толко, чукай ги и тури оцет, прави шербет, да пие 3 дена по 1 филджан.

(42) За бесно куче мехлем да ухапе. Сечи раната надалече, вземи живак 8 драма, теремептия 2 драма, свинска мас 16 драма, чукай на хаван да стане мехлем, далече мажи от раната, ама раната да я миеш с оцет, и сол тури.

(43) Бесно куче да ухапе човека, я да го надиха. Хвани му езика с кърпа, извади го, та го обърни, виж има [ли] червеи [да] ходат и шават, очисти ги с щипки и трий лук, да яде с лук, харно е, и кой има рана, чукай лук, тури на раната.

— Живи раци чукай ги, криви да са, тури и вода, дай му да пие, цади ги 40 дена ако не стегне.

— На раци черупките изгори ги, па ги чукай, вземи пепела, та соли на раната.

(44) Змия да изпие човек. Босилек вари с оцет да пие.

— Мурекеп каращисай с вино да пие.

— На лешник на дървото кората обели, вари ги с вода да пие, я с оцет вари ги да пие, заминува му.

(45) Да ухапе змия човека. На селим листата вари ги с вода да да пие вечер и вутрина, заминова.

— Вземи на говедо жлъчката и кромид, чукай ги, па ги цади, да да пие вечер и вутрина по малко, заминова.

— Пиши тия думи: пан пандон панатил па пандом пандуката пиши на книга, па тури на зелена паница книгите, и малко вода да пие, и я тури на раната, заминова.

— Афион 1 драм и лук 3 чесна, чукай ги заедно, та вържи дето [е] ухапано, харно е, заминова скоро, вържи, доде не е отекло много.

(46) Змия да ухапе добитък. Вземи нисък дъб и млеко, чукай го, па каращисай да пие, заминова, често мий.

(47) Паек да ухапе човек, я скрапа. Току-що ухапано, чукай на маслини листата, тури на раната.

— На ябълка листата чукай ги и тури вино, па го цади да пие.

— Занбак листата чукай ги, тури на ярата.

— Сечи го, дето е ухапано с нещер [на] 3 места, тури пешин книга на раната отгоре, тури сапун и киреч на раната.

— Дзиф и зехтин и мед, вари ги малко, тури на раната.

(48) Да ухапе пчела човека, да отече. Зехтин и мед и брашно тури на яйце на черупката да ври малко, якия да бъде, вържи на отеченото.

— Сипи оцет на земята да стане кал, мажи.

(49) За глисте — за дете и за гулем [човек]. Вземи просено брашно, замеси го с ракия като погача, залепи му на корема да седи 24 сахата, заминова, 5 пъти прави.

(50) За гелинджик, за червената. Афион 1 драм, сарисабур 1 драм, чукай ги и [с] ракия вари ги, па топи платно, налагай, заминова.

— На леб средата с кескин ракия да ври, та наложи; ако бъде на пръст, в гореща вода тури го, харно е.

(51) За гелинджик да се изгори, харно е. Ако гори като огин, вари го [на] 5 яйца саде белото тури на паница студена вода заедно, каращисай много, натопи памук, тури дето гори, вади огина, заминова.

(52) Да се изгори човек, да има мехуре. Да туриш на сахан зехтин и на яйце белото, та па вземи перо да бъркаш много, та да мажеш мехурите да станат меки, та сетне сечи ги, сетне друг мехлем.

(53) Кръв да знаеш да пускаш на 4 болести. На една болест да пуснеш кръв, едно кога има много кръв човек, второ кога се запали кръвта на човек, а трето, доде та се запали кръвта му, та му доде саклет на телото, требе да вземе кръв.

(54) Кога се посече, човек, запира кръвта. На лешници цвета суши ги и чукай ги ситно, и на раш цвета суши, чукай ги и от носа да тече, запира кръвта.

— Конски лайна сухи, чукай ги, соли, запира кръвта.

— Слез вари го с вино малко, па го цади, и тури лой, па ги чукай, да се каращиса като якия.

— На бела лоза пръчките, изгори ги, вземи пепела, каращисай с мас без сол, тури на раната.

— Зехтин и оцет каращисай, натопи лен, залепи, запира.

— На леп средата и на яйце жълтото каращисай, залепи.

— Гореща пепел изгаси с вино и кучешки лайна сухи, и на леб средата с вино да ври, наложи, запира.

— От яйце белото, 1 лъжица зехтин, бел сакъз чукай и стипца, тури малко вино, та бъркай го, та го тури на леб, залепи на раната.

— Сол мажи на яйце жълтото и зехтин каращисай и тури на раната.

(55) За пришки за чибан мехлем. Киреч негасен 5 драма тури на паница с вода да изгасне, та цади, сипи зехтина, каращисай го, пешин да омие с пепелива вода, та па мажи чибана, харно е.

(56) За офит, за чирки да има на главата на деца, и на гулем бива. Зелени орехи, мънички да са, 100 зърна, чукай ги, тури оцет 400 драма, па ги цади, тури на шише да седи, кога требува, мажи заминова.

(57) За мъртва кост, що излава като орех во нетре има като лешник е, той да излезне харно е. Вземи от върба от горната кора, сухата, да я гориш на чисто място, вземи пепела, па го пресей, па го забъркай с вода да стане кал, вземи от орех черупка, напълни я с калта, тури на мъртва кост, и харно да вържеш, да се не мести зере прави яра 24 сахата, кога го отвържеш, да го мажеш

със зехтин да омекне, па го стисни да излезе като лешник месо сетне с мехлем,оздравява.
— Кога излезне на човека [мъртва кост] стара лой и [на] петел мъдето, чукай ги заедно, вържи на мъртва кост.
— На тиква корена чукай ги, вземи чорбата, тури и малко вино и мед, каращисай ги, да пие на гладно сърце; ако не замине от това, кога се разсипва месеца, вземи зелена коприва, та трий много да изтръпне месото там. па го разсечи с нещер, па го стисни да излезне, та го откини, сетне с мехлем, оздравева.

(58) Кога вземе да бере на здраво место, та седи кораво. Вземи кожа, намажи я [с] катран и насоли я [с] влашка сол, залепи на отеченото да седи 24 сахата, па прави 4 пъти, разнася се.

(59) За рана кога не може да се затвори скоро, та хваща кора, та не може да заздравее, тоя мехлем [е] харен. 10 драма восък, венедик юстубеч то е като хапове 5 драма, бел сакъз 1 драм, свинска мас без сол 5 драма, 10 драма зехтин, харно е.

(60) За коса да расте. Да вземеш от гарга яйца, па ги печеш харно да станат твърди, та да ги чукаш харно, та па със зехтин да ги разбъркаш, та мажи косата да расте, та па сетне да седи 24 сахата, та па омий косата да расте.

(61) За коса да расте и за прахутка чисти. Кервиз и листа и корен чукай и тури оцет, цади, та мажи главата.
— Ладен, вари го с вино малко за прахутка и за коса расте.

(62) За коса да расте и мустаки и брада. От мечка мас 1 драм и на черна крава копитото 1 драм, и на заек лайното 1 драм, чукай ги, па ги мачкай, та мажи.
— Да вземеш на мухите главите, па тури в малко шише, и тури зехтин, та па тури на слънце 40 дена да стане боя.

(63) За прашеи да има по образа. Лападец див корена,той горчи чукай го, вземи чорбата и тури оцет кискин, и сол морска и мас и мас свинска, заедно да ги вариш за мехлем, пешин стържи да пусне кръв, па мажи, горещо да е.

(64) За брадавици. Жълто сичан оту 1 драм и барут малко, чукай ги, па сечи брадавици, да пусне кръв, та посоли харча, заминова.

(65) За желва, излава на човек по образа като орехи, такъв е мараз. Това му е илача: ливани 2 драма и оцет кескин, тури на чаша да се стопи, кога земе да се разсипува месеца, трий ги да се загубят, харно е.

(66) За краста мехлем, саде за коне. Тютюн листа 200 драма, кезап сую [за] 10 пари, сол морска 100 драма, оцет кескин 400 драма, вари ги пешин, чеши го, да пусне кръв, та мажи на слънце, сетне омий го с гореща вода и раки сапун.

(67) Мехлем за много коне. Зехтин ока 2 1/2, оцет 5 ока, тютюн 1 ока, листа барут 1 ока, от гуверджеле маята 8 ока, вари ги много, мажи конето, па ги мий със сапун раки.

(68) За дъжд кога искаш да вали. Да откраднеш дето първо се е венчала, бива да откраднеш папука, да те не види, та го върни с въже, та па го пусни в кладенеца да вали дъжд, кога вали, да го извадиш. . . много да вали.

(69) За коне, кога има мангафа. От носа тече марсоле; кучешка глава гори я, па чукай главата, па напръскай ечемика с вода и насоли пепела, окани да яде коня, заминова му, 10 пъти.

(70) За кон кога хване суруджа, ярата отваря рани на много места на ногите. Нишадър 24 драма, и зехтин 20 драма, и тесто, па ги каращисай, и меси ги много, и дай го на коня да го изяде със зор, и мажи ярите със зехтин, заминова, много пъти мажи.

(71) За кон, кога не може да пика. Вземи 1 глава небелена кромид, тури му го в гъза, па го препускай да се изпоти харно, па го води, дори пика чак.

ДРУГИ РЕЦЕПТИ

Лек за треска

Да се направи една конска муха на девет парчета. С восъка от рояк, който е уловен, да се стегне по едно парче от [мухата] във всяко хапче. Деветте хапа да ги глътне болният. Минава с Божия помощ.

Лек за черна жълтеница

До четиридесет дена [болният] да си пие пикочта, от вечерта да я слага на стряхата и да я покрива с нещо. И по петдесет драма бяло вино, и прясно яйце, и да ги бие, за да се смесят. И две парчета лимончета. Той да седи в дрехите (т. е. в завивките), друг да му дава, и два къшея хляб. Подире да се завие презглава, за да се изпоти. Подире да сърба виното и яйцето, солено да не яде, ни кисело, ни свинско, ни шаран, и кахър да си не слага на сърцето, и да се пази да не се смеси с жена до 40 дена.

Лек против лунна болест

За човек, който пада на месец отвън, и то на нов месец, вземи глава от лястовица, ама за мъж — от мъжка, а за жена — от женска. Пък да я изгорищ, за да не се стрие на пепел. Па вземи от Богоявление лековита вода, па тури пепелта вътре. Ама предварително да извикат попа, да го запои от мирото, една хапка да му даде, и да му чете три пъти „Отче наш". Пък

тогава да изпие лековитата вода и главата [от лястовица]. После да пости 40 дена, да се пази от всичко.

Лек против припадъци

Друг, който пада рядко, а [даже] в годината веднъж: вземи от борсук мозък, па го замеси с малко тесто. Па го направи на хапове като нахут. Па като падне и когато се свести, му дай три хапа да глътне. После на половин час да глътне [пак] три. Още до три пъти да направи така, ама вино да не пие и солено да не яде.

Зографски рецепти

ПРИГОТВЯНЕ НА МАСТИЛА ЗА ПИСАНЕ И РИСУВАНЕ

Типик (наставление) за мастило

Вземи шикли (шикалки) и скълцай ги ситно като брашно и пресей през гъсто сито и отмери две пълни мери, след това отмери 9 [мери] вода и две вино. И скълцай калакан[1] и отмери една мяра. И така съедини [сместа] и бъркай много, цял час на огън, колкото можеш да търпиш с пръст. А комид (растителни гуми, гуми арабик)[2] [сложи] половин мяра, която да се добави накрая разтопена[3].

Други правят иначе. Вземи шикалки и ги скълцай ситно като брашно и отмери две пълни мери. После [сложи] пет [мери] вода. После скълцай калакан половин мяра и така бъркай много цял час на огъня колкото може да ти търпи пръста. И после скълцай комид [една] мяра. Прибави я накрая и да постои до пладне и тогава прецеди[4].

Наставление как се приготвя черно мастило. Вземи първо шикалки и ги стрий силно в хаван. Покрий ги от вятъра и ги направи като брашно. И напълни догоре една мяра и изсипи я в гърне. После вземи комид, стрий я също така силно както и шикалките. Пази да е сух и чист. Напълни не догоре една мяра прах и пръст и постави в гърне. Вземи калакан и го стрий също така ситно, насипи половин мяра — по-малко или повече — и постави в гърне. И вземи вода топла колкото можеш да държиш в нея ръката си. И постави [от нея] през зимата 9 мерки, а през лятото 12. Ако пък имаш бяло вино постави мерки 2 или 3, но червено [вино] не се препоръчва. И така смесвай. И нека пренощува нощ или две, за да се смеси едното с другото. Гледай гърнето да е пълно, постави го на огъня и пази да не възври. Пяната отстранявай и не оставяй по никакъв начин да възври. И така прави и разбърквай и после го покрий да не се задуши, да стои колкото искаш пет или десет дни[5].

Друг начин за [приготвяне] на черно мастило. Нацепи шикалки на половина, а които са големи [нацепи] на три и на че-

тири, тях ги сложи в малко гърне. После насипи вода да се покрият и малко повече. Покрий ги с кърпа да не изветреят и нека да стои три дни, а на четвъртия ден прецеди водата в оловница (оловен съд вер.) и сложи комид три части, а калакан една. При мастилото виж колко имаш, малко ли, много ли, така и ги смесвай и [остави] да стои до сутринта в оловницата всичко смесено. И пиши за славата Божия.

В останалата утайка насипи 2 мери вино и две вода. И да стои 20 дни, тогава го размесвай всеки ден по един път и ще стане като първото мастило[6].

Мурекеп (мастило) за пишене. Земи мазий шикли от доп (шикалки от дъб) и стрий ситно и земи киселина или вино клай го во това да се варит киселината и мазийте и малу сачикръбрус,[7] сиреч церъна боя, и малу замък[8] и малу дудисия[9]; после нека се варит, тури да доет на карар; после прецеди го, тури го во шише клай го на солъньце; колъку да стои солънц се повеке църно се чинит; пак биди (опитай) на книга — ако ти е голо, уще повари го дури да доет на карар. . .[10]

За мурекеп (мастило) да се прави така: шишарки щото ги зимат жените за боя земи 40 драм и строши ги на ситни парчета и тури им една ока оцет добар или вино старо. И нека 15 дена киснат; после тури ги у едно тенджере вино старо или оцето у бакурното тенджере и саде по-добро е у виното и нека врие добре; симни го от огино да истине до 2 саати; после прецеди го сос танечко платно ретечко. . . после струкай сачи умбрус 10 драм замк добр 20 драм тури и них у виното.. . . остави тенджерето да стои три дена и брукай го секи 3 саати на слънце. . . .[11]

ПРИГОТВЯНЕ НА ПИГМЕНТИ И БАГРИЛА

Какво да правиш юстубеч (оловна бяла) — земи куршум или дутя, направи го [на] тенки колета широки и тури у оцет у груне, окачи парчетата калаини внетре у грунето, запечати го убаво; тури го декато не гасне огино жешко, тури ги да стоят 10 дена или 15 дена; после извади ги и стрий ги; тури ги да стоят у сат (съд) просторен широк да исане тако бива добар юстубеч. .[12]

Какво да стопуеш (да се изпече) алчия (гипс), така земи сурова алчия, изми я убаво, па нека исане. . . и строши я на тенки парчета и гледай да туриш белото като сруча; що е после запали фурната 4 или пет саати доде да се усветля; и тога извади ваглищата, измети я убаво сос метлата и гледай да се не бавиш да истине фурната; и тогай фурли алчията внетре и затинси я —

имай капак готов . . . полека по три дена извади я и [с]три на плочата и сей я сос сито гасто и тенко. . . паки докле стане тенка (фина) доволно. . . .[13]

. . .имай латка вода у казано и имай друга вода, латка и студена — готова да не ти липсува водата, и оная що изеде па туриш у алчията ни студена, нито врела, но латка, брукай сос водата околе бакъро, за да не се залепи алчията; брукай и сипувай по малку алчия, колкото можеш да стопуваш (да се разтвори), да не останува парчета, нито да се сгасти наоколо, защо после бива като камен и не се трия. . . И му фурляш вода докле да се напуни бакуро, защото ако туриш многу алчия, ще да напуниш бакуро и вода не зема веке, бива люта и боздисува бакъро, защо се залепува не мош да го извадиш. . . Ицади у чувал или у друго нещо да си излезе водата после ля я (излей я) у керемиди, нека исане на слунце. . .[14]

Како да правиш жълта боя кога работиш некоя голема работа — а ти стъркай хубаво алчия, ситно избъркай я като боя и тури ѝ малко зърнак[15] триен и работи[16].

Жлта. Земи куркуме[17] сир. благ корен, турски зердишав, и имай жлт корен др. 8[17] и тури сухария[19] и озгоре ракия фина, да артише два прста и когато извади добра боя тогай испразни я у друга сухария. . .[20]

. . .зимаш благи корене (куркуме) идин четверт на драмо и го тураш на башка сухария тураш и нему ракия докле да стане доволно, и тогай гледаш и изваждаш боя жлта. . .[21]

Как да правиш гюлбахар (червена боя) кога нема; вземи едно парче жлта охра и зарови я в огъня да стои два саати ако искаш да е по-светло остави охрата в огино един саат[22].

Как да правиш кенавар (цинобър)[23] земи 40 драм артут сиреч живак и 100 драм и тури го в гурне ново и двата харча и запечатай го харно и го тури у конски гной (конски тор) го закопай да стои 40 дена па го обиш ако не се е запраил ти го залепи пак и го остави да стои 6 месеца. И тако бива добре кенавар[24].

Да се прави кинавара, сиреч зиндживара вика се по турски, на гречки кинавара, боя алена: земи живак 100 драм и куршум или дутя по-убаво земи 25 драм мурдасан[25] — драм и стри мурдасано на мермеро по башка у садове, и после тури ги на угаснали ваглища друвени; и имай една направена тенка прачка же-

лезна разбруквай ги, доде да се стопат. После тури ги у живако, да станат едномешани. . . Избруквай ги сос прачката железна, доде видиш железото да побелее. После запечатиш, без затворка и тури ги додекато пуна, сиреч до шията, и да е много огин, и остави да се испече и един [ден] и 1-а нощ. После строши сос едно нещо, извади го, и тако бива добре кинаварин сиреч зиндживара[26].

Кърмас (пурпурна червена). Кога правиш кърмас, земи 50 драм кърмас и 30 драм лотур, и 30 драм чохен шикерджийски. Чохено и лотуро склцай ситно и тури му 100 драм вода и да заври. . . После го прецеди добре и да има стрит кърмас, и пусни го и него да заври мало дори. . . И го симни и тури го да стои от страна на жешко. . .[27]

Какво да правиш вардарамон (медна зелена): тури малечки парчета бакур (медни пластинки) у оцет кескин (силен оцет), унетре у садо бакърен; и покрий го и тури го на местото докато грее слунцето се докрай, на жечина и да стои [се до край], доде да падне оцето (да се изпари). После извади парчетата бакърни и тери ги у друг сосуд да исане и тако бива вардардимон[28].

Черно — земи семките от масълини, изгори ги у силни огин и после ги стръкай харно, ги събери у филджан да исахне, и като исахне после паки тръкай много и тако буде добре черно.[29]

. . .ти собери от фурната сажди и ги стръкай тако буде добре черно. . .[30]

. . .черна — от горены кокала на еленский рогове.[31]

ПОЛУЧАВАНЕ НА РАЗЛИЧНИ ЛЕПИЛА

Какво да праиш туткал[32] земи от кюркчията щото изрезува кожите и застоят парчетата; земи ги и тури ги у вода да киснат от щавата; после тури ги у котел сос чиста вода да врият един ден и да се стопат. Тогай прецеди ги и фърли вуната (вълната от кожата) и онова пак тури го да врие, да се сгасти и да стане гасто. Тогай сипи го у тепция (тава) да се загои като пестил и да истине; тогай насечи го на парчетата и нанижи го на конец и тури го на сенкя да стане. Ако го туришя да слунце и растопува се и усмурдува се[33].

Ако не мош да найдеш табачки, земи от опинчарите сурови кожи. Тогай тури ги да се стопат у вода (да се размекнат) после нека се изцедат от водата. И тогай земи вар и огаси я сос вода

и да е ретка варта като кисело млеко. Тогай помажи ги откаде вуната. И нека стоят дори да фанат да се скубат. Тогай искуби им добре, после напрай парчетата вар и тури ги да стоят, дори да видиш да побелеят. Тогай извади ги, измий ги добре, после да врият — 2—3 дена дори да се скапат. Тогай прецади ги пак тури го да врие да се сгасти и суши го каквото рекохме.[34]

Ако некеш така, ти земи овчи козии нозе и строши ги, и тури ги миени от калта, и нека врият доде се растопат добре. Тогай прецади и кокалете и от вуната; и ако имат многу лой, тури го да застине и отбери лойта, защо после не може да исанува лесно. Като отбереш лойта, тогай паки тури го да доври каквото рекохме, и буркай го да не загорува секи туткал защо ако загори боздисува се и не лепи после.[35]

Вземи замк (растителни гуми) от череша, натопи я в гореща вода и разбърквай както разбъркваш яйце. . .[36]

За да зографусаш сос самк озгоре како калеиа — тури какво турлия (боя) обичаш, тури замк (растителни гуми) у една чаша, после тури вода доде да се покри добре замко, того остави го да се растопи добре. И тогай да имаш трияни бои (бои предварително стрити на плочата за стриване) със вода и секави турлии (тонове, разцветки на боите) и тураш боята у филджано. . . и ги избрукаш добре боите. . .[37]

. . .вземи чисти трици и ги измий добре, да се отдели от тях мътното и да станат чисти. После им налей чиста вода и нека възврят 3—4 пъти. Прецеди ги през тънка кърпа и с тази вода работи лазура на стена. . .[38]

ОБРАБОТКА (ПРЕЧИСТВАНЕ, ИЗБЕЛВАНЕ, ИЗВАРЯВАНЕ) НА РАСТИТЕЛНИ МАСЛА

Ермения за правене безир: да вариш доде се запени после фрулиш юстубеч (оловна бяла) или три [ко]миди и три чеснови глави и като ги оставиш покривай го сос черга когато се прицърват кромидете добр бива симни го от огино.[39]

Кога правиш безир за образ (за рисуване на лица) от пластено безир да вариш: кога фане да врие безиро, а ги му тури мало мурдасен внетре, ама гледай да не кипне. И нека ври дор си загуби пенята и го сними, и да истине, и после работи[40].

. . .земи безир, тури го во едно тенъжере, клай го на огин, ама чувай го да не се запалит; замажи го околу него когато фатит пена да пуцат, земи мурдадесен или устубеч или сулиен (оловна глеч, оловна бяла или миниум) да се пресечат; после извади го да остинет да се здебелит (да се сгъсти). . . после мешай. . . и со нефът, ако сакаш за да ти се сушит. . .[41]

За да лагарисувəш (пречистваш) зехтино или линоладон (ленено масло) за да не жлти боите. Тури у една сухария линоладон и тури и една половин ока ракия люта и кляпчай ги баклицата, и избркай я, и тури я на силно слнце да стои 10 или 15 дена, и секи ден три четири пути разбрукувай го и е лагарисмена тогай.[42]

ОПИСАНИЯ НА СМОЛИ И БАЛСАМИ. ПРИГОТВЯНЕ НА ЛАКОВИ СЪСТАВИ

Тури рецини (смолата мастикс) у тенджере бакрно колкуто ока сакаш и тури го на бакр щото да зима двойна от рацината щото тураш, и турайки го на огино да врие, внимавай да се не расипе, защо се надига много; когато видиш като се надига кипи, тегли го вонка от огино и имай готова духалка — калам, духай го да престане пенята що се надига; или тури у друг сосуд студена вода, и турайки дното на бакъро престая, после тури го паки на огино и така прави го многажди докле да престане надигуването; и тако бива пегу, и излазувайки от огино, имай готово грне бакрно пуно с вода, и сипи я внетре, после собирайки я прилежно, чувай я.[43]

Како да вариш чпирто (спирта) . . . земи едно тенджере со капак порамен, ама да е клайсано (калайдисан съд), тури 3 оки ракия чиста да немат нищо во нея тури во тенджерето, после клай едно сааньче преку ракията да пливат, после клаи го капакот от тенджерето наопаку. . . после замажи го со тесто, после клаи го на огон, и вода тури му во капакот. . так да се варит първит пот саат и пол; после извади го. . . после отцърки го тая що е во сааньчето (да се събере течността, спиртът, който се е събрал в сахана) тури я во шише. . . после пак прави я два поти и пак после още еднош три поти. . . после запали ракията, ако се запалит — чинит; ако не се запалит — пак превари. . .[44]

Верник (лак) со чпирто. Земи тременътина венедичка (венециански терпентин, балсам) или друга ама да е венедичка — е по-убава драм аръдич саку (адричсакъз, борова смола) дра-

ма чпирто седом пути варено драма 8 тури го во шише... да е топло. После клай го во едно тенъджере со вода да врн, ама да е затнато (затворено) шишето и со игла прикини го когда се стоплит, извади го после клая (слагай на) иконата.[45]

Ракия препичана др. 10, сантрака (смола) триена 2 драм, трементина ванедичка 2 драм, тия сите заедно да ги турнш у шише и да ги затиснеш добре, каквото и у другите рекохме и кога се стопит сите заедно изцади ги у сад чист; знай защо колку верницы (лакове) биват сос ракия сакат да са всегда запечатани защо изветреюват.[46]

Верник (лак) со нефт... Земи чам сакузи (мастикс) драма 15 и ардич сакус драма 5 килибар (кехлибар) или сандалос (синоним на кехлибара) драм 27; от смолата половината и другите не я клай во тенъжере како други... кога се запенавит, тури га та смола и тая да се запенавит, когато легне пената извади го изберкай го со нефт помалку да не се запали...[47]

Земи 100 др. сандалози (кехлибар) и тури го добре на мермер или у аван да стане ситно като прах, и турайки го у гръне тури малку нефтия внетре (в случая терпентинено масло) или безир за да не гори и многу поцреюва (при високата температура кехлибара се овъглява) и да се стопи, и турайки го стред у изгасени ваглища, покрий го сос плака, и често го отхлупуй, бркайки го сос едно дрово доде да се стопи добре, и когато видиш защо се стопи, и начина да се пени, извади го абие (веднага) от огино и тури половин ока безир варен на слънцето (избелено на слънце масло) токмо да го згреваш по-напред, после изцеждувай го сос тенко платно за да верникосуваш (лакираш) тенко...[48]

За вернико жлут (жълт лак) земи сандрака 20 драм и сари сабур (екстракт от алое) 10 драм; трий ги добре като прах пресей ги и тури ги у грунето да се стопат; и тури убо и безир [ваден] на слунце (избелен на слънце) префинет тури 5 драм и когато щеш да верникосуваш, тури и невтия (нефта) внетре за да стопи и верникосувай среброто и бива жлут.[49]

Червен верник. Бела чиста сандала триена (сандаракова смола) драм 4 и никартас сир, што е като сунгер (вер. тип червено багрило) драм 4, ракия фина 12, тури ги у сухария затисната, и на жешко място... да вариш докле да излезне боята и тога чувай го изцадено.[50]

ПРИГОТВЯНЕ И ИЗПОЛЗВАНЕ НА БЛАГОРОДНИ МЕТАЛИ

За да праиш трукано злато, тури замк да се стопи сос вода у един филджан по що стане като вода; земи еден чист сосуд или две три капки замк (растителни гуми), имай измиен добре големию пруст и брукай замк после отвори листо на варако златото и тури го перво на сомакията (камък за стриване на бои) и туркай сос трукачо (камъка за стриване) тихо да се не измешу от камико; и като се стрие, после избрукай го унегре у замко подобне земи силно трий сос прусто и замко и златото на околе у сручата; или щом наче да сане и не закачай прусто, ти тогай имай си друга вода при тебе чиста, и саде попрускай една две капки вода и паки три го колкото мош силно. . . И трий ги сос големию пруст 3 саати да го триеш или 4 саати да го триеш подобро бива; и що се стрие да стане като водата, тогай тури озгоре чиста вода и плакни прусто си от златото. И златото да го тураши у един филджан, после остави го от озгоре вода вруз гастото или сос 2 води измий го, така като тураш вода у филджано вруз него избрукай го и остави го нека да се утаи; тогая извади му водата тихо — така 3—4 пути; и що ся и очисти имай го скриено.[51]

. . . да праи сребърни писма земи солимон („сулиен" — сублимат) и живак равно; и тури ги на мермеро заедно сос скаситерон калай и тури оцет кескин (силен оцет) или тури дутя (олово) или тури сребро и трукай ги доде да станат вода; перво склучай калаю или среброто, тогай трукая го добре и като се струка (скълца) добро, тога зимай сос перото калемо и писувай писмо сребурно. . .[52]

. . . да праиш от калаю варак трукано да писуваш по писмото: земи от калайнио варак и земи живок и малко капни оцет кескин — сиреч каквото рекохме впреш — и тогай трукай го сос прустите си каквото и другите трукаме, и така трий го добре да стане като вода; после като се стрие добре, тогай тури повече живак и измешай го добре; тогай и писувай и прилича на сребро. . .[53]

За червенио амбол[54]. Керемнлия (червен пигмент) драм 18, охра стамболска 1 драм и половин драм червен восок куршум, и половин драм лоена свещ и изгори един лис книга, и тури я внетре и стри го силно на мермер сичките заедно и. . . злати.[55]

Земи верник на сандалониу сир на кехлибар и тури у една плоча сос кинаварин добро триено тури и малко зехтин на тре-

мендина (масло с терпентиново масло) сир. нефтия за да стане сир. по танко и тогай тегли златните перя (щрихи и линии със злато); и щом замине половин сахат, или цел сахат тури листо и исбриши го сосо кадиве рунтаво.[56]

Земи жлчка воловска[57] драм 100, тури и балък туткали (рибено лепило) и го стопувай сос вода 5 др. и щом омекне тутакальо и го пригрееш на малки огин, огино тури, а внетре у жлъчка изцаждувайки ги, после тури и ракия, 50 др[7] и тогай тури на огино да врият половин сахат докле да стане по-гасто; тогай изваждаш от огино. . . кога имаш нужда да теглиш златни перя (златни линии и щрихи) тури малку у една пота, сир. плоча, тури и малку ракия, и нека я попие и тогай тегли само перята щото обичаш; и по два сахата, или повеке, тури златото или среброто одозгоре. . .[58]

Гадателни книги

КОЛЕДНИК

Ако се случи месец януари в неделя, зимата ще е добра, пролетта — бурна, лятото — ветровито, овошките ще са много и много от старите хора ще умрат и мир дълбок ще настъпи.

Ако се случи месец януари в понеделник, зимата на места ще бъде тежка, лятото ще е добро, вино ще има много, а овцете и пчелите ще боледуват. Хората ще са здрави.

Ако започне януари от вторника, зимата ще е лоша, пролетта — бурна и дъждовна, лятото — хубаво, а много жени ще умрат, деца много ще се удавят. Виното ще е хубаво.

Ако януари настъпи в сряда, зимата ще е люта, пролетта — зла, а лятото — хубаво. Вино ще има много и овошки. Децата ще умират и мед няма да има, а на търговците търговията ще им се удаде.

Ако настъпи януари в четвъртък, зимата ще е хубава, а пролетта — бурна, лятото — добро. Изобилие ще има, пък и владици ще умрат и ще настъпи мир.

Ако настъпи януари в петък, зимата ще е снежна, пролетта — хубава и лятото също хубаво. От очи много ще се оплакват, виното ще е добро, овците и пчелите ще погинат, житото ще стане скъпо.

Ако настъпи януари в събота, зимата ще е мрачна и снежна, житото ще е скъпо, по хората болести ще тръгнат, а старите ще почнат да умират. А за пчелите ще е добре и виното ще е хубаво.

ТАКА КАЗВА КОЛЕДАРНИКЪТ ЗА БОЖИЧ

Ако бъде Рождество Христово в неделя, то зимата ще е добра, есента — дъждовна, жетвата — ветровита, плодовете — добри и мед много ще има, вино — на места, а за младите хора — смърт.

Ако бъде Божич в понеделник, то зимата ще е много люта, снежна и мразовита и дъждове ще се изсипят много. Няма да

има мед и масло, няма да има вино. Чуждото царство ще осиротее, глад ще има по места и погибел на запад, и велик мъж ще умре.

Ако бъде Коледа във вторник, зимата ще е люта, дълга и без сняг. Есента ще бъде дъждовна и ветровита. Пшеница и овошки няма да има. Виното ще е много, добитъкът ще изпогине, а житото ще бъде доста. За жените и мъжете смърт.

Ако бъде Божич в сряда, зимата ще е зла, есента дъждовна, жетвата добра, пшеница и вино много ще има и овошки. По добитъка мор, а по мъжете — смърт. От северните страни война ще дойде и един цар ще погине и въстание ще има в тези страни и в страните на запад. Мъдър мъж ще умре и глад ще има на изток и много неща ще се сбъднат в царските дни.

Ако бъде Рождество Христово в четвъртък, зимата ще е тиха, есента — дъждовна, жетвата — ветровита, овошки и жито — много и очебол по хората. И за овцете погибел и за младите хора смърт. Амин.

Ако бъде Коледа в петък, през зимата ще има тишина, есента също ще бъде тиха, жътвата — ветровита, а жито на някои места ще има, а на други не. Виното ще е много, и овцете ще станат също много. По жените и децата смърт.

Ако бъде Божич в събота, зимата ще е люта, есента — снежна, жътвата — ветровита. От пшеницата и от всички плодове ще има по малко. Овцете ще намалеят, недъзи и разни болести всякакви по хората ще тръгнат. Много плодове ще имат по трета реколта. Глад на места и силен мъж ще умре. За старците смърт и ще отидат право в рая Божи.

ГРЪМНИК

СКАЗАНИЕ ГРЪМОВНО

През месец септември ако гръмне при растяща луна, то значи за всичко изобилие и здраве на хората, а на царете и великите властители погибел пророкува, пшеницата ще порасне и много ще е. Ако ли пък при намаляваща луна прогърми, то значи, че сняг рано ще падне и зимата люта ще бъде.

Месец октомври. Ако гръмне при растяща луна, то значи, че ще има метеж против князете и войската, а по места и град и преселение, и на четириногите смърт и недъзи много. Ако при намаляваща луна гръмне, то за всички ще е добре.

Месец ноември. Ако гръмне при растяща луна, то дъждове големи ще се изсипят и за пернатите ще бъде гибелно и някои царе свалени ще бъдат. Ако при намаляваща луна гръмне, то за всичко зле ще е.

Месец декември. Ако гръмне при растяща луна над страната, над която прогърми, подвизи ще се случат и зимата късно ще настъпи. Ако ли при намаляваща луна гръмне, то за всички ще е добре и радост голяма и сладка обещава.

Месец януари. Ако гръмне при растяща луна, то сред царете спор ще има и погибел за човеците. Ако ли при намаляваща луна гръмне, то плод много ще има и ядене много.

Месец февруари. Ако гръмне при растяща луна, то много добро обещава и обилие и радост. Ако ли при намаляваща луна гръмне, то пакостни дъждове ще се излеят.

Месец март. Ако гръмне при растяща луна или пък при намаляваща за всичко ще бъде добре.

Месец април. Ако гръмне при растяща луна, то за всичко ще е на добро и на изобилие. Ако ли при намаляваща луна гръмне или потътне, то метеж ще се случи и войска много ще има.

Месец май. Ако гръмне при растяща луна, то в царския двор голяма радост ще настъпи, а на мъжете и на добитъка смърт.

Месец юни. Ако гръмне при растяща луна, то войска ще има, и болест, и с пшеницата беля ще стане, а пък и на водата намаляване предрича, но с житата всичко ще е наред.

Месец юли. Ако гръмне при растяща луна, то ветрове найсилни ще се развихрят и всичките посеви ще узреят. Ако ли при намаляваща луна гръмне, то много болест ще се появи, и сънливост и треска, и многото сеитба нахалост ще бъде и добитъкът ще изнемогне.

Месец август. Ако гръмне при растяща луна, то ще донесе метеж на света. Ако ли пък при намаляваща луна гръмне, то ще е на добро и много масло ще има, и вино също така, но овошките ще са малко.

ГРЪМОВНИК

Гледай тук и разумявай:

Рибите са образи. Овенът е Рим. Близнаците са Търново. Ракът е Русчук. Лъвът е Дунав. Девицата е Романия. Скорпионът е Анадол. Стрелецът е Солун. Козирогът е Сърбия. Юнецът е Влашко. Водолеят е море.

Начало на гръмовника — за времената

Ако в числото на рибите прогърми, това е поява на кит (?) на някои места, овощия и благодат сред човеците по цялата все-

лена. В Цариград глад и гибел, ще се вдигнат един срещу други и за кратко ще настане беда за човеците. Зимата ще бъде отлична, сеитбата ще бъде ранна и добра. В Изтока царското достойнство ще порасне. А между воловете и звероветe ще има гибел от Изтока до Запада.

Ако ли има тътен, то ще има голям смут и много болести навсякъде.

Ако в числото на рибите прогърми нощем, това показва много плодородие за полята, във Вавилон ще има реки, болести по очите, зимата ще бъде добра, по морето голяма радост, а на Запад ще [се събират] войски.

Овен

Ако в числото на овена прогърми, това показва унищожение на всички ценни плодове от изгрев-слънце до запад. Ше има вълци, отрова за звероветe, и показва унищожение на плодовете.

Ако ли има тътен, това е развала на плодовете и глад.

Ако ли прогърми нощем и в началото е силен [гърмежът], по ечемика не ще има плод, а зеленчуците ще бъдат изобилни. В Изтока ще бие град и всички, които бягат, ще изпаднат [в зло]. За всеки плод от всичко ще бъде добре. За варварите предсказва глад, в Цариград голям смут и във Вавилон, както пише, гибел за царете.

Близнаци

Ако в числото на близнаците прогърми, [това означава] борба и голям смут всред човеците, развала на пшеницата, гибел всред арабите, буря за плаващите, късна жътва, голямо унищожение на всякакъв плод, развала на всякакъв плод. Някои силни [люде] ще се надигнат, някой ще падне, малко място ще се оскверни, и много мъже ще бъдат изгонени.

Ако ли има [земе]тръс, то някоя срана ще бъде превзета.

Ако ли прогърми нощем, то ще има много болести и лоши смутове, както пише в Халкидон.

Юнец

Ако в числото на юнеца прогърми, това [означава] развала на пшеницата, смут, болести по очите всред хората, добри плодове и глад на места, а всред царете ще има войни.

Скорпион

Ако прогърми в числото на скорпиона, това предсказва глад и изтребление. Един друг ще започнат да се колят безмилостно. [Това значи] вреда за пшеницата, от северните страни ще падне, и [жителите] ще бъдат грабнати, както отиват едни против други. На Изток ще се смени цар и друг ще се издигне от същия род, и от оръжието ще се пролеят кърви.

Риби

Ако прогърми в числото на рибите, това [означава] силни ветрове, житата ще бъдат неповредени, ще се роди пшеница и ечемик, зимата ще бъде късна и тежка, зеленчуците ще се повредят. Един войвода ще се вдигне [на бунт] и ще погине.

Ако ли има тътен, това [означава] гибел на видни мъже.

Лъв

Ако прогърми в числото на лъва, това [означава] развала на пшеницата и на другите плодове, всред западните страни болести и рани и красти, особено по много славните [люде] и гибел по зверовете.

Ако ли има тътен, това е гибел за мъдрите.

Ако ли прогърми нощем, това ще бъде победа на Вавилон, храната и плодовете ще бъдат добри и [ще има] рани.

Девица

Ако прогърми в числото на девицата, то ще погине царството на другите врагове. Ще има въплощение (?) на някои места. В египетската земя ще има безредие. Плаващите по вода ще имат успех. За житото и зеленчуците показва развала. Зимата ще бъде късна и тежка. По градовете [ще настане] внезапна смъртност. Морето ще се вълнува от ветрове.

Ако прогърми през нощта, [това означава] всякакви злини за варварите, в египетската земя плодове, а в морето погибел. Ще духат студени ветрове.

Везни

Ако в числото на везните прогърми, то [людете] ще се вдигнат един против другиго, и ще има войни, и сеч, и глад, и болести, и намаление голямо от зверовете, боледуване от заушница,

славна зима, и ще има плодове. Реките ще придойдат много. Ще има много пожари и много болести, и преселение на мнозина, и голям смут.

Ако ли има [земе]тръс, това [означава] голяма смъртност.

Ако прогърми през нощта, това показва добро за кладенците. Показва изобилие на вино и на всичко. И ще се вдигнат [людете] един против другиго, и цар против царя, и по земята ще има смут.

Стрелец

Ако прогърми в числото на стрелеца, в тази страна ще настане безредие. Това показва развала на пшеницата и на другите плодове. А ще има прекрасни плодове. Всяко четвероного ще има приплод. Зимата ще бъде късна. На места добитъкът ще бъде изклан. В Истока ще има глад. Ще се явят много скакалци. На Изток плодовете ще паднат и ще се потопят в морето.

Ако ли прогърми нощем, то в тази земя, гдето прогърми, ще се явят люти болести. Ще има много и добри плодове, както пише във Вавилон. А корабчиите в Истока ще погинат, ще се извърши сеч, и всички ще бъдат избити.

Козирог

Ако прогърми в числото на козирога, то на четвъртия ден ще има много дъжд. По морето ще има много лошо време. [Ще настане] гибел за онези, които плават. По местата, гдето се води война, ще има град и буря; поради това ще има и глад, въстание и ропот против царя, и ще бъде избран друг цар. В източната земя ще настане зло изтребление, силни люде ще бъдат съборени, и [ще има] болести.

Ако ли има [земе]тръс, в тази земя ще има глад.

Ако ли прогърми нощем, то ще има голямо безпокойство. В църквата ще се явят лъжи, после чрез хитрост и болест ще паднат; ще има малък глад, и виното ще се увеличи.

Рак

Ако прогърми в числото на рака нощно време, показва плодородие по зеленчуците, всред човеците малък смут. Ще има разбойници и добри плодове.

Водолей

Ако през числото на водолей прогърми през деня, в тази страна ще има голяма радост. Пшеницата ще се умножи, а малко

и виното. Зимата ще бъде много добра. Ще се родят много овощия. [Това означава] гибел за влечугите. В царския дворец ще станат много неща, ще има пагуба по градовете, война на някои места, роптание между [хората] и смяна на избрани мъже.

ЛУННИК

СКАЗАНИЕ ЗА МЕСЕЦА

Септември. Ако право стои, то е на глад. Ако е полегат то е на берекет.

Октомври. Ако право стои, то зимата е добра. Ако е положен, то зимата е зла.

Ноември. Ако право стои, то ще вали много дъжд. Ако ли е полегат, то е на хубаво.

Декември. Ако право стои, то зимата е зла. Ако е полегат, зимата е добра.

Януари. Ако право стои, то е на хубаво. Ако е полегат, то ще има много дъжд.

Февруари. Ако право стои, то е на берекет. Ако ли пък е полегат, то малко скъпо ще стане.

Март. Ако право стои, то ще има много болести и силни ветрища ще веят. Ако ли е полегат, то всичко ще бъде добре.

Април. Ако стои прав, то ще е дъждовито. Ако ли е полегат, то за добитъка ще има смърт и пак ще е дъждовито.

Май. Ако право стои, то е на добре. Ако ли е полегат, то ще има смърт за човеците и глад.

Юни. Ако право стои, то е на дъжд. Ако ли е полегат, то всичко ще върви на добре.

Юли. Ако стои право, ще е на добро. Ако е полегат, то пак е на добро.

Август. Ако право стои, то ще паднат големи дъждове. Ако ли е полегат, то ще има смърт за добитъка и човеците.

ОТТУК ДА УЗНАЕМ КОЙ МЕСЕЦ Е СЪПРОВОДЕН С БУРИ, ИЛИ КОЙ Е СУШАВ, ИЛИ СТУДЕН, И КАКВО ДОБРО ИЛИ ЗЛО НОСИ, И КОЯ ЛУНА Е ПРАВА ИЛИ ПОЛЕГАТА

Месец септември, наречен руен

Неговата луна се ражда в първия час на деня, свети 30 дни и 360 часа.

Ако луната му бъде права, то ще има много прираст [на добитъка] и ще духат добри ветрове.

Ако прогърми, когато луната расте, то ще има изобилие във всичко и здраве всред човеците.

Ако ли прогърми, когато луната залязва, то ще има сняг.

Ако ли затътне, то показва дъжд.

Ако ли падне ниско мъгла, то ще има много войни.

Ако ли луната му е кървава, това [означава] пагуба за всички люде.

Ако ли се яви мълния от ведро небе, това [означава] развала за пшеницата.

Ако през дните на този месец има гръм или мълния, то ще има дъжд и голяма тишина, потоците ще придойдат, житата ще дадат много плод и ще има ястия от всякакви неща.

Ако през този месец има гръм или мълния през нощта, всред човеците ще [настане] голям страх, силните във война ще погинат от меч и людете ще намалеят.

Ако през този месец има [земе]тръс през деня, житата ще бъдат сухи, всред човеците ще има голям страх и бледнеене и големи дъждове.

Ако ли има през нощта [земе]тръс, то князете на тази земя ще погинат.

Месец октомври, наречен листопад

Неговата луна се ражда във втория час на деня и свети 30 дни.

Ако неговата луна бъде полегата, то ще има дъждове.

Ако ли мъгла се издигне на небето, това [означава] смърт всред людете

Ако луната му бъде кървава, то ще умре велик мъж и първата сеитба ще се повреди от слънцето.

Ако ли има мълния от ведро [небе], ще има много язви и недостиг на жито.

Ако прогърми, когато луната расте, показва смърт и грешка в сеитбите, и ще има риболов.

Ако затътне, показва радост и голяма благодат.

Ако ли има тътнеж на първи, втори, трети, четвърти или шести [ден], или в светъл ден, то от Изтока ще има безредие.

Ако ли прогърми, когато луната захожда, ще има добро от всичко.

През този месец, ако има гръм през деня, или пък мълния, всички от изток до запад ще се зарадват, египетската земя ще изпадне в безсилие, [жителите ѝ] ще погинат поради завист и зверове ще ги изядат.

Ако ли през нощта има гръм и мълния, ще има пожари на някои места и ветрове в [разни] страни. Много кораби ще бъдат потопени, домове ще бъдат разорени и обеднени. Ще се явят много зверове, и всред добитъка ще има приплод.

Ако през този месец има [земе]тръс, по земята ще има много войни, и морето ще намалее, дъждовете ще зачестят, и ще има много жито.

Ако ли земята се разтресе нощем, ще има скръб всред людете и силен глад. Людете ще се умножат и ще се явят други. [Ще има] дъждове и овощните дървета не ще дадат своя плод.

Месец ноември, наречен просинец

[Луната му] се ражда в полунощ. Ако неговата луна бъде права, то показва дъжд, ако ли е полегата — студ.

Ако прогърми, когато луната расте, това [означава] много дъждове и вино много, смутове между людете, на Запад смърт на знатни и стари мъже.

Ако затътне, ще има много жито.

Ако ли от небето се чуе шум, това [означава] смяна на владетели и голяма тъга в тази страна.

Ако ли [се яви] мълния на ведро [небе], то носи добро за всичко, добра зима и много жито.

Ако през този месец има гръм или мълния денем, ще има много дъждове, ще има много жито, в арабската земя ще има смут, човеци ще хванат човеци и ще се борят. Войската им ще погине, мнозина ще погинат в битки и градовете в тази страна ще бъдат разорени.

Ако през този месец денем има земетръс, [означава] мир и голяма любов за царете, голяма радост всред човеците и много дъждове. Житата ще бъдат изобилни. Ще има [много новородени] младенци, и добитъкът [ще се умножи].

Ако ли има земетръс, ще има траен мир и няма да има печал, но голяма радост. Оранта [ще бъде] много, а житото [ще бъде] оскъдно. Онези, които плават по море, ще се умножат.

Месец декември, наречен студен

Неговата луна се ражда в полунощ и свети 30 дни. Ако неговата луна е права, това [означава] люта зима.

Ако ли е полегата, това [означава] студ и ще има много ветрове.

Ако ли прогърми, когато луната расте, в някоя страна ще има смут. Сеитбата ще бъде ранна и добра, а късната ще се развали от южното слънце.

Ако ли прогърми, когато луната залязва, това предсказва всякакво добро.

Ако ли има тътен, показва радост и изобилие във всичко.

Ако ли се яви мълния на ведрина, то носи немощ и зло.

Ако през този месец денем има гръм или мълния, мидяните и арабите ще започнат война и ще бъдат пленени, а царят им ще умре от отрова, а велики боляри ще погинат в сражение. На Изтока ще има много дъждове и много жита и навсякъде [ще има] овощия.

Ако ли има нощем гръм или мълния, родилките ще умрат от внезапна смърт. Царят ще се опълчи против силни мъже и ще ги погуби.

Ако през този месец денем има земетръс, тогава в този град и този народ войните ще изоставят [своя] цар. И в този ден зверовете ще погинат.

Ако през нощта има земетръс, [това показва] много войни и много изтребление на този народ. Нов цар ще завземе [този народ] и това царство. [Неговият цар] ще остави царството и ще избяга в друга страна и друг цар ще завладее царството му. Царството ще опустее и няма да има дъжд, нито жита, докато не възвърнат царя си и градовете не се умирят.

Месец януари, наречен коложег

[Неговата луна] се ражда в полунощ и свети 30 дни. Ако луната му е права, това [означава] насилие и много плод на места.

Ако прогърми, когато луната расте, означава зло за всичко и болести. Първата сеитба ще бъде добра, а последната лоша.

Ако ли има тътнеж, то разбойничеството ще бъде прекратено.

Ако ли протътне, няма да има никакво зло.

Ако ли има [земе]тръс, ще се роди вино и ще има жито.

Ако се яви мълния на ведро [небе], това носи смърт за войската.

Ако прогърми, когато луната захожда, линовете ще се оставят и [не] означава] добро.

Ако през този месец има [земе]тръс денем, [предсказва] много плод. Потоците ще придойдат, и [ще има] много овощия.

Ако [има] нощем [земе]тръс, [това показва] междуособни войни, убийства, много въздишки и сълзи всред людете. Ще настъпи смущение в градовете и морето и дълга зима, а житото и овощията ще бъдат много.

Месец февруари, наречен сечан

[Луната] се ражда в полунощ и свети 28 дни, ако [годината] е високосна — 29 дни. Ако луната му бъде права, [означава] добро за всичко и ще бъде ведро.

Ако ли е полегата, то [означава] студ.

Ако прогърми, когато луната расте, показва много добро, изобилие във всичко, вино и жито.

Ако ли има тътнеж или [земе]тръс, то [означава] спадане и пакост, а за добитъка ще бъде смърт и пагуба.

Ако ли [се чуе] шум от небето, то ще умре знатен мъж и късната сеитба ще пострада.

Ако на небето се възкачи мъгла, ще се родят овощия, ще бъде добре за добитъка и ще има плод.

Ако луната е кървава, овощията ще процъфтят и ще има много маслини.

Ако прогърми, когато луната захожда, то ще има дъждове и пакости.

Ако през този месец прогърми денем и [се яви] мълния, [това показва], че ще бъдат заточени боляри с големи синове и [ще има] пожари на някои места, житата ще бъдат изобилни, бедните ще се въздигнат, а богатите ще се смирят, старейшините ще ги сполети голямо зло и много люде ще бъдат преселени.

Ако ли има гръм или мълния нощем, в морето за корабите ще има големи битки, житото ще бъде много, добитъкът ще даде голям приплод, болярите помежду си ще започнат борби и пак ще се смирят.

Ако има [земе]тръс през нощта, [ще настане] размирие всред човеците и смърт по градовете. Людете ще погубят княза на тази земя, много църкви ще запустеят и [ще има] много жито.

Ако [се яви] мълния на ведро [небе], показва смърт по света и печал за царя.

Месец март, наречен сухий

Неговата луна се ражда в полунощ и свети 31 дни.

Ако луната му бъде права, то [ще се явят] много красти, ветрове и различни студове.

Ако ли е полегата, то [ще има] голяма ведрина.

Ако ли прогърми, когато расте, показва много добро, много жита, маслините ще изобилствуват. От небесата ще падне манна. От изток до запад ще има радост за пчелите, а за онези люде, които живеят на север, показва война.

Ако ли има тътнеж, в тази земя ще настане глад, късната сеитба ще бъде лоша, краищните градове ще бъдат сполетени

от беда. Ако има и дъждове, показва смърт всред людете.

Ако ли прогърми, когато луната захожда, то ще има всякакво добро, и вино, и жита ще се родят.

Ако през този месец има денем гръм или мълния, то земята ще даде своя плод, а рибите ще погинат. Добитъкът ще има много приплод. Болярите и царете ще се смирят. На изток и на запад ще има много смърт.

Ако има през деня земетръс, това [означава] гибел за конете, овцете и за всякакъв четирикрак добитък.

Ако ли има земетръс през нощта, във всички градове ще има врява и смут, много места ще паднат, много църкви ще опустеят, живущите на изток човеци ще бъдат сполетени от много болести. Онези, които живеят по морето и при реките, ще се преселят, а градовете от печал ще паднат, после ще получат радост.

Ако през този месец прогърми, показва много добро.

Ако ли потътне, то носи глад за целия свят.

Ако ли удари мълния или блесне на ведро [небе], показва смърт за царя.

Месец април, наречен лъжитрав

Ако луната му бъде права, то ще бъде ведро.

Ако ли бъде полегата, то по людете и добитъка ще се явят рани и ще има дъждове.

Ако ли прогърми, когато луната расте или захожда, то показва много добро за земята, ранната жетва ще бъде добра, ще се роди вино и ще има много мед.

Ако ли затътне, ще има голям глад, ще погинат знатни мъже и всред людете [ще настане] нечакана война.

Ако ли има тътнеж, то в тази страна ще има война, безредие и много болести.

Ако ли има [земе]тръс, то [ще се разразят] силни ветрове с град и плодовете ще се развалят.

Ако има земетръс през деня, то близките царе ще поведат война помежду си и когато настане смущение, всред людете ще се яви гняв и омраза. Славни мъже ще погинат. Ще има много дъждове, много жита и овощия.

Ако има [земе]тръс през нощта, в тази земя [ще настане] смут всред людете, ще си отидат князе, ще започнат да мислят зло за старейшините и да презират своя цар. Западният цар ще умре. [Ще има] много дъждове, а когато се свърши лятото [ще има] много жито. В Египет ще има мед.

Ако ли [се яви] мълния на ведро [небе], това [означава] смърт на влиятелни люде.

Месец май, наречен травен

Ако луната му бъде права, то ведрината на този месец показва добро за всичко.

Ако е полегата, то [показва] смърт.

Ако прогърми, когато луната расте, [това показва] изобилие на всякакви овощия, голям смут в света и гибел по добитъка.

Ако потътне, то показва глад и болести.

Ако има тътнеж, [ще настанат] силни и внезапни дъждове, голям мор вред хората, старците ще бъдат отхвърлени.

Ако падне ниско мъгла, то ще принесе голямо изобилие, за децата ще бъде добре, а късната сеитба ще се повреди от слънцето.

Ако падне мъгла и роса от небето, то ще бъде добре, късната сеитба ще бъде добра, овощията ще намалеят и виден мъж ще умре.

Ако през този месец има гръм или мълния денем, то показва много ветрове и град, реките ще се изпълнят с вода. Морето ще се развълнува от силни бури. Вред малките деца [ще настане] гибел. Ще има много големи риби. Сеитбите ще принесат много плод. Човеците ще изпаднат в блуд. Жените, които са непразни, ще останат безплодни. На царя ще бъдат поднесени много дарове — отвсякъде ще му докарат коне и роби и в царския двор ще настане радост. В източната земя ще има голям глад и междуособна война и ще се избият един другиго.

Ако ли има гръм или пък мълния през нощта, житото ще даде много плод. Няма да има нито дъждове, нито вятър, но ще има суша. Изворите и реките ще пресъхнат. Жените ще останат безплодни. Вред родилките ще настане смърт. От Изтока ще излезе цар, а после ще погине като узурпатор.

Ако през този месец има земетръс денем, то в много градове ще настане смут, ще погинат във война и бедните ще се обогатят. По цялата земя ще има плодородие, а в града, където ще има [земе]тръс, ще настане плодорие във всичко. Раните и болестите ще изчезнат от това място и пчелите ще дадат мед.

Ако ли има нощем земетръс, то [това] носи мир за царете на това място. Дъждовете ще се засилят, в тази земя ще има много плод, а тази земя ще започне да се противи.

Месец юни

Ако неговата луна е права, то [ще бъде] студено и [ще има] дъжд.

Ако ли е полегата, то [ще бъде] ведро и студено.

Ако през този месец прогърми, когато луната расте, ще има

голям смут, всяка войска ще бъде разбита, царят на Запада ще започне война и велик мъж ще умре.

Ако ли потътне, тогава показва също и болести.

Ако ли луната му бъде кървава, то ще се родят маслини, овощията ще забъркат плода си и късната сеитба ще се повреди.

Ако ли прогърми, когато луната захожда, то [ще има] дъждове и [ще бъде] студено. Ако ли има [земе]тръс, то овощията ще бъдат малко.

Ако ли има обилен дъжд, това [означава] смърт всред людете.

Ако през този месец денем има гръм или мълния, човеците ще бъдат милостиви и справедливи помежду си и ще намерят радост в делата на своите ръце. Защото земята и небето ще дадат своята благодат.

Ако ли нощем има гръм или мълния, [ще настане] болест и смърт всред човеците и добитъка, конете и овцете. А по целия свят и за аравитянския княз, и за този народ, в чийто град се случи знамението, [това] означава погибел. После в тази земя [ще настане] радост и изобилие.

Ако през този месец денем се случи [земе]тръс, то царете ще бъдат забележителни, князете ще се смирят, смирените ще се възрадват и велики [люде] ще погинат във война. Радост ще настъпи на това място, гдето стане [земе]тръсът и ще има много жито.

Ако ли има [земе]тръс през нощта, то [ще настане] преселване [на людете] по някои места, както и гонения и гибел на това място, а след това голяма радост. Дъждовете ще закъснеят и ще продължат.

Ако ли [се случи] мълния на ведро небе, това показва смърт за мъжете и за добитъка.

Месец юли

Ако луната му бъде права, то през този месец ще бъде ведро, [ще има] здраве между човеците и изобилие във всичко.

Ако ли е полегата, то [ще има] много пшеница и дъждове.

Ако ли прогърми, когато луната расте, показва всякакво добро. Велик мъж ще умре. Граничните градове ще бъдат сполетени от беда, а четвероногите ще бъдат ялови.

Ако ли има тътнеж, или тътнене, то ще бъде превзета някаква земя.

Ако ли прогърми, когато луната залязва, всяко благо ще бъде изобилно и каквото побегне, ще бъде намерено.

Ако през този месец има гръм или мълния през деня, по целия свят ще има смут, земята ще даде своя плод, но няма да

го даде навреме. Големите планини и морето ще се развълнуват на някои места. В Ефрем ще настане внезапна смърт, сеитбата ще бъде късна. Ранната [сеитба] ще бъде плодовита. [Ще има] големи дъждове и ветрове. Ще се явят скакалци, но не ще сторят пакости. [Това означава] смърт за всяко известно животно. Зимата ще [бъде] кратка, овощията изобилни. [Това показва] за западните люде и народи гибел. Царят им ще бъде сменен.

Ако ли има през нощта гръм или мълния, то в аравитянската земя [ще се роди] много жито. Всред етиопците ще се събере съвещание за война — както и в другите народи. И те ще направят война чак до Вавилон. Тогава западните народи, бидейки изнемощели, ще се разболеят и ще проплачат. Онези от тях, които останат, ще спечелят победа. Чак до Етиопия ще настане смут, както и между източните и между западните [народи].

Ако през този месец има [земе]тръс през деня, то в земята на арабите ще настане вълнение, между безверните люде гибел, и князете им ще погинат. Ще се вдигне народ срещу народ и житата ще намалеят.

Ако ли има [земе]тръс през нощта, то в този град [ще настане] голямо зло. Варварският народ ще се вдигне. Велики боляри ще се смирят и ще се преселят от това място. Дъждът през пролетта ще продължи, а в края на годината ще има големи дъждове. Късните жита ще бъдат обилни, но ще има много скакалци и те ще бъдат опустошени.

Ако ли се яви мълния на ведро [небе], то царят ще бъде сменен.

Месец август

Ако луната му бъде права, то във всичко ще има голямо изобилие.

Ако ли е полегата, то ще има болест между човеците и добитъка и дъждове [ще валят].

Ако ли през първия ден прогърми или затътне, или пък има силни ветрове, или земята се разтресе, то [ще настанат] големи зноеве. Първите овощия ще изгорят по дърветата поради слънчевия пек, лозята ще изсъхнат и гроздята ще се загубят заради Божия гняв.

Ако прогърми, когато луната расте, на четвъртия ден, или пък има тътнеж, това показва смърт на велики мъже, смут по земята и много зло в тази земя.

Ако ли затътне, то няма да има никакво зло и ще бъде добре за всичко.

Ако ли прогърми, когато луната захожда, [това показва] добро за всичко.

Ако през този месец денем има гръм или мълния на изток и на запад, то ръкописанията ще бъдат отхвърлени, земята ще даде своя плод, а после онези, които дойдат, ще го изядат и ще превземат тази земя. Ще се явят разбойници и [ще станат] убийства.

Ако ли има нощем гръм или мълния, то [людете] ще въстанат против царя, и той внезапно ще погине. В източната страна ще има жита, зверовете ще започнат да ядат човеци и [ще настане] погибел за велики люде.

Ако през този месец има земетръс през деня, това [означава] печал и скръб за това място. Някоя голяма църква ще бъде опожарена, овощията и дърветата ще изгорят, лозята ще изсъхнат и гроздето ще погине поради Божия гняв.

Ако ли удари мълния или блесне на ведро небе на 29-ия ден, то ще настъпи люта зима, ще бъде студено и през лятото. Мнозина ще въстанат и ще има война.

ЗОДИАК

КОГА СЛЪНЦЕТО ВЛИЗА И ИЗЛИЗА ОТ ЗОДИЯТА

Първата зодия е Овен и в нея влиза слънцето на 13 март и се намира в нея 30 дни и 10 часа. И така излиза от нея и влиза в Телец на 12 април в 11 часа през нощта. И се намира в нея също толкова дни и часове. След това влиза в Близнаци на 13 май в 9 часа през деня. В рак на 12 юни в 7 часа през нощта. И влиза в Лъв на 12 юли в 5 часа през деня. След това влиза в Дева на 12 август в 13 часа през нощта. И влиза във Везни на 11 ден от месец септември в 1 часа през деня. И влиза в Скорпион на 11 октомври в 11 часа през нощта. А в Стрелец влиза на 11 ноември 9 часа през нощта.След това влиза в Козирог на 11 ден от декември в 7 часа през дни. Влиза във Водолей на 11 януари в 5 часа през нощта. И влиза в Риба на 10 ден от месец февруари и се намира в нея точно 30 дни и 18 часа и изпълва цялата година. И пак до 13 ден на месец март и пак започват отначало зодиите от 13 ден на този месец.

ПОПРАВКА НА ЗОДИИТЕ

Месец март. През целия месец от земята сила идва и от човека излиза храчката, и тялото с кръв се пълни и кръв да си пускаш е добре и билки да пиеш, и да се миеш често. Яж сладко и гърлото си плакни и сутрин да плюеш. Добре е да ядеш птиче

месо и яйца. Пази се от много ядене и от суха риба. На тридесети март лястовиците от зимовището ще се вдигнат.

Месец април. През този месец ти трябва да ядеш млада зеленина, и агънце, и яйца, и риби речни и блатни, и птиче месо, и да пиеш вино добро и масло дървено и оцет, и да се миеш често, защото вятър от изток идва и цвят създава. Добре е да не се гневиш и да се пазиш от сухо ястие и от сурово, и от суха риба и от солена.

Месец май. През този месец добри ветрове веят. И водите са чисти, и река Нил прелива. А в човека отрова и жълтеница се случва да се умножат. Трябва кръв от ръцете да си пускаме и да се лекуваме, и да пием билка очистваща, за да бъде червото ни от отрова изчистено. И ястие яж крехко и прясно, и мляко пий сутрин и вода студена. Пази се от говеждо месо и от козе, от солено ястие и от кисело.

Месец юни. През този месец царете са силни. И времето е топло и влажно, а човека от отрова и жълтеница много е оборен. Сутрин вода да пиеш е добре и да си миеш краката със студена вода. От ястията яж яре тлъсто и прясна риба, и диви птици и кисело мляко, и ястие с оцет. От глад се пази и от горещи гозби и не се кисни в банята.

Месец юли. През този месец горещи ветрове веят и човек отслабва, и болести много се появяват. Бълхи и мухи се сдружават и плод създават. Яж яре и яхния и кисела армея, и сутрин студена вода да пиеш е добре. Пази се от сладко и от горещи гозби, и от ракия, и от сухо ястие, и от пек.

Месец август. През този месец започва да духа западен вятър и овошките стават, и прах много има, и страшна горещина. Трябва да не се трудиш, но не се отпускай. Гореща вода пий и сладко ястие и кисело яж, и тикви. От цвят водата да миришеш е добре. Пази се да не спиш през деня.

Месец септември. През този месец има смесено и студ и горещина, на човека лицето му се разваля. Много вино не пий, сладко яж, билки и шербет пий и топло ястие, месо кокоше и тлъста риба, и мляко прясно да пиеш сутрин и вечер, и вечер да седиш край река е добре. Пази се от говеждо месо, и от козе, и от баня.

ГАДАЕНЕ ЗА ДОБРИ И ЗЛИ ДНИ

ЛОШИ ДНИ

Септември има тридесет дни, денят има 12 часа, а нощта 12. Лошият ден е вторият, а другият е двадесет и първият.

Октомври има 30 дни. Дните са по 10 часа, а нощите по 14. Лошият ден е вторият, а другият е двадесет и първият.

Ноември има 31 дни. Дните са по 11 часа, а нощите са по 13 часа. Лошият ден е 8, а другият е 20.

Декември има 31 дни, а в деня 9 часа, а в нощта 15. Лошият ден е вторият, а другият е двадесет и първият.

Януари има 31 дни. Дните са по 10 часа, а нощите по 14. Лошият ден е вторият, а другият е двадесет и шестият.

Февруари има 28 дни. Дните са по 11 часа, а нощите по 13. Лошият ден е 6 и 24.

Март има 31 дни. Дните са по 12 часа, а нощите са по 12.

Април има 30 дни. Дните са по 13 часа, а нощите са по 11. Лошият ден е десетият.

Май има 30 дни. Лошият ден е вторият и двадесет и първият.

Юни има тридесет дни, денят има 15 часа, а нощта 9. Лошият ден е седмият, а другият е двадесетият.

Юли има 31 дни. Денят е от 14 часа, а нощта от 10. Лошият ден е 6, а другият е 20.

Август има 31 дни. Денят е по 13 часа, а нощта по 11. Лошият ден е 6, а другият е 28.

ЗЛИТЕ ДНИ (КОИТО РАЗКРИ БОГ НА МОЙСЕЙ)

За злите дни, които разкри Бог на пророк Мойсей, да ги покаже на синовете израилеви:
Месец януари — 2 и 4; месец февруари 1 и 23; месец март — 4 и 20; месец април — 3 и 20; месец май — 6 и 20; месец юни — 3; месец юли — 6 и 22; месец август — 4 и 15; септември — 3 и 24; октомври — 3 и 21; ноември — 1 и 11; декември — 7 и 14. Тези дни се казват зли за всяко дело. Нищо през тях не започвай. Тези са добри: септември — 1, 4, 15; октомври — 4, 10; ноември — 7, 8, 9, 27; декември — 6, 10, 15, 23; януари — 3, 17, 23; февруари — 3 и 14; март — 7, 9; април — 4, 5, 15, 20; май — 3,4, 28; юни — 12, 15; юли — 5, 9, 17, 18, 27; август — 7, 19, 24.

СКАЗАНИЕ ЗА ДНИТЕ ПРЕЗ КОИТО ТРЯБВА ДА СЕ ПАЗИШ

През първия ден на луната пази се по средата на деня. Третият ден целият е лош. През четвъртия се пази сутрин. Петият ден целият е лош. На шестия се пази сутринта. Седмият ден е лош, пази се по средата на деня. Осмият ден е лош, до обед, пази се сутринта. На деветия ден се пази от вечерта. Десетият е добър. На петнайсетият ден се пази от вечерта. Шестнайсетият е от сутринта добър, а после става лош. На седемнайсетия ден се пази сутринта. Осемнайсетият е до обед добър. Деветнайсетият е

целият добър. Двадасет и първият ден сутринта е лош. На двадесет и втория, който кълне, след 7 години ще умре. Двадесет и третият е добър. Двадесет и седмият е добър. На двадесет и осмия се пази от вечерта до пропяването на петела. Двадесет и деветият е сутринта лош. Тридесет и първият ден е целият добър.

ПОСОЧВАНЕ ЗА ДОБРИТЕ И ЛОШИТЕ ДНИ СПОРЕД ЛУНАТА

Първият ден е лош сутринта. Вторият ден е лош на пладне. Третият ден е лош по средата. Четвъртият ден е лош сутринта. Петият ден е лош в третия час. Шестият ден е лош от сутринта. Седмият ден е лош целият. Осмият ден е лош по средата. Деветият ден е лош сутринта. Десетият ден е добър. Единадесетият ден е добър. Дванадесетият ден е лош сутринта. Тринадесетият ден е добър. Четиринадесетият ден е добър. Петнадесетият ден е лош вечерта. Шестнадесетият ден е лош сутринта. Седемнадесетият ден е целият лош. Осемнадесетият ден е лош сутринта. Деветнадесетият ден е лош по средата. Двадесетият ден е добър целият. Двадесет и първият ден е целият лош. Двадесет и вторият ден е целият добър. Двадесет и третият ден е целият добър. Двадесет и четвъртият ден е целият лош. Който се кълне на двадесет и петия ден, ще изпадне в беда. Двадесет и шестият ден е целият добър. Двадесет и седмият ден е целият добър. Двадесет и осмият ден е лош сутринта. Двадесет и деветият ден е лош в един часа през деня. Тридесетият ден е целият добър.

Това са дните, за които Бог разказа и обяви на своя свещеник Сихар, за да ги оповести на човешките синове

Това са негови [на Бога] дни, които всеки човек трябва да знае да спазва: от всеки месец по два дена, за извършване на всяко дело, което човек върши, било засаждане на лозе или на маслини, или на плодни дървета от всякакъв род за засаждане и подрязване, било за търговия, за пътуване, за лекуване от болест или за кръвопускане, или за сключване на брак, или за призоваване на угощение и прием, или за почване на сеитба или за каквото и да било дело, начевано от човека — понеже тези дни са установени от Бога. Месец септември 3-и и 24-и, месец октомври 3-и и 21-и, месец ноември 5-и и 12-и, месец декември 6-и и 24-и, месец януари 8-и и 24-и, месец февруари 1-и и 26-и,

месец март 3-и и 20-и, месец април 3-и и 20-и, месец май 3-и и 21-и, месец юни 1-и, 15-и, 20-и, месец юли 6-и и 28-и, месец август 4-и и 15-и. Като лоши дни трябва да се спазват: септември 4-и и 25-и, октомври 5-и и 22-и, ноември 9-и и 10-и, декември 2-и и 26-и, януари 18-и и 25-и, февруари 12-и и 27-и, март 4-и и 21-и, април 2-и и 23-и, май 6-и и 20-и, юни 6-и и 28-и, юли 7-и и 28-и, август 3-и и 14-и.

Посочване на добрите дни

Гледай внимателно, пресмятай и познай в коя зодия се намира луната и разбери, дали зодията е добра, лоша или средна. Ако зодията е добра, всичко, което се върши в такъв ден, ще бъде добро. Ако зодията е лоша, не трябва нищо да се върши през този ден. Ако луната се намира в средна зодия, то и този ден е среден за всичко и зло, и добро, както е пътят по средата, като съчетава доброто с лошото. Когато луната е в [зодия] Скорпион, тогава ние сме склонни към онова, що е средно. Ако луната се намира в добра зодия, то подобава да се започне всякакво дело и ти прави всичко, каквото пожелаеш, без [никакво] колебание. Ако се намира в средната [зодия], върши го и тогава, но не си пущай кръв, нито вари билки, нито ги пий. Ако ли пък луната бъде в лоша зодия, то не прави нищо. И така разглеждай всичко и [тогава] действувай. Ако ли се намира в Скорпион, тогава се пази от всичко.

За удобните, добрите, злите и средните зодии

Овен, Близнаци, Дева, Риби са удобни и добри. Рак, Лъв, Козирог са лоши. Юне, Везни, Стрелец и Водолей са по средата между добрите и лошите. Скорпион е най-лоша от средните, не толкова обаче, колкото при другите зодии.

ДОБРИ, СРЕДНИ И ЛОШИ ЧАСОВЕ НА ДЕНЯ ОТ СЕДМИЦАТА

В неделя 1-ият час е добър, 2-ият час е добър, 3-ият час е лош, 4-ият час е среден, 5-ият час е добър, 6-ият час е лош, 7-ият час е среден, 8-ият час е добър, 9-ият час е добър, 10-ият час е лош, 11-ият час е среден, 12-ият час е добър, 13-ият час е лош, 14-ият час е среден, 15-ият час е добър, 16-ият час е добър, 17-ият час е лош, 18-ият час е среден, 19-ият час е добър, 20-ият

час е лош, 21-ият час е среден, 22-ият час е добър, 23-ият час е добър, 24-ият час е лош.

В понеделник 1-ият час е среден, 2-ият час е добър, 3-ият час е лош, 4-ият час е среден, 5-ият час е добър, 6-ият час е добър, 7-ият час е лош, 8-ият час е среден, 9-ият час е добър, 10-ият час е лош, 11-ият час е среден, 12-ият час е добър, 13-ият час е добър, 14-ият час е лош, 15-ият час е среден, 16-ият час е добър, 17-ият час е лош, 18-ият час е среден, 19-ият час е добър, 20-ият час е добър, 21-ият час е лош, 22-ият час е среден, 23-ият час е добър, 24-ият час е лош.

Във вторник 1-ият час е среден, 2-ият час е добър, 3-ият час е добър, 4-ият час е лош, 5-ият час е среден, 6-ият час е добър, 7-ият час е лош, 8-ият час е среден, 9-ият час е добър, 10-ият час е добър, 11-ият час е лош, 12-ият час е среден, 13-ият час е добър, 14-ият час е лош, 15-ият час е среден, 16-ият час е добър, 17-ият час е добър, 18-ият час е лош, 19-ият час е среден, 20-ият час е добър, 21-ият час е лош, 22-ият час е среден, 23-ият час е добър, 24-ият час е добър.

В сряда 1-ият час е лош, 2-ият час е среден, 3-ият час е добър, 4-ият час е лош, 5-ият час е среден, 6-ият час е добър, 7-ият час е добър, 8-ият час е лош, 9-ият час е среден, 10-ият час е добър, 11-ият час е лош, 12-ият час е среден, 13-ият час е добър, 14-ият час е добър, 15-ият час е лош, 16-ият час е среден, 17-ият час е добър, 18-ият час е лош, 19-ият час е среден, 20-ият час е добър, 21-ият час е добър, 22-ият час е лош, 23-ият час е среден, 24-ият час е добър.

В четвъртък 1-ият час е лош, 2-ият час е среден, 3-ият час е добър, 4-ият час е добър, 5-ият час е лош, 6-ият час е среден, 7-ият час е добър, 8-ият час е лош, 9-ият час е среден, 10-ият час е добър, 11-ият час е добър, 12-ият час е лош, 13-ият час е среден, 14-ият час е добър, 15-ият час е лош, 16-ият час е среден, 17-ият час е добър, 18-ият час е добър, 19-ият час е лош, 20-ият час е среден, 21-ият час е добър, 22-ият час е лош, 23-ият час е среден, 24-ият час е добър.

В петък 1-ият час е добър, 2-ият час е лош, 3-ият час е среден, 4-ият час е добър, 5-ият час е лош, 6-ият час е среден, 7-ият час е добър, 8-ият час е добър, 9-ият час е лош, 10-ият час е среден, 11-ият час е добър, 12-ият час е лош, 13-ият час е среден, 14-ият час е добър, 15-ият час е добър, 16-ият час е лош, 17-ия час е среден, 18-ият час е добър, 19-ият час е лош, 20-ият час е среден, 21-ият час е добър, 22-ият час е добър, 23-ият час е лош, 24-ият час е среден.

В събота 1-ият час е добър, 2-ият час е лош, 3-ият час е среден, 4-ият час е добър, 5-ият час е добър, 6-ият час е лош, 7-ият час е среден, 8-ият час е добър, 9-ият час е лош, 10-ият час е среден, 11-ият час е добър, 12-ият час е добър, 13-ият час е лош,

14-ият час е среден, 15-ият час е добър, 16-ият час е лош, 17-ият час е среден, 18-ият час е добър, 19-ият час е добър, 20-ият час е лош, 21-ият час е среден, 22-ият час е добър, 23-ият час е лош, 24-ият час е среден.

ЛОШИ И ДОБРИ ДНИ СПОРЕД ЛУНАТА

В първия ден на луната бил създаден Адам. Този ден е удобен за всичко: да се купува и продава, да се плава по вода, да се сее и сади, да се режат косите, които стават тънки и гладки, да се учат волове за впряг, да се правят сватби, да се кроят дрехи, да се оставя завещание, да се строи свещен дом, да се отива на път. Избягалият роб и откраднатото скоро ще се намерят. Болният ще оздравее до три дни. Ако се роди момче, ще бъде весело и разумно във всичко, ще стане мъдър книжовник, ще започне [. . .] да затъва, ще бъде греховен, но ще живее дълго. Така също, ако се роди момиче, ще бъде честно и вярно на своя мъж, а лош невестин [. . .]. Сънят ще се сбъдне. Болният ще се страхува от смърт до три дни. Ако мине [този срок], той ще оздравее.

На втория ден на луната вечерта била създадена Ева от реброто на Адама. През този ден е добре да се върши всичко: [да се сключва] брак, сватби да се правят, да се прелива вино и мед, да се води разговор с големи властелини, да се купува семе, да се върши търговия, да се строи дом; избягалият роб ще се намери. През [. . .] ден да не се сади. Роденото ще бъде търговец, който ще знае да плава по вода; ще има белег на тялото и на очите. Ако се разболее, ще оздравее след дълго боледуване. Също такова ще бъде и роденото от женски пол. Няма да бъде съньливо. Сънят, който се види, ще се сбъдне. Ако се разболее, ще се страхува от смъртта до 40 дни. Ако мине, ще оздравее след тежко боледуване. Сънят ще се сбъдне след три дни. . . в първия час зле. На втория и шестия [час] се пази още от вечерта. Годината ще бъде суха, но не. . . [?]. Сечи гора. Този ден е по-лют от първия. Пущай си кръв на пладне.

На третия ден се роди Каин. Този ден е много лош и зъл, осъден заради Каина, та се пази от всичко. Нито да купуваш, нито да продаваш, нито да сееш, нито да садиш. Ако се направи сватба, [бракът] наскоро ще се разтрогне. Загубеното не ще се намери. Ако се роди някой, ще бъде хубав, насилник, воин и лош клетвеник, гневлив, мъдър и хитър във всяко лошо дело и скъперник. Ако стигне до старост, добре ще умре. Също ако се роди момиче, ще бъде много дръзко спрямо мъжете. Няма да я промени никой [?]. Не сади, не преливай вино и мед. Сънят явно ще се сбъдне. Сечи много гора, а не [. . .]. Петият, шестият и седмият час са лоши.

На четвъртият ден се родил Авел. Този ден е добър за всичко: да се обработва земята, да се плава по вода, да се потегля на път, да се купува и продава, да се строи дом, да се строи храм, да се устройва пир, да се дават децата на учение. Роденото ще бъде лошо, нездраво; ако се разболее — ще боледува 20 дена. Ако мине — ще оздравее. Не засаждай дървета. Ако нещо [се загуби], не ще се намери. На път не отивай мокър [?] по пладне, а [тръгвай] сутрин и на пладне [?]. Сечи гора, коне чисти. Вълната ще бъде малко, но буйна. Свършва се бързо. Оток [?] няма да има. Да се строи до 6-ия час. Сънят ще се сбъдне. В този ден не ще мине [?] . . . Вторият час е лош.

На петия ден Каин принесе на Бога неправедна жертва. Този ден е лош. Годината е. . . много влажна. Да се сее, сади, да се колят свине, кръв да се пуща рано — за всичко е добре. Дар никому да не се поднася, да не се ходи на далечен път, нито да се купува, нито да се продава. Роденото ще бъде безумно и болното, което лежи болно, ще умре. [Загубеното] не ще се намери. Не сади лозе. Сънят ще се сбъдне. За сто дни сутрин 3-ият час е лош.

На шестия ден се родил Сит. Този ден е добър да се сее, да се сади, да се насажда хмел, да се подрязват коси, които стават тънки, гладки и къдрави. Не си пущай кръв. Времето ще бъде. . . много влажно. Отивай на сватба, лови риба и дивеч, купувай семе и всякакво животно. Загубеното ще се намери. Болният ще оздравее. Роденото ще стане разбойник, насилник. Но [роденото] на четвъртия [час] ще бъде честно. Сънят ще се сбъдне. Шестият час е лош.

В седмия ден Каин принесъл на Бога неправедна жертва. В този ден се пази от всяко зло. Който се разболее, ще умре. Роденото ще бъде злощастно. Не подстригвай главата си, не отивай на път, не купувай, нито продавай. Загубеното не ще се намери. Коли свине и овни. Пущай си кръв през целия ден. Сънят ще се сбъдне на следния ден.

На осмия ден се родил Матусаил. Този ден е добър за всичко: да се строят селища и домове, да се принасят на Бога [в жертва] четвероноги, да се дават децата на учение, да се обучават коне, да се сее и сади, да се плава по вода, да се влиза в селище. Избягалият роб ще се намери. Да се купува землище, коне и риби. Роденото ще бъде красиво. Да се сади лозе. Сънят ще бъде лъжлив. Кръв си пущай след пладне. Болният ще оздравее. През деня шестият час е лош.

На деветия ден се родил Ламех. Този ден е добър за всичко. Той е много влажен. Да се присажда дърво. От шестия час е добре да се сее, да се сади и да се върши всичко друго. Да се отправя молба към княза, да се отива при властелините, да се дават заеми, да се отправят молби, да се обучават коне. Загу-

беното ще се намери. Избягалият роб ще бъде докаран вързан. Четвероноги не купувай, кръв не си пущай цял ден. [Ще има] война. Сънят ще се сбъдне. Часът на пладне е лош.

В десетия ден на луната — в този ден бил сътворен [Ноевият] ковчег. Този ден е добър за всичко: да се обработва земята, да се сключва брак, да се обучават коне, да се лови риба, да се строят домове, да се садят лозя, децата да се дават на учение. Роденото от мъжки пол ще бъде добре и дълговечно. Изгубеното не ще се намери. Когото затворят — ще бъде освободен. Болният, след като боледува немного, ще умре. Жетва да се прави целия ден. Пущай си кръв през целия ден. Сънят ще се сбъдне.

На единадесетия ден на луната — този ден е добър да се купува, да се заминава на път, да се дават децата на учение, да се плава по вода, да се садят растения, да се сключва брак. Избягалият роб наскоро ще бъде намерен. Роденото ще бъде благоразумно. Болният ще оздравее. Кръв си пущай през целия ден. Да се жъне пшеница и да се сее ечемик. Сънят явно ще се сбъдне. Сутрин часът е лош.

На дванадесетия ден на луната се родил Хам. В този ден нито да се купува, нито да се продава. Ако някой куни роб, не ще може да го намери. Да се сее жито, да се сади лозе; загубеното ще се намери. Роденото ще бъде грозно. Който се разболее, не ще се вдигне 15 дена. Да се сее пшеница и ечемик. Времето ще бъде... влажно. Сънят ще бъде лъжлив. Пущай си кръв. Вечер пущай до... Целият ден е лош.

На тринадесетия ден на луната Ной насадил лозата. Този ден е лош, а е добър да се прави всичко друго. Да се сади лозе. Затвореният ще бъде освободен. Сечи гора. Много... Така също, когато слънцето залезе, луната ще се яви. Когато то залезе... през този ден е добре да се чисти добитъкът, той се угоява, а конете — лениви... гине. До 20 дни всички дни ще бъдат еднакви. Роденото ще бъде пияница. Ако се разболее и прекара 15 дни или пък по-малко, то ще умре. Кръв си пущай през целия ден. Сънят явно ще се сбъдне. Осмият час е лош.

През четиринадесетия ден на луната се родил Исаак. Този ден е добър за всичко: да се отправят молитви към Бога, да се отива при властелините, да се отправя молба към царя, да се отправят просби, да се пият билки. Загубеното ще бъде намерено. Да се прелива вино и масло и да се жънат нивите. Да се уговаря брак. Да се дават децата на учение. Роденото ще бъде сляпо, а не мъдро. Болният ще оздравее. Да се купува и продава. Избягалият роб ще си остане свободен. Сънят ще се сбъдне за осем дни. Кръв си пущай целия ден.

На петнадесетия ден на луната народите, като съграждали [Вавилонската] кула, се размесили. Добре е [през този ден] да

се правят глинени съдини, да се строят пещи, да се пече вар, да се палят тръни. Изгубеното ще се намери. Роденото ще бъде многолетно, приказливо, красноречиво. Сънят ще се сбъдне за 18 дни. Кръв си пущай през целия ден.

На шестнадесетия ден на луната се родил Нахор. През този ден да се купува и продава, науките да се учат, да се купуват землища; който се роди — ще бъде разбойник. Кръв си пущай през целия ден. Не е добре да се сее и сади. Сутрин е лош час.

На седемнадесетия ден на луната Содом и Гомора са били опожарени. Който се роди през този ден ще бъде нездрав. Ако се разболее — ще умре. Загубеното не ще се намери. Сънят ще се сбъдне. Не си пущай кръв през целия ден. Времето ще бъде удобно [?] да се бият яловици [млади крави] и свине и други животни, освен за това иначе целият ден е лош.

На осемнадесетия ден се родил Исав. Да се купува семе. На път да се отива. Който се роди — ще бъде мъдър. Сънят ще се сбъдне. Кръв си пущай рано. Времето ще бъде удобно да се бият яловици и свине и всичко друго.

На деветнадесетия ден на луната Яков привел като жертва Исаака. Който се роди през този ден — ще бъде мъдър. Не е добре да се плава по вода. Кръв не си пущай през целия ден. Сънят се оказва лъжлив. На пладне часът е лош. Времето е добро да се бият яловици и свине и всичко друго.

На двадесетия ден на луната Исаак бил благословен от Якова. Който се роди на този ден ще бъде мъдър. Изгубеното ще се намери. Ако някой се разболее — не ще умре. Сънят ще се сбъдне. Пущай си кръв вечер. Да се сее и сади, когато небето е чисто. Целият ден е добър.

На двадесет и първия ден Саул бил благословен от пророк Самуил. В този ден нито да се купува, нито да се продава, нито да се отива при врач, нито да се облича човек с нови дрехи, нито кръв да се пуща. Целият ден е лош. Само да се сее и сади, ако небето е чисто.

На двадесет и втория ден се родил Йосиф. През този ден е добре да се учат децата, да се правят сватби. Ако някой се роди — ще бъде мъдър. Ако се разболее — няма да умре. Сънят ще се сбъдне. Пущай си кръв през целия ден. Целият ден е добър.

На двадесет и третия ден се родил Вениамин. През този ден е добре да се полагат основи на храмове, да се прелива вино, да се лови дивеч и риба. Изгубеното ще се намери. Който се роди — ще бъде мъдър. Който се разболее — не ще умре. Кръв си пущай през целия ден. Целият ден е добър да се сее и сади.

На двадесет и четвъртия ден на луната се родил фараонът. Добре е през този ден да се встъпи в голям сан. Който се разболее, ще умре. Ако на ловец се роди дете — то ще стане

ловец. Пущай си кръв рано. Не е добре да се сее и сади — лош час.

На двадесет и петия ден Бог пратил наказание над Египет. В този ден е страшно. Ако някой се кълне, той ще погине. Който се разболее, ще пострада. Роденият [през този ден] ще бъде храбър. Сънят ще се сбъдне. Кръв си пущай рано. Третият час от деня е лош.

На двадесет и шестия ден на луната Мойсей разделил морето със жезъла си. Добре е да се правят сватби. Загубеното ще се намери. Който се роди, ще бъде нездрав. Сънят ще се сбъдне на третия ден. Пущай си кръв през целия ден. Сечи гора. Няма да бъде много сухо. Издънки [?] да се секат и да се зида пещ.

На двадесет и седмия ден на луната Бог пратил на евреите манна за храна. Добре е да се купува, да се продава, да се правят сватби. Изгубеното ще се намери. Който се роди, ще бъде многолетен. Ако някой се разболее — не ще умре. Сънят ще се сбъдне. Кръв си пущай вечер. Сечи гора. Да се режат издънки и да се зидат пещи и [?] — за това е добър целият ден.

На двадесет и осмия ден на луната донесъл [вест] Исус Навин. Добре е да се купува и продава, да се дават децата на учение, да се плава по вода. Който се роди, ще живее с мъка. Ако се разболее, няма да умре. Изгубеното ще се намери. Пущай си кръв вечер. Сечи гора. Ще бъде много сухо. Издънки няма да има. Вечер часът е лош.

На двадесет и деветия ден на луната евреите пристигнали в обетованата земя. Добре е да се строят домове, да се обучават коне. Който се роди — ще бъде мъдър. Ще умре на път. Сънят през този ден ще се сбъдне. Кръв си пущай сутрин. Не е добре да се сее и сади. Сутрин е лош час.

На тридесетия ден на луната се родил пророк Саул. Който се роди на този ден, ще бъде добър. Ако се разболее — не ще умре. Сънят не означава нищо. Целият ден е добър за пущане на кръв. Целият ден е добър да се сее и сади.

СКАЗАНИЕ ЗА СЕДЕМТЕ ДНИ

Ден първи. Сътвори Бог небето и земята и водата. Ден втори. Сътвори твърдта, що е посред водата. Ден трети. Сътвори морето и реките и изворите и езерата, семената за посев, дърветата плодни и неплодни. Ден четвърти. Сътвори слънцето и луната. Ден пети. Сътвори големите риби и малките. Ден шести. Сътвори четириногите и човека. Ден седми. Остави Бог своето дело и си почина. Благословете го. Ден първи. За всичко е добър и човекът към святост ще се стреми, и вино да преливаш, и дом

да съградиш, и в брак да се обвържеш, и деца да родиш — всички честити и силни ще бъдат. И за женския пол също. Ден втори. Във всичко добро да вярваш и дело да започнеш е добър. Деца много ще имаш. Ден трети. Да не пътуваш, нито да съграждаш, в брак да не се обвързваш. Роденото отроче със слабостта към виното ще е известно. И за женския пол същото. Ден четвърти. Добър е тръни да изкопаваш, зърното да измерваш, човек да заченеш, пшеницата да прибираш, в брак да се обвържеш, а деца родят ли ти се, здрави ще бъдат. И за женския пол същото. Ден пети. За всичко е добър и благ. Деца родят ли ти се много, живи ще са, а от женски пол — злодейки. Ден шести. Добър е за сеитба, в брак да се обвържеш, да плуваш. Роденото дете безумно ще е. Ден седми. Не давай нищо през него, а само взимай. Който съкровище през този ден направи, много ще живее. Да не пътуваш, нито пък къща да градиш.

УКАЗАНИЕ ЗА БОЛЕДУВАЩИТЕ

Краката и ръцете на болния като избършеш и отмиеш, дай на кучето да пие. Ако го изпие, ще оживее болният. Ако ли му остане, прелей му вино и ако се стресне, скоро ще оживее болният. Ако остане, ще го боли много. Ако се излее, ще умре. Отиди при болния, където лежи, и му кажи „Анхонта тароис утовари“ и ако се обърне към теб, жив ще остане, ако ли пък към стената се обърне, ще умре. Ако плюне по мен, ще се разболея. Ако в неделя се разболее човек, седем дни ще боледува и на седмия ще се излекува. Ако в понеделник се разболее човек, червото ще му се подуе и като минат седем дни, ще оживее. Ако през вторника го настигне болестта, ще боледува тежко, тънки огньове ще го повалят до седем дена и ако тях ги издържи, ще оживее. Ако през сряда го настигне болестта, душата ще изнемогне и ако издържи дванадесет дни, ще оживее болният. В четвъртък като се разболее човек, ако не умре до четиринадесет дена, ще се излекува. Ако в петък го настигне болестта, ще се засили кръвта му до единадесет дена и ако това го преживее, ще оживее. Ако в събота те повали болестта, ще изпаднеш в сън дълбок и ще боледуваш тежко. Ако издържиш четиринадесет дни, ще се излекуваш.

РОЖДЕННИК

РАЖДАНЕ НА МЛАДЕНЕЦ

Ако се роди дете в неделя, то бива честито и разумно и хубаво в лицето, с големи очи и дълги коси, и е смирен и кротък и ще обича науката и истината, а мързеливите ще ненавижда.

В понеделник ако се роди дете, то ще е обично, с хубаво лице и хубави, и кротки, и смирени очи.

Във вторник ако се роди дете, то ще е със сухо лице, а косите му и очите му са черни и малки, а тялото му е гърчаво и неприятно. Той не е смирен, а е надменен и обича кавгата. Той е дявол, който не се съгласява със силни и богати. Такива живеят дълго.

В сряда ако се роди дете, то е хубаво в лицето. Тези хора ходят напето и са верни и чистосърдечни. Не забогатяват и не са честити. Такива живеят малко, но ако премине премеждието, достигат до старост.

Което дете се роди в четвъртък, то е в лицето бяло и червено, снагата му е хубава, очите са му светли и любознателни. Такива хора живеят много време.

В петък ако се роди дете, тези хора са смирени, очите са им малки и обични, веждите им са високи и сключени, имат широки коси и къдрави. Учени са и богати и честити господари, но и те живеят до време.

В събота ако се роди дете, то бива сухо и косата му жълта и главата му дълга и голяма, а брадата му малка. Обича сам да си е господар. А после ще стане богат господар и ще живее продължително.

Месец март, наричан Овен. Което се дете роди между март и половината на април, то ще бъде сухо и дълголицо, очите му ще са размерни, ще има големи, къдрави коси и в науката ще бъде изкусен и паметлив. И още — в младостта си ще претърпи много беди, докато остарее.

Месец юни, наричан Рак. Отроче като се роди през този месец от 15 юни до 15 юли, той ще да е учен човек за всеки занаят. Ще е шишман (!) и широк в лицето и господар ще бъде, ама ще ходи с прости дрехи и много ще да дава на сиромасите милостиня.

Ще да обича жените и от неправда ще бяга. През лятото ще има късмет да купува и да продава всякаква стока. Заради това ще изпадне в голяма беда и ще го глобят и децата му чужди хора ще изхранват. Защото той заради глобата много ще си изпати.

Той ще води две жени, и двете моми, ама от тях ще му бъде късмета. През август малко зор ще има. Есента ще му е благополучна. Зимата ще е добра за работа. Също и март ще е благополучен, и април. През май ще види зор и тъжен ще бъде. Ако не си изпати от жена зла до 33 ще живее 96 години.

Друго известие, този път за девиците

Девица ако се роди пак на този месец, ще бъде както при мъжкото раждане, но ще се ожени на 30 години. И двама мъже ще води, и единият ще го уважава много. Хубавица ще бъде, но от някакво куче или звяр ще добие рана неизлечима или ще падне от високо място, та ще умре.

Месец юли, наричан Лъв: Отроче ако се роди през този месец — от 13 юли до 16 август, — то ще бъде скородумлив и цялото му естество ще е мъжко. Лицето му ще е дълго и ще ходи пременен, и късмет ще има. Ще бъде благороден на тяло и на гърдите си ще има нишан по рождение. Ще обича да си пийва, но правдата ще почита, а лъжата — не. И много ще го обичат хората и ще има благополучие. Чистотата ще обича и ще пътува много.

Късмет ще има през лятото. И през есента ще е късметлия. Децата му ще са смирени и няма да иска нито да е чорбаджия, нито сиромах. През зимата ще има повече късмет, а през април ще да има зор. Той ще води две жени от друга каазa. На стари години ще боледува от сърце и от гърди. И ако преживее 40 години ще живее до 70.

Друго известие да девици

Която девица се роди през този месец, то и тя ще бъде, както при мъжете. Ще бъде мъжествена и гневлива, и суха, и остроумна и смешлива, и когато говори, гордо ще говори. Ще има от баща си и от мъжа си много имане.

СЪНОВНИК

САНУНИЦА ЩО СЪНУВА ЧИЛЯК САН МУ КАЗВА КАКВО Е

1. Петрови овошки ако береш, ша са роди син.
2. Ябалки ако береш зрели или едеш, ша са ужениш.
3. Ябалки варени и печени — радост.

4. Аганце ако ходи, жена ша ти доди.
5. Ягоди чарвени — салзи имаш.
6. Ичумик зилен ако видиш — радос.
7. Конченце ако лай за някуго, конченце ако добиеш или дитето даде някои ще да добиеш луцко имане.
8. Сребарян пичат ако дубииш — достоинство.
9. Снопи ако видиш — файда, болярство.
10. Сланце свитливо — добро.
11. Ако пушиш — добро.
12. Ако ли друг [пуши], ща пукаш, зле е.
13. Тамнина ако видиш на сан — жалба е.
14. Ако тачеш платно — имане.
15. Пристан черковен ако видиш — боляс, смрат.
16. Пчили ако фаркат — бяда саниваш.
17. Ако пеят [в[черкова — радост.
18. Ако [се] радваш — грижа.
19. Таги на исток — чес и примяна, а на запад — слава.
20. Раки ако видиш — имани.
21. Ако видиш ранен чиляк, чин ша получиш.
22. Ако видиш распанат чиляк — богатство.
23. Ракия коги носиш — кавга сас някого.
24. Одежда ако обличаш по пека, ще да пулучиш нещо.
25. Много раце — много труд.
26. Риба много коги видиш — файда.
27. Ако са видиш убраснат — кахар и зарар.
28. Баща си ако видиш умрял — ят.
29. Ако са видиш сляп — боляс.
30. Ако си видиш свитливи уч[т]ити — дарба.
31. Ако падниш надолу — страх.
32. Ако падниш пак надолу — ша са избавиш от боляс от кахар.
33. Ако приплаваш река или езеро, ще да башардишас.
34. Ако прикачваш нещо някому — смущение.
35. Ако спиш сас някоя мома — рахат ша видиш.
36. Ако спиш сас някоя курва — умраза.
37. Ако си затрииш прастена — ше да биш жена.
38. Прастен ако [. . . . .] дадеш — благополучие.
39. Прастен ако видиш на ръцети си, ще да видиш слава.
40. Прастен жилезен — зет.
41. Пари — белй дубиваш.
42. Пичат — благополучие.
43. Дрехи раздрани — бяда.
44. Ако си окичен — ша видиш слава.
45. Ако са капиш у вода бистра — добро е.
46. Нибето ако видиш ясно — кавга.
47. Нагоре ако са издигаш, ша си и слугуваш.

48. Краката си ако миниш, ша патваш.
49. Облак ако видиш нат тебе — ше земиш радост.
50. Ако видиш облак — нов хабер.
51. Овци ако видиш — чест и богатство.
52. Ако са видиш у далги дрехи — чест и богатство.
53. Олтар ако видиш — добро.
54. Мисо ако едеш рогачово — ша станиш богат.
55. Оряхи хора ако ли ти чупят — кахар.
56. Орел ако видиш или да го храниш — боляс.
57. Орел ако пищи — ша видиш добро с някои, добро от голям.
58. Орел ако видиш на главата си, ши са уварвавиш от болес.
59. Канбана — ноф хабер.
60. Кладенец и чушма, у вази радост.
61. Кости мертви — труд.
62. На крас ако са молиш — дарби.
63. Крас ако намериш [ще да ако] из вир вода бистра — хаир и хубав[а] жина.
64. Клучуви ако имаш — хубава жина.
65. Книга да читеш — файда казандисаш.
66. Гимия — радост.
67. Боерин да биниш, хаджилак ша видиш.
68. Сандак — казандисване.
69. Ако си видиш кащата хубава — слава.
70. Ако видиш друга каща, чи падне, кавга голяма.
71. И своя каща ако видиш тясна — хотение.
72. Ако си расиш кащата — кахар и потера.
73. Ако са видиш себе си диявол — голяма радост.
74. Момичата ако видиш у вази — богатство.
75. Моми ако купиш — мошия ша купиш.
76. Жалба — ша са излажиш.
77. Коги жениш — добро.
78. Женски дрехи ако убличаш — сиромашлак.
79. Жини ако видиш, ни спи на туй място, чи ума ти [. . .]
80. Жини да видиш расплетени — болест.
81. Евреи ако видиш, ши станиш кабахат.
82. Ако биниш евреи, ти идиш на друго място.
83. Вуда ако ручиш, ша чуиш кавга и за себя си.
84. Ако си губиш [кобилата] у поле — ша ти стане добре.
85. Ако едеш камилско мисо — ша станиш болен много време.
86. Ако видиш врапчове гнезда — добро.
87. Ако хортуваш нощия — хубаво добиване и файда.
88. Ако сануваш, чи ти голяма главата — голям ша станиш.
89. Ако ти е малка главата — кахар.
90. Ако видиш нещо сас две глави, ша са управиш.

91. Гулубица и галап ако пущаш из рацете си, ша са разделиш от жината си.

92. Ако улувиш галапчета, ша викаш гости.

93. Ако ти гори кащата — болес.

94. Гости ако видиш на сан — умраза.

95. Ако трещи и гарми, сас чорбаджия — кавга.

96. Гаски ако видиш — слава и добро, ако ги изгубиш нощим — зарар, ако ги едеш — богатство.

96. Дарво сас вода — добро, а бес — от войска зло.

97. Дарво сухо — кавга.

98. Коги сануваш, чи приливаш вода, ша са радваш.

99. Вино бистро ако пииш, по-добро щиш да видиш.

100. Убесеник или висили — чорбаджиство.

101. Ако биниш убесеника — радос.

102. Вода, чиста, стодена — здравие.

103. Вода матна — грижа.

104. Ракия варена — турчин добар.

105. Вода чиста ако пииш — здравие.

106. Вода бистра [да] тиче ако видиш — висилба.

107. Вода гореща ако пииш, ще да желиш свой чиляк.

108. Ако падниш у вода или у блато неща[стно ще] скарбиш.

109. Ако си мажиш [пръ]стите с масло — слава и чест.

110. Ако си расиш ко[с]тите, ша кортулисаш.

111. Гарги грачат — зло.

112. Гарван граче на сан, ще да видиш мертваго чиляка.

113. Мратаф ужувял — нов хабер.

114. Ако сануваш венец на глава, ша са прославиш.

115. Куги сануваш баня и да са мииш у нея, то е весилба и радос.

116. Ако курвиш на сан, то е голута.

117. Ако са видиш чорбаджия на сан — болес.

118. Ако се молиш Богу или на чорбаджия, то е зло или добро.

119. Ако си видиш брадата далга — голяма слава и файда.

120. Ако я убрасниш — резилик. Ако видиш брата си умрял — дубиване и чорбаджиство.

Календарни знания

ИЗ СИМЕОНОВИЯ СБОРНИК („ИЗБОРНИК“ ОТ 1073 Г.)

ЗА ЯВЛЕНИЕТО ГОСПОДНЕ. ОТ АПОСТОЛСКИТЕ ЗАПОВЕДИ

Прочее, нашият Господ Исус Христос се роди от Светата Дева Мария във Витлеем. Според египтяните [това стана] на 25-ти хояк[1] в седмия час на деня, който е преди осмия ден от януарските календи. А беше кръстен от Йоан на тридесетата своя година, на 11 тиби[2], в десетия час на нощта в реката Йордан. И живя между нас на света, като проповядваше благата вест за небесното царство и цереше всеки недъг и всяка болест у хората, докато стана на 32 години и 3 месеца. На 33-та [година] беше разпнат — на 25 фаменот[3], в шестия ден [на седмицата], в шестия час [на деня] и на четиринадесетия ден от лунния кръг, а възкръсна на третия ден — в първия ден на фармути[4], в шестия час на нощта. И ни се яви на всички нас, неговите ученици. И откри славата си, като 40 дни ни учеше да проповядваме в негово име покаяние и опрощение на греховете. А се възнесе на 10 пахон[5] в деветия час на деня.

ЕВСЕВИЙ. ОТ ХРОНИКИТЕ

Понеже като изминаха 5500[1] години от сътворението на света дойде нашият Господ, родил се по плът от Светата Дева Мария. И като се започна неговата тридесета година, по думите на Лука, в шестия ден на месец януари — третия ден на седмицата, 29 години след неговото раждане, беше кръстен от Йоан. И като прави чудеса още три години[2] след това, в 5533-та година от сътворението на света беше разпнат заради нашето спасение. Понеже след като яде тайната пасха с учениците си и като ги въведе в главното, в петия ден [на седмицата], който беше четиринадесетият на Луната, на 25 март[3], 15 индикт, в същата нощ срещу 23 на същия този месец беше предаден и като беше разпнат, възкръсна на 25, в неделя.

ОТ СЪЩИЯ [АВТОР]

След като бяха казани тия неща, добре е да се определи и годината от сътворението на света, в която нашият Господ Исус Христос направи от светата Дева Мария своето вишемирско въплъщение. Според светите книги тогава беше 5500-та година от Адама. През същата тая година стана и благовещението на Девата и извършеното от нея пречисто раждане. Прочее, тогава беше тринадесетата година на Слънцето и десетата на Луната. А денят на благовещението беше вторият от седмицата, а на раждането — четвъртият. Така също и божественото негово кръщение беше в 5530-та година — четиринадесета на Слънцето и първа на Луната. А денят на седмицата беше третият. А неговото спасително страдание се извърши в 5534-та година. За Слънцето това бе петата година, за Луната пък — четиринадесетата. Прочее, казано накратко, годината от Адама, в която се извърши раждането по плът на нашия Господ беше 5031[1]. Смятам, че е правилно да прибавим малко и за различията в годините и месеците, тъй като има голямо объркване поради незнанието на тия неща. Та ще кажа за най-важните техни разлики. А те могат да се разделят на три, защото според принадлежността си към различни народи едни имат еднакви мерки за времето — с едно и също начало, но различни по име; други имат различия и в името и в същината — различават се по имената, а влизат в годината или в месеца два, три или най-много седем дена по-рано; други пък имат едно и също начало на месеците, а различно на годината. Римляните, прочее, и елините имат еднакво начало на месеците, но имената им са различни — месецът, който се нарича от римляните април, от елините се именува ксантик, а и двата имат едно и също начало — първият ден на ксантик е първият и на април. Но елините смятат началото на годината от септември, а римляните от януари. И така римляните и елините имат едно и също начало на месеците [. . .][2], сиреч започват годината в един и същи месец тот, но в различни дни. А елините имат за начало на годината и индикта първият ден на месеца, който римляните наричат септември. Александрийците пък започват годината три дни преди септември, сиреч на 29 август. И месеците им се различават. Александрийците дават на всеки месец по 30 дни, което прави 360 дни. Месеците, дето са в тия 360 дни, свършват всяка година на 23 август и от останалите 5 дни, сиреч 24 и 25, и 26, и 27[3], и 28 образуват друг месец — пентимер[4]. Ако имаме ден, който се случва всяка четвърта година, сиреч висекст[5], то шест ще са така наричаните от тях епакти, тоест на четири години има шестоднев. Древните египтяни смятат, че годината има тъкмо 365 дни, а не 360 и четвърт, както мислят римляните и елините, и

александрийците. На 1460 години[6] и те започват годината заедно с александрийците и елините, а на четири години правят това с един ден по-рано — на 28 август. И така като прибавят на четири години по един ден, се ползуват от споменатите 1460 години, защото 4 пъти по 365 прави 1460. Според Божието законоуставие годината и месеците при юдеите се различават и по име, и по същество от тези на елините, римляните и египтяните, защото [юдеите] имат лунни месеци по 29 дни и като се изпълват дванадесетте месеца за 354 дни на три години се появява тринадесети месец — „вълазный", състоящ се от 33 дни. А годишното новомесечие винаги е в така наречения от тях месец нисан, сиреч на 25 март, който е първозданният ден. В него Бог превърна всичко това от небитие в битие с благоволението на Отца и с действието на Светия Дух, вселил се в неговата Света майка и Девица. В същата тази година Бог стана човек и в същата тази година възръсна от гроба[7].

И нека това за нас винаги е началото на годината според Светата Божия църква. Като разбираме, че Светата пасха се пада в неделя, след 14-ия ден на Луната в същия месец, празнуваме я не според юдеите, а според апостолите, по естествен и предаден от Бога начин. А всички, които не казват, че първата Господня пасха е била през 5534 година, не могат да покажат, че 14-ият ден на Луната и 23 март съвпадат с Великия петък на спасителното страдание, нито че неделята на Господнето възкресение е на 25 март. И понеже това не се посочва, оттук и пресмятанията им са неверни.

ИСИХИЙ. ЗА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО

В четиредесет и втората година от царуването на Август[1], през месец декември, на 25-ия ден, който е шестият [на седмицата], в седмия час на деня се роди по плът нашият Господ Исус Христос от светата Дева Мария. Според антиохийците от сътворението на света до Христовото рождение има 6000 години, защото от Адам до Фалек, сина Еверов, се събират 3000 години и от Фалек до 42-та година от Августовото царуване — 5967[2], тоест от Адам до раждането на Христа и до разпятието му има пълни 6000 години. Защото според Мойсеевото предсказание Фалек бележи половината от времето на Христовото явяване. И тъй като в шестия ден [Бог] създаде човека и го видя, поддал се на греха, така и в 6000-та година дойде на Земята и го спаси. Така прочее и Свещеното писание известява деня Господен като хиляда години[3]. Така и боголюбивите летописци Клим и Теофил, и Тимотей в съгласие един с друг постановиха, че Господ се явил в 6000-та година по броя на шестте дни от сътворението

на Адам и избавил човешкия род. Други пък казват, че Господ дошъл в 5500-та година, но не са много тия, които са съгласни с това. А всички мислят, че [е било] в 6000-та година. Много опитни писатели са съгласни един с друг за явяването на Господа, макар и други да мислят различно. Но гласът на пророка най-добре казва истината, като ни учи, че Господ се е явил в 6000-та година.

ЙОАН ДАМАСКИН. ЗА МАКЕДОНСКИТЕ МЕСЕЦИ СПОРЕД ЦЪРКОВНОТО ПРЕДАНИЕ

Казват, прочее, елините, че съществуват 12 животни от звезди, които имат движение, обратно на това на слънцето, луната и другите пет планети. И тези седем [планети] преминават през дванадесетте животни. А имената на седемте планети са: Слънце, Луна, Зевс, Хермес, Арес, Афродита, Кронос. Наричат ги планети, защото се движат възкрай небето. На всеки пояс има по една от седемте планети. 1. На първия и най-горния — Кронос. 2. На втория пък Зевс. 3. На третия — Арес. 4. А на четвъртия — Слънцето. 5. А на петия — Афродита. 6. На шестия пък Хермес. 7. А на седмия и най-долния — Луната. Слънцето, прочее, преминава за един месец през всяко животно и за дванадесет месеца обхожда дванадесетте животни. Имената на дванадесетте животни и техните месеци са: 1. Овен. Приема слънцето на 21 март. 2. Телец — на 23 април[1]. 4. Рак — на 24 юни. 5. Лъв — на 25 юли. 6. Дева — на 25 август. 7. Везни — на 25 септември. 8. Скорпион — на 25 октомври. 9. Стрелец — на 25 ноември. 10. Козирог — на 25 декември. 11. Водолей — на 20 януари. 12. Риба — на 20 февруари. А Луната минава за един месец през тях, защото е по-ниско и обикаля по-бързо. Както, ако направиш кръг вътре в друг кръг, вътрешният се получава по-малък, така е и с движението на Луната — понеже тя е по-ниско, кръгът ѝ е по-малък и тя го изминава по-бързо.

От същия [автор]
Месеците според римляните
За различните месеци

1. Март. 31 [ден]. Яж сладко и пий. 2. Април. 30 [дни]. Не яж ряпа. 3 Май. 31 [ден]. Не яж свинско. 4. Юни. 30 [дни]. В два часа[1] пий малко вода. 5. Юли. 31 [ден]. Въздържай се от плътски страсти[2]. 6. Август. 31 [ден][3]. Не яж сурови зеленчуци[4]. 7. Септември. 30 [дни]. Не яж мляко. 8. Октомври. 31 [ден]. Не яж ки-

село. 9. Ноември. 30 [дни]. Не се мий често. 10. Декември. 31 [ден]. Не яж зеле. 11. Януари. 31 [ден]. В 2 часа[1] пий малко чисто вино. 12. Февруари. 28 [дни]. Не яж цвекло.

Месеците според юдеите

1. Нисан. 2. Иярс. 3. Сиуан. 4. Тамуз. 5. Ав. 6. Илум. 7.Терси. 8. Марсуан. 9. Хаслев. 10. Тивит. 11. Сават. 12. Адар.

Месеците според македоняните

1. Таурос. 2. Дидим. 3. Каркин. 4. Лъв. 5. Партенос. 6. Зигос. 7. Скорпиос. 8. Токсотис. 9. Егокер. 10. Идрихоос. 11. Ихтис. 12. Криос.

Месеците според елините

1. Ксантик. 2. Артемисии. 3. Десий. 4. Панем. 5. Лоос. 6. Горпиеос. 7. Ипервретеи. 8. Диос. 9. Апилеос. 10. Адунеос. 11. Пертиос. 12. Диострос.

Месеците според египтяните

1. Фармути. 2. Пахон. 3. Паини. 4. Епифи. 5. Месори. 6. Тот. 7. Фаофи. 8. Атир. 9. Хияк. 10. Тиви. 11. Мехир. 12. Фаменот.

Въпроси и отговори

СКАЗАНИЕ, КОЕТО Е ОТ [КНИГАТА] БИТИЕ ХРИСТОВИТЕ ДУМИ, КАК [ГОСПОД] СЪТВОРИ ВСИЧКО. БЛАГОСЛОВИ, ОТЧЕ

Кажи ми прочее, какво излезе най-напред от господните уста? — Словото.[1]

И на кого проговори първо Бог? — На дясната си ръка.

И с какво благославя попът? — С двата пръста, а трите свива.

А какво е това? *Отговор:* По естество е Бог и човек, а трите са Отец, и Син, и Свети дух, неразделимата Троица.

Кажи ми, кое първо сътвори Бог? Отговор: В неделя Бог сътвори небето и земята[2].

Кажи ми, как Бог сътвори небето и земята? *Отговор*: Взе сметана от водите и сътвори небето и земята[3]. И пак дъхна с животворен дъх върху водата, и съсири се водата, и се създаде земята и камъните. И нарече Бог земята суша, а водата нарече море. В понеделник сътвори слънцето и месеца, и небесните звезди, и украси всички небеса.

Я кажи ми, от какво стана Божията красота? — От живините на моята земя.

От какво Бог направи слънцето и месеца? — Когато Бог сътвори небето и земята, тогава помисли как ще направи човека, как ще бъде разпънат и как ще бъде предаден на смърт. И когато Бог помисли за смъртта, тогава сълзи паднаха от окото Господне, и тази сълза Бог нарече слънце[4]. А месецът е от Господния престол.

А звездите Бог от какво ги направи? — Те са от плътта Господня[5]. Ангелите Господни са от Божия Дух и от огън[6].

Въпрос: Кажи ми за големината на слънцето или на месеца, или на звездите. *Отговор*. Слънцето е по-голямо от цялата земя шестдесет поприща[7]. А месецът е колкото половината от цялата земя. Всяка звезда е [голяма] колкото петнадесет дни ходене.

Въпрос: Колко образа има слънцето? — Хиляда, а луната — триста и четиридесет.

Въпрос: Кажи ми, какво държи земята? *Отговор*: Много висока вода.

А какво държи водата? — Камък твърде плосък.
А какво държи камъка? — Голям стълб железен[8].
На какво стоят корените на този стълб? — На друго небе.
И как се нарича това небе? — Атнаракас[9].
На какво стои това небе? — На четири крилати брави[10] — една на изток, друга на запад, трета — на юг, четвърта — на север. Това е Божията сила и мъдрост. От тях се задвижват силните ветрове.

Въпрос: Я ми кажи какво е отдолу и колко е дълбочината му? *Отговор*: Пророчествувано е от божествения апостол Павел, който бе воден от Светия Дух и от ангели Господни 40 дни, и му бе показано, че [дълбочината му] е колкото четиридесетгодишен мъж да вземе камък и да го метне в дълбината, и той ще лети през ветровете 200 години, през Адонаи[11] 200 години, през огъня — 200 години, през тартара — 100 години, а на седмата година от сатаната ще падне на дъното на тартара като грахово зърно.[12]

Я кажи ми, как захожда слънцето, къде преминава, или месеца? — Слънцето и месецът преминават под земята, и двете денници. И там е денницата, която е сътворена преди слънцето.[13] Там има хора, които летят чрез помисъл. Това са души, които ще се блъскат до съдния ден.

Въпрос: Разкрий ми, на какво Бог основа земята? *Отговор*: На четири златни кита и на тридесет малки.[14]

Повече ли е земята или водата? Водата има дванадесет дяла, а земята има девет дяла.

[В неделя Бог сътвори небето и земята. В понеделник сътвори слънцето и месеца.][15] Във вторник насади рая; в сряда установи водата по мяра;[16] в четвъртък заповяда да се сътворят всички животни и влечуги, и пернати птици, в петък направи със своята ръка Адам, в събота му даде жив дух.

Въпрос: От какво Бог направи Адам? — От осем части: първо — тялото му от земя; второ — кръвта му от морето; трето — костите му от камък; четвърто — диханието му от вятъра; душата му — от Божия Дух; пето — разумът му — от облак; шесто — очите му от слънцето и от морето, и от росата; седмо — мисълта му от ангелската бързина и от смеха, и от плача, и от Светия Дух[17]. И всичко това Бог събра и направи в едно цяло. И рече така: Ако излезе [потомство] от този човек от морето, ще бъде лаком повече от всички; ако от слънцето бъде семето му — ще е мъдър, и умен, и на почит; ако от облак бъде семето му — ще бъде измамник към всички; ако от вятър бъде семето му — ще бъде сърдит; ако ли от камък — ще бъде милостив; ако ли от Светия Дух бъде семето му — ще бъде смирен и добър към всички.

Въпрос: Колко човешки рода има? *Отговор*: От Адам и от Ева.

Въпрос: Как Бог сътвори дявола? *Отговор*: Когато Бог направи небето и земята, видя своята сянка във водата и рече: „Излез, брате, и бъди с мене!“ И излезе като човек. Тогава му нарече и името — Сатанаил.[18]

Въпрос: А как отпадна Сатанаил от Господа? *Отговор*: Когато Бог садеше рая, и заповяда Господ и Сатанаил да сади. Тогава [той] крадеше от него. И отиде, изсипа [откраднатото] на друго място тайно от Господа. И Господ му рече: „Ти крадеш от мене. И заради това ще бъдеш прогонен!“ И Сатанаил излезе и рече: „Благослови това, което насадихме.“ Господ каза. „Да е благословено това, което е тук, и аз съм посред него.“ Сатанаил отиде да види това, което беше откраднал и посадил. Когато Сатанаил видя това дърво, тогава и почерня, и [Господ] го изгони от рая. Тогава му нарече името дявол.[19]

Въпрос: Кой седна на престол по-високо от Бога? *Отговор*: Адам, когато Господ го повдигна на рамото си и му вдъхна душа.

А с каква реч проговори Адам? — „Алилуйя“ — това е на сирийски език. „Хвалете Господа от небесата!“.[20]

Въпрос: Къде [беше] Адам, като излезе от рая, когато съгреши? *Отговор*: В Едем, пред рая[21].

Кажи ми, колко е голяма райската градина Едем? *Отговор*: Първо — една желязна [ограда]; друга, втора — медна; трета — калаена; и [те] са от земята до небето.[22]

Въпрос: Колко е ширината на рая? — Дванадесет поприща е ширината и дванадесет — дължината. И тук са живели Адам и Ева тридесет и три години.

Кажи ми, кой направи първия оброк? Авел закла агне и го принесе в праведна жертва пред райските врати, а след него Каин[23], втори [по ред] — от своите пшенични семена, но с неправедно сърце. Затова Бог презря неговата жертва. И затова се разгневи срещу Авел, своя брат, и го погуби. И [Каин] бе поставен на месеца, за да вижда всичко, родено на земята.

А кой научи ратая да оре? — Каин.

Ной принесе третата жертва и нарече жертвата с името Ветисам.[24] Аврам принесе четвъртата жертва, като искаше да заколи сина си Исак. И ангелът, [като чу], донесе му за жертва овен.[25]

Въпрос: Откъде се взе пшеницата? *Отговор*: Михаил и Гавриил я взеха от рая, и я хвърлиха на земята.[26]

Въпрос: Кой бе първият мъртвец на земята. — Авел.

А от кого се начена злобата, лъжата и клеветата, и разбойничеството, душегубството? — От Каин.

Въпрос: Кой извърши седем велики[грехове], когато изгуби седем свети достойнства? *Отговор*: Каин: първо — погуби душата си; второ — наследи ада; трето — осмради земята; чет-

твърто — опечали баща си; пето — лиши майка си от чедо; шесто — отрече се от Бога; седмо — раздели се с брат си.[27]

Въпрос: На колко части Бог раздели Адамовата доброта? *Отговор*: На седем части: първо — на Авраам даде гостолюбието; втората част — силата — даде на Самсон; третата — красотата — на Йосиф; четвъртата — кротостта — даде на Давид; пето — даде на Соломон премъдростта; шесто — даде на Авесалом косите; седмо — на Йов даде богатството.[28]

Въпрос: Кому Бог изпрати най-напред грамотността? *Отговор*: На Сит, Адамовия син.[29]

За какво му бяха знаковете[30] на думите? [*Отговор*:] „В началото бе словото и словото бе у Бога, и Бог бе слово.“[31] И в паремиите тъй е речено: „В началото Бог сътвори небето и земята.“[32] От него (т. е. от Сит) идва царското коляно.

Въпрос: Кой пръв започна да моли Бога? *Отговор*: Ной.

Кой бе този, който живя 109 години и искаше да пие и да яде, и да учи книга? — Матусал.

А кой изнамери латинската книга? Отговор: Хунаил, Умам и Испул.[33]

А кой изнамери гръцката книга? — Меркурий.[34]

А кой изнамери българската книга? — Кирил Философ.

Я ми кажи, кой по-преди изгради Божия църква на земята? — Соломон цар изгради светия Сион в Ерусалим за тридесет и две години.

Въпрос: Кой бе първият епископ в Ерусалим? — Яков.

А кой бе архидякон? — Стефан.

А кой бе първият поп? — Мелхиседек, Ноевият син. Наречен бе презвитер.

Въпрос: Кой ходи под тежко бреме? — Попът, заради човешкия грях и дар, понеже приема достойнство от тях.

Въпрос: Кой принесе първата Божия жертва? — Ной, когато излезе от ковчега.[35]

Въпрос: Къде седи Адам? — На четвъртото небе, изпраща праведните в рая, а грешниците — във вечната мъка.[36]

Въпрос: А колко души напускат света през деня и през нощта? *Отговор*: Дванадесет хиляди. И двадесет и четири [хиляди] души се раждат.

А колко от тях са праведници? Три хиляди почиват на лоното Аврамово, а [останалите] се блъскат на вратите на ада.[37]

Колко са небесата? — Седем и на седмото почива Бог.

Въпрос: Защо Бог сътвори планините? — Чрез планините прочее се укрепи земята, за да стои, а не да се клати върху водите.

Въпрос: Какво е толкова [горещата] баня, която излиза от земята? *Отговор*: Земята стои върху водите, а водите върху огън, а тези води излизат по жилите в извор. Обаче ако не биха се из-

студили от земната дебелина, човек не би могъл да ги погледне поради вренето [им].

Въпрос: Много ли е дебела земята? — Колкото е от земята до небето, толкова е дебела земята.

А как земята е пълна с води? — Както човешкото тяло е пълно с кръв, така и земята е пълна с води.

Въпрос: Колко е високо небето над земята? — Колкото е от изток до запад, толкова е далече от земята до небесата.

А далече ли е слънцето от месеца? — Колкото е от земята до месеца, толкова е от месеца до слънцето. А при смяната се срещат и слънцето го изгаря за 30 дни.[38]

Въпрос: Защо Господ направи така за месеца? — Месецът се присмя на Адам, когато Адам престъпи Божията заповед, затова [Бог] му помрачи светлината за 30 дни,[39] да го изгаря слънцето до края на вековете. И жив месец слънцето не дочаква, понеже се примолиха архангелските престоли, господствата и многооките херувими и серафими — да не го дочаква жив; но слънцето преминава през него като през мъртво тяло и пак се поражда [месецът].

Въпрос: На какво стоят звездите? Звездите са закрепени на небето, а месецът и двете денници плуват из въздуха и преминават под земята, както и слънцето.[40]

Въпрос: Как залязват звездите? — Небето се върти, заради това залязват.

Въпрос: Как изгрява слънцето за голям ден? *Отговор*: Слънцето има 183 престола.[41] Всяка сутрин го пренасят ангели, носят го към Господния престол и го полагат върху Господните крила, и пеят нестихващи песни. А когато са на седмата песен Господният престол се отваря и Господните ангели отиват и го носят на изток, и го полагат на престола. И [слънцето] всеки ден преминава през железни стълбове — всяко утро; през железните стълбове има прозорци на изток, както и на запад. И всеки ден преминава [през един] прозорец на изток и на запад — по 183 прозорци [на всяка страна]. И така изгрява за голям ден, и пак се връща обратно, и става голяма нощ.[42]

Въпрос: А защо петлите пеят през нощта? *Отговор*: Когато ангелите взимат слънцето от престола и го понасят на изток, херувимите удрят с трептящи крила. Тогава на земята всяка птица потреперва. Заради това петлите възвестяват на целия свят.[43]

Въпрос: Къде морето скрива водите, които отиват в него? *Отговор*: В западна посока има каменна планина и каменно поле. На тях лежи огромен змей, който Варух [го] видя,[44] и му се стори, че е от изток до запад. И той всеки ден се навежда и изпива по един лакът от морето, и морето не намалява, нито се увеличава.

Въпрос: Колко реки се вливат в морето? Шестдесет реки и [от тях] дванадесет са велики: първата река — Атилика; втората — Авириос; третата — Гиргик; четвъртата — Дунав; петата — Елефет; шестата — Зит; седмата — Мазитус; осмата — Рииз; деветата — Кулии; десетата — Тигър; единадесетата — Геон; дванадесетата — Фисон;[45] и са с други, и те се вливат в морето. Тогава Бог сътвори онзи змей и му заповяда всеки ден да пие по един лакът от морето. Ако змеят не би бил пил от морската вода, не би имало никъде сухо място; но утробата на този змей се раздвижва и [той] пие всеки ден по един лакът от морето, та да не се покачва, нито пък да намалява.

Господине, кажи, колко е голяма утробата на този змей? — Колкото е адовата дълбина и ширина, толкова е и утробата на змея.[47]

Откъде облаците взимат водата си и вали дъжд на земята? *Отговор*: На южната страна има езеро, което видя Варух, носен от ангела, каквото човешкият ум не може да схване. И оттук облаците взимат вода и ръсят по цялата земя. [Никоя жива душа не знае где се намира тая вода], понеже е в бездната[48]

А как се увеличава [водата]? — Дъждовната вода се взема по малко от облаците и като види светлина от мълнията и от гръмотевицата, се умножава. Както се разчесва руно, така и дъждът се увеличава в облаците.

Въпрос: Как става суша и как буря? *Отговор*: Има воден цар и водна стихия. Когато отиде в глъбините, тогава облаците отиват под земята и става суша. А когато се издигнат от глъбините, бликва вода от дърво и от камък, и от там се взема и се ръси по земята.[49]

Въпрос: Заради какво Бог постави Каин на луната? *Отговор*: За да вижда благата, от които се е лишил, и да вижда злото, което е останало от него.

Въпрос: Колко време Авел лежа непогребан? *Отговор*: Деветстотин и тридесет години, докато не погребаха Адам, неговия баща.[50]

А как не се вмириса или не изгни? — Защото още не беше речено на мухите и на червеите да ядат.

Въпрос: Как се образуват силните ветрове! *Отговор*: Когато Каин плаче, тогава се вдигат силни ветрове.

Въпрос: Как Ламех, като бе сляп, улучи Каин? *Отговор*: Понеже Божият гняв падна върху Каин, той се сгърчи и ходеше така, като че главата му бе при краката, и се клатеше в тръстиката. Водачът на Ламех мислеше, че е звяр, и насочи Ламеховата стрела, и застреля Каин.[51]

Въпрос: Откъде се взе огънят? *Отговор*: От зеницата Господня го запали ангел Господен и го занесе на Адам.

Въпрос: Защо Бог не сътвори жена на Адам, както и него — от земя — но от реброто му? — Ангелите попитаха Господ [за това]. И Господ рече: „Направих така, за да милеят един за друг."

Въпрос: Колко време бе Адам в рая, докато съгреши? Тридесет години.

Въпрос: Кой нарече името на Бога „бог"? — Дяволът, когато рече на Ева: „Какво ви каза Бог да ядете?"

А чий беше гласът, който се чуваше от изток до запад? — Евиния, когато осъди звяра Горгона. Тогава [тя] изплака.[52]

Въпрос: Кой жив влезе в гроба? — Афар, когато изяде три пещи хляб. И Давид се ужаси, помоли се на Бога и земята зина и погълна Аспинафар.[53]

Въпрос: Коя планина е по-висока от всички планини? *Отговор*: Алфеона — не бе потънала във вода при потопа, но бе потънала в кръв.[54]

Въпрос: За колко време Ной направи кораба? — За сто години.[55]

В кой ден Ной отвори кораба? — На четиридесетия ден.[56]

Кой бе изпратен, без да му се говори, и донесе неизписана книга? *Отговор*: Когато Ной пусна гълъб от ковчега и [той] донесе на Ной маслинен лист в човката си.[57]

Въпрос: Кой звяр не беше с Ной в ковчега? — Дяволът и рибата.

Въпрос: Колко помещения имаше Ноевият ковчег? — Три големи [помещения]: едно, където бяха зверовете и добитъкът, друго — където бяха птиците, и едно друго — където бяха хората.[58]

Въпрос: Кой се присмя на баща си? — Хам, затова бе роб.[59]

Въпрос:[60] Кои бяха синовете човешки, които взеха за жени своите сестри и не се докоснаха до тях, като търпяха петнадесет години? — Симовите синове. И Бог видя тяхното търпение, и изпрати свой ангел, и ги благослови, и се плодяха с очи. И от тях произлязоха правоверните народи: сириици, грузинци, гърци, българи, руси. Афетовите синове взеха [за жени] сестрите си и се докоснаха до тях. И от тях произлязоха дванадесетте полуверни народи: франки, германци, унгарци, арменци, аркади,[61] чехи, поляци, немци,[62] хървати, албанци, сакулати,[63] хизи.[64] От Хам произлязоха египтяните, фараонитите, защото е проклето семето му. И Господ ги потопи в Червено море. И неверните народи произлязоха от него и от Измаил и от майка му Агар. Измаил бе Авраамово копеле. И блудствува[65] с майка си в планината. И майка му рече: „Мъжете да си взимат много жени, та да погубим Авраамовото семе." И от този същия произлязоха всички неверни народи.[66]

Въпрос: Какви са отличията на народите?[67] *Отговор*: Фран-

кът е лъв; турчинът е змия; сарацинът е вепър; арменецът е гущер; грузинецът е овен; сириецът е зебра; хизинът е елен; германецът е пес; персиецът е врана; татаринът е онагър;[68] куманинът е леопард; българинът е бик; сърбинът е вълк; гъркът е лисица; влахът е котка; албанецът е бобър; унгарецът е рак; русинът е видра; немецът е сврака; литовецът е бивол; цаконинът, който е ясин,[69] е катерица; саксонецът е овчар; нагомъдрецът[70] е риба; индиецът е гълъб; евреинът е язовец; египтянинът е козел; хунавът е заек[71].

Въпрос: Кажи ми за земята, как е [разделена] земята? *Отговор*: Земята е разделена на четири части: в една част [от нея] Бог сътвори рая; втората част Бог направи пустиня; в третата част Бог направи морето; четвъртата част Бог направи за седалище на хората; като отдели седмата част от рая, даде я на хората да живеят [в нея].

Въпрос: Колко са престолите на земята? *Отговор*: Вместо дванадесетте апостоли има: първи престол — на мястото на светия апостол Петър е франкският престол; на мястото на светия Павел — хидивският престол;[72] на мястото на свети Андрей — унгарският престол; на мястото на свети Лука — арменският престол; на мястото на свети Тома е [никейският престол];[73] [на свети] Йоан — сръбският престол; на мястото на свети Матей е българският престол; на мястото на свети Вартоломей е немският престол; на мястото на свети Филип е престолът на Симеон, [който] е десподски, от него се поставят царете;[74] на мястото на свети Яков — аркадският престол; половината народи са с данък.[75]

Въпрос: Защо Господ направи кръщението в [река] Йордан? *Отговор*: Там, където Адам се покая, Господ се кръсти.[76]

Кой продаде честта си за безчестие? — Исав [я продаде] на своя брат Яков.[77]

Кой град е насред земята? — Ерусалим.

Въпрос: Къде е сливането на душите и телата на всички? *Отговор*: В дома Давидов.

Въпрос: Къде се намират адските мъки? — Под земята.

Въпрос: Кого най-много пожали Бог? — Както Юда, така и Арий.[78]

Кой се отрече от злото на този свят? — Исус Навин.

Кой бе девственик? — Исус Навин.

Защо Господ бе дал на евреите закон на камък? Те взеха камъка — от него извираха 12 реки и напояваха 12 скиптъра. *Отговор*: Камъкът е Исус Христос, 12-те реки са 12-те истинни апостола; [12-те скиптъра са] 12-те израилеви рода. Както реките напълниха еврейския род, така апостолите проповядваха новия Господен закон.

Въпрос: Защо ангелите на небесата взеха Пилатовата глава, когато я отсякоха заради Христа? *Отговор*: Аз, Ефрем, рекох: „Четиримата ангели, които държат Господния престол, даже не знаят що мисли Бог, та аз ще знам за главата Пилатова."[79]

Въпрос: Кой излъга и получи спасение, а кой каза истината и погина? *Отговор*: Петър излъга и се спаси, а Юда каза истината и погина, защото когато жидовете завързаха Господа, тогава Юда рече: „Когото аз целуна, той е! Хванете го!" А Петър рече: „Не познавам този човек." Знаейки добротата му, отрече се от него. Но Юда и безумния Арий не се покаяха и погинаха.

Откъде бяха [взети] сребърниците, които юдеите дадоха на Юда за предателството? — Хората, които вярваха в дървото, което насади Лот от трите главни, приковаха много сребърни монети[80] на това дърво, и тях ги дадоха на Юда.

Защо влъхвите донесоха злато и ливан като на бог, и смирна? — Златото — като на цар; ливанът — като на бог; смирната — като на покойник.[81]

Кой видя Бога? — Авраам.

Кой говори с ослица? — Варлаам.[82]

Кой беседва с Бога лице в лице? — Мойсей на Синайската планина.[83]

Кой видя Бога гол? — Света Мария.

Кой върза дявола? — Света Марина.

Кой беседва с Божия образ и с ангелите? — Пророк Йеремия.

А как да се избави човек от дявола? — С пост и с молитва, и с милостиня.

[Ангелът] от телесната смрад ли бяга, или от душевната? — Не бяга от телесната, но от душевната.

От какво най-много бяга ангелът? — От безподобното блудство бяга ангелът плачейки, на три поприща.[84]

Кой жив се въздигна на небето? — Илия, на огнена колесница.[85]

Заради какво Бог направи техните (на Адам и на Ева) две дървета? — За да е мил на хората.

Въпроси на [светите] отци.

Светли ли са ангелите или не? *Отговор*: Колкото слънцето е по-бяло от звездите, толкова се отличава с огнен блясък лицето им от това на сатаната.

Как да се проумее отличието на ангелското [лице] от сатанинското? Отговор: Така, както умът на праведния [се отличава] от този на грешния.

Въпрос: Как отпадна дяволът преди ангелското раждане? *Отговор*: [Отпадна], тъй като рече: „Ще поставя престола си на облаците и ще бъда подобен на вишния [Бог]".[86]

Въпрос: А заради какво Бог му даде да воюва срещу човека?

Отговор: За това, да моли Бога, а не дявола.

Въпрос: Къде са душите [на умрелите] — разбират ли сега [хората] от светите книги? *Отговор*: Грешните са в ада под земята, а праведните — в рая, и знаят, че ще излязат.

Въпрос: Познават ли се праведните души? *Отговор*: [Познават се] както, и ние тук, а грешните души не се познават [помежду си].

Въпрос: Посещават ли душите този свят? — Не го посещават.

Въпрос: А [който] е видял това? *Отговор*: [То] представлява дяволска съблазън.

Въпрос: Защо Бог не пуска душите да се връщат на този свят, за да разкажат какво става там? *Отговор*: Затова, защото рече: „Ако човек би видял края на живота си, много грехове би направил, а [едва] преди кончината би се покаял.“ Христос пък казва: „В каквото те заваря, в това и ще те съдя.“[87]

Въпрос: В какво човек ще намери отрада за душата си? — В кръщението, в сълзите и в молитвата.

Въпрос: Заради кой грях молитвата на човека не достига до Бога? — Когато задържа гнева в сърцето си, защото Господ рече „Не въздавайте зло срещу зло!“[89]

Въпрос: Кой грях няма покаяние?— Самоубийството — човек, който се е обесил.

Въпрос: А коя [Божия] заповед е приета от човека поради грях? *Отговор*: Христос казва: „Не съдете, за да не бъдете съдени!“[89]

Въпрос: А кое е по-добро — на бедните да се дава [милостиня] или да се принася в църквата? *Отговор*: [И едното, и другото], че човек беден се е родил и беден ще умре, и в грехове се е родил и в грехове ще умре.

Въпрос: Какво е гроздът? — Жлъч и горчивина, понеже змията прелъсти Ева с грозд.[90]

Въпрос: Чий глас се издигна от изток до запад? — Гавриловия, когато рече на Богородица: „Радвай се!“[91]

Кой постави четири стълба на земята? — Илия.

По какъв начин се кръсти Адам? — Чрез [Христовото] пришествие.

Колко голяма бе Адамовата глава? — Колкото 30 човека да влязат в нея за почивка.

Въпрос: Колко хора преминаха през Червено море след Мойсей? — Шест хиляди и дванадесет попа.

Кой, без да се надява, умря? — Мойсей.[92]

По какъв начин се кръстиха евреите? — Чрез обрязването, което започна от Авраам.[93]

Въпрос: Според какво бяха изобразени четиримата евангелисти: Матей — в образ на телец; Лука — в образ на херу-

вим; Йоан — в образ на лъв; Марко — в образ на орел. *Отговор*: Този, който е в образ на телец, то [е, защото] сам Господ отиде към мъчението като незлоблив агнец; този, който е в образ на херувим, то [е, защото] сам Господ бе херувим [и] човек; който е в образ на лъв, то сам Господ изпрати като лъв, който не смее да стане от бащиния си гроб; който е в образ на орел, то самият Господ се въздигна като орел в небесата.[94]

Що е стълбата? — Краят на света

Що е големият палат? — Мария.

Що е твърдостта на камъка? — Христос.

Що е Божият жезъл? — Честният кръст.

Колко време лежа посечено дървото за Господния кръст? — Шестдесет години.

Кой възлезе и не излезе? — Антихриста.

Кой спа шестдесет и шест години? — Авимелех.

Що е първоизорана земя? — Христовото пришествие.

За какъв грях лежа човек 38 години при Овча купел?[95] [Този], който удари Господ по ухото при предаването му.[96]

Какво е: „доведе своите коне при морето и много води се разбушуваха"? — Господ изпрати своите апостоли в този свят и настана смут сред много народи.

Въпрос: Кои две [неща] се движат, две стоят, а две — се разделят? *Отговор*: Слънцето и месецът се движат, небето и земята стоят, денят и нощта се разделят.

Какво са двете [неща], които се борят край болния човек? — Животът и смъртта.

Въпрос: Колко са небесата и какви са техните имена? — Първото небе — Сит; второто небе — Азаор; третото — Енох; четвъртото — Ной; петото — Авраам; шестото — Исаак; седмото — Яков. И на седмото небе седи [Господ].[97]

Разкрий ми колко са ангелите на първото небе? — При първият престол са дванадесет хиляди, толкова са на всички небеса, при всички престоли, а на седмото — голямо множество ангели — хиляди и безброен безброй.

Рече Ритор[98] философ: „Кое се нарича едно?" Философът каза: „Един Бог на небесата."

А що са две? — Две са светилата на небето.

А що е три? — Отец, Син и Свети Дух.

А що е четири? — Четирите вятъра.

А що е пет? — Петте Господни престола.

А що е шест? — Шестте херувими и шестте серафими.

А що е седем? — Седемте небеса и на седмото почива Господ.

А що е осем? — Това, което изначално пребивава във вековете.

Указ за нашия Господ Исус Христос.

В шестнадесетия ден на месец март Господ възкреси своя Лазар; през месец март, в 18-тия ден направи Цветница; същия месец, на 21-ви, Бог се преобрази; този месец, на 22-ри, Бог направи тайната вечеря; този месец, на 23-ти, бе разпънат Господ Бог; този месец, на 24-ти, бе погребан Господ Бог; този месец, на 25-ти, Христос възкръсна. Христос живя на земята 33 години и три месеца. И се възнесе Христос през месец май, на третия ден, в шестия час.

Въпрос: Колко години света Богородица направи до Благовещението Гавриилово? *Отговор*: 14 години и 4 месеца.

Въпрос: Колко години стоя света Богородица в дома на Йоан Богослов, след Възнесението Господне? *Отговор*: 14 години. Света Богородица живя всичко 59 години.

Това знайте, братя, в годината има петдесет и две седмици, 365 дни и 8860 часа.

Въпрос: Кой се роди и се състари, и пак влезе в утробата на майка си? *Отговор*: Адам — от земя се роди и пак в земята отиде.

Кой е: един взима, а друг крие? *Отговор*: Който взима — това е смъртта; който крие — това е земята

Кои са двете неща, които не намаляват? Рече: Огънят и водата.

Откъде Господ взе пръст и направи човека? — От Мадиамската земя. Там има място, [наречено] Ерусалим, насред земята и небето, където е кръстът; и както рече пророкът: „Един е нашият Бог.“ [100]

Въпрос: В кой месец започна потопът? — През март, на 6-тия ден, и пак през март престана [101]

Въпрос: Как се наричат родителите на Мойсей? — Мелхиседек и Авраам.

Въпрос: Колко години прекара Израил в пустинята? — Четиридесет години.

Въпрос: Къде юдеите направиха Христовата пасха и си наляха вода от осветения извор? — В Йеос, както рече пророка — Танаос, близо до Египет.[102]

Въпрос: Откъде научи Каин да убие своя брат Авел? — Дяволът му каза.

Въпрос: Защо Бог даде разумен закон? *Отговор*: За да просвети непросветените; това е дар от нашия Бог.

Въпрос: Откъде човек разбира и приема Божия дух? *Отговор*: Когато ангел Господен му каже в майчината утроба. Тогава ще се раздвижи силно.

Въпрос: В какъв образ Бог ще съди целия свят? *Отговор*: В образа и красотата на прекрасния Йосиф.

Въпрос: На какъв език Бог ще съди света? *Отговор*: На сирийски език.[103]

Въпрос: Защо хората се кланят, като гледат на изток? *Отговор*: Защото Бог ще седне на престола от изток, за да съди света.

Въпрос: Защо Яков се нарича брат Божий? *Отговор*: Когато бе рождеството на нашия Господ Бог, тогава Йосифовите синове се отрекоха от Господа, а Яков рече: „Това е моят брат, и синът на моя баща, и аз ще разделя честта на своя дом с него." Затова той се нарича брат Господен.

Въпрос: Как [става така], че зиме от извор тече топла вода? А как през лятото — студена? *Отговор*: Има две стихии — една — топла, и друга — студена; редуват се като на везни — лете студената преминава в дълбините, а топлата — в [този] свят; така и през зимата — студената в [този] свят, а топлата — в дълбините. Заради това водата от извора е топла през зимата.

Въпрос: Как се създаде книгата? — Адам, който познаваше книгата, пръв проговори.

Въпрос: Кой занаят бе преди всички останали? — Шевът, защото, когато Адам съгреши, тогава си съши листа.

Въпрос: Кой, без да се е родил, ходеше по земята и без да види небето, се поклони на Бога? *Отговор*: Йоан, от утробата на Елисавета.[104]

Въпрос: Колко мъже поради благовещение се родиха на земята? Седем мъже: първи — Сит; втори — Енох; трети — Исаак; четвърти — Самсон; пети — Самуил; шести — Богородица; седми — Йоан Кръстител.

Въпрос: Кой удари плесница на Бога при предаването му? — Този, който Господ изцели при Овча купел, името му е Йаир.[105]

Въпрос: Когато една жена съгреши от своя мъж, мъжът носи ли грях? — Не знаеш ли, брате, Ева съгреши — и Адам го изгониха от рая.

Въпрос: Коя дума произнесе Адам, когато [Бог] му даде душа? — Господ му рече: „Що си?" Той рече: „Алилуйя, Алилуйя!", което значи „Хвалете Господа".

Въпрос: Колко Господ обичаше Адам? — Толкова, колкото баща обича [чедото си], затова Господ пожали Адам.

Въпрос: От кого започна злото? — От Каин бе началото на злото — лъжата, клетвата, завистта, ненавистта, кражбата и насилието. И когато Ламех го улучи, Господ рече: „Със злия и злото да загине!"

Защо Господ го постави на луната? — За да гледа всичките злини, които са започнали от него, и да гледа благата, от които се е лишил.[106]

Въпрос: Кое добро има човек, който почита светиите? — Който и да е светец, наречен за почит от човека, опрощава греховете му пред Бога.

Въпрос: Кое добро има човек, който приема да пости? — Когато [дойде време] Бог да съди целия свят, тогава човекът-

постник ще е под покровителството на света Богородица.

Въпрос: Кой човек ще намери по-добра благодат? — Този, който раздава милостиня, той ще е велик пред Бога.

Въпрос: В какъв вид ангелът идва при праведника? — Идва тихо, с голяма красота и с голямо веселие.

Въпрос: А как идва ангелът при грешника? — Идва страшен, с образ на лъв, черен и с огнен поглед.

Въпрос: Коя сила Бог даде на човека от ангела? — Човешкият ум е от ангелската бързина, а от ангелския образ — калугерството.

Въпрос: От кои трима души цял свят се храни? — Попът моли Бога за войника и за ратая; ратаят оре и храни попа и войника; войникът пази попа и ратая.

Въпрос: Кой бе първият пророк? — Адам, защото видя светата дева Мария, държаща на ръце праведния Бог Емануил.

Въпрос: Кой бе Мойсей? — Първият велик боговидец.

Въпрос: Кой бе първият съдия между всички други? — *Отговор*: Праведният и милостив Енох и заради това той и досега живее.

Въпрос: Кой бе първият патриарх? — *Отговор*: Гостолюбивият Авраам.

Въпрос: Кой бе първият ловец на всички зверове? *Отговор*: Каин, Адамовият син, той започна всички видове лов.[107]

Въпрос: На кой език пророкуваха пророците? *Отговор*: На еврейски език.

Въпрос: Защо се казва „Амин"? *Отговор*: На еврейски език значи „истина".

Въпрос: Защо се казва „Алилуйя"? *Отговор*: [Това значи] „хвалете истинния Бог".

Въпрос: На кой език разговаряха Адам и Ева? — *Отговор*: На сирийски език и на този език ще бъде и Страшният съд.

Въпрос: Кой пророк рече: „Ще бъде познат всеки човек на Страшния съд?" *Отговор*: Пророк Йеремия.

Въпрос: Къде ще бъде Страшният съд? *Отговор*: В Ерусалим, в дома Давидов.

Въпрос: Кои двама души няма да видят смъртта до Страшния съд? *Отговор*: Пророк Илия и праведния Енох.[108]

Въпрос: Кой пръв видя Христос, когато се роди? *Отговор*: Пастирите на овцете [видяха] Емануил, великия Бог, който му казаха: „С нас е Бог!"[109]

Кои пророци постиха непрекъснато 40 дни? *Отговор*: Мойсей, Илия и Христос, и поради своя пост видяха Христовото лице, когато се преобрази в планината.

Въпрос: Кои са най-великите имена в цял свят? *Отговор*: Четирите вятъра по цял свят и четирите звезди, които стоят крепко на местата си и не захождат, както другите звезди.

Въпрос: Кои са другите четири началства? *Отговор*: Четиримата патриарси, които се наричат четири стълба на цялата земя.

Въпрос: Кои са другите четири началства за цялата земя? *Отговор*: Четирите реки, които текат от рая и напояват цялата земя.

Въпрос: Защо се назовават от всичко по четири началства? *Отговор*: Назовават се и се казва: „Кръст на небето и на земята!"

Въпрос: Колко години Христос прекара на земята? *Отговор*: Тридесет и три години и пак се възнесе на небето, където бе преди това.

Въпрос: Кой пророк умря три пъти? *Отговор*: Пророк Йона, който умря първо, когато бе дете, и Илия го възкреси; второ — когато рибата-кит го погълна; трето — умрѣ с крайната си смърт.

Въпрос: Кой пророк бе последен от всички пророци? *Отговор*: Йоан Кръстител.

Въпрос: Кой пророк пръв започна да пости? *Отговор*: Мойсей, боговидецът, който бе Авраамов брат.

Въпрос: Кой се нарече втори Адам? *Отговор*: Ной.

Въпрос: Кой се нарече трети Адам? *Отговор*: Месията, Исус Назарянин, Цар на всички царе.

Въпрос: Коя птица вижда целия свят? *Отговор*: Великият орел, той е цар на всички птици. И той живее много хиляди години. И заради това пророк Давид рече: „Ще се обнови като на орел твоята младост" и прочее[110]. И този велик орел, когато направи 100 години, или 150, тогава крилата му започват да оредяват. И после отива на една планина, където наричат [едно място] „извор на орлите", и се гмурва в него с крилата си. И тогава двете му крила започват да падат и да му растат други. И след малко време става пак такъв, какъвто е бил преди — млад. И поради това няма старост за него.[111] И този извор е в Македонските земи, близо до Филиповия град, където бе цар Фока със своите девет братя.[112]

. . . . . .

Това да знаете, на [този] свят има трима царе, както е Светата Троица на небесата.[113] Вместо дванадесетте апостоли има дванадесет рога,[114] увенчани на царски престоли. Първото царство е гръцкото, второто царство е българското, третото царство е германското. С гръцкото царство е Отецът, с германското е Синът, а с българското царство е Светия Дух. Гърците ще погубят царството [си и] всички полуверни народи.[115]

Това знайте: на света всички народи са 72.[116] Правоверни на света са пет: първо — българите, второ — гърците, трето — сирийците, четвърто — грузинците, пето — русите. Сред тях

три книги са правоверни: гръцката, българската и грузинската. Полуверните народи са дванадесет: първо — германци, второ — франки, трето — унгарци, четвърто — индийци, пето — яковити, шесто — арменци, седмо — санксонци, осмо — поляци, девето — албанци, десето — хървати, единадесето — зихи[117] дванадесето — немци.[118]

Въпрос: Кога погинаха четири достойнства? *Отговор*: Когато Каин уби своя брат: първо се отвърна от Бога, второ — опечали баща си, трето лиши майката от чедо, четвърто — изгуби брата си, пето — проля кръв, шесто — омърси земята.

Въпрос: Колко време бе Адам в рая, че някой казва — от сутринта до пладне? — Аз рекох: „30 години, докато съгреши."

Въпрос: Кое дърво е разумно? — Вие не питайте Господнето писание [за това].

Въпрос: Къде седи Адам? — На четвъртото небе, на висок престол. Вижда прочее всяка душа. Провожда праведните [в рая] с радост, а грешниците — с плач.

Въпрос: Къде седи Авел, неговият син? — Той седи с Енох, пишат греховете на всеки човек. Изпращат праведните в рая, а грешните — в адовата мъка.

Въпрос: Кое нещо изобличи праведен мъж? — Петелът, когато се провикна в котлето и изобличи Петър.[119]

Въпрос: Кое животно избави от смърт праведен мъж? — Овенът избави от заколение Исак.

Въпрос: Колко е ангелската сила? — Толкова, колкото човек може да помисли.

Въпрос: Къде и кога бързат ангелите? — По време на кръщението Господне, за да се дивят на Господнето слово.

Въпрос: Що е гръмотевицата, що е бляскащата мълния? — Гръмотевицата е ангелското оръжие, [с него] ангелите Господни гонят дявола. Мълнията е ангелският гняв срещу Сатанаил.[120] Когато идва дъжд, дяволът застава пред дъжда, за да не вали на земята. Тогава с гняв [ангелите] го гонят.

Въпрос: Кои дни Бог нарече да се опростят? — Отговор: Седмицата след Рождество Христово, Сирната седмица, седмицата след Възкресение, седмицата след слизането на Свети Дух.[121] За тези седмици пак рече Господ: „Блажени тези, които ядат, а триблажени — които не ядат."

Въпрос: Защо Господ рече на самарянката: „Петима мъже си имала?" *Отговор*: Самарянката пазеше своята девственост; имаше разум за речите на пророк Мойсей. Пазеше в гърдите си пет пророчески речи и казваше в сърцето си: „Вярвам на петима мъже — Мойсей, Арон, Исайя, Давид и Гедеон." Тези мъже имаше в сърцето си. Бе омъжена, но не се докосваше до мъжа си, а го поучаваше за Бога. Заради това Бог дойде при нея, видя я чистотата ѝ, като дойде на извора, и ѝ яви чудесата си.[122]

Въпрос: Кои думи съставиха 318-те свети отци, когато осъдиха Арий? *Отговор*: Всички съставиха по една дума и направиха псалм: „Вярвам в единния Бог Отец Вседържител." И бяха наречени от апостола „триста и осемнадесет отци."

Въпрос: Кой грях остана непростен пред Бога? — Предателят, който ще се нарече Юда.

Въпрос: „Блажен мъж, който не отива в събранието на нечестивци."[123] *Отговор*: Винаги е благо, като речеш това.

Въпрос: [Що е висота небесна, земна ширина и морска глъбина?] — Сила [мъдрост и разум — Света Троица].[124]

Въпрос: Кой грях остава непростен пред Бога? На тези, които не почитат родителите си, защото по-голям от него няма.

Въпрос: Кажи ми, кое е по-добро — да питаш, или да учиш? *Отговор*: Който учи, е като огниво, което лежи студено. Когато го удариш о камък, пуска искри, заставя се да се труди. И като се разпали, ако иска, може да изгори всички дърва. Ако огнивото не го накараш да се труди, не възприема. Ето защо по-добро е да се пита.

ПРИПИСКИ

1
XII ВЕК, ВТОРА ПОЛОВИНА

(1) Аз, грешният Георги, съблюдавайки, пишех в Стльпен, в „Св. Врачове", в 31-ия ден от декември. Поменавайте ме, братя мои, че ми мръзнат ръчиците. Ту пишех, ту ядях, ту лежах без огън на пра . . .

(2) Донесе този пергамент Петър Иванов, ковач, а аз се старах (мъчих се) да пиша, докато не са ми взели триода. Простете, братя, всички нас и попа Георги от Въпа.

(3) Пиша, ама що си патих от студ целия пети февруари, а що пък от зъб и друго. Поменавайте ме, граматика Георги, а вас — Бог.

2
XIII ВЕК, ВТОРА ПОЛОВИНА

Ѐ де, не мога, че ми е зле. Е де, че и вятърът е силен, та не знам какво да правя.

3
XIV ВЕК, ПОСЛЕДНА ЧЕТВЪРТ

(1) Хартията се изпече, перото изсъхна, а сам аз умрях от зной.

(2) Как ми стана тежко на мене, окаяния и грешния!

(3) Много ми стана тежко на мене, грешния, в това сухо и мудно време [?].

4
1570 ГОДИНА

В годината 7078 [=1570]. В тази година беше голяма суша, [заради която] не се роди нищо . . . Неволя и зло голямо от турци·

5

XVI ВЕК, ВТОРА ПОЛОВИНА

Да се знае [времето], когато чумата ходи в Етрополе, та взе 50067 [вер. 567 души]. Само поп Дончо беше най-голям в селото, от него нямаше по-голям в селото, тогава, когато ходихме.

6

1611 ГОДИНА

Писах аз, грешният поп Стойко от село Костенец [през] месец май, [на] 13 ден, в ден петък, 3-ия час през деня. f И да се знае кога беше дъжд и валя 40 дни и 40 нощи в годината 1611, месец май.

7

1614 ГОДИНА

В годината 7122 [=1614] през месец юли, 12-ия ден, да се знае, че придойде [река] Осъм, та стори зло.

8

1616 ГОДИНА

С волята на Отца и съдействието на Сина, и извършението на Светия Дух, амин.

С настоянието на духовника Варлаам изписах аз, многогрешният и последният в свещеноиноците йеромонах Даниил това обикновено евангелие в манастирския храм на светата и живоначална Троица, близо до град Враца. И го купи монах Макарие за хиляда аспри и го приложи в манастира „Света троица“ да служи за душата му. И който го изнесе оттук, да е проклет от Господа. В годината 7124 [=1616]. Тогава беше слънчевият кръг 12, а лунният — 18, знаменателно число — 10, по времето на турския султан Ахмед. В тази година имаше голям глад в Загорие; тогава беше митрополит на град Търново кир Гавриил. Моля ви, отци и братя, които четете в тази книга или преписвате, ако някъде се намери сгрешено, вие заради Христовата любов поправяйте, а не кълнете, и вас Бог да спаси в своето царство, амин.

Общо цената на това евангелие е 3400 аспри.

9
1619 ГОДИНА

Граматик Койо многогрешний.

С волята на Отца и поспешението на Сина, и извършението на Светия Дух во веки, амин. Изписа се тази книга, наречена Триод, сиреч Трипеснец, в служба на светата и животворяща Троица. Изписа се в манастира, наречен Киево, храм на светия великомъченик и победоносец Христов — Георги, в дните на благочестивия и христолюбив епископ кир Лаврентий и при смирения игумен кир Гавриил, и с настоянието на боголюбезния протопоп кир Йован, и на поп Грозо, понеже те настояха за тази божествена книга, и понеже имаха от много години желание за извършването на това дело, и да им даде Бог двойно в този век, а в безконечните векове — живот вечен. И да им даде Господ Бог от превисокия си престол венец, изплетен от божествените му ръце. И да им даде покой Господ Бог там, където праведниците почиват и ангелите ликуват, и мъчениците се веселят, и да чуят блажените глас: „Елате, благословени от моя Отец, за приготвеното ви!", и прочее. Изписах тази божествена книга — последният и нищожният сред човеците Койо от село Брестница и изписах в годината 7127 [=1619]. В това време се яви звезда бележита, тогава се прочуха татарите и в това време бе дал Бог изобилие на пшеницата, каквото не е имало.

10
1632 ГОДИНА

Да се знае кога падна пепел, по цялата земя беше. Снегът не се виждаше от пепел. И земята беше потъмняла като изгорена. Това беше в годината 1632, месец декември, 7 ден.

11
1639 ГОДИНА

(1) Изписаха се тези дяконства в годината 7147 [=1639] и в тази година имаше много напасти по християните, най-вече върху мене, грешния: много си пострадах от бродец (скитник), едва главата ми не отиде, но пак с Божията помощ се избавих — да ги съди Господ и пречистата [Богородица], и 318-те свети отци и да нямат прошка нито в този век, нито в бъдния.

(2) Вълчо Милин, каквото е имало по главите на твоите деца, с каквото си ги излекувал — каквото има да го зашиеш в пластир.

12
1641 ГОДИНА

Гледай, когато годината е високосна, и чети редом до червената линия, а оттук вземи горния ред и чети 40 мъченици и прочее, всичко по ред. Писах аз, грешният поп Богдан, в годината 7149 [=1641], тогава беше зимата люта и гладна. Крина чисто брашно вървеше [по] 100, а просеното брашно — по 80 аспри, а пък храната за добитъка: растег слама — по 1300 аспри, и сеното — също така. И пак измря много добитък и овце, и биволи, и коне, и хора теглиха от жестокия глад. И в тази година скубаха житото и ечемика, а просо нямаше. Подвързах [книгата] за поп Станчо от Горна Митрополия аз, поп Богдан, в село Славовица на река Искър.

13
1658 ГОДИНА

В 7166 [=1658] година беше глад по цялата земя. В Солун за шиник жито даваха 20 [аспри], в Паланка — 60 [аспри] за шиник, в Куманово — 40 [аспри] за шиник, в Кратово — 55 [аспри] за шиник. В тази година царят дойде в Дренополе (Одрин), [а] в София дойде везирът. През пролетта Г [-3] урсата (?) вземаше аспри и косеше ечемика.

14
1665 ГОДИНА

Да се знае кога присовчаните покриха църквата. Предстоятел беше [поп?] Славчо, попове бяха 3-ма: поп Юван, поп Стайко и поп Костадин, [който] писа. Майстори бяха 4-ма: Богица и Вуица чаушът, и Вуко, и Петко от Присово. И почнаха в месец август, [на] 15-ия ден, а довършиха на Димитровден. В това време дойде патриарх от Ерусалим, та отиде в църквата „Успение Богородично". В това време се явиха 3 звезди опашати, в годината 7173 [=1665]. А кръста [на храма] направиха [през следващата година] за 20 гроша, [които] бяха по [аспри?] 130. Слънчевият кръг беше 5, а лунният — 10. Датата беше на черната буква Д. Владика беше Герасим. Тези думи писа поп Костандин, при турците беше султан Мехмед в годината 1666. В това време арасланът (лъвският грош) вървеше по сто и тридесет и пет, в Цариград беше по сто. За отците в Ромъния [той] беше по 140.

15
1667 ГОДИНА

Пак да се знае. После мина везирът и седя в София 4 дни в годината 1667, през месец юни 16 [ден]. То беше гладна година. В Софийско кило жито беше по 3 хиляди [пари?] или по 840 аспри. Та хлебарите месеха овес и ечемик. И измираха човеците от глад по Загоре и в Бели град измряха безчислено [много]. Ох, ох, от нужда, заради нашите грехове.

16
1682—1683—1687 ГОДИНА

Видяхме с очите си как през годината 7190 [=1682] тръгна султан Мехмед срещу Беч (Виена). В годината 1682 се появи звезда на запад, много слаба. И от звездата лъч широк, о дивно видение. До средата на небето достигаше и ден след ден отхождаше на изток. В годината 7191 [=1683] тръгна султан Мехмед към Виена, ох, неволя. В годината 7194 [=1687] беше глад велик. В годината 7290 [т. е. 7190=1682] изгладиха (подложиха на глад) Търново.

17
1686 ГОДИНА

С волята на Отца и поспешението на Сина, и извършението на Светия Дух, амин. Изписа се тази божествена книга, наречена Дамаскин, в село Ханджар, от ръката на грешния дасакал Недялко и неговия син Филип в годината 7194, а от Рождество Христово 1686. Тогава беше голям глад, килото пшеница беше 500, а килото ръж — 380 [аспри], а кило просо вървеше колкото ръжта, че го нямаше никак. И се продаде в село Ханджар шиник просо за семе за цял грош. Който продаваше — пееше, а който купуваше, плачеше. Дали за цар, дали за гърло [да остане]. След това даде Бог голям мор по всички градове и села, заради възгордяването и самозабравянето человеческо, защото бяха забравили Бога и над сиротите да се смиляват, и за спасението на душата си да раздават. На Бога е славата и властта во веки, амин.

18

1687 ГОДИНА

Да се знае кога се тресе земята в годината 7195 [=1687] месец октомври 23 [ден].

19

ОКОЛО И СЛЕД 1690 ГОДИНА

Да се знае кога беше тази книга у Петър, та по това време беше чумата в Панагюрище. Писа Петър грам (т. е. граматик).

20

XVII ВЕК, ПОСЛЕДНА ЧЕТВЪРТ

(1) Да се знае кога се скри слънцето, на месец юли, на 14-ия ден, [това беше] писано. Скри се по пладне, та бяхме на червено.

(2) Да се знае кога се запопи поп Костадин от село Дра-[. . .]. Дойде на Кувла [.?] да попува.

Да се знае, че нахлуха щурци, та изядоха ѵкинята (посевите).

21

1722 ГОДИНА

Писах аз, Нетко, когато беше Благовещение за Пасха, в годината 7230 [=1722]. Та се разви гората, пусна голяма шума; падна снегът на велики вторник, падна слана на велики четвъртък, та изсъхна и шума, и трева.

22

1775 ГОДИНА

Тия думи утешиха и мене, защото не от горделивост и многоученост писах, но от книголюбие писах в годината 1775, 14 април. Поп Теодор, непотребни ни Богу, ни човеку, но както се каза [в Евангелието] — да не презрете дори и един между най-малките.

Написах тази книга от извод на духовника Йосиф във Видин и много време употребих, докато я изписах. Преди пишех без очила и беше лесно, а сега не мога. Но с очила пиша. И много се мъча, но Бог да заплати труда и на пишещия, и на четящия.

23
1777 ГОДИНА

1777 г. Да се знае, че на 9 август минаха през село щурци и всичко наоколо помръкна. Седяха два дни в лозята, ама не сториха никаква пакост, ами изядоха всичките царевици и опасоха тревата.

24
1777 ГОДИНА

Да се знае, когато беше 1777-та година, на Божич времето беше толкова жежко, та и трите дни държахме прозорците на одаята отворени и седяхме по фесове.

25
1781 ГОДИНА

И тук да се знае, че стана голям трус и страх Божи и как се разтресоха земята и сградите от страха Божи. Това стана в годината 1781, на четвъртия ден от месец март, в шест часа след пладне.

26
1785 ГОДИНА

Когато пишех този дамаскин, беше четвъртък — 6 март 1785 година; беше четвъртък, та беше Тодоровата неделя, та стана студено и ми замръзна мастилото, докато го затворя. Та като падна един сняг — напълни сокаците и хората не можеха да излязат навън и държа много време. Беше все студено, докато заговяхме. От понеделник започна да вали, та чак до сряда, а през нощта, докато съмне, духаше вятър със сняг, та напълни сокаците.

27
1785 ГОДИНА

1785-та година
Да се знае кога падна големият сняг — на 14 ден от месец март, в петък, на свети Венедик. 3 педи [сняг падна], та стоя, та стоя 6 дни, та голям страх нападна хората у София за дърва и

за въглища. Това пишем за в градо, що видях. Цената на въглищата беше по 2 пари оката, ама се не намираха. Една върба се продаде за 12 гроша. Толкова хората се бяха отпуснали на лято, а по селата Господ им знаеше мъката, що теглиха, за сено и за слама.

Па на 21 ден, в четвъртък, на света Фотиния Самарянката, задуха един южняк, та се стопи снегът — тогава [чак] хората се успокоиха. Слава на Бога и на Сина во веки, амин. Многогрешният Мано Калпакчи Кръстович писа. Който чете, да не се доверява на март, ала да си има дърва и въглища, за да не загазва, зле.

28
1786 ГОДИНА

1786 година, месец октомври, 10 ден, вали сняг.

Пак през 1786 година, месец октомври, 11 ден, вали сняг, а пак тази години удари сланата на 20 ден на месец септември, та попари всичките лозя.

29
1788 ГОДИНА

Да се знае времето, когато мина везирът, та отиде в София, на месец април 22-ия ден. Слънцето помръкна на 24, през деня в 3 часа през деня, в годината 1788.

30
1793 ГОДИНА

В годината 1793, на 27 август. Да се знае като се скри слънцето по 8 сахатя (часа), като тръгнаха всичките хаджии: хаджи Юрдан, хаджи Иван, хаджи Подоба, хаджи Марин Сар, хаджи Калин абаджията.

31
1793 ГОДИНА

През 1793 година, на 29 ноември, като се разигра земята, на Никулден, в понеделник.

32
1795 ГОДИНА

1795 година, 9 юни. Да се знае, когато умираха през чумавата година.

33
1800 ГОДИНА

1800 година, 24 януари. Да се знае кога се издавиха овцете на остров Дебливте срещу Ряхово и стана щета на много хора.

34
1800 ГОДИНА

Йерей Григорий, син Иоанов. В този лекарски тефтер, преписан от съвършен лечител, пише: когато лекуваш френската болест, най-напред дай сироп. Ала с голямо умение трябва да правиш хаповете, защото може да се случи нещастие. А за пиян човек или за жълтеница пак първо сироп, а също така и за краката, или за друго нещо и прочие, а хаповете, за които пише, да ги правиш с брашно, ама да бъде от ечемик, не от друго. Ако ли пък някои от чуждите (непосветените) [ги прави], да няма прошка от 318-те отци, нито да види Божието лице. 1800 [година], 24 април.

35
XVIII ВЕК, ВТОРА ПОЛОВИНА

За маясъла (хемороиди) лек

Маза кунба (шикалките) да ги пиеш с кафе. И друго лекарство пак за него [маясъла]: сухи дренки 8 грама, да ги сбиеш (счукаш) дребно [заедно с] калафир (карамфил) за 2 пари, за 3 пари канела и за 1 пара миям биле с мед за 4 пари. Че да го объркаш всичкото наедно, да стане смес като маджун, да го ядеш на гладно сърце. И друго лекарство пак за маясъла: мех да вземеш, че да се опушваш с него.

36
XVIII ВЕК, ПОСЛЕДНА ЧЕТВЪРТ

Да се знае, че на Петровските заговезни, на 1 август, [времето] беше хубаво, на 2-рия ден беше горещина, през 3-ия ден половината беше горещина, половината валя дъжд, на 4-ия ден беше горещина, на 5-ия ден имаше вятър. Никола.

37
XVIII—XIX ВЕК

Това [лекарство е против ухапване] от бясно псе и от звяр: на кората от пресен хляб, която болният да изяде преди изгрев-слънце в неделя, напиши тези букви: ѕгоθїс кроиаки. книфи, ѡестнизадѡтзеѣадξ ѵ̇ѡткавгѡѱмепрзлеоркалаїѡ дсосд ѕ҃нς:

38

(1) [За болен] от треска да пише тези речи: — † или или саватни ке грумено румест. [Това да бъде написано] на три книги: едната да се кади, и едната с вода да изпие, и една да зашие в себе си, [в дрехите си] да я носи.

(2) Когато човек се посече (пореже) с нож или със секира, да вземе цвят от осеново дърво, да го свари с вино, да наложи [раната], за да оздравее.

39

[Вземи] от сладкия корен 5 грама и мед 50 грама. [Свари сладкия корен], па го пресей хубаво, па го чакай да поизстине, колкото да ти трае пръстът. Пък го смеси [с меда] да стане маджун, та да яде [болният] вечер и заран.

40
1844 Г., 1848 Г.

(1) Да се знае кога холерата мори в [село] Люта. Тогава беше високосна година; през месец юни започна да мори. Умряха 60 души. Тогава даскал в [село] Люта беше Първан. 1848 година.

(2) Да се знае кога злата муха мори биволите. През месец април, на 18 [ден], 1844 г. [писах] аз, даскал Първан от Баня.

(3) Това показва [как да се лекува] Първан, когато легне болен. [Тогава] той да гледа тук своя лек написан: 10 грама карамфил и 10 грама дженджефил и 6 грама синамеки и 50 грама мед [трябват, за] да направи маджун. 1848 г.

41
1847 Г.

Минаха щурците в годината 1847, месец август, на 14 ден и ходеха тук наоколо. Есента се прибраха и се сетиха, и се зароиха. . . През есента се зароиха в икинята (посевите) и направиха в земята по един масур. През пролетта излязоха от него, от единия масур 99 [щурци] като ръжени зърна и станаха като мравуняк. И като пораснаха до жетва, дойде калавузинът им и се събраха отвсякъде и отлетяха във Влашко като облак.

Бележки

Бележките към преводите на съчиненията по естествознание имат за цел да изложат максимално сбито литературоведската, текстологическата, археографската и историческата проблематика по отношение на текстовете. Библиографията е ограничена до най-представителните изследвания и издания на паметниците, както и най-необходимите книги, достъпни за широк кръг читатели. Коментирани са неясните при превода места, библейските лица, заемките от други произведения или паралелите с тях. При бележките са използувани максимално коментарите на Ив. Дуйчев и на други преводачи. Библейските цитати са установени спрямо изданието: Библия, сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. Изд. Св. Синод на българската църква. С., 1925.

СЪКРАЩЕНИЯ

1. Книги

Апокрифи — Стара българска литература. 1. Апокрифи. Съставителство и редакция Д. Петканова. С., 1981.

Естествознанието — Кристанов, Цв., Ив. Дуйчев. Естествознанието в средновековна България. Сборник от исторически извори. С., 1954.

Естественонаучните знания — Чолова, Цв. Естественонаучните знания в средновековна България. С., 1988.

Стоянов, Кодов. Опис 3 — Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. III. С., 1964.

Стоянов, Кодов. Опис 4 — Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. IV. С., 1971.

Цонев. Опис 1 — Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. I. С., 1910.

Цонев. Опис 2 — Цонев, Б. Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. II. С., 1923.

Христова, Караджова, Узунова. Приписки — Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки от българските ръкописи X—XVIII в. Бележки на скрипторите (под печат).

Христоматия — Динеков, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1967 (3 изд.).

BHG — Bibliotheca Hagiographica graeca I—III. Bruxelles, 1957. Auctarium, ed. F. Halkin, 1969.

PG — M i g n e, J. P. Patrologiae cursus completus. Series Graeca. Paris.

2. Периодични издания

ГИБИ — Гръцки извори за българската история. София.

ГСУ — Годишник на Софийския университет. София.

ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения. Санкт Петербург. Н. с. 1906—1916.

ИОРЯС — Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Санкт Петербург — Ленинград. 1896—1927.

Изв. НБКМ — Известия на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий". София.

ПДП — Памятники древней письменности.

ППСб — Православный Палестинский сборник. Санкт-Петербург.

ПСп — Периодическо списание на Българското книжовно дружество. Браила—София. 1870—1910.

Сб. БАН — Сборник на Българската академия на науките. София. 1913—1949.

Сб. НУ — Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. София.

СОРЯС — Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Санкт Петербург — Ленинград. 1872—1928.

ТОДРЛ — Труды Отдела древнерусской литературы. Ленинград.

ЧОИДР — Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. Москва 1845/46—1916.

ASPh — Archiv für slavische Philologie. Berlin. 1876—1929.

Сп БАН — Списание на Българската академия на науките

Slavia — Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Praha. 1922/23.

Starine — Starine. Izdaje Jugoslovenska akademija znatnosti i umetnosti. Zagreb. 1869—1990.

3. Други съкращения

ап. — апостол

арх. — архив

библ. — библейски

вер. — вероятно

вж. — виж

вкл. — включително

г. — година

ГБЛ — Государственная библиотека имени Ленина, дн. Росийская Государственная библиотека, Москва

ГИМ — Государственный Исторический музей, Москва

гл. — глава

ГПБ — Государственная Публичная библиотека имени Салтикова—Щедрина, Санкт Петербург

гр. — град

грц. — гръцки

дн. — днес

др. — други

ез. — езеро

едноим. — едноименен, -а, -о
зап. — западен
изд. — издание, -я
имп. — император
км — километра
Л. — Ленинград
лит. — литература
М. — Москва
МСПЦ — Музей Српске православне цркве
н. е. — новата ера
напр. — например
нач. — началото
нар. — народно
неидент. — неидентифициран
НББ — Народна библиотека, Белград
НБКМ — Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий", София
НМРМ — Национален музей Рилски манастир
обл. — област
о-в — остров
ок. — около
п-в — полуостров
пл. — планина
под. — подобно
пр. н. е. — преди новата ера
р. — река
ред. — редакция
респ. — респективно
ркп. — ръкопис
с. — село, страница
С. — София
сб. — сборник
св. — свети
СПб — Санкт Петербург
ср. — сравни
стбълг. — старобългарски
съч. — съчинение
т. — том
т. н. — така нататък
т. нар. — така наречен
ЦГАДА — Центральный государсвенный архив древних актов, Москва
ЦИАИ — Църковен историко-архивен институт, София
ч. — част
ЮАЗ — Югославянска академия на науките, дн. Хърватска академия на науките, Загреб

4. Библейски източници

Битие — Първа книга Мойсеева — Битие
Изход — Втора книга Мойсеева — Изход
Левит — Трета книга Мойсеева — Левит
Числа — Четвърта книга Мойсеева — Числа
Второзак. — Пета книга на Мойсеева — Второзаконие
Исус Навин — Книга Исус Навин
Съдии — Книга Съдии Израилеви
Рут — Книга Рут
1 Цар. — Първа книга Царства
2 Цар. — Втора книга Царства
3 Цар. — Трета книга Царства
4 Цар. — Четвърта книга Царства
1 Пар. — Първа книга Паралипоменон
2 Пар. — Втора книга Паралипоменон
1 Ездра — Първа книга Ездра
2. Ездра — Втора книга Ездра
3 Ездра — Трета книга Ездра
Неемия — Книга на Неемия
Товит — Книга на Товит
Юдит — Книга на Юдит
Естир — Книга на Естир
Йов — Книга на Йов
Пс. — Псалтир
Притчи — Книга Притчи Соломонови
Екл. — Книга на Еклесиаста
Песен — Книга Песен на песните
Премъдрост Сол. — Книга Премъдрост Соломонова
Премъдрост Сир. — Книга премъдрост на Исус син Сирахов
Ис. — Книга на пророк Исайя
Плач Йер. — Книга Плач Йеремиев
Йер. — Книга на пророк Йеремия
Варух — Книга на пророк Варух
Йез. — Книга на пророк Йезекия
Дан. — Книга на пророк Даниил
Осия — Книга на пророк Осия
Йоил — Книга на пророк Йоил
Амос — Книга на пророк Амос
Захария — Книга на пророк Захария
Малахия — Книга на пророк Малахия
Йона — Книга на пророк Йона
1, 2, 3 Мак. — Първа, Втора, Трета книга Макавеи
Авакум — Книга на пророк Авакум
Мат. — Евангелие от Матей
Мр. — Евангелие от Марко
Лк. — Евангелие от Лука
Йоан — Евангелие от Йоан
Деяния — Деяния на апостолите

Яков — Съборно послание на ап. Яков
1 Петр. — Първо съборно послание на ап. Петър
1, 2, 3 Йоан — Първо, Второ и Трето съборно послание на ап. Йоан Богослов
Римл. — Послание на ап. Павел до римляните
1, 2 Кор. — Първо, Второ послание на ап. Павел до коринтяните
Гал. — Послание на ап. Павел до галатяните
Ефес. — Послание на ап. Павел до ефесяните
Фил. — Послание на ап. Павел до филипяните
Кол. — Послание на ап. Павел до колосяните
1, 2 Сол. — Първо, Второ послание на ап. Павел до солуняните
1, 2 Тим. — Първо Второ послание на ап. Павел до Тимотей
Тит — Послание на ап. Павел до Тит
Филим. — Послание на ап. Павел до Филимон
Евр. — Послание на ап. Павел до евреите
Откр. — Откровение на Йоан Богослов

Забележка:

При съставянето на речниците се дава предимство на тези форми на личните и географски имена, които се срещат в текстовете, макар и да не звучат по същия начин днес.

КОСМОЛОГИЯ И КОСМОГРАФИЯ

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ БОГОСЛОВИЕ (НЕБЕСА)

Произведението представлява старобългарски превод на част 3 — „Богословие“ от съчинението на видния византийски богослов и писател Йоан Дамаскин „Извор на знанието“ (Πηγή γνώσεως), направен от бележития представител на Преславската книжовна школа Йоан Екзарх (IX—X в.) ок. 893 г. „Извор на знанието“ е систематизация на философското и богословското наследство на раннохристиянската епоха, изградена в три части — „Философски глави“, „За ересите“ и „Точно изложение на православната вяра“. Последната част е най-обширна и обхваща 100 глави, от които Йоан Екзарх превежда 48. Названието „Небеса“ е наслов на една от тези глави.

Главите, преведени от Йоан Екзарх са подбрани с оглед на разясняването на догматични и естествено-научни въпроси. В главата „За водите“ се дават сведения за образуването на моретата и реките; в главата „За небето“ се говори за седемте небесни пояса, на всеки от които се намира по една планета. В главата за огъня и небесните светила, опирайки се на зодиакалните знаци, авторът изтъква свободната воля на човека, която стои над предзнаменованията на небесните съзвездия — т. е. отхвърля заблужденията на астрологията. В „Небеса“ за пръв път в старата българска литература се засягат въпроси за устройството на човешкото тяло, като се използуват познанията на античните автори. Произедението има важно значение в старите славянски литератури и култури като пръв преводен богословско-философски труд с естественонаучна стойност. Към превода Йоан Екзарх е приложил Пролог, написан от него, в който разкрива подбудите си да преведе труда на Йоан Дамаскин, споделя трудностите при работата си и своите схващания за същността на принципите в преводаческата дейност, следвайки концепцията на Псевдо-Дионисий Ареопагит.

„Небеса“ е запазен по около осемнадесет преписа, най-ранният от които, руски по произход, е от XII—XIII в. (ГИМ — Москва, Синод. 108). Освен избраните 48 (от 100) глави от Йоан Дамаскин, включени са следните допълнителни статии: „За вярата“ (втората половина на главата) от Теодорит Кирски, „За устройството на човека“ от съчиненията на Григорий Ниски и др. Преписът е публикуван от О. М. Бодянски (след смъртта му) с предисловие от А. Н. Попов. Заслугата за откриването му принадлежи на К. Ф. Калайдович.

Изд.: Богословие святаго Иоанна Дамаскина в переводе Иоанна Ексарха Болгарского. По харатейному списку Моск. Синод. библиотеки. — ЧОИДР, 1877, 4; Sadnik L. (Hrg.) Des Hl. Johannes von Damaskus Ἔκθεσις

ἀκριβὴς τῆς ορθοδόξον πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. Monumenta linguae slaviceae. 5. Wisbaden, 1967; 2, Freiburg, 1981, 3, 1982; 4, 1983.

Лит.: Калайдович, К. Йоанн Ексарх Болгарский. М., 1824; Бронзов, А. Точное изложение православной веры. Творение св. Іоанна Дамаскина. СПб,. 1894, с. LXVII сл.; Ягич, В. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке. — В: Исследования по рускому языку. I. СПб., 1885—1895, 320—325; Leskin, A. Die Übersetzungkunst des Exarchen Johannes. — ASPh, 25, 1903, 48—66; Трифонов, Ю. Иван Екзарх български и неговото описание на човешкото тяло. — Български преглед, I, 1929, 2, 165—202; Хаджов, И в. „Пролог" към Небеса от Йоана Екзарха. — Българска реч, 3, 1928—1929, 7—8, 267—272; Вайер Е., Х. Миклас. Преводачески похвати в Богословието на Йоан Екзарх в сравнение с по-късни паралелни преводи. — Старобългарска литература, 19, 1986, 29—59.

Превод на новобългарски на части от „Небеса" са правени от Ив. Дуйчев (Естествознанието, 59—91), който поместваме тук. Коментарът е направен въз основа на бележките на Ив. Дуйчев, с допълнения.

1. Гл. 16 представя пълен и точен превод на гл. 5 от съчинението на Йоан Дамаскин (PG, XCIV. 1864, coll. 880).

2. Пс. 145:6.

3. Гл. 17 представя превод на гл. 6 (PG, coll. 880—885).

4. 2 Кор. 12:2.

5. Стбълг. вънѣшьнии мѫдрии, грц. οἱ ἔξω σοφοὶ.

6. За „небесен кръг" се говори в Йов 22:14, Притчи 8:31.

7. Битие 1:6—8.

8. Василий Велики (Кападокийски). Вероятно Йоан Дамаскин има пред вид неговия „Шестоднев".

9. В бълг. превод е пропуснат да бъде преведен изразът: ἄλλοι ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων (PG, coll. 880 C).

10. Не е преведена добре думата ἡμισφαίριον (PG, coll. 884 A): плать обьла.

11. Пс. 103:3.

12. Ис. 49:22.

13. Пс. 148: 5—6.

14. Стбълг. оурано҃съ бо сѧ сѣказаѣть елиньскы горѣзьрѣньѥ — изразът е добавен от Йоан Екзарх към превода за изясняване на смисъла.

15. Дан. 3:89.

16. 2 Кор. 12:2.

17. Пс. 101:27.

18. Откр. 21:1.

19. Пс. 95:3.

20. Пс. 113:3—5.

21. Пс. 18:1.

22. Според Ив. Дуйчев в края на главата е направен дребен пропуск в текста, като от старобългарския преводач не са преведени няколко думи.

23. Гл. 18 е превод на гл. 7 (PG, coll. 885—896). Преводачът е съкратил самото заглавие на своя първообраз. В текста са допуснати дребни пропуски при превода на старобългарски.

24. Битие 1:8.

25. Битие 1:5.

26. Битие 1:5.

27. От тук нататък следва обширен пасаж, който поради липса на листове в ръкописа от Моск. Синод. библиотека е взет от друг ръкопис — Синод. № 442 (вж. Богословие святаго Иоанна Дамаскина. с. 13).

28. Стбълг. ноущь же есть ꙗко мѣ̑ць подь землею боудетъ ... в грц. отговаря на: ἐν τῷ τὸν ἥλιον ὑπὸ γῆν εἶναι (PG, coll. 888 C), следователно става дума за скриване на слънцето, а не на луната под земята.

29. Стбълг. свѣтнтн сѧ е добавка на Йоан Екзарх за по-ясен превод.

30. Стбълг. родитель, грц. δημιουργός.

31. Стбълг. свѣтнанникъ бо есть самъ тон свѣтъ според грц. текст би трябвало да се чете: свѣтнанникъ бо есть не самъ тон свѣтъ (PG, coll. 888 C).

32. Стбълг. wбразъ, грц. δοχεῖον— 'приемник'.

33. Стбълг. Сл҃нце, Луна, Днь, Зеоусъ, Ермьсъ, Арафродитъ, Кронъ. Имената на планетите са дадени в произволен ред спрямо оригинала. Имената Днь и Зеоусъ представляват обозначение на една и съща планета, а именно — Юпитер. Под името Арафродитъ трябва да се види обозначението всъщност на две планети — Арес и Афродита, като имената им са били слени при преписване.

34. Пс. 8:4.

35. Битие 1:14.

36. В стбълг. превод отсъствува посочването от грц. първообраз, че зимният сезон започва от 25 декември (PG, coll. 892 A).

37. Думата ζῴδιον е била, „поне в някои случаи, не напълно понятна за преводача и затова в нейния превод се срещат колебания" (вж. Естествознанието, с. 564.). На това място текстът на Йоан Екзарх гласи: зодии еже соуть животи.

38. Трябва да се чете не маниа к҃г, а маниа к҃д, както е в грц. оригинал.

39. Текстът на Йоан Екзарх гласи: юнота парѳенъ.

40. Трябва да се чете не к҃ (20), к҃е (25).

41. Преводът е съобразен с грц. текст.

42. Преводът е съобразен с грц. текст.

43. Думата ἀστρολογία е преведена от Йоан Екзарх с: звѣздьное чнсмь, което според Ив. Дуйчев е неясен израз.

44. Думите нн вѣньцемь нн хоулам липсват в грц. текст и са добавени от преводача.

45. В стбълг. текст: разлнчьны растворн н нравы н слогы, грц. διαφόρους κράσεις καὶ ἕξεις καὶ διαθέσεις (PG coll. 896).

46. В стбълг. текст: w застоупа земьнаго грц. ἐκ τοῦ ἀποσκιάσματος τῆς γῆς.

47. Тук Ив. Дуйчев отбелязва, че последният пасаж е добавен според Синод. 442, тъй като текстът на основния ръкопис е повреден. При сравнението с грц. оригинал се установява, че Йоан Екзарх е изпуснал края на тази глава, въпреки че в текста се съдържат интересни сведения.

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ ШЕСТОДНЕВ

Шестодневът на Йоан Екзарх е едно от забележителните произведения на старата българска литература. Той е създаден в самото начало на X в. и получава широко разпространение в целия православен свят. Произведението продължава раннохристиянската традиция на шестодневите (хексамерони). Енциклопедичен по съдържание и богословски по дух, „Шестоднев" представлява тълкование на сътворението на света в шест дни според библейската книга Битие, като дава основни сведения за устройството на космоса, земята, растенията, животните и човека, предлага знания по география, астрономия, астрология и др. „Шестоднев" е компилативна творба, съставена въз основа на едноименни съчинения на Василий Велики, Севериан Гавалски, Йоан Златоуст и Аристотелевата „История на животните" в нейната късна византийска преработка. Включва Пролог и шест слова, всяко от които е посветено на отделен ден от библейската версия за сътворението на света. Словата се организират около определен цитат от книгата Битие, повторен многократно, анализиран и аргументиран всестранно. Напълно оригинална част е авторовият Пролог, където е обяснен принципът за компилацията. Тук се съдържа и обръщение към Симеон, наречен княз, което дава основание съчинението да се датира до 917 г.

„Шестоднев" е запазен по повече от 47 преписа, най-ранният от които е дело на сръбския книжовник Тодор Граматик от Хилендарския манастир от 1263 г. (съхранява се в ГИМ — Москва, № 213). Този препис е послужил за първото издание на „Шестоднев," както и е поставен в основата на най-новото критично издание, осъществено от Р. Айцетмюлер.

Изд.: Шестоднев, составленной Йоаном Екзархом Болгарским. По хартейному списку Московской синодальной библиотеки 1263 г. М., 1876 (подг. за печат от О. М. Бодянски, ред. А. Попов); Aitzetmüller, R. Das Hexameron des Exarchen Johannes. Graz, 1—7, 1958—1975.

Лит.: Калайдович, К. Йоан Екзарх Болгарский. М., 1824; Vondrak, V. O mluvě Jana Exarcha Bulgarského, příspěvek k dějinám církevní slovanštiny. Praha, 1893; Leskien. A. Die Übersetzungskunst des Exarchen Johannes. — ASPh, 25, 1903; Zum Šestodnev des Exarchen Johannes. — ASPh, 26, 1904; Der aristotelische Abschnitt im Hexaemeron des Exarchen Johannes. — In; Jagić Festschrift, Berlin, 1908, 97—112; Дуйчев, Ив. Йоан Екзарх. — В: История на българската литература. I., С., 1962, 127—140; Lägreid, A. Der rhetorische stil im Šestodnev des Exarchen Johannes. Wiesbaden, 1965; Баранкова, Г. К текстологическому и лингвистическому изучению „Шестоднева" Йоана екзарха Болгарского. — В: Восточнославянские языки. Источники и изучения. М., 1973; Панченко, А. Некоторые эстетические постулаты в „Шестодневе" Йоана Экзарха. — В: Русско-болгарские фолклорные и литературные связи. Л., 1976; Hansak. E. Der Übersetzungsstil des Exarchen Johannes. — Palaeobulgarica, 1977, 3, 33—59.

Издаден е пълен превод на „Шестоднев“ на съвременен български език (Йоан Екзарх. Шестоднев. Превод и коментар Н. Кочев. С., 1981), както и избрани места от него, преведени от Ив. Дуйчев (Естествознанието, 93—157) и от Ю. Трифонов (Йоан Екзарх Български и неговото описание на човешкото тяло. — Български преглед, 1929, 2, 182—202). Настоящият превод на части от „Шестоднев“ е направен от П. Петков по изданието на Р. Айцетмюлер. Библейските цитати в текста са превеждани заедно с останалия текст, а не са съобразени с новобългарския превод на Свещеното писание, поради специфичните особености на стила на старобългарския писател. Преводът на описанието на човешкото тяло е взет от Ю. Трифонов.

1. Ис. 40:31.
2. Пс. 103:24.
3. Т. е. Василий Велики.
4. Т. е. Йоан Златоуст.
5. Битие 1:6.
6. Пс. 150:1.
7. Ис. 51:6.
8. Пс. 148:4.
9. Мат. 24:29.
10. Ис. 34:4.
11. Битие 1:6—8.
12. Притчи 8:23—24.
13. Пс. 18:1—2.
14. Пс. 77:69.
15. Битие 1:14.
16. Стадий — мярка за дължина, равна на 185 м.
17. Битие 1:14.
18. Мат. 16:2—3; Лк. 12:54.
19. Зоровавел — вавилонски цар, предводител на евреите, когато се освобождават от вавилонския плен, ок. 536 пр. н. е. Според преданието, принадлежи към Давидовия род, а Йосиф и Мария са негови потомци.
20. Кир I — персийски владетел (640—600 пр. н. е.); Дарий I — персийски владетел (522 — 486 пр. н. е..).
21. Митичен цар на Лидия, според преданието царувал през VIII в. пр. н. е.
22. Легендарен лидийски цар, управлявал през VII в. пр. н. е.
23. Последният лидийски цар (550—546).
24. Битие 1:14.
25. Битие 17:17.

П. Петков

ПСЕВДО-КЕСАРИЙ

ИЗ ДИАЛОЗИ

Пълното заглавие на съчинението е: „Четири диалога на премъдрия Кесарий, брат на нашия свети отец Григорий Богослов. Питания, представени от страна на Констанций, Теохарист, Андрей, Григорий, Домн, Исидор и Леонтий към секретаря Кесарий, брат на назианския епископ Григорий, когато пребиваваше, преподавайки, в Цариград в продължение на двадесет години". „Диалозите" се приписват на Кесарий, брат на известния византийски богослов Григорий Назиански. Датират се във втората половина на IV или началото на V в., а за мястото на съставянето им се сочи Киликия. Тези твърдения (напр. на Фр. Баришич) са подложени на критика от Ив. Дуйчев, който след внимателен анализ на текста обосновава становището, че „Диалози" са възникнали в периода между 530 и 558/560 г. То се основава преди всичко на сведенията за славяните и за т. нар. „Фисонити", които „са вероятно тъждествени с обитаващите по онова време в отвъддунавските и южноруските земи анти." Ив. Дуйчев смята, че именно към средата на VI в. се отнасят първите вести за заселването на славяни в земите на Балканския полуостров. Личи, че анонимният автор е бил отдалечен от Балканите, тъй като е изпъстрил повествованието си с фантастични елементи за бита и нравите на славянските нашественици — от тяхното миролюбие и кротост до жестокостта им, достигаща до човекоядство.

Неизвестният автор, който е писал „Диалози" на гръцки език, е бил привърженик на възгледите на Антиохийската богословска школа. Той е познавал добре съчиненията на византийските писатели от IV—V в. Наред с това той е използувал като извор произведението „Книга за законите и страните" (Liber legum regionum) на един от най-ранните сирийски писатели Бардезан Едески (154—222), чрез която средновековният читател е могъл да се запознае с най-раннообразни народи и племена. „Диалози" са широко известни и използувани от византийските книжовници, сред които са патриарх Фотий, Свидас, Георги Амартол, Скилица, Михаил Глика и др.

Славянският превод на „Диалози" според Ив. Дуйчев е направен вероятно по времето на цар Симеон (893—927), или няколко десетилетия по-късно. В подкрепа на това мнение ученият привежда аргументи от езика на славянските преписи. Ръкописите, в които преводът е достигнал до нас, са няколко, руски по произход, най-ранните от които са от XV и XVI в. При съпоставката на гръцкия първообраз със славянските преписи се установяват известни различия: на първо място се различава заглавието на паметника; липсват някои пасажи, за които може да се предполага, че са вмъкнати в гръцкия текст по-късно; в славянския превод броят на въпросите и отговорите е 220, а в гръцкия текст — много по-малко — 197, което според Ив. Дуйчев, се дължи на неправилно разпределение от славянския преводач. Заключението му е, че общо взето преводът е пълен и точен, макар че не всички тънкости на византийската риторика са предадени напълно адекватно. Паметникът е имал важно значение за изясняване на редица богословски и философски въпроси по отношение устройство-

то на вселената и е играл съществена роля в разширяване познанията по естествознание през средновековието в славянския свят.

Изд.: Леонид архим. Четыре беседы Кесария или вопросы святаго Сильвестра и ответы преподобнаго Антония. Издания Императорского общества любителей древней письменности. XCV. М., 1887.

Лит.: Горский А., К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. II. Писания святых отцов. 2. Писания догматическия и духовно-нравственныя. М., 1859, № 29, 142—155, № 130, 159—160; Баришић Фр. Када и где су написани Псеудо-Цезаријеви дијалози. — Српска академија наука. Зборник радова. XXI. Византолошки институт. I, 1052, 29—51; Dujčev, Iv. Les témoignages de Pseudo-Césaire sur les Slaves. — Slavia antiqua, IV, 1953, 193—209; La versione paleoslava del Dialogi dello Pseudo-Cesario. — Rivista di studi bizantini e neoellenici, 9, 1957, 98—100; Extraits du Pseudo-Césaire dans le Chronicon Maius du Pseudo-Sphrantzés et dans l'Ancienne chronique russe. — Byzantion, 38, 1968, 364—373; Pseudo-Kaisarios. Überlieferungsgeschichte und Verfasserfrage von R. Riedinger. (Byzantinische Archiv, 12). München, 1969; Molzbichler, G. Beziehungen zwischen Pseudo-Kaisarios und dem Hexaemeron des Exarchen Johannes in der Basiliusübersetzung. Untersuchung der inhalt. übereinstimmenden Stellen mit besonderer Berücksichtigung der Lexik. Graz, 1974 (Diss.).

Превод на новобългарски език издаден паралелно със славянския текст, известен под заглавие: Стаго Снлвестъра и прѣподобнаго Анътонїа истол. кованіе . . . о всѣи тварн прави Ив. Дуйчев (Естествознанието, 258—335). Тук поместваме този превод. Коментарът е съставен въз основа на бележките на Ив. Дуйчев, с допълнения. Гръцкият текст е използван от изданието му в: PG, 38, 1862, coll. 847—1190; за паралелите със съчинението на Бардезан Едески е ползувано изданието: Levi della Vida G. Bardesane. Il dialogo delle leggi dei paesi. Introduzione, traduzione e note. Roma, 1921.

1. Вероятно анонимният автор има пред вид митологически представи в Египет и Мала Азия, датиращи от XVI—XV в. пр. н. е., когато възниква култът към слънцето като единствен цар на вселената и творец на всички същества. Тези представи са отразени в хетските химни (вж. Иванов, В. В. К типологии древнеближневосточных гимнов Солнцу. — В: Сборник статей по вторичным моделирующим системам. Тарту, 1973).

2. Битие 1:1.

3. 2 Кор. 12:2.

4. Битие 1:3.

5. Битие 1:14.

6. Битие 1:16.

7. Пасажът от „След като. . .“ до „. . .относно слънцето“ е добавен от Ив. Дуйчев според гръцкия текст. В славянския препис има пропуск.

8. Битие 1:16.

9. Битие 1:18.

10. Съвременните названия на еврейските месеци са: нисан, ияр, сивон, тамур, ов, елул, гишри, хешвон, кислев, тейвас, шват и адар (вж. Седеш-

ников С. И. История календаря и хронология. М., 1977, с. 120).

11. Битие 1:14.

12. Ис. 47:13.

13. Пасажът е добавен въз основа на гръцкия текст. В славянския препис има пропуск.

14. Старобългарският текст гласи: Въспрос. Что оубо, то же ли мнишн сощє врѣмѧ и знамєніе и лѣто, . . .; Wтвѣт. Ино ес(ть) врѣмѧ, ино же лѣто, шво бо дълготѣ ес(ть) знамєніе, ово ж(є) бл҃гꙋ временн . . . Поради неяснотата на текста преводът е поправен според гръцкия първообраз.

15. Ис. 40:22.

16. Битие 19:23.

17. Пс. 18:7.

18. Пс. 18:6.

19. Мат. 24:31.

20. Екл. 1:5—6.

21. Мат. 2:2, 9—10.

22. Представата, че Авраам е „звездоброец", т. е. астролог, е разпространена в апокрифната книжнина според тълкуването на Битие 15:5.

23. В гръцкия текст се чете името Констанций, изменено от старобългарския преводач в Константин. Констанций се споменава в заглавието на гръцкото съчинение като един от тези, които задават въпроси към Кесарий.

А. Милтенова

КОЗМА ИНДИКОПЛЕВС

ИЗ ХРИСТИЯНСКА ТОПОГРАФИЯ

„Християнската топография" (Χριστιανικὴ τοπογραφία) на Козма Индикоплевс е едно от най-популярните византийски съчинения през целия период на Средновековието. Замислено като богословско-философски трактат, отразяващ религиозните спорове през VI в., то има значението и на естественонаучен труд по география, биология, астрономия и история. Жанровата еклектика се компенсира от увлекателността на разказа, от конкретността на фактите, от живия език и образния стил в онези части на съчинението, където Козма описва лично видяни страни и места или предава точния разказ на очевидци.

Козма Индикоплевс е роден в гр. Александрия (дн. в ОАЕ) през V—VI в. Бил е египетски търговец, пътувал по крайбрежието на Черно, Червено и Средиземно море, както и в Персийския залив. Посетил е много страни, между които Етиопия, Синайския полуостров, остров Цейлон и др. Съществуват легендарни сведения, че е бил в Индия (откъдето идва и прозвището му). По време на пътешествията си се сближава с католикоса на Персия Мар-Аба, приел гръцкото име Патрикий, който е привърженик на нисибийската несто-

рианска школа (ок. 523). Чрез него и чрез последователя му Тома Едекси Козма възприема учението на богослова Теодор Мопсуетски, проповядващ разделението на двете естества на Христос — земно и небесно. Основите на това учение органически са вплетени в „Християнска топография", съставена вероятно преди Петия вселенски събор (553), когато Теодор Мопсуетски е осъден като еретик. Смята се, че съчинението е завършено около 545—547 г. в манастир на Синай, където авторът се подстригал за монах към края на живота си.

В духа на възгледите си, Козма заменя античната (езическа) космогония и Птолемеевата система с примитивно интерпретираната християнска схема; счита учението на Птолемей за кълбовидността на земята не само за невярно, но и за опасно. Според него земята има вид на плоск четириъгълник, заобиколен от океан и покрит с куполообразен небесен свод, на който висят звездите. Там се намира раят. Вселената в пространството според него е разделена на четири етажа: на най-горния живее Христос — върховния съдия на всички същества; на втория — ангелите; на третия — хората; на четвъртия, подземен, живеят демоните. Това изображение намира опора в учението на александрийските теолози Климент и Ориген. Вселената се дели на два свята — земен и небесен, а историята на човечеството на два периода — първият започва с Адам, а вторият — с Христос. Антропологичните схващания на Козма, повлияни от Теодор Мопсуетски, се основават на възгледа за двете състояния на битието: едното тленно и смъртно, пълно с противоречия, другото вечно и съвършено. Човекът и неговите постъпки се движат от неразумно и разумно начало, от чувствено и свръхчувствено, от видимо и невидимо. Човешката природа е естествено и неизбежно проявление на низшето състояние на всяко живо същество във видимия свят. Според Козма човекът е синтез на материята и духа и едновременно с това е център на вселената.

В „Християнска топография" намират израз три идеологически направления в Александрия през първата половина на VI в.: на „истинските" християни (т. е. несторианите), на „лъжливите" християни (монотеистите) и на езичниците. Авторът е солидарен с първите, воюва с вторите и е враждебно настроен към третите. Главни противници за него са онези, които приемат учението на гръцките философи за устройството на вселената. Без да се споменава конкретно името на главния му противник, приема се, че това е Йоан Филопон, александрийски философ, съвременник на Козма. В полемиката си с античната наука Козма обаче не е строго последователен — той често използува идеи на философи от йонийската школа, на Аристотел, на платониците и на стоиците.

Системата от възгледи на Козма намира признание във Византийската империя — а оттам и в славянския свят. Географските и етнографските сведения, които съдържа творбата му, я превърнали в любимо четиво на много народи. Увлекателният разказ и непосредствените впечатления от пътуванията на автора са главните качества на неговата „Християнска топография", която и днес има стойност като източник за изучаване на средновековната география, етнография и история. Показателен пример за това са двата гръцки надписа, съдържащи данни за царуването на египетските Птолемеи, които се смятат за автентичен исторически източник. Богатите илюстрации към съчинението,

за които не може да се твърди, че принадлежат на Козма, също носят богата информация и са великолепни образци на средновековната миниатюра.

Въпросът, кога и къде е била преведена „Християнска топография" в старите славянски литератури, не може да се смята за окончателно решен. Ив. Дуйчев предполага, че тя е била позната в много ранна епоха — още от X в. Хипотезата му се подкрепя от откритите в последно време славянски ръкописи в манастира „Св. Екатерина", на Синай, които показват ранни контакти между местната традиция и старобългарските книжовници, а също така — наличието на съчинения с подобна тематика („Небеса" и „Шестоднев") в литературата на Златния век. Познати са над 90 преписа от „Християнска топография" (изцяло или в извлечения), повечето от които са руски по произход. Най-ранният препис е от 1495 г. (№ 210 от сбирката на Уваров, ГИМ — Москва), който според Е. Редин възхожда към по-ранен български ръкопис. Определени са седем редакции на текста. Вероятно част от тях имат руски произход. Доказано е, че съдържанието на „Християнска топография" е повлияло на други сходни произведения в старите славянски литератури.

Изд.: Книга глаголемая Козмы Индикоплова. Из рукописи Московского главного архива Министерства иностранных дел. Минея Четья митрополита Макария (Новгородский список) XVI в., м. августа, дни 23—31. Общество любителей древней письмненности, № 86, СПб., 1886.

Изд. на грц. текст: PG, 88, 1864, coll. 10—476; Winstedt E. O. The Christian Topography of Cosmas Indicopleustes, Ed. with geofraphical notes. Cambridge, 1909; Cosmas Indicopleustès. Topographie Chrétienne. Introduction, texte critique, illustration, traduction et notes par W. Wolska-Conus. Bd. I — III (Sources Chrétiennes, No 141, 159, 197), Paris, 1968—1973.

Лит.: Montfaucon B. Cosmas Indicopleustae Topographia christiana. — In: Collectio Nova Patrum et Scriptorum Graecorum. Paris, 1706, LXII; Срезневский, И. И. Сведения и замѣтки о малоизвестных и неизвестных памятниках. XI. Христианская топография Козмы Индикоплова. Сравнение славянского перевода с греческим подлинником по содержанию. — СОРЯС, 1867, 1, 1—19; Редин, Е. В. Христианская топография Козмы Индикоплова по греческим и русским спискхм. Ч. 1. М., 1916; Јагић, В. Козма Индикоплов по српскому рукопису г. 1649-е. — Споменик СКА, 44, II, 38, 1922, 1—39; Leclercq, T. Kosmas Indicopleustès. — Distionnaire d'archéologie chrétienne. Paris, 1927, 81, 820—840; Anastos, M. V. The Alexandrianian Origin of the Christian Topography of Cosmas Indicopleustès. — Dumbarton Oaks Papers, 1946, 3, 76—80; Пигулевская, Н. В. Мар-Аба I. — Советское востоковедение, 1949, 5, 73—84; Византия на путях в Индию. М.-Л., 1951, 129—156; Дуйчев, Ив. Космография и география в „Християнската топография" на Козма Индикоплевст. — В: Естествознанието, 438—495; Bengtson, H. Cosmas Indicopleustes und die Ptolemäer. — Historia, 1955, Bd. 4, No. 2—3, 151—156; Schleissheimer, B. Kosmas Inndicopleustes ein altchristlicher Weltbild. München, 1959; Wolska, W. La Topographie Chrétienne de Cosmas Indicopleustès. Théologie et science au VI siècle. Paris, 1962; Кобищев, Ю. М. Золотоносная страна Сасу. — Палестинский сборник, 1964, вып. 2, 94—112; Дитмар, А. В., Г. Л. Чернова. Развитие идеи широтной при-

родной зональности в античной науке и ее отражение в географии раннего средневековья. — Известия АН СССР, сер. географических наук, 1967, № 4; Удальцова, З. В. Страничка из истории византийской культуры. Козьма Индикоплов и его „Християнская топография“ — В: Византиноведческие этюды. Тбилиси, 1978, 82—90; Пигулевская, Н. В. Культура сирийцев в средние века. М.—Л., 1979; Jacobs, A. Kosmas Indicopleustes. Die Christliche Topographie in slavischen Übersetzung. — Byzantinoslavica, 1979, 40, No 2, 183—198; Удальцова, З. В. Козьма Индикоплов и его „Християнская топография“. — В: Культура Византии. М., 1984, 467—477; Словарь книжников и книжности Древней Руси. XI — первая половина XIV в. Л., 1987, 465—467.

Превод на новобългарски език е направен от Ив. Дуйчев (Естествознанието, 441—495). Тук публикуваме превод на съчинението (избрани части от него) от Мария Спасова, направен по литографското издание от 1886 г. на Новгородския препис от XVI в.

1. Оригиналното заглавие е: „Християнска топография, която обхваща целия свят“. Съдържанието на произведението е дадено така:

„Книга първа. Против онези, които искат да бъдат християни, но считат и изповядват, както и светските [философи], че небето има кълбовидна форма.

Книга втора. Християнските теории за формите и разположенията на пространствата във вселената, имащи потвърждение в Светото писание.

Книга трета. [В нея се доказва], че Светото писание е истинно и достоверно; че Светото писание представя нещата, съгласувани и помежду си, и с всичко останало — както в Стария, така и в Новия завет, посочвайки полезността на формите на цялата вселена.

Книга четвърта. Кратък извод с изображения за формата на вселената според Светото писание и опровержение на разбирането за сферичността.

Книга пета. В нея се намира описанието на скинята и единогласието между пророците и апостолите.

Книга шеста. Описание на величието на слънцето.

Книга седма, посветена на Атанасий; [доказваща], че небесата са неразрушими и [разказваща] за небесните селения.

Книга осма. За песента на Йезекия и за слънчевия залез.

Книга девета. За движението на звездите.

Книга десета. Нещата, казани от отците, които са в съгласие с цялото съчинение.

Книга единадесета. Рисунки и описания на животните на Индия.

Книга дванадесета. Още едно слово, което обяснява, че мнозина от древните писатели сред езичниците потвърждават изначалието на Светото писание, съставено от Мойсей и от пророците.“

2. Славянският превод е „течение“.

3. Изход 26:30—33.

4. Мат. 25:34.

5. В славянския превод погрешно е преведено „стена“ вместо „сянка“.

6. Славянският преводач е пропуснал част от гръцкия текст, обясняваща светлината и сянката.

7. 4 Цар. 17:32—33.
8. Пропуснат е голям откъс от гръцкия текст в славянския превод.
9. Преводачът е пренебрегнал главите за образуване на дъждовете и за топлината на слънцето.
10. Рим. 1:22.
11. По Рим. 1:25.
12. 2 Тим. 3:5.
13. Мар-Аба, католикос на Персия, с гръцко име Патрикий.
14. Тома Едески, последовател на Патрикий.
15. 2 Кор. 5:1.
16. Битие 1:1.
17. Изход 20:11.
18. Битие 14:19.
19. Битие 14:22.
20. Битие 24:2.
21. Битие 24:7.
22. Пс. 113:23.
23. Пс. 101:26.
24. Зах. 12:1.
25. Ис. 42:5.
26. Второзак. 10:14.
27. Филим. 3:20.
28. Пс. 148:7.
29. Пс. 148:7.
30. Пс. 148:13.

М. Спасова

ИЗ ИСТОРИЧЕСКА ПАЛЕЯ

Книга за небесното и земното битие

Историческата Палея е кратко изложение на старозаветната история от сътворението на света до царуването на Давид с апокрифни вставки. Въз основа на цитатите от Великия канон на Андрей Критски, апокрифите за Мойсей и съчиненията на Теодор Студит А. Н. Попов установява, че Историческата Палея е възникнала във Византия не по-късно от IX в. По съдържание Историческата Палея се преплита с така наречената Тълковна Палея, която е насочена към опровергаване и „изобличаване“ на нехристиянските (юдейството и мюсюлманството) учения и възгледи за света. За разлика от Тълковната Палея в Историческата Палея ударението е върху съдържанието на Стария завет, теологическите интерпретации са редки. Различията в предаването на събития от живота на лица от Стария завет, станали първообраз на лица от Новия завет в сравнение с версиите на отците на църквата е голяма и някои изследователи са склонни да отнесат интерпретациите в Палеята към народните предания. В Историческата Палея се съдържат много легенди и апокрифи, които

се срещат и у юдейски писатели и нерядко се вмъкват и във византийските хроники. Например, разказът за убийството на Каин от Ламех се намира и в книгата Яшар; разказът за Енох, предсказал потопа по подобен начин, е предаден пак в книгата Яшар; историята на царуването на Моисей, епизодът със сваления от главата на фараона венец, разказът за нашествието на змиите и тяхното поглъщане от ибиси по време на войната с етиопците са изложени в съчинението на Йосиф Флавий „Юдейски древности".

Установено е, че в славянската писменост съществуват три превода на Историческата Палея, правени по различно време. Най-старият превод се пази в руски и сръбски преписи, които възхождат към руските. Съществува и мнение, че Историческата Палея е преведена само един път, но аргументацията на това твърдение не е достатъчно убедителна. Според най-новите изследвания най-старият превод на Историческата Палея е направен в Западна България не по късно от първата четвърт на XI в. и не по-рано от средата на X в.

Изд: Попов, А. Н. Книга бытия небеси и земли (Палея историческая) с приложением сокращенной Палеи русской редакции. ЧОИДР. М., 1881, кн. 1; Васильев А. В. Anecdota graeco-byzantina (Сборник памятников византийской литературы, т. XI), М., 1893, XLII—LVI; 188—292 (грц. текст).

Лит.: Šafarik, P. J. Geschichte der süd-slavische Literatur, III. Geschichte der serbischen Literatur, Prag 1865; Порфирьев, И. Я. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях. По рукописям Соловецкой библиотеки. СПб., 1877; Жданов. И. Палея. — Университетские известия, Киев, 1881, № 10 — октябрь, 309—322; Веревский Ф. А. Русская Историческая Палея. — Филологические записки, Воронеж, 1888, вып. 2, 1—18; Сперанский, М. Н. Историјска Палеја, њени преводи и редакције у старој словенској књижевности. — Споменик, XVI, 1892, 1—15; 5; Петковић С. Опис рукописа манастира Крушедола. Сремски Карловци, 1914, No 81; Иванов, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925 (фот. изд. 1970); Сперанский, М. Н. Югославянские тексты „Исторической Палеи" и руские ее тексты. — В: Из истории русско-славянских литературных связей. М., 1960, 104—147; Turdeanu, E. La Palaea byzantine chez les slaves du sud et chez les roumains. — Revue des études slaves. 40, Paris, 1964, 195—206. Сумникова, Т.А. К проблеме перевода Исторической Палеи. — В: Изучение русского языка и источниковедение. М,, 1969, 27—39; Богдановић, Д. Ивентар ћирилских рукописа у Југославији (XI—XVII века). Београд, 1982, № 269, 288, 337, 348, 1036; Станков, Р. Древнерусская книжная и народная лексика в языке Исторической Палеи. Автореферат кандидатской дисертации. М., 1985; Обща характеристика на лексикалния състав на Историческата Палея. —Език и литература, 1986, кн. 5, 39—56; Историческая Палея — памятник древней болгарской культуры. — Palaeobulgarica, (Старобългаристика,), 1986, кн. 4, 55—63;

Преводът, поместен в настоящото издание, е направен от Ростислав Станков по трите преписа в изданието на А. Н. Попов (№ 591 от Синодалната сбирка на Държавния исторически музей в Москва от 60—70-те години на XV в.; № 638 на същата сбирка от средата на XV в.; № 548 на същата сбирка

от средата на XVII в.) и № 797, ф. 218 от втората половина на XVI в., който се пази в Държавната библиотека „В. И. Ленин“ в Москва.

1. Т. е. преди появата на живот, преди началото на времето.

2. Издателят на Историческата Палея А. Н. Попов е разчел текста като: затворенїа ѡ дв҃ж мтре, което би могло да се разбира „от утробата на Девата Майка“, вместо за творенїа ѡ двы мтре. В грц: διὰ οἰκονομίαν ἐκ παρθένου μητρός.

3. Ср. Луцифер — 'носещ светлина'.

4 Буквално текстът гласи — „и беше поради светлината тъма непрогледна“.

5. Целият пасаж за възгордялия се ангел (Сатанаил) се чете и в латинския превод на Тайната книга на богомилите; вж. И в а н о в, Й. Богомилски книги и легенди, С., 1925, с. 69. Същият разказ е заимстван буквално от Историческата Палея в по-късни славянски текстове; вж. П о р ф и р ь е в, И. Я. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях. По рукописям Соловецкой библиотеки. СПб., 1877, с. 86. Разказът за Сатанаил се среща и в по-разгърнат вид; вж. П о р ф и р ь е в, И. Я. цит. съч., с. 83.

6. Т. е. дяволът.

7. В българския текст стои изрече, което е грешен превод на грц. форма ἐξέπεσεν 'беше изгонен' (от ἐκπίπτω pass. 'изхвърлен, прогонен, откъснат съм'), сбъркана с глагола ἐξείπω 'казвам (нещо) явно, изричам'.

8. В българския текст стои думата въсперѣемаꙗ, която е свързана с перо 'перо', въспарнтн 'излетя', въсперѣтн 'полетя'; в гръцкия — ἑρπιστικά, която е свързана с ἑρπετόν 'пълзяща твар, влечуго', но се употребява, макар и много рядко, за насекоми — ἑρπετά τε καὶ δακετά πάντα (L i d d e l l, H. G., R. S c o t t. A Greek-English Lexicon, Oxford, 1864, 526). Контекстът налага да употребим в превода думата „насекоми“, които са и пълзящи и хвърчащи. Птиците и змиите са посочени преди това в списъка на Божиите дела.

9. В българския превод се среща и формата евга.

10. В българския превод неправилно е употребен глаголът пнтатн 'храня'; вероятно е сбъркан гръцкият глагол τρέφω 'храня' (τροφή 'храна') с τρυφάω 'живея безгрижно' (τρυφή 'удобство, комфорт').

11. На Адам и Ева.

12. Ева.

13. В християнската литература раят, дървото на Живота и дървото на Познанието са били разбирани в духовен и веществен смисъл. В случая под дървото на Живота се разбира Христос и Светият Дух, което проличава по-нататък в текста. Често дървото на Живота се смесва с дървото на Познанието и обратно; вж. П о р ф и р ь е в, И. Я. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях. По рукописям Соловецкой библиотеки. СПб., 1877, с. 32; вж. също девето слово от Християнската топография на Козма Индикоплевс, PG, t. 88, 427—428.

14. Ср. Слово за Адам и Ева, И в а н о в, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925, с. 214.

15. Ср. Откровение Варухово, И в а н о в, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925, с. 196.

16. Неидентифициран цитат.

17. Служба на честния и животворящ кръст, Попов, А. Н. Книга бытия небеси и земли (Палея историческая) с приложением сокращенной Палеи русской редакции. ЧОИДР, М., 1881, кн. 1. Предисловие, с. XXVIII.

18. Неидентифициран цитат.

19. В българския превод стои формата за ж. р. та, което е буквално следване на гръцкия текст: αὕτη замества θεωρία ж. р. (вндѣнїе 'образ').

20. Битие 1:29.

21. Мотивът за съединяването на Адам и Ева 30 години след изгонването им от рая е заимствуван от Историческата Палея в по-късни славянски компилативни текстове, вж. Порфирьев, И. Я. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях. По рукописям Соловецкой библиотеки. СПб., 1877, с. 207.

22. Григорий Богослов, Слово аз Светото кръщение (Λόγος εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα).

23. Битие 4:1.

24. Андрей Критски, Велик Канон (PG, t. 97, coll. 1332). За Андрей Критски е характерно изобразяването на лица и събития от Стария завет под формата на различни душевни състояния.

25. По Битие 4:4.

26. Андрей Критски, Велик Канон (PG, t. 97, coll. 1332).

27. По Битие 4:4—5.

28. Битие 4:8.

29. Битие 4:9.

30. Битие 4:9.

31. Битие 4:10—11.

32. Битие 4:14.

33. По Битие 4:15.

34. Разказът за седемте скверни дела на Каин се среща и в по-късни славянски компилативни текстове, вж. И. Я. Порфирьев. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях. По рукописям Соловецкой библиотеки. СПб., 1877, с. 104.

35. Битие 4:17 — Енох.

36. Битие 4:18 — Ирад.

37. Битие 4:18 — Мехуяил.

38. Битие 4:18 — Метусаил.

39. В един от преписите — Метусаил.

40. Битие 4:18.

41. В текста — повѣдаемаѧ — „тия, които му бяха казвани".

42. Битие 4:19.

43. Разказът за убийството на Каин от Ламех е заимствуван от юдейската книга Яшар. Среща се и в по-късни славянски компилативни текстове, Порфирьев, И. Я. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях. По рукописям Соловецкой библиотеки. СПб., 1877, с. 104—106.

44. Битие 4:23—24.

45. Андрей Критски, Велик Канон, PG, t. 97, coll. 1340.

46. Разказът за погребението на Авел се среща и в по-късни славянски компилативни текстове — Порфирьев, И. Я. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях. По рукописям Соловецкой библиотеки. СПб., 1877, с. 207.

47. Заглавието не се среща във всички преписи.

48. Битие 4:25.

49. У Йосиф Флавий (Antiq. Iud. lib. I, p. II) се говори за големия брой Адамови деца, без да се посочва точното им число. Според А. Н. Попов по-близо до текста на Историческата Палея стои Apocalypsis Mosis: Ἐποίησεν δὲ Ἀδὰμ υἱοὺς τριάκοντα καὶ θυγατέρας τριάκοντα· — „Роди Адам 30 синове и 30 дъщери" (Попов, А. Н. Книга бытия небеси и земли (Палея историческая) с приложением сокращенной Палеи русской редакции. — ЧОИДР, М., 1881, кн. 1, Предисловие, с. XXVIII).

50. Точният брой на Адамовото потомство се споменава и в Сказанието за Адам и Ева, един от чиито вероятни източници е Историческата Палея/ Порфирьев, И. Я. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях. По рукописьям Соловецкой библиотеки. СПб., 1877, с. 34—35.

51. В българския текст — въ сѫщее хотѣніе прѣндоша, което би могло да се разбира като „отдадоха се на истинска похот". В гръцки — τῷ ἰδίῳ θελήματι ἐξετράπησαν. Вероятно в превода е стояла думата свои 'свой', превеждаща гръцката ἴδιος 'свой, собствен'; по-късно текстът е бил преосмислен и тя е била заменена със сѫщиѩ.

52. Мат. 24:38.

53. Андрей Критски, Велик Канон, PG, t. 97, coll. 1344.

54. Неидентифициран автор.

55. Неидентифициран цитат.

56. Битие 5:6.

57. Битие 5:9 — Кенан.

58. Битие 5:12. — Маалалеил.

59. Битие 5:15 — Яред.

60. Битие 5:18.

Р. Станков

ЗА ВСИЧКИ НЕЩА

„За всички неща" е философско съчинение, което тълкува някои основни моменти от библейската космогония от неканонична гледна точка. В него са съчетани редица апокрифни и фолклорни представи, които авторът е обработил допълнително. За много от мотивите не са намерени паралели в апокрифната или официалната литература. Особено интересен е образът на петела, който се извисява от океана до небесата и известява измиването на слънцето във водите на океана. Известен паралел има в Слово за грипсоса във Физиолога, но тук вероятно представата за „световната птица" е претърпяла фолклорно влияние.

По идейната си насоченост и литературните си особености „За всички неща“ може да се отнесе към края на X или към началото на XI в., т. е. произведението е възникнало успоредно със съставянето на творби от типа на „Тиверiадското море“. То носи белезите на преплитане на литературни с фолклорни сюжети, характерно по-късно за въпросо-ответната литература с естественонаучна тематика. Вероятно има оригинален произход и се отнася към г. нар. „низова“ литература, като отразява зародилите се към средата на X в. тенденции за разширяване на творческите интереси на старобългарските книжовници не само към ортодоксалната византийска култура, но и към популярната апокрифна традиция.

Съчинението е известно по преписи от XV до XVII в., в по-голямата си част — руски по произход. Без съмнение то е било известно и на южнославянските книжовници, доказателство за което са многобройните заемки от него във въпросоответни творби, български по произход. Един от малкото южнославянски преписи, достигнали до нас, е преписът в сб. № Рс 53 НБ — Белград, от третата четвърт на XVI в., сръбски правопис, босненски тип, със следи от западнобългарски оригинал, л. 142б—146а, който не е публикуван до сега (вж. Штављанин—Ђорђевић Л., М. Грозданović-Пајћ, Л. Цернић. Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Београд, 1986, с. 119). В него е изпусната уводната част на съчинението, която има догматически и поучителен характер с полемични елементи.

Изд.: Тихонравов, Н. С. Памятники отреченной русской литературы. II. М., 1863, 347—350.

Лит.: Димитрова Д. Темата за произхода на злото в старобългарската апокрифна проза. — В: Литература, общество, идеи. С., 1986, 25—41.

Текстът не е превеждан на новобългарски език. Тук поместваме превода на А. Милтенова по преписа в сб. РС 53 НБ — Белград от третата четвърт на XVI в. Коментар — Д. Димитрова.

1. Заглавието е дадено според преобладаващата част от преписите, както и според публикувания от Н. С. Тихонравов текст.

2. Заглавие на преведения тук препис.

3. Текстът има буквален паралел в Тълковната палея (вж. Палея Толковая по списку, сделанному в Коломне в 1406 г. Труд учеников Н. С. Тихонравова. М., 1892—1896, 1—2, с. 32), но там е представен в негативна светлина: „Казано е в някои писания, че. . .“. Вероятно става въпрос за общ източник с космологично съдържание.

4. Аналогия в Откровение Варухово (новобълг. превод в Апокрифи, с. 74), където ангелите са 9 и в Книга за светите тайни Енохови (новобълг. превод в Апокрифи, с. 52), където ангелите са 100.

5. Става дума за Благовещение, Лк. 1:26—35.

6. В Книга за светите тайни Енохови вратите са 6 за слънцето и 12 за луната (вж. Апокрифи, с. 52—53).

7. Вероятно тук е отразен езически мит. Известна аналогия има във Физиолога, Слово за грипсоса, а също — в Откровение Варухово, където се говори за птица, която дава знак на другите земни птици (вж. Апокрифи, с. 74). В този апокриф тази птица е феникс и не е свързана с океана.

8. Вж. „Откровение на свети Варух“ (Апокрифи, с. 71).

9. Вж. Видение на апостол Павел (Апокрифи, с. 231).

10. Преводът е според преписа на Н. С. Тихонравов.

11. В уводната част се отбелязва, че сатаната е отпаднал поради своята гордост (вж. Тихонравов, Н. С. Памятники. . ., с. 349).

12. Преводът е според преписа на Н. С. Тихонравов.

13. Мотивът е по Битие 1:20—22. Тук е добавено, че растителността също е сътворена тогава, докато според Битие е в третия ден (Битие 1:11—12).

14. Аналогия с един от вариантите на противопоставянето на един от служителите на Бога срещу властта на господаря си — нежелание да се поклони на човека, сътворен в шестия ден (вж. Димитрова Д. Темата за произхода на злото в старобългарската апокрифна проза, 25—47).

15. Вж. Битие 1:26.

16. Преводът е според преписа на Н. С. Тихонравов.

17. Вж. Битие 9:26.

Д. Димитрова

НЕЖИВАТА ПРИРОДА. КЛИМАТИ И МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ БОГОСЛОВИЕ (НЕБЕСА)

1. Главата „За въздуха и вятъра“ (слово 19) представлява превод на гл. 8 от съчинението на Йоан Дамаскин De fide orthodoxa (PG, XCIV, 1864, coll. 900 DC). Според Ив. Дуйчев, Йоан Екзарх в превода си е направил няколко дребни пропуски, а в самото начало преводът не е напълно ясен.

2. В старобълг. текст: ѡгнѧ свѣтнмти — неясно, грц. πυρὸς φωτιζόμενος καί τοῦτο ἐστὶν ὅ εἶπεν . . .

3. Битие 1:3.

4. Преводът на текста, където се дават сведения за вятъра, е съкратен от Йоан Екзарх; вж. грц. текст (PG, coll. 900 B—D). Преводачът е пропуснал да преведе сведенията за отделните ветрове. Ив. Дуйчев допуска, че той е имал такъв препис на Дамаскиновото съчинение, в който е липсвала добавката за разните народи (coll. 900 A).

5. Главата за водите е превод на гл. 9 (coll. 901 sq.). Докато в гръцкия първообраз тя е дадена като отделна глава, в старобългарския превод на Йоан Екзарх тя не е обособена като отделна глава, а е слята.

6. Битие 1:2.

7. Битие 2:10.

8. В старобълг. — ѥгнѧлн грц. αἰγιαλούς.

9. В старобълг. — акты, грц. ἀκτάς.

10. В старобълг. съмьрьчемынмн, грц. τῶν σιγώνων. (coll. 904 B).

11. В старобълг. Гѡѵѡнъ, грц. Γέων.
12. Добавка на Йоан Екзарх.
13. Глава 21 представлява превод от гл. 10 (PG, coll. 908—909).
14. Битие 1:1.
15. Пс. 135:6.
16. Йов 26:7.
17. Пс. 74:4.
18. Пс. 23:2.
19. Битие 1:2.
20. В старобълг. текст ово плодно пищьно, което в съгласие с грц. трябва да се чете ово плодно, ово же пищьно.
21. По Пс. 48:13.
22. Битие 1:28.
23. Мат. 5:5.

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ ШЕСТОДНЕВ

1. Вактър — приток на р. Оксус.
2. Хоасп — р. в Индия, ляв приток на р. Инд.
3. Аракс — р. в Армения.
4. Древното име на р. Дон.
5. Древното име на Азовско море.
6. Р. Риони в Кавказ, Грузия.
7. Тартис — р. Гуадалкивир в Испания.
8. Т. е. Гибралтар.
9. Рипейски планини — дн. Хималаите.
10. Родан — дн. р. Рона; възможно е да е една от митичните реки Еридан и Родан.
11. Атлантическия океан.
12. Вер. соленото езеро Туз гьолу, Турция.
13. Агон — неотъждествена; р. Низис — в Мала Азия; Херм — гр. в Мала Азия; възможно е Херм и Низис да са названия на една и съща река.
14. Второзак. 28:23.
15. Битие 1:9.
16. Битие 1:9—10.
17. Заливът на Никомидия, дн. Измит.
18. Южната част на Черно море при областта Витиния.
19. Адриатическо море.
20. Измирски (Смирненски) залив в източната част на Егейско море.
21. Пс. 8:9.
22. Битие 2:6.

23. Битие 2:10.
24. Вер. р. Инд, р. Ганг или р. Дунав.
25. Вер. р. Нил.
26. Ирканско море — т. е. Каспийско море.
27. Мъртво море.
28. Червено море.
29. Битие 1:11.
30. Пс. 103:24.
31. Пс. 148:4—9.
32. Битие 1:9.
33. Йер. 5:22.
34. Сезострис III (1887—1849 пр. н. е.).
35. В грц. текст — Дарий Мидийски. Става въпрос за персийския цар Дарий I (522—486 пр. н. е.).
36. Гр. Кадиз в Испания.
37. Област в Мала Азия.
38. Средиземно море.
39. Мъртво море.
40. Вероятно Горчивото езеро между Египет и Палестина.
41. Черно море.
42. Вероятно — Егейско море.
43. Мъртво море.
44. Вероятно Йонийско море.
45. Черно море.
46. Мраморно море.
47. Дарданелите.
48. Егейско море.
49. Част от Средиземно море около о-в Сардиния.
50. Сицилийският пролив между о-в Сицилия и Африка.
51. Част от Средиземно море между о-вите Корсика и Сардиния.
52. Битие 1:10.
53. Битие 1:11.
54. Битие 1:12.
55. Йоан 15:1.
56. Битие 1:11.
57. Йер. 17:6.
58. Частта представлява превод от „Шестоднев" на Василий Велики.
59. Битие 1:14.
60. Мат. 16:3.
61. Мат. 24:29; Иоил 3:4; Деян. 2:20.

П. Петков

ИЗ СИМЕОНОВИЯ СБОРНИК (ИЗБОРНИК ОТ 1073 г.)

С названието „Симеонов сборник“ в палеославистиката е известен най-големият и най-богатият от ранните славянски кодекси, чиято поява се свързва със Златния век. За съществуването на сборника любителите и изследвачите на старата славянска книжнина научават през 1817 г., когато К. Калайдович открива във Възкресенския манастир „Нови Йерусалим“ край Москва негов препис — руски от 1073 г., богато украсен, 266 листа. И до днес това е най-ранният открит препис на сборника и е известен още като „Изборник от 1073 г.“ или като „Светославов изборник от 1073 г.“ по името на киевския княз Светослав Ярославович, споменат в Похвалата на ръкописа. Сборникът е преведен от гръцки, което се доказва от познатите досега 10 гръцки ръкописа от X—XIV в. с аналогично съдържание. Както може да се съди по палеографските, графичните и езиковите особености на ранните преписи, преводът е осъществен в България и има общи черти с преводите на Преславската книжовна школа. Името на цар Симеон в текста на Похвалата в Първия Кирило-Белозерски препис от XV в. (руски) свързва появата на сборника с времето на този български владетел и с неговия принос в развитието на старобългарската книжнина. Вероятно твърде рано (предположително в X в.) копие от сборника попада в Русия, където получава широко разпространение и оказва влияние върху формиращата се староруска преводна и оригинална литература. От познатите ни днес 28 преписа на сборника от XI—XIX в. 25 са руски. Южнославянската традиция на неговото разпространение е значително по-бедна — документирана е само от 3 сръбски преписа. Така този уникален паметник на старобългарската преводна литература практически остава изолиран от литературния процес на българското средновековие.

По своя състав и тип Симеоновият сборник възхожда към антологиите от ранни патристични произведения (т. нар. флорилегии), популярни във Византия през VII—VIII в. В това отношение той е типично явление на старобългарската литература и култура от деветото и началото на десетото столетие, ориентиран е предимно към раннохристиянското културно наследство. Антологичният характер и предназначението на сборника са подчертани още в заглавието му: „Сбор от много отци, тълкувания на неясни места в евангелието, в апостола и в други книги, изложено накратко за напомняне и готов отговор“. Основната част на кодекса съставляват „Въпроси и отговори“, приписвани на Анастасий Синаит, които всъщност представляват компилация, съставена от многобройни и хетерогенни части. Останалите статии засягат същността на Светата Троица и истинската вяра, историята на вселенските събори, тълкование на естеството на Бога, първият в славянските литератури списък на забранените книги, имената на пророците с кратки данни за тях и др. Това, което придава особена литературна и историческа стойност на Симеоновия сборник, са преди всичко статиите с по-широко познавателно значение. Те запознават с Аристотелевите логически категории (чрез трактата на Теодор Раитски, където е представена интерпретацията на Йоан Дамаскин), с поетическия трактат на Георги Хировоск „За образите“, с част от литературно-философското наследство на Исидор Пелусиот, с моменти

от византийската историческа хронология (чрез Краткия летописец) и т. н. Поради своето значение и известна обособеност в текста на сборника, която ги прави лесно забележими, тези статии са били обект на специални проучвания и издания. В различен обем и под различна форма сборникът поднася сведения и из областта на естествените науки: за устройството на вселената (според Птолемей), за слънчевия и лунния календар, за естеството на човека, за най-големите планини и реки на земята, за свойствата на някои (полу)скъпоценни камъни и др. Природо-описателната проблематика е тясно свързана с богословската. Обикновено чрез нещата и явленията от природата се изясняват въпроси на битието в светлината на християнската философия или се поясняват факти от църковната история и богослужебната практика. Напр. чрез свойствата на огъня се разяснява триединството на Светата Троица, дванадесетте (полу)скъпоценни камъка са описани като елемент от одеждите на юдейския архиерей, сведенията за календара на различните народи са свързани с хронологията на живота на Исус Христос и т. н.

И з д.: Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г. иждивением члена-учредителя Общества любителей древней письменности С. Т. Морозова. Общество любителей древней письменности, т. 55. СПб., 1880 (фотолитографично издание в 360 екземпляра; преиздадено фототипно в Monumenta linguae slavicae, vol. 3. Wiesbaden, 1965); Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г. с гръцким и латинским текстами. С предисловием Е. В. Барсова и запискою А. Л. Дювернуа. СПб., 1883 (издадени първите 74 листа на ръкописа); Изборник Святослава 1073 г. М., 1983. Кн. 1. Изборник Святослава 1073 г.: Факсимильное издание. Кн. 2. Научный аппарат факсимильного издания; Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. I. Изследвания и текст. С. 1991.

Л и т.: Съществуващата литература върху Симеоновия сборник е твърде обширна, затова тук се посочват само библиографиите, в които тя е отразена, и изследванията, посветени на природо-научната проблематика на сборника като цяло. Проучванията с по-ограничен характер се цитират при съответните текстове. Б е г у н о в, Ю. К. Выборочный библиографический список литературы Изборника 1073 г. — В: Изборник Святослава 1073 г. Кн. 2. Научный аппарат факсимильного издания. М., 1983, с. 75—79 (включва 130 заглавия); Т в о р о г о в, О. В. Изборник 1073 г. — В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. I. (XI — первая половина XIV в.). Л. 1987, с. 195—196; Х р и с т о в а, В. Библиография. — В: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). С. 1991, с. 182—190 (включва 180 заглавия).

Л е в о ч к и н, И. В. О естественнонаучном и философском содержании Изборника Святослава 1073 г. — В: Памятники науки и техники. 1982—1983. М., 1984, с. 114—119; Ч о л о в а, Цв. Естественонаучните знания, 40—41, 58, 60, 68, 85, 86, 93, 96, 123—124, 125, 174, 175, 184, 191, 256, 281, 288, 289.

СВЕТИ ЕПИФАНИЙ.
ЗА ДВАНАДЕСЕТТЕ КАМЪКА, КОИТО БЯХА ВГРАДЕНИ В НАГРЪДНИКА НА ПЪРВОСВЕЩЕННИКА

Съчинението на Епифаний Кипърски (ок. 315—403) разяснява символиката на 12-те камъка върху нагръдника на юдейските първосвещеници. Камъните са назовани в описанието на великолепните одежди на Арон (Изход: 17–21) и символизират 12-те израилеви рода. Произведението е написано не по-късно от 394 г. и е посветено на Диодор Тирски. Пълният му текст е запазен на латински език (PL, t. 43, 321—366), части от него се пазят на гръцки (PG, t. 43, 294—304), коптски и етиопски. В посланието си към Диодор, запазено в грузински препис на трактата от X в., Епифаний обяснява, че целта му е била да определи какви названия са имали дванадесетте камъка, в кои страни ее добиват, каква сила имат, имената на кои 12 израилеви рода са били изсечени върху тях. Наред с други източници авторът вероятно е използувал и сведения от Плиний (напр. за качествата на различните видове сердолик, за местонахожденията на рубина, ясписа и др., за това, че ахатът лекува ухапано от змия и т. н.), както и свои наблюдения от времето на странствуванията му по брегове на Ефрат и Нил. Според изследователите трактатът на Епифаний Кипърски е прототип на всички появили се по-късно християнски съчинения за символиката на скъпоценните камъни.

Славяните се запознават сравнително рано със съчинението на Епифаний чрез превода му, включен в Симеоновия сборник. Описанието на камъните се среща и в други славянски преводи: в Шестоднева на Йоан Екзарх, в Хрониката на Георги Амартол, Александрията (I и II редакция), Тълковната Палея, Топографията на Козма Индикоплевс, „История на Юдейската война" от Йосиф Флавий, Физиолога и др. В повечето случаи обаче камъните само се изброяват, без да се дават допълнителни сведения за тях. Текстът в Симеоновия сборник има тази непълнота по отношение на Епифаниевия трактат, че не съобщава имената на родовете, изсечени върху камъните. Понякога в литературата се пише, че преводът в Симеоновия сборник е първият минералогичен трактат в България и Русия. Наистина, макар и интерпретиращ един библейски сюжет, текстът дава значително по-широка представа за камъните и техните свойства. Тук описанието не е така проникнато от религиозния дух, както например във Физиолога, където се казва, че ахатът е Йоан Предтеча, бисерът — сам Исус Христос и т. н. Същевременно обаче едва ли е правомерно да се подценява ролята на това съчинение, чисто християнското му предназначение. Това добре се усеща, когато трактатът се възприема в неговото обкръжение в сборника — той се предхожда от главите „что бѣаше ефоудъ нмьже въпрашаше сѧтитель бѫ" и „златоустаго отъ того иже о ризѣ сѧтнтельсцѣи". Става ясно, че той е част от едно широко, по-детайлно описание на светителските одежди на юдейския архиерей.

Досега съчинението на Епифаний не е превеждано на новобългарски. Поместеният тук превод е направен от Цв. Ралева и П. Янева по най-ранния препис на Симеоновия сборник — Светославовия от 1073 г., л. 152в—154а и гръцкия ръкопис Coisl. 120. В бележките се привеждат успоредици от Шесто-

днева (по изданието на Л. Садник и Р. Айтцетмюлер), Хрониката на Г. Амартол (ГА, по изданието на В. Истрин) и рус. Тълковна Палея от 1406 г. (Палея, по цитираната по-долу статия на Г. Лукина), както и разночетения по други два руски преписа на Симеоновия сборник — Вилненския (Вилн. XVI в.) и Зографския (Зогр. XVI—XVII в.).

Изд.: в рамките на съществуващите пълни издания на Изборника от 1073 г.

Лит.: Джанашвили, М. Г. Драгоценные камни, их названия и свойства (Из грузинского сборника X в.) — В: Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 24. Тифлис, 1898.; Аксентон, Ю. Д. Дорогие камни в культуре древней Руси (по памятникам прикладного искусства и литературы XI—XV вв.). Автореферат кандидатской диссертации. М., 1974; Аксентон, Ю. Д. Сведения о драгоценных камнях в Изборнике Святослава 1073 г. и некоторых других памятниках. — В: Изборник Святослава 1073 г. Сб. статей. М., 1977, с. 280—292; Лукина, Г. Н. Об одной лексико-семантической группе заимствований в русском литературном языке древнейшего периода (названия драгоценных камней) — В: Древнерусский язык. Лексикология и словообразование. М., 1975, с. 44—55; Чолова, Цв. Естественонаучните знания, с. 190—191.

1 на логнн, в Зогр. погрешно на главъ.

2 съарднон, грц. σάρδιον, Палея сардонъ, Шестоднев — сарднн, ГА — сардоннхъ.

3 пазнон, грц. πάζιον, Палея — паньзонъ, Шестоднев — топазнн; Вилн. и Зогр. пазнwнъ.

4 Във Вилн. твердъ, Зогр. твръ.

5 въ пазѣ градѣ, Вилн. и Зогр. въ пазе граде (цит. по Вилн.)

6 Вид синьо-зелени водорасли, наподобяващи грозд. В Изборника: отъ внна морскаго, грц. ἀπὸ σταφυλῆς θαλασσίας.

7 змарагдъ, грц. σμάραγδος, Шестоднев — нзмарагдъ.

8 анфракъсъ, грц. ἄνθραξ, Шестоднев — анъфраксъ.

9 Гр. Кархидон в Ливия. Споменава се два пъти в Манасиевата хроника. Вилн. погрешно въ халкыдоне.

10 сапъфнръ, грц. σάπφειρος , Шестоднев — сапфнръ.

11 В Зогр. погрешно багоръ.

12 наспнсъ, грц. ἴασπις, Шестоднев — наспь.

13 Вилн. Зогр. погрешно на амантїнстѣн рѣцѣ.

14 уакннѳъ, грц. ὑάκινθος, Палея уакунт, Шестоднев — лнгурь, ГА — лнгурнонъ. В Библията е възприето названието лигурий, у Епифаний също λιγύριον. Тук не става дума за замяна на един камък с друг, както предлага Ю. Аксентон (1977, с. 282), а за лексикална вариативност, съществуваща и в гръцки език (срв. Лукина, с. 55) и опираща се на различието в названията на минерала циркон: червен циркон — хеацинт, жълт циркон — лигур. Трудното разграничаване на разновидностите на този минерал е причина названията им да се употребяват синонимично.

15 ахатнс, грц. ἀχάτης, Шестоднев — ахатъ.

16 аметоусакнн, грц. ἀμέθυστος, Шестоднев — аместъ.

17. хрусолнѳъ грц. χρυσόλιθος, Шестоднев — хрисольтъ.

18 вирулнѡнъ, грц. βηρύλλιον, Шестоднев — вирулии; Вилн. варлаѡнъ.

19 ѡнухнон, грц. ὀνύχιον, Шестоднев — онухии. В Изборника от 1073 г. не е отделен с номер.

ИМЕНАТА НА ГОЛЕМИТЕ ПЛАНИНИ. ИМЕНАТА НА ГОЛЕМИТЕ РЕКИ

Статиите за големите реки и планини на Земята, разпространени в средновековната българска литература, имат неизвестен гръцки прототип и са проникнали чрез различен тип книги. Съставът им обаче е сравнително устойчив, като обикновено планините са 12, а реките 36. Отделно се описват четирите райски реки. Най-ранни сведения за старобългарски превод на тези статии намираме в Симеоновия сборник. За жалост, поради загуба на листове тези глави липсват в неговия най-ранен препис от 1073 г., но гл. $\overline{\text{кѳ}}$. имена великъихъ рѣкъ е означена в съдържанието му. Текстовете се откриват в значителна част от по-късните руски преписи на сборника — в Толстовския, Виголексинския, Единовечерския, Уваровия, I Кирило-Белозерски, Румянцевския, Строевия, Вилненския, Егоровия, Овчинниковия, Зографския, Главник (вж. таблицата у Камчатнов, А. Текстологический анализ списков Изборника Святослава 1073 г. — В: Древнерусская литература. Источниковедение. Л., 1984, с. 15), както и в сръбските преписи — Букурещки № 72 и Букурещки № 310 (вж. Михаила, Г. Списки Сборника царя Симеона в Библиотеке Румынской Академии — Palaeobulgarica (Старобългаристика), 11, 1987, 23, с. 12,). Това обстоятелство, както и фактът, че в гръцкия аналог на сборника — Парижкия кодекс от Хв. Coisl. 120 главите съществуват във вид на схолия, убедително доказват, че текстовете са преведени на старобългарска почва, присъствували са в първоначалния състав на сборника, а не са добавени в него по-късно.

Версията в Симеоновия сборник се различава по това, че броят на планините е 13, а на реките — 40 (включени са и четирите райски реки, без да са описани отделно). Списъкът на реките не се покрива напълно с този, който е известен от съществуващите издания по други източници. Във фонетично и морфологично отношение названията от този сборник са по-близки до своите гръцки съответствия в сравнение с тези у К. Костенечки например, т. е. българизацията при тях е незначителна, което също може да бъде белег за ранната им поява.

Тук се публикува транскрибция на текста според Вилненския препис на Симеоновия сборник (руски от XVI в.), подготвена от П. Янева и Цв. Ралева. Предложената идентификация на названията е непълна поради това, че липсва каквато и да било информация за географските обекти. В това отношение авторите са използували критично и направеното от Цв. Чолова (Естественонаучните знания, с. 345). Привеждат се речникови и текстуални гръцки съответствия. Последните се определят според Парижкия кодекс Coisl 120 и се дават

в скоби. Когато формата е еднаква и в двата източника, тя се посочва еднократно без скоби.

1. Ливан (Сирия), Λίβανος.
2. Кавказ (Грузия, Армения, Азърбайджан). Καύκασις.
3. Тавър (Турция), Ταῦρος.
4 Атласките планини (?, Мароко, Алжир), Ἄτλας. (Ἄκλας).
5. Олимп (Гърция), Ὄλυμπος (Ὄλυμβος).
6. Арарат (Армения, Турция; библ.), Ἀραράτ.
7. Gallia inferior (?), Θαβώριον (Θαβόριον).
8. Синай, Σιναῖον (Σίναιον).
9. Пиринеи (Франция, Испания), Πυρηναῖον (Πυρίναιον).
10, Китерон (Гърция, ?), Κιθαιρώνιον (Κιθαρόνιον)
11. Неидентифицирана (Θερμόνιον).
12. Сион, Ἑρμόνιον τὸ καὶ Σιών ὁμοῦ (Ἑρμόνιον τὸ καὶ Σιόν ὁμοῦ).
13. Неидентифицирана.
14. Още Фисон — Инд и Ганг или Дунав, Φεισών (Φησῶν). И двете значения на този хидроним са достатъчно ранни. Засвидетелствувани са в преводи от Симеоновата епоха, при това са внесени от съответните гръцки текстове. Срв.: имѣ єдинон фисонъ сн есть гангисъ нньдѣйчьскаꙗ (Богословие на Йоан Дамаскин в превод на Йоан Екзарх, вж. изданието на Л. Садник, т. V, 2, с. 60) и фисонъ. егоже нѣнъ мьнетъ мъногзн дунава сущꙗ (Шестоднев в превод на Йоан Екзарх, вж. изданието на Садник, Айтцетмюлер, т. VI, с. 429). С оригиналното си тълкуване, че става дума за една и съща река, К. Костенечки прави опит да „примири" двете значения и да отстрани съществуващата семантична неразбория (вж. Чолова, с. 334).
15. Нил, Γηών (Γεῶν).
16. Тигър, Τίγρις.
17. Ефрат, Εὐφράτης.
18. Йордан, Ἰορδάνης.
19. Нимфей (Армения), Νύμφιος.
20. Дон, Τάναϊς (Τάναης).
21. Днепър, Δάναπρις.
22. Миньо (Испания и Португалия) или Минион (Италия), Μήνιος.
23. Еримант (планина в Пелопонес?), Ἐρόμανθος (Βρύμανθος).
24. Халис (Мала Азия), днес р. Казълърмак (Турция), Ἅλυς (Ἁλόης).
25. Асопос (Гърция), Ἀσωπός (Ἄσωμος).
26. Вер. Хермус, дн. Гедиз (Турция), Θερμώδων (Θερμόδων).
27. Ерасинос (Арголида, Гърция), Ἐρασῖνος (Ἠράσινος)
28. Риони (Грузия), (Ῥίος).
29. Бористен, дн. Днепър (Русия. Украйна, Белорус), (Βορυσθένης (Βαρυστένης).
30. Алфиос (Пелопонес, Гърция), Ἀλφειός (Ἀλφίας).
31. Планината Тавър (?), Ταῦρος.
32. Евротас (Пелопонес, Гърция), Εὐρώτας (Εὐρότας).
33. Меандър, дн. Бююк Мендерес (Турция), Μαίανδρος (Μένανδρος).
34. Неидентифицирана, (Ἥρινος).

35. Аксиос, т. е. Вардар (Македония. Гърция), Ἄξιος.
36. Пирамос, дн. Джейхан (Турция), Πύραμος.
37. Неидентифицирана, (Βός).
38. Хеброс, дн. Марица, Ἔβρος (Ἔρον).
39. Сангарис, дн. Сакария (Турция) Σάγαρις.
40. Неидентифицирана.
41. Пиниос (Гърция), Πηνειός (Πίνιος).
42. Неидентифирана (Ὑπέργιος).
43. Неидентифицирана (Κάλαυστρος).
44. Симав (Турция?), Σιμόεις (Σίμιος).
45. Скамандър, дн. Мендерес (Турция), Σκάμανδρος.
46. Стримон, дн. Струма, Στρύμων (Στρύμνος).
47. Ахелос (Гърция) Ἀχελῷς (Ἄχελος).
48. Неидентифицирана (Ῥέστης).
49. Рона (Франция) Ῥοδανός (Ῥόδανος).
50. Неидентифицирана (Βίθρων).
51. Неидентифицирана (Σεργέρις).
52. Истър, дн. Дунав. Ἴστρος ὁ καὶ Δάνουβις (Στρόσος ὁ καὶ Δανούβις).
53. Неидентифицирана (Ῥοδανός).

СВ. АВГУСТИН. ОТ ДОГМАТИЧНИТЕ СЪЧИНЕНИЯ

Приведеният тук откъс се приписва на Блажени Августин (PL t. 42 coll. 1160—61) и е част от диалог между него и Фелициан. Авторството на репликата обаче е неизяснено. За един от възможните нейни автори се сочи Вигилий. Текстът е преведен на старобългарски в рамките на Симеоновия сборник и има предназначението да разясни същността на Света Троица. На новобългарски се превежда за първи път. Преводът е направен от Цв. Ралева и П. Янева по Изборника от 1073 г., л. 247а—в.

Цв. Ралева, П. Янева

ПСЕВДО-КЕСАРИЙ

ИЗ „ДИАЛОЗИ“

1. Славянският превод на въпрос I, VII и VIII не е запазен. Ив. Дуйчев го превежда (за по-голяма пълнота на текста) от гръцкия оригинал (PG, 38, 1862, coll. 847 sq.).

2. При задаването и отговора на някои от въпросите на лицето, което участвува, се приписва титлата „отец“ — а това показва, че това лице е представено като духовник. Ив. Дуйчев смята, че „запитващите са били принудени да се обърнат към него със своите питания, защото са желали да се осведомят относно въпросите, свързани с вярата, и поради желанието да се борят с еретически учения.“ (Естествознанието, 259—260).

3. Ср. Амос 4:13. В грц. текст има известна игра с думата πνεῦμα, която означава „дух; Свети Дух; духане; дъх; духане на вятъра, вятър“.

4. Става въпрос за богословския спор, във връзка с арианската ерес относно това дали Бог-Син е създание.

5. Отговорът на въпрос XLIV според Ив. Дуйчев представлява заемка от съчинението на Кирил Йерусалимски „Катехизиз“ (XVI, § 13) — PG, XXXIII, 1857, coll. 936 A—937 A.

6. Преводачът е използувал като коректив грц. текст (PG, 38, coll. 925), тъй като в старобълг. препис има погрешно предаден текст.

7. Според Ив. Дуйчев в старобълг. текст смисълът не е точно предаден; коригира го според грц. оригинал.

8. Битие 1:3.

9. Суха гъба, прахан.

10. В гръцкия текст има известна игра на думи, между думата ἡμέρα, „ден, дневна светлина“ и ἥμερος „кротък, тих, благ“.

11. По Йоан 2:1 и Изход 14:1.

12. Битие 1:6.

13. За отъждествяването на библейската река Фисон с р. Дунав вж. Dujčev I v. Les témoignages de Pseudo-Césaire sur les Slaves. — Slavia antiqua, IV, 1953, 193—209. Изразът блъгарскын же Дунавъ е свободен превод на българския преводач.

14. В грц. оригинал вместо „сремски“ стои „илирийски“.

15. Може би анонимният автор на Диалозите е имал пред вид минерала амиант, който се отличава с устойчивост на огъня. За старобълг. преводач значението на ἀμίαντος βοτάνη е останало неясно.

16. Пс. 18:6—7.

17. Битие 1:6.

18. Ис. 44:26.

19. Пс. 134:7.

20. Амос 5:8.

21. Екл. 1:7.

22. Пс. 32:7.

23. Йов 26:8.

24. Йов 26:8.

25. Битие 1:9.

26. Херкулесови стълбове — т. е. Гибралтар.

27. Под „западни иверийци“ се разбират жителите на Пиринейския п-ов.

28. Древна Витиня е обхващала приблизително северното черноморско крайбрежие на Мала Азия.

29. Под името Иркания се разбира югоизточната част на Каспийско море.

30. Битие 1:4, 10, 12.

31. Йов 38:11.

32. Битие 1:11.

33. Ив. Дуйчев отбелязва, че старобългарския преводач е внесъл редица изменения в изброените дървета и растения. Негова добавка е описанието на габъра, докато в грц. оригинал се говори за „черна топола“ — αἴγερος. На няколко места името κρόκος — шафран не е преведено правилно. Споменатите в текста свойства на чесновия лук са добавени от старобългар-

ския книжовник.

34. Битие 1:11, 24.

35. Частта за произхода и устройството на дъгата и за други природни явления е поместена след обширна полемика с езическите вярвания, свързани с гръцките божества.

А. Милтенова

КОЗМА ИНДИКОПЛЕВС

ИЗ ХРИСТИЯНСКА ТОПОГРАФИЯ

1. Козма отделя земната суша от земята, на която „се намира раят", със световния океан. Този възглед е противоположен на схващанията, че раят е разположен „на изток", т. е. до обитаваната част от земята.

2. Битие 8:4.

3. Гадири според Козма е най-западната част от земята, която е разположена до Гибралтарския пролив; Варварий е крайната точка на етиопските земи на юг.

4. Славянският преводач е пропуснал един голям откъс от гръцкия текст с много етноними.

5. На това място е пропуснато обяснението за Персийския залив от гръцкия текст.

6. В древността е разпространено схващането, че Каспийско море е залив на океана.

7. Под обозначението „крайна" или „вътрешна" Индия се разбира Южна Арабия.

8. С името Зингон тук Козма обозначава източния бряг на Африка — Занзибар край Баб-ел-мандеб.

9. Предполага се, че тези птици могат да се отъждествят с албатросите.

10. Пс. 74:7.

11. Екл. 1:5.

12. Екл. 1:6.

13. Второзак. 30:13.

14. Второзак. 30:14.

15. Славянският преводач е пропуснал значителна част от гръцкия текст.

16. Ливан е тамян, който се употребява за кадене при богослужение.

17. Адулия (Адулис) е най-големият търговски град на морския път от северната страна на Черно море към Индия и югоизточна Азия. Разрушен е от арабите през 702г.; Омерт, Омирит (Химяр) е държава, разположена в крайния югозападен ъгъл на Арабския п-ов. Заемала е земите, които днес приблизително обхваща Йемен.

18. Мат. 12:42.

19. Тук е употребено второто значение на наименованието „Зингон" — общо название на океана. Описан е морският път по източното крайбрежие на Африка, известно още от Клавдий Птолемей и Псевдо-Ариан (II и нач. на III в.).

20. Сасу (Сазу) — държавата била разположена между Етиопия и днешен Судан, близо до Занзибар. Известна била със своите златоносни находища.

21. „Земята, раждаща ливан“ — вер. северната част на африканския рог (територията на днешна Сомалия по крайбрежието на Аденския залив). Тази земя още в античността е наричана „земя на ароматите“.

22. Аксумитското царство с главен гр. Аксум заемало Абисиния и част от Галските области. Гр. Аксум (Аксом) се е намирал на платото Тигър в Северна Етиопия през VI—VII в.

23. Агав е гр. Медер, на север от Сини Нил. Управителят на областта Агав имал задължението пред Аксум да осигури успешната търговия със злато. Ако керванът на търговците бъдел ограбен, управителят и местното население понасяли сурово наказание.

24. Адула е дн. гр. Цула, Етиопия.

25. Това хронологическо посочване ни дава възможност да отнесем посещението на Козма Индикоплевс в Абисиния към 525 г., по времето на имп. Юстин (518—527).

26. Елесбан — абисински владетел (Ela Asbena).

27. Ираклий — Херкулес; Йеремия — Хермес.

28. По Деяния 14:12.

29. Надписът е писан от името на Птолемей III Евергет (247—221 пр. н. е.).

30. Тагхаран (танхара) — название на късчетата самородно злато с големината на бобено зърно.

31. Самина — вер. планините Семен.

32. Кинедоколпити — предполага се, че произхождат от един клон на арабското племе кинди.

33. Под савеи авторът разбира химяритите, населението на Химяр.

34. Ефор бил съвременник на Евдокс от Книда. Живял е през 400—330 г. пр. н. е., ученик на Изократ. Тук Козма привежда извадка от неговото съчинение — „Описание на земята“, известно само по фрагменти.

35. Питеас Масалиот (или от гр. Масалия в Галия, дн. Марсилия) е известен астроном и пътешественик, живял по времето на Александър Велики (356—323 пр. н. е.) или малко по-късно. При пътуванията си достига от Гибралтар до р. Танаис, т. е. р. Дон.

36. Ксенофан Колофониос е живял ок. 580—480 г. пр. н. е., писател и астроном; творбите му са достигнали до нас само в откъси.

37. По Битие 1:14.

38. Мр. 13:2.

39. Остров Тапробан (Дива, Сиеледива) — о-в Цейлон.

40. Мале — вер. крайбрежието на Малабар, столица на Малдивските о-ви.

41. Калиана — древно тържище близо до гр. Бомбай, Индия.

42. Диоскорида — о-в Сокотора в Индийския океан.

43. Бактрийците са били жители на персийската провинция Бактриана (Bokhara).

44. Харамантите са били жители на големия оазис Фазания (Fezzan) в Либийската пустиня. С това име обаче се е означавало цялото население на Северна Африка на юг от Сирта.

45. Лазика — древна страна в Колхида, която се е разпростирала по източното крайбрежие на Черно море в южната част на Кавказ.

46. Тук е дадено едно от най-старите споменавания за българите, т. е. първобългарите от тюркски произход.

47. „Великата страна Рус" е късна интерполация в текста и липсва в гръцкия оригинал и в латинския превод. Според Ив. Дуйчев добавката е направена от книжовник, който е живял в по-източни земи и за когото руската земя е била ако не на север, то някъде на северозапад.

48. Част от конкретните подробности липсват в библейския текст и не е известно по кой източник са посочени от Козма.

49. Изход 13:21, 14:20.

50. Изход 25:40.

51. Скъпоценен камък с червен, жълт или оранжев цвят.

52. Тъмночервен минерал от вулканичен произход с едри кристали, който се употребява като строителен материал: „порфира, порфир" е дълга горна дреха от скъп червен плат, носена от царе и високопоставени лица през средновековието, багреница.

53. Тъкан или прежда със син цвят.

54. Тъкан с тъмночервен цвят.

55. Изход 20:2.

56. Това свидетелство не се среща в библейския текст.

57. Тук Козма вероятно има предвид Кадъм Милетски (VI в. пр. н. е), старогръцки историк, смятан през античността за най-стария от логографите.

58. Козма Индикоплевс използува въпроса за „7-те климата" като доказателство за своите схващания: че земята е плоска и че слънцето по своята големина е равно на 1/4 от познатата земна повърхност (за него тъждествена с цялата Земя).

59. „Безсенчестата зона", която започва от Мерое, според Козма е средна, защото оттук нататък сенките на север и на юг се накланят в различни посоки.

60. Т. е. о-в Цейлон.

61. Вж. тук бел. 51.

62. „Земята на пипера" се отъждествява от изследователите с Малабар или Малабарското крайбрежие. По нататък се среща под името Мале.

63. Поприще (пъприще) — римска миля, равна на 1477,5 м.

64. Верста — стара руска мярка за дължина, равна на 1066 м. Това е добавка на руския преписвач.

65. Този текст е спорен. Вж. W o l s k a W. La Topographie chrétienne de Cosmas Indicopleustès. Théologie et science au VI siécle. Paris, 1962, p. 8.

66. Под Циниста се разбира Китай.

67. Вж. тук бел. 62.

68. Калиана — тържище близо до дн. град Бомбай, Индия.

69. Синду — пристанище и тържище на устието на р. Инд.

70. Орота — вероятно дн. Сурат, пристанище на западното крайбрежие на Индия.

71. Сивор — гр. и област в Индия, на юг от Бомбай, дн. пристанището Симила (Синила).

72. Парти — вер. също пристанище; Мангарут — пристанище и тържище, отъждествявано с дн. Мангалуру, южна Индия, разположен на брега на Арабско море; думата 'патана' на индийски означава „град", оттук Салопатана, Налопатана и Пудапатана вероятно също са древни тържища в Индия.

73. Марало — тържище, което не е отъждествено с положителност.

74. Кабер (Кавер) — тържище, което не е отъждествено с положителност.

75. Абдулия — т. е. Адулия, гр. на морския път през Червено море към Индия и Югоизточна Азия.

76. Според Ив. Дуйчев под „бели хуни" се разбират т. нар. ефталити или нефталити, тюрки по произход.

77. Смарагд — скъпоценен камък със зелен цвят, изумруд.

78. Блемиите са обитавали Нубия, по течението на Горни Нил.

М. Спасова

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

ОТЛОМКИ ПО СРЕДНОВЕКОВНА КОСМОГРАФИЯ И ГЕОГРАФИЯ

Съчинението представлява компилация от чужди текстове, подбрани и преведени от българския писател Константин Костенечки (ок. 1380 — третото десетилетие на XV в.).Съставено е от около 45 откъса: кратко въведение за границите на обитаваната земя; за кълбовидната форма на земята, обяснена чрез часовите пояси; за това, че земята е център на вселената; за големината на земята; някои мнения на философи за земята; за водата и „пясъка", т. е. за земната суша; за океана, който обкръжава земята; за „безсмъртния извор"; за седемте климата на земята; за моретата; за облаците; за въздуха и за водата; за градушката, мълнията и гръмотевицата; за земетресението; за образуването на вятъра; за небесата; за небесния кръг; за земната материя; за четирите годишни времена; за големината на слънцето, за слънчевото и лунното затъмнение; за огъня; за кометите, дъгата и т. н. Най-голям брой откъси — 22 на брой — са преведени от широко разпространеното съчинение на Симеон Сит (I пол. на X в.) „Solutiones breves quastionum naturalium" („Кратки обяснения по природни въпроси"); четири откъса са взети от съчинението на Михаил Псел (1018—1076/77) „De omnifaria doctrina"; четири произхождат от „Шестоднев" на Василий Велики; за останалите могат да се посочат различни гръцки откъси, разпръснати в сборници с разнообразно съдържание. Творбата „Кратки обяснения по природни въпроси" се приписва на Михаил Псел, но в много гръцки ръкописи носи името на Симеон Сит (PG, CXXII, coll. 783—810). До днес не е намерен гръцки ръкопис, в който да са обединени всички изброени откъси, затова с основание изследователите допускат, че компилацията е дело на Константин Костенечки.

Съчинението е известно изцяло или в извлечения по четири преписа от XVI в.: Богишичев сборник от XVI в., писан вероятно от Висарион Дебърски; Ловчански сборник от XVI в.; сб. № 432 НБКМ — София, XVI в. Висарионов

сборник от 1556 г., манастира Николяц край Бело поле (Черна гора).

Съдържанието на „Отломки. . .“ свидетелствува за засиления интерес на Константин Костенечки към средновековната космография и география, който заедно със свои съвременници и последователи — Владислав Граматик, Мардарий Рилски, Висарион Дебърски — продължава традицията, създадена от Йоан Екзарх, по време на късното средновековие.

Изд.: Novaković, St. Odlomci srednjevjekovne kosmografije i geografije. — Starine, 16, 1884, 41—56; Цонев, Б. Опис 1, 438—468; Естествознанието, 336—375; Ангелов Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. II. С., 1967, 172—185.

Лит.: Murko, M. Geschichte der älteren südslavischen Literaturen. Leipzig, 1908, p. 148; Giannelli, C. Di alcune versioni e rielaborazioni serbe delle „Solutiones breves quastionum naturalium“ attribuite a Michele Psello. — Studi bizantini e neoellenici, 5, 1939, 445—468; Ангелов, Б. Ст. Из старата. . ., II, 164—171; Чолова, Цв. Естественонаучните знания, 31—33, 58, 220—222.

Превод на новобългарски език прави Ив. Дуйчев, Естествознанието, 339—375, който поместваме тук. Коментарът е направен въз основа на бележките на Ив. Дуйчев, с допълнения от А. Милтенова.

1. Откъсът представлява превод на грц. текст от „Solutiones. . .“ PG, 122, coll. 788 BC—789 A.

2. Преводачът не е разбрал грц. оригинал, където се говори за „някакъв град на сирите (т. е. китайците), наречен Сира“, като вместо това е образувал произволно топонима Сирасин.

3. Думата пнѫ'тіа трябва да се тълкува, съобразно с грц. текст в смисъл на „блата, тресавища“.

4. В старобълг. текст — по нась морѣ; Ив. Дуйчев го отъждествява със Средиземно море.

5. Острова на блажените или на голомъдрещите се описва в Александрията. Според легендата на него са останали да живеят децата на Сит, Адамови внуци, които не познават нуждата и страданието.

6. Под о-в Фул се разбира легендарният о-в Thuly, отъждествяван със Скандинавия.

7. В грц. текст (coll. 788) се казва: „на юг хора обитават чак до кръга на равноденствието, но тамошните обитатели са варварски племена и черни на цвят“; преводачът е добавил етнонима „алисини“ (абисинци?).

8. Текстът не е ясен.

9. Слово първо представлява точен превод от „Solutiones. . .“ (PG, 122, coll. 785 A—D).

10. Т. е. върховете на планините, старобълг. кракѣ горь.

11. В грц. оригинал се казва, че тъй като обитаваме в северната част на земята, то ние виждаме звездите от северния полюс. Преводачът е разбрал погрешно думата πόλος.

12. Канов — т. е. Полярната звезда?

13. Слово трето представлява не съвсем точен превод на друг откъс от същото съчинение (PG, coll. 785 D—798 A, B), като текстът представлява свободен преразказ.

14. Старобълг. поутемь землемѣрнiимь, грц. διὰ μεθόδων γεωμετρικῶν.

15. В грц. текст се говори за „разстояние от 12 часа", което преводачът е предал „120 000 стадии".

16. За възможния грц. извор вж. C. Giannelli, op. cit., 459—460.

17. Притчи 9:1.

18. Пс. 135:6.

19. Йоан Дамаскин, De fide orthodoxa, II, 10 (PG, 94, coll. 908 BC)

20. Йов 26:7.

21. За вероятния грц. извор вж. C. Giannelli op. cit., p. 461.

22. За вероятния грц. извор вж. C. Giannelli, op. cit., 461—462.

23. Слово седмо представя точен превод на грц. откъс. Вж. C. Giannelli, op. cit., p. 462, 447.

24. Слово осмо представя неточен и отклоняващ се на места превод от Симеон Сит (PG, coll. 788 C—789 A). Издание на грц. текст на анонимното съчинение Περὶ τῶν ζ' κλιμάτων вж. Die seiben Klimata und die πόλεις επισήμοι Eine Untersuchung zur Geschichte der Geographie und Astrologie im Altertum· und Mittelalter von E. Honigmann. Heidelberg, 1929.

25. Идеята за разделяне на умерения обитаем пояс на седем „климата", т. е. географски пояси, принадлежи на античния географ Ератостен. Тя е широко разпространена в съчиненията на византийските автори, чрез които прониква и в средновековна България.

26. Мерое — древен гр. и държава на Средни Нил, Етиопия.

27. Т. е. Сиена, дн. гр. Асуан, Египет.

28. Това е т. нар. Александрийски климат.

29. Климатът, свързан с името на о-в Родос, повтаря античната представа за т. нар. йонийски екватор или оста на „икумени" (обитаваната земна повърхност).

30. Преводачът е разменил местата на петия и шестия климат — петият е т. нар. „понтийски", „в който ние живеем", а шестият — климатът на Хелеспонт; името Хелиопол е грешка в старобълг. текст.

31. Седмият климат е свързан с Бористен, т. е. р. Днепър. Към този климат (географски пояс) се е включвало и Меотидското езеро — дн. Азовско море.

32. Откъсите за моретата имат установен грц. първообраз, вж. C. Giannelli, op. cit., p. 462.

33. Става дума за Индийския океан, наричан в средновековието Еритрейско море.

34. Тук се смесват мотиви от античната митология (напр. от пътешествието на Одисей) със средновековната представа за Острова на блажените (вж. тук бел. 5).

35. Вероятно става дума за Атлантическия океан.

36. Дн. Средиземно и Черно море.

37. Откъсът е съкратен превод на съчинението на Симеон Сит (PG, coll. 792 A—B).

38. В грц. оригинал се говори за „сгъстяване горе", а не за „пренасяне", както е в превода.

39. Грц. паралел в същото съчинение на Симеон Сит (PG, coll. 789 D—792„ A).

40. В грц. оригинал се говори, че „въздухът се намира над земята и водата и е най-потребен за съществуването на живите същества".

41. Откъсът отговаря на паралелен текс г в грц. оригинал (PG,coll. 792B—C)

42. Откъсът представлява съкратен превод от грц. оригинал (PG, coll. 792 C—D).

43. В грц. оригинал: „като се сблъскат по между си".

44. В грц. оригинал: „. . . при спасителното страдание на нашия Спасител Исус Христос, когато се разтресе самият център на земята. Земетръс има там,. . ."

45. Сведенията са почерпани от същия грц. оригинал (PG, coll. 793 C—D).

46. Старобълг. текст частично отговаря на грц. оригинал (PG, coll. 800 sq.).

47. Според грц. текст Платон поддържал, че небесното тяло е съставено от четири елемента. Славянският преводач е предал числителното „четири" с цифрата $\overline{\text{Д}}$, разчетена погрешно от преписвача, така се е явила думата „дух".

48. В представата за „седемте пояса", „седемте века" и „седемте звезди" е вплетено значението на сакралното число 7 — сбор от 3 (като символ на небесното) и на 4 (като символ на видимия свят). В числото на звездите тук са включени Слънцето и Луната заедно с известните тогава планети Сатурн, Юпитер, Марс, Венера и Меркурий.

49. Откъсът възхожда към същия грц. оригинал (PG, coll. 800 B—C).

50. В „Шестоднев" Йоан Екзарх, като интерпретира Аристотелевата „Метеорология", определя 5 небесни зони (тук „кръгове"): северна, южна, равноденствена (небесният екватор) и две срещулежащи (тропиците).

51. Грц. оригинал е от същото съчинение (PG, coll. 800 C—D — 801 B).

52. Тук преписвачът отново е допуснал грешка като е разчел числото (четири) като думата „Дух".

53. Грц. текст гласи: „Тъй като зодиакалният кръг се разделя на 12 части, то когато се случи щото звезда да бъде начало на една част, а друга да бъде в началото на третата част, казва се, че се образува шестоъгълник; когато е в началото на четвъртата част от него — четириъгълник; когато е в началото на петата — триъгълник; когато е в началото на седмата — диаметър; ако пък се намира в същата част — образува синод."

54. Откъсът за движението на звездите е преведен от същото съчинение (PG, coll. 801 B—C). В превод има известни отклонения от оригинала — напр. казва се, че луната извършва обиколката си за 29 дни и половина, което в оригинала гласи — „приблизително за 28 дни" и др.

55. Паралел в грц. източник (PG, coll. 804 A—B).

56. В грц. източник — „колебание".

57. Откъсът е компилативен — в началото има паралел със съчинението на Симеон Сит (PG, coll. 894 B—C), а по-нататък следва свободен преразказ.

58. Тук Ив. Дуйчев отбелязва, че преводачът е предал неточно и непълно мисълта на своя първообраз.

59. Откъсът за дните е извадка от Шестоднев на Василий Велики (Basile de Césarée. Homélies sur l'Hexaéméron. Texte grec, introduction et traduction de St. Giet. Paris, 1949, p. 368, 6—15).

60. В грц. оригинал: „. . . защото денят и нощта съществували преди да бъдат създадени светилата“.

61. Пс. 135:8—9.

62. В грц. оригинал: „не би било грешка, ако някой определя деня в смисъл, че това е въздухът, осветен от слънцето“.

63. Откъсът за големината на слънцето също е извадка от „Шестоднев“ на Василий Велики (цит. съч., 372, 8—374, 2).

64. „Доказ за големината на слънцето“ възхожда към същото съчинение (цит. съч., 376, 3—19).

65. „За луната“ възхожда към цитирания Шестоднев (цит. съч., 376, 20—378, 7).

66. Откъсът за слънчевото затъмнение е извадка от съчинението на Михаил Псел De omnifaria doctrina (PG, 122, 1889, coll. 744 sq.).

67. Грц. паралел — в съчинението на Михаил Псел (PG, coll. 744 D—745 A).

68. Грц. паралел — в същото съчинение (PG, coll. 745 A—B).

69. Откъсът за звездите възхожда към съчинението на Михаил Псел (PG, coll. 745 C—748 A).

70. Откъсът за подвижните комети е превод от съчинението на Симеон Сит „Solutiones. . .“ (PG. coll. 793 C).

71. Откъсът за дъгата възхожда към същото съчинение (PG, coll. 796 A). Към този текст се отнася и откъсът „За това, когато се виждат две слънца“.

72. Откъсът за формата на небето е превод от същото съчинение (PG, coll. 796 B).

73. За изворите на откъсите до края на текста вж. C. Giannelli, op. cit., p. 463 sq., както и тълкуванията на Грујић Р. Космолошки проблеми по нашим старим рукописима. — Годишњак Скопског филозовског факултета, 1, 1930, с. 180 сл.

74. За коректив използуваме Висарионовия препис, публикуван от Ангелов, Б. Ст. Из старата. . ., 2, с. 184, 186—187 и новобълг. превод на Цв. Чолова в кн.: Естественонаучните знания. . ., 344—345.

75. В старобълг. текст — макарины, от грц. μάκαρος.

76. Според Висарионовия препис ширината е 30 мили.

77. Според други варианти — 27 стъпала.

78. Тук Цв. Чолова превежда така: „И когато Геон достигне Египет, един от изворите му е в Ливия, откъдето и изтича водата, увеличава се и напоява Египет през месец август.“ Цит. съч., 346—347.

79. Т. е. Тавърската планина, дн. в Турция.

80. Т. е. Персийския залив.

81. Цв. Чолова превежда така: „Тигър извира от някакво неизвестно източно езеро. . .“

82. Триконска планина — вер. планините на границата между Турция и Ирак.

83. Перидон — неидент.

84. Пеонска планина — вер. Апенините.

85. Привеждам тук идентификациите на Цв. Чолова с някои допълнения;

Йордан — дн. р. Йордан; Ниф (т. е. Нимфиос) — р. в древна Армения; Танаис — дн. р. Дон; Данаприс — дн. р. Днепър; Миниис — р. Миньона в Италия; Йеримант — р. в обл. Аркадия, Гърция; Алис — дн. р. Казълърмак в Турция; Асоп — р. в Беотия, Гърция; Ермос — дн. р. Гедиз, Турция; Ирасин — р. в Арголида, Гърция; Риос — р. Риони в Грузия; Варис (грц. Βαρυστένες) — т. е. р. Днепър; Алфие (т. е. Алфиос) — р. в Пелопонес, Гърция; Таврос — р. в едноименната пл. дн. в Турция; Еврот — р. Еврота в Гърция, Пелопонес; Меандър — р. Меандър, дн. Бююк Мендерес, Турция; Иринос — (грц. Ἥρινος) — р. в Сицилия (?); Авксиос — дн. р. Вардар; Пилор — р. и гр. в Халкидика, Гърция; Пирам — дн. р. Джейхан, Турция; Меон — (грц. Βέος) дн. Босфор; Еврос — дн. р. Марица; Сангар — дн. р. Сакария, Турция; Афеи — вер. р. Алфеос в Гърция, Пелопонес; Нанеи — (грц. Πηνιός) — р. Пеней (дн. Пиниос) в Гърция; Иперган — (грц. Ὑπέργιος) — неотъждествена; Калис — (грц. Κάλανστρος) — неотъждествена; Самие — р. Симав, дн. в Турция, приток на р. Скамандър; Пандър — р. Скамандър, дн. р. Мендерес в Турция; Стровос — р. Струма; Охиал — р. Ахелой, дн. Ахелос в Гърция; Вир — кладенец, където Бог дал вода на евреите (Числа 21:16—18, Изход 15:8); Хион — неотъждествена; Йерис — неотъждествена; Строс — р. Истър, т. е. р. Дунав; Иродан — митичната р., по който плуват аргонавтите, вливаща се в Тиренско море. Грц. текст е поместен в: Montfaucon B. Bibliotheca Seguieriana sive Coisiana. Paris, 1715, cod. CXX olim CCIX, fol. 241, p. 194: „In quaestionibus Anastasii ubi agitur de situ Paradis in margine legitur eadem manu".

86. Хиван — т. е. Ливан, Ливанските пл.; Авлис — неотъждествена; Кидеп — вер. пл. Ида във Фригия, Мала Азия, дн. в Турция; Термоние — пл. в близост до Термейския залив, Македония; Йермонион — пл. в Израел, Сирия и Ливан; Йерасим — неотъждествена.

87. Анаграмата на името Адам, е съставена според гръцките названия на географските посоки: ἀνατολή, δύσις, ἄρκτος, μεσημβρία. Аристос е грешка в текста.

88. Цв. Чолова превежда: „Брегът на морето при Хелеспонт, където то приема [водите на Егейско море] е стеснен при Авин и Систон", който текст е по-точен. Авин и Систон (Абидус и Сестус) са градове при началото на Дарданелите, дн. в Турция.

89. Според грц. оригинал става дума за Пропонтис, т. е. Мраморно море.

90. Меотидско езеро — т. е. Азовско море.

91. Ливия тук е Африка, а под Иберийско море се разбира частта от Средиземно море между бреговете на Испания и Мароко. Преводът на Цв. Чолова гласи: „А пък от началото на Европа и Ливия [започва] Иверийското море, то се простира от Пиринеите и се стеснява при протока в Тиренско море".

92. В превода на Цв. Чолова (по преписа в Богишичевия сборник) — Сардинско море, което е по-логично. Става дума за частта от Средиземно море около о-в Сардиния.

93. Логистийски край — дн. Генуезки залив.

94. Цв. Чолова превежда така: „След това Ливийското море, Критското Сицилийското, Йонийското и Ангелското (Адриаонтското) морета се вливат в Сицилийското море, както и така наречения Коринтски залив, сиреч Алкион

ското море (залив)“.Този превод е значително по-правилен. Става дума за Ливийско море — южната част от Средиземно море, за Критско море — при о-в Крит, за Сицилийско и Йонийско море, за Ангелско (в преписа от Висарионовия сборник — Адриаонтско) море — т. е. Адриатическо море и за Алкионско море — залив в източната част на Коринтския залив, дн. Байа ди Лавадостро.

95. Цв. Чолова превежда: „Сунийското и Сикиленското (морета) приемат водите на Саронитско море.“ Сунийско море е проток между п-ов Атика и о-в Кея; Сикиленското море (проток) между п-ов Пелопонес и Атика, изход от Саронитския залив; Саронитско море (залив) — дн. Егински залив.

96. Миртон — Миртонско море, дн. Мирто, между Пелопонес и Цикладските о-ви; Каринско море — частта от Средиземно море около о-в Икария; Цикладски о-ви — островен архипелаг в Егейско море.

97. Цв. Чолова превежда: „След това са Карпатското и Памфилионското морета. Егинското (Егейско) море е [през Карийското море]. [Разстоянието по море] при плаване около Европа от устието на река Танаис до Херакловите стълбове — 69 707 стадия“, което представлява по-пълен и точен текст. Карпатско море е между о-в Крит и о-в Родос, при о-в Карпатос; Памфилион е море при едноименната област в югозападната част на Мала Азия; за Карийско или Каринско море вж. бел. 56. Р. Танаис е дн. р. Дон, а Херакловите стълбове — Гибралтар.

98. Цв. Чолова превежда: „Ливийското море от Тингас до Кановското устие е 29 252 стадия“. „Газските устия“ или Тингас — дн. гр. Танжер в Мароко; Канова — дн. гр. Абукир при устието на един от ръкавите на р. Нил. По други преписи стадиите са 69 252.

99. В случая Сине значи Азия; по други преписи стадиите са 5 111.

100. По-правилен е преводът на Цв. Чолова: „Общо обиколката на населената земя има 13 972 стадия (15 000 стадия и 352 версти). “ При новия превод, поместен в кн: Естественонаучните знания. . ., 346—347, авторката не само е направила критичен анализ на съществуващите преписи в славянската традиция, но е използувала за сравнение грц. текст (PG, 94, coll. 905—908).

А. Милтенова

СВЕТСКИ И ПОКЛОННИЧЕСКИ ПЪТЕВОДИТЕЛИ

СЛОВО ЗА СВЕТИТЕ МЕСТА В ЕРУСАЛИМ

„Слово за светите места в Ерусалим“ (Слово ѡ мѣстѣх сѵ̃тыхъ іаже в Ерслмь) е най-ранният образец на пътеописателната проза в българската литература. Паметникът е съхранен в една-единствена редакция и в един единствен препис, включен в известния Бдински сборник (1359—1360), съставен за семейството на Иван Срацимир и царица Ана. Днес сборникът се съхранява в библиотеката на град Гент, Белгия.

Изд.: Bdinski zbornik. Ghent Slavonic Ms. 408, A. D. Fascimile edition with a presentation by Iwan Duičev. Variorum Reprints, London,

1972; Bdinski zbornik. An Old-Slavonic menologium of women saints A. D. 1360 (Ghent University library, Ms. 408, A. D. 1360). Edited and annotated by J. L. Scharpé and F. Vyncke. Bruges, 1973.

Отделно Словото е издадено от И. Мартинов и Б. Ст. Ангелов: Мартинов, И. Бдинский сборник, 1360. Рукопись Гентской Библиотеки. — ПДП, т. 23, СПб., 1828; Martinov, I, Récit sur lieux saints de Jérusalem traduit d'une texte slavone du XIV-e siècle. — Archives de l'Orient latin, Paris, 1884, 389—393; Ангелов, Б. Ст. Пътеписни съчинения. Описание на светите места в Бдинския сборник. — В: Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 2. С., 1967, 233—237. В превод на новобългарски Словото е публикувано и в: Гюрова, С., Н. Данова. Книга за българските хаджии. С., 1985, 235—238.

Лит.: Мартинов, И. Бдинский сборник. Рукопись Гентской библиотеки. — ПДП, т. 23, СПб., 1928; Martinov, I., Récit sur lieux saints de Jérusalem, traduit d'une texte slavone du XIV-e siècle. — Archives de l'Orient latin. Paris, 1884, 389—393; Сырку, П. Отчеты о заседаниях любителей древней письменности. 1881—1882. — ПДП, т. 80, СПб., 1889, с. 61; Хитрово, В. Н. Отчеты о заседаниях любителей древней письменности, 1881—1882. — ПДП, т. 80, СПб., 1889, с. 63; Ангелов, Б. Ст. Пътеписни съчинения. Описание на светите места в Бдинския сборник. — В: Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 2. с., 1967, 231—233; Voordeckers, E. Introduction. — Bdinski zbornik. . . Bruges, 1973, 11—40; Keipert, H. Zur parallelüberlieferung des „Bdinskij zbornik. . ." (Codex Gand 408). — Analecta Bollandiana. Revue Critique d'hagiographie, t. 43, fasc. 3—4, 1975, 269—289; Seemann, K. D. Die altrussischen Wallfahrtsliteratur. Theorie und Geschichte eines literarischen Genres. München, 1976. 196—198; Гюрова, С. Слово за светите места в Бдинския сборник (Текстологично проучване). — Старобългарска литература, 22, 1990, 64—88.

Макар и неголямо по обем, Словото за светите места в Ерусалим може да бъде причислено към сравнително подробните и прецизни анонимни пътеводители-указатели на палестинските забележителности. Авторът следва и очертава действителните поклоннически маршрути на територията на Палестина. Упоменават се почти всички забел жителни светилища и легенди. Твърде редки са сведенията за местности и паметници, които не могат да бъдат идентифицирани с реално съществуващите забележителности и свързаните с тях евангелски събития. Липсват много от популярните апокрифни мотиви, местни легенди и предания, отличаващи образците, близки до фолклорната традиция. Като изключим ранновизантийските апокрифни предания за разпуквацата се пред Елисавета и Йоан Кръстител скала, в която те се скриват от преследванията на Ирод („Тамо и Єлизавєфь въвѣже въ гороу съ Иѡаннѡмь младѣнь« с. 157.) и сведението на Апокрифното евангелие на Яков, описващо молитвата на Йоаким в пустинята („И на лѣво поустыни Хозиѣ, въ неиже плака се Иѡакімь неплодства своєго«, с. 157.), почти всички посочени от автора предания отвеждат към канонизираните от църквата мотиви и интерпретации. Във вида, в който е дошъл до нас обаче, ръкописът сочи и

някои неточности, съкращения и дори грешки, издаващи и намесата на някакъв по-късен, вече много по-небрежен и некомпетентен преписвач-редактор, в чиято преработка първоначалният вариант на Словото е бил значително опорочен и видоизменен. (По-подробно вж. Г ю р о в а, С. Слово за светите места . . . — Старобългарска литература, 22, 1990, 64—88.)

В научната литература, посветена на Словото, има сериозни разногласия по въпроса за произхода и историята на творбата. Според Б. Ст. Ангелов Словото е превод от гръцки. (А н г е л о в, Б. С т. Описание на светите места в Бдинския сборник. — В: Из старата българска . . ., с. 63). В края на миналия век руският изследовател В. Н. Хитрово отбелязва, че в Словото са упоменати легенди, идващи от Запад, без да подкрепя тази си констатация с каквито и да било примери. (Х и т р о в о, Б. Отчеты о заседаниях. . . — ПДП, т. 80, 1889, с. 63). Изхождайки единствено от езика на паметника, П. А. Сирку е по-склонен да търси връзки с руската литература, които според него тепърва трябва да бъдат доказани (С ы р к у, П. Отчеты о заседаниях. . . — ПДП, т. 80, 1889, с. 61). Много по-определено с руската поклоническа традиция свързва Слово за светите места в Ерусалим немският изследовател К. Д. Земан. В резултат на внимателна съпоставка на българския текст с текста на руския игумен Даниил (П а л о м н и к Д а н и л а мниха. Сказание о пути, иже есть к Йерусалиму, и о градех, и о самом граде Йерусалиме, и о местех честных около града и о церквах святых. — В: Путешествие игумена Даниила по святой земле, в начале XII-го века (1113—1115). Под ред. А. С. Норова, СПб., 1865) Земан установява някои общи за двата паметника мотиви и сюжети, което му дава основание да търси връзка между българското описание и Даниловото хождение (вж. цит. съч., с. 196—198). Наред с посочените от Земан паралели обаче могат да бъдат отбелязани и редица пасажи (в Словото и в Даниловото хождение), които навеждат на противоположни заключения. Преди всичко впечатление прави наличието на данни (в Словото) за няколко много популярни светилища, за които Даниил мълчи — не отбелязва споменатата в българското описание църква на Симеон Богоприимец, липсва сведението за гроба на Йосиф Прекрасни в Хеврон. Не без значение е и фактът, че именно мотивите и сюжетите, сродяващи Словото с Даниловото хожение, последователно присъствуват и в текстовете на други, предимно латински, описания. Нещо повече. Подробната съпоставка на българския текст с текстовете на основните латински, византийско-гръцки и славянски поклоннически описания, определено води до заключението, че Слово за светите места в Ерусалим е своеобразна византийско-латинска компилация на два или повече текста, съставена вероятно преди средата на XII в. във Византия и преведена у нас през същото столетие. През следващите две столетия (във времето на настъпилата в България демократизация на книжовността) Словото ще да е претърпяло нова редакция, в резултат на която то се е доближило до текста, с който в момента разполагаме. По-трудно е да допуснем, че съкращения и видоизменения на Словото е правил в средата на XIV век преписта на Бдинския сборник, стриктността на когото доказват всички изследователи на пазения в Гент паметник. (Вж. вече посочените изследвания на Ив. Дуй-

чев, Е. Водекерс, Х. Кайперт. Вж. и Г ю р о в а, С. Цит. съч.; Г ю р о в а, С. Зараждане и утвърждаване на пътеписния жанр и неговата съдба в българската литература. (Сравнително изследване). Докторска дисертация, С., 1987.)

Тук текстът на Словото се печата в превод на Мария Спасова.

1. В продължение на столетия (IV—XVIII в.) разказът за Давидовия дом е основен сюжетен компонент и на латинските, и на византийско-гръцките, и на славянските описания на Ерусалим. Отсъствието на много характерното за византийската поклоническа литература на XIV—XVI в. описание на Страшния съд, често свързан от авторите и с д о м а н а Д а в и д, е известно указание, че Словото е било създадено преди средата на XIV в. (Вж. византийските текстове. — В: ППСб., т. XIV, вып. 1, СПб., 1895, с. 7/16; т. XIX, вып. 2, кн. 56, СПб., 1903, с. 6/146, 28/167—168, 71—72/205—206, 124/247; т. XVI, вып. 1, кн. 46, с. 1/41, СПб., 1896.)

Псалтир — вид струнен инструмент, близък по форма до китарата.

Гусли — „киннор" — инструмент, подобен на китара или лира.

2. Става дума за църквата, обгръщаща местата на Христовите страдания и Христовата смърт. В IV в. на тези легендарни места имп. Константин Велики строи една великолепна култова сграда, съставена от две тясно свързани помежду си постройки — Ротондата, ознаменуваща Гроба [в западната част на храмовия комплекс] и постройката, в която са се славели Кръстът и мястото на неговото намиране. В този най-ранен период от историята на храма двете постройки образували един импозантен цялостен ансамбъл, обединяван и разделян от множество галерии, колонади и проходи. В 614 г. храмовият комплекс е разрушен от персийския халиф Хосрой и още същия век (след победата на византийския император Ираклий) е възстановен от патриарх Модест под формата на т р и с а м о с т о я т е л н и църкви: църквата на Голгота, църквата „Възкресение" и църквата на св. Кръст. Около петдесет години след преустройството на храма галският епископ Аркулф описва Ротондата над гроба: голяма църква, в средата на която е изсечена пещера, и черквата на Голгота — на предполагаемото място на Христовото разпятие и погребението на Адамовата глава. На изток от тези забележителни постройки Аркулф поставя църквата на Кръста. Според Аркулф: „базиликата, която е изградена в съседство с мястото Калверия (Голгота) в местността, в която е бил намерен в разкопаната земя Кръстът на Господа" (Описание на галския епископ А р к у л ф. — ППСб., кн. 40, с. 58).

Още от дълбока древност с този храм (респ. с тази част от огромния храмов комплекс, разрушен от Хосрой и по-късно възстановен от патриарх Модест] било свързано и друго предание: легендата за каещата се блудница Мария Египетска, която достига дверите на светилището, в което се пази Кръстът и поставената над тях икона на Богородица и попречва да влезе вътре. Горко каещата се за своите грехове, Мария избягва в задйорданските пустини и умира като светица (PG, t. LXXXVIII, 3698—3726; Византийские легенды, Л., 1972, 84—98). На седмия вселенски събор версията на агиографа е била използвана от иконопочитателите като доказателство за светостта на иконите (PG, t. XLIV, 1416).

Третият период от историята на паметниците започва с преустройството на храмовете след повторното им разрушение в 1009 г. от халиф Хакем. (Вж.

Василевский, В. Примечания к русскому переводу Епифания. — ППСб., т. II, вып. 2/11, 1886, с. 43.) Със съдействието на византийския император Константин Мономах в Ерусалим са възстановени църквата на Голгота и църквата „Възкресение“ — огромен храм, вместващ около осем хиляди души, украсен с мрамор, скулптурни фигури и живописни изображения (вж. Sefer-Namech. Relation du voyage de Nassiri Chosram, publié, traduit et annoté par Charles Schefer. Paris, 1881, p. 108). Съвсем друга е участта на църквата на Кръста или църквата Обретение на Кръста. Изоставена от реставраторите на храмовия комплекс, в продължение на столетия тя остава в развалини и постепенно споменът за нея изчезва. В 1106 г. историкът на първия кръстоносен поход Вилхелм Тирски вече вижда на мястото на някогашната базилика само развалини, свидетелстващи единствено за грамадните размери на зданието. (Васильевский, В..., с. 45.) Същите сведения поднасят и пътешествениците на XII в. „В атриума на църквата „Божигроб“ — пише в първото десетилетие на XII в. английският поклонник Зевулф — се виждат най-светите места, т. е. затворът, в който е бил затворен нашия Бог Исус Христос след предателството на асирийците. След това, малко по-горе, се вижда мястото, където е бил намерен светият Кръст заедно с други кръстове; след това там в чест на царица Елена е била построена голяма църква, но покъсно тя била съборена до основи от езичниците. По-нататък, недалече от затвора, се съзира мраморна колона, към която е бил привързан нашият бог Исус Христос и е бил бичуван с най-тежки бичове“ (Relatio de peregrinatione Saewulfi ad Hierosolymam et Terram Sanctam. — Recueil de voyages et de mémoires publié par la Société de géographie de Paris, Paris, 1839, p. 841). Следващото десетилетие руският игумен Даниил споменава за някаква църквичка близо до още запазените велики двери на базиликата на Кръста, за която казва: „тук имаше църква... в името на светото Въздвижение на честния Кръст, много голяма, сега [има на същото място] малка църквичка до големите двери на бившата базилика“ (Паломник Данила мниха. Сказание о пути, иже есть к Йерусалиму, и о градех, и о самом граде Йерусалиме, и о местех честных иже около града и о церквах святых. — В: Путешествие игумена Даниила по святой земле, в начале XII-го века (1113—1115). Под ред. А. С. Норова, СПб., 1864, .с. 34).

Няколко десетилетия по-късно авторите вече съвсем определено говорят за малка подземна църквичка в храма „Възкресение“, в която славят Кръста и неговото намиране от имп. Елена. (Johannis Wirziburgensis Descriptio Terrae Sanctae. — In: Titus Tobler. Descriptiones Terrae Sanctae ex saecula VIII, IX, XII et XV. Leipzig, 1874. Reprint, New York, 1974, p. 151—152; Ιωάννου τοῦ Φοκα. Ἔκφρασις ἐν σηνόψει τῶν Ἀντιοχειας μέχρις Ἱεροσαλύμων κάστρῶν και χωρῶν, Συριας, Φοινίκης και τῶν κατά Παλαιστινην ἁγιων τόπων. — ППСб., т. VIII, вып. 2, СПб., 1889, p. 14). От края на XIII век поклонниците, славещи Кръста на Христос, слизат в този подземен храм и тук дочуват тайнствения шепот на Ада.

Наред с тази подземна църква обаче латинските описания от XII—XIV в. сочат и т. нар. Капела грека, с която свързват неосъщественото желание на Мария Египетска да влезе в църквата на Кръста. Сочи се мястото на съ-

хранението на Кръста, капела грека, идентифицирано с мястото, на което е изживяла своята драма Мария Египетска, но вече по-встрани от мястото на намирането на кръстовете (Les chemins et les pélerinages de la Terre Sainte. 1265. — In: Itinéraires à Jérusallem et descriptions de la Terre Sainte, rédigés en français aux XI—XIII siècles. Publ. par H. Michelant et G. Raynaud, Genève, 1882, p. 94). Същата връзка прави и авторът на Словото: „на лѣво же соуть двери нмнже вьзбранн агглъ Марін Єгуптенннн вьнитн. А ѿ того лежнть честнын Крсть ... Тоужде мѣсто ндѣже стоялъ Крсть тѳ положнше Гѣ снмше сь Креста ... а ѿ толѣ мѣсто wбрѣтенне храмъ«. Отсъствието на много характерния за византийската поклоническа литература на XIV—XVI в. разказ за подслушания шепот на Ада обаче ни дава основание да мислим, че този пасаж от Словото отразява един по-стар период от историята на паметника (XII в.), когато въпросната легенда не е била още създадена или наложена.

3. По всяка вероятност авторът има предвид Лаврата на св. Кириак. Според византийския хронист Теофан Лаврата е била едно от забележителните здания на Ерусалим. При нападението на града по време на междуособиците, настанали след смъртта на Харун-ал-Рашид (811) е била опожарена. (Вж. Theophan Chronogr. Ed. Boor, 1882, t. I, p. 493.) Споменаването на Лаврата въвежда в Словото информация, насочваща към епохата преди походите.

4. Според Менологият на Василий (IX в.) има три двойки безсребърници, именувани Козма и Дамян. Едните били синове на Теодота (първи ноември), починали в мир и били погребани в древната Пелуза. Другите двама живеели в Рим, имали за учител завистлив човек, който с хитрост ги завел на планината и ги убил с камъни. Тези, за които християните си спомнят на седемнадесети септември, били от Аравийската пустиня, те церили болните безплатно и били обичани от всички. По време на Диоклетиан те пребивавали в Киликия, били хванати и предадени на докса Лизия, който ги подхвърлил на мъчения и убил. (Васильевский, В. Примечания... с. 139.) Нищо повече за родината на светците не споменава полугностичната гръцка легенда за Козма и Дамян. Упоменава се тяхната майка и тяхната гробница, която византийският монах Епифаний вижда в Аскалон (Διήγησις Ἐπιφάνιου Μοναχοῦ τοῦ Ἁγιοπολίτου, τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν πατρός εἰς τοπον περιγητοῦ περί τῆς Συρίας καὶ τῆς ἁγιας πόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἁγιων τόπων — ППСб., т. II, вып. 2, 18, 1886, p. 4). Като се има предвид обаче, че древната Пелуза е едно от местата, където е пребивавала по време на бягството си в Египет Богородица, упоменаването на нейната стъпка в следващата фраза дава основание да се мисли, че в тази част на описанието е бил интерполиран някакъв страничен текст, който по-късно е бил чувствително съкратен и опорочен.

5. „И ето една жена, която страдала от кръвотечение дванадесет години, приближила се изотзад и се допряла до дрехата му..." (Мат. 9: 1—20). В IV век от н. е. това съобщение се свързва от автора на Житието на императрица Елена с брегове на Тивериадското езеро, където на легендарното място бил издигнат каменен кръст. Няколко столетия по-късно византийският монах

Епифаний ситуира кръвоточивото място на една миля от Капернаум (цит. опис., с. 7). Друга версия свързва излекуването на болната жена с град Кесария Филипова (Евсевий. Църковна история. Кн. VIII, гл. 18), където поклонниците търсят и нейния дом. Трета локализация правят Даниил и английският търговец Зевулф, поставяйки легендарното място в Ерусалим, между дома-черква на родителите на Богородица и известната лечебна къпалня „Витсаида". Същата интерпретация повтаря и българският автор.

6. От IV в. насам ерусалимското предание ситуира родното място на Богородица в съседство с известната в града лечебна къпалня „Овчата купел". Около тази лековита вода поклонниците и пътешествениците на VI—IX век виждат малка подземна църквичка (Патриарх Софроний, VII в. — PG, LXXXVII, 3824; Дамаскин, PG, XCVI, 655), която в XII в. кръстоносците превръщат във великолепна базилика. В латинския период за черквата разказват английският търговец Зевулф (цит. съч., с. 20), Даниил (цит. съч., 35—37) и византийският поклонник Йоан Фока (цит. съч., 14/44).

7. Според най-ранния латински пътеводител до Ерусалим в 333 г. на т. нар. Свещен площад в града все още личели останките на Соломоновия дворец, показвали дори стаята, в която Соломон е съчинявал своите Притчи (Бордоский пътеводител, 333 г. — В: ППСб., т. I, вып. 2, СПб., 1882, с. 26). Три века по-късно, по времето на халиф Омар (VII в.), на мястото на някогашните Соломонови строежи вече се издигат двете забележителни джамии — джамията ес-Сахра и джамията ел-Акса, — които християнските поклонници на IX—X в. продължават да свързват със Соломоновия дворец и Соломоновия храм (вж. Васильевский, В. Примечания. . .с. 34—37). Няколко столетия по-късно, в епохата на латинското владичество, пътешествениците виждат т. нар. Храм на Господа или Templum Domini, т. е. джамията ес-Сахра, превърната от кръстоносците в християнски храм (Джамията ел-Акса е разрушена при превземането на града). Описва се един великолепен храм, в който християните честват редица старозаветни и новозаветни събития. В Соломоновия храм (респ. в местностите, които той обхваща) е камъкът, върху който спи патриарх Яков и вижда божествената Лествица, по която се изкачват и слизат ангелите; тук става посвещението на Исус в юдейската религия, дванадесетгодишният Христос спори с юдейските първенци и оттук той изгонва продавачите и купувачите, изкушаван е от дявола и го побеждава. На единадесетия ден от декемврийските календи Богородица дава в Соломоновия храм обет за святост, в същия храм Захарий е предизвестен за рождението на Йоан Кръстител. Наред с тези традиционни и за латинската, и за византийско-гръцката описателна литература сюжети обаче в текста на Словото се откроява и една интересна подробност — дървото, под което Христос чете Евангелието, назовано чрез непреведената от автора гръцка форма: АННАКАВЫ грц. αναχαχαβέα — или както я определя Стефан Византийски в своя многотомен речник на съкровищата на гръцкия език — lotos arbor.

На читателя се поднася един общ за поклоническата литература на XII век сюжет, който в следващите столетия (с повторното завладяване на храма

от мюсюлманите в края на XII в.) постепенно деградира и се разколебава. От XIII век насам вече малцина споменават знаменитата Лествица, заличена от стените на храма при повторното му овладяване от мюсюлманите. Свещеният камък се превръща в камък, на който е спала Богородица (Вж. ППСб., т. XIX, вып. 2, кн. 56, 1903, с. 9/149) или в камък, донесен от Бога (пак там, с. 27/166). Редовно се сочи присъствието на неверниците в светилището.

8. Става дума за легендарните Ерусалимски врати до храма на Бога или джамията ес-Сахра, обикновено определяни от пътешествениците като двери на Соломоновия храм (вж. бел. № 7). Според видния руски археолог и изкуствовед Н. Кондаков вратите са служели като пропилеи на свещения участък, на който е стоял Ерусалимският храм (Соломоновият храм), но са били построени далече след него — в периода V—VI век, (Археологическое путешествие по Сирии и Палестине Н. П. Кондакова. СПб., 1904, 247 и сл.).

Юдейските предания наричат тези врати Двери на милосърдието или Двери, през които е излязла Божията слава от Ерусалим и през които ще се завърне пак в него. (Вж. описанията на еврейските пътешественици на XII в. Вениамин Туделски и Петахия Регенсбургска. — В: Три еврейские путешественика XI—XII столетия. СПб, 1881, 46—48, 59—60.) В християнската традиция това са дверите, през които на празника Връбница Христос влиза в Ерусалим и в Ерусалимския храм, за да съди неговите служители и търговците (Мат. 31: 5—11, Мр. 21: 1—11). Според преданията, включени в Евангелието (Деяния 3: 3—11), край тези Двери апостолите Петър и Йоан излекували просека на храма.

Между XIV—XVI в. легендите, свързани с тази забележителност, се обогатяват с нови сюжети. Дверите на божествената слава и Христовите двери се превръщат в т. нар. Затворени врати (Езекиил 4: 2), край които Бог ще постави своите престоли, за да съди живи и умрели; описва се гигантската огнена река, която ще избликне през тях и ще отвлече нечестивците в Ада; говори се за опитите на неверниците да преминат през Затворените врати и за жестоките наказания, които те търпят.

Есхатологичните легенди, свързани с Христовите или Затворените двери в Ерусалим са традиционни мотиви на византийско-гръцката поклоническа литература на XIV—XVI в. (Вж. ППСб., т. IX, вып. 2, кн. 26, 1890, с. 8/19; т. XIX, вып. 2, кн. 56, 1903, с. 9/150, 27/166, 123/246; т. XVI, вып. 1, кн. 46, 1896, с. 10/48.) В латинската поклоническа литература на XIV—XVI в. се срещат съвсем спорадично.

9. Това съобщение трудно може да бъде свързано с определено място и определен паметник.

10. Авторът има предвид дома на Симеон Богоприимец, в който отсяда Богородица с младенеца по време на своите престои в Ерусалим. След IV век на поклонниците се показва вече църквата, ознаменуваща тези събития, в която са се пазели и някои от атрибутите на Христовото детство (пелените му, люлката и легена).

Описанието на дома-черква на Симеон Богоприимец е много типично за латинската поклоническа проза. Във византийско-гръцките описания този сюжет отсъства.

11 Споменатата забележителност трудно може да бъде идентифицирана с определено място и определен паметник.

12. Авторът споменава легенда, свързана със Силоамския извор край Ерусалим (Йоан 9:7, 11).

13. Според Успението на Богородица (Макарий, Чети-Минеи, август) на третия ден от погребението на майката нейният гроб е бил отворен, за да се поклони на мощите ѝ ап. Тома. Пред смаяните погледи на апостолите се разкрил пустият гроб на Мария, в който те видели единствено нейната плащеница. Тази плащеница се превърнала във веществено доказателство на станалото чудо и била съхранена в метоха на църквата, обгръщаща гроба на Богородица в Гетсимания. Всяка година на празника Успение Богородично монасите изнасяли на показ плащеницата в светия град, откъдето тя била пренасяна тържествено обратно в Гетсимания. Т. е. чествуването на светицата започвало от определено място в Ерусалим, с което в течение на времето са били свързани и някои от събитията в Гетсимания (намирането на плащеницата, нейното с а к р а л и з и р а н е, ритуалите, свързани с почитта към нея).

Наред с местата, на които е била показвана плащеницата на Богородица обаче, в Ерусалим се е тачело и някакво друго място, на което, според преданието, ап. Тома приел пояса на в ъ з в и с я в а щ а т а се Богородица. Легендата към рисунките и скиците на немския художник Е. Ревих дори сочи това място — близо до Соломоновия храм (Das Buch inhaltend die heilige Raysen gein Jherusalem zu dem heiligen Grab und furbas zu der hochgeobten Jungfrauen und merteryn Sant Katheryn. — ППСб., т. 8, вып. 3/24/, СПб., 1889), т. е. недалече от мястото, упоменато в Словото.

14. Става дума за тъмницата, в която е бил затворен св. Петър. В XII в. тази тъмница, превърната по-късно в църква, описват Йоан Вюрцбургски (цит. съч., 161—163) и Даниил (цит. съч., 34—35) като изрично упоменават нейното местоположение — по пътя към Сион, но в пределите на града. Същата църква има предвид вероятно и българският автор. Недоумение буди обаче повторното упоменаване на Петровото затворничество и Петровия затвор в текст, възсъздаващ вече местностите извън стените на града (Йосафатовата долина) и паметник, определено свързан от поклонниците-автори със съвсем друг момент от неговата биография — отречението му от Христос и страданието му по този повод (вж. с. 156., р. 29 „пещера петрова покаанїа и вернгн его“).

15. Черквичката „Литостратос“ на Сион е част от огромния храмов комплекс, ознаменуващ Тайната вечеря и появата на възкръсналия Христос, битието на Богородица тук и нейната смърт. Наречена още в IV век от латинския писател Теодосий м а й к а н а в с и ч к и ч е р к в и, тази забележителна постройка е описана през следващото столетие от патриарх Софроний, който сочи и мястото, където п ъ р в о п р и ч и н а т а н а в с я к а м ъ д р о с т е ч у л п р о и з н е с е н а т а н а д н е г о п р и с ъ д а. (Вж. В а с и л ь е в с к и й, В. Примечания. . ., с. 93.) В Сионската базилика по-

ставя Преторията на Пилат и галският епископ Аркулф (VII в.), според когото мястото, на което Пилат произнесъл присъдата с е ч е л о в е к, съответствало на олтарния свод на знаменитата църква (ит. съч., с. 95). Два века по-рано в своето описание на поклонението на св. Павла Йероним съобщава, че на Сион на поклонничката е била показана колона, поддържаща портика на Сионската базилика, на която Христос е бил привързан по време на бичуването му (вж. В а с и л ь е в с к и й, В. Примечания. . ., с. 108). Нов нюанс в изображението на местността внасят поклоническите текстове на XI—XII в. Разрушена от воюващите за града кръстоносци, базиликата на Сион е възстановена от тях в същия вид. Наред с тази забележителна църква обаче авторите на XII в. споменават и малката църквичка Л и т о с т р а т о с, вече пред Сионската базилика или извън нея, с която недвусмислено свързват Преторията на Пилат и съденето на Христос. „Пилат се качил в съдилището — казва в XII в. латинският писател Теодорик — на това място, което се нарича Литостратос и се намира пред храма на дева Мария на Сионската планина (Сионската базилика е носила името на Богородица). Сега тук има капела в чест на нашия Господ Исус Христос и в нея се намира значителна част от стълба, на който привързаният Христос е бил бичуван по повеление на Пилат" (В а с и л ь е в с к и й, В. Примечания. . ., с. 109—110). „След като бил предаден от своя ученик, както казахме — пише Йоан Вюрцбургски, — той бил заловен и вързан от римски войник и го повели към хълма Сион, където тогава се намирала резиденцията на римския наместник Пилат, наричана „Литостратос", а на еврейски — „Габата" (цит. съч., с. 138—139).

В следващите два века Преторията на Пилат вече се ситуира в самия град, между Соломоновия храм и храма на Гроба и се превръща в първа с п и р к а на т. нар. п ъ т н а с т р а д а н и е т о. (Вж. Ludolphi de itinere Terrae Sanctae. Her. von dr. Fr. Deycks. Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, t. 25. Stuttgart, 1851, p. 82.) Край Соломоновия храм ситуират Преторията на Пилат и руските автори на XII—XV в. Т. е. Словото отново поднася факти и сюжетни ситуации, отвеждащи към поклонническата литература от периода на походите.

16. Смъртта на първомъченика Стефан се локализира обикновено в източните предградия на Ерусалим. В началото на XII в. неговият гроб се сочи на Сион в знаменитата базилика, а в края на XII в. отделни автори говорят вече за бившия гроб на светеца. Немският поклонник Йоан Вюрцбургски дори проследява пътя на мощите на св. Стефан: „Пред портата на Ерусалим, ксято гледа на запад. . . почива затрупан със скали първомъченикът Стефан, оттук той бил пренесен на Сион и погребан между Никодим и Гамалил и Абибон, а след това бил пренесен в Константинопол, после — в Рим" (цит. съч., с. 165). Това сведение подкрепя и английският поклонник Зевулф: „Там — твърди той — са останките на свети Стефан, на Никодим, Гамалиел, Абибонис, след откриването им те почтително били прибрани и скътани от патриарх свети Йоан" (цит. съч, с. 846—847). Следователно, ако се доверим на тези два текста, трябва да отнесем съответния пасаж от Словото към началото на XII в., когато Зевулф вижда мощите на светеца на Сион.

17. Местност под Сион, купена след обесването на Юда с парите, дадени му за предателството (Мат. 27: 1—10). В продължение на столетия тук са били погребвани светите хора, умиращи в Ерусалим по време на поклонение.

18. (Лк .13:4, 5). Този известен лечебен извор край Ерусалим авторът на Словото споменава два пъти — в близост с т. нар. Затвор на Петър (по Сионския път) и на неговото действително място в полите на Сион. (Вж. и бел. № 12.)

19. Местност между Сион и Елеона. Според местните предания тук по време на Страшния съд ще потече гигантска огнена река, която ще отнесе грешниците в Ада. Мотивът е много характерен за византийско-гръцката литература от XIV—XVI в.

20. На Сион, в полите на Сион, близо до градските стени, в Йосафатовата долина сочат пещерата-църквичка на Петровото покаяние или отречение (мястото, на което Петър се е отрекъл от Христос или мястото, на което е изстрадал своето отречение) английският търговец Зевулф (цит. съч., с. 849), немският поклоник Лудолф фон Зудхайм, XIV в. (цит. съч., с. 53), Даниил (цит. опис., с. 76—77), френските поклоннически описания на XI—XIII в. (цит. съч., с. 44, 156), както и византийците Епифаний (цит. съч., с. 3), Йоан Фока (цит. съч., с. 15), Пердики (Ἔκφρασις διά στιχῶν πρωτονοταριοῦ τῆς Ἐφέσου τοῦ Περδικοῦ περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις κυριακῶν θαυμάτων καὶ θεαμάτων. — ППСб., т. X, вып. 2, СПб., 1890, с. 7). Говори се за мястото на отречението или за мястото на покаянието, които някои автори идентифицират. За никого от тях обаче това място на страдание и покаяние не се свързва със затворничество, за каквото авторът на Словото намеква („пещера Петрова покаанїа и вериги его"). (Вж. и бел. № 14.) Източник на грешката е може би смесването на два различни източника, които авторът не е разбрал. Напълно възможно е и грешката да е въведена в текста от някакъв по-късен преписвач-редактор, недобре запознат с палестинските светини.

21. Според преданията, влезли в Евангелието, в последната нощ от своя свободен живот на земята Исус отива в Гетсиманската градина (на юг от Ерусалим, извън стените на тогавашния град), моли трима от своите ученици да бодърстват с него и се отдава на молитва. По време на молитвата напрежението на неговия дух извежда върху лицето Му едри капки пот. Учениците заспиват и биват на три пъти разбуждани от Исус. Идват въоръжените стражи, водени от Юда, и отвеждат Христос (Мат. 36: 31—57; Мр. 14: 26—53; Йоан 18: 1—12). На Елеона (хълм край Ерусалим) Христос учи апостолите на молитвата „Отче наш" и тук, от върха на планината, се възнася на небето (Лк. 11: 1—4).

22. Според латинския писател Теодорик (XII в.) „Света Гетсимания" е една значителна по своите размери църква, издигната над мястото, на което Исус оставя учениците си, и в съседство с църквата на гроба на Богородица (Вж. Васильевский, В. Примечания. . . с. 200—201). Между XI—XII век тази църква споменават френският поклонник Бернар (PL, t. 121) и немецът Йоан Вюрцбургски (цит. съч., с. 136—138). Няколко столетия по-късно — — XIV—XV век — вече се говори за развалините на храма „Света Гетсима-

ния“ или изобщо не се споменава нищо за него. (Вж. ППСб., т. X, вып. 2, 1890 6/15—16; т. XIX, вып. 2, кн. 56, 1903, с. 7/147, 30/169, 125/248; т. XVI, вып. 1, кн. 46, 1896, с. 20/51; т. XVIII, вып. 2/53, 1900, с. 24/59—61; т. XVIII, вып. 2/54, 1901, с. 15—16/40—41.) Вероятно след XII в. в текста на Словото са били направени някакви съкращения, в резултат на които двете църкви са били идентифицирани от преписвач или редактор, който вече не е знаел за храма „Св. Гетсимания“ или просто е пропуснал част от преписвания от него текст.

23. В тази част на Словото очевидно е било направено някакво съкращение, в резултат на което са били свързани два пасажа, възсъздаващи различни местности в околностите на Ерусалим — мястото на смъртта на св. Стефан и мястото на възнесението на Христос. Съвсем ясна е при това самата техника на грешката. Локализирано отвъд източните врати на светия град, мястото на което е бил убит с камъни първомъченикът Стефан, се търси обикновено около гроба на Богородица в Гетсимания и в местността, свързана със събитията през последната нощ от земния живот на Христос. Оттук поклонниците се изкачват на Елеона, за да видят църквата „Възнесение“ и мястото, на което Христос се е отделил от земята. Същият път изминава и авторът на Словото. Следващ своите образци, той сочи местността на Стефановото мъченичество и именно при прехода към следващия обект изпуска определени пасажи (маркиращи пътя към новата забележителност) и продължава разказа от аналогично място в текста на протографа, вероятно няколко реда по-надолу, където се говори вече не за низините на Елеона, а за нейния връх. Примерно изпуска се фразата оттук е това и това, надясно, наляво, горе, долу, при което мястото на мъченичеството на св. Стефан става и място на Възнесението.

24. От края на XIII век гробът на св. Пелагия край Ерусалим се превръща в център на изключително популярния всред византийските поклонници ритуал на очистителното провиране. Липсата на какъвто и да било намек за този молитвен жест е още едно доказателство, че Словото отразява един по-ранен период от историята на ерусалимските светини, когато въпросният ритуал е бил още в зачатък.

25. Обикновено във високите части на Елеона авторите описват великолепния храм „Възнесение“ или развалините му, разказват за Възнесението на Христос, наблюдавано от Богородица и смаяните апостоли, и за мястото, където той ги е учил молитвата „Отче наш“. Наред с тези забележителности латинските поклоннически описания сочат и местността Бетфаге (близо до Витания, между върха на Елеона и Витания), където Исус възсяда магаре, за да влезе в Ерусалим на празника Връбница. (вж. Ludolphi de itinere. . ., p. 86—87). Друг нюанс в описанието на местността внасят византийските поклоннически описания. Обръщайки се на изток, авторите виждат местността Витфагия, Мъртво море и река Йордан, които последователно споменават в описанията на тази част от Ерусалимските околности. „Не много далеч оттук (от гроба на Пелагия на Елеона) — казва византийският поклонник Пердики — е мястото Витфагия. Стоящият на него отвисоко вижда Витания, родината на Лазар, и морето, потопило Содомската земя. . . а отгоре тече божественият Йордан“ (цит. съч., с. 5—6). Без да споменава Витфагия, същият поглед от върховете

на Елеона описва и Даниил. Авторът сочи мястото на заучаването на молитвата „Отче наш“ и се наслаждава на разкриващото се пред очите му широко пространство, което на изток завършва с река Йордан. „И се извисява Елеонската планина високо над град Ерусалим, от нея се вижда всичко в град Ерусалим, и до Светая светих, и до Содомското море, и до Йордан“ (цит. съч., с. 47).

Обединени в едно и значително съкратени, тези два елемента от описанието на Елеона (мястото, на което Христос възсяда магаре и се отправя в Ерусалим, и погледът към Йордан) ни дават и авторовата фраза: „тоу мѣсто ндѣже поуи $\overline{\text{хс}}$ и нде кь//иwрданоу“.

26. Авторът повтаря същите сведения и визии, вероятно по трети източник.

27. Близо до Ерусалим (между Витания и манастира на светия Кръст) една свята жена на име Мамила погребва жертвите, погинали при завземането на Ерусалим от персийския цар Хосрой. Когато византийският император Ираклий отвоюва Ерусалим и влиза в града, техният гроб му бил показан като място на страдание и героизъм. В памет на загиналите тук била издигната и великолепна църква (Вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Данила. . . с. 157).

Наличието на латинската форма пилигрим е безспорно указание, че този пасаж в Словото е перифраза на латински текстове.

28. Вероятно авторът има предвид мястото, на което е било отсечено дървото на Кръста.

29. Авторът има предвид манастира на св. Харитон, разположен на скатовете на възвишението Уади-Хурейтун, край Мъртво море (Вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Данила. . . с. 102). В XII в. Даниил вижда този манастир нависоко, между каменни планини. Според поклонника в манастира имало две църкви, в по-голямата от които бил гробът на св. Харитон. Извън манастира Даниил описва „усыпателница“, в която лежат като живи петстотин отци, а над манастира — селото на пророците и църквата на светите отци, в основите на която, в пещера, били гробовете на дванадесетте патриарха: Авакум, Езекия и т. н. (цит. съч., с. 100—101). С една дума той поднася на читателите едно описание, изградено на двете само набелязани в Словото реалии—гробът на Харитон в селението на пророците и гробовете на пророците. Това съответствие ни дава основание да мислим и за една по-ранна и по-пространна редакция на пасажа, който вероятно в резултат на неумело съкращение е добил настоящата си неясна и неточна форма.

Във византийско-гръцката поклонническа литература на XIII—XVII в. сведението за селението на пророците липсва.

30. В XII в. срещата между Авраам и Бога е подробно разработена от руския пътешественик Даниил (цит. съч., с. 95). Мотивът е много характерен за латинската поклонническа литература. Във византийско-гръцките описания епизодът се интерпретира по-подробно през XVI—XVII в. (Вж. ППСб., т. XIX

вып. 2, кн. 56, 1903, с. 71/205; т. XVI, вып. 1, кн. 46, 1896, с. 25/59; т. XVIII вып. 2/53/, 1900, с. 34/69—70).

31. Може би авторът има предвид кладенецът, край който Давид наказва убийците на сина на своя враг Саул (2 Цар. 4:2).

32. Според юдейските предания в Хеврон е живял Давид (2 Цар. 4:8—12). По-трудно е да бъде свързано с Хеврон погребението на Йосиф Прекрасни, чието тяло водените от Мойсей израилтяни изнасят от Египет (Изход 13: 19) и погребват в Сихем (Вж. и А в е р и н ц е в, С. С. Йосиф Прекрасни. — В: Мифы народов мира, т. I, с. 355—358).

Версията за погребението на Йосиф Прекрасни в Хеврон е широко застъпена в латинската поклонническа литература на XII—XIV в.

33. Според Библията Авраам и Сара били погребани от двамата си сина в пещерата Махпала, срещу Мамре, край древния Хеврон (Битие 16: 9—10). По-късно тук биват погребани и патриарсите Яков и Исаак с жените си. В XII в. гробът на Авраам е описан от руския поклонник Даниил (цит. съч., 94—95).

Описанието на паметника е много характерно за латинската поклонническа литература. Във византийско-гръцката литература навлиза след XVI в. (Вж. ППСб., т. XIX, вып. 2, кн. 56, 1903, с. 99/225; т. XVI, вып. 1, кн. 46, с. 25/59; т. XVIII, вып. 2/53/, 1900, 34/69—70.)

34. Вж. бел. № 35.

35. Става дума за манастирите на св. Сава (Лаврата) и св. Теодосий край Мъртво море. Манастирът на св. Сава е построен в VI в от византийския император Юстиниан. По време на похода на персийския цар Хосрой той е унищожен и всички негови обитатели са избити. Не след дълго Лаврата е възстановена от византийския император Ираклий, отново е разрушена от арабите и отново е въздигната, вече със съдействието на сръбските владетели. Между 1104 и 1504 г. манастирът е обитаван от гръцкото духовенство. По време на турското нашествие в Палестина той отново пострадва и в продължение на повече от сто години остава в запустение. В края на XVIII в. Лаврата възстановява патриарх Доситей, който пренася тук и значителна част, предимно гръцки книги. Свързан с източноправославната обредност, в продължение на столетия манастирът на св. Сава е посещаван и описван от почти всички гръцки и славянски поклонници-автори. Пишещите славят светостта на неговите обитатели, възхищават се от красотата на забележителните постройки или оплакват тяхната трагична участ. Описват се килията, в която е живял и творил Йоан Дамаскин, параклисът, в който е пребивавала майката на св. Сава, гробницата на избитите от неверниците монаси, самоизобразилата се икона на Богородица.

В съседство с манастира на св. Сава и гръцките и славянските поклонници описват, макар и по-бегло, и източноправославния манастир на св.Теодосий. Същите манастири възсъздават и руските поклонници. В латинската поклонтическа литература описанията на манастирите на св. Сава и св. Теодосий, са съвсем спорадични (Relatio peregrinatione Saewulphi. . ., p. 847).

Многото, потвърдени и от други автори факти, от една страна, и тяхната нестройна подредба, от друга, дава основание да се мисли, че този пасаж в

Словото е бил неумело съкратен и преработен от преписвач-редактор, недобре запознат с палестинските забележителности.

36. Сведения за среща между Богородица и св. Сава намираме единствено в описанието на руския поклонник Агрефеня (XIV в.) (Хождение архимандрита Агрефеня обители Пресвещыя Богородица. — ППСб., т. XVI, вып. 3, СПб., 1886, с. 17), който локализира срещата край бреговете на Йордан, в близост с манастира на св. Сава.

37. Йордан — на евр. „падащ". Реката била наречена така заради бързото си течение.

38. Мястото на манастира е точно определено в самото Житие на св. Евтимий: „на десет поприща от Ерусалим, недалече от пътя, водещ в Ерихон" (Макарий. Чети-Минеи, 20 януари). В средата на XIX в. А. С. Норов идентифицира този манастир с джамията Набимуса, в която, според местните предания, бил гробът на Мойсей. Джамията се ползвала с изключителна почит и била предмет на поклонение. (Вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Данила... 72—74).

39. Версията за молитвата на Йоаким, измолващ от Бога чедо, е позната по апокрифното Евангелие на Яков. В началото на XII в. руският монах Даниил и византийският поклонник Йоан Фока определят мястото на този манастир, респ. местността Хозива или Кузива: на пет версти от Ерихон (вж. Даниил, цит. съч., с. 53) и близо до манастира на Евтимий (вж. Йоан Фока. Цит. опис., с. 18)/48). За топографията на мястото вж. и Норов, А. С. Бележки към Паломник Даниила... 58—59.

40. Веднага след кръщението си Исус се отдалечава в пустинята за 40 дни и влиза в духовно двуборство с дявола (Мат. 4: 1—11, Лк. 4: 1—13). В XII в. Йоан Фока и Даниил локализират това събитие на западния бряг на Мъртво море, близо до манастира на св. Евтимий. (Вж. Йоан Фока, цит. съч., с. 20/49; Даниил. цит. съч. 65/66.)

Епизодът присъствува във византийско-гръцката поклонническа литература на всички столетия.

41. Става дума за потока Хораф (Хорат), срещу Йордан, където пророк Илия изстрадва своето наказание (3 Цар. 17:3—5). В XII в. за потока Хораф споменава Даниил (цит. съч., с. 56).

42. Дванадесетте камъка на синовете на Яков са реликва, която поклонниците-автори недвусмислено свързват с град Ерихон и великолепния манастир на арх. Михаил край него. Според новозаветните предания близо до Ерихон Исус Навин среща човек с гол меч в ръка — арх. Михаил, — който му говори за светостта на земите, върху които той стои. В XII в. византийският поклонник Йоан Фока локализира това място на хълма, намиращ се срещу местността, в която пости Христос. Във времето на Фока на този хълм се издигала великолепна църква, посветена на срещата между Исус Навин и арх. Михаил. (цит. съч., с. 20/49). Със същата местност свързва събитието и Даниил. Близо до мястото на Христовата пустиня поклонникът описва великолепния манастир на арх. Михаил, в чиято църква той вижда дванадесетте камъка, взети от дъното на р. Йордан, която в момента на преминаването на израилтяните се разтваря пред тях, за да минат на другия й бряг и превземат Ерихон

(цит. съч., с. 65). При влизането на Исус Навин в Ерихон дребният на ръст Закхей се качва на дърво, за да види победителя (Лк. 19:1—9). Следователно съобщението за дванадесетте камъка на синовете Израилеви и следващите две фрази от текста трябва да бъдат реконструирани така: „А от това [място се отива)] към потока на пророк Илия. В Ерихон [се намира] домът на Закхей и дванадесетте камъка на синовете Израилеви. Тук Исус Навин видя архангел Михаил".

Разместването на тези фрази е още едно указание за съкращения, интерполации и поправки, в резултат на които текстът е добил настоящата неясна форма.

43. Наред с манастирите „Йоан Златоуст", „Каламон", „Йоан Предтеча" Йоан Фока поставя и манастира на свети Герасим, живял в Задйордан-ските пустини около V в. от н. е. Според византийското житие на светеца при него идва лъв, страдащ от болка в крака, светецът го излекува и лъвът се превръща в негов приятел и помощник (Макарий. Чети-Минеи, 4 март). В първите десетилетия на XII в. в описанието на Даниил за паметника се говори все още като за съществуващ манастир (цит. съч., с. 57). Няколко десетилетия по-късно Йоан Фока вижда тук само развалини (цит. съч., с. 20/50). На преден план излиза много популярната византийска легенда за свети Герасим и неговия лъв, която Фока възсъздава във всичките й детайли. Следователно, ако повярваме в достоверността на казаното от Даниил и Фока, трябва да приемем, че този пасаж в Словото отразява реалната историческа ситуация от края на XII в. — времето, когато манастирът не е съществувал и авторът на нашия текст е ч у л тук само популярната гръцка легенда, респ. използувал е текст, отразяващ историческата ситуация в края на XII век.

44. Ермон (Хермон) е част от Ливанските планини . В Библията и у ранните християнски мислители същото местно наименование се среща и като определение на хълм край р. Йордан, на който стоял Христос, докато Йоан Кръстител беседвал с народа, сочейки му „агнецът Божи, който ще вземе греховете на света" (Йоан 1:29, Ис. 53:7; Йоан Дамаскин, PG). Според поклонническата литература на XII в. хълмът се намирал между манастира на Предтеча и Йордан (вж. Йоан Фока. цит. съч., с. 20/50), т. е. на указаното от автора на Словото място (вж. и Даниил, цит. съч., с. 54). По-трудно е да се установи коя черква е имал предвид авторът. Близо до Ермон и стария манастир на Йоан Предтеча (възстановен от Михаил Комнин след 1180 г.) Даниил попада на развалините на голяма черква, носеща името на Йоан Предтеча, а на изток от нея той вижда „Термець и коморка мала", в която е бил кръстен Христос (цит. опис., с. 54). Възсъздаващ състоянието на паметниците в края на XII в., Фока говори вече за възстановения манастир на Йоан Предтеча и същевременно сочи някакво четириъгълно здание, с кръгъл покрив, на брега на Йордан (цит. съч., с. 20/50), т. е. споменатата малка църквичка, построена над водите на Йордан и впоследствие изоставена поради пораженията, които са й били нанасяни от издигащите се води на реката. Последователно за тази к ъ щ и ч к а на бреговете на реката говорят и ранните поклоннически описания, свързвайки я отново с името и личността на Йоан Кръстител. Наименованието „Света Троица" дава единствено византийският поклонник Епи-

фаний, сочейки обаче църквата на Йоан Кръстител (цит. съч., с. 8). Същата грешка прави и авторът на Словото. Говорейки за църквата на хълма или около (църквата „Йоан Предтеча"), авторът я нарича Света Троица, вероятно под влияние на някакъв писмен паметник, близък до Епифаниевия текст.

Във византийско-гръцката поклонническа литература описанието на манастирите обикновено се оживява от присъствието на легендарните обитатели на Задйорданските пустини — героите на византийската агиография Мария Египетска, Герасим и Зосима. В латинската поклонническа литература версията на агиографа не е позната.

45. Става дума за местности на източния бряг на р. Йордан. Според преданието в тези пещери са водили своето свято съществуване Илия и неговият ученик Елисей и тук именно пророк Илия е бил изнесен на небето в огнена колесница (4 Цар. 2: 11—12). Вж. и Иванов, В. В. — В: Мифы народов мира, т. I. . ., 505—506.

Във византийско-гръцката литература на XIII—XVII в. липсва посочването на третата пещера.

46. Става дума за планината Ариматея (Наби Самуел или планината на пророк Самуил) в околностите на Ерусалим. Според руския палестинолог А. С. Норов тук се е намирал древният град Рама, родно място на пророк Самуил. По време на своето научно пътуване из Палестина (средата на XIX в.) ученият открива тук и гробница, която свързва с дома на Самуил (вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Данила. . . 15—16). В XII в. гробът на Самуил споменават Даниил (цит. съч., с. 15) и еврейският пътешественик Вениамин Туделски. Според Вениамин Туделски гробът на Самуил бил открит в древната Рама от кръстоносците и пренесен в Сило, където над гроба бил издигнат великолепен храм (Три еврейские путешественика XI—XII столетия, СПб., 1884, с. 54).

47. Древен град в Юдея, близо до Ерусалим. Според преданието в третия ден на своето възкресение Христос среща тук Лука и Клеопа и бива познат от тях по начина, по който преломява хляба. Епизодът фигурира и у Даниил (цит. съч., с. 152). В края на века Фока разказва единствено за забележителния град Емаус, без какъвто и да било намек за станалото тук (цит. съч., с. 27/57).

В гръцката поклонническа литература на XVI—XVII в. епизодът на срещата присъствува (вж. ППСб., т. XIX, вып. 2, кн. 56, 1903, 226—227; т. XVIII, вып. 2/54, 1901, с. 25/48). За топографията на местността вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Даниила. . . с. 158—159.

48. Град на изток от Ерусалим. Според преданието в града е била въздигната гробница на св. Георги (вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Даниила. . . с. 159). Според английския пътешественик Уилямс църквата била разрушена и повторно въздигната след 1192 г. (вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Даниила. . . с. 159). Няколко години по-рано, около 1177 г., за тази великолепна постройка (може би строяща се в момента) пише Фока. Подробно са разказани и легендите, свързани с нейната история през последните години (цит. съч., 27—28/57—58). В началото на века храмът вероятно е бил все още в запустение, защото Даниил не споменава нещо за него. От края на XIV в. византийско-гръцките описания вече описват развалините или в е-

ликолепните развалини на храма (вж. ППСб., т. XIX, вып. 2, кн. 56, СПб., 1903, с. 1/141; т. XVI, вып. 1, кн. 46, 1896, с. 28/61; т. XVIII, вып. 2/54/, 1901, с. 25/48).

49. Град на запад от Ерусалим, в Юдея. Според преданието тук е била показана на апостол Павел плащеница, спускаща се от небето и изпълнена от всички животни. (Деяния, 10:10—17). В IX в. византийският монах Епифаний дори поставя тази плащеница всред светините на ерусалимския храм. (цит. съч., с. 22). Събитието е описано и от Даниил (цит. съч., 152—153). След XII в. във византийско-гръцката литература градът вече само се споменава.

50. Става дума за Кесария Филипова, град между Яфа и Акра (Деяния 10). Корнелий е стотник от италийския полк в Кесария. Има откровение, започва да вярва в християнския Бог и получава кръщение от апостол Петър (Деяния 10). След XIII в. името на Корнелий вече не се споменава във византийско-гръцките описания.

51. Планина в Галилея, Северна Палестина. На тази планина са се разиграли драматичните стълкновения между пророк Илия и представителите на старата вяра (култа към Ваал). Аналогично описание на местността прави в XII в. и еврейският пътешественик Вениамин Туделски. „На върха на планината — пише Вениамин — личат следите на жертвениците, поставени от пророка (Илия) в дните на цар Ахав. . . В подножието на планината тече потокът Кисон" (библ. поток Кисон — Съдии, 4:7, 5:21, 3 Цар. 18:40, Пс. 32:10 — или арабската рекичка Нар-муката, извираща от Табор и вливаща се в Средиземно море. На планината е пещерата на пророк Илия (Три еврейские путешественика . . . с. 40).

52. Очевидна грешка на автора. Според преданието Йосиф е погребан в Гетсимания до своята годеница — Богородица.

53. Вероятно авторът има предвид Ливанските планини, от които извира р. Йордан, влива се в Тивериадското езеро, отново излиза от него и се спуска към Юдея.

54. Вж. речника на географските наименования.

55. Според руският палестинолог А. С. Норов т. нар. Матеев мост съответствува на моста Жизл—ум-ел-Канатир, намиращ се на мястото, където р. Йордан се излива от Тивериадското езеро (в южната му част) (Вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Даниила. . . с. 115). На това място, според преданието, Исус се е срещнал с евангелист Матей, зает със събирането на мито в устроената тук от римляните митница (Мат. 9: 9). Баните, за които споменава авторът на Словото, Норов идентифицира с горещите извори, намиращи се на около половин час път от град Тивериад. (Вж. Норов, А. С. Бележки към Паломник Даниила . . . с. 122).

56. Става дума за р. Йордан.

57. Описанието на двата ръкава на Йордан е едно неясно повторение на много често срещания в поклоническата литература разказ за изворите на реката, съставена от два малки ръкава, Йор и Дан. Сведенията и наименованията на рекичките, съставляващи Йордан, са характерни и за латинската, и за византийско-гръцката и за славянската литератури. Отсъствието на техните наименования е още едно доказателство за направените с течение на времето

съкращения в текста на Словото. Повторението на сведенията, дадени в предходния пасаж, дава основание да се мисли, че в тази си част Словото обединява два различни източника.

58. Вероятно авторът разбира на ю г.

59. Местност, свързана с името на св. Георги, споменава и немският пътешественик Е. Ревих в легенда 74 към своите рисунки на светите места. Описвайки местностите около Тивериадското езеро. Ревих казва: „Планината Тавор, на която се е преобразил Христос " (бел. № 73), „Свети Георги." (бел. № 74), без да определя вида на светата забележителност (цит. съч., с. XVI). Този параклис, църквичка или просто свято място авторът на Словото може би свързва с много популярната в Назарет легенда за т. нар. Божия скала, към която е бил влачен Исус, за да бъде хвърлен от мъчителите си в страхотна урва (Ludolphi de itinere. . p. 95). На север от Тивериадското езеро преданието локализира и друго приключение — спускането на св. Павел от стените на град Дамаск по време на преследванията, които организира управителят на града (E. Revich. Das Buch. . . p. XIII). Някакво неясно споменаване за мъченичество на св. Георги, свързано със спускане от планина, срещаме единствено у руския поклонник Зосима, разказващ за планината близо до двореца на Диоклетиан, от която светецът е бил спускан върху железа. (Книга глаголемая Ксенох сиреч Странник Зосимы. . . — ППСб., т. 8, вып. 3/24, СПб., с. 20). Дори да приемем обаче, че около Рама и Лида (където обикновено се търси двореца на Диоклетиан) е битувала подобна местна легенда, отдалечеността на двата града от брегoвете на Тивериадското море, респ. смесването на две забележителности, разделяни от значително разстояние, е още едно доказателство, че в текста на Словото са били правени съкращения и промени, в резултат на които събитията около Диоклетиановия дворец са били свързани с описанията на брегoвете на Тивериадското езеро. Споменаването на Христос и еврейските деца (в следващата фраза) също дава основание да се мисли, че в резултат на съкращение и неразбиране на първоначалния текст епизоди от биографията на Исус и св. Георги са се слели в един разказ и по този начин се е оформила една своеобразна контаминация на епизоди от живота на две различни личности — Исус и св. Георги.

60. В това неясно описание авторът свързва събития, локализирани в древните градове Бетсаида, Тивериада и Магдала. Както е известно Христос поучава народа върху кораб, плуващ по езерото Тивериада, и именно тук повелява на Симон-Петър да хвърли мрежите за успешен лов (Лк. 5: 4—8). След възкресението си Исус се явява в Галилея на своите ученици и извършва приблизително същото чудо: повелява на учениците си да хвърлят в езерото мрежите си, в които те изваждат 153 риби. Край брегoвете на Тивериада Исус и последователите му ядат риба, изпечена на въглени (Йоан 21: 1—13).

Третирани от всички автори, тези събития се разгръщат на сравнително широка площ: от североизточните брегове на Тивериадското езеро, където руският палестинолог Норов сочи следите на древната Бетсаида (Норов, А. С Бележки към Паломник Даниила . . , 122—124) до неговия югозападен край — възвишенията при старинния град Капернаум. Нещо повече. Авторите раз-

глеждат три напълно различни града — Тивериада, Бетсаида, Капернаум, — в които локализират въпросните събития. В Бетсаида Даниил поставя дома на Зеведеевите синове и дома на Йоан Богослов. Недалече оттук поклонникът вижда много големия град Тивериада, в който Христос излекувал прокажения; тук са домът на Петровата тъща и пещерата, в която се е крил Исус, когато са искали да го направят цар на Галилея. На верста от морето е хълмистото място, на което Христос нахранва пет хиляди души с пет хляба и две риби, а близо до това място, вече край езерото, е мястото, където са били уловени 153 риби. На това място, според Даниил, има църква, създадена от светите апостоли. Недалече оттук е мястото Магдала, а наблизо до нея е Капернаум (цит. съч., с. 119). Според английския поклонник Зевулф (XII в.): „Град Тивериада е разположен на брега на езерото, от едната му страна, а от другата се намират градовете Корозия, Бетсаида, градът на Петър и Андрей. От града Тивериада на около четири мили се намира мястото Генисарет, където Господ се е появил на учениците си, които ловили риба . . . От Генисарет пък, на около две мили на изток, се издига планина, на която Господ е нахранил пет хиляди с пет хляба и две риби. . . В полите на тази планина се намира красива църква на свети Петър, макар и пуста сега" (цит. съч., 850—851).

61. Повторно споменаване на мястото, където Христос нахранва народа с пет хляба и две риби. При повторното споменаване на мястото, то е определено вече чрез друга негова особеност — седемте извора или рекички, пресичащи т. нар. местност Ептапигон. Тази за него вече нова местност авторът свързва с някакво несъществуващо събитие, разделянето между мнозинството на 7 хляба и 2 риби, и по този начин повтаря грешката, която допуска и Никифор Фока. Разказващ за пребиванието на императрица Елена в Палестина, Фока изброява в своята Църковна история зданията, които светата владетелка е издигнала и по небрежност или по недоглеждане подменя броя на потоците, оросяващи местността, с броя на хлябовете. Повлиян вероятно от някакъв подобен гръцки текст, авторът на Словото свързва двете сведения и поднася на читателите си две коренно различни характеристики на едно и също място.

С. Гюрова

АРСЕНИЙ СОЛУНСКИ

ОПИСАНИЕ НА СВЕТИТЕ МЕСТА В ПАЛЕСТИНА

Изд.: Сахаров, И. П. Сказанія русского народа. Т. II, Кн. 8, СПб., 1849, 75—76; Адрианова—Перетц, В. П. Хождение Арсения Селунского. — ИОРЯС, т. XVIII, вып. 3, 1913, 215—224; Ангелов, Б. Ст. Пътепис на Арсений Солунски. — В: Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 2, С., 1967, 239—241; на новобългарски описанието е издадено от Гюрова, С. и Н. Данова в: Гюрова, С., Н. Данова. Книга за българските хаджии, С., 1985, 339—341.

Лит.: Пономарев, Х. М. Ерусалим и Палестина в русской литературе. СПб., 1876; Лопарев, Х. М. Слово о некоем старце. Внов най-

деный памятник русской паломнической литературы XVII в. — СОРЯС, т. LI, 2, 1890; Платонов, А. И. Древнерусские паломники из духовенства и мирян. — Сборник Православного Палестинского общества вып. 4, 1906, с. 530; Шляпкин, И. Хождение Арсения Селунского — ИОРЯС, т. XIX, вып. 1, 1914, 254—260; Марков, А. О. О родине паломника Арсения Селунского — Русский филологический вестник, 1914, № 2, 556—561; Соболевский, А. И. Два слова о „Хождении" Арсения Селунского — ИОРЯС, т. XX, вып. 1, 1915—1916, 288—290; Обнорский, С. П. К литературной истории „Хождения" Арсения Селунского — ИОРЯС, т. XIX, вып. 3, 1914, 192—205; Адрианова, В. П. Хождение Арсения Селунского — ИОРЯС, т. XVIII, вып. 3, 1913, 195—214; Иванов, Й. Богомилски книги и легенди, С., 1925, с. 225, Фот. изд. 1970; Дуйчев, И. Географски описания в Средновековната българска книжнина. — В: Сборник в чест на акад. Н. Михов. С., БАН, 1959, 168—169; Ангелов, Б. Ст. Пътепис на Арсений Солунски. — В: Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. II, С., 1967, 237—239; Гюрова, С., Н. Данова. Книга за българските хаджии. . , 427—434; Seemann, K. D. Die Altrussische Wallfahrtsliteratur. München, 1976, 272—276; Гюрова, С. Разказът на Солунския дякон Арсений в контекста на гръцката и руската поклонническа проза на XIV—XVII век. — Palaeobulgarica (Старобългаристика), XV, 1991, № 1, 1 96-108.

Текстът на Арсениевото хождение е запазен в три редакции и шест преписа — Първа или Софийска редакция: към тази редакция Адрианова-Перетц отнася два ръкописа от XVI в. (ръкопис № 1464 и ръкопис № 1465, съхранявани в Софийската Новгородска библиотека) и два ръкописа от XVII в. (ръкопис № 1572 и ръкопис 1944 от сбирката на Погодин). И четирите версии нямат заглавия и в тях липсват два много съществени епизода — разказът за чудото около гроба на Пелагия и описанието на необикновеното растение във Витлеем. Текстовете завършват с описание на Давидовия дом, към което в ръкопис № 1944 е прибавена следната фраза: „еще нет чн тогда зрѣтн въ слн҃чнын дн҃ь свѣтом тогда зрнт колн слн҃це не взындет нлн зандеть в'вечерю, а къ домѡ Дв҃довѡ нѣтѡ снлы прнятн wгражен страхом Г҃нним, а со еднѣ стрнѡ дом Асафатов, а дрѣгна странъı земла трясетсл нѣтѡ снлъı прнстѧпнтн нникомѡ на домѡ Двдвѡ.в҃і. верховъ нз еднпаго стол'па .д҃. двери вндет w Хе҃Ісе гд҃емь немъ емѡж слава, держава всегда нние н прсно н во векн веком, Амнпь«. Втората или Погодинската редакция обединява два ръкописа от XVII в. — ръкопис № 1570 и ръкопис № 1615 от сбирката на Погодин. И двата варианта носят заглавия и съдържат описанията на чудесата и знаменията във Витлеем и около гроба на Пелагия: »Нно знамѣнне ес, гдѣ родна сл Хсь: хватала рѣкамн землю свѣтая Бд҃ца, тѣ нзросла w правѣю сторону трава, акн рука Светыа Бд҃цъı, а лѣвую страну града акн крстѡ свнхсл вмѣсто, а рука жжалась, колн на Рожство Хво бывает служба, начнут молвнтн нзрядное рука сл прострет н крость н млеко Свет҃ей

Бдцы, пара из него и будет свѣтен Бдце рука простерта и кость, доколе ѡпоют, рукаж сометца, кость и млеко сьсадетца . . . А на боку горы тоа ѡ Ерусалима гроб святыа Пелагѣи, гдѣ есть исповеданне грехов. Пришед ко гробу гж wбоншн wкодо гроба; .ѥ. камене, wцскочнт ѡ гроба ко другому камен, а тѣло Пелагѣнно wбнажнтца, а чл҃вкь исповѣдает грехн своа ѡ юности веллн, гласн нстечет, а другн чл҃вкъ, подлѣ стоа не чюл того гласа«. Текстовете завършват с фразата: »И къ дому Дводову8 нет силы«, Третата редакция се представя от незавършения ръкопис, запазен в сборник № 334 на Църковния археологически музей в Киев. Наред с края на описанието (текстът прекъсва на изречението: „прошол ѯс двереи затворенымь гла 8ченникъ своим мнръ вамъ . . .«), в този препис липсват и сведенията за самия автор и неговия престой в Ерусалим, но са запазени описанията на чудесата около гроба на Пелагия и във Витлеем.

Според Адрианова творбата на Арсений е самостоятелен паметник, изключително ценен с оглед запознаването с живата палестинска легенда“ (цит. съч.). Потвърден е и славянският и дори „южнославянският“ характер на творбата. В последните години това мнение подкрепи и немският изследовател Клаус Дитер Земан Seeman, K. D. Die Altrussische Wallfahrtsliteratur. . , München, 1976, 272—276).

В българската наука пръв обърна внимание на паметника Йордан Иванов. „По-рано мислеха — твърди Й. Иванов, — че Арсений е бил руски богомолец от XVII в. и го смесваха с Арсений Суханов. Сега обаче се откриха преписи от неговото Хождение от XVI в., един от тях българска редакция“ (цит. съч., 225). Мнението на Й. Иванов споделят и Ив. Дуйчев, и Б. Ст. Ангелов.

Според нас творбата на Арсений е оригинална интерпретация на палестинските забележителности, без пряко съответствие в познатите ни византийско-славянски поклоннически творби. Очевидно е влиянието на апокрифната традиция и фолклора.

Наличието на някои много характерни за поклонническата литература на XIV—XVI в. описания дава основание да се мисли, че паметникът може да бъде отнесен към епохата на турското завоевание или към първите години от робството. Не по-късно от средата на XV в. описанието е било пренесено в Русия, вероятно от бягащи български книжовници. През това столетие именно неговите следи се откриват в допълненията, направени от неизвестния преписвач на Даниловото хождение (в Сборник № 189, принадлежащ на Московското общество на любителите на руските древности), обогатяващ текста на Даниил с данни, изписани върху малки листчета и старателно прикрепени към направения от него препис. (Н о р о в) А. С. Бележки към Паломник Даниила. . . с. 28, 79). Върху едно от прибавените към ръкописа листчета анонимният преписвач прави малка добавка към текста на Даниил, в която буквално повтаря сведенията на Арсений: »Гольгофа . . . въ церковь, о лѣвую сторону, тулежитъ глава Адамова, от двери 35 степеней. . . а службе в ней вседневна.

а лежнть. . .« На друго листче неизвестният автор на бележките описва чудотворните капки мляко и необикновеното растение в черквата във Витлеем като почти буквално възпроизвежда текста на Арсений: „Знаменіе въ вертепѣ у святѣй Богородицы молоко изъ персей упадо на землю, и стонтъ и до сего дня, ссѣлося, бѣло и мягко, какъ всегда молоко и иное знаменіе въ вертепѣ, гдѣ Христось роднлся: хватнла рукамн землю святая Богородица; ту нзросла о правою страну трава акн рука святѣй Богородицы; а о лѣвою страну трава акн крестъ явнлся вмѣсто, а рука сжалася коли на рождество Христово бывает служба и начнут молвити нздадно, рука прострется, и крестъ неправится, и молоко святѣй Богородицы тепло будетъ, и паръ нз него идетъ, и стонтъ рука простерта и крестъ, доколѣ отпоютъ обѣдню; по отпѣтьи рука сожмется, и молоко ссядется« (вж. Бележки към Паломник Даниила. . . с. 28, 48).

Според Адрианова Перетц всички съществуващи преписи на Арсениевото хождение отвеждат към един общ първообраз — ръкописа в Сборник със смесено съдържание № 1464 от Новгородската Софийска библиотека. Общите за всички версии съществени неточности обаче свидетелствуват, че тази първооснова не е версията на самия Арсений, който в качеството си на очевидец, едва ли е могъл да смеси наименованията на основните паметници и обекти на поклонение. В преписите и редакциите от XVII в. е очевидно влиянието на руската духовна поезия.

В настоящето издание текстът на Арсений се дава в превод на М. Спасова. Преводът е направен по българската редакция на творбата в сборник № 1464 от Новгородската Софийска библиотека. Към основния текст са прибавени и по-съществените различия с останалите редакции и преписи: по ръкопис № 1570, арх. Погодин и по ръкопис № 1944, арх. Погодин.

1. Църквата на Гроба погрешно се идентифицира със Сионската базилика. „Грешката“ е налице във всички преписи на описанието. Същата замяна откриваме и в руската духовна поезия. Определяна като майка на църквите, първа църква, основана от Христос и неговите апостоли, Сионската базилика е храмът, в който руските народни певци твърде често поместват и гроба на Христос, и гробовете на Богородица и Йоан Богослов. (Вж. Веселовский, А. Н. Разыскания в областирусского духовного стиха. Вып. III—V,СПб., 1881, 1—41; Безсонов., П. Калеки перехожие. Ч. II, № 400, ч. I, № 84, 76, с. 248, 271). Тази често срещана в руския фолклор грешка ни дава основание да предполагаме, че в основата на всички познати днес версии на Арсениевото хождение стои не авторовият текст, а някаква силно порусена преработка, т. е. че от „южнославянския оригинал“ на Арсений в Русия е бил снет нов препис, който именно е легнал в основата на трите познати днес редакции на описанието и е легализирал в тях някои промени и неточности, които един действителен палестински поклонник (за какъвто се представя Арсений) не би могъл да допусне.

2. В Евангелието версията за слизането на Христос в ада отсъствува; епизодът е разработен единствено в християнското изкуство и то предимно в апокрифната книжнина и фолклора. Най-ранната неапокрифна версия на този

сюжет се приписва на византийския писател Епифаний Кипърски — II в. от н. е., — предполагаем автор на известната в славянско-византийския свят Хомилия за слизането на Христос в ада (Вж. Иванова-Мирчева, Д., Ж. Икономова. Хомилията на Епифаний за слизането в ада, С., БАН, 1975).

Във византийско-славянската поклонническа литература този сюжет присъствува спорадично (Хождение Трифона Коробейникова 1593—1594. Изд. от Хр. М. Лопарев. — ППСб., т. IX, вып. 3/27/, СПб., 1889, с. 10; Житие и хождение в Йерусалим и Египет казанца Василия Гагары 1634—1637. — ППСб., т. IX, вып. 3/33/, СПб., 1891, с. 11).

В българската литература версията за слизането на Христос в Ада е сравнително широко разпространена. Както е известно, Хомилията на Епифаний Кипърски е преведена у нас още през X в. (в Клоцовия сборник и в Супрасълския сборник). В 1359 г. тя влиза и в състава на Германовия сборник — старобългарски паметник от X в. в препис от 1359 г.

3. Разказът за усещаното от поклонниците присъствие на ада определено насочва към местната палестинска традиция. Мотивът е много характерен за византийско-гръцката поклоническа литература на XIV—XVI в. Много характерна е и разработката, която поднася поклонническата литература на Византия и Гърция. Възсъздава се усещането за някакъв тайнствен и страшен свят (шумове, напомнящи шум от падащи води или вопли на хора), към който отвежда точно определено място в църквата на Гроба (Вж. ППСб., т. XIV, вып. 1, СПб., 1895, с. 6/15; т. X, вып. 2, 1890, с. 2—3/12; т. XIX, вып. 2, кн. 56, 1903, с. 165, 5/145, 65—66/201—202; т. XVI, вып. 1, кн. 46, 1896, 7/45—46). В руската поклонническа литература мотивът се разработва спорадично.

Разработката, която поднася Арсений няма аналог във византийско-славянската поклонническа литература. Не по-малко любопитна е и употребената от Арсений форма „чькъть“ (звук,), която Срезневски-открива само в Арсениевото хождение. (Срезневский, И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка. Т. 3, кол. 1486). Според Адрианова тази непозната в други руски ръкописи форма е белег на южнославянския оригинал на творбата (Адрианова В. П. Перетц, цит. съч. с. 203).

4. Авторът има предвид утвърденото от православната църква мнение, че в деня на празника Възкресение, Великден, над Гроба се спуска нематериален огън в знак на благослов и опрощение на греховете. От XI в. насам ритуалът, свързан с очакването и получаването на огъня, е включен в източноправославната обредност и е оспорван от католическото духовенство. Във византийско-славянските поклоннически описания ритуалът е обект на подробни описания.

Описанието на трите тръстики е детайл, непознат на византийско-славянската поклонническа литературар. Може би и поради факта, че образът е бил чужд на руските преписвачи, в някои от по-късните преписи той е преобразуван като трите тръстики са идентифицирани със свещите в Гроба на Христос.

5. Определението на камъка на Гроба, който в момента на възкресението ангелът отмества от входа на погребалната пещера — о б ъ л к а т о я й ц е — е определение несрещано в други образци. В рък. № 1615, арх. Погодин, определението я й ц е е заменено с я б ъ л к а.

6. Историята на Адамовия лоб от смъртта на прародителя до разпятието на Христос е подробно разработена от средновековното изкуство и фолклора. В духа на традиционното християнско противопоставяне на новозаветни и старозаветни герои (Мелхиседек-Христос, Давид-Христос), Христос и Адам са свързани посредством райското дърво на греха и мястото на разпятието и погребението на Адам. Ева и Сит поставят на главата на умиращия Адам венец от клонки, откъснати от райското дърво; по-късно от тях пониква дървото на Кръста. Адам е погребан на Голгота, където столетия по-късно е поставен кръстът на Исус. Изтичащите от разпнатия Бог капки кръв достигат до лоба на Адам и измиват неговия грях (Вж. Слово за честния Кръст и за двамата разбойници от Григорий Богослов. — В: Стара българска литература, т. I, Апокрифи. . . С., 1981, 169—173, 378—379; Т и х о н р а в о в, Н. Памятники отреченной русской литературы, т. I, М., 1863, 308—313; П ы п и н, А. Памятники старинной русской литературы, вып. III, СПб., 1862, 81—82; П о р ф и р ь е в, И. Я. Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях по рукописям Соловецкой библиотеки — СОРЯС, т. XVII, № 1 СПб., 1877, 96—99; В е с е л о в с к и й, А. Н. Западные легенды о древе креста и слово Григория о трех крестных древах. — В: Разыскания в области русского духовного стиха, VI—X, СПб. 1883, 367—424; П е т к а н о в а, Д. Апокрифна литература и фолклор С., 1978, 201—211; M e y e r, W. Die Geschichte des Kreuzholzes von Christus. — In: Abhandlungen der pilos. philol. Classe der Kön. bayer. Akad. der Wisssenschaften zu München, XVI, Bd. II, 1882, s. 103 sq.) Характерна особеност на апокрифно-фолклорната разработка на историята на Адамовата смърт и погребение е представата за огромните размери на главата на прародителя, в която разказвачите поместват седем великана, спасяващи се от други още по-големи (осетинска приказка) или 300 мъже („Повест на кръстното дърво" от българския поп Еремия). Според друга версия — в Адамовата глава извършва служба дякон Арсений, в нея седят седем царе или се крият ловци (българска приказка). В местните палестински предания главата на Адам е част от църквата на Гроба, т. н. К а п е л а н а А д а м, в близост до Голгота.

Същата представа налага и описанието на Арсений. За разлика от византийско-гръцките и славянските поклоннически описания, сочещи църквата на мястото на Адамовия лоб, без да идентифицират тази църква с г л а в а т а н а п р а р о д и т е л я (ППСб., т. XIX, вып. 2, кн. 56, СПб., 1903, с. 164, 202; Паломник Даниил. . . с. 28; Хождение И г н а т и я С м о л ь н я н и н а, 1389—1405. — ППСб., т. IV, вып. 3/12/, 1887, с. 19; Хождение купца Т р и ф о н а К о р о б е й н и к о в а по Святым местам Востока 1593—1594 — ППСб., т. IX, вып. 3, СПб., 1889, с. 14). Арсений помества храма в самата глава и дори анатомически описва църквата — нейните двери са на гърлото на Адам. В рък. № 1570, арх. Погодин — в църквата могат да влязат седем души, в рък. № 1615, арх. Погодин — изрично е споменато, че църквата е самата Адамова глава.

7. Вероятно на това място текстът е бил съкратен от преписвача или автора на редакцията, стояща в основата на трите познати ни версии и знамението на Богородица се е сляло със знамението на Христос.

8. Добавката е направена по рък. 1570, арх. Погодин и рък. № 334/37/ Църк. арх. музей при Киевската Духовна Академия.

Мотивът за майчинството на Богородица е разработен най-пълно в руската поклоническа литература от XIV—XVII в. „И тук — казва в XIV в. руският поклонник Агрефеня — Христос е плюнал млякото на Пречистата (в пещерата, в която са се криели от Ирод майката и синът) . . . и до днес взимат за благослов и изцеление тази млечна пръст" (Хождение архимандрита Агрефенья обители Пресвятыя Богородица. Около 1370. — ППСб., т. XVI, вып. 3/48/, СПб., 1896, с. 13). „И от материнските гърди изтече млякото на земята (става дума за майките, криещи се от преследванията на Ирод), а земята в тази пещера е бяла и мека и ерусалимските старци казват, че тази земя е млякото на Пречистата" (Хождение Трифона Коробейникова. . . с. 45). Известни съответствия могат да бъдат намерени и в образците на латинската поклоническа литература на XIV в. (Вж. Sir John Mandevilles. Reisebeschreibung. Hrg. von Eric John Morrall — In: Deutsche Texte des Mittelalters, Bd. XVI, Berlin, 1974, s. 48). И в двата случая обаче се касае за разработка на един и същ мотив, третиран от българския автор напълно самостоятелно. Още по-малко могат да бъдат открити следите на чудновато-то растение, оживяващо в дните на празника Рождество. Определено насочващ към ярката и причудлива образност на фолклора, този компонент на разказа е един напълно самостоятелен детайл, без каквито и да било смислови съответствия в засега известните ни руски и византийски образци.

Във византийско-гръцките поклоннически описания разказът за майката Мария се среща съвсем спорадично.

9. Допълненията са направени по ръкопис № 1570, арх. Погодин. Епизодът фигурира и в рък. № 334/37/ и в рък. № 1615.

От XIII в. насам ритуалът на очистителното преминаване край гроба на Пелагия присъствува в почти всички византийско-гръцки описания. Със съвсем незначителни изменения описанията възсъздават ритуала в трите му основни компонента: изповед, страдание и очищение, т. е. преминаване през тайнствения проход около гроба на св. Пелагия, мъчителния натиск на приближаващите се една към друга стени, тяхното отдръпване в момента на изповедта (Вж. ППСб., т. XIV, вып. I, СПб., 1895, с. 19; т. X, вып. 2, 1890, с. 15; т. XVI, вып. 1, кн. 46, 1896, с. 52; т. XIX, вып. 2, кн. 56, 1903, с. 213).

Определено свързан с византийската традиция, Арсений поднася една смислова разновидност, непозната от други описания.

Епизодът не е характерен за руската поклоническа литература.

10. Става дума за планината Ермон (Вж. бел. № 44 с. 422). Локализирането на планината Тавор край Ерусалим е груба грешка, каквато очевидно не е могъл да допусне един действителен поклонник, живял 17 години в града. По всяка вероятност тя е резултат от намесата на преписвач-автора на редакцията, легнала в основата на всички познати версии, тъй като е налице във всички тях.

Смесването на Тавор и Сион е типично за руската духовна поезия. В песента, посветена на т. нар. Голубинная книга, необикновеният свитък пада от небето близо до Ерусалим и планината, на която той пада, е наречена Тавор, а в някои редакции на песента — и Сион.В известната Ерусалимска беседа се споменава „гора гором мать, Фаворская, да Сионская", а самото действие на разказа възсъздава в проза събитията в стиховете за Голубинная книга. (Вж. Веселовский, А. Н., Разыскания в области русского духовного стиха, вып. III—V, СПб., 1881, 1—46).

11. Преданието за договора между Адам и дявола, разрушен в момента на Кръщението, е широко разпространено и във византийско-славянския свят, и на Изток. В ранната християнска поезия мотивът е интерпретиран от Козма, епископ на Маюма (Финикия) и от Йоан Дамаскин. Според редица паметници на раннохристиянската и средновековната живопис в момента на Кръщението Христос стои на четвъртита плоча, изпод която се подават змийски глави. В други изображения при нозете на Исус стоят змии с човешки глави (вж. Didron. Manuel d'iconographie chretienne, Paris, 1845, p. 164).

Според познатите ни апокрифни версии Адам и Ева сключват договор с дявола за правото да обработват земята и след това продължително се молят на Бога — Адам в р. Йордан, Ева — в р. Тигър. (Вж. Слово за Адам и Ева от началото до свършека — В: Стара българска литература, т. I, Апокрифи. . ., с. 35—41, 348—349; Й. Иванов. Богомилски книги и легенди., С., 1970, 219—227. За латинската и гръцката версия на апокрифа вж. Meyer, W. Цит. съч., 187—220; Tischendorf, C. Apocalypses apocryphae, Lipsiae, 1866, s. 1—23.) Според друга версия, позната в руската разколническа литература, Адам дава запис на дявола с условие той да излекува Ева, страдаща от болките, които ѝ причинява Каин. Дяволът написва запис върху бяла плоча, поставя го в Йордан и го заобикаля с пазителки змии. При кръщението си Христос смазва змийските глави. Тогава дяволът отнася записа в ада, но там плочата е счупена от Исус, който слиза в ада и я унищожава. (Тихонравов, Н. Памятники отреченной русской литературы. Т. I, 1863, 16—17.) Според трети вариант Адам дава на дявола запис, за да получи светлина. Дяволът скрива записа в р. Йордан. (Пыпин, А. Паметники старинной русской литературы. Т. III, СПб., 1862, 1—3).

Мотивът за договора на Адам и Ева с дявола е разработен и в славянския, и в българския фолклор (вж. Иванов, Й. Богомилски книги и легенди, 1970, 351—354; Петканова, Д. Апокрифна литература и фолклор. . . 161—171).

В поклонническата литература епизодът е разработен единствено от Арсений. Интересът към предания, отразяващи концепции, близки до богомилския дуализъм, е още една характеристика за личността на Арсений, безспорно свързан със среди, в които философският дуализъм на богомилите е бил жив и актуален. Между 1350—1360 г. в България се свикват два събора, изобличаващи богомилството, адамитството и увлеченията по юдаизма. Страната кръстосват богомилските проповедници Лазар и Кирил Босота. Пробиват си път различни суеверия, полугностични легенди и предания. Апокрифни еле-

менти навлизат дори в официалната литература и в произведенията, предназначени за двора.

12. Вероятно става дума за т. нар. Христови врати или Врати на милосърдието, през които Исус влиза в Ерусалим на празника Връбница.

13. Тази непозната по други описания реликва е едно от откритията на Арсений.

14. Авторът описва последния пасхален пир, който Христос организира в дома на Йоан Богослов на Сион. (Лк 20: 10—11.)

15. Добавката е по ръкопис № 1944, арх. Погодин. В XIV—XVI век Давидовият дом е паметникът, който византийско-гръцките и славянските описания свързват с края на света и Страшния съд. В Давидовия дом Христос се завръща, за да съди живи и умрели, над Давидовия дом тегнат мрачни прокоби, достъпът до него за мнозина е невъзможен (вж. ППСб., т. XIV, вып. 1, СПб., 1895, с. 7/16; т. IX, вып. 2, кн. 26, 1899, с. 4/16; т. XIX, вып, 2, кн. 56, 1903, с. 6/146, 71—72/205—206, 124/247). Далече по-позитивни, описанията на руските автори на XIV—XVII в. възсъздават една малка крепост с железни врати, недостъпна за поклонниците и също така забулена от някаква тревожна тайнственост. Според руския поклонник Агрефеня (XIV в) всеки, който поживее в Давидовия дом година, умира (цит. съч., с. 24). Описанието, свързано с името на Игнатий Смолнянин, разказва за Давидовия дом, в който никой не смее да погледне (цит. съч., с. 24). Два века по-късно описанията на Василий Позняков и Трифон Коробейников повтарят вече цитираните византийски източници, прибавяйки към тях и сведения за съвременното състояние на паметника — една строго охранявана от турците крепост, оградена от ровове и свързана с околността чрез каменен мост (вж. Трифон Коробейников, цит. съч., с. 30).

Трета версия поднасят различните преписи на Арсениевото описание: наред с тайнствения сияещ дом авторът припомня и за разтърсващите се земи, сочени и на други места край Ерусалим.

Св. Гюрова

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

ОТКЪС ОТ ОПИСАНИЕ НА СВЕТИТЕ МЕСТА В ПАЛЕСТИНА

Изд.: Трифонов, Ю. Живот и дейност на Константин Костенечки. — Сп БАН, LXVI, 1943; Дуйчев, Ив., Цв. Кристанов. Естествознанието. 1984, 296—297; Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. II, С., 1967, 194—196.

Лит.: Иванов, Г. Исторически известия и предания из Ловешко. — Изв. на Историческото дружество в София, IV, 1919, 214—217; Хаджинеделчев, М. Загадка в една приписка. — В сб.: Ловеч и Ловчанско.

Кн. VII, С., 1938, 189—190; Трифонов, Ю. Живот и дейност на Константин Костенечки — Сп БАН, LXVI, 1943; Дуйчев, Ив. Цв. Кристанов. Естествознанието, 293—294; Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. II, С., 1967, 194—196; Kujev, K. M. Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej, Krakow, 1950.

Фрагментът е запазен в една единствена редакция, в сборник от XVI в. Според изследователите текстът е превод на Константин Костенечки или негова компилация, обединяваща два или повече византийски образци, на които Константин е попаднал вероятно по време на своя престой в Палестина. Дотолкова, доколкото можем да съдим от запазения откъс, описанието или описанията, избрани от Константин, следва да бъдат отнесени към сравнително пълните и прецизни анонимни пътеводители-указатели на светите места. Във вида, в който е достигнало до нас обаче, описанието сочи и небрежността и некомпетентността на книжовник, незапознат добре с описваните забележителности, какъвто не би могъл да бъде един действителен познавач на палестинските светини, какъвто е Константин. Авторът започва своето описание в Елеона, изкачва се на нейния връх (на предполагаемото място на Христовото възнесение) и вече съвсем хаотично споменава отделни забележителности и местности около хълма — селото Скуделниче, Долината на плача, Силоамският извор, Витания. Съвсем ненадейно и след очевидни съкращения в текста пишещият споменава дома на Йоан Кръстител, превърнат в църква (по пътя за Витлеем), дава сведения за Витлеемските забележителности и внезапно загатва за Ерусалим и църквата на Гроба, която формално смесва с църквата във Витлеем: „Въ Внфлеемѣ же сѣстѫпь мѣѣка въ пещерѫ кѣ. Врата же колнко една пронтн. Цр҃квы Бжіа [очевидно в Ерусадим, а не във Витлеем] гроба въ дальннѫ рн стѫпь. Wтвдв до обрѣтенія крстѫм. . .“ Следват сведения за някои други забележителности в самата църква, след което авторът отново се връща във Витлеем и Елеона и очевидно обединява ползуваните от него описания в някакъв общ пасаж-оценка на местностите около двата забележителни града: „Окрьсть же Іерслма н Внфлеема нѣсть горѣ подобно, нж тако выскымн прѣдѣлы окрашенно н нѣкако днѣно есть“. В следващия пасаж книжовникът отново се насочва към Елеона („Єлєwн же вышн вьсѣх есть“), говори за нейните околности — гроба в Гетсимания — и завършва своя разказ. Следователно ако приемем, че съставителят на сборника от XVI в. (т. нар. Ловчански сборник) е предал точно текста на Константин, ние приписваме на книжовника един оборкан, несистемен и нелогичен превод-компилация, който очевидно опорочава използувания текст и сочи непознаване на палестинските светини. Повероятно е Константин Костенечки да е направил известни промени и съкращения в използувания от него текст, а в десетилетията, разделящи съставянето на творбата от нейното повторно преписване в Ловчанския

сборник, текстът да е бил отново възпроизведен и преработен вече от книжовник с много по-малко възможности и познания.

В настоящото издание текстът се дава в новобългарския превод на Иван Дуйчев.

Св. Гюрова

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

ПЪТУВАНЕ ОТ ЕДЕМА ДО ЕВИЛАТ

Описанието е запазено фрагментарно в сборник от XVI век — т. нар. Ловчански сборник, съхраняван в НБКМ. Според изследователите българският превод на съчинението е дело на Константин Костенечки.

Изд. Дуйчев, Ив. Цв. Кристанов. Естествознанието, 254—255.

Лит. Трифонов, Ю. Живот и дейност на Константин Костенечки — Сп БАН, XVI, 1943; Kujev, K. M. Konstantin Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej, Krarow, 1950; Дуйчев, Ив. За книжовното творчество на Константин Костенечки. — Известия на Института за българска литература, II, 1953, 223—231; Дуйчев, Ив., Цв. Кристанов. Естествознанието, 252—253.

Близък до текста на Ловчанския сборник е и откъсът, публикуван от сръбския изследовател Ст. Новакович: Novakovic, S t. Odlomci srednévjekovne kosmografije i geografije. — Starine, XVI, 1884, 54—55, Giannelli, G. Di alcune versioni e rielaborazioni serbe delle „Solutiones breves quaestionum naturalium" attribuite a Michele Psello. Studi bizantini e neoellenici, V, 1939, p. 463 sq.: новобълг. превод Цв. Чолова (Естествено-научните знания, 339—341).

Според Ив. Дуйчев (цит. съч.) двата текста са превод на известното гръцко съчинение Ὁδοιπορία ἀπὸ Ἐδὲμ τοῦ παραδείσου ἄχρι τῶν Ρωμαίων (VI в.) публикуван от А. Клоц (Rheinisches Museum, N. F. LXV, 1910, 606—616). По препис от XVII в. в ръкопис № 252, л. 66 от Държавната публична библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин" гръцкият текст е публикуван и от Н. Пигулевская (Пигулевская, Н. Византия на путях в Индию, М—Л., 1951, 408—410).

Тук текстът се печата в превод на Ив. Дуйчев.

Бележките са съставени въз основа на неговите изследвания.

Св. Гюрова

ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН

ГЕОГРАФСКО ОПИСАНИЕ

Текстът е вероятно част от по-голямо описание на пътищата в Европа. Намерен е от проф. Дж. Радойчич. Описанието е изписано на отделен лист, откъснат от книгата „Синтагма" на Матвей Властар, притежание на сръбския учен-археолог Душан Вуксан.

Изд. и лит. Радојчић. Д. Сп. Два примера Руварчеве тачности. — Споменица Илариону Руварцу, Београд, 1955, с. 9—11; Ангелов. Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 2, 1967, с. 242; Димитър Кантакузин. Събрани съчинения. (Подг. Б. Ст. Ангелов, Г. Данчев, Ст. Кожухаров, Г. Петков). С., 1989, с. 140.

ТЪЛКОВАНИЕ НА ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН ЗА ЗЕМИТЕ ДАКИЙСКИ

Описанието е открито от проф. Джордже Радойчич. Изписано е на отделен лист, откъснат от книгата „Синтагма" на Матвей Властар, притежание на сръбския учен-археолог Душан Вуксан.

Изд. и лит. Радојчић, Д. Сп. Два примера Руварчеве тачности. — Споменица Илариону Руварцу. Београд, 1955, с. 9—11; Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 2, 1967, с. 242—243; Димитър Кантакузин. Събрани съчинения. (Подг. Б. Ангелов, Г. Данчев, Ст. Кожухаров, Г. Петков.) С., 1989, с. 140. И в трите издания текстът е публикуван частично — по снимките, издадени от Д. Сп. Радойчич.

Текстът и на двете описания се публикува в превод на Мария Спасова. Тъй като не разполагаме с цялостния текст на второто описание, издаваме единствено откъсите, публикувани от Радойчич и Ангелов.

Св. Гюрова

ЖИВАТА ПРИРОДА. ЖИВОТНИТЕ И ЧОВЕКЪТ

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ БОГОСЛОВИЕ (НЕБЕСА)

1. Глава 23 представя превод на гл. 12 от съчинението на Йоан Дамаскин (PG, 94, 1864, coll. 917—929). В настоящия превод на Ив. Дуйчев на новобългарски език е дадена само онази част от старобългарския текст, която отговаря на гръцкия първообраз (PG, coll. 924 B сл.).

2. Думата στοιχεῖον — „основа, начало, елемент" е създала според Ив. Дуйчев известни затруднения на Йоан Екзарх, затова той е проявил известни колебания при превода ѝ. Вж. S k o k P. Στοιχεῖον. — Жива антика,

1, 1951, 18—24.

3. Пропуснат от преводача е пасажът от първообраза τομὴ δὲ .. μερισμός (PG, coll. 928 B). По-нататък следва друг пропуск от гръцкия текст (PG, coll. 928 D—929 A): τοῦ δὲ μὴ πειθομένου ... ευεργοῦσι.

4. Според грц. първообраз, в старобълг. текст има грешка.

5. Според Ив. Дуйчев тази глава е предадена от Йоан Екзарх с доста много съкращения.

6. Глава 24 е превод на гл. 13 (PG, coll. 929—932). Според Ив. Дуйчев преводът не е напълно ясен, което вероятно се дължи не толкова на самия старобългарски преводач, колкото на по-късния преписвач. Старобългарския текст на места е повреден и може да се осмисли само в съпоставка с грц. първообраз.

7. Глава 25 е превод от гл. 18 (PG, coll. 933—937). Поради липса на установена терминология преводачът според Ив. Дуйчев не е могъл да намери съответни думи на някои по-специални термини, като например за „сетива", „органи" и т. н.

8. Ив. Дуйчев превежда в съпоставка с грц. първообраз, в старобълг. текст има грешка.

9. Не са преведени от грц. извор някои дребни изрази, (напр. PG, coll. 936 C, 937 A). Това не нарушава смисъла на превода и неговата пълнота.

10. Добавка на Йоан Екзарх; наред с това преводачът е пропуснал да преведе текста, в който се разказва, че тези два езика — сиреч езичето и езикът — у едни животни, напр. у змиите са раздвоени, а у други, напр. у човека, са съединени.

11. Тук ще приведа общата оценка на Ив. Дуйчев за превода на „Небеса": „Общо взето, може да се каже, че Йоан Екзарх, като е превеждал тези части от De orthodoxa fide на Йоан Дамаскин, се е справил добре със задачите си. Той е дал доста точен превод. Тук и там е изпусната някоя дума или израз, понякога по недоглеждане, а друг път съзнателно. В замяна на това обаче преводачът е направил някъде в превода дребни добавки за изясняване на смисъла. Някъде преводачът е допускал разместване на отделни думи, без обаче това да се отрази върху смисъла на превода. Трябва да се признае, че гръцкият текст сам по себе си е твърде труден за превод и предаване на чужд език, та затова не е чудно, че при липса на установена старобългарска терминология и общо при тогавашното състояние на нашия книжовен език Йоан Екзарх е бил изправен пред необикновено големи затруднения. На някои места неговият превод може да бъде схванат добре само при съпоставката с гръцкия първообраз." (Естествознанието, с. 566).

А. Милтенова

ЙОАН ЕКЗАРХ

ИЗ ШЕСТОДНЕВ

1. Битие 1:20.
2. Вероятно Черно море.
3. Черно море.
4. Ис. 1:3.
5. Битие 1:20—21.
6. Премъдрост Сол. 6:8.
7. Алкмей Кротонски — гръц. лекар, живял през VI в. пр. н. е.
8. Пс. 103:24.

П. Петков

ИЗ СИМЕОНОВИЯ СБОРНИК (ИЗБОРНИКОТ 1073 Г.)

НЕМЕЗИЙ, ЕПИСКОП ЕМЕСКИ ЗА ЕСТЕСТВОТО НА ЧОВЕКА

Съчинението е част от популярната в Средновековието книга на Немезий (живял около 400-та година), епископ на гр. Емеса „За природата на човека". В нея авторът съединява неоплатонизма с християнското учение за безсмъртието на душата, Божието провидение и т. н.

На новобългарски фрагментът се превежда за първи път. Преводът е осъществен от П. Янева и Цв. Ралева по най-стария препис на Симеоновия сборник — Изборника от 1073 г. л. 132в—134б и гръцкия кодекс от X в. Coisl. 120. Грц. текст вж. също в PG, t. 89, coll. 545в—552а (в състава на Анастасиевите „Въпроси и отговори").

И з д.: в рамките на съществуващите издания на Изборника от 1073 г.

Цв. Ралева, П. Янева

ПСЕВДО-КЕСАРИЙ

ИЗ ДИАЛОЗИ

1. Преводачът Ив. Дуйчев използува за сравнение гръцкия текст въз основа на изданието в PG, 38, 1862, coll. 847—1190.

2. Вероятно анонимният български преводач е смесил думата παροιμία — „сравнение" в грц. текст с думата παροινία — „безумие", поради което преводът не отговаря на смисъла на гръцкия първообраз.

3. В старобълг. текст: ѩкоже ѡ слнцѣ рекоша, докато в гръцкия текст казаното се отнася до човека, както е преведено и тук.

4. В изложението преводачът е заместил имената на някои животни: вместо тигър (в грц. текст) пише рис; вместо таралежи — гъски.

5. По Дан. 3:57—78.

6. За съдържанието на въпроси CIX—CXI вж. подробно D u j c e v Iv. Les témoignages de Pseudo-Césaire sur les Slaves. — Slavia antiqua, 4, 1953, 193—209.

От тук нататък е вмъкната обширна извадка от книгата на сирийския писател Бардезан Едески (III в.) „Книга за законите на страните". Доводите, изтъкнати от него, имат за задача според замисъла на Псевдо-Кесарий, да оборят астрологическите вярвания. В тях се преплитат невероятни твърдения с реални факти от обичаите и законите на различни далечни и непознати народи.

7. Под „елинска заблуда" най-общо се разбират езическите религиозни митове.

8. Под „сири" се разбират китайците.

9. В грц. текст: οὐκ ωἴνου ἁπλοῦ ἢ νόθου [σύκερος] — питие от хмел, вино от овощия.

10. Правилният превод тук е „в западните предели на Вътрешна Индия" (Ч о л о в а, Цв. Естественонаучните знания, с. 240, бел. 178).

11. Халдейците и вавилонците, създатели на астрологията, съвсем съзнателно са обрисувани като кръвосмесители, блудници и развратници, които покваряват и други народи.

12. Под „варварски народи" се разбират езическите страни, в старобълг. текст паганыѧ страны.

13. Анонимният автор на „Диалози", следвайки сирийския писател Бардезан Едески, е противник на теорията за 7-те климата, която според него се свързвала с астрологическите вярвания и влиянието на седемте планети.

14. Под „фисонити" или „дунавци" се имат предвид славяните, вероятно антите. Ив. Дуйчев посочва, че това несъмнено е пряко отражение на засиленията към средата на VI в. славянски нашествия в земите на Балканския полуостров, когато за тях се разнасяли чудовищни слухове сред гръцкото население.

15. Преводачът е променил имената на някои животни — вместо диви котки — стьпль „свини"; вместо глигани — медвѣдн „мечки".

16. Под „западни гали" се разбират келтите.

17. Тук славянският превод предава зле мисълта на гръцкия първообраз.

18. По 1 и 2 Цар.

19. Славянският превод е неточен.

20. Ермопол — гр. в древна Гърция, името му в старобълг. текст е предадено неправилно.

21. Неясно място в превода.

22. Тълкуването на имената на гръцките езически божества в първообраза представя най-често игра на думи, която е много трудно да бъде предадена на чужд език.

23. Наред с имената на гръцките богове и герои в текста е споменат най-древният гръцки поет след Омир — Хезиод (към 735 пр. н. е.).

А. Милтенова

КОЗМА ИНДИКОПЛЕВС

ИЗ ХРИСТИЯНСКА ТОПОГРАФИЯ

Откъсите от Трета и Шеста книга са посветени на съдбата на хората след изгонването им от рая и на произхода на занаятите.

1. Римл. 1:23.

2. Битие 4:16.

3. Заглавието на XI книга не е съвсем точно, тъй като в него се дават сведения не само за индийски животни, а също и за такива, които Козма Индикоплевс е видял и на други места по време на своите пътешествия.

4. Както изглежда, Козма е познавал само африканския носорог, който има два рога. За етиопското име на това животно вж. W i n s t e d t E. O. The Christian Topography of Cosmas Indicopleustes. Ed. with geographical notes. Cambridge, 1909, p. 348.

5. Съобщението на Козма, че опашката на яка се е употребявала за украса или като знаме е автентично — това е същият обичай, засвидетелстван у старите славяни, първобългарите и някои други тюркски народи.

6. Разказът за единорога илюстрира правдивостта на изложението на Козма, който отбелязва, че не е виждал животното, но го описва по статуя.

7. Пс. 21:22.

8. Числа 23:22, 24:8.

9. Откъсът е от словото „За остров Тапробан"; в него се описва индийският слон.

10. Орота — вероятно дн. Сурат, пристанище на западното крайбрежие на Индия; Синду — пристанище и тържище при устието на р. Инд; Сивор — гр. и област в Индия, дн. Синила; Мале — вероятно гр. Малабар, „земята на пипера".

11. Сиеледива, Тапробан — о-в Цейлон.

12. Омирит — държава, разположена в югозападния край на Арабския п-ов, дн. Йемен.

М. Спасова

РАЗСЪЖДЕНИЯ НА ГАЛЕН ВЪРХУ УЧЕНИЕТО НА ХИПОКРАТ

Под това заглавие се разпространява откъс от преводна старобългарска творба, приписвана на един от най-големите лечители от древността — Клавдий Гален (130—200), роден в Пергам. Текстът отразява схващането за четири основни елемента в космоса: огън, земя, вода и въздух,

и на четири основни качества: топло, сухо, влажно и студено, към които се прибавят четири съчетания от влажно и топло, сухо и студено, влажно и студено, сухо и топло. Основа на тази теория е учението на Хипократ (ок. 460 пр. н. е. — 357 пр. н. е.) за съществуването на четири основни елемента в човешкото тяло: кръв, слуз, черна жлъчка, жълта жлъчка, което е намерило широко разпространение през средновековието. Откъсът е запазен в ограничен брой преписи, руски по произход: ръкопис от XVI в. от сбирката на Троице-Сергиевата лавра № 177, ГБЛ—Москва, публикуван от Н. С. Тихонравов, два преписа от XVII—XVIII в. и др. Много близък, но вероятно възхождащ към друг превод от гръцки, е откъсът в сборник от XV в. IX F 10/Š.14/ от Народния музей — Прага, сръбски правопис, публикуван от В. Ягич (Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslavenskih rukopisa. — Starine, 10, 1878, 95—97). Съществуват данни от архива на Йордан Хаджиконстантинов — Джинот, че той е притежавал ръкопис със съчинение „Врачь Ипократ о составе человечествем", вероятно също на основата на разсъжденията на Гален (Цариградски вестник, 10. X. 1853 г.). Старобългарският произход на превода е хипотеза на Ив. Дуйчев, който привежда в подкрепа на това редица аргументи.

Изд.: Тихонравов, Н. С. Памятники отреченной русской литературы. 2. СПб., 1863, 405—410; Естествознанието, 516—525.

Лит.: Доктоpов, Хр. Исторически преглед на българската медицинска книжнина. — В сб.: Юбилейна книга. Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България. II, С., 1904, 146—147; Лахтин, М. Старинные памятники медицинской письменности. — Записки Московского Археологического института, 17, 1912, 1—3 и сл. Чолова, Цв. Естественонаучните знания, с. 37, 284—285.

Коментарите на Клавдий Гален са публикувани в: Galenus, Cl. Uber die Verschiedenheit der homoimeren Körporteile. — Corpus medicorum graecorum. Supl. orient., Vol. 3. Berlin, 1970.

Превод на съвременен български език прави И. В. Дуйчев, Естествознанието, 517—525, който поместваме тук.

А. Милтенова

ФИЗИОЛОГ

Физиологът е написан на гръцки език вероятно през II в. в Александрия, като, изглежда, е бил предназначен за широк кръг читатели. Може да се предположи, че създаването му е свързано с целите на раннохристиянската проповед, когато е било необходимо да се разясняват в достъпна форма основните догми на християнството. Той следва традицията за алегорично тълкуване на Свещеното писание, която е широко разпространена през тази епоха в Александрия и която християните възприемат заедно с книгите на Стария завет. Животните, за които се говори във Физиолога, се превръщат в част от християнската животинска символика и като символи навлизат в гръцката и латинската патристика.

Названието Физиолог (грц. ὁ φυσιολόγος) е име не на книга, а на лице.

То означава „естественик“. Смята се, че под този псевдоним се крие авторът на съчинението — праобраз на християнското естественонаучно произведение, което познаваме. Много често в заглавието на Физиолога като автори се срещат имена на древни писатели или църковни отци — Соломон, Аристотел, Василий Велики, Григорий Богослов, Епифаний Кипърски, Йоан Златоуст, Йероним, Петър Александрийски. Различни изследователи на Физиолога са отдавали предпочитание на един или друг от тях, в зависимост от равнището на съвременните им проучвания. Прави впечатление обаче, че в най-старите запазени текстове на Физиолога не се срещат авторски имена; те се появяват едва в по-късните преписи, без да показват каквато и да била здрава традиция. Ето защо се предполага, че Физиологът е възникнал като анонимно съчинение и се е разпространявал като всички произведения на неофициалната литература. Наблюдават се обаче редакционни особености в текста, които показват определена намеса на едно лице, на редактор. Що се отнася до това, чии естественонаучни съчинения са послужили за основа на Физиолога, са правени различни предположения. Най-ранен етап от природознанието, такова, каквото после го срещаме във Физиолога, изследователите виждат в трудовете на Болос от Мендес (град в делтата на Нил), живял през III в. пр. н. е. В неговите съчинения се съчетават антична наука и народни вярвания. По-късно към тях се прибавят талмудически предания, а през християнската епоха целият материал се подлага на християнско тълкуване.

Физиологът съдържа около 50 слова, подредени по определен ред, в които са представени реално съществуващи или митични животни, растения и камъни с техните отчасти истински, отчасти баснословни свойства. От всяко животно (растение, камък) са подбрани само едно-две свойства, най-подходящи да станат предмет на алегорично-символично тълкуване като подобия на Христос и християните, на Възкресението, на дявола, на църковния живот. При това описаните свойства много често са абсурдни или просто погрешни според нашите съвременни познания за животните. Ето защо понятие като „естественонаучно“ в този случай би трябвало да се постави в кавички.

Запазените до днес текстове на Физиолога могат да се разделят на три основни редакции в проза и една в стихове. (Вж. S b o r d o n e. Fr. Physiologus. Mediolani etc., 1936) Най-старинна от тях е т. нар. „александрийска“ редакция — именно текстът, възникнал през II в. в Александрия. Към най-старинната гръцка редакция възхождат всички латински преводи, етиопският, сирийският, арменският и арабският Физиолог. Днес са познати и ограничен брой славянски преписи на тази редакция.

Разликите, които се наблюдават между първата, александрийската, и втората, наречена „византийска“ редакция, възникнала вероятно през XI в., могат да се характеризират накратко така: в текстовете на по-късната редакция се въвеждат нови персонажи, нови глави за животни, изградени по същата схема, а се изпускат словата за растения и камъни; при отделните животни се добавят нови свойства; религиозно-догматичните тълкувания се превръщат в алегорично-морализаторски поучения, които по-

вече засягат сферата на човешките взаимоотношения. Към византийската редакция възхождат преводите на почти всички южнославянски текстове на Физиолога, както и на възхождащите към тях румънски и руски текстове.

Третата, „Псевдо-Василиевата" редакция на Физиолога е наречена така, защото тълкуванията към всяко слово са приписани на Василий Велики. Някои изследователи смятат, че тази редакция има Атонски произход. Трябва да добавим, че и единственият познат досега славянски препис на тази редакция се намира в сръбски сборник от библиотеката на манастира „Св. Пантелеймон" на Атон. Тази редакция е възникнала вероятно през XII в.

Стихотворната редакция има твърде ограничено разпространение и според К. Крумбахер се отнася към най-слабите във формално отношение произведения на народната гръцка литература.

В старата българска литература са били преведени със сигурност двете по-стари редакции на Физиолога. Александрийската редакция прониква първоначално чрез старобългарските преводи на гръцки сборници, чрез Шестоднева, Тълковната Палея и други съчинения, в които са били поместени отделни глави от Физиолога. Така стои въпросът с превода на един откъс от Физиолога, съдържащ три слова — за феникса, за орела и за пеликана, направен през епохата на цар Симеон от съставен на гръцка почва сборник. (Вж. С т о й к о в а. А. Към историята на преводите на Физиолога в средновековните балкански литератури. — Palaeobulgarica, 13, 1989, 3, 53—60). Цялостният славянски текст на Физиолога в александрийската редакция днес е познат само по руски преписи от XV—XVII в. Всички изследователи обаче посочват несъмнения старобългарски произход на превода и го датират „преди XIII в." (А. Карнеев) или „между X и XII в." (Ст. Гечев, Г. Сване).

Византийската редакция на Физиолога в славянски превод е позната в 18 преписа, датирани от втората половина на XIV до началото на XIX в. Почти всички преписи са част от южнославянската ръкописна традиция, а само два са руски, което показва ограниченото разпространение на тази редакция извън пределите на Балканския полуостров. Ето защо изследователите често наричат нейния славянски превод „южнославянски Физиолог". Съхранените преписи съдържат текстове на три превода, направени на български език вероятно през XIII—XIV в. Текстовете на два от тези преводи, които имат най-широко разпространение, нямат установени гръцки паралели сред известните досега текстове. Вероятно те отразяват едно покъсно състояние на текста в гръцката литературна традиция на Физиолога, или пък, което е по-малко вероятно, представляват южнославянски преработки на текста.

И з д.: 1. *Александрийска редакция*: К а р н е е в, А. Материалы и заметки по литературной истории Физиолога. СПб., 1890; С в а н е, Г. Славянский Физиолог (александрийская редакция). По рукописи Королевской библиотеки в Копенгагене Ny kongelig Samling 147b. Slavisk Institut. Aarhus Universitet, 1985. 2. *Византийска редакция*: N o v a k o v i ć, St. Physiologus. Слово о вештехь ходештихь и летештихь. — Starine, XI,

1879, 181—203; Начов, Н. Една нашенска ръкопис. — Книжици за прочит, 1, 1889—1890, 1, 42—44; 4—7, 192—202; Лавров, П. А. Апокрифические тексты. — Сборник ОРЯС, 67, 1899, 3, XX—XXV; Гечев, Ст Към въпроса за славянския Физиолог. С., 1938, I—XIII; Дуйчев, И. Физиологът. — В: Кристанов, Цв., Дуйчев, Ив. Естествознанието, 158—181; „Физиолог". Подготовка текста, перевод и комментарий О. А. Белобровой. — В: Памятники литературы древней Руси. XIII век. М., 1981, 474—485, 613—614; Свane, Г. Славянский Физиолог (византийская редакция.) По рукописи Королевской библиотеки в Копенгагене Ny kongelig Samling 553 c. Slavisk Institut. Aarhus Universitet, 1987.

Лит.: Карнеев, А. Материалы и заметки по литературной истории Физиолога. СПб., 1890; Polivka, J. Zur Geschichte des Physiologus in der slavischen Literaturen. — ASPh, 14; 1892, 374—404; 15, 1893, 246—242; 18, 1896, 523—540; Ягич, В. Разбор книги А. Карнеева „Материалы и заметки по литературной истории Физиолога". — В: Отчет о тридцать пятом присуждении наград графа Уварова. СПб., 1895, 90—146; Гечев, Ст. Към въпроса за славянския Физиолог. С., 1938; Свane, Г. Един ръкопис с по-късната редакция на славянския „Физиолог" в Копенхагенската Кралска библиотека. — В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. 11. Стара българска литература. С., 1987, 285—308.

Превод на съвременен български език е правен досега само от Ив. Дуйчев на текста от Панагюрския сборник (XVI в., НБКМ, № 433), който съдържа византийската редакция в непълен препис. Тук представеният превод е направен от Ана Стойкова. Текстът на александрийската редакция е преведен от изданието на А. Карнеев, който публикува препис от сборник от XV в., № 729 от Библиотеката на Троице-Сергиевата лавра, л. 155б—181б. Текстът на византийската редакция е преведен от препис в сборник Cod. slav. 149 от Виенската Национална библиотека, XVI в., л. 7а—26а. Отделни слова, които липсват в преписа, или съдържат твърде различен текст, се преведени от други ръкописи: Слово за зубъра — от Панагюрския сборник, № 433 от НБКМ, София, XVI в.; Слово за щръкокамила — от сб. № I 26054 от Виенската Университетска библиотека, 1566 г.; Слово за змията — от сб. № 38 от Народната библиотека в Белград, 80-те г. на XVI в.; Слово за славея и Слово за лястовицата — от сб. № III а.20 от Библиотеката на ЮА в Загреб, от първата третина на XVI в. Слово за горгоната е превод от изданието на А. Карнеев. Материалы и заметки. . ., с. III—XVI по препис № 371 от сбирката на Царски, XVI в. (дн. № 515 от Държавния исторически музей в Москва, сбирка на Уваров). Единствено Слово за слона от византийската редакция на Физиолога не е преведено отделно, тъй като е много близко по съдържание до съответния текст на александрийската редакция.

За допълване на пропуснати и неясни места от текста е използуван гръцки текст по изданията на Kaimakis, D. Der Physiologus nach der ersten Redaktion. Meisenheim am Glan, 1974 (за александрийската ре-

дакция) и на S b o r d o n e, Fr. Physiologus. Mediolani etc., 1938 (за византийската редакция).

АЛЕКСАНДРИЙСКА РЕДАКЦИЯ

1. За лъва.
   1. Битие 49:9.
   2. Числа 1:25; Откр. 5:5.
   3. Йоан 1:14.
   4. Пс. 23:10.
   5. Песн. 5:2.
   6. Пс. 120:4.
   7. Битие 49:9.
2. За слънчевия гущер.
   1. Кол. 3:9; Еф. 4:22; 3 Цар. 14:4.
   2. Мал. 4:2.
   3. Зах. 6:12; Лк. 1:78.
   4. Еф. 1:18.
3. За харадрия. Не е ясно коя птица се има предвид. Понякога се приема, че става дума за дъждосвирека. В старобългарския текст думата остава непреведена, оставяме я и ние.
   1. Втор. 14:18.
   2. Йоан 14:30.
   3. Ис. 53:4 (също Мат. 8:17).
   4. Еф. 4:8.
   5. Йоан 3:14.
4. За пеликана.
   1. Пс. 101:7.
   2. Ис. 1:2.
   3. Рим. 1:25.
   4. Мат. 26:27; Мр. 1:4; Лк. 3:3.
5. За нощния гарван.
   1. Пс. 102:7.
   2. Мат. 4:16 (от Ис. 9:2).
   3. Рим. 9:4.
   4. Лк. 12:32.
   5. Левит 11:17.
   6. 2 Кор. 5:21; 2 Кор. 11:7.
6. За орела.
   1. Пс. 102:5.
   2. В стб. текст wтажьдета емоу wун. Грц. βαρύνονται αὐτοῦ αἱ πτέρυγες καὶ ἀμβλυωπεῖ.
   3. Стб. жителне (житєлнѣ), гр. πολιτευτά — тук в смисъл на енориаш, член на християнската община, неофит.
   4. Йер. 2:13.
   5. Мал. 4:2.

6. Кол. 3:9.
7. Мат. 28:19.

7. За феникса. В гръцки извори фениксът се среща за първи път у Херодот, който го изобразява като птица с вида и големината на орел с червено-златисти пера. Редица изследвания сочат, че митът за феникса има египетски произход. Фармутий — име на египетски месец — март/април. Хелиополис, „Слънчевият град", се е намирал северно от Кайро. В него е имало голям храм, посветен на бога на слънцето Ра.
1. Йоан 10:17—18.
2. Песен 3:9, 1:14.
3. В стб. текст нлн полєвъ градъ.

8. За птицата èпоп. Епоп (грц. ὁ ἔποψ) — папуняк.
1. Изход 21:17. Срв. Левит 20:9.

9. За дивия осел.
1. Йов 39:5.
2. Ис. 54:1.
3. Рим. 9:7—9; Гал. 3:16.

10. За ехидната. Аристотел твърди (в История на животните), че малките на ехидната се раждат не от яйце, а в една кожна гънка, която прогризват преди раждането си.
1. Мат. 3:7.
2. 1 Тим. 1:9.

11. За змията.
1. Мат. 10:16.
2. Мат. 7:13—14.
3. Битие 2:25.
4. Дан. 13:52.
5. 1 Кор. 13:3.
6. 1 Кор. 11:3.

12. За мравката.
1. Притчи 6:6.
2. Мат. 25:8.
3. Стб. но вса то въ огнѧ мѣсто. да бы мн нзлѣзлъ ѣчмы. от грц. ἀντὶ πυροῦ ἄρα ἐξέλθοι μοὶ κριθή. (Йов 31:40). Тук славянският преводач е сбъркал ὁ πυρός (пшеница) с το πυρόν (огън). Вж. Карнеев, А. Материалы и заметки. . . с. 233, бел. 2.
4. 2 Кор. 3:6.
5. Рим. 7:14.

13. За сирените и магарешките кентаври. Сирените са познати от старогръцката митология — същества наполовина жени, наполовина птици, които омайвали с песни моряците, отправяли ги към скалите и там разбивали корабите им. Кентаврите са митични животни, полухора-полуконе (тук полумагарета).
1. Ис. 13:21—22.
2. Иаков 1:8.
3. 2 Тим. 3:1—5.

4. 1 Кор. 15:33.

14. За ежа.

1. Йоан 15:1.

2. 2 Кор. 5:10.

3. Поставената тук в скоби фраза липсва в старобългарския текст. Тъй като сред публикуваните гръцки текстове няма паралел, който да съответствува на липсващата част от изречението, тук поместваме превод на възстановката, направена от А. Карнеев. (Вж. К а р н е е в, А. Материалы и заметки. . . , с 252—253.)

15. За лисицата.

1. В старобългарския текст ВЕЖА НАН ПЛѢВЬНИЦЮ, погрешно преведено от гр. ποῦ ἐστι θέρμη τῆς γῆς ἡ ἀχυροθήκη — „където земята е топла и буренясала".

2. Гал. 5:19—21.

3. Лк. 13:31—32.

4. Мат. 8:20

5. Песен 2:15.

6. Пс. 62:11.

16. За живота на пантерата.

1. Осия 5:14.

2. Битие 37:3.

3. Ефес. 2:17.

4. Пс. 44:10.

5. Гал. 5:22.

17. За аспидохелона. Буквално: щитоносна костенурка (от грц. ἀσπίς — „носещ щит" и ἡ χελώνη—„костенурка"). Второто свойство на кита принадлежи към морските истории за чудовища, и се разказва напр. от Синдбад Мореплавателя или Барон Мюнхаузен. Споменатата в тълкуването първомъченица Текла е извънбиблейски персонаж, споменат в поредица от библейски лица. Ако това споменаване се отнася към първоначалния текст на Физиолога, то показва, че освен старозаветните и новозаветните книги като източници са използувани и съчинения, подобни на „Историята на Павел и Текла", написана след средата на II в.

1. Притчи 5:3—5.

18. За яребицата.

1. Йер. 17:11.

2. Ефес. 4:11—15.

19. За гипа. От гр. ὁ γύψ, γυπός — лешояд. В стб. текст думата е останала непреведена.

1. Мат. 24:19.

2. Пс. 117:22.

3. Ис. 26:17—18.

20. За мравольва.

1. Йов 4:11.

2. Яков 1:8.

3. Премъдрост Сир. 2:12.

4. Премъдрост Сир. 7:14.

5. 2 Кор. 1:17—20.

21. За невестулката.

1. Левит 11:29.

22. За еднорога. Символът на еднорога намира отражение още в индийския епос Ахатараведа и Махабхарата. Изследователите свързват с въздействието на тази индийска традиция появяването на образа на еднорога в малоазийската и ранната европейска митология. Гръцката (Ктезиас, Аристотел) и римската (Плиний Стари) традиции разглеждат еднорога като действително съществуващо животно с индийски произход. На рога му се приписват целебни свойства при различни болести, както и при ухапване от змия. Тези вярвания запазват актуалността си през средновековието.

1. Пс. 91:11.
2. Лк. 1:69.
3. Мат. 1:23.
4. Йоан 1:14.

23. За бобъра.

1. Мат. 22:21.
2. Мат. 15:19.
3. Пс. 123:7.

24. За животното енидра. Под номер 24 в гръцкия текст на Физиолога се намира словото за хиената, което обаче е изпуснато във всички познати славянски преписи на тази редакция, а в сръбския (контаминиран от александрийската и псевдо-Василиевата редакция) препис същият текст се отнася до мечката. Енидра означава „видра" (от грц. ἡ ἔνυδρις) или просто „водно животно (от грц. τὸ ἔνυδρον). Тук го оставяме, както в старобългарския текст, непреведено.

1. 1 Кор. 15:47—49; Деяния 2:24; Пс. 114:3.
2. Лк. 1:79.
3. 1 Кор. 15:55 (от Осия 13:14).

25. За ихневмона. Ихневмон (грц. ὁ ἰχνεύμων) — мангуста, фараонова мишка, която в действителност се храни и със змии. Разпространена е в Северна Африка, Индия и Близкия Изток.

1. Йез. 29:3—5.
2. Фил. 2:5—8.

26. За враната.

1. Йер. 3:2.
2. 2 Кор. 11:2.
3. Йер. 3:9.
4. Пс. 120:4.

27. За гърлицата.

1. Песен 2:13.
2. На това място в руските преписи на Физиолога следва фраза от словото за яребицата. Тъй като в сръбския препис на текста, както и в публикуваните гръцки текстове, тя липсва, може да се допусне, че руските преписи възхождат към общ протограф, в който е била допусната грешка.
3. Мат. 17:1—5.
4. Йез. 38:14.

5. Йер. 8:7.

28. За жабата.

1. В текста: твєрдн жнтєлнцн (грц. οἱ γενναῖοι πολῖτευταί). Вж. бел. 3 към № 6 „За орела".

2. 1 Петър 4:12

29. За елена. В митологиите на много народи еленът се свързва с предпазване от змии — например муска от еленов зъб предпазва от ухапване на змия.

1. Пс. 42:2.

2. Ефес. 4:9.

3. Йоан 19:34.

4. Тит 3:5.

30. За саламандъра.

1. Дан. 3.

2. Ис. 43:2.

31. За диамантения камък.

1. Гр. ἀδαμάντινος освен значението „диамантен", има и значение „непобедим, твърд".

2. Йоан 8:46.

3. Ис. 9:2; Мат. 4:16.

4. Захария 6:12.

5. Числа 24:17.

6. Йов 1:3.

7. 2 Кор. 13:3.

8. 2 Кор. 11:23—27.

32. За лястовицата.

1. Мат. 26:43.

2. Еф. 5:14.

3. В старобългарския текст ндолы. На това място гръцките текстове, с изключение на един, имат τῶν Ἰουδαίων.

33. За перидексийското дърво. Грц. περιδέξιος означава „ловък, сръчен; полезен, благоприятен". Като вид дърво не е засвидетелствувано в изворите. Очевидно става дума за „дървото на живота", древна митологична представа, която е широко разпространена.

1. Мр. 4:32.

2. Ефес. 4:6.

3. Лк. 1:35.

4. Битие 2:9; Пс. 1:3; Пс. 56:2; Откр. 2:7.

5. Деяния 5:15.

6. Кол. 3:5.

7. Гал. 6:14.

34. За гълъбите.

1. Мат. 3:16—17.

2. В старобългарския текст стои ѥлѣстн къ сѣтн лоѫщнхъ. По-логично е грц. εἰσελθεῖν εἰς τὴν καλιάν — „да се върнат в гнездата си."

3. Мат. 11:28.
4. Исус Навин 2:1—21.
5. Мат. 27:28.
6. Йоан 19:2.

35. За животното идропос. Името на животното идва от грц. ὁ ὕδρωψ, което означава „водно животно". В много гръцки преписи то се нарича ὁ ἀνθώλωψ — дума, която няма гръцки, а вероятно египетски или коптски произход.
1. Грц. ἡ ἐρείκη — хвойна.
2. Гал. 5:19.

36. За огнивото.
1. Премъдрост Сир. 9:8.

37. За камъка магнит.
1. Пс. 103:2.

38. За кита, наречен трион.
1. Поприще — мярка за дължина, грц. ὁ στάδιος.
2. Старобългарският текст тук е следният: Пріиметь же се корабль на лице апл҃ъ и мч҃никомъ иже іако и море възмоущающа дондоша въ тишину пристанище. Тъй като не приемаме възстановката, направена от А. Карнееев в изданието (с. 358), използуваме гръцкия текст за отстраняване на неясnотите.

39. За трите деца. Това слово липсва като отделна глава в повечето гръцки преписи на Физиолога. Вероятно в един по-ранен етап от развитието на текста то е било част от словото за саламандъра (тук № 30).
1. Дан. 3:1—97.

40. За чаплата ибис.
1. Левит 11:17.
2. Рим. 11:33.
3. Изход 17:11.
4. Дан. 6:14.
5. Йона 2:2.
6. Мъченицата Текла не е библейски персонаж. Вж. тук № 17.
7. Дан. 8.
8. Юдит 13:4.
9. Естир 5:17, 5:14, 6:5, 7:1, 7:9—10.
10. Дан. 3:1—97.

41. За сърната.
1. Пс. 103:18.
2. Песен 2:8—9.
3. Мат. 26:46—49.
4. Пс. 1:6.
5. Йоан 1:29.

42. За диамантения камък.
1. Ефес. 3:17.

43. За животното слон.
1. Мандрагора (стбълг. маланъдрагоронъ) — от грц. ὁ μανδραγόρας. Ко-

ренът на мандрагората прилича на човешка фигура. Древните гърци и римляните вярвали в неговото успокояващо действие и способността му да носи щастие (алрауна).

2. Тук старобългарският текст гласи: ѥга бѣста в пещи ранстѣи не вѣста. . . Г. Сване посочва (с. 183), че вярното четене е пищи: грц. дума ἡ τροφή „наслаждение, доволство" е, вероятно, прочетена като ἡ τροφή — „храна, ядене".

3. Битие 4:1.

4. Пс. 68:2.

5. 1 Кор. 15:45.

6. Фил. 2:7.

44. За ахата и бисера.

1. Йоан 1:29.

2. Мат. 13:46.

3. Мат. 19:21.

45. За дивия осел. Това слово по всяка вероятност има египетски произход. Дивият осел е животното на бог Сет, а маймуната — на Тот.

1. Фаменут — египетски месец, отговарящ на март/април.

46. За индийския камък.

1. Йоан 1:29.

2. Мат. 8:17 (от Ис. 53:4).

47. За птицата ардон. Предполага се, че става дума за водна птица, рибар.

1. Йоан 6:32.

48. За смокинята. Тук става дума за сикомората — т. нар. египетска смокиня, която расте в Близкия изток. Нейните цветове, които представляват фуниевидни отвори в стъблото на дървото, се опрашват от специални насекоми. Тези насекоми остават в плодовете и излизат, чак когато смокините бъдат откъснати и престоят няколко дни. Сикомората в древния Египет се свързва с дървото на живота.

1. Амос 7:14.

2. Лк. 19:4.

3. Мат. 4:16.

4. Йоан 19:34.

5. Лк. 24:7.

ВИЗАНТИЙСКА РЕДАКЦИЯ

1. Слово за лъва, за царя на зверовете.

1. Песен 5:2.

2. Мат. 6:3.

3. Йоан 11:25.

2. Слово за зубъра, сиреч за идропоса. Вж. обясненията за названието идропос под № 35 при бележките към александрийската редакция на Физиолога.

1. Пс. 44:6.

3. Слово за елена.

1. Пс. 42:2.

4. Слово за ендропа, който е в морето. Някои изследователи превеждат „ендроп“ (грц. ὁ ὕδριππος) като морж. По-вероятно е да става дума за баснословно животно.

5. Слово за орела. В друга преработка на византийския Физиолог, също преведена на български и запазена в три преписа от втората половина на XIV до XVII в., се разказва, че когато остарее орелът, краят на клюна му пораства и той не може да ловува. Тогава пада на камък и счупва края на клюна си.

6. Слово за випа, какъв е животът му. В текста на друг превод на византийската редакция на Физиолога заглавието е: Слово за супа и за випа, като се посочва, че „и двамата имат един обичай“. По-нататък съдържанието е много близко до представеното тук.

1. В български превод етимологическото обяснение за името на випа е безсмислено. Обяснението е свързано с гръцкото название ὁ γύψ и в текста звучи така: διὰ τοῦτο γὺψ ὀνομάζεται, ὅτι ἀπὸ γῆς εἰς ὕψος μεταποιεῖτα.

7. Слово за кълвача. Познатата от александрийската редакция на Физиолога (по-горе № 4) история за пеликана, който съживява чедата си със собствената си кръв, тук е приписана на кълвача, и е прибавена към разказа за самия кълвач. В едни преписи тя е в началото, а в други, съхранили различен превод, в края на словото. Някои изследователи смятат, че обединяването на двете слова в едно, под общо заглавие, се дължи на объркване и смесване на гръцките думи за кълвач „ὁ πέλεκας“ и за пеликан „ὁ πελεκάνος“ (Вж. Г е ч е в, Ст. с. 90; С в а н е, Г. Славянский Физиолог (византийская редакция), с. 85). Все пак трябва да се има предвид, че във всички издадени досега гръцки преписи на тази редакция кълвачът се нарича по друг начин: ὁ δενδροκόλαψ.

1. Лк. 24:7.

2. Мр. 15:25; Йоан 19:34.

8. Слово за папуняка.

1. Изход 20:12; Левит 19:32.

2. Притчи 23:22; Ефес. 6:1—2.

9. Слово за щъркела. Грц. ὁ πελαργός „щъркел“.

1. Лк. 12:33—34.

10. Слово за яребицата. В друга преработка на текста, също запазена в среднобългарски преписи, се разказва, че рожбите на яребицата, отгледани от откраднатите яйца, след като пораснат, отиват при истинските си родители.

1. Етимологическото обяснение за названието на яребицата няма смисъл на новобългарски език.

13. Слово за вълка, как живее.

1. Мат. 7:8.

15. Слово за хинея. Названието е свързано с грц. ὁ ἐχῖνος „таралеж“. Някои изследователи го превеждат като „морски таралеж“.

16. Слово за змията.

1. 1 Кор. 13:3.

17. Слово за вола.

1. Грц. ὁ βοῦς ; βούλομαι „желая". В славянски превод етимологията губи смисъла си.

2. Битие 3:19.

19. Слово за пауна.

1. В стбълг. текст срамлѣющіе се красотѣ своен — погрешно от грц. ὁρᾷ ἑαυτὴν τερπομένην. Грц. τέρπομαι „наслаждавам се" е възприето като (ε)ντρέπομαι „срамувам се".

2. Лк. 12:33—34.

20. Слово за грипсоса. Грц. ὁ γρύψ „грифон" — митично животно с тяло на крилат лъв и глава на орел. В гръцката митология Океанът е най-голямата река на света, която обгражда земята и морето, дава приют на небесните светила и начало на всички води.

1. Пс. 36:10; Ис. 60:1.

21. Слово за аспидата. Грц. ἡ ἀσπίς, род. падеж ασπίδος „отровна змия". Тук обаче става дума за баснословно животно, което има огнен дъх (змей?).

1. В старобългарския текст е употребена думата исполинь, тук в смисъл на „езичник, нехристиянин", който се занимава с магия. Вж. И л и е в, Ат. Българските предания за исполини, наречени елини, жидове и латини. — Сб.НУ, 3, 1890, 184—205.

2. Битие 3:10.

22. Слово за лисицата, [как живее с хитрост].

1. Мат. 10:16 гласи: „. . . бъдете мъдри като змии и чисти като гълъби." Неясно остава дали това е някаква перифраза на библейския цитат или се дължи на грешка.

23. Слово за лястовицата.

1. вѣрь — название на народност, която се свързва с аварите (обри). В руския летопис от началото на XII в. „Повесть временных лет" се казва: „Быша бо обърѣ тѣломъ велицн и умомъ горди, и Богъ потребн я, помроша вси, и не остася ни единъ обърнинъ. И есть притъча в Русн и до сего дне: погибоша яко обрѣ; ни же нѣсть племени ни наслѣдъка." В старобългарския превод на Физиолога обърът се споменава като синоним на варварин. Думата се среща в осем преписа, където, вероятно поради неразбиране, е изписана като одрь. Вж. и И л и е в, А. Цит. съч., с. 183.

2. Мат. 5:44.

25. Слово за пчелата.

1. Премъдрост Сир. 11:3.

27. Втората част на това слово, която може би има фолклорен произход, го отличава от поместеното по-горе „Слово за змията" (№ 16). И двете слова принадлежат към преработките на византийската редакция на Физиолога, което се вижда от близостта им.

1. Битие 1:27.

2. 1 Кор. 13:3.

29. Слово за лястовицата. Тук се помества друга преработка на „Слово за лястовицата“ (№ 23), която също се отнася към византийската редакция на Физиолога.

30. За горгоната. От грц. γοργός — „страхотен, ужасен“. В гръцката митология горгона се нарича Медуза, най-страшната и единствената смъртна от трите чудовища, дъщери на морския дракон Форкин и китоподобната Кетò. Обитавала заедно със сестрите си крайния Запад отвъд океана. Нейното страшно лице вкаменявало всеки, който я погледнел. Героят Персей отсякъл главата ѝ, докато спяла. Той се приближил до нея обърнат гърбом и наблюдавал образа ѝ, отразен върху щита си.

1. Става дума за Александър Македонски (336—323 пр. н. е.) — цар на древна Македония и велик пълководец на античността.

А. Стойкова

БИТ И ЕЖЕДНЕВИЕ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ БЪЛГАРИН ИЗ ПРИЛОЖНОТО ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ

МОЛИТВИ

АМУЛЕТИ ПРОТИВ НЕЖИТ

Амулетите против нежит върху оловни пластини са открити и публикувани през последните години от К. Попконстантинов: Попконстантинов, К. Новооткрити надписи от X в. в североизточна България. — Славянска палеография и дипломатика. С., 1980; Константинова, В., К. Попконстантинов. Апокрифна молитва от X в. върху оловна пластина. — Die slavische Sprache, 13, 1987, 45—54; Дончева, Л., К. Попконстантинов. Апокрифна молитва от X—XI в. върху оловен амулет от с. Одърци, Толбухинско. — В: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Д. Ангелов. С., 1988.

Текстовете представляват най-старите запазени славянски варианти на заклинанията, които значително предхождат преписите, срещани в книжовни паметници от XVII—XIX в. Те са свидетелство за широкото разпространение на неканоничните текстове с молитвено предназначение. Някои податки в съдържанието дават основание да са предположи източният произход на „молитвите“ против нежит. Съществува хипотезата, че преводът и проникването на текстовете против нежит на славянска почва е станало на два етапа — отначало по устно-фолклорен път в най-ранния период на възприемане на християнството, а после — чрез книжовните паметници в епохата XIV—XV в. Това би могло да обясни сравнително късната им поява в старобългарските евхологии. Не е случайно наличието на аналогични заклинания във фолклора.

Написването им върху скъпоструващ материал като оловото (практика, напълно идентична с фолклорните апотропейно-магични средства) доказва високата стойност, която им е придавал средновековния човек. Поместените тук текстове са изключително интересни като най-стари автентични образци на българския книжовен език, без намеса на по-късни преписвачи и редактори. Те се отличават с класическата за този род творби повествователна структура, която измества естествената за каноничните молитви апелативна форма. Диалогът — отпращане на болестта в извънкултурното пространство — отразява фолклорното схващане за формите на съществуване и манипулиране на злото.

1. Първата от молитвите против нежит е намерена върху оловна пластина в близост до средновековния град Дръстър (Силистра) — където върху остров е построена българска крепост, известна като „крепост на о-в Пъкуйул луй Соаре"; това вероятно е и дворецът на хан Омуртаг, известен от прабългарски надпис. Оловната пластина е с ширина 3,5 см, дължина 7,5 см, сгъната на три по дължината си. На лицевата страна са разположени 8 реда, а на обратната — 4 реда. Буквите са дребни (2—3 мм), повредени на места в горната част на пластината. Била е използувана за амулет, носен на глава или на гърдите за запазване от болест. По своите палеографски особености оловната пластина показва прилика с писмото на Енинския апостол, както и с графиката на Битолския надпис на Иван Владислав 1015—1016, дават основание за предположението, че тя е от втората половина на X или най-късно от началото на XI в. В текста се наблюдава употребата само на голям ер, което също го свързва с едноерови паметници от тази епоха.

2. Втората пластина е открита в жилище от X—XI в. в крепостта при с. Одърци, Добричко. Амулетът е с размери 57/45 мм, с овална в долния си край форма и шарнир за окачване на връв за носене на врата. Надписът е разположен в 28 реда, по 14 от двете страни. Всеки ред съдържа по 15—17 букви с височина 1—2 мм. Писмото се отличава с опитност и сигурност, издава обиграната ръка на твърде грамотен преписвач, който вероятно с еднаква сигурност е владеел лапидарното и книжовното писмо. Палеографските особености на надписа са в тясна връзка с епиграфските паметници от края на X — началото на XI в. — датировка, която се потвърждава от археологическата среда, в която е открит.

К. Попконстантинов

ИЗ СИНАЙСКИЯ ЕВХОЛОГИЙ

Лечебните молитви, както и молитвите срещу различни селскостопански вредители имат архаичен произход. Функционално и генетично те са свързани със стари фолклорни обреди с магично предпазно предназначение и това често се отразява и на структурно равнище. Българските земи са известни с богатството на минерални извори, около които се зараждат

целителски култове от дълбока древност. В бележките към следващите молитвени текстове хипотетичните връзки между тях и предхождащите ги по време автохтонни заклинания няма да бъдат обект на анализ.

Класическата композиция на каноничния молитвен текст включва няколко задължителни компонента:

— обръщение към Бога, придружено с характеризиращи го атрибутивни разширения

— библейско-митологична „отпратка" — аналог на измолваното божествено действие, целящ да послужи като „прецедент" за молитвата

— излагане на конкретното искане

— обещание за съответстващата благодарност от човека, чиято молба ще бъде удволетворена

— заключителни доксологични формули; до голяма степен те са трафаретни и често не се доизписват.

Изключителната устойчивост на молитвената схема, както и относително малкият обем на молитвените текстове, обуславя сравнително слабата им изменчивост в диахронен аспект. Присъствието им в богослужебната традиция допълнително ги натоварва с авторитетност (често им се приписва авторство на значителни светци или църковни отци). Затова текстовете на отделните молитви са еднотипни и най-често подлежат на прегрупиране, префункционализиране или на забрава, но не и на структурни промени. Впрочем съответствието на текста с описаната канонична евхемна структура не е единствената гаранция за успешното и широкото му битуване и възприемане от книжовници, преписвачи и вяращи. Често функцията на дадена творба може да се окаже определяща за рецепцията ѝ. Доказателство за това са значително количество заклинания с молитвено предназначение, които имат трайно присъствие в славянската богослужебна книжнина, а някои от тях са възприети дори в сегашния каноничен състав на евхология. Поради това, че молитвите представляват пряко общуване на човека с Бога и се произнасят при конкретни ситуации от действителността (болести, селскостопанска дейност, природни явления и др.), ги причисляваме към приложното естествознание.

Славянският корпус от лечебни молитви, разпространен през българското средновековие, е преведен от гръцки непосредствено след християнизацията. Най-значителен книжовен паметник от старобългарската епоха, съдържащ внушителен цикъл от „молитви за всяка потреба" е Синайският евхологий. Включените в него лечебни молитви са свидетелство за един ранен етап на византийската (респективно — славянската) евхография. Първоначално съществуващите текстове, макар и изключително формално устойчиви, претърпяват съществени изменения по отношение на функцията и циклизирането си. Някои от тях по-късно са включени в каноничния състав на обширното тайнство елеосвещение, други самостоятелни текстове се разрастват в цели чинопоследования с полуканоничен характер (напр. заклинанията на св. мъченик Трифон срещу болести и вредители по градините и нивите). Трети напълно изчезват от славянската ръкописна традиция (голяма част от молитвите за лекуване на болести по отделни

части на тялото), а четвърти надживяват вековете и непроменени достигат до днешния български требник, където продължават да се употребяват в първоначалното си предназначение (заклинанията на св. Василий и на св. Йоан Златоуст против демони).

Въпреки сериозният интерес, проявен от медиевистиката към Синайския евхологий, въпреки съществуването на сериозни научни издания и изследвания на паметника, основна част от включените в него молитви не е превеждана до сега на съвременен български език. Целта на настоящото издание е да направи достояние на широка културна аудитория тези текстове, играли значителна роля в ежедневието на средновековния българин.

Изд.: Geitler, I. Euchologium glagolski spomenik manastira Sinai brda. U Zagrebu, 1882; Frček, J. Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec les sources grecques et traduction francaise. Patrologia orientalis. XXIV, 5, Paris, 1933; XXV, 3, Paris, 1939; Nachtigal, R. Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. I del. Fotografski posnetek. Ljubljana, 1941; II del. Tekst s komentarjem. Ljubljana, 1942; Tarnanidis J. The slavonic manuscripts discovered in 1975 at st. Catherine's monastery on mount Sinai. Thessaloniki, 1988, p. 65—87.

Лит.: Алмазов, А. И. К истории молитв на разные случаи. — Летопись Ист.-филолог. общества при Импер. Новоросс. университете, VI, виз. отделение, 3, Одесса, 1896; Врачевальные молитвы. — Летопись Ист.-филолог. общества при Импер. Новоросс. университете, VIII, виз.-слав. отделение, 5, Одесса, 1900; Яцимирский, А. И. К истории ложных молитв в южнославянской письменности. — ИОРЯС, VIII, 1913, 3—4.

Преводът на новобългарски език е направен от Мария Шнитер по изданието на Р. Нахтигал, т. II.

Молитва при садене на лозе

Молитвата представлява типичен текст, предназначен да освети началото и да осигури благополучното протичане на определен вид човешка дейност. Както във фолклора, така и изобщо в средновековното обществено съзнание началото е било натоварено с определящ парадигматичен смисъл. Затова молитви, свързани с началото на разнообразни трудови и всякакви ежедневни занимания, се срещат непрекъснато в славянската евхологична традиция.

„Молитва при садене на лозе" има класическа евхемна структура. Текстът ѝ се среща често в по-късни богослужебни паметници. Предлаганият тук превод е според най-стария славянски вариант, който се намира в Синайския евхологий на л. 13б—14а; (Нахтигал, с. 30—31).

1. Йоан 15:1—5.
2. Неясен текст.

Молитва над всяко стадо

Молитвата се среща сравнително рядко. След ранния старобългарски превод традицията на битуването ѝ е нарушена, а по-късно текстът се контаминира с молитва на св. Модест, който се почита като закрилник на стадата.

Предлаганият превод е по варианта в Синайския евхологий на л. 15а; (Нахтигал, с. 33).

1. Йоан 1:29
2. Яков — старозаветен герой, син на Исаак и Ребека, предопределен от Бога за родоначалник на израилския народ (Битие 30:31—43)
3. Исав — първородният син на Исаак и брат на Яков; (Битие 27: 41)
4. Лаван — брат на Ребека и вуйчо на Яков; (Битие 31:20—33)

Молитва за болести в устата или в ушите

Текстът се среща в единствен препис в Синайския евхологий. Вероятно по-късно е изместен от други врачебни молитви с общо предназначение. Преводът е направен по изданието на Нахтигал, с. 64—65.

1. Мр. 7:31—37.

Молитва за главоболие

Текстът е преведен от гръцки и анализиран от Алмазов (Врачевальные молитвы. . ., с. 410). Няма устойчива славянска традиция, заменя се от други общоврачебни молитви. Преводът е направен по изданието на Нахтигал, с. 65—66.

1. Йоан 19:30
2. Кол. 1:18

Молитва при всяка болест пробождаща и бодяща

Предлаганият превод е направен по единствения славянски препис на молитвата, който се намира в Синайския евхологий на л. 28б—29а; (Нахтигал, с. 66—67)

1. Йоан 19:34

Молитва за спиране на кръвотечение от рана

Среща се сравнително често в различни варианти, някои от които са далеч от каноничната евхемна организация на текста и по-скоро представляват амулети-заклинания. Поместеният тук текст е напълно каноничен по форма, въпреки разпространеното мнение за неговата „апокрифност“ (Яцимирски, с. 16 и сл.), явно породено като резултат от изключване-

то на молитвата от състава на печатния Требник. Някои по-късни преписи се намират в следните ръкописи: НБКМ № 605 — Служебник от XIV в., срб. ред. пергамент; НМРМ № 35 (1/42), Требник от 1480 г., бълг. ред; ЦИАИ № 194 — Требник от XV в., срб. ред.; Хилендар № 378 — Требник от XV в., срб. ред.; ЦИАИ № 282 — Требник от XVI в., срб. ред.; Хилендар № 171 — Требник от 1580 г., срб. ред.; НБКМ № 622 — Требник от XVII в., срб. ред.

Преводът тук е направен по варианта от Синайския евхологий, л. 29а-б; (Нахтигал, с. 67—68).

1. Лк. 10:30, Йоан 19:34

Молитва за болен който пие много вода

Предлаганият превод е по единствения славянски препис на молитвата, който се намира в Синайския евхологий на л. 29б—30а; (Нахтигал, с. 68—69); Алмазов, с. 431-432.

1. Йоан 19:34

Молитва против разкъсани рани по ръцете

След XI в. текстът се среща в единични случаи и то извън южнославянската евхологична традиция. Преводът е направен по най-стария славянски препис от Синайския евхологий, л. 30б—31а; (Нахтигал, с. 71—72).

1. В текста — ръвотва; вероятно става дума за артрит.
2. Мат. 27:35.

Молитва за страдащ от воднянка

Според Алмазов тази молитва няма южнославянски паралели и е била заменяна функционално от заклинанията „Против задържане на вода (запор)". Преводът е направен по единствения препис в Синайския евхологий, л. 31а-б (Нахтигал, с. 72—73).

1. Лк. 14:1—4
2. Лк. 14:5

Молитва над глух

Единственият препис на тази молитва в южнославянската евхологична традиция се среща в Синайския евхологий, л. 31б—32а; (Нахтигал, с.73—74). Прави впечатление интересното указание за ритуалните жестове на свещеника, служещи като имитативен парелел към съответния евангелски врачебен прецедент.

1. Мр. 7:32—35.

Молитва над болен от очи

Молитвата се среща само в глаголическия Синайски евхологий от XI в. на л. 32а-б; (Нахтигал, с. 74—75), откъдето правим превода.

Молитва за роден сляп и за ослепял

Единственият препис на молитвата е в Синайския евхологий, л. 32б —33б; (Нахтигал, с. 75—76). Преводът е по това издание.

1. Йоан 9:1—5
2. Йоан 9:6—7
3. Деяния 9:7—9
4. Йоан 8:12

Молитва над ослепял

Преводът е направен по единствения славянски препис на молитвата, който се намира в Синайския евхологий, л. 33б—34а; (Нахтигал, с. 77 —78). Особен интерес представляват ритуалните указания, напомнящи класическата имитативна магия.

1. Мат. 9:27—30

Молитва над ослепял от светкавица или когато се повлекат очи

Единственият вариант на текста се среща в глаголическия Синайски евхологий, л. 34а-б. Преводът е направен по изданието на Нахтигал, с. 78—79.

1. Деяния 9:3
2. Деяния 9:1—2
3. Деяния 9:4—9
4. Деяния 9:17—18

Молитва против всички болести на краката

Молитвата се среща в единствен препис в Синайския евхологий, л. 35б—36а. Преводът е направен по изданието на Нахтигал, с. 81—82.

1. Деяния 3:1—7

Молитва против подагра

Оригиналното заглавие на тази молитва (ѿ дьнѣ) е предизвиквало разногласия сред изследователите по отношение на тълкуването на същността на тази болест. Според Алмазов (с. 487 и сл.) съществуват ред заклинания, в които „дьнѣ“ е болест от женски пол. Тук приемаме схващането на Нахтигал, че става дума за подагра (Нахтигал, с. 83).

Преводът е направен по най-ранния славянски препис на Синайски евхологий, л. 36б.

Молитва над всеки болен, донесен в църква

Молитвата се среща само в Синайския евхологий на л. 38б—39а; (Нахтигал, с. 90—92); оттам е направен и преводът.

1. Мат. 27:59
   Мр. 15:45—46
   Лк. 23:50—53
   Йоан 19:38—42

Молитва над донесен на носило

Преводът е направен по единствения познат славянски препис на молитвата, намиращ се в Синайския евхологий, л. 39а—б; (Нахтигал, с. 92—93).

1. Мр. 14:62; Мат. 26:64; Лк. 22:69; Деяния 7:55—56
2. Лк. 1:79

Молитва над гърбав човек

Поместеният тук превод е направен по единствения познат славянски препис на молитвата, поместен в Синайския евхологий, л. 40а-б; (Нахтигал, с. 93—94).

1. Лк. 13:10—13

Молитва над сухорък човек

Молитвата е запазена само в препис в Синайския молитвослов, л. 40б. Преводът е по изданието на Нахтигал, с. 94—95.

1. Мат. 12:10—13
   Мр. 3:1—5
   Лк. 6:6—10

Молитва над боледуващи от различни недъзи (болести)

Преводът е по единствения препис на молитвата в Синайски евхологий, л. 40б—41б; (Нахтигал, с. 95—97).

Молитва против всяка болест, която ходи по човека

Преводът е направен по единствения препис на молитвата в Синайския евхологий, л. 42а—б; (Нахтигал, с. 99—100).

Молитва над болен, който пие квас

Според Алмазов (с. 431—432) тази молитва, преведена от гръцки, няма паралели в славянската евхологична традиция. Предлагаме превод, направен по текста в Синайския евхологий, л. 42б—43а; (Нахтигал, —101).

1. Мат. 27:48
   Мр. 15:36
   Йоан 19:29

Молитва над всеки онемял и над гъгнив болен, и над лопотив дух

Молитвата се среща в единствен препис в Синайския евхологий, л. 43а. Според Алмазов (с. 483) тя няма славянски паралели. Преводът е направен по изданието на Нахтигал, с. 101.

1. Лопотив — вж. Ожегов, О. И. Словарь русского языка, с. 321: лопотать, -очу, -очешь — несов. (прост.). Говорить быстро, неясно. (Что ты там лопочешь?)

2. Мат. 37:35
   Мр. 15:24
   Лк. 23:33
   Йоан 19:23

М. Шнитер

ДРУГИ МОЛИТВИ ПРОТИВ БОЛЕСТИ

МОЛИТВИ ПРОТИВ НЕЖИТ

Нежитът — болест на венците и на зъбите, в някои случаи схващана като мигрена — в далечното минало е била голяма напаст, защото съществуват множество най-различни апокрифни молитви срещу нежит. Пет от тях са публикувани в превод на съвременен български език от Д. Петканова (Апокрифи, 303—304). Поместените тук творби не са превеждани досега.

1. Публикувана е от Б. Цонев (Опис 2, с. 133) по требник от XVII в., № 622.

2. Публикувана е от Б. Цонев (Опис 2, с. 133).

3. Публикувана е от Б. Цонев (Опис 2, с. 134).

Преводът на трите молитви е направен от Д. Петканова.

ПОСЛЕДОВАНИЕ НА СВЕТИЯ СВЕЩЕНОМЪЧЕНИК АНТИПА ПРОТИВ ЗЪБОБОЛ

Последованието се среща сравнително често в късни преписи. Познато е в две редакции. В български ръкописи е разпространена по-обширната втора редакция, оформена като обръщение към лечителя. Св. Анти-

па Пергамски, чиято памет се чествува на 11 април, е широко почитан като лечител на зъбни болести. По-вероятно е, че това няма връзка с житийния разказ за него, според който той е един от раннохристиянските мъченици, изпечени живи в прословутия меден бик на имп. Домициан (81—96). По-скоро натоварването му с лечителски функции е резултат на поверието за неговата чудодейна челюст, към която е бил разпространен култ. Превод — М. Шнитер.

МОЛИТВА СРЕЩУ ЗЪБОБОЛ

Публикувана е от В. Качановски (Apokrifne molitve, gatanja i priče. — Starine, 13, 1881, p. 156) по южнославянски ръкопис от XVI в. от манастира „Савина", Черна гора. Друга редакция е публикувана от Ст. Новакович (Примери књижевности и језика старога српско-словенскога. Београд, 1904[3], с. 604). Превод — Д. Петканова.

МОЛИТВА КОГА ЖЕНА НЕ МОЖЕ ДА РОДИ

Публикувана е от Б. Цонев (Опис 2, с. 136) по требник от XVII в. № 622. Превод — Д. Петканова.

МОЛИТВА СРЕЩУ БОДЕЖ

Публикувана е от В. Качановски (Apokrifne molitve, gatanja i priče. — Starine, 13, 1881, p. 156) по ръкопис от XVI в. от манастира „Савина", Черна гора. Друга молитва срещу бодеж вж. в Апокрифи, 306—307, преведена от требник № 622 НБКМ — София. Превод — Д. Петканова.

МОЛИТВА КОГАТО БОЛЕН НЕ МОЖЕ ДА СПИ

Публикувана е от Б. Цонев (Опис 2, с. 137) по ръкопис от XVII в. № 622. Превод — Д. Петканова.

МОЛИТВА НА СВЕТИТЕ СЕДЕМ ОТРОКА ЗА НЕМОЩ И БЕЗСЪНИЕ

Молитвата се среща в ръкописни требници през цялото средновековие и има изключително устойчива традиция. Включена е в каноничния състав на гръцкия, руския и съвременния български Требник (вж. Требник. С., 1981, с. 442—443). Разпространена е в различни варианти, някои от които, според Алмазов (с. 442) имат „явен апокрифен произход". У нас се среща в десетина ръкописа от XVI—XIX в., но вероятно е преведена значително по-рано.

Предлаганият тук превод е направен от Мария Шнитер по ръкописен требник № 438 от ЦИАИ (XVIII в., едноюсов и едноеров, л. 121б—123б.)

1. Става дума за апокрифното тълкуване на обещанието на Бога към Авимелех (Йер. 39:16—18), че ще го спаси при погиването на Ер-

салим. Според апокрифа „Слово за пророк Йеремия и за поробването на Ерусалим“ (вж. Апокрифи, с. 78—80) Авимелех бил приспан за 86 години и така не видял края на Ерусалим.

2. Седемте отроци от Ефес — паметта им се чествува на 4 август.

3. Император Цезар Гай Месий Квинт Траян Деций Август (200—251 г.), властвал през 249—251 г., известен с преследванията на християните, убит в сражение с готите при Агрипус.

МОЛИТВА НА ДЕВЕТТЕ МЪЧЕНИКА ПРОТИВ ТРЕСКА

Молитвата на деветте мъченика от Кизик против треска най-често замества в руската и в южнославянската евхологична традиция по-старите Сисиниеви молитви, както и срещаните в Синайския евхологий. (Алмазов, с. 428—429).

Честуването на мъчениците, рано включени в месецослова под дата 29. 04., укрепва вярата в целителната им сила. В славянските преписи имената на мъчениците често са подложени на трансформации, изпускания и своеволни попълвания заради непонятния им чуждоезичен характер. Това нарушава единството на текстологичната традиция и явно предизвиква съмнения относно каноничността на текста, който е изключен от печатните евхологии. Молитвата се среща у нас сравнително често в преписи от XVII—XIX в., предимно в църковнославянски езиков вариант, което насочва към възможно влияние на руската евхологична традиция.

Предлаганият превод е направен от Мария Шнитер по ръкопис № 438 от ЦИАИ — Требник от XVIII в., едноюсов и едноеров, л. 130б—131а.

МОЛИТВА ПРОТИВ УРОКИ

Молитвата има архаичен произход и устойчива традиция в южнославянската евхография. У нас се среща често в преписи от XVIII—XIX в., църковнославянска редакция. Някои текстове са явно неканонични, макар и евхемно организирани. В съвременния Требник (Т р е б н и к. С., 1981, с. 446—447) е поместен текст, който няма за първоизточник известните старобългарски варианти. Тук предлагаме превод, направен от Мария Шнитер, по препис, намиращ се в Требник № 173 от 1807 г., църковнославянска редакция, л. 33а—35а, който се пази в Хилендарската ръкописна сбирка.

1. Дан. 2:12—50
2. Пс. 55:12
3. Пс. 22:4

МОЛИТВИ, Т. Е. ЗАКЛИНАНИЯ НА ВЕЛИКИЯ ВАСИЛИЙ ЗА СТРАДАЩИ ОТ ДЕМОНИ И ЗА ВСЯКА НЕМОЩ

Молитвеният цикъл е преведен от гръцки още в ранната старобългарска епоха и се среща за първи път в Синайския евхологий, л. 51а—57а,

под заглавие „Молитва над бесен". В ранните преписи (срв. ръкопис № 194 от ЦИАИ — Требник от XV в.; № 35 (1/42) от НМРМ — Требник от XV в. и др.) се разпространява кратка редакция на чинопоследованието. По-късно (в многобройните преписи от XVIII—XIX в.) се установява каноничният вариант на текста, който присъства и в съвременния български Требник (С., 1981, с. 430—441). Прави впечатление процесът на разширяване и усложняване на текста, допълнителното разделяне и циклизиране на молитвите, както и категоричното им свързване с псевдоепиграфното авторство (и авторитета) на Василий Велики и Йоан Златоуст. Според Алмазов (с. 449 и сл.) основните общи черти на цикъла са заклинателният характер, пространността и високият авторитет на текстовете.

По форма някои от разглежданите молитви съществено се различават от каноничната представа за структуриране на евхемен текст. Обръщението към дявола, което чрез паралелните синтактични конструкции определя организиращия принцип на втората Василиева и четвъртата Златоустова молитви, е значително отклонение от обичайните норми на построяване на подобни текстове и директно ги свързва с архаичните модели на фолклорните заклинания с аналогични функции. В тях богът не е обект на умоляване, а субект на запрещението или дори само посредник, в чието име се прогонва дявола.

Формалното отклонение от канона води и до снижаване на „прага на каноничността" на съдържателно равнище. В текста се проявяват типично фолклорни образи и изобразителни принципи. В същото време заклинанията са богато наситени с библейска символика и това най-вероятно се е оказало решаващо при определянето на обществената оценка на текста като каноничен.

Тук поместваме превод на Мария Шнитер по текст от ръкопис № 39 (2/4) от НМРМ — Требник на Никифор Рилски от 1767—69 г. Избираме този по-късен вариант поради неговата пълнота и интересните му художествени особености.

1. Изход 33:20—23; Пс. 32:6; 1 Тим. 6:16 (сравни Откр. 12:7—9).

2. Разказът за бунта на ангелите и отхвърлянето им от рая начело със Сатаната е обект на пространни и интересни апокрифни коментарии (срв. „Слово за лъжливия Антихрист, безбожния Сатанаил, как го плени архангел Михаил, воевода на всички ангели" — Апокрифи, с. 41).

3. Йов 4:18
   Юда 1:6
4. Исус Навин 150:6
5. Вж. бел. 2
6. Битие 1:3, 6, 9, 11, 14, 20, 24
7. Битие 1:26—27
8. Битие 19:24
9. Изход 14:29
10. Изход 14:28
11. Лк. 1:28—38
12. Мр. 1:9

13. Мр. 1:10—11
14. Мат. 8:26—27
Мр. 4:39—41
15. Йоан 9:6—15
16. Мат. 12:22
17. Мр. 1:40—45
Лк. 5:12—13
18. Мат. 9:18—25; 27:52
19. Битие 1:25—27
20. Откр. 19:15; Лк. 13:28
21. Описанието на „антипространството", в което е отправен дявола, е типично за фолклорните заклинания и отразява представата за извънкултурен, „чужд", нечовешки свят.
22. Мр. 5:2—9
23. Битие 1:1
24. Откр. 1:8; 21:6; 22:13
25. Битие 1:26
26. Вж. бел. 6
27. Мат. 14:22—23
28. Мр. 4:39
29. Ефес. 1:20—21; Ис. 6:1—7
30. Херувимите и серафимите спадат към най-високата триада ангелски чинове. Изобразени са в Ис. 6:1—7. Има популярни апокрифни описания на небесното войнство (срв. „Книга за светите тайни Енохови" Апокрифи, с. 49).
31. Лк. 1:28—38
32. Лк. 8:22—25
33. Вж. Йоан 9:6—7
34. Мр. 5:22—23; 5:35—42
35. Лк. 7:11—15
36. Йоан 11:38—44
37. Мат. 26:67; Ис. 50:60
38. Йоан 19:34
39. Мат. 26:67
40. Мат. 27:46—50; Мр. 15:34
41. Мат. 27:51
42. Мат. 27:52
43. Мат. 28:4
44. Мат. 26:64
45. 1 Петр. 4:5; 2 Тим. 4:1
46. Мат. 25:41
47. По Ис. 64:1—3
48. Представата за банята като обиталище на нечистите духове най-вероятно има връзка с отношението към старите езически капища, извори и други центрове на целебни култове.

М. Шнитер

ДРУГИ МОЛИТВИ ПРОТИВ СТОПАНСКИ ВРЕДИТЕЛИ

МОЛИТВИ ПРОТИВ ГРЪГЛИЦА

Двете заклинания против гръглица (вредител по житните култури) имат ограничено разпространение в южнославянската ръкописна традиция, вероятно поради явно фолклорния им произход и безспорната им неканоничност. Поместеният превод е по ръкопис № 184 от ЦИАИ — Требник от XVI в., безюсов, едноеров, л. 288а. И двата текста са с неевхемна форма. Изградени са като наративни заклинания от фолклорен тип. Особено интересно е отпращането на вредителя в извънкултурното („обратно", „чуждо") пространство, характерно за заклинанията с аналогично предназначение.

МОЛИТВИ ПРОТИВ МИШКИ

Текстът демонстрира интересно съчетание между фолклорните магически обреди и каноничните ритуални действия. Изричното упоменаване на времето, когато тряба да се извърши изгонването на мишките и връзката между края на седмицата и началото на деня напомнят за съответните фолклорни практики. Самият текст също не е в съответствие с каноничната форма на молитвите и по-скоро може да се приеме за заклинание-запрещение. Споменаването на цар Соломон и връзката му с данъка от мишките има вероятно апокрифен източник. Преводът на първите две молитви е направен от Мария Шнитер по ръкопис № 17 от Синайския манастир (Сперанский, М. Н. Славянская письменность XI—XIV вв. на Синае и в Палестине. — ИОРЯС, 1927, 27) от XIV в., безюсов, едноеров, с интересни западнобългарски езикови особености.

Третата молитва е публикувана от В. Качановски (Apokrifne molitve, gatanija i priče. — Starine, 13, 1881, p. 160) по ръкопис от XVI в. от манастира „Савина", Черна гора. Превод — Д. Петканова.

МОЛИТВА СРЕЩУ ВЪЛК

Публикувана е от В. Качановски (пос. съч., с. 159) по ръкопис от XVI в. от манастира „Савина", Черна гора. Превод — Д. Петканова.

МОЛИТВА СРЕЩУ ВЪЛК И ЗЪЛ ЧОВЕК

Публикувана е от Б. Цонев (Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. С., 1920, с. 49) по служебник № 79/150/ от XV в. Превод — Д. Петканова.

МОЛИТВА СРЕЩУ ЗВЯР И КРАДЕЦ

Намира се в ръкопис № 273 от XVII в., л. 73а—73б. Не е известна до сега. Превод — Д. Петканова.

1. В текста: гребеньцн — в диалектите така се нарича ръчния дарак, който има железни зъбци, а също — бърдото на стана, което също е със зъбци.

МОЛИТВА СРЕЩУ ЛОШ ДЪЖД

Публикувана от В. Качановски (пос. съч., с. 157) по ръкопис от XVI в. от манастира „Савина", Черна гора. Друга молитва против вреден дъжд според преписа в ръкопис № 308/80/ НБКМ — София е публикувана с паралелен превод в Ангелов, Б., М. Генов. Стара българска литература в примери, преводи и библиография. С., 1922, 364—366. Превод — Д. Петканова.

МОЛИТВА НА СВЕТИЯ ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ТРИФОН, АКО СЕ СЛУЧАТ ВРЕДИТЕЛИ В НИВИТЕ, ЛОЗЯТА ИЛИ ГРАДИНИТЕ

Заклинанията на свещеномъченик Трифон са преведени в най-стария им вариант още в Синайския евхологий, л. 59а-б. В по-късното си развитие на славянска почва той се разраства в цял цикъл от молитви, които се срещат изключително често в ръкописите до XIX в. Една от молитвите е приета за канонична и е включена в съвременния Требник (С., 1981, с. 500—501). Тук поместваме неканоничното заклинание по преписа в ръкопис № 35 (1/42) от 1480 г. — НМРМ, л. 150а—152а, бълг. ред. Превод — М. Шнитер.

Текстът е с повествователно-заклинателен характер и неканоничността му се реализира чрез голямо многообразие при изброяването на имената на вредителите, част от които (очевидно с гръцки произход) явно са били възприемани директно — без да се превеждат — и са функционирали с езотерично-мистичното си звучене като част от запретителния обред. Схващането за великомъченик Трифон (1.02.) като покровител на лозя, ниви и градини, има фолклорен произход. Отпращането на вредителите в извънкултурното „антипространство" има паралели в традиционните фолклорно-магични текстове със същото предназначение.

1. 1 Петр. 4:5
2. 2 Тим. 4:1

М. Шнитер

СРЕДНОВЕКОВНО ЛЕЧИТЕЛСТВО

ЦЯРОВЕТЕ НА СВЕТИ КОЗМА

Текстът е на глаголица. Намира се в старобългарски псалтир от X—XI в., който се пази в библиотеката на манастира „Св. Екатерина" на Синайския полуостров. Тези рецепти са най-старият медицински памет-

ник, писан на славянски език. Те са важен източник, съдържащ ценни сведения за българското народно лечение през Средновековието. Навярно са съставени от монаси въз основа на проверени от практиката знания за целебните свойства на българската флора и фауна. Не се чувствува влияние от страна на византийските лекарственици, където при изготвянето на цяровете не се предпочитат билки, а екзотични и средиземноморски растителни съставки.

Изд.: Tarnanidis, J. The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki, 1988, p. 99.

Лит.: Велчева, Б. Новооткрити ръкописи в Синайския манастир „Св. Екатерина". — Старобългаристика, 1988, 3, 126—129; Новооткрит лекарственик, написан с глаголица. — Старобългарска литература, 25—26, 1991, 95—97.

Обрин — билка

Дрожди — винен камък

Брътци — голям живовлек, жилавец, Plantago major

Жлъчка — билка

Чремош — див лук

Оман — чернокос, Inula helenicum

Текстът не е превеждан на съвременен български език. Поместваме тук превода на Ив. Добрев.

Ив. Добрев

МЕДИЦИНСКО ИЗКУСТВО ЗА ВСЯКАКЪВ СЛУЧАЙ

Оригиналното заглавие на сборника от рецепти е „Ѩтрософиꙗ w всѧкомъ вещи". Българският оригинал не е оцелял. Запазен е обаче сръбски препис от XV в., който се пази в Хилендарския манастир. Текстът е преведен от гръцки. Част от лекарствата включват растителни съставки, които българската природа не предлага. По всичко изглежда, че преводачът е живял през XIV в. и е познавал добре византийската лечебна практика и средновековния балкански градски бит.

Изд.: Катић, Р. Медицина код срба у средњем веку. Српска академија наука. Посебна издања. Књ. CCCX. Отдељења медицинских наука. 12. Београд, 1958, с. 60—62.

Алое — растение с дебели листа, от което се извлича горчива и действуваща разслабително смола

Благун — средиземноморски дъб със сладки жълъди.

Шафран — растение с жълти листа.

Гален — прочут гръцки лекар (131—ок. 201) от Пергам, практикувал в родния си град и в Рим.

Джинджифил — ароматна южна подправка, която служи и за лекарство.

Мастикс — ароматна смола, която се получава от средиземноморско вечно зелено дърво.

Текстът не е превеждан на съвременен български език. Тук поместваме превода на Ив. Добрев.

Ив. Добрев

ЛЕКОВНИЦИ

До наши дни медицинските знания и практики са достигнали в няколко сборника, наричани лековници, в отделни рецепти и в уменията на народните лечители. Записвани и предавани устно, те отразяват на всеки етап нивото на развитие на човешките познания по хуманитарна и ветеринарна медицина и по хигиена на живота.

В настоящето издание се представят два от лековниците от периода на българското средновековие. Първият е от XVII в, а вторият е датиран от Е. Спространов към края на XVIII в., но както и първия, вероятно това е времето на преписването му, а периода на съставянето е значително по-ранен.

Изд.: Спространов, Е. Народни лековници. — СбНУ, кн. XXII—XXIII, дял III — природонаучен, 1906—1907, с. 7—10, 54—90.

Лит.: Кристанов, Ц. Развитие на естествознанието и медицината в нашите земи. С., 1966; Попов, М. История на медицината, С., 1980.

Представените народни лекарственици са съставяни и многократно допълвани и преписвани в дълъг период от хора с различна езикова култура. Записвани фонетично, ръкописно, рецептите не дават възможност за прецизно разчитане и уточняване на текста, на използваните наименования на растения, вещества, болести и процедури. Затруднение представляват и множеството арабско-турски и гръцки заемки и влияния, преобладаващите диалектни наименования, използването на едни и същи названия за различни растения, липсата на препинателни знаци, както и звуковата деформация.

Текстът на лекарствениците се представя в нормализиран вид, съгласно съществуващата правописна система. Запазени са всички езикови особености главно от лексикален характер, които имат диалектен (локален) характер. Изоставени са ярки диалектни фонетични или морфологични черти на текста.

Рецептите в двата лекарственика имат отделна номерация. Първият е представен изцяло, а вторият — подборно. Със знак (?) са отбелязани думи, които не се поддават на разчитане. Приложен е речник на думите и термините, които липсват в съвременния български език. Първият от двата лекарственика е най-старият, запазен в НБКМ „Св.св. Кирил и Методий", под № 332. Датиран е от Е. Спространов към началото на XVII в. Публикуван е в СбНУ („Народни лекарственици"). В „Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека", т. I, 1910, т. II, 1923, Беньо Цонев отбелязва този лекарственик под № 407. Вторият лекарственик в същата своя публикация Е. Спространов поставя под № 3, а в „Опис. ."

на Б. Цонев той носи № 798. Е. Спространов дава описание на лековника и го датира към края на XVII в. Публикуван е от него в СбНУ („Народни лекарственици“).

Адаптацията на текста, която поместваме тук, е на Ани Кирилова. Консултант по арабско-турските заемки — Стоянка Кендерова. Вж. и К а т и ћ, Р. Терминолошки речник српске средњовековне медицине. Београд, 1987.

алчия	гипс
анберия ракия	ароматна ракия, съдържаща амбра
аспра	парична единица—1/3 от парата
афион	маково семе, сок от мак, Opium
ашилбен	ароматна смола, ладан, бензое
бази керет	понякога, някои път
балгам, балгим	налепи, храчки
балучки	скилитки чесън
блюва, блува	повръща
були	болка
бърни	устни
васакия	всякаква
венедик юстубеч	венецианско оловно белило
ветар	болест, характерна с болки в ставите костите на крайниците
ветар на корема	остри невралгични болки
власи	косми, козина
гебе	бременна жена
гелинджик	болестта червен вятър, устрел
гуверджеле	селитра
гюл сую	розова вода
дарифилфил	пипер
дарчин	канела — благоуханна кора на тропическо дърво, употребявана като подправка
дерман	спокойствие физическа сила лекарство, лечебно средство
дефней	дафинов лист
дови се	неидент.
драм	мярка за тегло, която е равна на 1/312,5 от оката
дуня	дюла
енибахар	подправката бахар
желва	костенурка
живеница	болестта заушка
заив човек	слаб, немощен, безсилен, мършав
замбак	растението крем, крин, зюмбюл, арсланово око, Lilium candidum

запор	запек
изсевра	неидент.
илан балак	риба — змиорка
исиот, икиот	растението джинджифил, Radix zingiberis
каздиса	разгорещи се, пламна
калакан	син или зелен камък, една от съставките за мастило
карар	мяра, умерено, колкото трябва
кармас	вероятно раст. Pitolacca decandra
кастор	бобър, Castor fiber
квасеще	подмокряне, напикаване
кезап сую	силна ракия
	азотна киселина
керелемия	вероятно червена хума
кескин	силно, тежко
киреч	вар
кифурия	неидент.
клощенки	костилки
ковет	сила, мощ
козлец	растението змиярник — Arum italicum
копрец	копър
крамотартаро	винена киселина
купуза	лахна, зеле
ладен	тамян
лахана	зеле, кисело зеле
ливани	растението ливадник, диви кошнички
лулаки	растението люляк
	растението акация
лууса	родилка
маджун	лек във вид на каша
мази	шикалки
мазия	шишарки от кипарис
мангафа	болест по конете като хрема, сап
мараз	болест
маясил	болест хемороиди или Ecsema, Psoriasis
	нар. сугреб, греб
мерджан	корал
месечина	в случая менструация
мечка	вероятно растението млечка
миян коку	растението сладник
мор сафи	смирна, благовонен тамян
морач зелен	див зелен пелин — Artemisia vulgaris
моч	урина
мундарлък	нечистота
мурекеп	мастило

нежит	болест по венците и зъбите
нещер	непщер
нузла	абцес, болест
образ	лице, физиономия
огозугубу	волски изпражнения
одене	листа
ока	мярка за тегло, равна на 1,283 кг., равна на 400 драма
ол дурька хар	неидент.
офит	болест, при която кожата се напуква като лишеи
очования	месец октомври
папаруна	растението божур — Pawonia
пешин	първо
пишипиши Тодор	растението бленика — вид отровно растение с мътножълти цветове
пленица	плитка на коса
пловка	патица
посипалка	ръжен — желязна лопата с възвит край за разравяне на жарта в огнището
просеник	хляб от царевично брашно
пужел	охлюв
раки сапун	сапун, внос от Гърция или Турция, растението сапунче
раш	цвят на вид круша, зреещa през месец септември
сало	лой, мас
	тлъстина, натрупана около червата на животно или човек, мека тъкан около семето на тиква, пъпеш
сари сабур	растението алое
	втвърдена отвара от африканско растение
сачи кабрас	зелен камък
	червена боя, купурос
седеф оту	растението седефче — отровно, градинско, със светлозелени, почти сиви, перести листа и силна тежка миризма
селим	растението дивисил
се то	всичко
сичан оту	вероятно мишеморка
скрапа	скорпион—подобно на рак дребно животно с отровен бод на опашката
сожежи	изгори
стафилец	мъжец — заострения край на мекото небце в дъното на устната кухина
сулумен	арсеник

сурдисува	има стомашно разстройство облегчава
сурмек	стомашно разстройство
суруджа	болест по конете
темнан	тамян
тереметия	терпентин — безцветна, лесно запалима течност със силна миризма, добивана от дестилация на смола и сок от иглолистни дървета
тиряк	известен цяр според Н. Геров, вероятно чисто, прясно масло
тохуми	семена, зърна сперма
трагия	винен камък — твърда утайка по стените и дъното на винен съд
тузлубалгам	екзема, лишеи
туфекчийски лок	здрав маджун — водонепропускливо тесто
улога	осакатяване
усада	болки в кръста охлузване
филджан	чашка за кафе
фирфурия	зоол. женското на чапла
френк	болестта сифилис и изобщо венерическа болест
халис	истински, същински
хиндистан джевизи	кокосов орех
чапарок	нейдент.
чибан	цирей, гнойник, абцес
честа	в случая гъста
чирки	болезнени гнойни пъпки, цирей
шарлаган, шурган	растително масло от сусам
шафран	подобно на минзухар градинско цвете, чиито изсушени цветни листа се употребяват за фина подправка или за добиване на жълта боя
щир	едър бурен с груби месести листа, бива няколко вида
якия	мушама, наложена на болно място, пластир, визикатор

А. Кирилова

1. Лек за треска.

Текстът е от сборник № 800 от 1803 г., НБКМ — София. Ръкописът носи белезите на народната лечителска традиция, като има старинни черти. В почти всички лековници се срещат рецепти за треска. Тук поместваме един от най-любопитните варианти в превод на Аделина Ангушева.

2. Лек за черна жълтеница.

Текстът се намира в ръкопис № 800 от 1803 г., НБКМ — София. Превод — Аделина Ангушева.

3. Лек против лунна болест.

Текстът е от ръкопис № 801 от нач. на XIX в., НБКМ — София. Смята се, че сборникът съдържа особеностите на народните рецепти от най-архаичен период. Лек против психически болести се среща много рядко в други писмени паметници. Публикуван е от Б. Цонев, Опис, 3. Превод — Аделина Ангушева.

4. Лек против припадъци.

Текстът се намира в ръкопис № 801 от нач. на XIX в. НБКМ — София. Публикуван е от Б. Цонев, Опис, 3. Превод — Аделина Ангушева.

А. Ангушева

ЗОГРАФСКИ РЕЦЕПТИ

Рецептурните сборници от българските зографи от края на XVIII и XIX в. са известни под името „ерминии“ (от грц. ἑρμηνία — тълкуване, ръководство). Макар и запазени в по-късни преписи, те водят началото си още от средновековната епоха. Запазените частично крайно оскъдни сведения за някои химически процеси, свързани с получаване на материали за живописта, бояджийството, получаване на мастила, обработка на благородни метали и др., не дават представа в какъв вид са съществували средновековните рецептурни сборници и какво разпространение са имали в България. Но проучването на текстове, запазени в библиотеките на Западна Европа и Русия, както и в някои балкански страни — трактати и сборници на алхимици, трактати за живописта, лекарственици и фармацевтични ръкописи — и сравнението им с българските ерминии позволяват да се заключи, че в българските ръкописи се съдържа значителен брой зографски рецепти и описания, много по-стари от времето на написване на ръкописа. Явявайки се основно ядро в ерминиите, те са нишката на една многовековна традиция, съхранена почти до края на XIX в. Засега единствено в ерминиите и в лекарствениците откриваме описания на материали и химически процеси, свързани с много сведения за познанията и дейността на древните българи в тази област. В България няма открити ръкописи, подобни на западноевропейските алхимически трактати, които да включват описания на химически явления и процеси. Ръкописни източници от такъв вид изобщо липсват в славянската ръкописна традиция. Ето защо изследването на ерминиите, а също и на старите лекарственици придобиват

особено важно значение като източник за средновековното знание по химия, за получаване на различни материали чрез химически процеси.

Зографските ерминии от XVIII и XIX в. представляват сборници, състоящи се от два основни раздела — технико-технологичен и иконографски. В първия се намират описания за получаване на материали, използувани в живописта, за оцветяване на различни материи, за мастила за писане и рисуване, за боядисване, за употреба на пигменти и багрила, на разнообразни растителни масла, разтворителите им, смоли, балсами, лепила от растителен и животински произход, обработка на благородни метали — злато, сребро и др. В тези описания откриваме начини за тяхната обработка и приложението им както за живописта, така и за писане на книги и рисуване на миниатюри, за боядисване на различни тъкани и материи, за позлатяване и др. (Вж. Ш а р е н к о в, Ат. Технология и техника на възрожденската икона. С., 1983, канд. дисертация, машинопис; Технология и техника на възрожденската живопис. Възрожденската икона. С., 1990).

Един от най-често използуваните източници, от който са превеждали и преписвали българските зографи, е ерминията на атонския монах Дионисий от Фурна, която датира от началото на XVIII в. (между 1701 и 1745). За пръв път е публикувана през 1845 г. от френския археолог и иконограф М. Дидрон, а на гръцки език излиза през 1853 и 1885 г. На новобългарски език е преведена от руски език (XIX в.). Внимателното проучване на този ръкопис, чийто корени са във византийската традиция, в сравнение със старинните западноевропейски алхимически трактати, трактатите по технология и техника на живописта и др. показват, че в ерминиите на българските зографи от XVIII и XIX в. продължават да съществуват много старинни рецепти и описания. Значителна част от тях се откриват в средновековната ръкописна традиция. Нещо повече — част от термините и названията са продължение от антични и римски писмени източници. По такъв начин в българските ерминии са съхранени много стари сведения и описания, заедно с по-нови допълнения към тях. Терминологията на тези сборници е сложна и многопластова, тъй като в тях съжителстват названия от гръцки, латински, западноевропейски, старобългарски, руски, турски и арабски произход. (Вж. Ш а р е н к о в, Ат. Антични и средновековни трактати и ръководства по технология и техника на живописта. — Изкуство, 7, 1980; Старинни трактати по технология и техника на живописта. I. 1. С., 1988). От друга страна тази терминология често пъти претърпява различни промени под влияние на диалектите и говорните особености на преписвача.

Наред с преписваните и предавани по традиция описания, прибавяни са и нови (през XVIII и XIX в.) Представляват интерес и добавките, правени от по-късните зографи, отразяващи личния им опит. Тези добавки имат особено значение, защото са проява на индивидуално самочувствие и лични познания, с които старата традиция се обновява.

Зографските рецептурни сборници, чийто последни представители датират от втората половина и края на XIX в., са се формирали в продължение на много десетилетия и съдържат редица древни познания. Значи-

телна част от технологично-техническите описания в текстовете заемат рецептите за получаване и приложение на оцветяващи вещества — пигменти и багрила. Това е лесно обяснимо, като се има пред вид особеното значение на тази група от зографски материали, предназначени за живописта, но така също използувани за оцветяване на различни материали (тъкани, кожи, хартия, влакна и др.), рисуване на миниатюри в ръкописните книги, изпълнение на стенописи и оцветяване на различни архитектурни съоръжения и т. н. Много от рецептите следват старинни описания, в които методите за получаване на пигменти и багрила отвеждат към източници, датиращи преди новата ера. Такива например са описанията за получаване на оловна бяла и на медна зелена боя, получаване на изкуствен цинобър, обработка на гипс, екстрахиране на багрила от стари тъкани и от други материи от растителен и животински произход (корени, листа, плодове, от насекоми), получаване на черни пигменти чрез овъгляване на различни материи от типа на лозови клонки, кости, сажди и др. (описания, които се откриват в трудовете на Теофраст, Витрувий, Плиний, вж. Шаренков Ат. Старинни трактати по технология и техника на живописта. I. 1., С., 1988).

В част от рецептите зографите привеждат сведения и за свойствата им, както и за особеностите им при смесване с други материали (напр. смесването на различни пигменти, смесване с лепила, масла от растителен произход и др.), изменение на цвета под действието на слънцето и други фактори.

Наред с такива описания, значителен брой са и тези за получаване на лепила от кожи, от кости и от мехури на риби и такива от растителен произход („гуми"). Подробно са описани от зографите методите за изваряване на кожите, сгъстяване на разтворите, изсушаване на получената маса и последващото разтваряне във вода при използуване, характера на концентрацията и т. н.

Други рецепти се отнасят до използуването на растителни масла, тяхната обработка — избелване, пречистване, изваряване чрез добавяне на сикативно действуващи вещества (съединения на оловото) с цел тяхното ускорено изсъхване и употребата им за получаване на „блажни бои", за маслени емулсии, за лакови покрития, за приготвяне състави за позлата и т. н.

Отделна част от рецептите описват начини за пречистване на спирт („ракия"), за дестилацията му и приложението му при различни процеси (позлата, разтваря не на смоли, сваляне на стари лакове и др.). Паралелно се поместват описания на петролни продукти („нефт"), на етерични масла, екстрахирани от балсами и използувани като разтворители за приготвяне на покривни лакове за икони и други цели.

Интерес представляват също така сведенията за смоли и балсами, обработката им и начините за получаване на лакови покрития, разнообразни комбинации от тях, а също — състави, в които се смесват с растителни масла, багрилни вещества (за получаване на цветни лакове). Част от тези

описания са преписи от по-стари писмени източници и предават особеностите на старите лакови състави.

Друга значителна част в рецептурните сборници заемат методите на обработка на благородните метали — сребро и злато. Съществуват рецепти за приготовление на метални листчета за позлатяване („варак"), начини за тяхното полагане върху различни материи. В други описания откриваме начини за приготвяне на стрито на прах злато и сребро за рисуване с четка и писане на букви, както и смесване с различни свързватели — лепила, растителни „гуми". В тези сведения често пъти откриваме някои от традициите на алхимическите рецепти.

В ерминиите съществуват много описания на най-различни материали, прилагани като спомагателни вещества в разнообразни химически и технически процеси. Към тях се отнасят: живак, стипца, волска жлъчка, восък, сапун, пчелен мед, син и зелен камък, захар, винен камък, сяра, амоняк, нишадър, камфор, пепелна вода (луга), стрити шикалки от дъб, свинска мас, оцет и др. Част от тях се използуват при получаване на пигменти, друга — при приготвяне на мастила за писане, трети за позлатяване, за получаване на по-качествени лакове, за пластифициране на лепилни разтвори, за приготвяне на специални грундове за позлата и в различни технически процеси при рисуване и боядисване.

Цитираните тук описания са от ръкопис № 308 НБКМ — София, XV—XVI в. и от петнадесет български ръкописа — ерминии, писани през XIX в., които са посочени в бележките. Едни от тях отразяват някои от аспектите на древни описания, които имат повече от двехилядогодишна традиция, други са свързани със средновековната епоха и съдържат характерни за нея сведения, а трета част имат по-нов характер — т. е. отнасят се към XVII—XIX в. и названията към тях са от западноевропейски произход, но съществуват наред с тях и такива от гръцки, арабски и турски произход. За по-голяма яснота материалите (или някои процеси) са групирани според своите особености и вид, както и според начините за тяхното приготвяне и приложение.

Изд.: Естествознанието, 530—535; Василиев, Ас. Ерминии — технология и иконография. С., 1976; Шаренков Ат. Старинни трактати по технология и техника на живописта. I. 1. С., 1986.

Лит.: Василиев Ас. Пос. съч.; Шаренков Ат. Антични и средновековни трактати и ръководства по технология и техника на живописта. — Изкуство, 7, 1980; Старинни трактати по технология и техника на живописта. I. 1. С., 1986.

Превод на новобългарски език на най-старите известни рецепти за приготвяне на мастила прави Ив. Дуйчев (Естествознанието, 530—535). Тук поместваме преводи на Ат. Шаренков. За по-голяма автентичност на текстовете названията на материалите в преводите са запазени както звучат в оригинала, като са съпроводени от пояснения на автора (в кръгли скоби) и отделни добавки на изпуснати думи и изрази (в квадратни скоби). Всички източници са посочени в коментара, който включва и тълкуване на названията, процесите и особеностите в зографските рецепти.

1. Син или зелен камък, който влиза като една от съставките при приготвяне на мастило.

2. „Комид", „комиди" е гръцкото название на растителните гуми – гума арабик, вишнева, бадемова, сливова. Гума арабикът представлява най-качественото растително лепило, което често пъти е бил заменян от другите гуми от местен произход.

3. Рецептата е по препис от XV—XVI в. в сб. № 308 НБКМ — София, ресавски правопис, български по произход. Непълно е публикувана от Архангельский А. С. К истории южнославянской и древнерусской апокрифической литературы. Два любопытных сборника Софийской народной библиотеки в Болгарии. — ИОРЯС, IV, 1, 1899, с. 127.

4. Сб. № 308 НБКМ — София, XV—XVI в.

5. Сб. № 308 НБКМ — София, XV—XVI в.

6. Сб. № 308 НБКМ — София, XV—XVI в.

7. Син или зелен камък. Понякога последният е бил изпичан.

8. Название на растителните гуми, използвано най-широко в българските ерминии.

9. Най-вероятно черно багрило или сажди.

10. Ерминия на Дичо (Димитър) Зограф, 1858 г., л. 1б.

11. Ерминия на Дупнишки зограф, 1828—1830 г., л. 140—141.

12. Рецептата описва приготвяне по класически начин на оловна бяла чрез действието на киселина върху метално олово. Полученият бял прах върху оловото, след престояването му на топло за известен период от вре представлява самият пигмент — $2PbCO_2 . Pb/OH/_2$. Този метод на получаване съществува още преди новата ера и е описан от Витрувий и Плиний. Вж. Шаренков, Ат. Старинни трактати по технология и теника на живописта. I. 1. Рецептата е ерминията на Дупнишки зограф, л. 35. Същите рецепти и описания срещаме в по-голямата част от българските ерминии, което показва използването на един и същ източник.

13. Описание за изпичане на гипса — $CaSO_4 . 2H_2O$ при висока температура, при което той се превръща в полуводен или безводен гипс. Последният има свързващи качества и при смесване с вода образува твърд разтвор. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 34б, л. 40.

14. След изпичането на гипса в рецептата се описва „гасенето" му с вода. Това е правено с цел превръщането му в инертен гипс, който не може да се свързва с водата. Този гипс не образува твърдо вещество и бива много широко използван за приготвяне на грунд („алчия") за иконите на зографите още от средновековието. В същата ерминия л. 40.

15. Под „зърнак" зографите са обозначавали пигмента „аурипигмент", който представлява арсениев сулфид — As_2S_3.

16. Описание за приготвяне на светложълта боя от смесването на аурипигмент и гипс (понякога под „алчия" се разбира и креда). Ерминия на Георги Хр. Клинков, 1870 г., л. 28.

17. Растението „куркума", „благ корен" от вида Curcuma longa, което расте в района на Азия. Използвано е за получаване на жълто багрило. В рецептата се описва начинът за неговото извличане от растението и получаването на багрилото.

18. Драм, драхма. Мярка за тегло, равна на 3,10 грама.

19. Вид съд като купа.

20. Ерминия на Христо Йовевич, 1838 г., л. 212.

21. Пак там, л. 221.

22. Рецептата за приготвяне на червен пигмент — печена охра. Стар и познат още от древността начин чрез изпичане на естествената охра за получаване на червен пигмент — железен окис — F_2O_3. Ерминия на Захарий Петрович, 1838 г. л. 32.

23. Названието на цинобъра „кенавар" е гръцко и се използва често от българските зографи. Разпространено широко и в Русия — „кинаварь". В описанието се дава получаването на цинобъра по изкуствен начин, който започва да се използва през средновековието чрез нагряване на живак и сяра в затворен съд. Понякога са прибавяли и миний, както се вижда от отделни рецепти.

24. Ерминия на Георги Хр. Клинков, л. 23—24.

25. Оловна глеч, но понякога с това са обозначавали и миния.

26. Тази рецепта е повторена дословно от ръкописа на Дионисий. Същото описание срещаме в много от средновековните алхимически трактати, в трактатите по технология и техника на живописта. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 34.

27. Описание за получаване на пурпурночервено багрило, за което се използва кермес („кърмаз") — органично багрило с ярък червен, цвят получавано от насекомото Coccus ilicus, разпространено в Южна Европа и Мала Азия. Самото название „кермес" е от арабски произход. Ерминия на Георги Хр. Клинков, л. 25—26.

28. Рецептата за получаване на медна зелена — вардарамон — от метална мед и киселина в съд, поставен на топло. Полученият пигмент — $Cu/CH_3COO/_2$. 2 $Cu/OH/_2$ се образува на повърхността на медта във вид на ярък зелен прах. Този метод на получаване е известен преди новата ера, описан от Витрувий, Плиний и във всички средновековни трактати по алхимия и технология на живописта. Рецептата е от ерминията на Дупнишки зограф, л. 34, но това описание съществува във всички други ерминии от XIX в.

29. Рецептата за получаване на органична черна от растителен произход, в случая — костилки от маслини. Ерминия на Георги Хр. Клинков, л. 19.

30. Един от широко разпространените черни пигменти не само в живописта, но и за получаване на мастила и тушове. Поради финността на частиците зографите не са го стривали на камък. Ерминия на Георги Хр. Клинков, л. 19.

31. Черна от животински произход. Тази рецепта е много сходна с някои от рецептите в западноевропейските трактати по технология на живописта. Ерминия на Христо Йовевич, л. 146.

32. Общо название на животински лепила, използвано много широко от българските зографи. Вероятно има турски произход.

33. Рецептата описва начина за получаване на кожено лепило — „туткал", и представлява много стар метод, известен преди новата ера. Лепилото има високи адхезивни качества и се използва до наши дни за получаване на грунд, за залепване на различни материи, при позлатяването и др. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 27 б.

34. Пак там, л. 28б.

35. Пак там, л. 28б.

36. Описание за разтваряне на растителни гуми — „замк", получени от образувания върху кората на черешата. Такова лепило или по-точно лепилен разтвор е използвано за приготвяне на мастила, за бои, като съставка в маслени емулсии, за полагане на злато във вид на прах и листчета и др. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 109.

37. Приготвяне на боя чрез смесване на растителни гуми и предварително стритите пигменти на прах. Пак там, л. 123.

38. Описание на лепило, за което се използват зърнени култури. Такъв тип лепила е известен още от античността и средновековието, получавани от изваряване на зърна или остатъци от тяхната обработка. Неговите лепилни качества са по-слаби от животинските лепила („туткали"). Използвано е и за стенописи върху суха мазилка. Ерминия на Захарий Петрович, л. 38.

39. Метод за получаване на сгъстено ленено масло чрез добавка на сикативно (бързосъхнещо) вещество — оловна бяла с добавка на чесън. Начинът е широко разпространен при обработка на маслата за живописта и се среща както в средновековните трактати, така и във всички трактати за живописта в последващите столетия. Така полученото масло бива наричано „безир". Ерминия на Дупнишки зограф, л. 33.

40. Също описание за добавка на оловна глеч (мурдасан) в процеса на изваряване на маслото за по-бързо съхнене. Ерминия на Георги Хр. Клинков, л. 16.

41. Типична рецепта за същото чрез използване на оловни съединения — окиси и соли, за получаване на бързосъхнещо масло. Ерминия на Дичо (Димитър) Зограф, л. 11.

42. Рецептата за пречистване на ленено масло чрез използване на спирт (ракия). Ерминия на Христо Йовевич, л. 141.

43. Рецептата, чието начало е още от средновековието и описва пречистване на смола — мастикс, — наричана „пегула", „пекола", чрез изваряване във вода. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 139.

44. Описанието е твърде интересно, тъй като представлява примитивен начин за пречистване на ракия, която се използва за получаване на лакови състави през XIX в., широко разпространени, а така също и в техниката на позлатяване и др. Ерминия на Дичо (Димитър) Зограф, л. 4.

45. Рецепта за приготвяне на лаков състав за покриване на нарисуваните икони. Получаван според това описание чрез разтваряне на борова смола в спирт. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 2.

46. В лаковия състав се слагат венециански терпентин, смолата сандрак, разтворени със спирт (или ракия). Ерминия на Христо Йовевич, л. 208—209.

47. Лаков състав, приготвян с петролни продукти. Понякога обаче под „нефт", „нефтия" се разбира смес от растително масло (ленено, орехово, маково) и терпентинено масло. В състава на лака влизат кехлибар, който е бил използван предимно в северните страни на Европа и Русия. Ерминия на Дичо (Димитър) Зограф, л. 3.

48. Рецепта за получаване на маслен лак чрез предварително стопяване на кехлибар в терпентинено масло с последващо смесване с избелено масло („безир варен на слънцето..."). Ерминия на Христо Йовевич, л. 236.

49. Рецепта за получаване на жълтооцветен лак чрез добавка на жълто багрило, екстрахирано от растението алое, смесено със сандарак и избелено масло. Такъв тип рецепти са често срещани в средновековните трактати за живописта и чрез тях среброто, покрито с този лак, е имитирало злато. В българското изобразително изкуство добиването по този начин на жълти лакове започва да се прилага след XVII в. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 141.

50. Приготвяне на червен прозрачен лак с използване на червено багрило, спирт и сандарак. Ерминия на Христо Йовевич, л. 211.

51. Описание за получаване на стрито на прах злато, използувано за рисуване, чрез смесване с някои от лепилата, а и за писане. Такива рецепти съществуват и в средновековните трактати. В България стритото на прах злато се използува значително по-късно — през XVIII и XIX в. Дотогава най-широко е прилагано листовото злато. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 109.

52. Твърде особено описание за получаване на „сребърна боя", за което се използва смес от сублимат — $HgCl_2$, — живак, оцет, калай, олово или пък сребро. Ерминия на Христо Йовевич, л. 142.

53. Рецепта за имитиране на сребро за използване в живописта и за писане чрез използване на калай. Тези сплави или смеси обаче са потъмнявали с времето. Ерминия на Дупнишки зограф, л. 148.

54. Под „анбол", „амбол" се разбира специален състав от червен пигмент (арменски болус), восък, свинска мас, червен восък и други добавки, който се използва при позлатата като подложка. Листовото злато или сребро се полага върху него и след това се полира до огледален блясък. Този метод е използван още през средновековието и наличието на такъв състав откриваме във всички български икони от най-ранно време.

55. Ерминия на Христо Йовевич, л. 86.

56. Рецептата описва смесването на кехлибарен лак, използван като състав за покривен лак върху иконите с масло и терпентинено масло. С получената смес се изпълняват рисунките на щрихи и линии и след засъхване на лака се полага златото на листчета („варак"). Ерминия на Захарий Петрович, л. 176.

57. Волската жлъчка се е използвала като повърхностно активно вещество, което е позволявало боите или други състави да се нанасят леко и плътно върху съответните повърхности.

58. Рецептата описва състав за полагане на злато или сребро като подложка. Ерминия на Христо Йовевич, л. 189.

Ат. Шаренков

ГАДАТЕЛНИ КНИГИ

Гадателните книги са били важна съставна част от живота на средновековна България и славяните. Тяхното превеждане, преписване и съставяне започва от края на XI— началото на XII в. и продължава и до наши дни.

Особено честа е появата на гадателни книги от XVI в. насам. Много популярно е било съставянето на гадателните енциклопедии — сборници, в които се описват различни начини за гадаене — по гръм, по мълния, по земетресение, по Коледа и 1 януари, по начина на трепване на част от тялото, описвани са кои дни и часове са добри и кои лоши. Това е било част от познанието за света на средновековния човек. Славянските гадателни книги са наследници на гръцката и византийската традиция, която полага началото и на латинските гадателни текстове.

Някои от съдържащите се тук образци само по заглавието си съвпадат с текстове, публикувани в т. I „Апокрифи" на поредицата „Стара българска литература" в 7 тома (С., 1981). Преведени са различни редакции от един и същи паметник, за да бъде по-пълна представата за гадателните книги през древността.

Основна литература за гадателните книги вж. в: Апокрифи, с. 406—408; Естествознанието, с. 390—401.

КОЛЕДНИК

Преводът е направен по текст от ръкопис от XVI в. от ръкописната сбирка на П. И. Щукин, издаден от А. И. Я ц и м и р с к и (Мелкие тексты и заметки по старинной русской и славянской литературе. III—IV. — ИОРЯС, III, 1, 1898, с. 145—156). Заедно с Коледника, публикуван от В. Я г и ч (Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovenskih rukopisa. XVI. Sredovječni liekovi, gatanja i vračanja. — Starine, X, 1878, с. 81—126) това са единствените славянски текстове, в които гаданието върви по 1 януари, а не по Коледа. Превод — Андрей Бояджиев.

ТАКА КАЗВА КОЛЕДАРНИКЪТ ЗА БОЖИЧ

Преводът е направен по текст от ръкопис, писан от хаджи Станко през 1725—1734 г., съхраняван от И. К. Сурчан в Кишинев. Издаден е А. И. Я ц и м и р с к и. Мелкие тексты и заметки. . . — ИОРЯС, II, 2, с. 356—360. Това е единственият Коледник, в който се употребяват три наименования за празника — Рождество Христово, Коледа и Божич. Последната дума се среща в много от съвременните български говори. Превод — Андрей Бояджиев.

ГРЪМНИК

Сказание гръмовно

Преводът е направен по сборник от XVII в. от колекцията на Центъра за славяно-византийски проучвания „Ив. Дуйчев", № 17. Превод — Андрей Бояджиев.

Гръмовник

Текстът се намира в ръкопис от XVIII в., съхранен от семейството на проф. В. Захариев в Самоков, публикуван от Ив. Дуйчев (Естествознанието, с. 405—413). Творбата възхожда към т. нар. сводна редакция, при която е съчетано гадаенето по месеци и дни с гадаенето по зодиакалните знаци. Ив. Дуйчев предполага, че части от текста са свързани с българската историческа действителност от XIV в. Вж. и Андреева, М. А. Политический и общественный элемент византийско-славянских гадательных книг. — Byzantioslavica, 1, 1930, 47—73; 2, 1930, 395—415; 2, 1931, 430—461; 1, 1932, 65—84; К истории византийско-славянских гадательных книг. — Ibidem, 5, 1933, 120—161.

ЛУННИК

Сказание за месеца

Преводът е направен по текста на ръкопис № 1135 от началото на XIX в, съхраняван в сбирката на НБКМ — София. Превод — Андрей Бояджиев.

Оттук да узнаем кой месец е съпроводен с бури или пък кой е сушав и какво добро или зло носи, и коя луна е права или полегата

Текстът е преведен от Ив. Дуйчев (Естествознанието, с. 413—433) според т. нар. Захариев ръкопис от XVIII в. Творбата възхожда към т. нар. сводна редакция, в която са съчетани месецослова с лунника и гръмника. Запазени са старинните славянски наименования на месеците.

ЗОДИАК

Кога слънцето влиза и излиза от зодията

Преводът е направен по ръкопис № III. а. 20 ЮА — Загреб, XVI в., сръбски правопис. Текстът е вмъкнат сред въпросите и отговорите на „Беседа на тримата светители". Не е известен дург подобен текст. Превод — Андрей Бояджиев.

Поправка на зодиите

Преводът е направен по ръкопис от XVIII в. № 698 от сбирката на НБКМ — София. Не е известен друг такъв славянски текст с подобно съдържание. Превод — Андрей Бояджиев.

ГАДАЕНЕ ЗА ДОБРИ И ЗЛИ ДНИ

Лоши дни

Преводът е направен по приписките за „зли" дни в Асеманиевото евангелие, които са от XII—XIII в. Издадени и изследвани са от Сперански, М. Н. „Злые дни" в припискахъ Ассеманова евангелия. — Македонски преглед, VIII, 1932, 1, с. 42—53, 180—181. Превод — Андрей Бояджиев.

Злите дни (които разкри Бог на Мойсей)

Преводът е направен по текста в ръкопис № 274 от 1639 г., НБКМ — София, Превод — Андрей Бояджиев.

Сказание за дните, през които трябва да се пазиш

Преводът е направен според текста в Драголовия сборник от третата четвърт на XIII в., № 651, Народна библиотека — Белград. Превод — Андрей Бояджиев.

Посочване за добрите и лошите дни според луната

Текстът представлява превод на Ив. Дуйчев по ръкопис от XV в., сръбска редакция, сбирка на П. И. Севастиянов (ГБЛ — Москва). Публикуване от Тихонравов, Н. С. Памятники отреченной русской литературы. 2. М., 1863, 385—387. Според Ив. Дуйчев произведението напълно основателно може да се отнесе към българската книжнина от късното средновековие, независимо че ръкописът е писан от сръбски книжовник. (Естествознанието, 499—503).

Добри, лоши и средни часове на деня от седмицата

Текстът представлява превод на Ив. Дуйчев по ръкопис от XV в., издаден от Тихонравов, Н. С. Памятники отреченной русской литературы. 2. М., 1863, 382—384 (Естествознанието, 503—505).

Лоши и добри дни според луната

Текстът представлява превод на Ив. Дуйчев по ръкопис от XVI в., издаден от Тихонравов, Н. С. Памятники отреченной русской литературы. 2. М., 1863, 388—395 (Естествознанието, 505—515).

Сказание за седемте дни

Преводът е направен по текста от ръкопис № 770 XVII—XVIII в., НБКМ — София. Превод — Андрей Бояджиев.

Указание за боледуващите

Преводът е направен според текста в Драголовия сборник от третата четвърт на XIII в., № 651, Народна библиотека — Белград. Превод — Андрей Бояджиев.

РОЖДЕННИК

Раждане на младенец

Преводът е направен по текста от ръкопис № 797 от XVIII в., НБКМ — София. Превод — Андрей Бояджиев.

СЪНОВНИК

Текстът е от ръкопис № 724 НБКМ — София — дамаскин от XVIII в. Както по език и правопис, така и по съдържание сборникът се отличава с народния си характер. Нормализация на текста — Аделина Ангушева.

А. Милтенова

КАЛЕНДАРНИ ЗНАНИЯ

ИЗ СИМЕОНОВИЯ СБОРНИК („ИЗБОРНИК“ ОТ 1073 Г.)

ЗА ЯВЛЕНИЕТО ГОСПОДНЕ ОТ АПОСТОЛСКИТЕ ЗАПОВЕДИ

Статията съдържа датите на раждането, кръщението, разпятието, възкръсването и възнасянето на Исус Христос според александрийския календар.

Изд.: в рамките на съществуващите издания на Изборника от 1073 г.

Лит.: Пентковский, А. М. Календарные понятия в Изборнике Святослава 1073 г. и их наименования — В: Древнерусский литераурный язык в его отношении к старославянскому. М., 1987, с. 73—77.

Преводът е направен от Цв. Ралева и П. Янева по Светославовия препис на Симеоновия сборник, л. 247 в-г, и гръцкия Парижки кодекс от X в. Coisl. 120.

1. М. декември според юлианския календар.
2. М. януари.
3. М. март. Тук датата е погрешна — 25 вместо правилната 29 фаменот, т. е. 25 март (κε̄ вм. κθ̄).

4. М. април. Първи фармут съответствува на 27 март по юлианския календар.

5. М. май.

ЕВСЕВИЙ. ОТ ХРОНИКИТЕ

Този и следващият откъс („От същия автор“) принадлежат на „бащата на църковната история“ Евсевий Кесарийски (ок. 265 — ок. 340 г.), известен още като Евсевий-Памфил, и са части от неговото съчинение „Хроники“ (вж. PG vol. 92, coll. 1053 C — 1057). Преведени са на старобългарски в състава на Симеоновия сборник.

Изд.: в съществуващите издания на Изборника от 1073 г.

Лит.: Пентковский, А. М. Календарные понятия. . ., с. 75; Добрев, Ив. За александрийското и моравско-панонското летоброене и за някои дати в старата славянска писменост — ГСУ, фсф, т. 69, 2 (1976). С., 1977, с. 130 бел. 16, с. 132 бел. 19.

На новобългарски двата текста се превеждат за първи път. Преводът е направен от П. Янева и Цв. Ралева по Изборника от 1073 г. л. 247 г — 248б („Єүсєвиѥво отъ лѣтиньхъ“) и л. 248б—250а („тогождє“). Като извор е използуван Парижкият кодекс Coisl. 120.

1. Твърдението, че Исус се е въплътил 5500 години след сътворението на света, е елемент от учението на хилиастите и се свързва с времепоявата на първия човек — Адам. Според това учение светът е създаден за 6 дни и ще съществува още 6, но Господни дни, всеки от които се равнява на 1000 обикновени години. Те ще бъдат последвани от още 1000 години на Божието царство на земята, след което (т. е. след общо 7000 години) ще настъпи свършекът на света. И тъй като Бог е създал Адам в шестия ден по пладне, то и въплъщението на Сина Господен е станало в средата на шестото хилядолетие, т. е. 5500 години след сътворението на света. Това не е единственото мнение за времето на Исусовото въплъщение (срв. хомилията на Исихий за рождество Христово в Симеоновия сборник). Необходимо е да се уточни, че под „въплъщение“ се разбира рождеството в богословския смисъл, очовечаването на словото, раждането по плът на Сина Господен, станало на 25 март. При преизчисляването на датировките трябва да се има предвид, че годината на Христовото въплъщение не съвпада с първата година от новата ера, т. е. не може да служи за коефициент на преизчислението. Съотнасянето на двете събития е различно и зависи от приетата система на летоброене (вж. обстойното разяснение на тези въпроси у Ив. Добрев: За александрийското. . .).

2. Според други автори дейността на Исус след кръщението трае една година, след което, на 30 години, той е бил разпнат (вж. Ис. 61:1—2 и Лк. 4:19). Тезата за тригодишния период, застъпвана от Е. Кесарийски, К. Йерусалимски, Й. Златоуст, намира опора у Йоан 2:13, 23; 5:1; 6:4; 12:1 (Добрев, с. 127, бел. 8).

3. Погрешно вместо 22 март, което се вижда и от израза „срещу 23 [март]“, както и от гръцкия текст: τοῦ δὲ μηνὸς μαρτίου κβ′ ιν(δ) ιε′,

αὐτῇ τῇ νυκτὶ φερούσῃ εἰς τὴν κγ' τοῦ αὐτοῦ μηνὸς παρεδόθη καὶ σταυρωθεὶς αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ ἀνέστη κε', ἡμέρᾳ κυριακῇ. Словоредът на последното изречение в Изборника от 1073 г. позволява различно тълкуване, което заедно с фактическата грешка прави възможни неверни изводи. Например според А. М. Пентковски в този текст се твърди, че разпятието е било на 25 март, а възкресението — на 27 март и тези дати са в противоречие с датите, посочени в следващия Евсевиев откъс (Пентковски, с. 75). Правилният прочит на текста показва, че противоречие има в годините, но не и в датите.

ОТ СЪЩИЯ (АВТОР)

1. Вероятно трябва да се чете 5501 година, както подсказва и грц. текст. Евсевий си служи с александрийската система на летоброене, но тук са представени различни нейни варианти. В началото на статията, както и в предишния откъс, въплъщението и възкресението се отнасят съответно към 5500-та и 5533-та година от сътворението на света. По-нататък пък се приема, че тези събития са станали в 5501-та и 5534-та година от сътворението. Това не е съществена разлика за системата на летоброене, но изисква използването на различни основи на преизчисление.

2. В старобългарския превод има голям пропуск, в резултат на който е променен смисълът на фразата. Неговото съдържание е: . . . οὐ τὰς αὐτὰς δὲ ἀρχὰς τοῦ ἔτους. πάλιν Ἕλληνες καὶ Ἀλεξανδρεῖς καὶ Αἰγύπτιοι τὰς αὐτὰς μὲν ἀρχὰς τοῦ ἔτους ἔχουσιν. . . (. . . но не едно и също начало на годината. Също така елините и александрийците, и египтяните имат едно и също начало на годината . . .).

3. В превода датата 27 е пропусната, в грц. текст я има.

4. В Изборника от 1073 г. пенѳнимеръ , грц. πενθήμερος.

5. В Изборника от 1073 г. вьсеѣьстъ, грц. βίσεξτος, лат. bissextus — 'още един път шести [ден]' или 'вторият шести [ден]'. При своята календарна реформа Юлий Цезар не се решил да постави допълнителния ден в края на месец февруари, а го вмъкнал между 23 и 24 февруари. Така се получило повторение на шестия ден преди мартенските календи.

6. Тъй като египетската година била по-кратка от александрийската с четвърт ден, то те се съотнасяли чрез така наречения период Сотис, който съдържал 1460 александрийски години или 1461 египетски години. Периодът Сотис е времето, през което началото на египетската „блуждаеща" година извършва пълен цикъл и отново съвпада с предутринния изгрев на Сириус и времето на лятното слънцестоене.

7. Оттук до края на статията славянският текст съдържа редица пропуски, които правят смисъла неясен. Преводът следва отблизо гръцкия текст.

ИСИХИЙ. ЗА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО

Текстът представя Хомилия за рождество Христово, приписвана на Исихий (вж. PG, vol. 92, coll. 1057). Преведена е на старобългарски в състава на Симеоновия сборник. В нея е застъпена тезата, че въплъщението на

словото се е извършило 6000 години след сътворението на света и се критикува мнението на други автори (срв. например Евсевий), според които този период е равен на 5500 години.

Изд.: в съществуващите издания на Изборника от 1073 г.

Лит.: Пентковский, А. М. Календарные понятия . . . , с.75; Добрев, Ив. За александрийското и моравско-панонското . . . , с. 125, бел. 5.

Новобългарският превод е направен от Цв. Ралева и П. Янева по Изборника от 1073 г. л. 250а-в и гръцкия Парижки кодекс от Хв. Coisl. 120.

1. Октавиан Август. Четирдесет и втората година от неговото царуване е периодът 16. III. 3 г. пр. н. е. — 15. III. 2 г. пр. н. е., т. е. Христовото рождение се отнася от автора към 25. XII. 3 г. пр. н. е. За въплъщението на Исус през 42-та година от Августовото царуване (25. III. 3 г. пр. н. е.) пишат Й. Малала и патриарх Никифор, според тях обаче това е станало в 5500-та година от сътворението.

2. Тук и славянският, и гръцкият текст съдържат явна грешка — или трябва да се чете „от Адам до 42-та година. . .“ или „от Фалек до 42-та година. . .“, но с посочване на друга цифра за годините. Като цяло въпросът за времето на Христовото рождение и разпятие е изложен твърде противоречиво.

3. Т. е. един Господен ден е равен на 1000 години (вж. коментара към Евсевий. От хрониките, бел. 1).

ЙОАН ДАМАСКИН. ЗА МАКЕДОНСКИТЕ МЕСЕЦИ СПОРЕД ЦЪРКОВНОТО ПРЕДАНИЕ

Разказът за седемте планети и дванадесетте зодиакални съзвездия е фрагмент от гл. 21 на „Богословие“ от Й. Дамаскин— „За светлината, огъня, слънцето и луната, и звездите“. Пълният текст на главата е известен в превод на Й. Екзарх, а по-късно и на К. Костенечки. Освен че представя само част от тази глава, откъсът в Симеоновия сборник има и някои композиционни отлики (разместванията в текста) и носи белезите на превод, различен от другите два. Най-характерният лексикален белег на този превод е употребата на същ. животъ 'животно', в случая 'зодиакално съзвездие, изобразяващо животно' срещу зодии (само в мн. ч.) у Й. Екзарх и К. Костенечки.

В Изборника от 1073 г. тази статия е илюстрирана с рисунки на зодиакалните знаци в полетата на л. 250б — л. 251. Тяхната поява и особености са обект на различни тълкувания.

Текстът от Симеоновия сборник се превежда на новобългарски за първи път. Преводът е направен от Цв. Ралева и П. Янева по Светославовия препис на сборника от 1073 г. лл. 250в—251а и гръцкия Коаленов кодекс от Хв. Coisl. 120.

Изд.: само в рамките на изданията на преписа.

Лит.: Гаврюшин, Е. К. „Изборник Святослава“ 1073 г. и „Диалектика“ Иоанна Дамаскина. — Советское славяноведение, 1983,

№ 4, с. 94—96; Пентковский, А. М. Календарные понятия в Изборнике Святослава 1073 г. и их наименования. — В: Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. М., 1987, с. 73—77; вж. и литературата за Симеоновия сборник; За зодиакалните рисунки — Гиршберг, В. Б. „Козльрогъ“ в Изборнике Святослава 1073 г. — В: Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1972, с. 81—89; Гиршберг, В. Б. Человек в знаках зодиака Изборника 1073 г. — В: Изборник Святослава 1073 г. Сб. статей. М., 1977, с. 185—203; Добрев, Ив. Редът на зодиакалните знаци в Изборника от 1073 г. — Старобългарска литература, 1979, кн. 5, с. 101—106; Пуцко, В. Знаки зодиака на полях Изборника Святослава. — Старобългаристика, VIII, 1984, 2, с. 67—78.

1. Пропусната е зодията Близнаци, която според гръцкия текст започва на 23 или 24 май.

От същия (автор). Месеците според римляните. За различните месеци

Тази статия в различни варианти, основаващи се вероятно на различни гръцки ръкописи, се среща в славянските литератури, включително и в българската, до късно — XVII—XVIII в. Нейната първа фиксация се съдържа в Симеоновия сборник и представя един съкратен вариант. Тук, както и в някои други ръкописи, статията се свързва с името на Йоан Дамаскин — това не е посочено изрично, но разположението на текста и заглавието („Тогожде“) налагат такъв извод.

Изд.: в съществуващите издания на Изборника от 1073 г.; Райнов, Т. Наука в России XI—XVII вв. М.: Л., 1940, с. 54—55.

Лит.: Чебан, С. К. К вопросу о гигиенических предписанчях в древнерусской литературе. — ЖМНП, ч. 43, 1913, № 2, с. 100—103, 108; Чолова, Цв. Естественонаучните знания. . . ., с. 288—289.

Преводи на новобългарски: Ангелов, Б. М. Генов. Стара българска литература (IX—XVIII в.). т. II. С., 1922, с. 96 (препечатан в: Ангелов, Д. Сборник Симеона и отражение в нем духовных интересов болгарского общества. — В: Изборник Святослава. 1073 г. М., 1977, с. 261); Чолова, Цв. Естественонаучните знания. . ., с. 288. И в двата случая е преведен тъкмо текстът от Симеоновия сборник, но тъй като преводите са непълни (поради неразчетени или неправилно разчетени думи), тук е представен трети, самостоятелен превод, направен от Цв. Ралева и П. Янева по Светославовия препис на сборника от 1073 г. л. 251а—б и Coisl. 120.

1. Според грц. текст. — 12 часа.

2. В грц. ἀφροδίσια, τά, в Изборника от 1073 г. афроднсна, придружено от погрешна глоса ѡ многынхъ брашьнъ.

3. В Изборника от 1073 г. не е посочен броят на дните. Той е внесен в превода в съответствие с грц. текст.

4. В грц. λάχανα, в Изборника от 1073 г. — слѣзъ. В някои от покъсните руски преписи думата е трансформирана неправилно в селезьнь.

Месеците според юдеите

Този и следващите откъси се дават според Светославовия препис на Симеоновия сборник л. 251б-в и са подготвени от същите автори. За да се запази автентичността на сведенията от сборника, названията на месеците се транслитерират, а не се заместват с разпространените днес техни съответствия.

Изд.: само в рамките на изданията на преписа.

Лит.: Пентковский, А. М. Календарные понятия в Изборнике Святослава 1073 г. и их наименования. — В: Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. М., 1987, с. 73—77.

Съвременните названия на еврейските месеци са: нисан, ияр, сивон, тамур, ов, елул, тишри, хешвон, кислев, тейвас, шват и адар. (Селешников, С. И. История календаря и хронология. М., 1977, с. 120).

Месеците според македоняните

Всъщност това са названията на зодиакалните съзвездия, представени в гръцка транскрипция: телец, близнаци, рак, лъв, дева, везни, скорпион, стрелец, козирог, водолей, риба и овен.

Месеците според елините

В различните области на Древна Гърция са се употребявали различни наименования на месеците. Посочените тук напълно съответстват на названията, използувани в Македония и някои други области, и коренно се различават от тези, приети в Атина.

Месеците според египтяните

Днес тези месеци са известни като: тот, фаофи, атир, хояк, тиби, мехир, фаменот, фармути, пахон, паини, епифи, месори (Селешников, С. И. История календаря. . .с. 52; Бикерман, Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность. М., 1975, с. 35).

Цв. Ралева, П. Янева

ВЪПРОСИ И ОТГОВОРИ

СКАЗАНИЕ, КОЕТО Е ОТ [КНИГАТА] БИТИЕ. ХРИСТОВИТЕ ДУМИ, КАК [ГОСПОД] СЪТВОРИ ВСИЧКО БЛАГОСЛОВИ, ОТЧЕ!

Въпросите и отговорите са един от най-популярните жанрове, които се отнасят както към официалната тълкувателна литература, така и към апокрифите. В преобладаващата си част имат преводно-компилативен характер и водят произхода си от византийската въпросоответна традиция. Творбите представляват своеобразни диалози, без да разкриват някакви отношения между разговарящите лица. Всяка микрожанрова форма — въпрос-отговор — представлява завършена цялост по смисъл и не е зависима от предходните или следващите; отделните двойки (въпрос-отговор) не са свързани в определена последователност, нито от някакъв сюжет или събитие. Затова по-голямата част от тях имат отворена ръкописна традиция — текстът има много варианти, тъй като в него свободно се прибавят, съкращават или разместват въпроси и отговори. Във формално отношение въпросо-ответната литература се разделя на: 1) съчинения, в които въпросите и отговорите се свързват с авторитетни личности (цар Соломон, Атанасий Александрийски, Василий Велики, Григорий Богослов, Йоан Златоуст, Константин Кирил Философ и др.); 2). Съчинения, в които те са анонимни. По съдържание най-общо могат да се групират по следния начин: 1). въпроси и отговори с богословско-догматичен характер; 2). с библейско-историческа тематика (напр. Беседа на тримата светители); 3). творби с алегорично-тълковно съдържание (напр. Премъдрост Соломонова, Въпроси на св. Кирил Философ и др.); 4). съчинения с културно-исторически характер (напр. Разумник—Указ); 5). въпроси и отговори със смесено съдържание, които включват философски, културно-исторически, природонаучни и др. проблеми. Те имат компилативен характер и са възникнали като сбор от преводни източници и от оригинални мотиви. Към тях се отнася и „Сказание, което е от книгата Битие". Текстът отчасти съдържа въпроси и отговори от Беседа на тримата светители, от Разумник, от Разумник—Указ, от Слово за небето и земята и др. Тематиката му обхваща: сътворението на света последователно по дни, историята на човешкия род, устройството на небесата и на вселената, някои събития от Стария завет, сведения от природознанието и географията (за големината на слънцето, месеца и звездите и за разстоянието до тях, какво държи земята, откъде се е взел огънят, ветровете, облаците и валежите и т. н., дванадесетте най-големи реки и др.). Включен е мотивът за кражбата на Сатанаил от рая, за да засади земята; произхода на земята от сгъсирена водна „сметана"; създаването на дявола от божията сянка и др., които показват, че произведението се е използувало в народни среди с богомилски възгледи. Изследователите са единодушни, че в тази редакция на въпросите и отговорите има пряко участие на български книжовници при оформянето й. Смята се, че основата на съчинението е възникнала най-вероятно през периода XI—XII в. Ядро-

то от най-характерни въпроси и отговори е известно по над десет южнославянски преписи; най-ранният фрагмент се съдържа в сборник от XIV в. (№ 29 от манастира Савина, Югославия, ок. 1380 г., сръбски правопис със следи от среднобългарски оригинал).

Изд.: Novaković St. Bugarski zbornik, pisan prošloga vjieka narodnim jezikom. — Starine, 6, 1874, 47—55; Начов, Н. Тиквешки ръкопис. — СбНУ, 8, 1892, 402—405; Новаковић, Ст. Примери књижевности и језика. Београд, 1904, 562 сл.; Иванов, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925 (фот. изд. 1970), 259—264.

Лит.: Пыпин, А. Для объяснения статьи о ложных книгах. — Летопись занятий Археографической коммисии, 1, 1862, с. 41, 49; Красносельцев, Н. Ф. К вопросу о греческих источниках Беседы трех святителей. Одесса, 1890; Мочульский, В. Н. Следы народной библии в славянской и древнерусской письменности. Одесса, 1893, с. 64 сл.; Nachtigal, R. Ein Beitrag zu den Forschungen über sogenannte „Бесѣда трех святителей." — ASPh, 1901, 23, 1—95; 1902, 24, 321—408; Thomson, F. Apocrypha slavica: II. — The slavonic and East European Review, 63, 1, 1985, 91—96; Петканова, Д. Апокрифни въпроси и отговори. — Старобългарска литература, 21, 1987, 3—25.

Преводът е направен от А. Милтенова по препис от Беловския сборник от края на XVII—XVIII в. (вж. Кожухаров, Ст. Неизвестен сборник със смесено съдържание. — ИИБЕ, 20, 1960, 263—271). Преписът не е публикуван досега, нито има превод на новобългарски език. Представлява компилация от няколко различни въпросо-ответни творби, превеждани поотделно в други издания (от Ив. Дуйчев в Естествознанието, 380—389 — според преписа в Ловчанския сборник от XVI в.; от К. Куев в Христоматия, 177—182 — според същия Ловчански сборник; от Д. Петканова в Апокрифи, 335—342 според Панагюрски сборник № 433 НБКМ — София, XVI в. и др.). „Сказание, което е от книгата Битие" се отличава със стремеж към изчерпателност и дава обобщена картина на представите за вселената на средновековния българин. В редица случаи в текста се забелязва влияние на популярни апокрифни произведения — Видение Вархухово, Сказание за кръстното дърво, Слово за Адам и Ева, Видение на апостол Павел и др. Ясно личи предназначението на творбата — да дава знания, да разяснява и да обучава, използувайки устната диалогична форма.

1. По Йоан 1:1.

2. Битие 1:1.

3. Паралел — в съкратената редакция на „Тивериадското море" (вж. Иванов, Й. Богомилски книги, с. 299; легенда № 3, с. 334).

4. Вероятно има влияние фолклорна представа, но засега не е установен точен паралел.

5. В други текстове се казва, че звездите са направени от Божията пот (напр. в текста на Разумника от Тиквешкия сборник, № 677 НБКМ — София, от края на XV в. Вж. Начов, Н. Тиквешки ръкопис. — СбНУ, 8, 1896, с. 403).

6. Пс. 103:4.

7. Поприще — римска миля равна на 1477,5 м.

8. Аналогия с апокрифа „Тивериадското море". Подобен текст се среща и в гръцките преписи (вж. М о ч у л ь с к и й, В. Н. Историко-литературный анализ стиха о голубинной книге. Варшава, 1887, с. 238).

9. Възможни са няколко тълкувания на наименованието Атнаракас: от грц. ανϑ, (вм. αντὶ) αρκτὸς, ὁ — 'противоположно на северния полюс'; може би има аналогия с Антарикша — във ведийската митология, — въздушно пространство, което се дели на две или три части, най-долната от тях се намира под земята и се отъждествява с местопребиваването на слънцето според някои места в Ригведа (вж. Мифы народов мира, I, М., 1980, с. 83).

10. Брава — глава добитък; в случая — легендарни животни.

11. Адонаи — едно от имената на старозаветния Бог. Вероятно има грешка — вм. Адонис, в грц. митология — владетел на подземното царство (вж. Мифы народов мира, I, 46—48).

12. Аналогия има във Видение на апостол Павел и в апокрифния апокалипсис на Йоан Богослов (новобълг. превод вж. в Апокрифи, с. 32; с. 263).

13. По Пс. 109:3.

14. Аналогия с пространната редакция на „Тивериадското море" (вж. И в а н о в, Й. Богомилски книги. . . . с. 296).

15. Допълнено според Слово за небето и земята в Тиквешкия сборник № 677 НБКМ — София, края на XV в.

16. В старобълг. текст: вь мѣрѳ. В някои преписи — аналогия с р. Мера, чиято вода Мойсей превърнал от горчива в сладка.

17. Сходен пасаж има в „Тивериадското море". (Апокрифи, с. 31—34).

18. Паралел в легенда № 6 в: И в а н о в, Й. Богомилски книги, 337—338.

19. Паралел в Слово за честния кръст и за двамата разбойници от Григорий Богослов (новобълг. превод в Апокрифи, с. 170).

20. Представата за първичността на сирийския език е разпространена както в официални, така и в апокрифни съчинения (вж. напр. Черноризец Храбър, „За буквите" — новобълг. превод в Ораторска проза, с. 28; срв. У с п е н с к и й, Б. А. Вопрос о сирийском языке в славянской письменности: почему дьявол может говорить по-сирийский? — В: Вторичные моделирующие системы. Тарту, 1979, 79—82).

21. Паралел в Слово за Адам и Ева (новобълг. превод в Апокрифи, с. 40).

22. По принцип градъ означава 'оградено място', 'градина'. В други преписи се говори за Христовия град — аналогия с казаното във Видение на апостол Павел (новобълг. превод в Апокрифи, с. 229).

23. В текста е направено разместване спрямо традицията, където пръв принася жертва Каин (Битие, 4:1—16).

24. По Битие 8:20—22. Ветисам вероятно е погрешно от Ветил, но в друг контекст (Битие 28:19).

25. Битие 22:1—13.

26. Паралел във втората редакция на Слово за Адам и Ева (вж. Пыпин А. Н. Ложные и отреченные книги русской старины. — Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко, 3, 1860, с. 5).

27. Въпросът и отговорът имат съответствие в гръцките преписи (вж. Мочульский, В. Н. Греческие списки так называемой Беседы трех святителей. Варшава, 1901, с. 30).

28. Въпросът и отговорът имат съответствие в гръцките преписи (вж. Мочульский, В. Н. Греческие списки. . . , с. 13).

29. Текстът има съответствие в Историческата и в Тълковната Палея.

30. В старобълг. текст: УНСЛА СЛОВЕСЬ; този израз се свързва със сакралното значение на писмените знаци (вж. Мифы народов мира, II. М., 1982, с. 315) и тяхното тълкуване.

31. Йоан 1:1.

32. Битие 1:1.

33. В други преписи — Нунаил, Умам и Брейтул. (Вж. Апокрифи, с. 337). Имената не са от латински произход и имат неясна етимология.

34. Изобретяването на писмеността в старогръцката митология започва да се приписва на Хермес (тук Меркурий) поради отъждествяването му с египетския бог Тот.

35. 3 Цар. 6:1—36.

36. Паралел със Слово за Адам и Ева (новобълг. превод в Апокрифи, с. 40), където Адам седи на третото небе.

37. Вж. Откровение Варухово (Апокрифи, с. 54) и Видение Исаево (Апокрифи, с. 67).

38. По този начин е обяснен лунния икъл.

39. Паралел в Откровение Варухово (Апорифи, с. 75).

40. Аналогия в Богословие (Небеса) на Йоан Екзарх, вж. бел. 28.

41. Паралел в Книга за светите тайни Енохови (Апокрифи, с. 53) и в Откровение Варухово (Апокрифи, с. 74).

42. По този начин е обяснено зимното и лятното слънцестоене.

43. Паралел в Книга за светите тайни Енохови (Апокрифи, с. 53) и в Откровение Варухово (Апокрифи, с. 74).

44. Заемка от Откровение Варухово (Апокрифи, с. 72).

45. В Откровение Варухово са включени следните реки: Альфея, Авнсь, Агрѣнникь, Дунавь, Ефрать, Аризь, Матипоусъ, Аринеоусъ (най-ранен препис в сб. № 34 от Синайския манастир „Св. Екатерина", XII—XIII в.), които имат различни варианти в отделните преписи. В Изборника от 1073 са споменати следните реки, аналогични с тук изброените: Дунав, Риос (Риис), Ефрат (Елафет), Зит и Мазитис (вероятно Ереус и Затиус), Тигър, Геон и Фисон.

46. Откровение Варухово (Апокрифи, с. 72).

47. Откровение Варухово (Апокрифи, с. 72).

48. Откровение Варухово (Апокрифи, с. 72).

49. Вероятно има влияние езическа представа; известни аналогии — с мита за Посейдон (вж. Мифы народов мира, II, с. 323).

50. Известни аналогии има в текстовете от втората редакция на Слово за Адам и Ева, където без да се споменава за погребение на Авел, се говори за погребение на Адам и Ева заедно с тялото на Авел (вж. Новаковић Ст. Примери књижевности и језика. Београд, 1904, 419—424; Тихонравов, Н. С. Памятники отреченной русской литературы. I. СПб., 1863, 6—15).

51. Вж. бел. 43 към Историческа палея; Битие 4:23—24.

52. Вж. втора редакция на Слово за Адам и Ева (Пыпин А. Н. Ложные и отреченные книги. . ., с. 3). В първата редакция на Словото животното е наречено коутоурь.

53. Афар, Аспинафар — аналогия с Авиафар II, десети еврейски първосвещеник, живял по времето на Давид, който нахранил Давид и съпровождащите го воини със свещени хлябове по време на бягството му от Саул (1 Цар. 21:1—6, Мр. 2:26). Събитието е предадено по изопачен начин.

54. В Битие 8:4 планината е Арарат.

55. Паралел с Историческата палея. (Вж. Попов, А. Книга бытия небеси и земли (Палея историческая). М., 1881, с. 16).

56. Битие 7:12.

57. Битие 8:11.

58. Битие 6:16.

59. Битие 9:22.

60. Този въпрос и отговор, както и някои от следващите са заети от въпросо-ответната творба Разумник-Указ, без да е спазена последователността на текста (вж. новобълг. превод в: Българската литература и книжнина през XIII век. С., 1987, 169—170).

61. Съществува област Аркадия на п-ов Пелопонес, наречена на името на митичния цар Аркад, син на Зевс и Калисто, вероятно дала етнонима аркади.

62. Етнонимът немец се е употребявал наравно с алеманин (германец) като название на народите от германските племена. С нѣмьци са се наричали и всички чужди народи, чийто език е непонятен.

63. Сакулатин (сакунатин в други преписи) — вероятно от племето секули в областта на Карпатите.

64. Хизите са християнско племе в Африка.

65. В старобълг. текст — сьблюдн се 'запази се, скри се'. Тук превеждам според преобладаващото четене в останалите преписи. (Вж. Милтенова, А. Разумник-Указ. (Текстологическо проучване. Издание на старобългарския текст). — Старобългаристика, 10, 1986, 4, № 20—44).

66. Легендата за произхода на неверните народи е предадена според Битие 16:1—16. От името на Агар произлиза названието „агаряни", равнозначно на „измаилтяни".

67. Зооморфната характеристика на народите вероятно се основава върху символиката на Стария завет (ср. лъвът, орелът, леопардът, мечката в Дан. 7:1—8) и на талмудическите легенди, съдържащи един вид генеалогия на някои народи (вж. P o p e R. Bulgaria: The Third Christian Kingdom in the Razumnik-Ukaz. — Slavia, 43, 1974, 2, 141—153).

68. В други преписи — агарянин.

69. Цаконин — в други преписи — чех, или зих — от област та Зихия на източния бряг на Черно море.

70. Нагомъдреците са легендарен народ, споменат в Александрията (вж. И в а н о в, Й. Старобългарски разкази. С., 1935, 168—169).

71. Хунав — вм. хун, от хунските племена.

72. Обикновено апостол Павел се свързва с гръцкия престол; „хидивски" вероятно е погрешно предадено „индийски".

73. След разпадането на Византийската империя в 1204 г. на нейно място се образуват три отделни държави, едната от които е Никейската. В апокрифната книжнина апостол Тома се свързва обикновено с Индия.

74. „Десподски" означава „престол на владетеля". Името на цар Симеон е присъщо само за този препис и свидетелствува за живия спомен за българския владетел от IX—X в. дори до XVII—XVIII в.

75. В старобълг. текст: половина ѥ̀ данскы ѩзыкъ. В по-голямата част от преписите това място гласи: „И половината имат закон", т. е. отнася се за приемането на християнството.

76. Паралел със Слово за Адам и Ева (Апокрифи, с. 39).

77. Битие 25:29—34.

78. В старобълг. текст: ѩраю вм. Арню. Превеждам според преобладаващата част от преписите.

79. Паралел в Слово за Марта, която обвини Пилат пред цар Август (новобълг. превод в Апокрифи, с. 167).

80. В старобълг. текст: гр҃вне — 'монета, драхма'. Текстът насочва към паралел със Слово за честния кръст и двамата разбойници от Григорий Богослов (Апокрифи, с. 170).

81. По Мат. 1:11; има паралел и в Сказание на Афродитиан (Апокрифи, с. 137).

82. Числа 22:27—31.

83. Изход 19:3.

84. Вж. бел. 7.

85. 4 Цар. 2:19.

86. Аналогия с богомилската Тайна книга; Ис. 14:13—14.

87. Не е евангелски цитат, аналогия вж. Лк. 12:39—40.

88. Не е евангелски цитат, аналогия вж. Лк. 12:39—40.

89. Лк. 7:1.

90. Паралел с Откровение Варухово (Апокрифи, с. 73).

91. Става дума за Благовещението, Лк. 1:28.

92. Второзак. 34:1—17.

93. Битие 17:10—14.

94. Откр. 4:6—9. Тази символика е намерила място в предисловието към евангелията от Теофилакт Охридски.

95. По Йоан 5:2, където се говори за къпалнята при Овчи порти край Ерусалим; за човека, който лежал там 38 години — по Йоан 5:5.

96. Смисълът на библейския текст е неточно предаден — Мат. 26:67.

97. Въпросът и отговорът имат съответствие в гръцки преписи (вж. Мочульский, В. Н. Греческие списки так называемой Беседы трех святителей. Варшава, 1901, с. 9).

98. Ритор философ е наречен римският оратор и писател Цицерон (3. I. 103 пр. н. е. — 7. XII. 43 пр. н. е.), който в произведенията си е използувал формата на диалог. Тук му се приписват символични значения на числата.

99. Отново е включена част от Разумник-Указ, като е запазено заглавието и последователността на първите три въпроса и отговора (новобълг. превод в: Българската литература и книжнина през XIII век. С., 1987, с. 169).

100. Въпросът и отговорът имат съответствие в гръцките преписи (вж. Мочульский В. Н. Греческие списки . . . , с. 3).

101. Срокът на пребиваването на Ной в ковчега съвпада с казаното в библейския текст — Битие, 7:11, 8:14. Определянето на м. март като начало на потопа се прави по аналогия с празника Благовещение. Грц. текст в: Мочульский В. Н. Греческие списки . . . , с. 3.

102. Топонимите, споменати тук, не се съдържат в библейския текст. Вероятно става дума за Пасхата след излизането на юдеите от Египет (Изход 15—17).

103. Вж. тук бел. 20.

104. Лк. 1:43—44.

105. Вж. тук бел. 95 и 96.

106. Въпросът и отговорът имат съответствие в гръцките преписи (вж. Мочульский В. Н. Греческие списки . . . , с. 4).

107. В текста погрешно Авраамов вм. Адамов.

108. Въпросът и отговорът имат паралел в гръцките преписи (вж. Мочульский В. Н. Греческие списки . . . , с. 4).

109. Лука 2:8—14.

110. Пс. 105:2.

111. Паралел със словото за орела според Александрийската редакция на Физиолога.

112. Заемка от разказа за кръчмарката Теофана (новобълг. превод в: Иванов Й. Старобългарски разкази. С., 1935, 187—189).

113. Отново е включена част от Разумник-Указ.

114. В старобълг. текст — рнгъ, което се свързва със старинната лексема рогъ (среща се в паметниците от IX—X в.) — означава отличителен знак на властта, скиптър — срв. символичното значение на „десетте рога" в Дан. 7:1—8.

115. Тук текстът е предаден според вторичната редакция на Разумник-Указ, възникнала след 1204 г. (новобълг. превод в: Апокрифи, с. 341).

116. Срв. Лк. 10:1. Според тълкуванията на библейския текст 72 са всички народи по света. Същата цифра се среща в Сказание за Сивила (новобълг. превод в: Българската литература и книжнина през XIII век, с. 157).

117. В текста — хызн; става дума за зихите, племе от областта Зихия на източния бряг на Черно море, или за хизите (вж. бел. 64).

118. Вж. тук бел. 62.

119. Мр. 14:68; Лк. 20:60; Йоан 18:27.

120. В текста погрешно — Натанаила.

121. Паралел с Ходене на Богородица по мъките, новобълг. превод в Апокрифи, с. 247.

122. По Йоан 4:7—9, като на текста е предадено ново тълкуване.

123. Пс. 1:1.

124. Текстът в Беловския сборник е изпуснат; възстановявам го според превода на Д. Петканова в Апокрифи, с. 335.

Д. Димитрова

ПРИПИСКИ

Приписките по славянските ръкописи съдържат важна информация, свързана с различни факти от общата и културната история на южнославянските народи, процесите на създаване на ръкописната книга, както и сведения за разнообразни природни явления, бедствия, болести и други.

Според най-новите научни описи на колекции от ръкописни паметници, както и в последните археографски публикации на български учени, приписките се групират в два основни раздела с оглед на техните създатели и времепоява: първични приписки или бележки на скрипторите и вторични приписки, добавени от други лица.

Сред представените в тази книга приписки с природно-научна тематика са включени извънтекстови добавки и от двата вида, като в коментарната част се посочва принадлежността на всяка от тях към основната класификация.

Съдържащата се в бележките на скрипторите и по-късните приписки информация от природо-научно естество може да бъде обособена в няколко основни направления в зависимост от конкретните сведения, фиксирани в текстовете:

1. Атмосферни условия (горещини, студове, силни ветрове, поройни дъждове, слана, снегове);
2. Наводнения (прииждане на реки);
3. Неплодородие (суша);
4. Неплодородие (голям глад);
5. Плодородие;
6. Астрономически явления (комети, слънчево затъмнение);
7. Земетресения;

8. Напасти от скакалци (щурци);
9. Епидемии, болести;
10. Лекарства, лечение.

Славянските ръкописни паметници в сбирките на територията на България и в чужбина съдържат множество приписки с природонаучен характер. Предложеният тук малък свод, включващ 41 записа, няма за цел да обнародва в пълнота всички познати текстове, а само да даде представа за тяхното разнообразие. Цитираните записи са от ръкописи, включени в книжовни колекции от български библиотечни, музейни и манастирски фондове. Специалисти в областта на народната медицина и фармация, астрономията, науките за земята могат да почерпят конкретни данни от материалите в археографските описи, в известните по-големи и по-малки сводове от извънтекстови добавки, както и в отделни научни публикации.

* * *

1

Триод, постен (Битолски). София, БАН № 38; л. 9а, 54а, 70б.

Бележките, запазени по полетата на Битолския триод, са важно свидетелство за условията, при които често са работели старите книжовници. Те са ценни и от филологично гледище с употребените народни езикови форми. Както личи от бележка № 1, триодът е изписан от граматик Георги вероятно в с. Сълп (Кичевско), в църквата „Св. Козма и Дамян" („Св. Врачове).

Лит.: Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1931, 452—467; Цонев, Б. История на български език. С., 1940, 175—176; Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. Кн. 2. С., 1944, 36—38; Кодов, Хр. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на БАН. с, 1969, 74—75; Георгиев, Е. Литературата на Втората българска държава. Литературата на XIII век. С., 1977, 78—81; Добрев, И. За една приписка в Битолския триод. — Старобълг. лит. 25—26, 1991, 110—114. Христова, Б., Д. Караджова,, Е. Узунова. Приписки, № 8.

Превод на новобългарски Б. Христова.

2

Четириевангелие (Макариево). Атина, Нац. библиотека, Со. 1796, л. 161б.

Според запазена на л. 208а бележка, ръкописът е от ръката на книжовника йеромонах Макарий. Цитираната тук бележка е поместена непосредствено след края на текста на четириевангелието и е изписана с по-дребно уставно писмо.

Лит.: Петкович-Дмитриев, К. Обзор Афонских древностей. — Приложение к VI т. Записок Императорской академии наук,

1865, № 4, 12—17; Станчев, Кр., А. Джурова. Археографски бележки от Националната библиотека в Атина. — Старобълг. лит., 9, 1981, с. 44; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 24.

Превод на новобългарски Б. Христова.

3

Апостол. Загреб, ЮАЗ, III а 44, л. 101б, 114б, 127б.

Бележките са изписани с червено мастило и са поместени в долните полета на листовете.

Паметникът е изписан на пергамент и хартия, поради което не е ясно за какво се отнася думата „хартия"; най-вероятно е обаче тук да се има предвид пергаментът.

Лит.: Mošin, Vl. Cirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. Zagreb, 1955, p. 148, № 94; Христова, Б. Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 103.

Превод на новобългарски Б. Христова.

4

Апокрифен сборник. София, НБКМ № 308, л. 131а.

Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 254.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

5

Четириевангелие. София, НБКМ № 866, преден форзац.

Ръкописът е битувал в Етрополе и етрополския храм „Архангел Михаил", за което свидетелствува приписка за прилагането на книгата там по времето на игумена на Етрополския манастир Филотей. Текстът съдържа сведение за преминаването на чумна епидемия по българските земи през втората половина на XVI в., за което има данни и от други документални източници. Някои извори са цитирани напр. в: Грозданова, Е., Ст. Андреев. Българите през XVI век. С., 1986; България през XV—XVIII в. Исторически изследвания „България XV—XIX в.". 1. С., 1987; Грозданова, Е. Българската народност през XVII век. Демографско изследване. С., 1989 и др.

Същевременно текстът на приписката дава възможност на днешния съвременник да разбере чувството за дълг на българския духовник, проявявано в тежките за народността дни.

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 36.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

6

Требник. Пловдив, Народна библиотека "Ив. Вазов", № 84, на задната подвързийна кора.

В зависимост от традицията при отчитане времето в денонощието, изразът „3-ия час през деня" може да бъде разчетен по два начина: чрез

часовата система по турски (=9 ч. сутринта по бълг.) или чрез съотнасянето му с българската часова система, т. е. 3 ч. или 15 ч. през деня.

По-вероятно е тълкуването на израза „40 дни и 40 нощи“ да не се мисли като реална продължителност на природното събитие, а да се свързва с известния библейски потоп, причината за който е бил падналият за 40 денонощия дъжд. Тази алюзия на писача показва и добрата му осведоменост по библейските текстове и притчи.

Текстът на приписката се цитира по описа на Б. Цонев.

Лит.: Цонев, Б. Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив. С., 1920, с. 53.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

7

Дамаскин и Синодик (Дриновски). София, НБКМ № 432, л. 217 б.

Ръкописът е изключително ценен със съдържащите се в него български материали и принадлежи към продукцията на Ловешкия книжовен център в манастира „Св. Богородица“ — Ястреб през XVI в. (вж. тук и № 37). Днес местоположението на това манастирско средище не може да бъде уточнено, но се знае от предания, че то е било разрушено от прииждането на р. Осъм в началото на XVII в. Цитираната тук приписка е документално свидетелство, потвърждаващо този факт.

Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 442; Станимиров, Ст. Из черковната история на гр. Ловеч. — В: Ловеч и Ловчанско. Кн. 2. С., 1930, с. 13; Неделчев, М. Загадка в една приписка. — В: Ловеч и Ловчанско. Кн. 8. С., 1938, с. 194.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

8

Четириевангелие (Даниилово). Враца, Митрополията № 3:

Бележката е от ръката на известния етрополски книжовник, основател на калиграфско-художествена школа през XVII в. — Даниил Етрополски. От ръкописния паметник днес е запазен само листът с бележката на преписта. Както личи от текста, ръкописът е изготвен във Врачанския манастир „Св. Троица“, по времето на игумена Варлаам. В приписката е отбелязан настъпилият голям глад в областта Загорие по време на турския султан Ахмед I (1603—1617) и търновския митрополит Гавриил (1611—1626).

Лит.: Гошев, Ив. Църковни старини из Врачанска епархия. — ГСУ, Богослов. фак., 11, 1933—1934, с. 8; Райков, Б. Йеромонах Даниил и Етрополският книжовен център през първата половина на XVII в. — Старобълг. лит. 1. 1971, с. 269—270; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 263.

Превод на новобългарски Д. Караджова.

9

Триод, постен. Свищов, читалище „Ел. и К. Аврамови" № 9, на задната подвързийна кора.

Книгата е изписана от Койко Граматик в Гложенския манастир „Св. Георги" (Киево) по време на игумена Гавриил и ловчанския митрополит Лаврентий. Бележката съобщава за появата на комета през 1619 г. В документи, свързани с историята на Османската империя, са запазени множество сведения за наблюдавани комети в началните десетилетия на XVII в. (вж. за това у H a m m e r, J. Geschichte des Osmainischen Reiches. Pest, 1829, т. IV, p. 495). Конкретно в цитираната приписка може да се предположи, че става дума за преминаването на кометата De Vico, с период на обиколка 75,71 г. (вж. по въпроса в Bordas Encyclopedie. T. 25. Astronomie. Paris, 1968, p. 79).

В бележката се съобщава и за някои военни събития от 1618—1619 г., когато татарски военнопленници са били отведени в Полша, а по-късно, по заповед на турския велик везир Халил, са разположени и татарски войски на полско-турската граница (вж. Hammer, op. cit., p. 505).

Лит.: П о п х р и с т о в, Г. Старопечатни книги и ръкописи в читалищната библиотека в Свищов. — В: Юбилеен сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови" в гр. Свищов. Свищов, 1931, с. 156; А н г е л о в, Б. Български книжовници от XVII в. — Лит. история, 1, 1977, 37—38; М и л т е н о в а, А. Ръкописната сбирка на Свищовското читалище. — Старобълг. лит. 8, 1980, 85—86; Х р и с т о в а, Б., Д. К а р а д ж о в а, Е. У з у н о в а. Приписки, № 268.

Превод на новобългарски Д. Караджова.

10

Златоуст. София, НБКМ № 306, л. 166б.

Според скрипторска бележка ръкописът е изписан през 1548 г. от продуктивния български книжовник Висарион (Варлаам) Дебърски, работил през първата половина на XVI в. в Слепченския манастир „Св. Йоан Предтеча".

Цитираната тук приписка е свидетелство за едно много рядко за географските ширини на страната природно явление — падане на пясъчен или пепелив дъжд.

Л и т.: Ц о н е в, Б. Опис 1, с. 248; А н г е л о в, Б. Висарион Дебърски. — В: Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 3. С., 1978, с. 176.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

11

Типик. София, НБКМ № 274, л. 48а; на задната подвързийна кора.

Бележките са изписани с почерка на ръкописа — среден неправилен полуустав с курсивни елементи. Първата бележка е поместена между текстовете на Преждеосвещената литургия. Тук преписвачът дава сведение, че

е пострадал от „бродник“, което може да означава вампир, зъл дух от гробищата, а и просто скитник, разбойник.

В оригиналния текст на втората бележка е употребена думата „мушаба“, която в речника на Н. Геров е обяснена като „късче тъкан с лекарство, което се полага на рана; пластир“.

Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 176—177; Буюклиев, И. Едно неописано значение на „Бродьць“ (бродець). — Език и литература, 1964, № 5, 57—58; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 298.

Превод на новобългарски Д. Караджова.

12

Требник. София, НБКМ № 251, л. 115а-б.

Ръкописът е дело на книжовника поп Богдан от с. Славовица, Плевенско, който е изписал по-голямата част от книгата и я е подвързал за поп Станчо от с. Горна Митрополия. Бележката се намира след пасхалните таблици и затова началното указание се отнася за ползуването им при високосни години.

Както личи от текста, копистът е отразил тежката зима и последвалото през годината неплодородие откъм жито, ечемик и просо.

Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 161; Ангелов, Б. Български книжовници от XVII век. — Лит. история, 1, 1977, 29—30; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 303.

Превод на новобългарски Д. Караджова.

13

Типик. Пловдив, Народна библиотека “Иван Вазов“, № 102, на предния форзац.

В приписката се споменава поскъпването на житото поради случилото се неплодородие през 1658 г., когато производителите окосили още през пролетта ечемика. Тук се отбелязват и пътуванията на султан Мехмед IV Авджи (1648—1687) до Одрин и на един от неговите везири, по всяка вероятност великия везир Кюпрюлю Мехмед паша (1656—1661), до София.

Приписката се цитира по описа на Б. Цонев.

Лит.: Цонев, Б. Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив. С., 1920, с. 97.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

14

Четириевангелие. Варна, Музей на Възраждането № II (инв. № 929), л. 204б.

Текстът на приписката отразява факти от културната, политическата и икономическата история по българските земи, както и преминаването на три комети, забелязани от населението на с. Присово, Търновско. Според приписката, по времето на търновския митрополит Герасим спомената-

та църква „Успение Богородично“ е посетена от тогавашния ерусалимски патриарх Нектарий (1661—1669).

Сведенията от приписката не са достатъчно подробни и не дават възможност за точна идентификация на кометите.

Тук текстът се предава по описа на Кр. Станчев и Тр. Банков.

араслан — еседи-грошове, от тур. esedi, парични знаци с най-висока стойност, отпуснати от държавата като собствен еквивалент при сравняване на пари с пари за търговски цели.

Лит.: Станчев, Кр., Тр. Банков. Славянските ръкописи в Музея на Възраждането — Варна. — Старобълг. лит., 4, 1978, с. 105.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

15

Сборник (Софийски). София, НБКМ № 684, л. 261б.

Сборникът съдържа няколко приписки, даващи основание да се мисли, че ръкописът доста време е битувал в Софийско (вж. тук и № 18). Цитираната приписка е свидетелство за посещението в София на великия везир Кюпрюлю Фазъл Ахмед паша (1661—1676), както и за неплодородието и болестите, сполетели българското население от Софийско, Белградско и областта Загорие.

Лит.: Цонев, Б. Опис 2., с. 231.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

16

Четириевангелие. Варна, Музей на Възраждането, № II (инв. № 929) л. 204б.

В приписката са дадени сведения за военните събития, свързани с властвуването на турския султан Мехмед IV Авджи (1648—1687), който през м. юли-септември 1683 г. участвува с войските си във втората обсада на Виена, където претърпява разгром от полската армия.

От различни приписки е известно, че в началото на 80-те години на XVII в. стопанството в българските области преживява тежки и неплодородни години.

Споменатата „звезда на запад“ по всяка вероятност е Халеевата комета, чието трето по ред появяване е регистрирано през 1682 г.

Тук приписката се цитира по описа на Кр. Станчев и Тр. Банков.

Лит.: Станчев, Кр., Тр. Банков. Славянските ръкописи в Музея на Възраждането — Варна. — Старобълг. лит. 4, 1978, с. 106.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

17

Дамаскин. БАН Санкт Петербург, Сб. Срезн. 24. 4. 32, л. 219а.

Дамаскинът е дело на книжовниците даскал Недялко и сина му даскал Филип от с. Аджар (дн. с. Свежен, Карловско). В бележката се съдържат важни сведения за настъпването на голям глад през 1686 г., когато кило пшеница се продавало за 500 пари, килограм ръж — по 380 пари, а

шиник просо (=на 9 килограма) — по цял грош (40 пари). Според текста на бележката след неплодородието по българските земи се е разразила епидемия.

Лит.: Ангелов, Б. Старобългарски книжовни средища. Аджар (Свежен), Карловско. — Изв. НБКМ, 12/18/, 1972, с. 51; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 332.

Превод на новобългарски Д. Караджова.

18

Сборник (Софийски). София, НБКМ № 684, л. 261б.

Приписката свидетелствува за усетено от софийското население земетресение през м. октомври 1687 г. (вж. тук и № 15).

Лит.: Цонев, Б. Опис 2, с. 231.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

19

Апокрифен сборник (Панагюрски). София, НБКМ № 433, л. 134б.

Ръкописният паметник съдържа летописни бележки от поп Петър от с. Мирково (Пирдопско). Сред тях е и включената тук приписка, съобщаваща за преминалата през Панагюрище чумна епидемия.

Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 448.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

20

Требник. Рила НМРМ 2/3, на задния форзац.

Това са две от запазените в ръкопис на книжовника Душко Граматик по-късни приписки. Цитираният тук запис № 1 отбелязва станалото слънчево затъмнение, но не е фиксирана точната година.

икиния — от тур. ekin — посеви; узрели жита, готови за жътва.

Приписките се цитират според описа на Б. Райков.

Лит.: Райков, Б., Хр. Кодов, Б. Христова. Славянски ръкописи в Рилския манастир. Т. 1. С., 1986, с. 78.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

21

Триод цветен. София, ЦИАМ № 79, на задната подвързийна кора.

Чрез използуване на пасхални таблици може да се изчисли датата на празника Пасха (Великден) който през тази година е бил на Благовещение. — 25. III. 1722 г. Оттам следва, че отразените природни събития са станали на 20 и 22 март 1722 г.

Тук текстът се цитира според описа на Е. Спространов.

Лит.: Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката при св. Синод на българската църква в Сожия. С., 1900, с. 122.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

22

Маргарит. Рила, НМРМ № 3/9, л. 351а.

Ръкописът е изписан от поп Тодор Врачански, работил основно по „изводи“ на книжовника Йосиф Брадати. Това е първият известен засега домашен извор, свидетелствуващ за медицинска корекция на зрението и употребата на очила от български книжовен деец.

Лит.: Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902, с. 62; Ангелов, Б. Съвременници на Паисий. Кн. 2. С., 1964, с. 94; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 423.

Превод на новобългарски Б. Христова.

23

Сборник (Обретенов). София, НБКМ № 1070, л. 79б.

Този ръкописен сборник е дело на книжовника Орбетен Ганюв от село Щръклево, Русенско. Последните празни листове на книгата,завършена през 1789 г., съставят своеобразен летопис, отнасящ се до личния живот на книжовника, неговото семейство и история на селото за периода от 1773 до 1805 година. Сред бележките, съдържащи сведения от икономически, политически и военен характер, има и приписки, които отразяват някои природни явления, болести и бедствия. (Вж. тук и №№ 30, 31, 32,33). В оригиналния текст на бележката е употребено едно от диалектните названия на царевицата — „гълъби“.

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 374—376; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 457.

Превод на новобългарски Б. Христова.

24

Сборник от разкази и жития. София, НБКМ № 332, л. 44а.

Ръкописът е дело на софийския книжовник, търговец и предприемач Мано Калпакчи, изписал своеобразна хроника по страниците на книгата в продължение на 25 години след датата на съставяне на ръкописа. По-голямата част от летописните бележки отразяват различни природни явления — затопляне, застудяване, големи снеговалежи и др., както и някои факти от икономическата и политическата история на българските земи през последната четвърт на XVIII век. (Вж. тук и №№ 27, 28).

Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 332—333; Ангелов, Б. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977, с. 184—190; Христова, Б, Д Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 412.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

25

Житие на Алексей Божи человек. София, НБКМ № 1094, л. 19б.

Това е една от двете бележки, запазени в изписаната през 1776 г. от Димо Абаджи книга, останала вероятно за лично ползуване от преписвача. Приписката е с по-едър почерк от този на основния текст и известява за станалото през м. март 1781 г. голямо земетресение.

Лит.: Стоянов, М. и Хр. Кодов. Опис 3, с. 433; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 425.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

26

Неделник. Сливен, Гимназия „Добри Чинтулов", № 139, л. 245б.

Бележката е от ръката на книжовника Исидор, сакеларий (отговорник за църковните съдове и одежди) в гр. Сливен. Тя е изписана с гръцки букви на новобългарски език (сливенски диалект) и отразява преминаването на една снежна буря през пролетта на 1785 г.

Лит.: Стоянов, М. Исидор Сливенски — български книжовник от края на XVIII в. — Старобълг. лит., 7, 1980, с. 73, 86—87; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 445.

Превод на новобългарски Б. Христова.

27

Сборник от разкази и жития. София, НБКМ № 332, л. 98б и на задната подвързийна кора.

И тази приписка е от летописните бележки на софийския книжовник Мано Калпакчи (вж. тук и №№ 24, 28). В нея са отразени голям снеговалеж и застудяване през март 1785 г. и последвалото ги бързо затопляне. Тук копистът е объркал празника на св. Фотиния — според календара той се чествува на 20 март.

Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 332—333; Ангелов, Б. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977, с. 184—190; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 412.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

28

Сборник от разкази и жития. София, НБКМ № 332, л. 97б.

И тази бележка, отразяваща падането на слана и ранен сняг, е изписана от ръката на кописта Мано Калпакчи (вж тук и №№ 24, 27).

Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 332—333; Ангелов, Б. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977, с. 184—190; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 412.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

29

Дамаскин (Бельовски). София, НБКМ № 1069, на задната подвързийна кора.

В началото на приписката по всяка вероятност е отбелязано едно от пътуванията на великия везир Юсуф паша (1786—1789) в западните български краища по време на кърджалийските размирици, както и Руско-турската война от 1787—1792 г. Следват данни за станало слънчево затъмнение, наблюдавано от жите лите в Софийско.

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 373.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

30

Сборник (Обретенов). София, НБКМ № 1070, л. 81а.

Може да се предполага, че тази приписка на Обретен Ганюв (вж. тук и №№ 23, 31, 32, 33) отразява някакво слънчево затъмнение, станало на 27 август 1793 г. Основание за това предположение дава изразът „скри се слънцето", чрез който в ръкописната традиция се отбелязва протичането на това природно явление. В текста обаче няма други по-подробни описания на факта, както и не става ясно в кой час на деня е протекло слънчевото затъмнение — осем часа сутринта (по българската часова система) или в осмия час през деня по турски, което съответствува на 14 ч. по български. От друга страна, в края на м. август за географските ширини, на които се намира България, слънцето залязва около 21 часа по астрономичното време.

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 375.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

31

Сборник (Обретенов). София, НБКМ № 1070, л. 82б.

В приписката си Обретен Ганюв (вж. тук и №№ 23, 30, 32) съобщава за усетеното през м. ноември 1793 г. земетресение в района на с. Щръклево, Русенско. Летописецът е допуснал явна грешка, тъй като според календара празникът на св. Николай Мирликийски (Никулден) е бил на 6.XII., а по пасхалните таблици 29 ноември и 6 декември през 1793 г. са били във вторник.

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 376; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 457.

Превод на новобългарски Б. Христова.

32

Сборник (Обретенов). София, НБКМ № 1070, л. 81б.

Приписката е взета от летописа на Обретен Ганюв (вж. тук и №№ 23, 30, 31, 33). В нея е отразена една от известните засега чумни епидемии, разразили се през XVIII в. по българските земи. Според други документални сведения такава епидемия по дунавските области е имало през 1796 г.

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 374—376; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 457.

Превод на новобългарски Б. Христова.

33

Сборник (Обретенов). София, НБКМ № 1070, л. 82б.

Тази бележка на Обретен Ганюв (вж. тук и №№ 23, 30, 31, 32) съобщава за прииждането на р. Дунав през м. януари 1800 г., когато са се удавили много от оставените на румънския остров Лунгу овце, което причинило големи щети на населението в с. Ряхово (Русенско).

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 374—376; Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Приписки, № 457.

Превод на новобългарски Б. Христова.

34

Лекарственик. София, НБКМ № 799, л. 1а.

Книжовникът Григорий Йоанов, вероятно произхождащ от Свищов, е изписал бележката, която е предварително указание към ползуването на лекарственика. Употребеният в оригиналния текст термин „малафранза" буквално означава френска болест от фр. mal (болест) и français (френска) — всъщност сифилис.

Лит.: Цонев, Б. Опис 2, с. 492; Христова, Б., Д. Караджова и Е. Узунова. Приписки, № 474.

Превод на новобългарски Б. Христова.

35

Дамаскин. София, НБКМ № 724, л. 13а.

Рецептата против хемороиди дава обяснение как да се приготви лекарството.

маза кунба — от тур. masî, шикалка; мазалка, горски слез, камиляк, окрелче, камбула, бот. Malva silvestrist.

миям биле — отвара от корен на сладка папрат.

В речника на Н. Геров за думата „маджун" се дава следното обяснение: „лек, цяр на каша за укрепване на здравето; петмез".

Лит.: Цонев, Б. Опис 2, с. 381 (публ. само заглавието на рецептата).

Превод на новобългарски Е. Узунова.

36

Дамаскин (Бельовски). София, НБКМ № 1069, на задната подвързийна кора.

Вероятно тук става дума не за Петровски, а за Богородични заговезни, които предхождат празника „Успение Богородично" на 15. VIII.

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 373.
Превод на новобългарски Е. Узунова.

37

Дамаскин и Синодик (Дриновски). София, НБКМ № 432, л. 47б.
Изредените в текста на рецептата букви не могат да бъдат разчетени чрез нито една от известните досега тайнописни системи. (Вж. тук и №7).
Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 442.
Превод на новобългарски Е. Узунова.

38

Сборник от слова и патерични разкази. София, НБКМ № 435, л. 32б.
Според скрипторските бележки, ръкописът е изработен от книжовника Върбан в Пазарджик през 1803 г. Включените тук приписки-рецепти са с почерка на преписвача.
Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 453.
Превод на новобългарски Е. Узунова.

39

Алфавит духовний. София, НБКМ № 361, л. 104б.
Ръкописът е преписан от свещеносхимонаха Рувим в скита „Св. Никола" към Троянския манастир „Рождество Богородично" през 1825 г. В книгата е запазена бележката на преписвача, според която е видно, че е била преведена и подготвена за печат.
Лит.: Цонев, Б. Опис 1, с. 405.
Превод на новобългарски Е. Узунова.

40

Сборник от катавасии, молитви и др. София, НБКМ № 1005, лл. 7а, 7б, 21а.
Книгата е изписана от даскал Първан от с. Баня (дн. Николово), Михайловградско, през 1847 г. Ръкописът съдържа интересни скрипторски бележки, документиращи разнообразни събития, свързани с родовата история на книжовника и икономически и културни факти от регионално значение. Тук споменатото село Люта е дн. Владимирово, разположено близо до гара Бойчиновци.
джинджифил — Radix zingiberis
синамеки — от тур. sinameki, майчин лист.
Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 164—165.
Превод на новобългарски Е. Узунова.

41

Паисиева „История славянобългарска" (Белочерковски препис). София, НБКМ № 1116, л. 79а.

Книгата е препис на Паисиевата творба, направен през 1843 г. от даскал Драгия от Бяла черква. Тук са запазени няколко приписки от ръката на един от притежателите ѝ — поп Димитър.

калавуз — от тур. kîlavuz — пътепоказател, водач, гид.

Лит.: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис 3, с. 453—455.

Превод на новобългарски Е. Узунова.

Е. Узунова

Речник на личните имена

ААРОН (АРОН) — син на Амрам от коляното на Левий, по-голям брат на Мойсей, който му помага при извеждането на евреите от Египет (Изход 4—16).

АВГУСТ, Гай Юлий Цезар Октавиан — римски император (30 г. пр. н. е. — 14 г. от н. е.).

АВГУСТИН Аврелий (13. XI. 354 г., Тагаста, Нумидия — 28. VIII. 430 г., Хипон Регий, Нумидия) — римски християнски автор, известен като свети Августин (Агустин) или Августин Блажени, църковен деец и богослов, един от отците на Западната църква с огромно влияние през средновековието. Паметта му се празнува на 28 август.

АВЕЛ — вторият син на Адам и Ева, убит от брат си Каин поради завист и съперничество (Битие 4).

АВЕСАЛОМ — син на цар Давид и Мааха, отличавал се с необикновена красота; след като въстава против баща си, претърпява поражение и умира, увиснал на заплетените си коси на един дъб (2 Цар. 3:3, 14, 18).

АВИМЕЛЕХ — 1. цар на град Герар, който се съблазнява от красотата на Сара и бива предупреден насън от Бог да я освободи; изпраща Авраам и Сара с богати дарове (Битие 20). 2. син на израилския съдия Гедеон и внук на Иоас, който убива седемдесетте си братя, става цар на Израил, но бива убит заради злодеянията си (Съдии 8:31, 9).

АВРААМ (АВРАМ) — единадесетият по ред патриарх след потопа; смята се за родоначалник на еврейския и измаилтянския народи (Битие 11—13).

АГАВ — баща на пророк Илия (според извънбиблейски източници).

АГАР — робиня на Авраам и негова наложница, майка на Измаил. Чрез Измаил Агар е родоначалница на измаилтяните (агаряните), т. е. арабите (Битие 16, 21).

АДА — жена на Ламех (Битие 4:19).

АДАМ — първият човек, сътворен от Бога като Божие подобие (Битие 1:26—30).

АДОНАЙ — едно от обозначенията на Бога в юдаизма, което заменя „забраненото“ за произнасяне име Яхве (Йехова).

АДОНИС — бог в гръцката митология с финикийско-сирийски произход. Митът е свързан с периода на умиране и възкръсване на природата.

Култът към него съществува във Финикия, Сирия, Египет, о-в Кипър и о-в Лесбос.

АЗУРА — сестра на Каин (по извънбиблейски източници).

АЛЕКСАНДЪР ВЕЛИКИ — македонски цар (336—323), велик пълководец и държавен деец, покорител на Персия и създател на огромна империя, която след смъртта му бързо се разпада.

АЛЕКСИЙ (АЛЕКСЕЙ) ЧОВЕК БОЖИ (V в.) — раннохристиянски светец. Култът му се разпространява и на Изток, и на Запад. Паметта му се празнува на 17 март.

АЛКМЕОН — в гръцката митология син на Амфиарай и Ерифила, предводител на похода на епигоните.

АМОН — 1. израилски цар, син на Манасий (3 Цар. 22:26). 2. Амон-Ра — древноегипетски бог.

АМОС — един от дванадесетте малки пророци, включени в Стария завет. По народност е израилтянин и е живял по времето на юдейския цар Озия ок. 800 г. пр. н. е.

АНАКСИМАНДЪР (611—545 пр. н. е.) — старогръцки философ, родоначалник на математическа школа; първи създава географска карта и слънчев часовник.

АНАНИЯ (АНАНИЙ) — еврейски юноша от царски род, който бива хвърлен заедно с Азария, Мисаил и пророк Даниил в огнена пещ заради отказа си да се поклонят на златния истукан на вавилонския цар Навуходоносор, но остават невредими поради вярата си в Бога (Дан. 1, 2). Паметта му се чествува на 17 декември.

АНДРЕЙ ПЪРВОЗВАНИ (неизв. — ок. 37) — апостол от 12-те, произхождащ от Витсаида, брат на апостол Петър. Ученик е на Йоан Предтеча и един от първите последователи на Исус Христос. Паметта му се чествува на 30 ноември.

АНДРЕЙ КРИТСКИ (ЕРУСАЛИМСКИ) (VII в. Дамаск — 4. VII. 740 о-в Крит) — писател, проповедник и църковен поет, автор на ок. 50 слова и беседи, откривател на жанровата форма „канон". Архиепископ на о-в Крит. Паметта му се чествува на 4 юли.

АННА — майка на Богородица, Дева Мария. Празникът „зачатие на св. Анна" се чествува на 9 декември.

АНТИОХ I — владетел от династията на Селевкидите (280—261 пр. н. е.).

АНТИПА — свещеномъченик, епископ на Пергам. Заради проповядване на християнството бил мъченически убит през 92 г. Паметта му се чествува на 11 април.

АНТИПАТЪР — един от деветте мъченици в Кизик (вж.).

АНТОНИЙ ВЕЛИКИ (251—356) — основоположник на християнското отшелничество. Роден в Кома (Горен Египет); подвизава се в Тиваидската пустиня, където остава до смъртта си. Памета му се чествува на 17 март.

АРЕД вж. ЯРЕД.

АРЕС (у римляните — Марс) — в гръцката митология — бог на

войната, носещ гибел и разрушение. Той е и старогръцки идеал за храбър воин.

АРИЙ (ок. 256—336) — ересиарх, създател на арианството. Роден е в Либия, проповедник в Александрия. Осъден от Никейския събор (325).

АРИСТОТЕЛ (384—322 пр. н. е.) — старогръцки учен и философ. Прекарва детството си при двора на македонския цар Аминт II, където баща му е лекар. Възпитател на Александър Велики. През 367 г. пр. н. е. постъпва в Академията на Платон, а през 335 г. основава т. нар. перипатетическа школа. Автор на огромно творчество, сред което — на философски и натурфилософски произведения.

АРСЕНИЙ — монах от град Солун. Автор на поклоннически пътеводител (XIV в.).

АРСЕНИЙ ВЕЛИКИ (354—445) — един от основоположниците на християнското монашество. Подвизавал се е в Ливийската пустиня. Паметта му се чествува на 8 май.

АРТЕМ — един от деветте мъченици в Кизик (вж.).

АРТЕМИЙ — великомъченик, посечен с меч в Антиохия през 363 г. по времето на император Константин. Паметта му се отбелязва на 20 октомври.

АСАВ — началник на Адулия по времето на Козма Ивдикоплевс (VI в.), споменат в съчинението му „Християнска топография".

АСКЛЕПИЙ (ЕСКУЛАП) — син на Аполон, бог на лекарите и на лечебното изкуство в древна Гърция.

АТАНАСИЙ АЛЕКСАНДРИЙСКИ (между 293—298 — 3 V. 373) — византийски църковен деец и писател. Роден в Александрия. През 325 г. става предстоятел на Александрийската църква. Заточаван е и няколко пъти емигрира поради убежденията си и борбата си против арианството. Епископ на Александрия от 366. Канонизиран е за светец (373), паметта му се чествува на 18 януари и на 2 май.

АТАНАСИЙ АТОНСКИ (920—1000) — монах от Трапезунд, известен като организатор и законодател на Атонското монашество. Основател на Великата лавра „Св. Атанасий" по времето на византийския император Никифор Фока (963—969). Паметта му се отбелязва на 5 юли.

АФАР (АСПИНАФАР) — вероятна аналогия с Авиафар II, десети еврейски първосвещеник по време на цар Давид.

АХАЗ — израилски цар, син на Йоатам (4 Цар. 16:2).

АХИЛЕС (АХИЛ) — син на цар Пелей и богиня Тетида, втория по сила и могъщество герой след Херкулес в гръцката митология.

АХМЕД I — турски султан (1603—1617).

БЕНЕДИКТ (ВЕНЕДИКТ) (края на V в. — 543) — християнски светец, основател на западното монашество и на известния Бенедиктински орден. В пл. Касино в Кампания основава манастир, където е настоятел до смъртта си. Паметта му се чествува на 14 март

БОГДАН поп от с. Славовица, Плевенско — български книжовник от XVII в., изписал требник през 1641 г.

БОГОРОДИЦА вж. МАРИЯ

ВАРЛААМ (ВАЛААМ) — моавитски жрец, чиято ослица проговорила по Божия заповед (Числа 22:28).

ВАРЛААМ (XVII в.) — йеромонах, един от известните игумени на манастира „Св. Троица" край Враца.

ВАРНАВА — прозвище, дадено на Кипърския свещеник Йосиф, живял в Ерусалим през I в. от н. е.

ВАРТОЛОМЕЙ — един от 12-те апостоли, син на Толмай. Според библейското предание проповядва заедно с апостол Филип в Сирия и Мала Азия, в Индия и Армения. Умира в Албанопол мъченически. (Мат. 10:3, Мр. 3:18, Лк. 6:14, Деяния 1:13).

ВАРУХ — библейски пророк от VI в. пр. н. е. С името му е свързана каноничната Книга на пророк Варух.

ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИ (ВАСИЛИЙ КЕСАРИЙСКИ) (329—330—370) — ранновизантийски църковен деятел и писател, класик на християнската патристика от IV в. Епископ на Кесария (370), екзарх на Понтийския диоцез. Създател на Кападокийската богословска школа. Паметта му се чествува на 1 януари и на 30 януари.

ВЕНЕРА — в римската митология първоначално е била богиня на градините и на плодовете. С разпространението на преданието за Еней започва да се идентифицира с майката на Еней — Афродита, като става покровителка на любовта и красотата. Особена популярност добива култът към нея след I в. пр. н. е.

ВИСАРИОН ДЕБЪРСКИ (ВАРЛААМ) — български книжовник, работил през първата половина на XVI в. в Слепченския манастир „Св. Йоан Предтеча" — Продром.

ВЪЛЧО МИЛИН — споменат в приписка в типик от 1639 г.

ВЪРБАН — български книжовник от Пазарджик от началото на XIX в., написал през 1803 г. сборник слова и патерични разкази.

ГАВРИИЛ архангел — един от висшите ангели, който се явява в Стария и в Новия завет като носител на благовестия, разкрива смисъла на пророческите видения и смисъла на историческите събития.

ГАВРИИЛ — игумен на Гложенския манастир „Св. Георги" (Киево), първата четвърт на XVII в.

ГАВРИИЛ — търновски митрополит (1611—1626).

ГАЙДАД вж. ИРАД

ГАЛЕН вж. КЛАВДИЙ ГАЛЕН

ГЕДЕОН — израилски съдия, избавител на израилския народ от бедствия и от нападението на мадианитяните.

ГЕОРГИ граматик — български книжовник, писал Битолския триод от втората половина на XII в.

ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ (ГЕОРГИ великомъченик) (IV в.) — светец, култът към когото е много стар. Той спада към т. нар. светци-воини. Приписват му се змееборски подвизи.

ГЕРАСИМ — търновски митрополит от втората половина на XVII в.

ГЕРАСИМ ПУСТИННИК (неизв. — 475) — отшелник, осъществяващ своите аскетични подвизи в пустините край р. Йордан. Паметта му се чествува на 4 март.

ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ (ГРИГОРИЙ НАЗИАНЗИН) (ок. 330 — ок. 390) — ранновизантийски църковен деятел, философ и писател, един от църковните отци сподвижници на Василий Велики и Йоан Златоуст. Епископ на Сасима, на Назианс, Константинопол (379—381). Председателствува Втория църковен събор (381) и активно се бори против арианството. Паметта му се чествува на 25 януари и на 30 януари.

ГРИГОРИЙ йерей — син на Йоан — български книжовник от XVIII —XIX в., вероятно по произход от Свищов, изписал лекарственик от 1800 г.

ДАВИД — вторият (след Саул) израило-юдейски цар (1012—972 пр. н. е.). Син на Йесей от Витлеем. Старозаветното предание (1 Цар. 16, 3 Цар. 2—11) го представя като цар — военачалник, а по-късната библейска традиция свързва с него произхода на Исус Христос. Приписва му се сборник от псалми — Псалтир, „Давидовите песни".

ДАНИИЛ ЕТРОПОЛСКИ — йеромонах, български книжовник от първата половина на XVII в., основател на калиграфско-художествена школа в Етрополския манастир „Св. Троица" (Варовитец).

ДАНИИЛ пророк — един от четиримата големи старозаветни пророци, смятан за образец на праведност и мъдрост. Автор на каноничната Книга на пророк Даниил, където са описани събития от живота му по време на цар Навуходоносор (604—561 пр. н. е.) и апокалиптични пророчества, изречени от него. Паметта му се празнува на 17 декември.

ДЕВЕТИМАТА МЪЧЕНИЦИ ОТ КИЗИК — Теогоний (Теогнид), Руф, Антипатър, Теостих, Артем, Магн, Теодот, Тавмасий и Филимон от гр. Кизик, Мизия, посечени с меч при император Диоклетиан (284—305). Паметта им се отбелязва на 29 април.

ДЕКИЙ (ДЕЦИЙ ОТСТЪПНИК) — император Цезар Гай Месий Квинт Траян Деций Август (249—251) — римски император.

ДЕМОКРИТ (460—380 пр. н. е.) — старогръцки философ атомист. Написал е около 60 съчинения по етика, физика, математика, астрономия и музика.

ДИМИТЪР (ДИМИТРИЙ) МИРОТОЧЕЦ — вер. Димитър Солунски, великомъченик, убит мъченически в нач. на IV в. Култът към него постига своя разцвет при Македонската династия (867—1056). Паметта му се празнува на 26 октомври.

ДИМИТЪР поп — притежател на изписания през 1843 г. Белочерковски препис на „История славяноболгарская" от Паисий Хилендарски.

ДИМО АБАДЖИ — преписвач от последната четвърт на XVIII в.

ДИОГЕН (II пол. на V в. пр. н. е.) — старогръцки естествоизпитател и натурфилософ. Произхожда от Аполония, известно време работи в Атина. Автор на трактати за устройството на вселената.

ДИОНИСИЙ (ДИОНИС) (у римляните БАКХ или ВАКХ) — бог на винарството, лозята и виното в древна Гърция. Пренесен е от миголо-

гията на траките. Включен в числото на 12-те олимпийски богове, символизира плодоносната сила на земята и хората. Празниците в чест на Дионис (Дионисиите) дават началото на комедията и на трагедията.

ДИОНИСИЙ АРЕОПАГИТ (ПСЕВДО-ДИОНИСИЙ) (I в.) — гръцки философ и писател, ученик на апостол Павел, приел християнството от него. Пръв атински епископ, член на Ареопага. В Атина умира от мъченическа смърт. Паметта му се отбелязва на 3 октомври.

ДОНЧО поп — споменат в приписка в четириевангелие от XVI в.

ДРАГИЯ — даскал от гр. Бяла Черква, преписвач на „История славяноболгарская" от Паисий Хилендарски през 1843 г.

ДУШКО граматик — книжовник, работил в Ловешкото средище през втората половина на XVII в., изписал требник през 1686 г.

ЕВА — първата жена, сътворена от реброто на Адам, прамайка на човечеството (Битие 2:21—25). Името ѝ означава „даваща живот". Чрез Ева, съблазнена от дявола в образа на змия, първородният грях се разпространява над целия човешки род.

ЕВДОКС КНИДИЙСКИ (ок. пол. на IVв. 366 пр. н. е.) — старогръцки учен философ, автор на съчинения за устройството на природата.

ЕВСЕВИЙ КЕСАРИЙСКИ (ЕВСЕВИЙ ПАМФИЛА) (ок. 265 — ок. 340) — византийски писател, представител на културата от времето на Константин Велики, наречен „баща на църковната история". Роден в Палестина. Възгледите му са близки до тези на Ориген. Ученик и духовен син на презвитер Памфил. Епископ на Кесария Палестинска (313). Автор на голям брой съчинения, сред които се откроява неговата „Църковна история".

ЕВТИМИЙ ВЕЛИКИ (376—473) — пустинник и отшелник, живее и се моли в пещера, близо до Фаранската лавра, основана от св. Харитон. Създава обител. В края на живота си получава прорицателски дар. Мощите му почиват в основаната от него обител в Юдея. Паметта му се чествува на 20 януари.

ЕВТИМИЙ I — константинополски патриарх (907—912), един от участниците в споровете около тетрагамията (четирите брака на император Лъв VI).

ЕЗЕКИЯ — юдейски цар (VIII—VII в. пр. н. е.), син на Ахаз. Събитията от живота му са разказани в 4 Цар. 16—21.

ЕЛЕНА, — садукемска царица, вж. СИВИЛА

ЕЛЕСБАН — цар на аксомитите по времето на император Юстин I (518—527).

ЕЛИСАВЕТА — майката на Йоан Кръстител (Лк. 1). Произхожда от рода на Аарон, баща ѝ е свещеник. Зачатието на Йоан е предизвестено от архангел Гавриил, след като Елисавета дълго време няма деца. Среща се с Богородица Мария (Лк. 1:36), която престоява в дома ѝ три месеца.

ЕЛОИ — едно от обозначенията на Бога в библейския текст. Произхожда от староевр. Елоах, Елохим с корен общосемитското обозначение на Бога — Ел. (Мр. 15:34).

ЕМАНУИЛ вж. ИСУС ХРИСТОС

ЕНОХ — еврейски патриарх, седми след Адам, баща на Матусал (Битие 5:18). Според библейското предание той е преселен на небето жив, за да не претърпи смърт (Евр. 11:5). Пътешествието му из небесата е описано в апокрифната Книга за светите тайни Енохови.

ЕПИФАНИЙ КИПЪРСКИ (ок. 315—403) — византийски писател и църковен деятел, епископ на о-в Кипър. Автор на многобройни съчинения, сред които едно от най-популярните в старите славянски литератури — Слово за погребението на Исус Христос и за слизането в ада.

ЕРМОЛАЙ — свещеномъченик, йерей на Никомидийската църква, посечен ок. 305 г. Паметта му се чествува на 26 юли.

ЕФОР (405—330 пр. н. е.) — старогръцки историк, ученик на Изократ. Написва история на целия гръцки свят.

ЗАКХЕЙ — началник на митарите в Йерихон, който приел Исус Христос в своя дом (Лк. 19:5).

ЗАХАРИЯ — свещеник по времето на Ирод, баща на Йоан Кръстител (Лк. 1:5). Архангел Гавриил му възвестява, че ще има син от престарялата си жена Елисавета, но той не повярвал и бил наказан с немота. Проговаря отново, когато дава име на родения младенец.

ЗАХАРИЯ — старозаветен пророк, един от т. нар. малки пророци. Автор е на Книга на пророк Захария, създадена ок. 520 г. пр. н. е. Паметта му се чествува на 8 февруари и 5 септември.

ЗЕВС (у римляните —Юпитер) — в старогръцката митология боггръмовержец, цар на боговете и хората.

ИЗМАИЛ —син на Авраам и робинята Агар, родоначалник на измаилтяните (арабските племена), които воюват с народите, произлезли от другия син на Авраам — Исак.

ИЛИЯ — старозаветен пророк, борец за утвърждаване на култа към Йехова (Яхве). За неговите пророчества, подвизи и чудеса се разказва в 3 Цар. и 4 Цар. Широко е разпространена представата за Илия като гръмовержец, тъй като е взет на небето в огнена колесница. В новозаветните текстове Илия заедно с Мойсей се явява по време на Преображение и беседва с Христос на планината Тавор. Паметта му се отбелязва на 20 юли.

ИРАД — син на Енох, внук на Каин (Битие 4:18).

ИРОД — син на Антипатър, който с помощта на Антоний превзема Ерусалим, унищожава династията на Макавеите и се провъзгласява за цар на Юдея. В последната година от неговото царуване се ражда Исус. За да се спаси от Исус, за когото се пророкува, че ще стане цар на Юдея, заповядва да бъдат избити всички деца до двегодишна възраст.

ИСААК (ИСАК) — старозаветен патриарх, син на Авраам и Сара, наследник на „завета“ на Авраам с бог Йехова (Яхве) и чрез него — прародител на дванадесетте Израилеви рода (колена).

ИСАВ — син на праотеца Исаак, близнак на Яков, но роден пръв и поради това — с право на първородство. Той продава първородството си на брат си Яков. Потомството му живее в планинската местност Едом.

ИСАЙЯ (ИСАЙ, ИСАЯ) (759—698 пр. н. е.) — първият от четиримата големи старозаветни пророци. Приписва му се Книга на пророк Исайя в канона на Стария завет. Паметта му се чествува на 9 май.

ИСИДОР СЛИВЕНСКИ — поп, книжовник, отговорник за църковните съдове и одежди (сакеларий) в гр. Сливен през последната четвърт на XVIII в., изписал дамаскин и сборник от слова и поучения (Неделник).

ИСИХИЙ ЕРУСАЛИМСКИ (V в.) — презвитер, византийски учен, автор на екзегетични съчинения и хомилии.

ИСУС НАВИН (ок. средата на второто хилядолетие пр. н. е.) — според библейското предание приемник на Мойсей при излизането на евреите от Египет. В канона на Стария завет е включена Книга на Исус Навин.

ИСУС ХРИСТОС — в християнската религия Бог-човек и Бог-Син, едно от лицата на Свѣтата Троица. Вмества цялата същност на божествената природа — конкретния живот на човек, роден във Витлеем, проповядвал в Галилея и разпънат на кръст ок. 30 г. и на Бог, възкръснал след смъртта си. Спасител и изкупител на греховете на човешкия род.

ЙАИР — един от началниците на синагогата, чиято дъщеря е излекувана чудотворно от Исус Христос (Мр. 5:22—42).

ЙЕЗЕКИИЛ (VII в. пр. н. е.) — един от четиримата старозаветни големи пророци. Отведен в плен след второто нашествие срещу Ерусалим (599 пр. н. е.) при цар Навуходоносор, където пророчествува повече от 20 години. Книга на пророк Йезекиил е включена в канона на Стария завет.

ЙЕРЕМИЯ (ЕРЕМИЯ) (VII в. пр. н. е.) — един от четиримата старозаветни големи пророци. Той предсказва, оплаква и преживява разрушаването на Ерусалим. Автор е на Книгата на пророк Йеремия, на Плач Йеремиев и на едно послание до вавилонските пленници.

ЙЕРОНИМ (ок. 347—420) — богослов, писател и преводач, доктор на Западната църква. Превежда Стария завет от еврейски на латински език. Автор е на многобройни произведения с екзегетически и исторически характер. Паметта му се отбелязва на 30 септември по западния календар и на 15 юни по източния.

ЙОАКИМ — бащата на Богородица, Дева Мария. В каноничните новозаветни текстове имената на Йоаким и Анна не са споменати. За тях се съдържат сведения в редица апокрифни източници, на първо място в Първоевангелие на Яков.

ЙОАН БОГОСЛОВ (неизв. — ок. 100) — апостол и евангелист, син на Зеведей, брат на апостол Яков. Любим ученик на Исус Христос. Автор на последното от четирите канонични евангелия, на Апокалипсиса и на три послания, включени в Апостола.

ЙОАН ДАМАСКИН (ок. 650 — ок. 754) — византийски богослов, поет и философ от арабски произход. Основното му съчинение е „Богосло-

вие", преведено от Йоан Екзарх. Автор е на редица произведения, в които изразява непримиримото си отношение срещу иконоборството, на екзегетически и химнографски творби.

ЙОАН ЕКЗАРХ (IX—X в.) — старобългарски писател и преводач, представител на Преславската книжовна школа. Двата му основни труда, запазени днес, са „Богословие" („Небеса") и Шестоднев.

ЙОАН ЗЛАТОУСТ (между 344 и 345 — 407) — ранновизантийски църковен деятел, изтъкнат проповедник и оратор. Прозвището си е получил заради ненадминатото си красноречие. Константинополски патриарх (398), по-късно лишен от сан и изпратен в заточение (403, 404). Произведенията му придобиват изключителна популярност в старите славянски литератури.

ЙОАН ПРЕДТЕЧА (ЙОАН КРЪСТИТЕЛ) (неизв. — между 28 и 29) — последният от библейските пророци и най-велик от тях (Мат. 11: 11). Син на Захария и Елисавета. Пророчествува за Исус Христос още в майчината утроба (Мат. 3:3, Мрк. 1:1, Лк. 3:1—20, Йоан 1:15—36). Кръщава Исус Христос в р. Йордан. Изобличава Ирод Антипа заради брака му с братовата му жена Иродиада и е убит по негова заповед. Паметта му се чествува на 23 септември (зачатие), на 24 юни (раждане), на 29 август (отсичане на главата), на 7 януари (събор на Йоан Предтеча) и др.

ЙОАН ФИЛОПОН (VI в.) — александрийски философ, съвременник на Козма Индикоплевс и негов противник във възгледите му за устройството на вселената. Привърженик на Аристотелевата система на света.

ЙОАТАМ — израилски цар (VIII в. пр. н. е.), син на Озия.

ЙОВ — библейски старозаветен герой от едноименната книга. Името му е синоним на праведник и образец за вяра и търпение.

ЙОНА — старозаветен пророк от град Гатхефер (4 Цар. 14:25). Един от дванадесетте малки пророци. Поради опит за отклонение от Божията заповед, бива погълнат от кит, където престоява три дни.

ЙОНАТАН — герой от Стария завет, син цар Саул, убит от филистимците (1 Цар. 13:2, 1. Пар. 10:2.)

ЙОСИФ — годеник на Богородица, произхожда от Назарет и по професия е дърводелец. (Мат. 1:1—15, Мр. 6, 3, Йоан 6, 12.)

ЙОСИФ АРИМАТЕЙСКИ — член на Синедриона, таен ученик на Исус Христос, който измолва от Пилат тялото на Исус след смъртта му, сваля го от кръста и го полага в гроб, изсечен в скалата (Мат. 27:57, Мр. 15:43, Лк. 23:50, Йоан, 19:38).

ЙОСИФ БРАДАТИ (ок. 1695 — ок. 1757) — български книжовник, вероятно от гр. Елена. Живее и работи главно в Рилския манастир. Създава книжовна школа. Автор на оригинални, компилативни и преводни съчинения.

ЙОСИФ ПРЕКРАСНИ — старозаветен герой, син на патриарх Яков и на любимата му жена Рахил. Продаден е от завистливите си братя в робство. Пребивавайки в Египет, след редица изпитания се издига до втори човек в държавата. Преселва израилевия род в земята Госем.

ЙОСИФ ФЛАВИЙ (ок. 37—38 — ок. 100) — староеврейски историк, писал на гръцки език, военачалник, наместник на Галилея. Автор на важни исторически съчинения („Юдейската война“, „Юдейски древности“), на полемични и автобиографични произведения.

ЙОСИЯ — израилски цар, син на Амон (3 Цар. 13:2, 4 Цар. 21:24, 22:1, 23:19—29).

ЙОХАЗ (ЙОАХАЗ) — израилски цар, син на Йосия (4 Цар. 10:35, 23:30, 23:34).

ИСААК — син на Аврам и Сара, един от прародителите на евреите (Битие 21:24—28, 35).

КАИН — първородният син на Едам и Ева. Убива брат си Авел поради завист. Бог го наказва, като го изгонва в земята на Нод, на изток от Едем, където Каин основава град (Битие 4).

КАЙНАН (КЕНАН) — старозаветен герой, син на Енос и внук на Сит (Битие 5:9).

КИР АЛЕКСАНДРИЙСКИ (VII в.) — еретик, осъден от Шестия вселенски събор, смятан за светец от някои християнски секти.

КИР I — персийски владетел (640—600 пр. н. е.).

КИР II — персийско-вавилонски владетел (555—529 пр. н. е.).

КИРИЛ ЕРУСАЛИМСКИ (315—386) — византийски писател, автор на догматично-полемически съчинения, св. отец на църквата; от 351 г. е Ерусалимски епископ. Паметта му се чествува на 18. III.

КИРИАК — подвижник и отшелник (VI в.), живял край Ерусалим, притежавал дар да предвижда и лекува. Паметта му се чествува на 29. IX.

КЛАВДИЙ ГАЛЕН (ок. 130 — ок. 200) — голям гръцки лечител. Роден в Пергам. Автор на съчинения по медицина.

КЛАВДИЙ ПТОЛЕМЕЙ (II в.) — гръцки геометър, астроном и философ, работил в Александрия.

КЛЕОПА — един от привържениците на Исус; след възкресението на Исус Клеопа го среща в Емаус и го познава по начина, по който разчупва хляба (Лк. 21:18—31).

КЛИМ летописец вж. КЛИМЕНТ АЛЕКСАНДРИЙСКИ

КЛИМЕНТ АЛЕКСАНДРИЙСКИ (ок. 150 — ок. 215) — ранно-християнски философ и писател, един от отците на църквата. Ръководи книжовна школа в Александрия. Автор на редица съчинения с екзегетичен и исторически характер.

КОЗМА и ДАМЯН — св. чудотворци безсребреници, рождени братя от Рим, които безвъзмездно лекували страдащите. В 284 г. били пребити с камъни от завиделия им наставник в лечителството. Паметта им се чествува на 1 юли.

КОЗМА ИНДИКОПЛЕВС (VI в.) — египетски търговец, пътешественик и писател. Автор на „Хпистиянска топография“.

КОЙО граматик (XVII в.) — български книжовник, принадлежащ към Етрополската книжовна школа.

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ (270—288—337) — римски император (306—337), византийски император (324—337). С Миланския едикт дава свобода на християнската религия (313), взима пряко участие в Първия вселенски събор (325) в Никея. Основава Константинопол (330). Обявен заедно с майка си Елена за равноапостолен. Паметта му се отбелязва на 21 май.

КОРНЕЛИЙ (КОРНИЛИЙ) — герой от Новия завет, стотник в Италийския полк, известен с християнските си добродетели (Деяния 10:1, 24, 25, 31).

КОСТАДИН поп — духовник в с. Присово, Търновско, автор на приписка в евангелите, изписано от етрополския книжовник Даниил в 1625 г.

КРОНОС — старогръцки бог, баща на Зевс, син на Уран и Гея и съпруг на Рея. Отъждествява се с времето, което поглъща всичко.

КСЕНОФАН КОЛОФОНИОС (ок. 580 — ок. 480) — старогръцки астроном.

КЮПРЮЛЮ ФАЗЪЛ АХМЕД ПАША — велик везир на Турция (1661—1676).

ЛАВАН (ЛАВААН) — брат на Ревека и вуйчо на Яков (Битие 31:20—33), баща на Яковите жени Лия и Рахил.

ЛАЗАР — герой от Новия завет, според евангелието ученик на Христос от Витания, брат на Марта и Мария. Бива възкресен от Исус Христос след като е бил четири дни в гроба.

ЛАВРЕНТИЙ — ловчански митрополит от първата четвърт на XVII в.

ЛАМЕХ — герой от стария завет, син на Матусал (Битие 4:18), баща на Ной (Битие 4:25, 28—29).

ЛОТ — племенник на Авраам, който се преселва с него от Месопотамия в Ханаан. По-късно създава град Содом край Мъртво море.

ЛУКА — евангелист и апостол, сподвижник на апостол Павел. Смята се, че е роден в Антиохия. Приписва му се авторството на третото от четирите канонични евангелия. Паметта му се отбелязва на 18 октомври и 22 април.

МАГН — един от деветимата мъченици, пострадали в гр. Кизик.

МАКАРИЙ (XVI—XVII в.) — български книжовник, монах от манастира „Св. Троица“ край гр. Враца, закупил и приложил евангелие от 1616 г.

МАЛАЛЕИЛ (МАЛЕЛЕИЛ, МЕХИАЕЛ, МААЛЕЛЕИЛ) — старозаветен герой, син на Каинан и внук на Енос (Битие 4:18, 5:12).

МАНАСИЙ — юдейски цар, син на цар Езекия и баща на цар Амон. (4 Цар. 20:21).

МАНО КАЛПАКЧИ КРЪСТОВИЧ — известен от втората половина на XVIII в. софийски книжовник, търговец и предприемач; изписва сборник в 1770 г.

МАРИНА — християнска великомъченица, пострадала в Антиохия при император Диоклетиан (284—305). Паметта ѝ се празнува на 17 юли.

МАРИЯ (ДЕВА МАРИЯ, БОГОРОДИЦА) — в християнската религия — земна майка на Исус Христос. Според извънбиблейски източници произхожда от коляното на Йуда и от царския род на Давид. Нейни родители са Йоаким и Анна. Раждането на Исус Христос ѝ бива предизвестено чрез благовещение от архангел Гавриил.

МАРИЯ — сестра на Лазар от Витания, когото Христос възкресява (Лк. 10:39—42).

МАРИЯ ЕГИПЕТСКА — блудница и светица. По време на престоя си в Ерусалим пожелава да влезе в черквата, където се съхранява Христовия Кръст, но поставената над дверите на черквата икона на Богородица я възпира. Горко каеща се за своя грях, Мария избягва в пустините около р. Йордан и умира като светица. Паметта ѝ се чествува на 24 март.

МАРИЯ МАГДАЛЕНА — героиня от Новия завет, излекувана от Исус Христос от бесове (Лк. 8:2). Последователка на Христос. Присъствува на смъртта му, на погребението му и на възкресението му.

МАРКО (МАРК) — евангелист и апостол, автор на второто от четирите канонични евангелия. Смята се, че то е написано в Рим между 50 и 70 г. Марко умира мъченически ок. 67 г. в Александрия. Паметта му се отбелязва на 25 април.

МАРТА — сестра на Лазар от Витания, когото Христос възкресява на третия ден (Лк. 10:38—42).

МАТЕЙ — евангелист и апостол, автор на първото от четирите канонични евангелия. След възкресението на Исус Христос проповядва сред юдеи, перси и етиопци. Умира мъченически в Етиопия ок. 61 или 64 г. Паметта му се празнува на 16 ноември.

МАТУСАЛ (МЕТУСАИЛ, МАРТУСАИЛ) — старозаветен герой, потомък на Сит, син на Енох, дядо на Ной. Символ на дълбока старост (Битие, 4:18).

МЕЛХИСЕДЕК — хананейски цар и свещеник в Салим (Битие 14: 18), прототип на Месия и прообраз на Христос.

МЕРКУРИЙ вж. ХЕРМЕС

МЕХМЕД IV АВДЖИ — турски султан (1648—1687).

МЕХМЕД ПАША КЮПРЮЛЮ — велик везир (1656—1661) на турския султан Мехмед IV Авджи.

МИНА — търговец от Александрия по времето на Козма Индикоплевс (VI в.).

МИСАИЛ вж. АНАНИЯ

МИХАИЛ архангел — евр. „като бог", един от първите ангелски старейшини, наречен „първи княз" (Даниил 10:13). Той е архистратиг, т. е. върховен началник на ангелите. Според Откровение на Йоан Богослов (12:3—9) воюва срещу змея-антихрист и неговите ангели и е защитник на християните.

МИХАИЛ ПСЕЛ (1018—1076/77) — византийски писател, висш чиновник в императорския двор, преподавател в Константинополската

школа. Автор на съчинения по философия, граматика, право, медицина, математика, реторика, история, музика, агрономия и др.

МОЙСЕЙ (второ хилядолетие пр. н. е.) — староеврейски пророк и законодател, извел израилтяните от робство в Египет към Ханаан. Приема се, че е автор на първите пет книги от Стария завет (т. нар. Мойсеево петокнижие: Битие, Изход, Левит, Числа, Второзаконие), но по-вероятно е те да са писани от няколко автори. Според християнската традиция е прообраз на Исус Христос.

НАВУХОДОНОСОР — вавилонски цар (ок. 604—561 пр. н. е.), покорител на юдеите. Той разрушава Ерусалим (558 пр. н. е.) и потушава бунта на евреите.

НАХОР — старозаветен герой, брат на Авраам, син на Тара (Битие 11:26).

НЕДЯЛКО даскал — книжовник-орнаментатор, работил в с. Аджар (дн. Свежен) Карловско, през втората половина на XVII в. Заедно със сина си даскал Филип са най-ярките представители на Аджарската школа.

НЕКТАРИЙ — ерусалимски патриарх (1661—1669).

НЕМЕЗИЙ ЕМЕСКИ (V в.) — византийски писател и църковен деец, епископ на гр. Емеса.

НЕЙКО — български книжовник, автор на приписка от 1722 г. в триод от XVIII в.

НИКЕТА — споменат в ръкопис № 646 от XVIII в. НБКМ — София; не е ясно дали е преписвач или съставител на ръкописа.

НИКОЛА — български книжовник, автор на приписка в Бельовския дамаскин от 1776 г.

НИКОЛАЙ МИРЛИКИЙСКИ (НИКОЛА ЧУДОТВОРЕЦ) — светец, живял по времето на имп. Диоклетиан (284—305) и Константин Велики. Участвува в заседанията на Първия вселенски събор в Никея. Епископ на Мири (в Ликия). Паметта му се празнува на 6 декември.

НОЙ — старозаветен герой, праведник, който преживява потопа благодарение на Божие предупреждение. Продължител на човешкия род чрез тримата си сина Сим, Хам и Яфет.

ОБРЕТЕН ГАНЮВ — български книжовник от с. Шръклево, Русенско от XVIII в., изписал сборник през 1789 г.

ОЗИРИС — в египетската митология бог на оплождащите сили в природата, цар на задгробния свят. Озирис е брат и едновременно мъж на Изида, която зачева от мъртвото му тяло по чудодеен начин. С помощта на сина си възкръсва, но пожелава да остане в задгробния свят.

ОЗИЯ — юдейски цар, девети по ред (810—759 пр. н. е.), баща на Йоатам (4 Цар. 15:34).

ОНУФРИЙ ВЕЛИКИ (IV в.) — преподобен монах, подвизавал се в Тивантския манастир Ерит в Египет, където живял в усамотение 60 години. Паметта му се чествува на 12 юни.

ОРИГЕНА (ок. 185 — между 252 и 254) — теолог и екзегет, ръководител на катехитичната школа в Александрия. Автор на повече от 2000 съчинения. На Петия вселенски събор (553) идеите му са обявени за еретически.

ОРФЕЙ — в старогръцката митология син на речния тракийски бог Еагър и на музата Калиопа. Славил се е като ненадминат музикант, надарен с магическа сила на изкуството си, на което се подчинявала не само природата, но и хората.

ПАВЕЛ апостол (между 5 и 15 пр. н. е. — 67) — апостол, изиграл важна роля в разпространението на християнската религия. Възвеличен заедно с ап. Петър като „върховен апостол". Според новозаветната книга „Деяния апостолски" първоначално се е наричал Савел и е преследвал християните, но след едно видение по пътя за Дамаск става горещ привърженик на християнството. Приписват му се 14 послания от Новия завет. Паметта му се празнува на 29 и 30 юни.

ПАМФИЛИЙ — мъченик, посочен заедно с мъченик Капитон. Паметта му се отбелязва на 12 август.

ПАМФИЛ (IV в.) — презвитер от Кесария. Работил по поправяне на новозаветния текст на Свещеното писание, събирал голяма библиотека. Посечен през 308—309 г. Паметта му се чествува на 16 февруари.

ПАНТЕЛЕЙМОН (нач. на IV в.) — великомъченик, пострадал в Никомидия при император Максимиан (286—305). Почита се като „безмезден" изцелител. Паметта му се празнува на 27 юли.

ПАРМЕНИД (VI—V в. пр. н. е.) — старогръцки философ, основател на Елейската школа (Южна Италия). Във възгледите си е повлиян от Ксенофан и питагорейците. Автор на съчинения за устройството на природата („За природата", „Истина", „Мнение").

ПАТРИКИЙ (МАР-АБА) (VI в.) — богослов и писател, родом от Персия. Принадлежи към нисибийската несторианска школа. Оказва влияние върху Козма Индикоплевс.

ПАТРОКЪЛ — в старогръцката митология — най-добрият приятел на героя Ахил, участник в Троянската война, убит от Хектор.

ПЕЛАГИЯ — християнска светица. Усамотява се на Елеонската планина и се отдава на аскетически подвизи. Умира в 461 г. Гробът ѝ се намира в подножието на Елеона. От XIII в. насам източноправославното духовенство поддържа и фаворизира ритуала на молитвеното премина-ване и „изповедание" пред нейния гроб.

ПЕТЪР апостол (I в.) — апостол от дванадесетте, рибар от Капернаум, Галилея. Отредена му е основополагаща роля в разпространението на християнската религия. Приписват му се две послания от Новия завет. Паметта му се празнува заедно с тази на ап. Павел на 29 и 30 юни.

ПЕТЪР ИВАНОВ — ковач от с. Сълп, Кичевско през XII в., споменат в Битолския триод.

ПЕТЪР поп — български книжовник от с. Мирково, Пирдопско, автор на летописни бележки от последните десетилетия на XVII в. в сборник № 433 НБКМ — София.

ПИЛАТ (ПОНТИЙ ПИЛАТ) — петият от римските прокуратори в Юдея и Самария (25—30), потвърдил присъдата над Исус Христос.

ПИТАГОР (IV—V в. пр. н. е.) — старогръцки философ. Роден на о-в Самос. Пътешествувал из Египет, Финикия и Вавилония, разпространявайки знания по астрономия, математика и др. Пръв употребява понятието „философия“ и пръв изказва теорията, че земята има кълбовидна форма.

ПИТЕАС МАСАЛИОТ (IV в. пр. н. е.) — древен естественик, астроном и пътешественик. Роден в Масалия, Галия, дн. гр. Марсилия, Франция. Той е обходил по море западните и северните брегове на Европа чак до о-в Фул (Тула — може би Исландия).

ПЛАТОН (псевдоним на Аристокъл от Атина) (427—347 пр. н. е.) — старогръцки философ. Диалозите му са образец за литературни произведения в античната традиция. Има силно влияние във Византия и оттам — върху превежданата философско-богословска книжнина през време на Първата българска държава.

ПРОКЪЛ (412—485) — старогръцки философ неоплатоник. Роден в Константинопол, учи в Александрия, в Атина при Сириан, от когото по-късно поема ръководството на Академията. Неговата система на света е отхвърлена от Йоан Филопон.

ПТОЛЕМЕЙ II ФИЛАДЕЛФ — египетски владетел (282—246 пр. н. е.).

ПТОЛЕМЕЙ III ЕВЕРГЕТ — египетски владетел (247—221 пр. н. е.).

ПЪРВАН даскал — български книжовник от с. Баня (дн. Николово, Михайловградско), изписал през 1848 г. сборник от катавасии и др.

РАХИЛ — старозаветна героиня, дъщеря на Лаван Арамееца, съпруга на патриарх Яков и майка на Йосиф Прекрасни.

РЕБЕКА (РЕВЕКА) — съпруга на Исаак, майка на Яков и Исав. (Битие 25: 20—26.)

РИТОР философ вж. ЦИЦЕРОН

РОВОАМ — син на Соломон, заел престола след него (975—958 пр. н. е.). По негово време държавата се разпада на две — Израилско и Йудейско царство.

РУВИМ йеросхимонах — преписвач в скита „Св. Никола“ към Троянския манастир „Рождество Богородично“, превел и подготвил сборник през 1825 г.

РУФ Квинт Курций (I в.) — римски историк и оратор. Автор на монография в 10 книги, посветена на Александър Македонски, където се съдържат занимателни разкази за чужди страни и народи.

САВА ОСВЕЩЕНИ (439—532) — монах от Кападокия, основател на голям манастир в пустинята близо до р. Йордан. Името му е свързано с т. нар. Ерусалимски устав (типик). Паметта му се чествува на 5 декември.

САВАОТ — едно от имената на Бога в юдаистическата и в християнската традиция. В библейските пророчески книги се среща в съчетанието

„Господ на воинствата“ (владыка силъ), като под „воинства“ се разбират слънцето, луната и звездите (Второзак. 4:19) а също — безчисленото воинство на ангелите (Енох 72:1).

САМСОН — старозаветен герой и съдия, надарен с изключителна сила, за да избави Израил от филистимяните (Съдии, 13:24, 14, 15, 16).

САМУИЛ — старозаветен пророк, син на Елкана и Анна, отрасъл в светилището в Сило. Става съдия и върховен жрец на Израил. Помазва за цар Саул, като възстановява теократическото начало в държавата. Когато Саул бива отхвърлен от Бога, помазва за цар Давид. Самуил се смята за автор на библейските книги: Съдии Израилеви, Рут, Първа и Втора книга Царства.

САТАНАИЛ (САМАИЛ, АНТИХРИСТ, САТАНА) — предводител на демоните, ангел на смъртта, един от първите ангелски старейшини, управител на десетия, земния чин ангели, отпаднал поради неподчинение на Бога. Името Самаил се среща още в талмудската книжнина и в ранните еврейски апокрифи — Сама-ел, „отрова божия“. Сатана е означавало противник, враг, нарицателно за всеки вредител; по-късно в юдеохристиянската традиция Сатанаел, „враг божий“, става противник на Бога. Според едни източници той бил старши син на Бога, а според други — младши.

САРА — жена на патриарх Авраам и майка на Исак. Ражда след знамение от Бога на преклонна възраст и отстранява от дома си робинята Агар и сина ѝ Измаил.

САУЛ — първият израилски цар (ок. 1095—1055 пр. н. е.). Отначало царува успешно, но по-късно Божият дух отстъпва от него (1 Цар. 9—31). Преследва Давид до смъртта си.

СЕЛА — жена на Ламех (Битие 4:19).

СЕЛЕВК I НИКАТОР — приемник на Александър Велики в Антиохия (311—281 пр. н. е.). Основател на династията на Селевкидите, която съществува до 64 г.

СИВИЛА (СИБИЛА) — пророчица, която, вдъхновена от божеството, предсказва бъдещето. Името не е от гръцки произход и е с неизяснена етимология. Най-старият култ към Сивила вероятно е свързан с персийско-иранска област. В старобългарската книжнина е преведено пророчеството на Тибуртинската Сивила; освен нея съществуват повече от двадесет сивили, предсказанията на които се наричат „сибилини“, разпространени във Византия.

СИМ — син на Ной (Битие 5:32), който дава началото на семитската група народи.

СИМЕОН цар — български цар (893—927).

СИМЕОН БОГОПРИИМЕЦ — праведен мъж от Ерусалим, на когото е предсказано, че няма да умре, докато не види Спасителя на света. По Божие внушение отива в храма (в Соломоновия храм) в момента, в който Мария и Йосиф носят осемдневния Исус, за да го представят в храма за кръщение (обрязване). Симеон поема от ръцете на Богородица Исус и го въвежда в светилището.

СИМЕОН СИТ (IX—X в.) — византийски книжовник, учен и естественик, развил дейността си по времето на Константин Порфирогенет (913—959). Написал е съчинения в областта на космографията, храненето и др.

СИТ — първият син на Адам след смъртта на Авел (Битие 5:3—7).

СИРАХ (СИХАР) — баща на Исус, автор на библейската книга Премъдрост на Исус син Сирахов.

СЛАВЧО поп — предстоятел на църквата в с. Присово, Търновско през втората половина на XVII в. Името му се споменава в приписка от това време.

СОЛОМОН — син на Давид, еврейски цар (ок. 1015—975 пр. н. е. или 972—932 пр. н. е.). Известен като строител, мъдър държавник, писател. С неговото име се свързват няколко старозаветни книги: Еклесиаст, Притчи Соломонови, Песен на песните.

СОКРАТ (ок. 380—440) — църковен историк, писал на старогръцки език. Автор е на „Църковна история" в 7 книги, която представлява продължение на съчинение със същото заглавие на Евсевий Кесарийски (ок. 264—340).

СОПАТЪР (VI в.) — богат гръцки търговец, разказал за пътешествията си на Козма Индикоплевс.

СПИРИДОН ЧУДОТВОРЕЦ (IV в.) — светец и епископ Тримифунски. Участвува в Първия вселенски събор. Паметта му се отбелязва на 12 декември.

СТАЙКО поп — свещеник от с. Присово, Търновско, споменат в приписка от 1665 г.

СТАНЧО поп — свещеник от с. Горна Митрополия, подвързал требник от 1641 г.

СТЕФАН АРХИДЯКОН — първомъченик и апостол от седемдесетте. Убит с камъни от еврейската тълпа. Паметта му се чествува на 27 декември.

СТОЙКО поп — свещеник от с. Костенец през първата половина на XVII в., преписал требник от 1611 г.

ТАЙМАСИЙ — вер. Тавмасий, един от деветте мъченици от Кизик, посечени при император Диоклетиан. Паметта им се чествува на 29 април.

ТАЛЕС МИЛЕТСКИ (VI в. пр. н. е.) — първият древногръки философ, причислен към „седемте мъдреци". Смята се, че е бил търговец и пътешественик, достигнал дори до Индия. Запознат е с цялата източна мъдрост — вавилонска, египетска и финикийска. Използувайки астрономически знания, предсказва слънчевото затъмнение на 25. V. 585 пр. н. е. в Йония. Основател на Йонийската философска школа.

ТАРА — старозаветен герой, баща на Авраам, който почитал езически богове.

ТЕОГИЙ — един от деветте мъченици от Кизик, посечени при император Диоклетиан. Паметта им се чествува на 29 април.

ТЕОДОР МОПСУЕТСКИ (IV—V в.) — богослов и философ. Възгледите му са еретически спрямо традиционните за християнските мислите-

ли — проповядва, че у Христос има две разделени естества: божествено и човешко. Халкидонският събор го признава за православен, но Петият вселенски събор прогласява анатема срещу съчиненията му (553).

ТЕОДОР ТИРОН (СТРАТИЛАТ) (неизв. — 306) — великомъченик, отнасящ се към светците-воини. Пострадал в Анасия. Според легендата той предпазил християните от ядене на нечиста храна и на жертвена кръв. Паметта му се празнува на 17 февруари и в събота на първата седмица на Великия пост.

ТЕОДОСИЙ ОБЩЕЖИТЕЛ (ТЕОДОСИЙ ВЕЛИКИ) (неизв. — 529) — основател на палестинското общежително монашество. Паметта му се празнува на 11 януари.

ТЕОДОТ — един от деветте мъченици от Кизик, посечени при император Диоклетиан. Паметта им се чествува на 29 април.

ТЕОСТИК — един от деветте мъченици от Кизик, посечени при император Диоклетиан. Паметта им се чествува на 29 април.

ТЕОФИЛ — летописец, от чийто труд се е ползувал Йоан Малала.

ТИМОТЕЙ — летописец, от чийто труд се е ползувал Йоан Малала.

ТИМОТЕЙ — апостол от Листра, духовен син на ап. Павел, апостол от седемдесетте. Умира мъченически при имп. Домициан (81—96). В Новия завет са поместени две послания, отправени до Тимотей от ап. Павел. Паметта му се чествува на 4 и 22 януари.

ТОДОР ВРАЧАНСКИ — български книжовник от XVIII в., ученик на Йосиф Брадати. Свещеник в гр. Враца, а по-късно — монах в Рилския манастир под името Теофан Рилски. Преписал около 20 ръкописа.

ТОМА — апостол от дванадесетте. Нарича се още Тома Неверни заради това, че не могъл изведнъж да повярва във възкресението на Исус Христос. Проповядва в Палестина, Месопотамия, Етиопия и Индия, където загива мъченически. Паметта му се празнува на 6 октомври.

ТОМА ЕДЕСКИ (VI в.) — философ-богослов, последовател на Патрикий (Мар-Аба) в Александрия. Съвременник на Козма Индикоплевс.

ТРИФОН — мъченик и чудотворец, роден в с. Кампсада, във Фригия. Посечен е в Никея през 250 г. Паметта му се отбелязва на 1 февруари.

УРИИЛ — в юдаистическата и в християнската традиция един от най-висшите ангели. Той съпровожда Енох по време на пътешествието му из небесата, изпълнява ролята на божествен пратеник (апокрифната Книга на Енох). В девтероканоничната Книга на Ездра обяснява божественото устройство на вселената на пророка. Традицията го свързва с огъня и светлината.

ФАЛЕК — старозаветен герой, син на Евер (Битие 10:25), от рода на Сим, от който произхожда Исус Христос.

ФИЛИМОН — един от деветимата мъченици от Кизик. Паметта им се чествува на 29 април.

ФИЛИМОН — богаташ от гр. Колоса във Фригия, до когото апостол Павел изпраща послание ок. 63 г. по неговия роб Онисим, приел християнството.

ФИЛИП — български книжовник, даскал, преписвач от Аджарската школа през II половина на XVII в., един от най-видните орнаментатори.

ФИЛИП — един от дванадесетте апостоли, ученици на Исус Христос, родом от Витсаида. Преданието разказва, че проповядвал във Фригия и умрял в Йерапол, Сирия.

ФОКА (НИКИФОР ФОКА) — византийски император (963—969).

ФОТИЙ — константинополски патриарх (858—867 и 877—886), изтъкнат мислител и писател.

ФОТИНИЯ САМАРЯНСКА (САМАРЯНКАТА) — вер. мъченица Фотиния, беседвала с Исус Христос около кладенеца на Яков. През 66 г. била убита чрез хвърляне в кладенец. Паметта ѝ се отбелязва на 20 март.

ХАМ — син на Ной (Битие 5:32), който се държал непочтително с баща си и с това предизвикал проклятието на Ной върху сина си Ханаан (Битие 9:22—25).

ХАРИТОН — изповедник, преп. Роден в Мала Азия. При имп. Аврелиан е поставен в тъмница заради своята вяра, при имп. Тацит е освободен и заминава за Ерусалим. По пътя е нападнат от разбойници, но се спасява по „чудесен" начин. Устроява три лаври в Палестина (Фаранска, Ерихонска, Сукийска). Умира в 350 г. Паметта му се чествува на 28. IX.

ХЕЗИОД (VIII—VII в. пр. н. е.) — старогръцки епически поет, първата ярко изявена творческа личност в древната гръцка литература. В епическите му поеми добиват завършен вид редица митове за елинските божества („Теогония", „Дела и дни", „Щитът").

ХЕКТОР — син на царя на Троя Приам. Най-могъщият герой и защитник на града по време на Троянската война. Убит в двубой от Ахил.

ХЕРАКЛИТ (ок. 544—438 пр. н. е.) — старогръцки философ. Схващанията си излага в съчинението „За природата", в което разглежда устройството на вселената. Според него над всичко властвува универсалният разум.

ХЕРАКЪЛ (ХЕРКУЛЕС) — най-могъщият от всички гръцки герои, син на Зевс и Алкмена.

ХЕРМЕС — един от най-старите старогръцки богове; отначало бил покровител на стадата, по-късно станал покровител на пътешествениците, търговците и търговията, дори на измамата и кражбата. Той е закрилник и на атлетите и младежите. След завоюването на Персия от Александър Македонски се отъждествява с египетския бог Тот. В старогръцката митология Хермес се среща и като пратеник на боговете.

ХИПОКРАТ (ок. 460—357 пр. н. е.) — прочут древногръцки лекар, смята се за основоположник на медицинската наука.

ХОЗДОР (ХОСРОЙ) — персийски цар, в VII в. превзема Ерусалим.

ЦИЦЕРОН (3. I. 103 пр. н. е. — 7. XII. 43 пр. н. е.) — римски оратор, прозаик и обществен деятел. Роден в Арпин (дн. Арпино). Автор на съчинения от ораторския, полемичния и епистоларния жанр. Във философските идеи следва Новата Академия и етиката на стоицизма.

ЮВАН поп — свещеник от с. Присово, Търновско, от втората половина на XVII в., споменат в приписка от 1665 г.

ЮДА (ЮДА ИСКАРИОТ) — един от дванадесетте апостоли, който предава Исус Христос на първосвещениците. След смъртта на Христос се разкайва и връща парите, но те не са приети. Завършва живота си със самоубийство — обесва се на едно дърво.

ЮПИТЕР вж. ЗЕВС

ЮСТИН I — византийски император (518—527).

ЮСТИН II — византийски император (565—578).

ЮСУФ паша — велик везир (1786—1789).

ЯКОВ — старозаветен герой, син на Исак и Ревека и внук на Авраам, патриарх и родоначалник на израилския род. От двете си жени Лия и Рахил има общо 12 сина, които дават началото на 12-те „колена израилеви". Името „Израил" („герой Божий") придобива след борба с Господен ангел, което става общо име за потомците му.

ЯКОВ (АЛФЕЕВ) — според преданието — „Господен брат". В евангелския текст се споменават четирима Господни братя: Яков, Йосиф, Симон и Юда. Не е ясно дали са кръвни братя или в духовен смисъл.

ЯКОВ (ЗЕВЕДЕЕВ) (неизв. — 44) — един от дванадесетте апостоли, брат на Йоан Богослов. Убит по времето на Ирод Антипа. Паметта му се празнува на 30 април.

ЯРЕД — старозаветен герой, син на Малелеил (Битие 5:15).

ЯФЕТ (АФЕТ) — син на Ной. Според преданието е родоначалник на арийската група народи, а също така — на славяните.

Речник на географските имена

АБУКИР вж. КАНОВА

АВИН (АВИД) — гр. АБИДОС, дн. Бобаликафеси (Япълбак) на малоазийския бряг на Дарданелите.

АВИРИОС — р., неидент. (Вир? Риос?).

АВКСИОС вж. АКСИОС

АВЛИС — пл., неидент.

АГАВ — гр. Медер на север от р. Сини Нил, център на едноим. област Агав.

АДРИАТИЧЕСКО (АНГЕЛСКО) МОРЕ — част от Средиземно море между Апенинския и Балканския п-ов.

АДУЛИЯ (АДУЛА, АДУЛИС) — гр. на морския път през Червено море към Индия и Югоизточна Азия.

АЗИЯ — континент.

АКЛАС (АТЛАС) — дн. Атласки планини в Мароко, Алжир и Тунис.

АКСИОМЕН вж. АКСУМ

АКСИОС (АВКСИОС, ВАРДАРИС) — дн. р. Вардар, протичаща през Югославия и Гърция.

АКСОМ (АКСОМИС) вж. АКСУМ

АКСУМ (АКСОМ, АКСОМИС, АКСИОМЕН) — древно царство с главен гр. Аксум, обхващало Етиопия и част от Галските области. Градът се намира на платото Тигре, дн. Аксум.

АЛАМАНСКИ ПЛАНИНИ — вер. Алпите.

АЛАНИЯ — древна страна, обитавана от аланите, между Азовско и Каспийско море, Кавказ и платото Ергени.

АЛЕКСАНДРИЯ (араб. Ал-Искандария) — гр. в Египет на брега на Средиземно море, в зап. част на делтата на р. Нил. Основан от Александър Македонски 332—331 пр. н. е., един от главните културни центрове на древността.

АЛИС (АЛОИС, ХАЛИС) — р. Къзълърмак в Турция.

АЛОИС вж. АЛИС

АЛКИОНСКО МОРЕ — залив в изт. част на Коринтския зал. (дн. Алкионидон).

АЛФЕОНА — пл., неидент.

АЛИФИА (АЛИФИЕ, АЛФЕЙ, АЛФИОС) — р. в северозап. част

на п-ов Пелопонес, древната област Елида, Гърция.

АЛФИОС вж. АЛФИА

АНАДОЛ — област в Турция.

АНГЕЛСКО МОРЕ вж. АДРИАТИЧЕСКО МОРЕ

АНТИОХИЯ — дн. гр. Антакя в Турция.

АРАБИЯ (ЕВДЕМОНА) — страна в древния Изток.

АРАБСКА ПУСТИНЯ — вер. Сирийската пустиня.

АРАБСКИ ЗАЛИВ вж. ЧЕРВЕНО МОРЕ

АРАБСКО МОРЕ — дн. Арабско море и Персийския залив или Червено море и Аденския залив.

АРАКС — р. със същото име има в Армения, Месопотамия и в Персия. Древните историци смесват в едно представите си за двете средноазиатски реки Амударя и Сърдаря. Съществува и о-в на северозапад от п-ов Пелопонес, наречен Аракс.

АРАРАТ — пл. в Армения, Турция и Иран.

АРИМАТЕЯ — пл. край Ерусалим (Наби Самуел или „планина на пророк Самуил").

АРСИНОЯ — гр. в Египет, наречен в чест на жената на Питагор II Филаделф.

АСАМОС вж. АСОП.

АСОП (АСАМОС) — р. в Беотия, древна Гърция, на сев. от пл. Китерон и Парнас. Съществува и р. Асопос, която се влива в морето при зал. Коринт.

АСФАЛТИЙСКО МОРЕ — дн. Мъртво море в Йордания и Израел.

АТЕЛОС — вер. р. Атлас, близо до Атласките планини.

АТИЛИКА — р. неидент.

АТЛАНТИЧЕСКО МОРЕ — т. е. Атлантическия океан

АТЛАС (АТЛАСКИ ПЛАНИНИ) вж. АКЛАС

АФЕИ — вер. р. Алфиос.

АФРИКА — континент.

АХЕЛОС (АХЕЛОЙ) — р. в зап. част на Средна Гърция, протича през Акарнания и Етолия.

АХИМЕНИДА ВАВИЛОНСКА — вер. Ектавана, гр. в Мидия, столица на персийските царе след цар Кир.

БАКТРИАНА (БАКТРИЯ) — древна страна, заемаща горното течение на р. Амударя и Сърдаря.

БАКТЪР — р., приток на Оксус, дн. Амударя.

БЕЛИ ГРАД (АКЕРМАН) — дн. гр. Белград — Днестровски в Украйна. Основан през IX в. на мястото на древния гръцки гр. Тир.

БЕТСАИДА вж. ВИТСАИДА

БЕЧ — т. е. Виена.

БОРИСТЕН (БОРИСТЕНЕС, ДАНАПРИС) — р., дн. Днепър, протичаща през Белорус и Украйна.

БОСФОР вж. ВЕОС (ВОС, БОС)

БЯЛО МОРЕ — вж. Егейско море.

ВАВИЛОН — древен гр. в Месопотамия дн. в Ирак.

ВАРВАРИЯ — земя, разположена на юг от Етиопия или общо — изт. крайбрежие на Африка.

ВАРИС — р., вж. БОРИСТЕН.

ВАРЪСТЕНИС — вж. БОРИСТЕН

ВЕЛИКО ТЪРНОВО — гр. разположен на брега на р. Янтра

ВЕОС (ВОС, БОС) — дн. Босфор, пролив между Европа и Азия, който съединява Черно и Мраморно море.

ВИЗАНТИОН вж. ЦАРИГРАД

ВИР — р., т. е. кладенец в Моав (Числа 21:16—18; Ис. 15:8), Юдея.

ВИТАНИЯ (БЕТАНИЯ) — древен гр. югоизт. от Ерусалим, в областта Юдея.

ВИТИНИЯ — област. обхващала северозап. част от Мала Азия между изт. бряг на Мраморно и на Черно море.

ВИТЛЕЁМ — гр. в древна Юдея (Израел).

ВИТРОН — р., неидент.

ВИТСАИДА (БЕТСАИДА) — гр. на бреговете на Тивериадското езеро.

ВЛАШКО (ВЛАХИЯ) — историческа област в Югоизт. Европа между Карпатите и Дунав (дн. Румъния). В древността — Дакия.

ГАДИРА (ГАДИРИ, ГАДЕС) — дн. гр. Кадиз, Испания. Според Козма Индикоплевс и др. древни автори — най-западната част на земята, разположена до Гибралтар.

ГАДИРСКИ ПЛАНИНИ — вер. дн. планинската верига Сиера де Ронда, Испания.

ГАЗА — гр. в древна Палестина, обл. Ханаан.

ГАЗСКИ ПЛАНИНИ — дн. Газски възвишения, Палестина.

ГАЛИЛЕЙСКИ (ЛИВАНСКИ) ПЛАНИНИ — т. е. възвишенията край Генисаретското езеро.

ГАЛИЯ — древна област, дн. Франция.

ГЕДИЗ вж. ФЕРМОДОС

ГЕОН — библейска р., която извирала от рая. Отъждествява се с р. Нил.

ГЕРМАНИЯ — римска провинция, земята, населена с германските племена.

ГЕТСИМАНИЯ — местност край Ерусалим; в последната нощ от своя живот Исус заедно със своите ученици се моли тук и тук бива предаден от Юда (Мат. 26:36—57).

ГИБРАЛТАР вж. Херкулесови стълбове.

ГИРИГИК — р., неидент.

ГРЪНЧАРСКОТО СЕЛО — местност в подножието на Сион, купена с тридесетте сребърника, дадени на Юда за неговото предателство. Според местните обичаи тук ставали погребенията на поклонниците, починали в Ерусалим.

ГОЛГОТА — хълм край Ерусалим. Според легендата в него е погре-

бана главата на Адам. В евангелския текст — мястото, където е разпънат Исус Христос (Мат. 27:33, Мр. 15:22, Йоан 19:17).

ГОМОРА — гр. в Палестина край Мъртво море, унищожен от Бог заради разврат.

ГОРНА САРМАТИЯ — древна страна между р. Днестър и р. Дон.

ДАМАСК — гр. в древна Сирия, дн. столица на Сирия.

ДАНАПРИС вж. БОРИСТЕН

ДИАВРОД — вер. о-в Цейлон (Сиеледива, Дива).

ДИОСКОРИДА — о-в в Индийския океан, дн. Сокотра.

ДИОСКУРИАДА — гр. на източното крайбрежие на Черно море, голям търговски център в древността.

ДИСИМАН — т. е. Гетсимания, местност край Ерусалим.

ДИСМАН — вж. ДИСИМАН

ДНЕПЪР (ДАНАПРИС) вж. БОРИСТЕН

ДРАХМА — според древните автори — страната на брахманите.

ДРЕНПОЛЕ — гр. Адрианопол, дн. Одрин в Турция.

ДУБРОВНИК (ДОБРОВНИК) — град в Хърватско, на брегове на Адриатическо море. Основан през VII в. от гръкоримските колонии Епидавър и Салона под името Рагуза. Между 1205—1358 г. градът е под върховната власт на Венеция, от 1358— до 1526 е подвластен на Унгария.

ДУНАВ вж. ИСТЪР

ЕВИЛАТ (ЕЛА, АЙЛАНА) — гр. на Червено море, дн. пристанището Акаба.

ЕВИЛАТ — страна в северната част на Индокитай.

ЕВКСИНСКИ ПОНТ вж. Черно море

ЕВНЕКА — областта Небус, на север от Индия.

ЕВРОПА — римска и византийска провинция в югоизт. Тракия.

ЕВРОС (ЕРОН, ХЕБРОС) — р. Марица, протичаща през България, Гърция и Турция.

ЕВРОТ (ЕВРОТАС)— р. в обл. Лакония (древна Спарта), п-ов Пелопонес, Гърция.

ЕВРОТА вж. ЕВРОТ

ЕГЕЙСКО МОРЕ (БЯЛО, ЕЛИНСКО МОРЕ) — намира се между Балканския п-ов и Мала Азия.

ЕГИПЕТ — древна държава в Африка.

ЕГИПЕТСКИ ЗАЛИВ — вер. дн. Суецкия залив.

ЕГОН — р., неидент.

ЕДЕМ — т. е. библейският рай, а също — тази част от Земята, в която са смятали, че се е намирал раят в древността.

ЕДЕС — гр. Едеса през епохата на елинизма, дн. Урфа, Турция.

ЕЛАМ — несторианска колония в Южна Месопотамия.

ЕЛЕОНА (ЕЛЕОНСКА ПЛАНИНА) — пл. на изт. от Ерусалим, Израел.

ЕЛЕФЕТ — р., неидент.

ЕМАУС — древен гр. в Юдея, северозападно от Ерусалим.
ЕМИР — област в древен Индокитай.
ЕПИДАВЪР — древен гр. в обл. Арголида, Гърция.
ЕРДЕЛ — неидент.
ЕРИМАНТ (ЙЕРИМАНТ) — пл., гр. и р. със същото име в обл. Аркадия, п-ов Пелопонес, Гърция.
ЕРИХОН (ЙЕРИХО) — гр. на североизт. от Ерусалим, в обл. Юдея.
ЕРМОН (ЕРМАНИОН) — пл. на границата на Израел, Ливан и Сирия. В старозаветния текст се отъждествява с пл. Сион (Втор. 4:48).
ЕРМОН (ХЕРМОН) — в новозаветния текст — хълм край р. Йордан (Йоан 1:29, Пс. 62:7).
ЕРМОПОЛ (ЕРМОПОЛИС) — гр. в древна Гърция.
ЕРМОС вж. Фермодос
ЕРОН вж. Еврос
ЕРУСАЛИМ (ЙЕРУСАЛИМ) — древен гр. в Юдея.
ЕТИОПИЯ вж. АКСУМ
ЕТРОПОЛЕ — гр. на североизт. от София.
ЕФРАТ — р. в Месопотамия, протичаща през Турция, Сирия и Ирак.
ЕФРЕМ (ЕФРАТА) вж. ВИТЛЕЕМ (Мих. 5:2)

ЗАГОРЕ — обл. разположена югоизт. от Стара Загора.
ЗАПАДНО МОРЕ — т. е. Йонийско море.
ЗИНГОН — название на океана по морския път до изт. крайбрежие на Африка.
ЗИТ — вер. р. Затиуса от апокрифа Откровение Варухово.

ИБЕРИЙСКО МОРЕ — част от Средиземно море между брегoвете на дн. Испания и Мароко.
ИБЕРИЯ — обл. в Испания.
ИЗРАИЛ — древно царство в Близкия изток, основано след смъртта на Соломон.
ИЗТОЧНО МОРЕ — т. е. Мъртво море.
ИНД — р. протичаща през Китай, Индия и Пакистан.
ИНДИЙСКИ ЗАЛИВ вж. АРАБСКО МОРЕ
ИНДИЙСКО МОРЕ вж. АРАБСКО МОРЕ
ИНДИЯ — т. е. п-ов Индостан
ИНДИЯ ВЕЛИКА — т. е. Индия
ИНДИЯ МАЛКА — т. е. Южна Арабия
ИПЕРГАИ — р., неидент.
ИПЕРГИОС вж. ИПЕРГАИ
ИРАСИН (ИРАНСИНОС) — р. Ерасинос в Арголида, Гърция.
ИРАСИНОС вж. ИРАСИН
ИРИМАНФИОС — в текста — р.; всъщност — пл. Йеримант.
ИРИНОС — р., неидент.
ИРКАНИЙСКО МОРЕ — дн. югоизт. част на Каспийско море.
ИРКАНИЯ — югоизт. крайбрежие на Каспийско море.

ИРОДАН — р. в Палестина, Израел.

ИСПАНИЯ — държава на Пиринейския п-ов в Европа.

ИСТЪР (ИСТРОС, СТРОС, ДАНУБИОС) — дн. р. Дунав, протичаща през Германия, Австрия, Чехо-Словакия, Унгария, Хърватско, Сърбия, България, Румъния и Молдавия.

ЙЕОС (ТАНАОС) — легендарен извор в Юдея, близо до Египет.

ЙЕРИМАНТ вж. ЕРИМАНТ

ЙЕРАСИМ — пл., неидент.

ЙЕРИС — р., неидент.

ЙЕРМОНИОН вж. ЕРМОН пл.

ЙЕРУСАЛИМ вж. ЕРУСАЛИМ

ЙОНИЙСКО МОРЕ — частта от Средиземно море между Южна Италия, Албания и Гърция.

ЙОП (ЙОПЕ, ЙОПИЯ, ЯФА) — гр., дн. Тел-Авив, пристанище на средиземноморското крайбрежие в Израел.

ЙОРДАН — р. вливаща се в Мъртво море. Образува ез. Хула и Тивериадско. Протича през Ливан, граница между Израел и Йордания.

КАБЕР — според Козма Индикоплевс — тържище в Индия.

КАВКАЗКИ ПЛАНИНИ (КАИКАСИС, КАВКАЗ) — пл. на територията на Азърбайджан, Армения и Грузия.

КАЛАБРИЯ — област и п-ов, съставляващ най-южната част от Италия.

КАЛАВСТРОС — р., вер. устието на р. Нил (Каласиритско устие).

КАЛИАНА — търговски център близо до дн. гр. Бомбай, Индия.

КАЛИС (ХАЛИС) — р. в Мала Азия, дн. Къзълъ-Ирмак, Турция.

КАНА ГАЛИЛЕЙСКА — гр. в древната област Галилея, Израел (Йоан 2:1 11).

КАНОВА — дн. пристанището Абукир в Египет при устието на ръкав на р. Нил, на североизт. от Александрия.

КАПАДОКИЙСКО МОРЕ — вер. соленото езеро Туз гьолу, Турция.

КАПАДОКИЯ — гр. и древна област в средната част на Мала Азия, дн. в Турция.

КАПЕРНАУМ — древен гр. в областта Галилея, на североизт. от Тивериадското езеро, Израел.

КАРИНСКО МОРЕ — морето около о-в Икария между Цикладските и Додеканезките о-ви и Мала Азия.

КАРИЯ — древна област в югозап. част на Мала Азия, Турция.

КАРМИЛСКА ПЛАНИНА — пл. в обл. Галилея, сев. част на Израел.

КАРПАТСКО МОРЕ — морето около о-в Карпатос (между о-в Крит и о-в Родос), Гърция.

КАРХИДОН (КАРХЕДОН) — финикийска колония, древния гр. Картаген, сев. от дн. гр. Тунис, Тунис.

КАСПИЙСКО ЕЗЕРО (ХИРКАНСКО, УВАЛЕНСКО, ХАЗАРСКО МОРЕ) — най-голямото безотточно езеро-море в света, разположено на границата на Европа с Азия.

КЕДРОН — малък поток в околностите на Ерусалим.

КЕСАРИЯ (СТРАТОНСТУМ) — пристанищен гр. между Яфа и Акра в древната обл. Самария, Израел.

КЕСАРИЯ ФИЛИПОВА (ПАНЕАС) — гр. в древната обл. Итурея, сев. Израел.

КИДЕП — вер. пл. Ида във Фригия, зап. част на Мала Азия, дн. в Турция.

КИЗИК — древен гр. в залива Бандерма на Малоазийския бряг на Мраморно море, северозап. от дн. гр. Бандерма.

КИЛИКИЯ — древна обл. в югоизт. Мала Азия, Турция.

КИНОКЕФАЛОН (КИНОКСЕФАЛЕ) — т. нар. Песоглавие, местност на юг от гр. Лариса в Тесалия, Гърция.

КИПЪР — о-в в Средиземно море.

КИПЪР МАТУНТИЙСКИ — т. е. Кипарисий, гр. в едноименния залив на западния бряг на Пелопонес, Гърция.

КИР вж. КАНОВА

КИС (КИСОН или НАР-МУКАТА) — рекичка, която извира от Тавор и се влива в Средиземно море. (Съдии 4:7, 5:21, 3 Цар. 18:40, (Пс. 22:10).

КИТАЙ — древна държава в Азия.

КИТАРОНИОН вж. КИТЕРОН

КИТЕРОН (КИТАРОНИОН) — пл. южно от древния гр. Тива, между древните обл. Атика и Беотия, Гърция.

КОКЛ — вер. гр. Микена, един от най-старите градове в Гърция; намира се в Арголида, п-ов Пелопонес.

КОНСТАНТИНОПОЛ (ВИЗАНТИОН) вж. ЦАРИГРАД

КОРИНТСКИ ЗАЛИВ — отделя п-ов Пелопонес от Гърция. Съединен с Егейско море чрез Коринтския проток.

КРИТ — о-в в изт. част на Средиземно море, Гърция.

КРИТСКО МОРЕ — частта от Средиземно море около о-в Крит.

КУЛИЙ — р., неидент.

КЪЗЪЛЪРМАК вж. АЛИС (АЛОИС, ХАЛИС)

ЛАЗИКА — древна страна в Колхида. Разпростирала се е по изт. крайбрежие на Черно море в юж. част на Кавказ.

ЛЕВКА (ЛЕФКАС) — о-в от Йонийския архипелаг, Гърция.

ЛИБИЯ (ЛИВИЯ) — древна римска провинция, дн. арабска държава в Северна Африка.

ЛИВАНСКИ ПЛАНИНИ (ЛИВАН, ХИВАН) — пл. по продължението на изт. крайбрежие на Средиземно море.

ЛИВИЙСКИ ПЛАНИНИ — вер. Атласките планини, вж. Аклас.

ЛИВИЙСКО МОРЕ — юж. част на Средиземно море между Тунис и Киренайка.

ЛИДА — гр. на изток от Ерусалим, в древната обл. Юдея.

ЛИКИЯ — древна обл. в югозап. част на Мала Азия.

ЛОГИСТИЙСКИ КРАЙ — дн. Генуезкия залив.

ЛЮТА — с. до гара Бойчиновци, дн. Владимирово.

МАВРИТАНИЯ — римска провинция в северозап. Африка на територията на дн. Мавритания, Алжир и Мароко.

МАДИАМ — т. е. Мадиамската земя; първоначално с това название се е наричала обл. откъм източната страна на Елатския ръкав на Червено море.

МАЗИТУС — р. вер. р. Ереуса от Откровение Варухово.

МАКЕДОНИЯ (ПЪРВА И ВТОРА или САЛУТАРИС) — римска провинция (от 148 пр. н. е.), диоцез (към 327), византийска тема Тракия (ок. 800).

МАЛЕ — вер. гр. Малабар „земята на пипера". Столица на Малдивите, намира се на едноименен о-в.

МАМРЕ — местност в Юдея, тук под огромен стар дъб Аврам среща Бога.

МАНГАРУТ — тържище и пристанище в Индия. Дн. има и гр. Мангалуру, юж. Индия, разположен на брега на Арабско море.

МАРАЛО — тържище в Индия според Козма Индикоплевс.

МАРИЦА вж. ЕВРОС (ХЕБРОС)

МЕАНДРОС (МЕАНДЪР) — р. дн. Бююк Мендереса в Мала Азия, Турция.

МЕАНДЪР вж. МЕАНДРОС

МЕЖДУРЕЧИЕ вж. МЕСОПОТАМИЯ

МЕНАНДРОС вж. МЕАНДРОС

МЕНДЕРЕС вж. СКАМАНДЪР

МЕОН вж. ВЕОС

МЕОТИДА (МЕОТИДСКО, НЕОТИЙСКО ЕЗЕРО) — дн. Азовско море.

МЕРОА вж. МЕРОЕ

МЕРОЕ (МЕРОН) — гр. и държава по Средни Нил, Етиопия.

МЕРОН вж. МЕРОЕ

МЕСОПОТАМИЯ (МЕЖДУРЕЧИЕ) — област в древния Изток, дн. Ирак.

МЕХАДИЯ — неидент.

МИДИЯ — древна обл. в зап. част на Персия.

МИКЕНА вж. КОКЛ

МИНИЙ (МИНИОС) — р. Миньо в Испания и Португалия или р. Минион в Италия.

МИНИОС вж. МИНИЙ

МИРТОН (МИРТОНСКО МОРЕ) — дн. Миртойско море между Пелопонес и Цикладските о-ви.

МОКАЧ — гр. на Дунава, дн. гр. Мохач, Унгария.

МОРИШ — неидент.

МРАМОРНО МОРЕ вж. ПРОПОНТИДА

НАЗАРЕТ — гр. в древната обл. Галилея, сев. Израел (Лк. 1:26—38).

НАИН — гр. в Галилея, близо до Тивериадското езеро.

НАЛОПАТАНА — вер. тържище в Индия, според Козма Индикоплевс.

НАНЕИ вж. ПИНИОС

НАШЕ МОРЕ — по този начин гърците и поданниците на Византийската империя са наричали цялото Средиземно море, а римляните — западната част на Средиземно море от Италия до Гибралтар.

НЕОПИЯ — вер. Неапол, древен гр. Това име са носили няколко гр. в различни страни: 1. в Италия (дн. Неапол); 2. в Ликия (Мала Азия); 3. в Африка между Картаген и Сирт и др.

НИЗИС (ХРЕМЕТИС) вж. ФЕРМОДОС

НИЛ — р. в Африка, протичаща през Руанда, Танзания, Уганда, Судан, Египет. Най-дългата р. в света.

НИМФИОС вж. НИМФЕЙ

НИМФЕЙ (НИМФИОС, НИФ) — р. в древна Армения.

НИФ вж. НИМФЕЙ

НОД — библ. „лоша земя". Според библ. текст — земята на изток от Едем (Битие 4:16), където бива изгонен Каин.

ОВЧА КУПЕЛ — лечебна къпалня край Ерусалим.

ОЛИМП — пл. между Македония и Тесалия в Гърция.

ОМЕРТ (ОМИРИТ, ХИМЯР) — държава, разположена в югозап. край на Арабския п-ов, дн. Йемен.

ОРОТА — вер. дн. Сурат, пристанище на зап. крайбрежие на Индия.

ОСЪМ — р. в България, протичаща през Дунавската равнина.

ОХИАЛ — р., неидент.

ПАЛЕСТИНА — историческа обл. в Близкия Изток, намирала се между Средиземно, Мъртво море и р. Йордан.

ПАМФИЛИОН — море при едноименната древна обл. в югозап. част на Мала Азия, дн. Турция.

ПАМФИЛИЯ — древна обл. в югозап. част на Мала Азия, дн. Турция.

ПАНДЪР вж. СКАМАНДЪР

ПАЛАНКА — в древността — вид селище; в случая става дума за гр. Лом в България.

ПАНЕАС вж. КЕСАРИЯ ФИЛИПОВА

ПАРТИ — вер. тържище в Индия според Козма Индикоплевс.

ПЕНЕЙ вж. ПИНИОС

ПЕНТАПОЛИС — древна обл. в Киренайка, Либия, или в Италия (5-те града Анкона, Римини, Пезаро, Фано, Сенгалия в обл. Равена).

ПЕОНСКА ПЛАНИНА — 1. вер. пл. верига, състояща се от Баба, Бабуна, Плачковица и Осоговска пл. в древната обл. Пеония, Средна Македония; 2. вер. Апенините.

ПЕРИДОН — неидент.

ПЕРСИЯ — древна държава, която се намирала в дн. Иран.

ПЕРСИЙСКИ ЗАЛИВ — служи за водна граница на държавите Иран, Саудитска Арабия, Ирак, Кувейт, Катар, Бахрейн, Оман, ОАЕ.

ПЕРСИЙСКО МОРЕ вж. ПЕРСИЙСКИ ЗАЛИВ

ПИЛОР (ПИЛОРОС) — гр. на зап. бряг на п-ов Сидония в Халкидика, Гърция.

ПИНИОС (ПИНЬОС, ПЕНЕЙ, НАНЕЙ) — в старогр. митология — р. в Елида, п-ов Пелопонес, която се влива в Егейско море.

ПИРАМ (ПИРАМОС) — дн. р. в Джейхан, Мала Азия, Турция.

ПИРАМОС вж. ПИРАМ

ПИРИНЕИ (ПИРИНЕОН) — пл. верига между Бискайския залив и Средиземно море в Испания, Франция и Андора.

ПИРИНЕОН вж. ПИРИНЕИ

ПОНТ — византийска провинция по Черноморското крайбрежие на сев. Мала Азия, на мястото на древното Понтийско царство.

ПОНТ МОРЕ вж. ЧЕРНО МОРЕ

ПОНТОС ЕВКСЕЙНОС вж. ЧЕРНО МОРЕ

ПРОПОНТИС (ПРОПОНТИДА) — буквално „лежаща преди Понт" — Мраморно море.

ПУДАПАТАНА — вер. тържище в Индия според Козма Индикоплевс.

РАИТУ — пристанищен гр. в обл. Фаран, разположена в най-южната част на Синайския п-ов.

РЕСТИС — р., неидент.

РИИЗ вж. РИОС

РИМ — един от древните гр. в света. Основан е в 753 пр. н. е. Дн. — столица на Италия.

РИОС — р. Риони (Фазис) в Кавказ, Грузия.

РИПЕЙСКИ ПЛАНИНИ — дн. Хималаите.

РИСАВА — неидент.

РОДАМОС вж. РОДАН

РОДАН — дн. р. Рона, или една от митичните р. Еридан и Родан, по които плуват аргонавтите.

РОДАНОС — вер. р. Родан.

РОДОС — о-в в Егейско море на територията на Гърция.

РОМАНИЯ — понятие, равнозначно на Византийската империя за западните автори и за старите славянски книжовници.

РОМЕЙСКО МОРЕ — дн. Средиземно море.

РОМЪНИЯ — с това понятие през XVII—XVIII в. се означава дн. Румъния.

РУС — страната на източните славяни, Киевска Русия.

РУСЧУК — дн. гр. Русе в България.

РЯХОВО — с. на североизт. от гр. Русе.

САВА — р., един от притоците на р. Дунав в Среднодунавската равнина.

САГАРИ вж. САНГАР

САЛОПАТАНА — вер. тържище в Индия според Козма Индикоплевс.

САМАРИЯ — гр. в едноименната обл. Самария, столица на древното царство Израил.

САМИЕ — р. Симоис в обл. Троада между Хелеспонт и пл. Ида, северозап. Мала Азия, Турция.

САМИНА — пл. Семйен в обл. Тигре, Етиопия.

САНГАР (САРАРИС, САНГАРИС) — р. дн. Сакария в Мала Азия, Турция.

САРДИНСКО МОРЕ—частта от Средиземно море около о-в Сардиния.

САРДИНИЯ — о-в в Средиземно море, Италия.

САРОНИТСКО МОРЕ — дн. Саронски (Сароникос) или Егински залив, Гърция.

САСУ (САЗУ) — древна държава в изт. част на Сомалийския п-ов, между Етиопия и дн. Судан.

СЕВЕРНО МОРЕ — вер. Черно море, тъй като в текста се сочи, че е на север спрямо Кападокия.

СЕНААР — библ. земя (според Битие 10:10, 11:2, Изход 11:11, Ис. 11:11, Дан. 1:2, Зах. 5:11).

СЕРВОНИТСКО ЕЗЕРО — вер. Горчивото ез. между Египет и Палестина.

СЕРГЕРИС — р., неидент.

СЕСТОС (СЕСТИС, СИСТОН) — гр. югоизт. край на Галиполския п-ов, дн. Седюлбахар, Турция.

СИКИЛЕНСКО МОРЕ — протокът между п-ов Пелопонес и Атика, изход от Саронитския (Егински) залив.

СИЛУАМ (СИЛУАМСКА КУПЕЛ) — лековит минерален извор край Ерусалим.

СИВОР (СИБОР) — гр. и обл. в Индия, на юг от Бомбай, дн. Синила.

СИМОИС (СИМНОС) — р. в обл. Еолида, Мала Азия, приток на р. Скамандър, дн. р. Симав, Турция.

СИНАЙ (СИНЕОН) — пл. в юж. част на Синайския п-ов, между заливите Суец и Акаба на Червено море, Египет.

СИНДУ — пристанище и тържище в Индия, при устието на р. Инд.

СИНЕ вж. АЗИЯ

СИНЕОН вж. СИНАЙ

СИНИИ (СИНИС) — гр. вер. Сиєне, дн. Асуан, Египет.

СИНИЯ — вер. Синдика, земята на синдите, които обитавали Таманския п-ов.

СИОН — крепост, превзета от цар Давид, който основава там град (2 Цар. 5:7, 3 Цар. 8:1).

СИОН — пл. в Юдея, символ на Израил.

СИРАКУЗА — древен гр. на о-в Сицилия, основан от гърците в 734 пр. н. е., дн. Сиракуза, Италия.

СИРАСИН — гр. вер. на о-в Сирос, един от Цикладските о-ви.

СИРИЯ — древна държава в зап. част на Мала Азия.

СИСТОН вж. СЕСТОС

СИЦИЛИЙСКИ (ТУНИСКИ) ПРОЛИВ — пролив между о-в Сицилия и Африка.

СИЦИЛИЙСКО МОРЕ — т. е. Сицилийския пролив.

СИЦИЛИЯ — о-в в Средиземно море, Италия.

СКАМАНДРОС (СКАМАНДЪР) — дн. р. Мендерес край древния гр. Троя в Турция.

СКИТИЯ — древна страна на скитите, северозап. крайбрежие на Черно море.

СЛИВЕН — гр. в централната част на България.

СОГДИАНА — обл. между р. Амударя и Сърдаря.

СОДОМ — гр., разположен на южния край на Мъртво море, дн. Седом. Според библ. текст унищожен от Бога заедно с Гомора заради греховност на жителите им.

СОЛУН — гр. на брега на Егейско море, Гърция.

СОФИЯ (СРЕДЕЦ) — древен гр. в България, основан в I в. н. е.

СТРОВОС (СТРЪМНОС) — дн. р. Струма, протичаща през България и Гърция.

СТРОС вж. ИСТЪР

СТРЪМНОС вж. СТРОВОС

СУЗА — древен гр., столица на Елам и Персия, сев. от Персийския залив на р. Хаоста.

СУНИЙСКО МОРЕ — протокът между нос Сунион на п-ов Атика и о-в Кея (Кеос).

СУР — древно финикийско название на гр. Тир в Южен Ливан.

СУР — пустиня, дн. на територията на Сирия.

СЪЛП — с. в Кичевско, където е писан Битолския период.

СЪРБИЯ — средновековна държава на Балканите.

ТАБОР (ФАВОРИОН, ТАВОР) — пл. в Галилея, Израел. Място на Преображението (Йоан 17:1—13, Мр. 9: 1—12, Лк. 9:28—36).

ТАВРОС (ТАУРУС, ТАВЪР) — дн. пл. Торос-даглари в южна Турция.

ТАВРОС — р. вер. в едноименната пл., дн. в Южна Турция.

ТАНАИС (ТАНАИ) — р. дн. Дон, Русия.

ТАПРОБАН — дн. о-в Цейлон, Шри Ланка.

ТАРТИС — дн. р. Гуадалкивир в Испания.

ТЕЛ-АВИВ вж. ЙОП (ЙОПЕ, ЯФА).

ТЕРМОДОН (ТЕРМОДОНТ) — р. в обл. Ликия, Мала Азия, дн. в Турция.

ТЕРМОНИЕ — вер. пл. в близост до Термейския залив, юж. брегове на Македония.

ТИВА — древен гр. в обл. Беотия, Гърция.

ТИВЕРИАДА — гр. в Галилея, на брега на Тивериадското езеро.

ТИВЕРИАДСКО МОРЕ (ТИВЕРИАДСКО или ГЕНИСАРЕТСКО ЕЗЕРО) — езеро в Галилея, сев. Израел.

ТИГЪР — р. в Месопотамия, дн. протича през Турция, Сирия и Ирак. В библ. текст се казва, че извира от рая.

ТИНГАС (ТИНГИС) — дн. гр. Танжер, Мароко.

ТИРЕНСКО МОРЕ — част от Средиземно море, между о-вите Корсика и Сардиния, Италия.

ТИР (ТИРОС, ТИРУС) — древен гр. във Финикия, дн. при гр. Щур, юж. Ливан.

ТИСОН вж. ФИСОН

ТОПАЗИОН — легендарен гр. в Индия.

ТРАКИЯ — страна, обитавана от древните траки, римска и византийска провинция (от 45 г.) и диоцез, византийска тема (от 681 г.).

ТРИКОНСКА ПЛАНИНА — вер. вулканът Етна на о-в Сицилия (Тринакрийска Етна).

ТУЛЕ вж. ФУЛ

ТЪРНОВО вж. ВЕЛИКО ТЪРНОВО

ФАВОРИОН вж. ТАБОР

ФЕРМАНИОН — р., неидент.

ФАЗИС вж. РИОС

ФЕРМОДОС (ЕРМОС, ХЕРМУС, ХЕРМ) — дн. р. Хедиз (Гедиз) в зап. Мала Азия, Турция или р. Фермодонт в Кападокия, Мала Азия.

ФИНИКИЯ (ФИНИКИОН) — древна държава на изт. бряг на Средиземно море.

ФИСОН (ТИСОН) — библ. река, която извира от рая. Отъждествява се с р. Инд, Ганг или Дунав.

ФРИГИЯ — обл. на северозап. край на Мала Азия.

ФУЛ (ФУЛЕ, ТУЛЕ) — легендарен о-в, отъждествяван със Скандинавия. В древността е символ на „крайния север", както пл. Тартес — на „крайния запад".

ХАВРУТА — местност в Палестина, в която Каин убива Авел.

ХАЛДЕЯ — древна държава в Междуречието, дн. Ирак.

ХАЛИС вж. АЛИС

ХАЛКИДОН (КАЛХЕДОН) — гр. във Витиния, дн. Бакъркьой, Турция.

ХАНААН — територията зап. от р. Йордан, посочена на Авраам като отечество за потомството му.

ХАНДЖАР (АДЖАР) — дн. с. Свежен, Карловско.

ХАРАН — древен гр. в сев. зап. Месопотамия.

ХАЦАГ — неидент.

ХЕВРОН (ХЕБРОН) — местност, а по-късно гр. в Юдея, където според преданието е живял Давид.

ХЕЛЕСПОНТ — проток (нарича се и море) с територията около него, дн. Дарданели, Турция.

ХЕЛИОПОЛИС — древен гр. на десния бряг на р. Нил в началото на делтата му, Египет.

ХЕРКУЛЕСОВИ СТЪЛБОВЕ — дн. Гибралтарски проток.

ХИВАН вж. ЛИВАН

ХИОН — р., неидент.

ХОАСП (ХОАСПЕС) — р. в Индия, ляв приток на р. Инд.

ХОЗИВА (КУЗИВА) — местност близо до Ерихон; според апокрифното Евангелие на Яков в тази местност бащата на Богородица Йоаким измолва от Бога чедо.

ХОРАФ (ХЕРИТ, ХОРАТ) — поток, вливащ се в р. Йордан. В него се моли св. Илия (3 Цар. 17:3—7).

ЦАРИГРАД (ВИЗАНТИОН, КОНСТАНТИНОПОЛ) — столицата на Византийската империя, дн. Истанбул, Турция.

ЦИКЛАДСКИ ОСТРОВИ (КИКЛАДСКИ) — островен архипелаг в Егейско (Бяло) море, Гърция.

ЦИНИСТА — вер. Китай.

ЧЕРВЕНО МОРЕ — междуконтинентално море, разделящо Африка от Азия.

ЧЕРНО МОРЕ (ЕВКСИНСКИ ПОНТ, ПОНТОС ЕВКСИНОС, ПОНТ) — море в югоизт. Европа, граничещо с Балканския п-ов. По схващането на древните автори отначало то се е наричало Понтос Аксинос (негостоприемно море), заради силните и чести бури през есента и зимата. С течение на времето, когато гърците завладяват брегове му, то се е преименувало в Понтос Евксинос (гостоприемно море).

ШРИЛАНКА вж. ТАПРОБАН

ЮДЕЯ — древна държава в Близкия Изток, по времето на Исус Христос — римска провинция.

ЮЖНО МОРЕ — Егейско море.

ЯСАФАТОВА ДОЛИНА — местност между Сион и Елеона.

ЯФА вж. ЙОП (ЙОПЕ)

Съдържание

Естествознанието в средновековна България — Анисава Милтенова 5

Космология и космография

Йоан Екзарх. Из Богословие (Небеса) 27
Йоан Екзарх. Из Шестоднев 34
Псевдо-Кесарий. Из Диалози 51
Козма Индикоплевс. Из Християнска топография 59
Из Историческа палея 68
За всички неща 73

Нежива природа. Климати и метеорологически наблюдения

Йоан Екзарх. Из Богословие (Небеса) 77
Йоан Екзарх. Из Шестоднев 81
Из Симеоновия сборник (Изборник от 1073 г.) 100
1. Свети Епифаний. За дванадесетте камъка, които бяха вградени в нагръдника на първосвещеника 100
2. Имената на големите планини. Имената на големите реки . . 101
3. Св. Августин. От догматичните съчинения 102
Псевдо-Кесарий. Из Диалози 103
Козма Индикоплевс. Из Християнска топография 118
Константин Костенечки. Отломки по средновековна космография и география 137

Светски и поклоннически пътеводители

Слово за светите места в Ерусалим 155
Арсений Солунски. Описание на светите места в Палестина 159
Константин Костенечки. Откъс от описание на светите места в Палестина 162
Константин Костенечки. Пътуване от Едема до Евилат 163
Димитър Кантакузин. Географско описание 164
Тълкуване на Димитър Кантакузин за земите дакийски 164

Живата природа. Животните и човекът

Йоан Екзарх. Из Богословие (Небеса) 167
Йоан Екзарх. Из Шестоднев. 172
Из Симеоновия сборник (Изборник от 1073) 189
Немезий, епископ Емески. За естеството на човека 189
Псевдо-Кесарий. Из Диалози 191
Козма Индикоплевс. Из Християнска топография 202
Разсъждения на Гален върху учението на Хипократ 208
Физиолог 211
Александрийска редакция 211
Византийска редакция 230

Бит и ежедневие на средновековния българин. Из приложното естествознание

Молитви 247
Амулети против нежит 247
Из Синайския евхологий 248
Други молитви против болести 256
Други молитви против стопански вредители 266
Средновековно лечителство 270
Цяровете на св. Козма 270
Медицинско изкуство за всякакъв случай 271
Лековници 273
Други рецепти 286
Зографски рецепти 288
Гадателни книги 297
Коледник 297
Гръмник 298

Лунник 303
Зодиак 312
Гадаене за добри и зли дни 313
Рожденник 324
Съновник 325
Календарни знания 329
Из Симеоновия сборник (Изборник от 1073 г.) 329
Въпроси и отговори 334

Приписки 351

БЕЛЕЖКИ 365
РЕЧНИК НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА 515
РЕЧНИК НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА 535

Първо издание

Редактор на новите преводи
проф. Ангелина Минчева
Редактор Светла Гюрова
Художник Елена Маринчева
Худ. редактор Олга Паскалева
Техн. редактор Веселина Недялкова
Коректори Александра Хрусанова
и Янка Енчева

Формат 60/90/16; тираж 3000 екз.; печатни коли 34,50;
Издателски коли 34,50; цена 12 лв.

Издателство и печатница при БАН